Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

DANMARKS FOLK

DEN DANSKE STAT

DANMARKS FOLK

I SKILDRINGER AF DANSKE VIDENSKABSMÆND

UNDER REDAKTION AF JUL. SCHIØTT

FORFATTERE:
DISTRIKTSLÆGE W. DREYER, DR. PHIL.
H. F. FEILBERG. HØJSKOLEFORSTANDER LUDVIG
SCHRØDER. CAND. POLIT. MICHAEL KOEFOED

MED FRISER, TEKSTILLUSTRATIONER OG FARVETRYK

DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET: ERNST BOJESEN
KØBENHAVN

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE — KØBENHAVN 1901

INDHOLD

1. W. Dreyer: *Nordens Oldtid: Landets Bebyggelse*
2. H. F. Feilberg: *Landsmaal og gamle Bygningsformer*
3. Ludvig Schrøder: *Vore Næringsveje og deres Udvikling*
4. Michael Koefoed: *Forfatning og Forvaltning*

FARVEBILLEDER: Runddysse fra den yngre Stenalder. Vogn fra den ældre Jernalder (førromersk Tid). Vikingeskib. Krigere fra Folkevandringstiden. Kvinder fra den ældre Broncealder. Lurblæser fra den yngre Broncealder.

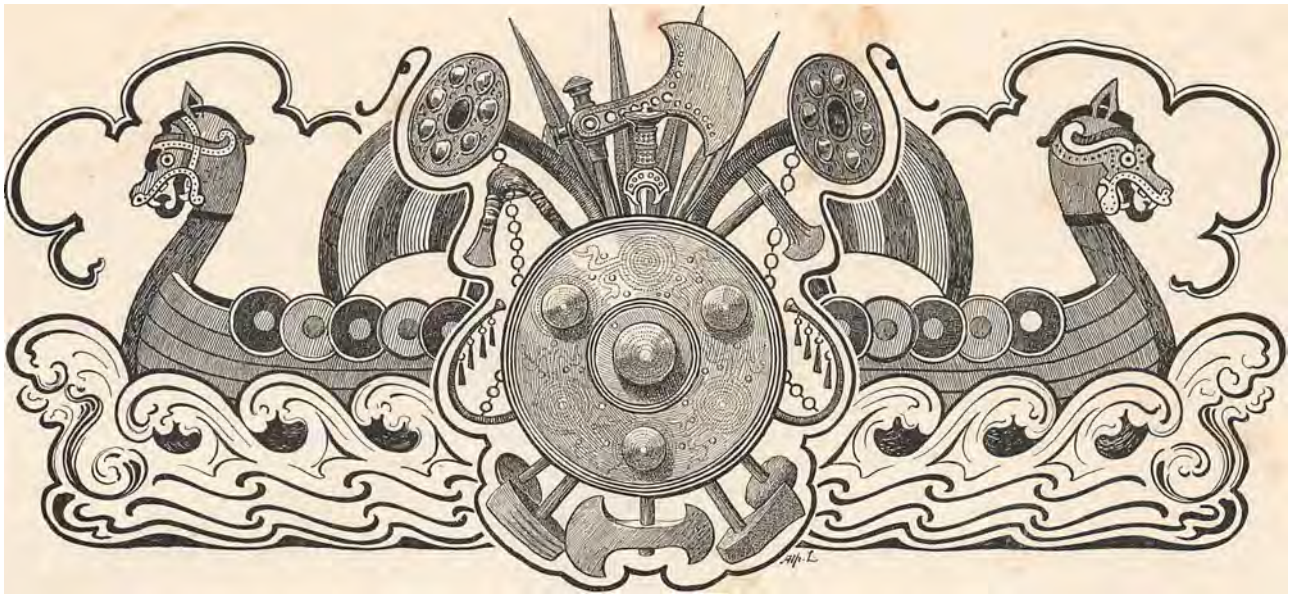

NORDENS OLDTID.

Af W. Dreyer.

Istiden var endt. Den mægtige Bræ, der gennem Aartusender havde dækket uhyre Strækninger af Hav og Land i det nordlige Europa med Lag paa Lag i Hundreder og Tusender af Fods Tykkelse var endelig og afgjort veget for den stigende Varme. De uberegnelige Masser af Grus, Ler og Sten, som den havde slæbt med sig fra Skandinaviens Bjerge, i sig, under sig og paa sin Ryg, var bundfældede som uforgængelige Minder om Isens haarde Herredømme. Og Undergrunden, den var gleden hen over, var, hvor den bestod af haard Klippe, furet og afglattet, hvor den bestod af blødere Masser, oprodet og sammenæltet med de fremmede, af Isen hidslæbte Dele.

Landet var skabt. Dukket frem af Bølgernes Skød løftede det sig, alt som Islænkerne brast, frit og nyt op mod den varmende Sol, gennemfuret og kløftet i Bakke og Dal af de frigjorte Vandes tusende Strømme. Ødet, de udbredte Sand- og Stenmarker, klædtes snart i en højnordisk Plantevæksts tarvelige Dragt, der atter lokkede Dyrene hid; Renen og Jærven, Rypen og Snespurven var de, der først bragte Liv i det nyfødte Landskab. Saa listede Skoven sig frem Fjed for Fjed. Først kom Bævreaspen og Birken, senere Fyrren; hver førte sin Dyreverden med sig.

Elgen afløste Renen; Bjørnen, Ulven og Lossen fulgte i dens Spor; Ur- og Bisonokse, Kron- og Raadyr, Bæver og Vildsvin indfandt sig én efter én, sættende Bo i Skov og ved Aa. Tjur og Urhane skogrede i de tætgrenede Fyrrer, Svane, Gaas, And og Gejrfugl rugede blandt Søernes Siv eller Strandens Sten.

Men endnu længe efter Istidens Afslutning havde Danmark ikke tilnærmelsesvis sit nuværende Udseende. Øerne slog Bro mellem den jyske Halvø og Sydsverige, Bælterne var Flodløb, og Østersøen, der nu skiller Nordtyskland fra Sjælland og Fyn, havde langt fra sin nuværende Udstrækning mod Vest. Den

dannede en Bugt af Ishavet, vistnok i Forbindelse med dette dèr, hvor nu Finland, de tusende Søers Land, har hævet sig op af Havet. Det var, antages der, denne Hævning, som, idet den spærrede af for Vandets frie Løb nord paa, gjorde Østersøen til en Indsø, som ved sin stigende Vandstand bredte sig mere og mere mod vest, indtil Vandmasserne brød ind i de gamle Flodløb og satte den i Forbindelse med Kattegat.

Hvornaar dette skete, er ikke let at sige; men det maa have været i en forholdsvis sen Tid, efter at Dyreverdenen havde bredt sig uhindret ud over Landet.

Dog var dette sikkert ikke beboet af Mennesker, da den afgørende Katastrofe indtraf; intet menneskeligt Øje har set Danmark som andet end det, det nu er, et i Øer og Halvøer søndersplittet, af Fjorde og Sunde ind- og gennemskaaret Land.

Mennesket kom først sent. Egen havde sejret over Fyrren, om denne end langt fra var udryddet eller forsvunden. Renen var næppe mere at finde, og Elgen var bleven sjælden, før den lærte at frygte farligere Fjender end de store Rovdyr. I de grove Træk havde det lille Danmark antaget sine nuværende geografiske Former, før de første Indvandrere betraadte det.

Hvor kom de fra? Ja, for at besvare dette Spørgsmaal maa vi ganske kort optrække nogle af Linjerne i det øvrige Europas Forhistorie. Allerede paa en Tid, da Norden endnu var dækket af Is, havde Syd- og Sydvesteuropa modtaget sine første Beboere. I Gruslag, der for utalte Aartusender siden er afsatte af Frankrigs og Sydenglands større og mindre Floder, findes simple Flintredskaber af ejendommelige Typer, Efterladenskaber efter vor Verdensdels ældste Folk. Sammen med dem er aflejret Knogler af Elefanter, Næshorn, Flodheste og andre, nu kun i Sydens Varme levende Dyr, der altsaa en Gang har

tumlet sig og er bleven jagede af Mennesker forholdsvis højt mod Nord.

I de samme Landes Huler dækkes Klippegulvet ofte med Lag af uslebne Flint- og Benredskaber, med Knogler af Mennesker og af Dyr, dræbte og fortærede af disse Mennesker, men tilhørende delvis andre Arter end de, der forekommer i Flodgruslagene. Nu er Mammuten, det uldhaarede Næsehorn og i nogle Huler Rensdyret fremherskende sammen med Kronhjorte, vilde Heste og mange andre, hvis Billeder disse fjerne Tiders lidet udviklede Mennesker med mærkelig Naturtroskab har indridset i Ben og Skiferstykker.

Det er endnu ikke lykkedes Videnskaben i et og alt at udrede Forholdet mellem disse Flodgruslagenes og de ældste Knoglehulers Mennesker og Dyr og Istiden. Der kan imidlertid dog næppe være Tvivl om, at store Dele af Europa virkelig var beboede under denne, saaledes at der var givet en nærliggende Mulighed for Indvandring i de Egne, Isen forlod, efterhaanden som de blev beboelige. Og der kan heller ikke være Tvivl om, at Norden kun kan have faaet sine første Beboere fra Sydvest; thi alt viser, at Nordtyskland og de russiske Østersøprovinser var ubeboede paa den Tid, da den første Indvandring til det nuværende Danmark fandt Sted.

Man sammenfatter Flodgruslagenes og de ældre Knoglehulers Tidsaldre under Benævnelsen: den palæolitiske eller den ældre, *europæiske* Stenalder. Den har sine ganske bestemte og karakteristiske Former af Oldsager, og da navnlig af Flintredskaber, men de er aldrig fundne hverken i Danmark eller det øvrige Norden. Det var først i den neolitiske, den yngre, *europæiske* Stenalder, at Mennesker nærmede sig til og overskred vore Grænser, førende med sig Vaaben og Redskaber, der vel til Dels har en vis Lighed i Form med de palæolitiske, men som dog er bestemt forskellige fra dem og findes i yngre, vesteuropæiske Fund fra den neolitiske Tid.

Der hengik altsaa Aartusender, efter at Isen var vegen tilbage, inden Menneskehedens langsomt fremkrybende Strøm bugtede sig op paa den jyske Halvø og over paa de danske Øer. Det kunde synes mærkeligt, at saa store Landstrækninger, skovdækkede og rigt forsynede med Vildt, skulde have ligget saa længe hen uden Beboere, naar Mennesker dog boede og færdedes saa forholdsvis nær som i Nordfrankrig og Belgien. Det er jo ogsaa muligt, at de er naaede herop tidligere, end det nu synes; men i alt Fald til Dato er der intet som helst, der blot med Sandsynlighed peger derpaa.

Vi maa nu paa ingen Maade tænke os, at Bebyggelsen foregik paa én Gang ved Indvandring af et helt Folk eller blot af større Folkeskarer. Nej, slet finder først Sted paa et senere Udviklingstrin. De »Samlere« — saaledes kalder man Menneskene, saalænge de maa leve af at indsamle alt, hvad Naturen byder af Føde, selv den ringeste og tarveligste — de Samlere, siger vi, som blev vort Lands første Beboere, sivede ind lidt efter lidt, Familje efter Familje, Horde efter Horde. Langsomt, gennem Aarhundreder rimeligvis, bredte de sig Skridt for Skridt fra Fjord til Fjord, fra Ø til Ø, snart trængende frem, snart vigende tilbage, alt som Hensynet til, hvor Jagten, Fiskeriet og Bløddyrsamlingen lovede størst Udbytte, bød dem. Lidt efter lidt har de saa vovet sig ind i det indre af Halvøen og de større Øer, følgende Vandløbene og Søernes Bredder, skyende de store sumpede Skovstrækninger, der var farlige og vanskelige at bryde sig Vej igennem.

Der var en Tid, da man almindelig antog, at disse første Indvandrere og Stenalderens Folk i det hele var Lapper, hvis sidste, mod Nord forsprængte Rester vi da skulde søge i det nordligste Skandinaviens Rensdyrnomader. Dette er bevisligt en Fejltagelse; Lapperne er indvandrede gennem det nordlige Asien og Rusland, maaske i en meget tidlig Tid, maaske allerede samtidig med vor yngre, nordiske Stenalder, men de er aldrig trængt saa langt mod Syd som til Danmark eller Sydsverige.

Saa meget ved vi; men for Resten ved vi meget lidt om, hvilken Race eller hvilken Racegren de første Indvandrere i vort Land har tilhørt Vi har endnu ikke fundet deres Grave; ja, vi er kun i Besiddelse af yderst faa Skeletter eller Skeletdele, som utvivlsomt tilhører dem. Derfor lader der sig intet sige ud over dette: Danmark (og det sydlige Skandinavien) modtog, saa vidt vi ved, sine første Beboere fra Sydvest paa en Tid, da Landet var dækket af Egeskove, isprængte med store Rester af Fyrreskove, hvis almindeligste og mest karakteristiske Pattedyr var Uroksen, Kron- og Raadyret, Bjørnen, Lossen, Ulven, Vildsvinet og Bæveren.

Det er om disse Beboere, vi nu skal berette.

DEN ÆLDRE, NORDISKE STENALDER.

Det var i Aaret 1848, at der af Videnskabernes Selskab blev nedsat en Kommission til Undersøgelse af nogle mærkelige Skaldynger rundt om ved Danmarks Kyster.

Nu er Nedsættelsen af Kommissioner baade af den ene og den anden Art ikke noget saa ualmindeligt, at en Begivenhed som denne skulde vække stor Opsigt. Der er heller ingen Tvivl om, at det denne Gang gik ret ubemærket hen, saa meget mere, som de Forhold, den ny Kommission skulde undersøge, ikke kunde synes at være af større Betydning, ikke en Gang i videnskabelig Henseende.

Dens tre Medlemmer, Geologen Forchhammer, Zoologen Steenstrup og Arkæologen Worsaae var vistnok paa Forhaand enige om, at Dyngerne maatte antages enten at være sammenskyllede af Havet eller at være gamle Østersbanker, men at de i begge Tilfælde var hævede ved de hemmelighedsfulde Kræfter, der stadig rører sig i vor Jord.

Og dog skulde de tre Mænds Arbejde føre til ny, betydningsfulde Opdagelser og vække hele den civiliserede, for videnskabelige Resultater interesserede Verdens Opmærksomhed. Det skulde bidrage i ikke ringe Grad til at slaa til Lyd for vort Lands og vort Folks Navn, thi frem af de uanselige Skaldyngers Skød skulde udgaa nyt Lys over Menneskeslægtens Udviklingshistore; et nyt, rigt beskrevet Blad af dens vidunderlige Saga skulde føjes til de faa, man til da kendte.

Som Nedsættelsen af Kommissionen var gaaet temmelig ubemærket hen, saaledes vakte ej heller dens Arbejde videre Opmærksomhed i det første Par

Aar. Dens Medlemmer besøgte flere af Skaldyngerne, snart hver for sig, snart flere i Følge, uden at det i længere Tid synes at være gaaet op for dem, at de havde noget ganske andet for sig, end de oprindelig havde tænkt. Det var først, da Worsaae i Eftersommeren 1850 havde gjort nogle Undersøgelser i den store Dynge ved Mejlgaard i Jylland, at der begyndte at dæmre en Forstaaelse for ham. Ganske vist havde man alt tidligere set, at der mellem Bløddyrskallerne fandtes baade Knogler, Potteskaar og Flintflækker, der maatte hidrøre fra Landets tidligere Beboere, men man havde slaaet sig til Ro med, at de sagtens var skyllet sammen af Bølgerne og blandet af dem ind imellem Skallerne.

Det er først en Dagbogsoptegnelse af Worsaae fra 1850, der viser, at i alt Fald han var paa det rette Spor: »Man skulde virkelig næsten fristes til at tro,« skriver han, »at der i den fjerneste Oldtid her har været et Slags Spisested for Omegnens Folk. Derfra Kogekarrene, Kullene, Dyrebenene, Flintflækkerne. Men det er naturligvis kun en løs Formodning, som jeg ikke vil tillægge videre Vægt.«

Man føler ved at læse disse saa forsigtigt formulerede Ord, at Forskeren, der godt kunde se Rækkevidden af sin Opdagelse, næsten ikke har turdet tro eller haabe, at han havde fundet det rette. Han har staaet blændet af de Muligheder, der oprullede sig for hans Blik, og har ikke ret turdet fatte Tillid til, at det, der var slaaet ned i ham, virkelig var den rigtige, saa betydningsfulde Forklaring. Men Tanken var én Gang født, og dens Rigtighed maatte hurtig paatvinge sig baade ham og hans Kolleger i Kommissionen, hvem han sikkert meget snart har meddelt den, saa umiddelbart indlysende maatte det være for dem, at i den og intet andet Sted laa Sandheden.

Vi ser da ogsaa, at Kommissionens Indberetning, afgivet i Begyndelsen af Aaret 1851, fuldt ud er bygget paa Worsaaes Tydning, der havde vundet ny Sikkerhed ved nogle Undersøgelser, som den samlede Kommission foretog i en Skaldynge ved Issefjorden i Julen 1850. Allerede i denne Indberetning møder vi Ordet »Køkkenmødding«, der — vistnok stammende fra Steenstrup — skulde blive saa kendt som Betegnelse for disse Dynger.

Fig. 1. Optrin af Dyngedannernes Liv. Tegning af Karl Jensen. Fjordparti med en lille Koloni. Jægere bringer et fældet Vildsvin hjem, i Forgrunden nogle Hunde; i Baggrunden er en Kvinde ved at koge Mad; til højre hugger nogle Mænd Brænde og til venstre samler to Kvinder Skaldyr i Lavvandet; længst tilbage ses to Hytter.

Det er imidlertid ikke noget heldigt Ord, thi det siger noget om Dyngerne, som ikke er korrekt. De er ikke »Møddinger« i Nutidsforstand, og de stammer ikke alene fra »Køkkener«. Vi vil derfor i det følgende kalde dem »Affaldsdynger«; det giver bedre Begreb om, hvorledes de er opstaaede.

Under de, paa Opdagelsen af den rette Sammenhæng følgende Undersøgelser af Enkelthederne i Dyngernes Opstaaen og Sammensætning, indlagde Steenstrup sig store Fortjenester, skønt han utvivlsomt anviste dem en fejl Plads i Rækkefølgen af vor Oldtids Tidsrum. Ogsaa paa dette Punkt var det Worsaae, der straks fra Begyndelsen af hævdede den rette Opfattelse, den nemlig, at i alt Fald de fleste af dem indeholder Efterladenskaber fra en Tid, der

ligger forud for Stengravenes og de slebne Flintredskabers.

Da det altid er lærerigt at følge den Vej, Videnskaben har maattet gaa for at naa sine Resultater, skal vi her i korte Træk søge at vise, hvad og hvorledes man har lært af Affaldsdyngerne.

Naar man vil studere en Fremtoning som disse, maa man henvende sin Opmærksomhed paa dem dels i større Almindelighed, idet man undersøger deres Fordeling Landet over, deres Beliggenhed i Forhold til Land og Hav, deres Antal, Størrelse o. s. v., dels maa man sætte sig ind i Resultaterne af Undersøgelserne over de enkelte Dyngers Sammensætning, sammenligne de Fund, der er gjort i dem, med hverandre og med dem, der muligvis er kommen frem i andre Lande. Man maa sammenholde de i dem fundne Redskaber af Sten, Ben o. s. v. med dem, der her og andet Steds er kendte fra andre Stenalderfund i Grave o. l. Først ved en saadan alsidig Behandling af dem vil man kunne naa til en klar Opfattelse af deres Betydning.

Rundt om ved vore Kyster, somme Steder ogsaa længere inde i Landet, finder vi da altsaa større og mindre Ophobninger af Bløddyrskaller, blandt hvilke i Reglen Østersens spiller den største Rolle. Over alt, hvor man ved Gravning, Pløjning eller paa anden Maade træffer paa saadanne Skaller i større Mængder, er der god Grund til at se sig for og undersøge Forholdene nærmere, thi i mange Tilfælde vil det vise sig, at man har en virkelig Affaldsdynge for sig. I mange — men ingenlunde i alle. »Skaldynger« kan nemlig opstaa paa flere Maader, uden at de skylder Mennesker deres Oprindelse. Lad os tage et Eksempel, der bedre end mange Ord vil vise os dette, og lad os da til den Ende kaste et Blik paa vedføjede Kort, til Grund for hvilket der ligger et af Generalstabens Maaleborde.

Vi er i Jylland, i Himmerland, hvor det grænser mod Vest til en af Limfjordens Indvige, den, der mod Syd spalter sig i Hjarbæk og Skive Fjorde, adskille ved Fjends Herreds Halvø, men som her udvider sig til Louns eller Gjedsted Bredning. I denne falder et større Vandløb, Gjedsted eller Lerkenfeldt Aa, der i den nederste Del af sit Løb er omgivet af store Kær og af Engstrækninger. Til begge Sider er disse begrænsede af Højlandets, de fleste Steder forholdsvis brat affaldende Skraaninger, ind i hvilke der dog flere Steder strækker sig smalle Lavninger med Tørv i Bunden, der paa jysk hedder Enghaler. I selve det store Kær er der i Reglen kun Tørv i de Partier, der ligger ind under Højlandets Skrænter. Længere ude, paa begge Sider af Aaen, er Bunden Grus og Sand, til Dels blandet med mange Skaller, navnlig af den almindelige Hjærtemusling.

Nu maa vi henlede Opmærksomheden paa nogle bestemte Punkter, der er særlig mærkede paa Kortet. Først vil vi bede Læseren fæste Øjet paa de Linjer, der ude i Kærets yderste Del, nærmest ved den nu-

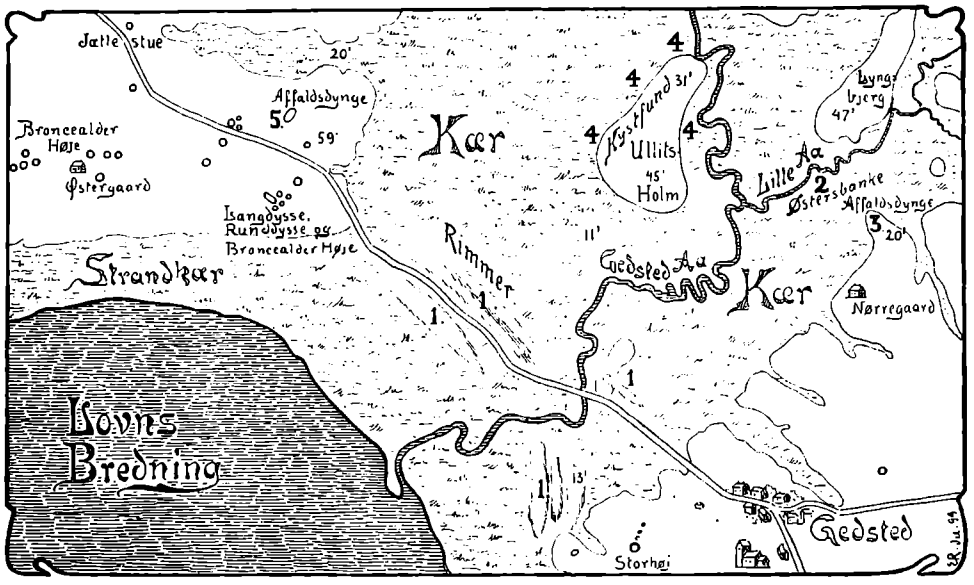

Fig. 2. Kort over Kæret ved Gedsted.

værende Kystlinje og parallelt med denne strækker sig tværs ud over Lavningen fra Nord til Syd. De er mærkede med Tallet 1 og antyder Ophøjninger paa nogle Fod, ind imellem hvilke der ligger side Lavninger. Rimmer og Dopper er den lokale Benævnelse paa dem. Disse Ophøjninger bestaar af Sand blandet med store Masser af Bløddyrskaller, alle tilhørende de samme Arter, der endnu lever ude i Fjorden. Det er især Hjærtemuslingens og den almindelige lille Strandsnegls Skaller, vi træffer paa her, blandede med enkelte Blaamuslinger og med en Del ganske smaa Sneglehuse, tilhørende nogle Saltvandsarter. Disse Skaldynger danner saa udstrakte og saa mægtige Lag, at Vejene i Miles Omkres gennem Aarrækker har været belagte med Skaller fra dem i Stedet for med Vejgrus.

Er dette nu Affaldsdynger? Nej, vi kan lede saa længe vi vil i disse Ophobninger, vi vil næppe finde nogen af de for saadanne karakteristiske Genstande, ingen Flintflækker, ingen Lerkarskaar o. s. v. Og vi vil heller ingen, eller næsten ingen, Østers finde.

Det er ganske tydeligt, at de bestaar af sammenskyllede Skal- og Sandmasser, og at Skallerne kun er til Stede i saa stor Mængde, enten fordi de lettest omtumles af Bølgerne, eller ogsaa maaske, fordi Sandet til Dels er blæst bort fra dem, inden Rimmerne blev bevoksede, som de nu er, med kort Lyng og stride Græsser. Det er tidligere Tiders Kystlinjer, vi har for os.

Saa beder vi, at man vil opsøge længere inde i Kæret det med Nr. 2 mærkede Sted. Her ser man, at en lille Aa bryder sig Vej gennem Grus- og Sandmasserne i Lavningens mere centrale Del for snart at forene sig med det større Vandløb. Omtrent hvor Tallet er anbragt, vil man i de ved Aaløbets Indskæringer frembragte Skrænter og paa dets Bund kunne se træde frem for Dagens Lys Lag af Østersskaller, én til flere Fod tykke, liggende nogle Fod over Fjordens nuværende Vandspejl. Er dette da en Affaldsdynge? Nej, heller ikke. Ved nærmere Eftersyn vil det, hvor Laget ikke er omlejret af rindende Vand, vise sig, at Østerserne ligger i den naturlige Stilling, flad Skal endnu forenet med hvælvet Skal, at de alle ligger næsten vandret, at der er yderst faa Skaller af andre Bløddyrarter blandet imellem og endelig, at vi heller ikke her finder Spor efter Mennesker. Vi er simpelt hen stødt paa en Østersbanke fra en Tid, da Limfjorden strakte sig helt her ind; paa dette Sted har Østersen levet en Gang i en fjern Fortid. Siden har Havbunden hævet sig og er gaaet over til at blive Kær, medens Østersbanken er bleven dækket af nogle faa Fod Sand eller Grus.

Saa gaar vi et nyt Sted hen paa Kortet, til det Punkt, som er mærket Nr. 3; det skal søges paa Kærets Sydside omtrent i Linje med Østersbanken (Nr. 2). Vi vil se, at der her strækker sig en Tunge af Højlandet noget ud i Kæret, som et lavt, sagte skraanende Forbjerg.

Her finder vi den mørke Muldjord blandet med talrige, hvidt skinnende Brudstykker af Bløddyrskaller, og naar vi graver ned, vil vi snart se, at de danner et, om end kun tyndt Lag langs med det, vi let ser er den gamle Kystlinje. De gaar ikke ret højt op ad Skraaningen, og de kan ikke forfølges ud i Kæret, hvis Bund her er dækket af et Tørvelag. En nærmere Undersøgelse vil vise os, at Skallaget bestaar af Østersskaller, blandede med talrige Hjærte- og Blaamuslinger samt Strandsnegle, og at der mellem dem forekommer baade Benstumper, Potteskaar, Kuldele og Flintsager.

Endelig har vi en virkelig Affaldsdynge for os, om end ingenlunde nogen betydelig. Men læg Mærke til dens Beliggenhed: en Fjerdingvej eller mere fra den nuværende Kyst, ved et Kær, der tydeligvis er hævet Fjordbund, ud for en stor Østersbanke, lige i Strandlinjen paa et fremspringende Næs, der en Gang var fuldt skovklædt og hvor Ly for barske Vinde let kunde findes, snart paa den ene, snart paa den anden Side af det. Tæt ved Udmundingen af en smal Dal, der sikkert ikke har manglet sin Ferskvandsbæk i Bunden. Ikke sandt! bedre og gunstigere Sted kunde en Familje af omvandrende Jægere, Fiskere og Bløddyrsamlere vanskelig finde til Lejrplads for nogle Dage?

Vi beder Læseren om at se paa Kortet en Gang endnu og opsøge det med Nr. 4 mærkede Sted paa Nordsiden af Kæret længere ude mod Fjorden. Vi er her betydelig højere til Vejrs end ved Nr. 3, der ligger omtrent paa 20 Fods Linjen; her er vi c. 50 Fod over Havet. En opmærksom Betragtning vil vise, at vi befinder os oppe mellem de lavere Udbakker — Lier hedder det paa jysk — i en Hulning, der aabner sig mod Nordøst ud til en Indvig af det store Kær.

Et lunt Sted i Sandhed, naar vi tænker os alle de omgivende Højder bedækkede med tæt Ege- og Fyrreskov. Ingen Vind skal let kunne genere her, uden netop den fra Nordøst, der dog ogsaa vil være bleven brudt af Skoven hinsides »Enghalen«. Her har Jordens Ejer gravet ned, for at finde Grus formodentlig, og i Skrænterne af det derved fremkomne Hul stikker et fodtykt Lag af Skaller frem, kun dækket af Muldjorden, der her i Lavningen blandt Bakkerne er temmelig tyk.

Lad os give os til at rode lidt op i dette Lag for at undersøge, hvad det egentlig bestaar af. Vi vil da først se, at Østerserne er de mange, om end deres Skaller just ikke er særlig store eller svære. Mellem dem finder vi Hjærtemusling, Blaamusling og Strandsnegl i ret rigelig Mængde, Knogler, Potteskaar, Flintflækker o. s. v. Ogsaa dette er altsaa en Affaldsdynge, større end den paa Kærets Sydside, men dog ikke meget betydelig. Stedet kan ikke have været beboet længe af noget større Antal Mennesker, men som midlertidig Lejrplads er det beundringsværdigt valgt, lunt og hyggeligt gemt, som det har været, mellem Bakker og Skove.

Hvis vi vandrer noget længere ud ad den Halvø, der begrænser Louns Bredning mod Nord, vil vi højt oppe i Bakkerne, c. 95 Fod over Havet, se, at Vejgrøften er gravet ned gennem nok et Skallag, som dog her bestaar udelukkende af Blaamuslinger og Strandsnegle uden Spor af Østers. Ogsaa i det kan man finde Potteskaar og Bendele, men de har dog en ganske anden Karakter end dem, vi tidligere har besøgt. Det hidrører sikkert fra en senere, maaske en meget senere Tid end disse, skønt ogsaa det er en Affaldsdynge. Men det siger sig, at saadanne maatte dannes gennem alle Tidsrum, lige til man begyndte at bortføre og anvende Husaffaldet til Gødning, og at vi derfor kan finde dem, der tilhører højst forskellige Tider.

Længere ude skærer der sig fra Bredningen mod Nord ind i Halvøen en stor, næsten cirkelrund Lavning, tidligere en Indvig, nu et Kær, i hvis Midte den lille Louns-Sø danner den sidste Rest af den tidligere Loune (Lagune). Over alt i Bakkelavningerne ud mod dette Kær findes Affaldsdynger. Den ene efter den anden støder man paa, naar man gaar det rundt, og ude ved Halvøens Kyster, saavel ved Louns Bredning som ved Hvalpsund og Liv Bredning, finder vi i Dalenes Mundinger lignende Pletter. Dog er ingen af dem betydelige, ingen danner noget videre tykt eller udstrakt Lag. Alle bærer de Præg af at være opstaaede ved faa Menneskers kortvarige, om end maaske oftere gentagne Ophold paa Stedet.

Da jeg boede der paa Egnen og søgte at klargøre mig dens arkæologiske Forhold, sagde jeg ofte til mig selv, at der maatte være Steder i Nærheden, der havde været stærkere befolkede, og hvorfra de omstrejfende Smaapartier var udgaaede, af hvilke de

smaa Dynger var dannede. Og paa saadanne Steder maatte der være Affaldsdynger af ganske anden Størrelse og Betydning.

Nu vidste jeg vel, at saadanne var fundne mod Syd; dels paa begge Sider af det smalle Virksund, dels ved Krabbesholm tæt udenfor Skive. Men jeg slog mig ikke til Ro dermed: der skulde og maatte kunne findes dem, der laa nærmere ved det af mig kendte Omraade. Endelig lykkedes det mig da ogsaa at komme paa Spor efter en meget betydelig Dynge, vistnok den største hidtil opdagede; den nemlig, der siden er bleven saa bekendt under Navnet Ertebølle-Dyngen.

Denne, som vi om lidt skal omtale nærmere, er saa stor, at den kun kan være opdynget ved nogenlunde stadigt Ophold eller meget hyppigt gentagne Besøg paa Stedet af en noget større Menneskemasse, om vi end hverken behøver at tage vor Tilflugt til Aarhundreder eller til Hundreder af Mennesker for at forklare os dens Dannelse. Den ligger lige ud mod den nuværende Kyst, kun adskilt fra Strandlinjen ved en nogle Hundrede Alen bred, lavtliggende Engstrækning.

Her vil vi standse et Øjeblik for at drage nogle Slutninger af, hvad vi har gennemgaaet. Vi har altsaa set, at der paa den af os besøgte Egn findes talrige, mindre Affaldsdynger spredte langs forhenværende Indvige, i Forbindelse med nogle til dels større, der ligger ud til endnu bestaaende Fjorddele. Men vi har ogsaa set, hvorledes vi maa vogte os vel for at anse enhver Skalophobning for at være en Affaldsdynge. De er i nogle Tilfælde gamle Kystlinjer, i andre hævede Skaldyrbanker. Som Forholdet er langs Himmerlands Limfjordskyst, er det ogsaa andet Steds i Landet, hvor de ældste Affaldsdynger — thi vi husker jo, at der ogsaa gives yngre! — forekommer.

Vi maa navnlig søge dem inde ved Fjordkysterne, hvor store, lavvandede Strækninger indbød til Skaldyrsamling, og hvor der var Ly og Læ nok til, at Farvandet Dag efter Dag kunde befares med de Kanoer, man i hine fjerne Tider raadede over. Ved Limfjorden, ved nogle af de østjydske Fjorde, ved Odense- og Issefjord er det, at Affaldsdynger fra den ældste Tid særlig træffes.

Ogsaa maa vi huske endnu ét. Det er først og fremmest Østersskallerne, hvis store Talrighed gør en Del af Dyngerne saa iøjnefaldende og betydelige. Hvor Østersen har manglet, har de langt fra kunnet blive saa store. Ej heller har de i Reglen kunnet bevare sig saa godt; thi dens store, faste, modstandsdygtige Skaller har beskyttet de mere forgængelige Bestanddele mod Klimaets ødelæggende Indflydelse. Men Østersen kræver visse Betingelser for at trives, navnlig i Retning af Vandets Saltholdighed, og den har aldrig — synes det — været til Stede i større Mængde, hverken i Østersøen eller i Bælternes sydlige Dele. Derfor finder vi ved deres Kyster ingen Affaldsdynger som dem ved de Fjorde, der udsendes af Kattegat eller Vesterhav.

Det er med Hensyn til Østersens Trivsel ganske interessant at sammenligne Skallerne fra de forskellige Dynger med hinanden. I Ertebølle-Dyngen, der ligger ud mod Limfjordens største Bredning, som i dens Dannelsestid maa have staaet i aaben Forbindelse med Vesterhavet og haft meget saltrigt Vand, finder vi de største og tykkeste Skaller. Allerede i Dyngerne Syd for Hvalpsund, hvor Vandet har været noget mindre salt, er de betydelig mindre. Undersøger vi dem, der stammer f. Eks. fra en af mig paavist Dynge paa Svinø i Gamborg Fjord ved det nordlige Lillebælt, vil vi finde, at de alle uden Undtagelse er ganske smaa og tynde. Vi nærmer os her tydeligvis til Sydgrænsen for Dyrets Udbredning; i alt Fald inde i Fjordene var Vandet paa dette Strøg saa lidt saltholdigt, at de vantrivedes.

Udenfor Danmark træffer vi mange Steder Affaldsdynger, der er opstaaede paa samme Vis som vore; men de hidrører fra højst forskellige Folk og Tider,

Fig. 3. Gennemsnit af Affaldsdyngen ved Ertebølle.

de har ingen umiddelbar Sammenhæng med vore. Paa sine Steder, f. Eks. paa Ildlandet, ophobes de endnu i vor Tid. Andet Steds er deres Dannelse ganske vist nu afsluttet, men har dog strakt sig nær op mod Nutiden, hvilket støtter den forøvrigt aldeles utvivlsomme Tydning af vore Dynger og deres Opstaaen. Som Egne rige paa mægtige Affaldsdynger skal her nævnes Nordamerikas Østkyst, Halvøen Alaska, de japanske Øer, visse Dele af Indien, Ildlandet og Patagonien. Men forøvrigt træffes de snart sagt over alt, hvor Betingelserne for deres Dannelse har været til Stede.

I alt Fald i de os nærmeste Dele af Europa er der dog ikke paavist mange Affaldsdynger, der kan sam

menstilles med de danske. Hverken i England, Belgien eller Frankrig, de Egne, i hvilke vi nærmest maa søge Forudsætningerne for vor ældre Stenalders Kultur, synes de at optræde i nogen større Mængde eller Udstrækning, om der end er fundet enkelte. Da vort Land har modtaget sine første Beboere ved Indvandring fra Sydvest, ser det ud til, at Rigdommen paa let opsamlede Bløddyr ved vore Kyster har ført til en noget forandret Levevis og derigennem ogsaa noget forandret Kultur hos de indvandrede.

Efter saaledes at have betragtet Affaldsdyngernes Udbredelse og Fordeling, skal vi gaa til at meddele noget nærmere om, hvad vi finder i dem, og hvorledes deres Beskaffenhed er i Enkelthederne. Lad os til den Ende atter aflægge et Besøg ved Ertebølle. Dyngen her strækker sig i over 200 Alens Længde langs Limfjordens Kyst, og Fjorden har i sin Tid naaet lige ind til dens Fod, hvilket ses af, at Skallerne i den yderste og nederste Del er tydeligt omlejrede ved Vandets Bevægelser. Dens Bredde er nu højst 20 Alen, men den har tidligere strakt sig længere ind over Marken; Ejeren har kørt store Partier bort til Vejfyld og Gødning. Den dannes af Lag paa indtil 6 Fods Tykkelse; navnlig dér, hvor den udfylder Vinkelen mellem en faa Fod høj Strandskrænt og selve Forstranden. Allerede naar man ser dens nuværende, tyndt græsklædte Overflade, er det tydeligt, at den er sammensat af en hel Række mindre Dynger, ophobede hver for sig, men berørende og delvis gribende ind over hverandre. Dette fremgaar af dens Overflades Form, der bugter sig i smaa Bakker og Dale, navnlig mod Syd i dens lavere og rimeligvis yngre Dele. Tydeligere træder dette Forhold frem ved Gravninger; ja, man kan ved saadanne endog mange Gange kende de enkelte af et bestemt Maaltid eller en bestemt Dags Fangst opstaaede Smaahobe, hvoraf de større Dyngedele er sammensatte.

Blotter man en lodret Væg i Dyngen, faar man det bedste Overblik over dens Sammensætning. Først lægger man Mærke til Østersskallerne, der altid findes adskilte, saaledes at de samhørende Skaller ligger hver for sig, ikke som paa Bankerne flad og buet sammen. Dette viser, at Østerserne har været aabnede, for at man kunde faa fat i og fortære Dyrene. Skallerne ligger i Reglen fladt, saaledes at der dannes en nogenlunde regelmæssig Lagdeling, men Lagene er dog oftest mere eller mindre buede, alt eftersom den omtalte Adskillelse i Smaahobe er mere eller mindre tydelig. Man vil snart blive var, at der mellem Østersskallerne i Reglen ikke er nogen stor Indblanding af andre Skaller. Hvor saadanne findes, danner de gerne Lag eller Hobe for sig. Man ser paa Fig. 2 tydelig flere saadanne Lag af mindre Skaller, der er dannede af Hjærtemuslinger alene eller blandede med Blaamuslinger og de almindelige smaa Strandsnegle.

Hver Dag eller hver Aarstid maaske har ikke givet lige rigelig Fangst af Østers. Har man kunnet faa fat i dem, har man foretrukket dem og ladet haant om de mindre Skaldyrarter, eller Mændene har maaske overladt disse til Kvinder og Børn. Kun naar Forholdene forbød at besøge Østersbankerne, har man over hele Linjen taget til Takke med de paa den lave Strand opsamlede Blaa- og Hjærtemuslinger samt Strandsnegle; til saadanne Tider er de tykkere Lag eller større Hobe af dem opstaaede. Deres Skaller er lige saa lidt som Østersens knuste, man har vidst at faa Dyrene ud af dem paa anden Vis, formodentlig ved Kogning. Østerserne er enten aabnede ved Hjælp af en tynd Flintflække eller ved Varme: Kogning eller Ristning paa Gløder.

Mellem Skallerne vil hist og her en Benstump stikke frem, snart stammende fra et Pattedyr, snart fra en Fugl. Samler vi en Hob af dem sammen og ser lidt nærmere paa dem, vil vi snart blive opmærksom paa visse Ejendommeligheder ved dem. Først er de sjeldent hele, navnlig gælder dette om Pattedyrenes og de større Fugles Knogler. De førstes lange Lemmeknogler, finder vi, er alle spaltede efter Længden eller oftere knuste i mange Stykker med betydelig Kraftanvendelse. Den Maade, hvorpaa de er behandlede, giver os Bevis for, at Mennesker har spillet en Rolle ved Dyngens Dannelse; thi kun ved at antage, at saadanne har villet bemægtige sig Knoglernes Marv, kan man forstaa disses Tilstand. Intet

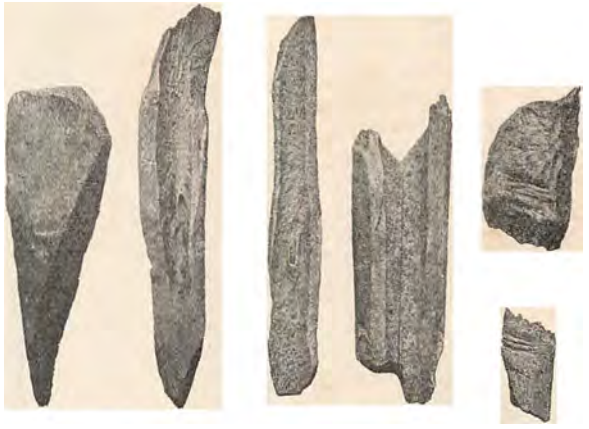

Fig. 4. Knogler fra Affaldsdyngen ved Ertebølle, dels med Snit og Savmærker, dels marvspaltede. Efter Fotografi.

Dyr spalter eller knuser nogen Sinde saa store Knogler paa den Maade, det kan kun Mennesker gøre.

Paa den anden Side finder vi ofte i Affaldsdyngerne Benene gnavede af et Rovdyr, der navnlig har ædt de bruskede Ledender bort, men som ogsaa paa andre Maader har efterladt Spor af sine Tænder i dem. I Ertebølle-Dyngen er langt fra alle Knogler saaledes afgnavede, men i andre Dynger bærer saa at sige hver eneste Spor efter Tænder, noget, der ogsaa forklarer, at mange mindre Ben ganske mangler, dem har Rovdyrene ædt helt og holdent.

Af mange Grunde er der ingen Tvivl om, at dette bengnavende Dyr er en Tamhund, af hvilken man forøvrigt ogsaa finder Levninger, der viser, at den har tilhørt en temmelig lille, spidssnudet Race. Hvad de øvrige Pattedyrknogler angaar, frembyder mange af dem Spor af Menneskevirksomhed, dels bestaaende i Rids og Snit, som kan være fremkomne ved, at Kødet er bleven skaaret eller skrabet af dem med et skarpt Instrument; dels i dybere Indsnit, der øjensynlig er gjort med en skarp Eg, ført som Kniv eller Sav. Adskillige er savede saa vidt igennem fra alle Sider, at en Rille er frembragt,

som har gjort det let at overbryde Knoglen. Navnlig har man paa denne Maade savet en af Ledenderne af visse lange Rørknogler for at benytte og omdanne den øvrige Del af dem til et Redskab.

Undersøgelsen af Knoglerne samt af de mange Tænder og Horndele, som findes dels løse, dels fastsiddende i Kæbedele og paa Hovedskaller, viser, at de, foruden fra Hunden, hidrører fra en hel Række Dyr, der dels endnu lever i Danmark, dels er forsvundne derfra. I Ertebølle-Dyngen er saaledes fundet Dele af Krondyr, Raadyr, Elsdyr, Urokse, Bjørn, Los, Ulv, Ræv, Sæl, Bæver, Vildsvin o. fl. a. Talrigst er imidlertid Knoglerne af Kron- og Raadyret, der aabenbart har udgjort det almindeligste Jagtbytte. Derimod er der blandt de Tusender og atter Tusender af undersøgte Bendele fra Ertebølle og andre Steder, hvor Dyngerne har samme Karakter, ikke fundet én, der tilhører noget andet Tamdyr end Hunden.

Hvad Fugleknoglerne angaar, er de ogsaa temmelig talrige. Enkelte af dem er omdannede til Redskaber, men da de ikke har indeholdt Marv, er de hverken spaltede eller knuste. De stammer fra mange Arter baade af Sø- og Landfugle, blandt hvilke kan mærkes: Tjur, Gaas, And, Svane og den nu over alt uddøde Gejrfugl. Ogsaa Ben og Skæl af Fi-

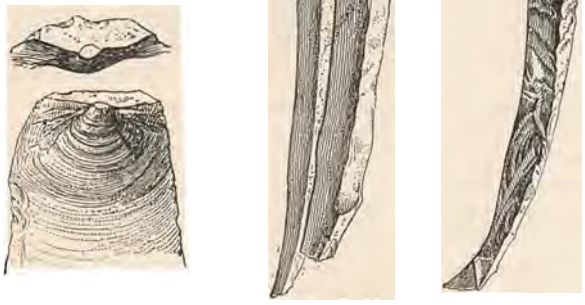

Fig. 5. Flintflækker. Til venstre Flække med Slagbule og Slagflade, til højre Rygflække.

ske forekommer pletvis samlede i større Mængder som Vidner om en heldig Fangstdag. Blandt de sikkert bestemte Arter kan nævnes Torsk, Aal og Flynder.

Hist og her i Dyngen finder man nogle Sten, i Reglen af Størrelse som smaa Brosten, sammenlagte til en lille Flade; de bærer tydelige Spor af, at der har været tændt Ild op paa dem. Deres ydre Dele er sværtede og delvis ildskørnede, og imellem dem støder man paa Aske og smaa Kulstumper. De sidste er blevne undersøgte i store Antal og har vist sig at hidrøre for største Delen fra Eg, dog ogsaa tildels fra Birk og Fyr. Man har altsaa gjort Ild op og tilberedt Føden oven paa selve Affaldsdyngen; det viser, at man har levet og boet lige op til den. Rimeligvis har da Hytterne ligget i Skovbrynet umiddelbart inden for.

Vi har allerede, da vi talte om de forekommende Knogler sagt, at adskillige af disse var omdannede til Redskaber. Men inden vi nærmere omtaler disse, maa vi dvæle ved Flintsagerne, da de er langt de vigtigste og de hyppigst forekommende. Over alt i Ertebølle-Dyngen findes der Flint i store Mængder, dels ubearbejdede Knolde, dels mere eller mindre tilhuggede Stykker, dels Flækker, Spaaner og Fliser i skæppevis.

Flinten er en meget haard, men tillige meget sprød Stenart, der er i Besiddelse af Egenskaber, som over alt, hvor den forekommer, har gjort, at den er bleven taget hurtigt og i udstrakt Grad i Brug af Mennesket paa dets tidligste Udviklingstrin. Den kløver ved Slag med eller mod andre haarde Legemer ud efter visse Love, givne ved dens Smaadeles Forhold til hverandre. Enhver kan ved nogen Øvelse overbevise sig om dette. Giver man en Flintknold et rask Slag med en anden Sten, og lader man Slaget ramme med rigtig Beregning, vil man se, at man let kan afspalte en flad Skive. Denne vil foroven, hvor Slaget er faldet, vise en Udbuning, et glat, lille, afrundet Parti, Slagbuglen, til hvilket der altsaa i Afspaltningsfladen paa Knolden vil svare en Indhuling, Slaghulen. Lykkes det paa ny at afspalte en lignende Skive af Knolden saaledes, at en Del af dens Rand kommer til at ligge inden for Grænserne af den første Afspaltningsflade, vil denne Del af Kanten, der altsaa dannes af Vinkelen mellem to Afspaltningsflader, frembyde en fin, meget skarp Eg.

Fig. 6. Flækkeblok.

Denne Flintens Tilbøjelighed til ved Udkløvning at danne skarpe, ofte lige Egge er det, der har givet den dens store Vigtighed for Mennesket, saa længe dette ikke kendte noget til Metallernes Brug. Thi det er netop skærende, kløvende, savende Redskaber, det trænger til.

Fra først af brugte man de tilfældigt fremkomne Flintafspaltninger, som de var. Saadanne opstaar ofte i Naturen, hvor en eller anden Kraft kommer til at virke paa Flinten. Solens Brand eller stærk Frost kan saaledes sprænge den i mange skarpkantede Stykker. Men snart har de ved et eller andet Tilfælde lært, at de selv kunde frembringe lignende blot ved at slaa én Flintknold mod en anden. Nu var de inde paa den Vej, der skulde føre til den yngre Stenalders højt udviklede Flinthugning.

Noget af det første, man har lært, har været at hugge »Flækker«. Saadanne findes over alt, hvor vi støder paa selv det mest begrænsede Kendskab til Flintens Bearbejdelse. En saaden Flække blev udkløvet af en mere eller mindre aflang, oftest i Forvejen noget tildannet Flintblok ved et rask Slag mod en af dens Endeflader, saaledes altsaa, at Flækken udspaltedes paa langs ned ad den. Den blev aflang, smallere eller bredere, lige eller buet, but eller spids, alt efter Blokkens Form og Masse, samt efter hvor og med hvor stor Kraft Slaget faldt. Den vil altid frembyde én glat, udelt Afspaltningsflade, Udkløvningssiden ind mod Blokken, medens den anden

»Rygfladen«, vil være forskellig, efter som det er den yderste af en Blok afslaaede Flække eller én af de indre. I sidste Tilfælde vil den være delt i to eller flere smalle Afdelinger, stødende sammen i stumpe Vinkler og dannede af ældre Afspaltningsflader paa Blokken. I første Tilfælde vil den bestaa enten af Blokkens naturlige Overflade, »Skorpen«, eller den vil være forsynet med en langsløbende, takket Kam, dannet ved en Række Tværhug, der har givet Blokken en Form, som gjorde den særlig skikket til Flækkeafspaltning. Den sidste Slags Flækker kaldes »Rygflækker«.

Flækkernes Længde er naturligvis meget forskellig alt efter det Materiale, der har staaet til Raadighed, og efter Tilhuggerens Dygtighed. Ved Ertebølle har Flinten gennemgaaende ikke været rigtig ren og god og er kun forekommet i temmelig smaa Knolde, derfor findes dér sjeldent store og fuldkomne Flækker. Dog har jeg nogle derfra paa 6 à $6^1/_2$ Tommers ($16^1/_2$ Ctm.) Længde. Men andet Steds forekommer langt længere Flækker. De største danske er paa 13—14 Tommer (33—35 Ctm.); i Ægypten, hvor Flinten tildels er af særlig fin og udmærket Natur, har man fundet dem paa indtil 17 Tommers (44 Ctm.) Længde.

Det er bleven paastaaet, at Flækker kan dannes i Naturen uden Menneskers Indgriben, og at de altsaa ikke altid kan tages for Beviser paa saadannes Tilværelse. Det er muligt, at Solbrand og Nattefrost i de varme Landes Ørkener kan spalte Flinten ud i flækkelignende Dele; men om noget saadant kan der i alt Fald ikke være Tale hos os. Her kan vi med Ro gaa ud fra, at regelmæssige Flintflækker, navnlig naar de forekommer mere end enkeltvis, stedse er Menneskeværk. At man har lagt Vægt paa at fremstille dem saa lange og saa regelmæssige som muligt, viser den Omhu, hvormed man ofte har tildannet de »Blokke«, ud af hvilke man vilde kløve dem. Der findes navnlig to Former af saadanne, en aflang firkantet med to Endeflader og én som en høj, smal Kegle eller Pyramide, altsaa med én Ende- eller Slagflade. Af gode Blokke blev man ved at hugge, saa længe der var brugeligt Materiale tilbage, selv om de sidste Flækker kun blev meget smaa. Ogsaa saadanne har man altsaa haft Brug for.

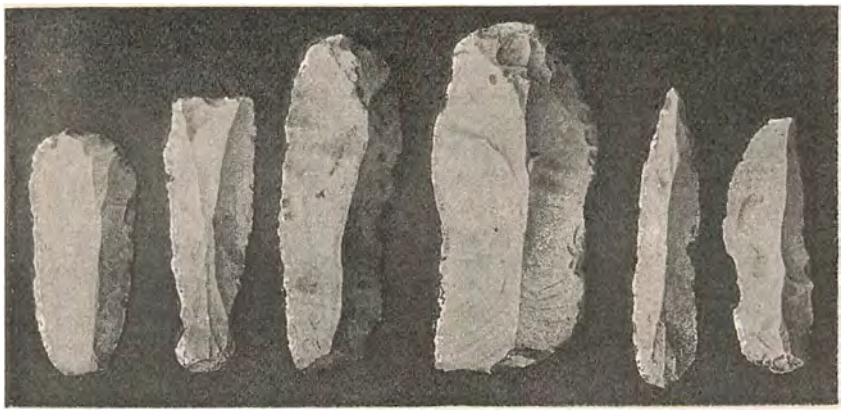

Fig. 7. Redskaber tildannede af Flækker.

Hvad har de været brugt til? Det viser Sliddet os, som altid findes langs de skarpe Kanter, der er hakkede og skaarede, ofte helt butslidte. Det er altsaa disse Kanter, der har været benyttede som Egge; de er udmærket skarpe, ofte lange og lige og har kunnet gøre god Fyldest som skærende og savende. Undertiden ser vi ogsaa, at den ene Kant med Flid er borthugget ved Hjælp af Smaaslag, saa der er frembragt en Ryg, mod hvilken en Finger kunde støttes under Arbejdet. Saadanne Stykker kaldes Flækkeknive. Enkeltvis finder vi ogsaa, at den ene Eg ved smaa Indhak er omdannet til en virkelig Saveg; Redskabet kaldes da Flækkesav. Ofte er den Slagbuglen modsatte Ende behugget saaledes, at der fremkommer en tyk Kant, der er udmærket egnet til Skrabning. En saadan Skrabeeg havde man fortrinlig Brug for til Glatskrabning af Ben, Horn og Træ. Vi finder da ogsaa Flækkeskrabere i stor Mængde og Formforskellighed, thi alt efter den Genstands Form, som skulde behandles, har man haft Anvendelse for kortere og længere, ud- og indbuede Skrabeegge. Skulde man f. Eks. skrabe et Pile- eller Spydskaft glat, var en indbuet Eg om ikke nødvendig saa dog mest praktisk. Skulde man frembringe en Rille eller Fordybning, vilde en udbuet være heldigst. Undertiden ser vi, at Slagbugleenden er tildannet til et kort Greb ved Borthugning af Kanterne, øjensynlig til Indsætning i eller Binding til et Skaft. Eller der er ned mod denne Ende gjort to større, modstaaende Indhak, hver i sin Kant, saaledes at de har kunnet tjene til Fastbinding af Stykket. Ogsaa finder vi, at den modsatte Ende kan være omdannet til et kortere eller længere Næb, tilhugget fra begge Sider, som kan have været brugt til Boring af Huller i Træ o. l.; saadanne Redskaber kaldes Flækkebor.

Naar man bryder eller hugger en Flintflække i mindre Stykker paa tværs af dens Længde, frembringer man et Antal smaa, mere eller mindre regelmæssigt firkantede Skiver, som altsaa til to Sider har en kort Eg, til to andre smalle Brudflader. Ved fin Behugning af disse Brudsider har man i Oldtiden tildannet et højst mærkeligt lille Redskab, der har været benyttet til Skærpe paa Pile. I Almindelighed tænker man sig, som Navnet jo allerede siger, at en Pilespids maa være spids, men man finder dog mange Steder og til forskellige Tider anvendt de saakaldte Tværpile, der virker ikke ved en Spids, men ved en kort Eg. Saadanne bruges af Naturfolk f. Eks. til Jagten paa mindre Vildt, hvis Pels eller Ham man har Brug for og ikke vil beskadige ved en spids Pils Indtrængen. Tværpilen virker, ligesom de stumpe Pile, mest ved Slagets eller Stødets Kraft; de trænger i alt Fald i mange Tilfælde næppe ind i Dyrenes Bløddele. Ogsaa til Krigsvaaben har saadanne Pile været benyttede; i Ægypten f. Eks. synes de at have været den almindeligste Type lige til op mod Kristi Fødsel.

Det er saadanne Tværpilespidser, man alt i

den ældre Stenalder har tildannet ved Tværdeling af Flintflækker og Tilhugning af de fremkomne Brudstykker. De har oftest en bredere Eg, der har vendt fremefter, og en smallere, der har været indsat i Skaftet, hvis øverste, om Pilebladet sluttende Del har

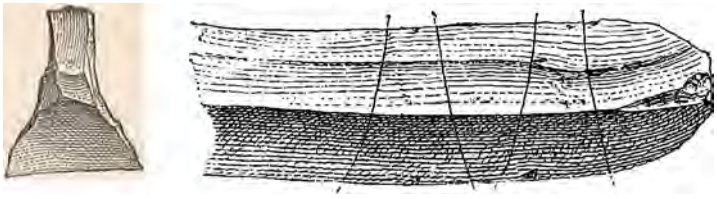

Fig. 8. Tværpilespids og Flække med en saadan indtegnet.

været — som et heldigt Fund har vist os — omviklet med Senetraad eller Basttrevler til yderligere Styrkelse af Forbindelsen. Det synes endog tvivlsomt, om man overhovedet i dette Tidsrum har kendt eller brugt virkelige Pilespidser; i alt Fald er saadanne af Flint næppe sikkert paaviste. Men dels kan nogle af de forarbejdede Benspidser, man finder i Affaldsdyngerne, meget godt have været brugte som Pilespidser, dels er det jo ingenlunde udelukket, at man har nøjedes med tilspidsede Træpile.

Grundlaget for Flækketilvirkningen har, som allerede nævnt, været Flækkeblokken, der blev tildannet af en Flintknold ved mere eller mindre Tilhugning. Den skulde være aflang og have mindst én nogenlunde plan Tværflade, hvor Slagene skulde falde, og fra hvilken Afspaltningen skulde udgaa. Den ubrugelige Rest af Blokkene kaldes Kærner; de har over alt paa Siderne Ar efter Udspaltningerne. Dem bortkastede man, og de findes derfor i Mængde i og uden for Affaldsdyngerne.

En anden, lige saa vel som Flækken regelmæssigt fremkommende Form af Flintafspaltninger er Skiven. Tager man en almindelig Flintknold og forsøger at hugge paa den, vil man snart se, at man i Reglen ikke frembringer Flækker, men bredere, langs Kanten afrundede Stykker, der er mere eller mindre skiveformede. De har til den ene Side en stor Afspaltningsflade, paa hvis øverste Del Slagbuglen findes, til den anden enten »Skorpe« — som Flintens naturlige Overflade kaldes — hvis det er den yderste Afspaltning, vi har for os, eller flere sammenstødende Dele af tidligere Afspaltningsflader, hvis Skiven er hugget ud af Knolden længere inde i denne. Kanten er tyndere eller tykkere, men altid skarp.

Ligesom Flækken ligger til Grund for en hel Række Redskaber, saaledes gælder det samme om Skiven, hvis skarpe Kant forøvrigt ogsaa kan have været benyttet til Skæring, Skrabning o. l., som den er. Mange Gange gjaldt det jo blot om at have en Eg til Raadighed, ligegyldigt hvorledes den for Resten var.

Danmarks første og betydeligste, nulevende Arkæolog, Musæumsdirektør Sophus Müller, har nylig vist, særlig ved Hjælp af det store Materiale fra Ertebølle, at der til Grund for Skivetilvirkningen har ligget en ganske tilsvarende Fremgangsmaade som for Flækketilvirkningen. Som man ved denne først tildannede Flækkeblokken, saaledes gik man ved hin ud fra Skiveblokken, der tilhuggedes af en større eller mindre Flintknold i Form af en lav, bred Kegle.

Den øverste, tilnærmelsesvis plane Flade benyttedes som Slagflade. Ud fra den fandt Afspaltningen Sted, og Skive efter Skive borthuggedes da, til der ikke var mere brugbart Materiale tilbage. Den tiloversblevne Kærne, der oftest var helt uregelmæssig, bortkastedes. Det er i alt Fald for en Del dem, man hidtil har kaldt Flintknuder og antaget for en særlig Slags Redskaber, nærmest anvendte til Kast, enten med Haand eller Slynge.

Lige fra man blev opmærksom paa Affaldsdyngerne og deres Indhold, har en i dem funden Slags Redskaber tiltrukket sig Opmærksomheden. Det er nogle i de store Træk øksebladformede Flintstykker, flade, bredere ved den ene Ende, hvor en ved to sammenstødende Afspaltninger dannet Eg findes, spidse eller i alt Fald afsmalnende til den anden, med mod denne skraanende, mere eller mindre tilhuggede Sidekanter. De første Opdagere kaldte dem famlende snart »tokantede Økser«, snart »Ismejsler« eller som Steenstrup »Pilkesænkere«. Der rejste sig snart en til Tider bitter Strid om, hvorledes de havde været brugt, og om, hvorvidt de skulde opfattes som Egredskaber og da navnlig som Økser eller ej, en Strid, der har fortsat sig lige til vore Dage.

Det kunde synes noget lidt at tvistes saa alvorligt om, men Sagen er den, at Spørgsmaalet hænger sammen med hele Opfattelsen af Affaldsdyngernes Betydning, ja er til en vis Grad afgørende herfor. Og netop derom dannede der sig snart forskellige, skarpt mod hinanden staaende Meninger. Vi maa dvæle lidt ved disse Stridsspørgsmaal.

Allerede i Aaret 1836 havde den berømte danske Arkæolog Thomsen, grundet paa Erfaringer, han havde indvundet i sin Stilling som Direktør for det nydannede oldnordiske Musæum, opstillet den for Arkæologien grundlæggende Teori om de forhistoriske Tidsrums Deling i Sten-, Bronce- og Jernalder. Omtrent samtidig var Svend Nilsson i Sverrig, uafhængig af Thomsen, naaet til den samme Inddeling, og denne vandt forholdsvis hurtig frem til almindelig Anerkendelse.

Da Kommissionen blev nedsat til Undersøgelse af Skaldyngerne, var man derfor ganske klar over, at der havde været en Tid i Norden, da Metaller var ukendte. Man kendte en stor Mængde Oldsagsfund, navnlig fra Stengrave, som indeholdt bl. a. slebne og uslebne Flintredskaber, men aldrig Metalgenstande, og man vidste, at de hidrørte fra en Stenalder. Men man var ikke naaet saa vidt, at man kunde dele denne, der — det saa man snart — maatte omfatte lange Tider i ældre og yngre Afsnit.

Fig. 9. Skiveblok.

Da man nu fik Skaldyngerne bestemt som Affalds-

dynger fra Urboernes Maaltider, maatte man hurtigt faa Øjet op for, at de hidrørte fra Stenalderen, eftersom man ingensinde i de indtil da undersøgte fandt Spor af Metaller. Men det blev snart paafaldende, at de, eller i alt Fald de allerfleste af dem, ikke

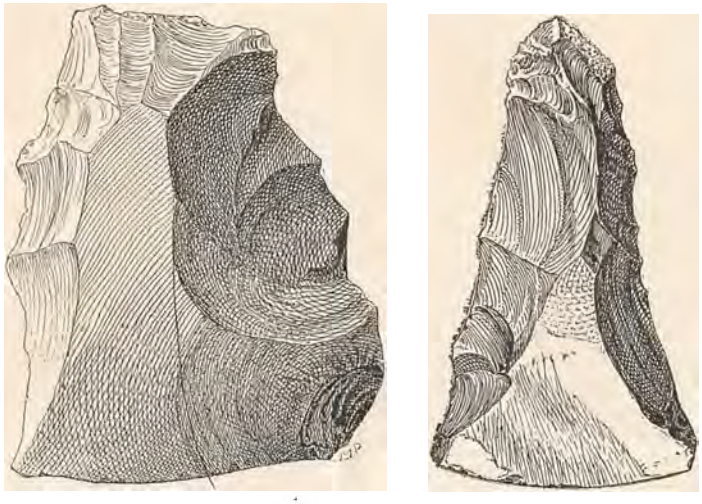

Fig. 10. Hel- og halvfærdig Spalter.

indeholdt de Vaaben, Redskaber o. s. v., som var saa godt kendte fra Gravene, og navnlig, at slebne Flintsager kun yderst sjældent fandtes i dem. Man havde her for sig Ejendommeligheder, som nødvendigvis maatte forklares.

Worsaae fremkom da med den Formodning, at de stammede fra en Tid og et Folk, der var ukendt med Flintens Slibning, fra et ældre Afsnit af Stenalderen, den ældre, nordiske Stenalder. Steenstrup derimod mente at maatte benægte Rigtigheden her af; han paastod og hævdede til sin Død, at de var ophobede af de samme, der havde bygget de store Stengrave, og at de altsaa kun bød os en ny Side af disses Kulturstandpunkt. Til Tider, sagde han, besøgte Stenalderens Folk Kysterne for der at drive Jagt, Fiskeri og Skaldyrsamling. Hertil anvendte de kun daglige, tarvelige, raat huggede og uslebne Redskaber, der havde ringe Værdi og let kunde erstattes, hvorfor de ogsaa ofte efterlod dem endog hele og lidet brugte paa eller i disse Affaldsdynger. De finere, mere kostbare og vanskeligt erstattede Vaaben og Redskaber derimod og navnlig de glat slebne Flintøkser, de fint tilhuggede Spyd, Pilespidser, Dolke o. s. v. og de prægtige Stridsøkser vogtede de sig vel for at bruge til dagligt Arbejde og for at efterlade i Affaldsdyngerne. Derimod gav de deres døde de bedste og skønneste Sager med i Graven til Brug i et kommende Liv.

I Nutiden kan vi paa Grundlag af udstrakte Udgravninger og andre Undersøgelser sagtens se, hvorledes det forholder sig, og hvem der har Ret, Steenstrup eller Worsaae. Vi ved nu, at »Affaldsdynger« er dannede gennem hele Oldtiden, selv om de af dem, der kan kaldes »Skaldynger«, væsentlig hidrører fra Stenalderen. Vi ved endvidere, at de fleste af dette Tidsrums Affaldsdynger er ophobede af Folk, der ikke kendte Flintens Slibning, ikke var i Besiddelse af en senere Tids mere udviklede Stenredskaber og ikke holdt Husdyr eller drev Agerdyrkning, alt i

Modsætning til den yngre Stenalders Folk. Vi har set, at der om end kun sjældnere er fundet Affaldsdynger med slebne Flintsager og Knogler af Tamdyr hidrørende fra en mere udviklet Tid, og vi ved nu, at Knogler af Husdyr (Okse, Ged, Faar og Svin) ligeledes findes i den yngre Stenalders Grave. Vi ved kort sagt, at Worsaae's og ikke Steenstrup's Tydning var den rette.

Men ganske anderledes stillede Sagen sig, saa længe Kendskabet baade til Affaldsdyngerne og til Gravene var saa begrænset, som for blot nogle Aartier siden. Den Gang kunde man endnu være i Tvivl og strides om nu ganske klare Spørgsmaal. Det er jo til dels netop gennem de Undersøgelser, denne Strid gav Anledning til, at vi er naaet frem til Forstaaelse. Under Striden spillede de »trekantede Økser« en betydelig Rolle. Fra Worsaae's Side blev det hævdet, at de var Økser og Mejsler, altsaa Egredskaber. Fra den modsatte Lejr hed det først, at de slet ikke var Egredskaber, men »Pilkesænke« — Sten benyttede til at binde som Vægte til Fiskesnører, Net, Pilkesnore eller lignende — senere, at selv om de maaske ogsaa var bestemte til at virke ved deres Eg, maatte de dog snarere have været brugte som Redskaber bestemte til at opgrave Rødder i Skoven, Orm i Stranden eller sligt, men i alt Fald aldrig som Økser eller Mejsler. Og, sagde man saa fra den Side, naar de ikke er og ikke kan have været Økser o. l., hvor har I da saadanne fra jeres »ældre« Stenalder? Kan I ingen paavise, saa maa I give os Ret; thi det er klart, at uden saadanne Redskaber kan et dog forholdsvis ret udviklet Folk ikke have levet, saa maa de slebne Økser, vi finder i Gravene og andet Steds, have været kendt ogsaa af Dyngedannerne.

Som vi siden skal se, har vi andre og utvivl-

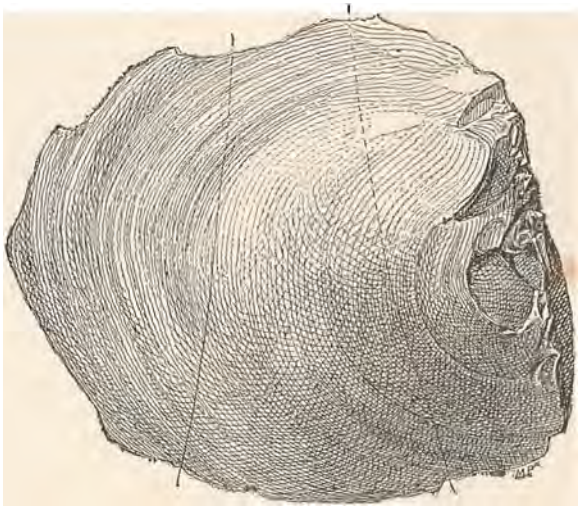

Fig. 11. Skive med indpunkteret Spalter.

somme Økseformer ogsaa fra den ældre Stenalder; men aldeles bortset herfra er det, navnlig ved Sophus Müller's omhyggelige og talrige Undersøgelser, vist, at »Skivespalterne«, som han kalder dem, virkelig

er Egredskaber, og har været brugt som Økser og Mejsler.

Først gjaldt det om at vise, at Eggen var Eg, at det er for dens Skyld, Redskabet er tildannet, om den, det er formet. Det paaviste han, idet han klart godtgjorde, at det i alt Fald som Regel var tildannet af en Skive saaledes, at saa stor og saa lige en Del som mulig af dens skarpe Kant er bevaret som Eg. Denne er altsaa den først dannede Del af Redskabet, om denne og utvivlsomt for dennes Skyld er det formet. Hvorledes dette er gaaet for sig, viser bedst hosføjede Billede af en Skive med deri indtegnede Begrænsningslinjer for det færdige Redskab; ved Borthugning af de overflødige Dele er dette udformet. Dets ene Bredside er derfor dannet af Skivens Afspaltningsflade, hvis Slagbugle kun er borthugget, saafremt den kom i Vejen for Redskabets Brug; den anden er enten dannet af sammenstødende Afspaltningsflader eller mere og mindre af Skorpe, eller den kan endelig være groft tilhugget. Man har ogsaa fundet Skiver, ud af hvilke man har begyndt at hugge en Spalter uden at blive færdig (se Fig. 10).

Om Rigtigheden af Sophus Müller's Opdagelse kan derfor ikke godt tvivles.

Dernæst maatte det vises, at Eggen virkelig var den brugte Del af Redskabet. Dette fremgaar tydeligt deraf, at det er den eneste slidte Del af dette og den hyppigst beskadigede. Sliddet ses dels som finere og grovere Skaar i og Udkløvninger fra Eggen, dels som Ridser udgaaende fra denne. Disse er enten saa tydelige, at de kan ses med blotte Øjne, eller de fremtræder kun som blanke Slidspor, der først under stærk Forstørrelse opløses i fine Længderidser.

Fig. 12. Optrin fra den yngre Stenalder. En Urokse nedlægges. Tegning af Karl Jensen.

Endelig maatte den Paastand slaas til Jorden, at usleben Flinteg ikke bider ved Hug i Træ. Dette gjordes ved en Række Huggeforsøg, foretagne ved Musæet i Aarhus med paa forskellig Vis skæftede Spaltere, og Resultatet blev, at man meget godt kan arbejde selv i forholdsvis haardt Træ med saadanne. En Spalter er da ogsaa fundet i Kolding Fjord med en Del af Træskaftet ved, og netop den Del af Redskabet, som var antaget for Bagenden, er indsat i Træet. Dette viser, at det, der var kaldt Eg, virke-

lig ogsaa er en saadan og bestemt til Brug som saadan.

Hermed er det, skulde man synes, afgjort, at Spalterne baade har kunnet være og har været brugte som Egredskaber: Økser og Mejsler, om det end maa indrømmes, at de kan have været brugte ogsaa som Skærpe for Graveredskaber og lignende.

I Virkeligheden er den »naturlige« Eg, som fremkommer ved Sammenstødet af to Flintafspaltningsflader, der mødes under en ikke for stor Vinkel, særdeles brugelig. Naar den slebne senere hen foretrækkes, ligger dette i dens større Styrke og Holdbarhed og i, at Redskaber med en saadan Eg kan gøres saa store og tunge, som det ønskes, og at den kan formes, som man vil det, udbuet, skæv, lige, hul o. s. v., samt deri, at den kan ophugges og slibes, naar den er slidt.

Vi kan altsaa gaa ud fra, at »Skivespalterne« først og fremmest har været bestemte til og brugte som Egredskaber, som Økser og Mejsler, til Vaaben og Redskaber. Deres Eg er ganske vist ofte tarvelig nok, men man har ikke haft den bedre, og brugelig har den været selv i en meget ufuldkommen Form, thi man finder tydeligt Brugslid paa selv forbavsende vinde og skæve, bugtede og storvinklede Spalter-Egge.

Der kan blandt Skivespalterne til en vis Grad skælnes mellem Økser og Mejsler. De første er de almindeligste; de er mer eller mindre bredeggede, medens de sidste har smalle Egge, ofte langt smallere end Redskabets Bagende. Af en bredegget Spalter har man undertiden ved Borthugning af Egbredden dannet en smalegget, og man har, naar den blev beskadiget ved at Egpartiet afknækkedes eller blev for stærkt slidt, søgt at reparere den, at danne en ny Eg ved Afspaltning, udgaaende fra et eller begge Eghjørner. Derved lykkedes det dog stedse kun at frembringe en meget ufuldkommen Eg, og man har vistnok kun taget sin Tilflugt dertil i en snæver Vending, naar man ikke havde Materiale til et nyt Redskab ved Haanden. Men selv om saadanne Forsøg paa Reparationer er sjældne, viser dog ogsaa de, at det har været Eggen, hvorpaa Redskabets Brugbarhed har beroet.

Naar man sammenholder »Skivespalterne« med de ovenfor omtalte »Tværpile«, vil man snart se, at deres Form er ganske ens. De er jo ogsaa alle dannede paa lignende Vis, nemlig ved at borttage det for Tilfældet overflødige, her af en Flække, hist af en Skive, og begge har baade til Maal og til Udgangspunkt en Eg, dannet af sammenstødende Afspaltningsflader. Sophus Müller kalder derfor ogsaa Tværpilene for »Flækkespaltere« og hævder stærkt deres Slægtskab med de store Spaltere, ligesom han viser, hvorledes man ikke kan trække nogen bestemt Grænse imellem dem. Vi har en jævn Række lige fra de største Skivespaltere paa 25 Ctm.s Længde til de mindste Flækkespaltere paa 1 Ctm. Naturligvis kan ogsaa disse sidste have været brugte til andet, end netop til Pileskærpe, men deres Anvendelse hertil har dog sikkert været den almindeligste, saa vi kan gerne lade dem beholde deres gamle Navn »Tværpile«.

Hvorledes »Skivespalterne« har været skæftede, ved vi intet bestemt om; det eneste Stykke, der endnu er fremkommet siddende i Skaftet, viser lidet i saa Henseende, da dette er afbrudt meget kort. Sandsynligvis har de til Brug som Økser snart været indsatte i eller bundne til et vinkelbøjet Træskaft, eller de har været fastgjorte til et kort Mellemstykke af Træ (eller Horn?), der atter — som Tegningen viser — har været indsat i et tungt Horn- (eller Træ-)skaft. Den ene Figur fremstiller en som Økse i et vinkelbøjet Træskaft indsat Skivespalter, saaledes som den en Gang siges at være fundet i en Mose. Den anden viser en sjælden smuk Spalter, der ved Hjælp af et Mellemstykke af Træ er sat fast, saaledes som den kan have været anbragt, i et svært Skaft, dannet af den nederste Del af et stort Kronhjortehorn. Hvorom alting er, Skaftet maa nødvendigvis have været af en betydelig Vægt for at bøde paa selve Redskabets ringe Tyngde og derved betingede ringe Virkeevne. Mejslerne maa have været skæftede paa anden Vis, og det er jo muligt

Fig. 13. Spalter fra Kolding Fjord med sit oprindelige, men afbrudte Træskaft (set fra to Sider).

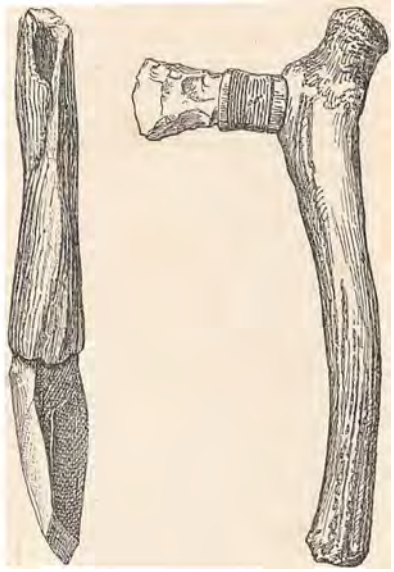

Fig. 14. Spalter tegnet skæftet, som den formodes at have været det.

at ogsaa bredeggede Stykker mange Gange kan have været ganske anderledes skæftede, end vi tænker os, alt efter den Brug, man vilde gøre af den.

Ligesom Flækkerne ofte tildannedes til Skrabere, Bor o. s. v., saaledes ogsaa Skiverne. Ved Borthugning af deres skarpe Kant med Smaaslag i større eller mindre Udstrækning omdannedes de til Skiveskrabere, der snart efter Skivens Form blev mere aflange, snart mere runde. Denne Form af Skrabere synes dog ikke at forekomme i de ældste af Affaldsdyngerne, skønt de er almindelige i Fund fra en noget yngre Del af den ældre Stenalder. De aflange Skiveskrabere kan undertiden være stærkt afsmalnende mod Bagenden og buede efter Længden; i denne Form kaldes de »skeformede« Skrabere og har sikkert været skæftede. Man træffer ogsaa Skiver med indbuet Skrabeeg, rimeligvis til Glatning af Træskafter.

Ogsaa Borene er ofte tildannede af Skiver. Deres Næb er snart langt, snart kort, snart tykt, snart tyndt; undertiden har de to saadanne, adskilte ved en regelmæssig Indhuling. I enkelte Fund fore-

kommer nogle ejendommeligt behandlede Skiver, der er forsynede med to modstaaende, dybe Indhak i Kanten, saaledes at det ser ud, som om man har villet frembringe et Stenstykke, der let og sikkert lod sig binde til en Snor. Her har vi vistnok virkelige Sænkesten til Fiskesnører eller Net for os. Naar de ikke forekommer oftere og i større Antal, ligger det sagtens i, at det i Reglen var let at finde Sten, hvis naturlige Form egnede sig til Øjemedet.

Foruden de af Flækker og Skiver tildannede Redskaber findes i Affaldsdyngerne et Antal af saadanne, til Grund for hvilke der ikke ligger Forarbejder af nogen Art, men som simpelt hen er udhuggede af en Flintknold. Man kan saaledes finde bredeggede Spaltere, der ikke er tildannede af Skiver, men af en Knold. De mangler altsaa den af en enkelt Afspaltningsflade dannede glatte Bredside, og de fleste af de store Bor er udhuggede paa lignende Vis. Dog er det især to Rækker af Flintredskaber, der hører herhen, nemlig dels en bestemt Type af Økser, dels spidse Flintodde, Spydspidser.

Blandt den ældre europæiske (den palæolitiske) Stenalders Flintredskaber findes nogle, der har Form af et aflangt, ofte stort og tungt Økseblad med en rundtløbende, ved talrige Slag dannet, mere eller mindre skarp Kant. Skønt denne sikkerlig er lidet egnet til at benyttes som Eg, kan der dog næppe være Tvivl om, at den eller Dele af den dog har været brugt som saadan. Vi har i dem den ældste Type af Flintøkser for os.

Nu finder vi i vore Affaldsdynger en hel Del Flintstykker, der i Form og Behandlingsmaade minder meget om disse »palæolitiske« Økser, om de end er forskellige fra dem i Enkelthederne. De er aflange, mere eller mindre tilspidsede til den ene, bredere og afrundede til den anden Ende; de har en rundtløbende Kant, der navnlig er omhyggeligere tildannet ved den brede Ende, og de er udhuggede af en Knold. Det er Økser, der har været skæftede ved den smalle Bagende, og deres Eg viser, hvor overordentlig nøjsom man har været med Hensyn til de Krav, man stillede til et Redskabs Brugbarhed. Det har været et surt Arbejde at hugge i Træ med en saadan Økse. Saa er Spalterne ganske anderledes brugbare, de er ligefrem raffinerede i Forhold til den ældre Type. Vi sporer da ogsaa en tydelig Bestræbelse efter at give de til denne hørende Stykker en bedre Eg ligesom hines dannet ved to sammenstødende Afspaltningsflader. De bedste og største Stykker, rimeligvis fra en noget yngre Tid, er forsynede med en lige eller skæv Spaltereg.

Medens den spidsnakkede, raa Økse er Hovedformen i Vest- og Sydeuropa baade i den ældre »palæolitiske Tid« og i Begyndelsen af den »neolitiske«, er Spalterne dog ikke ganske ukendte dér. Baade i England og Frankrig forekommer de i alt Fald enkeltvis, men sin fulde Udvikling og Betydning har de vistnok først faaet her i Norden. Maaske kom Flintslibningen i Brug i Udlandet, inden Spaltertypen fik Raaderum, og overflødiggjorde den hurtigt. Hvorom alting er, de første her i Landet indvandrede Folk førte begge Former med sig, men Hovedrollen kom her den langt bedre Spalter til at spille.

De raa Økser forekommer i flere Former, dels og almindeligst er de bredere med to hvælvede Bredsider og har været skæftede og brugte som Retøkser, dels har de én nogenlunde flad og én hvælvet Side og har da været benyttede som Tvær-(Skar-) økser. Der findes ogsaa, om end sjældent, smalle Stykker af begge Hovedformer, som har gjort det ud for Ret- og Tværmejsler.

De spidse Flintredskaber, der maa antages at have været brugte til Spydspidser, er ikke almindelige, men de viser os dog, at Spydet har været kendt. Da vi ikke i Affaldsdyngen finder Benodde, store nok til Spydblade, maa det vistnok antages, at man endnu i Reglen har nøjedes med en tilspidset Stage af haardt Træ, hvis Od formodentlig blev tildannet ved Svidning i Ild og Skrabning. Thi man har næppe haft nok i de faa stenoddede Spyd.

Af Flint findes endvidere i Affaldsdyngerne et Utal af »Knuder«, større og mindre, yderst forskelligt formede, mere eller mindre behuggede Knolde. En Del af dem er, som alt bemærket, utvivlsomt den ubrugelige Rest af Skiveblokke. Nogle er maaske, hvad man tidligere antog om dem alle, virkelig udformede til Kastevaaben; men Hovedparten har vistnok en anden Oprindelse. Det er jo klart, at man i hine Tider ikke fødtes til Verden med Evne til at hugge i Flint; denne Evne maatte uddannes hos alle, i alt Fald hos alle Mænd, thi om nogen »Arbejdsdeling« har der næppe været Tale endnu. Altsaa maatte alle øves i Stenens Behandling; Drengene begyndte tidlig i Leg at efterligne Faderens Idræt; som unge Knøse lærte de Tilhugning under ældres Ledelse, senere kappedes de om, hvem der kunde frembringe den flotteste Spalter eller den længste Flække. En Mængde Materiale maa bære Vidne om disse Lege og Øvelser, og da Flinten jo praktisk taget er uforgængelig, skal og maa vi finde Masser af sligt i Affaldsdyngerne. Det gør vi ogsaa, og største Parten af »Knuderne« er netop Flintknolde, der har tjent til Øvelser med det Maal for Øje at uddanne det rette Haandelag. Vi finder ved Siden af dem en stor Mængde kun lidet behuggede Knolde, næsten altid af saadan Beskaffenhed, at de ikke var brugelige til noget ordentligt; ogsaa de har tjent til Øvelser.

Endelig forekommer naturligvis i læssevis af »Affald«, ubrugelige og itubrudte Flækker, Skiver, Spaaner, Fliser, hvad vi nu vil kalde det, samt ubearbejdede Flintknolde, deriblandt paafaldende mange med et naturligt Hul igennem; maaske de har været benyttede til Net- eller Snøresænkere.

Sager af andre Stenarter end Flint er sjældne, naar vi undtager en Del almindelige, mindre Rullesten af Bjergarter, der paa Hjørner og Kanter bærer Spor af Stød eller Slag. De har utvivlsomt gjort Tjeneste ved Flintens Bearbejdelse som »Tilhuggersten«. Foruden dem findes af og til, i alt Fald i nogle Dynger, enkelte Stykker af Stenarter, formede omtrent som de raa, spidsnakkede Økser og slebne. De har været brugte til Redskaber eller Vaaben, skæftede som Flintøkserne. Det interessanteste ved dem er deres Slibning, der viser os, at denne ingenlunde var helt ukendt. Den brugtes kun ikke til Flintens Bearbejdelse, og Grunden hertil var sagtens en dobbelt.

Slibning er sikkert nok fra først af anvendt paa blødere Materiale end Flint og derfra overført paa

denne, hvis Haardhed gør den til et sent Arbejde. Flinten kan først med Fordel slibes, naar man ved Tilhugning har givet den nogenlunde jævne Flader. Den grove Hugning, der brugtes i den ældre Sten-

Fig 15. Benodde fra Affaldsdyngen ved Ertebølle.

alder, efterlod for meget at bortslibe. At man ogsaa da kunde have tilhugget eller lært at tilhugge finere og jævnere, hvis man havde haft Brug for saadan Teknik, er sandsynligt nok; men man følte sig ikke fristet dertil. Glathugningen er vistnok i sin Oprindelse at opfatte som fremgaaet ved Nødvendigheden af at skaffe en let slibelig Flade til Veje. Man var fuldt fornøjet med Spaltereggen, man sleb kun sjældent Graastensøkser til, fordi man ikke havde Brug for saadanne; man havde ingen Grund til at udvide Slibningstekniken til Flinten. Først gennem Berøring med eller Paavirkning af Folk, hos hvem Slibning spillede en større Rolle paa

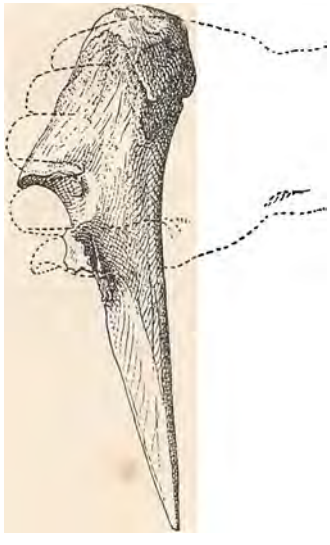

Fig 16. Dolk gjort af Hjortens Albuben.

Fig. 17. Slagstok af Hjortetak.

Grund af det Stenmateriales Art, der stod til Raadighed, er man kommen ind paa at slibe Flintsagerne. Flintslibningens Oprindelse maa søges langt uden for Nordens Grænser.

Foruden Stenen og da navnlig altsaa Flinten, har Dyngedannerne i temmelig stor Udstrækning benyttet Knoglerne af de fældede og fortærede Dyr til Redskaber. Man finder blandt deres Efterladenskaber et stort Antal glattede, kortere eller længere, tykkere eller tyndere Benspidser, tildannede snart af en Lemmeknogle af et Pattedyr, snart af en større Fugleknogle.

Hvad disse Benspidser har været brugte til, er ikke godt at sige, men Forskelligheden af deres Form, Størrelse o. s. v. viser, at Brugen har været mangeartet. Nogle har maaske været Pilespidser, andre kan have været anvendte til at bore Huller i Skind med o. l., man har haft rig Anvendelse for saadanne haarde og stærke Odde.

Mærkelige større Benvaaben er de store, af Kronhjortens Albuben ved en ringe Tildannelse frembragte, kraftige, ligesom med Haandgreb forsynede og tilspidsede Benblade, som Fig. 16 giver et Billede af. De har sikkert været Dolke, og de viser, hvor skarpt et Blik Dyngedannerne har haft for, hvad de med mindst muligt Arbejde kunde gøre ud af Naturtingene. Andre dolkformede Stykker finder man tildannede ved Afsavning og Tilglatning af Krondyr-

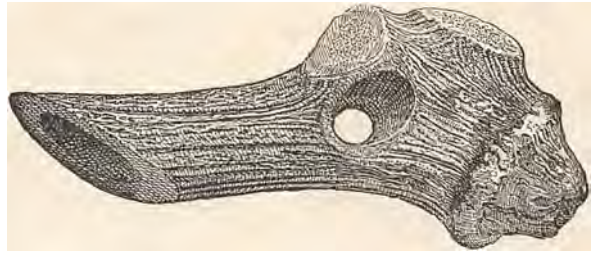

Fig. 18. Økse af Hjortetak.

takker, der toges saavel af dræbte Dyr som af Horn, fældede og kastede af Hjortene i Skoven. Afsavningen foretoges i Reglen ganske som ved Knoglerne, dog finder man ogsaa, at der til at sønderdele et Gevir har været brugt et Huggeredskab, en Flintøkse (Spalter) eller maaske snarere Mejsel. Naar Takken var skilt fra den øvrige Opsats, skred man til det besværlige Arbejde at glatte den. Der blev paa tværs af den savet Fure ved Fure, og de mellem dem tilbagestaaende Kamme blev saa afskrabede, formodentlig med en Flække eller Flintskraber. Endelig blev hele Overfladen omhyggelig afglattet.

Foruden disse tilglattede Takker finder man en Mængde andre, der er afsavede, men har beholdt deres naturlige Overflade. De har enten endnu den oprindelige, undertiden dog butslidte Spids, eller denne er afsavet i en Længde af en eller et Par Ctm. Saadanne Stykker antages at have været brugt til »Slagstokke«, det vil sige som Redskaber til Flintens Bearbejdelse. De bærer nemlig ofte Spor af Stød ved Spidsen, navnlig er tit en Flis sprunget af Kanten ind mod Takkens indbuede Side, og man ved, at lignende Stykker endnu er eller til for kort siden har været i Brug hos Naturfolk til Udkløvning af Flint eller Obsidian. Enten har man ligefrem hugget med dem, eller man har brugt dem til ved Tryk at sprænge Flise efter Flise bort af Flintmassen. Sammen med Tilhuggerstenene har de været de

eneste Redskaber, som har været brugte til Flintens Bearbejdelse.

Af Krondyrhorn finder man endvidere tildannet Økser med Skafthul og med en buet, skarp og sejg Eg, der utvivlsomt har været meget god til sit Brug, hvad dette nu end har været. Hullet er udboret, formodentlig med en Træpind. At man har brugt Hovedstammen af svære Krondyropsatser til Skafter for Økser er utvivlsomt, skønt saadanne endnu ikke er fremkomne i de egentlige Affaldsdynger. Men et stort Fund fra Koldingfjord, der maa opfattes som et Bopladsfund fra den ældre Stenalder, indeholder flere. Det under Fig. 13 afbildede Skaft af Krondyrhorn kan i alt Fald godt have tilhørt dette Tidsrum. De almindelige Økseskafter var naturligvis, som saa meget andet, af Træ; dette er sporløst forsvundet under Forhold som i Dyngerne. Kun i Moser eller paa undersøiske, af Dynd dækkede Fundpladser som den i Koldingfjord kan Træsager under heldige Omstændigheder være bevarede til vor Tid.

Vi maa ikke glemme at omtale, at der i Ertebølle-Dyngen er fundet flere Fiskekroge, udskaarne af Ben,

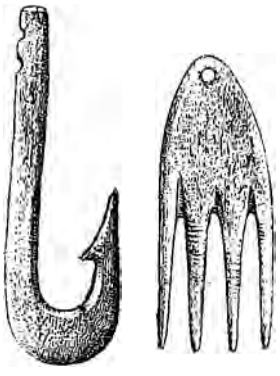

Fig. 19. Fiskekrog og Kam af Ben.

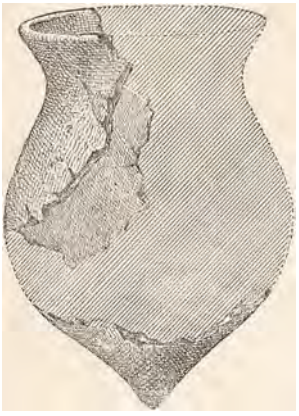

Fig. 20. Lerkar fra en Affaldsdynge.

ganske af Form som vore. Nogle er store, som de, der af og til er fundne i Moser i Danmark og Sydsverrig, og de har sikkert været brugelige og brugte til virkeligt Fiskeri. En er saa lille og spinkel, at den vistnok snarest har været et Stykke Legetøj, som en kærlig Fader har lavet sin Dreng, for at han kunde more sig med at mede Smaafisk i Stranden. Nogle Benkamme, som ikke er helt sjældne i Dyngerne, synes efter Sliddet at dømme ikke at have været anvendte ved Toilettet, men snarere til Snoning af Bastreb eller lignende; Fiskenet af saadanne har vistnok været brugte.

Endnu maa omtales, at der overalt i vore Affaldsdynger findes Lerkarskaar, der i de ældre af dem altid er tykke, let brændte og uden Forsiring. De er gjorte af en Lermasse, stærkt blandet med Grus eller Smaasten, og vidner om, at man allerede i den ældre Stenalder kendte Pottemagerkunsten, om man end ikke var videre dreven i den. Karrenes almindeligste, men maaske ikke eneste, Form har i dette Tidsrum været den, der ses paa vort Billede. De var tilspidsede forneden, saa de ikke kunde staa uden Støtte, men blev omsatte med Sten, naar Ild skulde tændes under dem. Se ogsaa Billedet Fig. 1.

Hermed turde være udtømt, hvad der kan siges om Udbyttet af Undersøgelserne i vore Affaldsdynger, naar vi da ikke skal gaa alt for meget i Enkeltheder. Vi maa nu omtale nogle andre Fund fra samme Tidsalder. Til den Ende vil jeg bede Læseren betragte Kortet under Fig. 2 og opsøge en liden Bakkeknude ude i Kæret Nord for Aaen. Den er en lyngklædt Sandbanke, ja nu er den sagtens opdyrket eller beplantet, men da jeg kendte den, laa den hen i øde Stilhed, berøvet den Skov, der en Gang klædte dens Ryg og Sider, kun besøgt af nogle magre Hedefaar.

Men for Aartusender siden spejlede den sig, kuplet med herlig grøn Egeskov, i Indvigens blanke Vand. Den Gang blev den nu og da besøgt af frie og lykkelige Mennesker, der søgte Ly under dens mosgroede Træer. Oppe i Skoven laa et endnu synligt lille Mosehul, der til Tider havde Vand nok til Besøgernes Behov.

Aarhundreder svandt, Fjordens Vand trak sig tilbage, Sumpen bredte sig vide paa dets Plads, sivgroet, med Grupper af El og Birk hist og her. Aaen banede sig Vej i en Bue om Bakkeholmens Fod, aflejrende de medførte Sand- og Grusmasser ud over det flade Øde. Vanskelig tilgængelig og ubesøgt af Mennesker laa den hen Sekel efter Sekel, Bolig for Ulv og Ræv, Tilflugtssted for Skarer af Fugle. Men alt som Tiden gik, tørrede Sumpene ud og Mennesker viste sig atter. Først søgte de Frelse der ude i Ensomheden, naar Ufred lyste Baal over Landet; siden kom de selv med Ufred, og Skovens Træer faldt Stød for Stød, Ofre for Øksens skarpe Tand. Lyngen bredte sig, mørk og skallet laa Bakken hen som Ryggen af et stort, hvilende Utuske; atter stille, atter ubesøgt nu, da der intet var at søge dér for Mennesker, ikke Skjul, ikke Ved, ikke frugtbar Jord til Sæd og Græs.

Saa gik vore Dages Sol op over ny Id og nyt Begær, der naaede ud ogsaa til den tyste Holm. Ploven drog sin Fure længere og længere ud over Kærets Vidder, hver Plet, der lovede Høst, maatte tage mod Sædekorn, og til sidst rev det blankslidte Jern ogsaa Jorden op helt ind over Lyngbakkens lave Affald.

Og se! alt som Fure vendtes efter Fure kom den gamle Fjordbunds Sand frem i glitrende Hvidhed, jomfruelig og uberørt efter Tusendaars Hvile. Sporene af de nøgne Vildmænds Fødder, der en Gang havde mærket den af Voverne fint vatrede Strand, var forlængst forsvundne. Dog gemte den endnu paa andre, uforgængeligere Minder om dem, der først havde brudt dens Fred.

Over alt glimtede der, hvor Sandet kom frem, blank, sort, fugtig Flint, Stumper og Stykker, der missede mod Solen Blink i Blink som med Øjne, blændede i lange Tiders dybe Mørke. De fortalte — men Bonden, der drev paa de søvnige Stude, hørte ikke deres Tale. Han forstod ikke og kunde ikke forstaa, at de havde noget at sige ham.

Det, han var stødt paa, var et »Kystfund«, som de mange, der alt var kendte i Forvejen fra Landets andre nu- og forhenværende Kyststrækninger. De er gaadefulde, disse Fund. Medens vi under ganske lignende Forhold og lige i Nærheden, ovre ved Kærets Sydside, fandt en Affaldsdynge med Skaller og

Knogler og Potteskaar foruden Flintsagerne, finder vi her paa Holmen ene og alene Flint. Man vil forgæves søge Spor af nogen Affaldsdynge, skønt Flintfundene fortsætter sig op over Bakkeheldet, hvor Bølgerne ikke kan have skyllet noget bort. Og Flintsagerne er af ganske lignende Art som de, vi allerede har beskrevet, ikke Spor af Slibning, ikke Spor af yngre Former, kun Flækker og Flækkeskrabere, Knuder og Spaltere, raa Økser og Mejsler i Hob og Fylde. Naturligvis kan der hist og her oppe i Bakkerne findes et Brudstykke af en sleben Kile eller af et Flintspyd fra en senere Tid, men ikke i Lag med de ældre, under Mulden og Lyngskorpen gemte Ting.

Ganske lignende Fund gøres mange Steder ved vore Kyster, snart lige i Strandkanten, snart ude paa lavvandede Flak i Vige og Nor. Ved vore Indsøer, paa Holme i dem og i større Mosestrækninger kommer det samme igen; i hundred- og atter hundredvis kan der opsamles Flint- og andre Stensager fra den fjerneste Oldtid.

Andet Steds kommer der Fund frem, som synes nærmere i Slægt med Affaldsdyngerne. Saaledes, som oftere nævnt, i Koldingfjord, hvor der tæt ud for Aaens Munding Aar efter Aar opmudres store Mængder af Stensager, Ben- og Hornredskaber, Knogler af store Dyr med og uden Spor af at have været i Menneskehaand. Hvorledes det er gaaet til, at alt dette er kommen til at ligge paa Fjordens Bund, ved vi endnu ikke noget bestemt om; men det synes lejret saaledes, at det næppe kan være skyllet sammen eller ført derud fra højere liggende Steder. Der maa af en eller anden Grund have fundet en Sænkning Sted, hvis der ikke — hvad vi dog ikke kender andet Steds fra i Norden — har ligget Pælebygninger ude i Aamundingen. De sydlige Dele baade af Jylland og Øerne er i Modsætning til de nordlige sænkede i Tiden efter den ældre Stenalder, og et Fund af lignende Art som det i Koldingfjord er nylig fremkommet i Nysted Havn paa en halv Snes Fods Dybde.

I flere Moser har man paa lave, nu tørvedækkede Holme gjort Fund af ganske samme Art, altsaa Knogler af dræbte og fortærede Dyr, Potteskaar o. l. blandede med Flintsager. Men her er det lettere at forstaa, at der paa en Tid, da Holmen dannede en Ø i Søen, hvis Vandstand har været lavere end

Fig. 21. Prospekt af en Skaldynge ved Fannerup.

Tørvens nuværende Overflade, kan have været Bopladser paa denne, om eller paa hvilke Affaldet hobede sig op.

Man har villet forklare alle disse Kyst-, Mose- og Søfund som Affaldsdynger og har villet skælne mellem dækkede og udækkede Bopladsfund; til de sidste skulde da henregnes de egentlige Kystfund. Det, at vi i dem savner alle Knogler og lignende lettere Bestanddele, skulde alene have sin Grund i, at Bølgerne havde skyllet dem bort, eller i, at Fundet havde ligget saa længe udsat for Lys og Luft, at de var gaaet til Grunde. Men denne Forklaring er næppe helt rigtig. Dette synes at fremgaa af Forhold som de, hvorunder Kystfundet paa Ullits Holm forekommer, sammenholdt med Affaldsdyngen ved Kærets sydlige Grænse. De er aabenbart i alt væsenligt samtidige, dannede af de samme

Mennesker under ganske de samme Naturbetingelser, under samme Adgang til Østersbanken ude i den daværende Fjord, de ligger begge ganske i samme Højde, begge lige i den gamle Strandkant — naar de desuagtet fremtræder saa forskelligt, kan de ikke antages opstaaede paa samme Maade.

Man forklarede tidligere disse Kystfund som Værkstedsfund. Urbeboerne — sagde man — har forarbejdet Flinten dér, hvor de fandt den i størst Mængde og af fortrinligst Godhed. De har maattet vælge Bopladser under Hensyntagen til Jagten, Fiskeriet, Østersbankerne o. s. v., derfor kunde de ikke altid lægge dem i Nærheden af flintrige Steder. Saadanne har de kun besøgt nu og da, de har slaaet sig ned ved dem for en kort Tid og har drevet Tilvirkning af Redskaber og Vaaben dér. De gode, brugbare og vellykkede tog de saa med sig, de ringere, mislykkede eller under Arbejdet itubrudte lod de sammen med Affaldet blive tilbage paa Stedet, i Reglen en Kyst rig paa gode Flintknolde eller en Ø som Anholt, hvor Flinten fandtes i uudtømmelig

Fig 22. Skiveskrabere. Efter Fotografi. (Forf. Saml.)

Mængde, og hvor vi endnu finder — alt som Flyvesandet blæses fra dem — Pletter, bedækkede med mere eller mindre bearbejdede Flintstykker i hundredvis.

Der er vistnok noget om det; i alt Fald synes enkelte Fund at kunne forklares paa denne Maade, men helt tilfredsstillende er dog dette ej heller. Der bliver, hvorledes vi nu end vender og drejer det, stadig noget ved de fleste af disse Fund, der ikke vil passe hverken med den ene eller den anden Fortolkning af dem. Navnlig er det gaadefuldt, hvorfor vi i dem alle, ogsaa i Affaldsdyngerne og gennem alle disses Lag, ikke blot i de mest overfladiske af dem, finder saa mange gode, brugelige, ja tildels øjensynlig ubrugte Flint-, Ben- og Hornredskaber. Det synes ikke rigtigt at betragte sligt som »Affald«. En god, ny Spalter, en ualmindelig lang Flække, en hel og ubeskadiget Fiskekrog, en brugbar Hjortetaksøkse maa være Ting, der har haft en vis Værdi, saa vist som det tog Tid at fremstille dem. Hvorfor har man da ladet dem ligge paa Affaldsdyngen? Tabte eller forglemte kan de ikke være, dertil er de for almindelige; de forekommer i hundredvis i større Dynger, i tusendvis maaske i Mose- og Kystfund.

Vi kan derfor ikke komme videre end til, at alle de store samlede Fund fra den ældre Stenalder maa være efterladte af Urbeboerne paa Steder, de hyppigst besøgte eller beboede gennem nogen Tid, og at de er gruppevis forskellige alt efter, hvad Hovedøjemedet for Besøgene har været. Nogle er rene Affaldsdynger, andre snarere Værkstedspladser, atter andre kan vi endnu ikke give nogen tilfredsstillende Forklaring af. Og der er ved dem alle visse gaadefulde Forhold, hvis Forstaaelse vi maa haabe af Fremtiden og fortsatte Undersøgelser.

Naturligvis finder vi den ældre Stenalders Vaaben, Redskaber o. s. v. ogsaa enkeltvis spredte ud over Landet og det i stort Tal. Mange er tabte paa Vandringerne, andre er bortkastede som værdiløse, atter andre er gaaet til Spilde under Jagt eller ved Fiskeri. Det, at de findes næsten over alt, viser, at ingen større Landstrækninger var ganske ubesøgte endog i denne fjerne Tid. Dristige og foretagsomme Jægere er trængt ind over alt, i de tætteste Skove, ud over de uvejsomste Sumpe og de mest øde Vidder. Men store Strækninger har dog været ubeboede, saaledes Hedeegnene i Midt- og Sydvestjylland. Kun hvor lune Fjorde, store Østersbanker, flintrige Kyster, fiskerige Aaer og Søer lokkede, slog man sig ned i større Tal og for længere Tid.

Efter at vi nu har gjort nogenlunde rede for de Fund, fra hvilke vi har hentet vore Oplysninger om den ældre, nordiske Stenalder, er det paa Tide, at vi drager os de indvundne Oplysninger til Nytte og danner os et Billede af Land, Liv og Folk i hin fjerne Tid.

Vi har sagt, at selve Landet i sine store, geografiske Hovedtræk var det samme som nu. Men i Enkelthederne var det dog meget forskelligt fra det, vi har for Øje. Først maa vi lægge Mærke til, at de nordligere Dele baade af Jylland og Øerne har hævet sig indtil nogle og tyve Fod siden den ældre Stenalder, hvilket viser sig ved en tilsvarende Sænkning af Vandstanden. Fjordene skar sig derfor langt dybere ind i Landet, og mange Partier af dette, som nu er forbundne med andre ved Engdrag eller Lavninger, var Øer og Holme. Kysterne var gennemgaaende vistnok vildere og brattere end nu, ligesom ogsaa Bakkerne i det indre var stejlere, og hvad der nu er jævne Dale, var delvis skarpere skaarne Kløfter. Nedbøren og Vandafløbet har i de forløbne Aartusender fortsat sit udjævnende Arbejde, der er bleven meget fremmet ved Skovenes Rydning, ved hvilken Jorden blev efterladt ubeskyttet og ikke sammenbundet ved Træernes mægtige Rodnet.

Hertil kommer, at Landet har været mere vandsygt, rigere paa Søer og Sumpe, paa Aaer og Bække, Vandafløbet har været, i alt Fald i de fleste Tilfælde, slet, og slettere er det blevet, efterhaanden som Vandløbene groede til. Om Søerne har været større og Aaerne bredere, mere vandførende end i vor Tid, synes derimod tvivlsomt; det er tværtimod paaviseligt, at Vandstanden i de første i mange Tilfælde har været lavere end i Nutiden, og der er vel næppe noget virkeligt Bevis for, at Nedbøren var større, og de Vandløb, der afledede den, derfor mere vandførende.

Skovene dækkede den aller største Del baade af Øerne og Jylland. Selv i mange af dettes nu skov-

løse Hedeegne er der Beviser nok paa fordums Skovrigdom; det er kun en Del af de flade Strækninger i det sydvestlige Jylland, der aldrig nogen Sinde har været skovklædte. Og vi maa, naar vi vil danne os et Billede af disse Skove, ikke tænke paa Nutidens tamme Bøgeskove, hvor et Kavalleriregiment kunde manøvrere mellem de glatte, lysegraa Stammer. Ikke heller paa vore Gran- og Fyrreplantager, hvor Træ staar ved Træ i snorlige Rækker, alle ens store, alle lige kedelige. Nej! er der noget tilbage i Danmark, der kan, om end svagt, minde om, hvad Urskoven én Gang var, saa maa det være enkelte gamle, jyske Egeskove eller de sumpede, forviltrede Elleskove langs Kattegatskysten syd for Limfjorden. De kan endnu have lidt af det uberørte, lidt af det mørke, vilde Præg, som var Mærket for Oldtidens Skove.

Gamle, knortede Ege, vældige, mosgroede Kæmper med Stammeomfang paa Alen efter Alen, mellem dem filtret Opvækst af Tjørn og Hassel, Kristtorn og Ener, Taks og Benved i uigennemtrængelig Fylde. Hvor Stormen har fældet en af de frønnede Skovens Jætter, kaster dens Yngel sig ind i en uvorn Kamp om, hvem der kan vinde frem paa de andres Bekostning op mod Lyset og Luften. De rækker og de strækker sig, de vrider og de vender sig; alle Kneb gælder her, hvor de slaas for Livet. Bare ikke tænke paa at lægge sig Førhed til før Tiden; er de andre knuste under ens bladrige Grenes dræbende Skygge, saa bliver der nok Raad for at skaffe sig Mave og brede sig mageligt baade foroven og forneden. Men der kan møde megen Modgang under de hæderlige Bestræbelser for at knuse saa mange som muligt af Slægt og gode Venner. Rødderne kan have ondt ved at finde ned mellem de Pokkers Kampesten, der dækker saa fast over den gode, nærende Muld; de maa kunne sno sig og proptrække sig og slaa de mærkeligste Volter og sætte ordentlig ind paa at sprænge sig Vej gennem Revner og ind i snævre Sprækker. Og bedst som man tror at have rakt sig nok, kan der komme en Urokse brasende i vild Brunst eller sanseløs Rædsel, saa hævner Slankheden sig, og inden man faar Tid til saa meget som et Støn, ligger en haabefuld Ungdom knækket og knust for aldrig at rejse sig mere. Eller den stolte Kronhjort kan indfinde sig for at feje Huden af sine kløende Gevirer mod den unge Egs glatte, kølige Stamme. Da gaar det ud over den fine Bark, hvis saftdrivende Saar nok skal sætte tilbage i Væksten, saa en heldigere Nabo faar Overtaget.

Ude over de sumpede Vidder gror Ellene og Birkene i tætstammet Frodighed, de første paa de fugtigste Steder, hvor de maa staa højt paa Rødderne Stylter for ikke at faa altfor vaade Fødder; de sidste søger sig de mere tørre Pletter ud, hvor de skarpbladede Græsser om Sommeren svides gulbrune af Solens Brand, mens Mosejorden tørrer ind og slaar Revner som et fælt gammelt Amfibiums skurvede Hud. Her og der paa vanskelig tilgængelige Steder, paa lange, smalle Fed og paa ensomme Smaaøer eller paa begrænsede Pletter, hvor Jordbunden særlig har været den gunstig i Kampen, raader endnu Fyrreskoven, drøveligt susende i Blæsten, som fortalte den Frasagn om den gyldne Tid, der var dens Tid, inden endnu dens lumske Fjende, Egen,

havde sneget sig ind, saa uanselig og saa lysegrøn af bare Beskedenhed. Men enten det nu var det ene eller det andet Slags Træer, der havde Magten, overalt fyldte den tætte Underskov hvert tænkeligt Rum mellem deres Stammer og mellem Skovbundens mægtige Vandreblokke med en murfast Masse af forvirret Gren- og Torneværk, sammenbundet af Gedebladets smækre Tove, Brombærrisenes favnelange Skud og Vildrosens hvasoddede Slyngninger.

Og Smaasøer, Damme, Tjærn i Hobetal spejlede trofast Skovens skiftende Billeder. Om Sommeren gengav de dens bugnende Grønt i det sorte, blanke Vand, om Vinteren dens rimlagte Grenevæv i deres skinnende Is.

Ud over Bakker og ned gennem Dale væltede Skoven sig i én bølgende Masse, kun brudt der, hvor Bælt eller Fjord skyllede sine Bølger op mod dens Fod, eller hvor en større Sø eller et slangevredet Aaløb i sin græs- og sivgroede Dal brød Vej for Lys og Luft. Ufremkommelig har den været, hvor ikke dens store Dyr havde brudt sig ofte betraadte Veje gennem Tjørn og Krat. Mørk, fugtig og febersvanger ved Sommertid, naar den stillestaaende Luft hang lummer i det tætte Bladmylder, mættet med doven Dunst fra den forraadnende Bund og de stillestaaende Sumpe. Ufremkommelig ved Vintertid, naar alentykt Snelag Maaneder igennem fyldte Hullerne mellem de tæt strøede Stenblokke og de mange halvraadne Vindfælder.

Den har sikkert huset mørk Rædsel for de første, halvnøgne Naturbørn, der listede sig frem langs dens Udkanter, følgende Kyster, Aaløb og Søbredder. Med Forkærlighed har de søgt ud paa Næs og paa selv de mindste Smaaholme i Fjord, Sund og Sø, hvor de havde fri Udsigt, og hvor det friske Vindsus kunde vifte dens giftige Aande af Vejen. Der har hørt Mandemod til, og Mandedaad har det været at vove sig langt ind i dens vildsomme Øde, hvor tusende indbildte Farer har luret fra onde Aander og koglende Magter, langt mere frygtindgydende end de store og vilde Dyr, som Jægeren maatte være rede at bekæmpe med sine usle Vaaben, med sin Stenøkse, sit plumpoddede Stenspyd eller sin lette Pil.

Det har visselig ikke været nogen let Opgave for ham at blive Herre over det Bytte, hvis saftige Kød han og hans længtes efter, naar Sulten plagede, eller de var overmætte af Østers og Snegle, af Rødder, Bær og Knolde. Vi ved jo, hvilke Jagtvaaben der stod til hans Raadighed. Med dem skulde Vildtet fældes, med dem har han mangen Gang maattet værge sit Liv mod Bjørn, Ulv eller Los. Det er jo muligt, men vi ved intet bestemt derom, at den ældre Stenalders Folk, som saa mange andre Naturfolk har sat Snarer for Fugle og mindre Pattedyr og gravet Faldgruber for de større Arter; men utvivlsomt har dog Jagtvaabnene spillet Hovedrollen. Saa simple de var, har det vistnok været et surt Slid at jage sig Føden til med dem, trods skarpe Sanser, dyrekøbt Erfaring og nedarvet Snildhed.

Graver man, selv i en af de største Affaldsdynger, hvis Omfang tyder paa, at den Familie eller den Horde, der ophobede den, har været nogenlunde mandstærk og kraftig, faar man heller ikke Indtrykket af, at det har været en dagligdags Begivenhed, naar større Vildt blev fældet. Knoglerne

stedse forholdsvis faa i Sammenligning med de store Mængder af Bløddyrskaller; og mellem Knoglerne er atter de i Flertal, der har tilhørt mindre og unge Dyr. Raadyrene synes oftere dræbte end Kronhjortene, af Uroksen findes kun sjældent Knogledele, skønt den vistnok har beboet Skovene i temmelig stort Antal. Bjørnen er kun fældet undtagelsesvis, og af Vildsvin tilhører de fleste Knogler unge Dyr, ofte endog spæde Grise.

Forøvrigt var man ikke kræsen. Bæver og Egern, Ræv og Vildkat, alt var Mad for sulten Mave. Sjældent er det lykkedes at nedlægge en Sæl, skønt dens Kød og Fedt sikkert har været anset for Herreret. Derimod har flyvende Vildt været mere almindelig Kost, man har næppe heller vraget nogen af de nogenlunde store Arter. Fiskeknoglerne tilhører næsten altid smaa Arter og Individer; det kunde se ud, som om man enten har manglet Midler til at bemægtige sig de større, eller til, at man ikke har turdet vove sig vidt ud paa dybt Vand efter dem.

Det sidste er dog næppe sandsynligt, thi man har allerede i den ældre Stenalder haft Mod og Midler til at befare endog det aabne Hav. Alle Bælterne blev jo overskredne, og selv Øerne ude i Kattegat, Anholt f. Eks., naaede man. Vi kender intet Fartøj, der med Bestemthed vides at stamme fra dette Tidsafsnit; men der er ingen Tvivl om, at udhulede Træstammer har været benyttede som Kanoer, roede frem med dobbeltbladede Aarer. Ranke og usikre som den Slags Fartøjer er, ved vi dog fra mange Naturfolk, at de med fornøden Øvelse og Dristighed kan benyttes endog paa Havet.

Rimeligvis har man kendt andet Fiskeri end det med Krog; Ruser flettede af Vidjer og Garn af Basttrevler har vistnok været benyttede.

Medens vi ved god Besked med, hvilken Føde Dyreriget har maattet yde vore Urbeboere, er vi mindre heldigt stillede, naar det gælder Spørgsmaalet om, i hvilken Udstrækning de har nydt Plantekost. At de ikke har holdt Husdyr ud over den lille, spidssnudede Tamhund, hvis Knogler er almindelige i Affaldsdyngerne, og som vistnok ogsaa blev spist, ved vi. At de heller ikke har drevet Agerdyrkning, kan der ikke tvivles om. Vi finder aldrig i de rene Fund fra denne Tid de Grutte- og Knusestene til Korn, som er saa almindelige i Fund fra yngre Tider. I Affaldsdyngerne forekommer ingen Dele af Planter, der kan antages at have tjent til Føde, ikke en Gang Skaller af Hasselnødder, som vel sagtens ikke har kunnet bevare sig til vor Tid. Thi at Nødderne blev spiste, er utvivlsomt; Skallerne af dem er da ogsaa fundet hobevis i et af de store Mosefund, der i alt væsentligt maa være samtidigt med de ældre Affaldsdynger. Uden Tvivl har andre Frugter, Bær, Skovæbler o. l., ogsaa været skattede, ligesom man næppe har undladt at opgrave og fortære spiselige Rødder og Planteknolde.

Hvad Tidens Haandværk angaar, kender vi jo nærmest kun dens Arbejder i Flint, Ben og Horn samt lidt til dens Pottemageri, hvilket alt er omtalt ovenfor. At Træ har været anvendt i meget stor Udstrækning, er givet; vi har jo flere Sæt Egredskaber, der netop ved, at de er forskellige, viser, at de har været brugte til Træarbejde. Og det, at de trods al deres tilsyneladende Ufuldkommenhed og

Raahed dog er saa forskelligt udformede, giver et Vink om, at man har naaet et ikke saa lidt udviklet Standpunkt paa dette Omraade. Desværre er jo lidet eller intet bevaret til vor Tid.

Hvorledes Boligerne har været, er ubekendt; rimeligvis var de kun simple Hytter af Fletværk, som saa mange andre Naturfolks. De skulde jo væsentligst kun tjene til Soverum, Livet levedes forøvrigt i fri Luft. Skindtelte har man næppe haft; Skindene af de forholdsvis ikke mange større Dyr, man bemægtigede sig, har man sikkert nok haft fornøden til Klæder. Skønt vi vé d jo heller intet herom; vi kan kun slutte os til det af, hvad der er bekendt fra Folk paa lignende Kulturtrin. Muligvis har ogsaa Bast eller andre Plantestoffer været benyttet til Beklædning.

Ildens Brug var kendt; vi finder Arnesteder og Trækul i mængdevis i Affaldsdyngerne. Man maa have haft Midler til efter Ønske at frembringe Ild. Hvilke disse har været, ved vi ikke bestemt. Da langt de fleste laverestaaende Naturfolk gør Ild ved Omdrejning af en Pind i et Stykke tørt, blødt Træ, ligger det nær at antage, at denne Fremgangsmaade ogsaa var den gængse i vor Oldtid. I dennes senere Afsnit, fra den yngre Stenalder nedefter, synes det dog snarere, at det at s l a a Ild har været det almindelige. Man finder visse tildannede, tykke Flintflækker, der langs Kanterne bærer Spor af mange Stød, og sammen med dem Knolde af Svovlkis, der maa have været benyttede til at slaa Ild af Flinten med. Saadanne »Ildsten« findes næppe i de ældste Affaldsdynger, først i de yngre af disse og i nogle udækkede Kystfund optræder de. Det er derfor rimeligt, at man i den ældste Tid har brugt et omdrejende Ildtændingsapparat.

Om Befolkningens aandelige Standpunkt ved vi intet. Vi har aldrig med Sikkerhed kunnet paavise dens Grave, hvilket har været benyttet til Støtte for den Paastand, at Affaldsdyngerne o. s. v. kun gav os en enkelt Side af en Befolknings Liv og Kultur, der vendte en anden imod os i de store Stengrave. Dens Grave maatte — sagde man — forlængst være fundne, hvis vi havde et særligt Folk og et særligt Tidsafsnit for os. Dertil er at bemærke, at vi kender Naturfolk paa forskellige Udviklingstrin, som ikke begraver de døde paa en saadan Maade, at Efterverdenen vilde kunne paavise Gravene, og at vi kender andre, som slet ikke begraver dem.

Nogle graver simpelt hen Liget ned i Jorden uden at kendetegne Graven paa nogen Maade og uden at medgive det Udstyr for et kommende Liv. Andre skiller paa en eller anden Maade Kødet fra Knoglerne, samler saa disse og graver dem ned i Jorden eller kaster dem i Havet uden videre Anstalter. Atter andre smider endog de døde ud til Føde for vilde Dyr, eller de lægger dem i en Kano, som de lader drive for Vind og Vove. Eller de anbringes i Træer og paa Stilladser, hvor de faar Lov til at tørre ind eller forraadne — og saa fremdeles.

At vi ingen Grave har kunnet paavise fra den ældre Stenalder, behøver altsaa ikke at sige andet, end at der blev brugt en Maade at behandle de døde paa, som ikke efterlod Spor, der kunde bevares til vor Tid. Man har forøvrigt undertiden fundet menneskelige Skeletter i Affaldsdynger og det

under saadanne Forhold, at de maa være samtidige med disse, saaledes f. Eks. i Ertebølle-Dyngen. Men selv om de eller nogle af dem virkelig tilhører selve Dyngedannerne, er det dog ikke givet, at de just er begravede i Dyngerne.

Man kunde tænke sig, at der f. Eks. havde staaet en Kamp, at en eller flere var bleven dræbte og efterladte paa Stedet, som blev forladt for en Tid. Senere er Knoglerne da bleven dækkede med nye Lag af nye Slægtled. En saadan Forklaring kunde dog kun tænkes, hvor man har fundet enkelte Skeletdele blandede med det øvrige Fyld. Hvor hele Skelettet ligger samlet, maa Liget være bleven dækket snart efter Døden, ellers skulde vilde Dyr nok have splittet det ad. Vi kan her indskyde, at man aldrig har fundet menneskelige Knogler i vore Affaldsdynger behandlede paa en saadan Maade — marvspaltede el. lign. — at der er Grund til at tro paa Menneskeæderi.

Det kunde synes en ganske taabelig Tanke, at man skulde have begravet sine døde i Affaldsdynger, men der kan dog henvises til den bestemte Kendsgerning, at det er gjort andet Steds.

Vi kan altsaa for den ældres Stenalders Vedkommende ingen Slutninger drage fra Begravelsesskikke til Tro eller Religion; men selv om det var sikkert, at Ligene blev behandlede temmelig ligegyldigt, viser dette dog ikke absolut Mangel paa religiøse Begreber eller paa Tanker om en fortsat Tilværelse efter Døden Vi ved intet om dette som om saa meget andet Dyngedannerne vedkommende, men vi har Lov til at danne os visse Formodninger, gaaende ud fra, hvad vi kender fra Naturfolk paa lignende Udviklingstrin.

Deres Liv har været omflakkende, men de har til de fleste Tider næppe haft særlig vanskeligt ved at skaffe sig det fornødne til Livets Ophold. Bløddyrbankerne har været uudtømmelige, næsten til enhver Tid tilgængelige Spisekamre. Hav og Ferskvand vrimlede af Fisk, Skovene var fulde af Vildt, og Føde af Planteriget har det til de rette Aarstider heller ikke skortet paa. Og man var nøjsom, man tog sikkert til Takke med alt, hvad der i mest udvidet Forstand kan kaldes spiseligt. Konkurrencen var ikke stor. Befolkningen har været yderst sparsom og spredt, der har været Plads nok og Føde nok for de faa Smaahorder, som efterhaanden vandrede ind og formerede sig — næppe meget hurtigt — i Landet. Der var jo Rum nok at udbrede sig paa; blev man trykket fra én Side, laa Landene ubeboede til en anden.

Rimeligvis er den sivende Indvandring sydfra bleven fortsat hele den ældre Stenalder igennem; ja, selv i den yngre har der vistnok meget jævnlig fundet Tilgang af nye Elementer Sted. Efterhaanden spredte man sig da videre og videre ud; vi kan forfølge Sporene fra denne Tids Folk ikke blot over til Bornholm og Sverrig, hvis sydligste Provinser — navnlig Skaane — har været lige saa befolkede som Danmark, men ogsaa op langs Kattegattets Østside til ind i det sydlige Norge. Her er dog kun ganske enkelte og meget spredte Fund kommet frem fra dette Tidsrum, de kan paa ingen Maade vise mere, end at der er bleven aflagt enkelte frivillige eller ufrivillige Besøg af Dyngedannerne. Egentlig befolket af dem har hverken Mellem- eller Nordsverrig ej heller Norge været.

Hermed maa vi slutte Behandlingen af den ældre, nordiske Stenalder. Saa mangelfuldt vi ogsaa maa indrømme vort Kendskab til den at være, ved vi dog nok til at kunne forstaa Tiden i de store Træk. Hvor længe den har varet, er naturligvis vanskeligt at sige, men nogle Aarhundreder, maaske et helt Aartusende maa der til for at forklare alle Forhold. Der er nemlig en tydelig og temmelig betydelig For-

Fig. 23. Yngre Typer fra en Affaldsdynge paa Hindsholm. (Forfatterens Samling.)

skel mellem visse Affaldsdyngers Indhold; en Forskel, der næppe kan forklares paa anden Vis end ved Afstand i Tid. I nogle optræder der Typer, som tydelig nok er højere udviklede end dem, der findes i de allerældste Dynger, og som nærmer sig til dem, der findes sammen med de ældste slebne Flintøkser. Der kan saaledes forekomme talrige Eksemplarer af de runde Skiveskrabere, vel behandlede »skéformede« Skrabere, bredere og smallere Spydblade, fint behandlede, virkelige Pilespidser m. m. sammen med de ellers almindelige Spaltere, raa Økser o. s. v., uden at der dog i hele Dyngen findes mindste Spor af Flintslibning. Ja, de gamle, simple Typer kan endog findes i dækkede Fund sammen med enkelte slebne, spidsnakkede Flintøkser og med Knogler af Tamdyr; saaledes i et stort Fund fra en Holm i Assenbølle Mose paa Fyn.

Fig. 24. Pilespids af yngre Type.

Hvad enten de saaledes opdukkende, nye og bedre behandlede Former nu er fremkomne ved en Udvikling, eller de — hvad der turde være sandsynligere — er indkomne i Landet ved en fortsat Indvandring, tyder de i hvert Fald bestemt paa en, rimeligvis endog betydelig Tidsforskel. Men hvor stor denne har været, kan foreløbig kun gøres til Genstand for Gætning.

Lad os til Slut aflægge et tænkt Besøg hos en lille Horde af Dyngedannerne, der har opslaaet sine Hytter for nogle Dage paa en af de vante Rastpladser ved en Arm f. Eks. af Limfjorden. Vi kan jo tænke os, at det er paa det smalle Næs syd for Indvigen, der en Gang udfyldte Kærene ved Gjedsted, vi træffer dem.

Det er en stille, solvarm Morgen i Eftersommeren. Taagen, der Natten igennem har ligget hen over Vigens blanke Vand, strækkende sine Arme som en Kæmpepolyps ind i de smalle, dybe, sivgroede Dale, er i Færd med at lette. Dovent og ligesom modvilligt klumper den sig sammen og ruller som store Ulddotter hen over Vandfladen og op ad Landets kratklædte Skrænter for tilsidst at opløses og sporløst forsvinde mellem Højskovens Bladmasser.

Hvor Øjet end vendes hen, ses Vand og Skov; kun ude mod Nordvest, hvor høje, bevoksede Bakker indgrænser Synsvidden, skinner en lang, brat Sandklint hvid frem mellem det blaa Vand og det mørke Løvværk. Ligefor dukker en lille, aflang Holm op af det solglitrende Vand, dækket med Skov og Krat, der i bølgende Ynde gengiver dens lave Bakkers skønt svungne Linjer. Et smalt Sund skiller den mod Øst fra to andre lignende Holme eller maaske Næs, det kan ikke tydelig ses, om de er landfaste eller ej. Da det er Lavvande, omgærdes de alle tre af snehvide Sandbræmmer, ud fra hvilke et Bælte af lysegrønt Vand danner en yndefuld Farveovergang til Fjordens dybe blaa.

Fred hviler over Landskabet; kun et enkelt, hvast Skrig fra en stor, højt paa udstrakte Vinger sejlende Havørn afbryder Stilheden, besvaret ved et Øjebliks ængstelig Skræppen op af en Gaaseflok, der nyder sit Morgenmaaltid ude paa det lave Vand under sagte, velbehagelig Snadren og behørig Staaen paa Hovedet med Gumpen i Vejret. Af og til suser en Flok Ænder gennem Luften; de kommer fra en eller anden af de mange Smaasøer dybt inde i Skoven og skal nu ud paa Fjorden for at faa sig et ordentligt Maaltid Mad og en livlig Passiar. En enkelt Gang lyder en langtrukken Brølen ud fra Skovens hemmelighedsfulde Dybder; det er en Uroksetyr, der giver sine Følelser Luft, eller maaske en ængstelig Ko, som kalder paa sin letsindigt forsvundne Kalv, der ikke tænker paa, at Ulven kan lure bag mosgroet Sten og Lossen styrte sig ned fra Gren med en Springets Kraft, der alene er nok til at knuge den til Jorden.

Intet minder os om Mennesker eller Menneskers Færd. Kun snor sig langt borte, ovre paa Fjordens modsatte Bred en tynd, lyseblaa Røgstøtte lodret op fra Skovens mørke Kuppel som Tegn paa, at der dog er andre levende Væsner til end Skovens Dyr.

Da lyder en Hunds skingre Gøen fra et lille, lavbakket Næs, som skyder sig nogle faa Snese Alen ud i Fjorden, bedækket med forpjusket Trævækst, der ser underlig medtaget ud i Sammenligning med den uberørte Skov. Det er tydeligt, at en fremmed, unænsom Magt har lagt sin Haand paa dette Sted; en Haand, der kun kan tilhøre Mennesket.

Ude paa Oddens yderste Pynt, og oppe paa dens lave, flade Top, ligger et Par Hytter eller tre paa en lille, for Underskov ryddet Plads, der dog tildels overskygges af nogle middelstore Eges Kroner.

Der er ikke stor Stads ved dem. En Del afbrækkede eller afhuggede, smækre Stammer af unge Træer er stukne i Jorden i en aflang Runding. Deres øverste, tynde Ender er bøjede ind mod Midten og flettede sammen med seje Gedebladstængler og Pilevaande, saa de danner en lav Hvælving. Ind imellem dem er flettet Greneværk, og udenpaa er med Baststrimler fastbundet Knipper af Siv og langt, vissent Græs. Rundt om Hytterne er Græsset opslidt ved mange Fødders Trin, og det skaldede Bakkehvælv er overstrøet med Levninger fra Maaltider, hvide Skaller, gule Knogler og sorte Kul, der paa den smalle Forstrand ved Næssets Fod samler sig til en Række stinkende Hobe. Ved dem lusker 3—4 Hunde om, knurrende ad hinanden, hver Gang de faar fat paa en Stump ikke helt afgnavet Ben eller en raadden Las af et Aadsel.

Der er folketomt i den lille Lejr; kun lyder inde fra en Hytte arrig Barnegraad og en tyssende Kvindestemme. Da en af Hundene atter udstøder sin skarpe Gøen, sekunderet af de andre, som øjensynlig har faaet Færten af, at nogen nærmer sig Næsset inde fra Skoven af, kravler en ung Kvinde ud af den lave Døraabning.

Hun er ikke skøn; hendes Ansigtsfarve er mørk, skønt øjensynlig mest ved Solbrand og Snavs. Trækkene er temmelig plumpe, om end ikke helt uden Ungdommens Ynde. Haaret hænger forpjusket ned ad Ryggen og frem over Skuldrene, og et Par Tjavser, der stadig vil falde hende ned i Øjnene, smelder hun atter og atter tilbage med et rask lille Kast med Hovedet. Overdaadig er hendes Klædedragt ikke. Om Halsen bærer hun en Bastsnor med nogle deri fastgjorte hvide Dyretænder; forøvrigt er hendes Overkrop nøgen til under de svære, spændte Bryster, der bugner frem over hendes eneste Klædningsstykke, et om Livet fastbundet Skind. Paa Armen bærer hun sin nøgne, buttede Unge, hvis Tilfredshed med Tilværelsen for Øjeblikket synes tvivlsom. Da hun retter sig op, ses det, at hun er temmelig lille, men kraftig bygget med smaa Hænder og Fødder, hvilke sidste hun under Gangen sætter mere med Tæerne indad, end Nutidens Damer vilde finde passende.

Idet hun træder frem i Solskinnet, misser hun med Øjnene, der har været vante til Hyttens Halvmørke og skygger spejdende med den ledige Haand for dem, medens hun tilraaber de bjæffende Køtere nogle utaalmodige, tyssende Ord. De tier smaaknurrende og i Stilheden høres der nu et svagt Hundeglam dybt inde fra Skoven. Saa faar Kvinden travlt. Barnet sætter hun fra sig i Skyggen paa en Bunke Smaakvas, der ligger op mod nogle tørre, vindfældede Grene, slæbte sammen til Brændsel. Med et Par lette Spring er hun nede ved Strandkanten, hvor en Askehob mellem sværtede Sten viser Arnestedets Plads. Nogle tørre Grenestumper ligger ved Siden af den, dem stabler hun, efter at have fundet et Par Smaagløder under Asken, op mellem Stenene. Saa tager hun frem af Skindet noget fint, tørt Græs og fine, gennemtørrede Basttrevler, som hun har puttet ned paa Brystet — eller rettere Underlivet — inden hun forlod Hytten. Det anbringer hun under Brændselet ovenpaa Smaagløderne, og liggende paa Knæ puster og puster hun, til Baalet blusser højt i den stille Luft.

Imidlertid er lette Fjed bleven hørlige i Skoven, et Par Hunde bryder frem af denne og modtages med et nyt, demonstrativt Udbrud af Gøen og Knurren fra de hjemmeværende, der dog standser, efter at de smaa, brunsorte, langhaarede, spidsørede og snudede Køtere har hilst tilbørligt paa hinanden efter alle Tiders Hundesæd. Straks derpaa viser en Gruppe Mænd sig. Først kommer en hvidhaaret og hvidskægget, men dog endnu rask og kraftig Olding. Han bærer et Slags Skindkofte uden Ærmer, naaende til Knæene og bundet om Livet med en Læderrem. Paa Fødderne har han noget, der ligner Indianernes Moccasiner, et Stykke blødt Skind fastgjort med krydsende Remme. I Bæltet stikker en Dolk, dannet af en lang, let krummet, fint tilspidset og glatskrabet Krondyrtak ved Siden af en raa Stenøkse, skæftet i et kort, tungt Hornskaft. I højre Haand holder han et langt, stenoddet Spyd, til hvilket han støtter sig let, i venstre bærer han et Knippe Fugle.

Efter ham følger to yngre Mænd, ikke meget høje, magre, men muskuløse, som, støttende sig tungt hver til sit Spyd, slæber paa et ungt Krondyr, der med sammenbundne Ben hænger paa en tyk fra Skulder til Skulder lagt Gren. Tilsidst kommer der en halvvoksen Knøs og to Drenge paa 12—14 Aar, alle tre med stolte Jægerminer, med lange Buer paa Ryggen stikkende frem over højre Skulder, medens der over venstre ses de fjerede Ender af et Bundt Pile. De bærer hver sin Træbeholder med frisk, klart Vand fra en Skovbæk, og den største aser desuden møjsommeligt afsted med en stor Tjur, hvis Hoved og Hals slæber hen ad Jorden. Af de to mindre har den ene et Bundt Smaafugle i Haanden, den anden et stort Hjortehorn, fundet i Skoven.

Ingen af de ankommende tager synderlig Notice af Kvinden, dog veksler den ene af de to yngre Mænd nogle halv dulgte, kærlige Blikke med hende, og hans Øje søger til det nøgne, nu i Kvaset sovende Barn med et Udtryk, der klart viser, at han er dets Fader og dets Moders Husbond. Jagtbyttet lægges i Hob, og Vandbeholderne sættes til Side i Skyggen. Det er denne Lejrplads' svage Side, at der er saa forholdsvis langt til Ferskvand. Derfor er det Skik, at der altid ved Bækken findes nogle Kar, som enhver fra Skoven hjemvendende, voksne Mænd undtagne, fylder og tager med.

Inden der endnu er vekslet Ord mellem de ny ankomne og Kvinden, lyder der Raab og Latter ude fra Fjorden. Alles Øjne vendes did og møder Synet af to Kanoer, der ubemærkede er kommet Næsset temmelig nær. De er fyldte med Mennesker, saa man næsten skulde tro det umuligt, at de smalle, lave, udhulede Egestammer kunde bære saa mange, endda der kun er 4—5 i hver. Nogle Spørgsmaal og Svar veksles i et for vore Øren ganske fremmed Tungemaal; de gælder aabenbart det respektive Udbytte af Jagten og Fiskeriet, og snart skurer Kanoernes lave Forstavn langt op paa Strandbreddens Sand. De dobbeltbladede Aarer, hvormed en Dreng i hver Baad har padlet, lægges ned, og Baadene tømmes for Mennesker og Gods. En gammel og en midaldrende Kvinde, tre store Drenge og lige saa mange halvvoksne Tøse samt et Par mindre Børn har alle travlt med at slæbe i Land. Store Bunker af Østers og Hjertemuslinger i Trækar og Barkkurve, en Snes sammenknippede Smaafisk, et Par Kurve Hasselnødder, endnu næppe modne, samt et Antal større og mindre Flintknolde udgør Lasten.

Der snakkes imidlertid livligt, navnlig mellem de unge Knøse udveksles Beretninger om, hvad man har haft for. Det fremgaar heraf, at Jagtpartiet havde forladt Lejren allerede den foregaaende Dags Morgen for om muligt at bringe noget Kød hjem; thi allerede for længe havde man levet af Bløddyr og Smaafisk, da Lykken ikke havde været Jægerne gunstig. Med lysende Øjne fortælles, hvordan det lykkedes en af Mændene, Familiens første Støtte og vide berømt som Kriger og Forsørger, at liste sig ind paa en ung Hjort, der hvilende i Middagens Hede lod ham komme nær nok til, at han kunde saare den haardt med et Kast af sit Spyd, lige i det den var i sit første forskrækkede Spring. Videre blev det beskrevet, hvorledes de havde fulgt det saarede Dyrs blodige Spor, hvorledes det Gang efter Gang havde lagt sig, men rejste sig, inden de kom det paa Pileskuds eller Spydkasts Vidde. Den gamle Bedstefader havde endelig faaet de mere hidsige, yngre Mænd til at holde op med Forfølgelsen et Par Timer, for at Dyret kunde faa Tid til at blive sygt og stift i Lemmerne af Blodtab. Disse Timer havde de tilbragt med Fuglejagt ved nogle Skovdamme langt borte i Bakkerne, hvor Fyrreskov og Lynghede paa et stort Stykke Land afløste den ellers almindelige Egeskov. Her var Tjuren bleven nedlagt foruden nogle Ænder og Urhøns.

Saa var Jagten gaaet videre og videre efter den saarede Hjort, der havde flyttet sig længere, end de havde troet muligt. De havde nær tabt dens Spor en Gang, da den var vadet over en stor, fladvandet Dam og havde fortsat ad en stærkt betraadt Vildsti, der mundede ud ved Vandet. Thi Blødningen var hørt op, og kun Hundenes fine Næser havde atter bragt dem paa rette Vej. Endelig havde de naaet det udtrættede Dyr og gjort Ende paa det ved Bredden af en fjern, stridtløbende Aa, der til den Side dannede Grænsen mellem deres »Land« og en Nabohordes, med hvem de for Tiden levede i Fred og god Forstaaelse.

De var truffet sammen med en Familie af Nabostammen, der havde drevet Ørredfiskeri i Aaen; thi det var netop paa den Tid, da de første, fede Laksørreder søgte op i det ferske Vand. Og de havde faaet Beretning om et Overfald af en fjendtlig Flok, som havde dræbt en Mand og bortført to unge Piger. Dette havde ført til Aftale om og Planlægning af et Hævntog, som skulde foretages ved næste Nymaane, og hvortil man havde tilsagt Hjælp fra egen Stamme. Natten havde man tilbragt sammen ved et stort Baal paa en lille, tør Holm ude i den Mose, der fulgte Aaens Løb, og man havde levet højt paa ristet Ørred og stegt Fuglevildt.

Hviskende fortaltes det, hvorledes en af Drengene i Mørket var bleven sendt ned til det nære Aaløb for at hente en Pøsfuld Vand. Men der havde en Stemme kaldt ad ham og kyst ham, saa han var kommen styrtende tilbage i vild Rædsel, besat af en ond Aand, der havde kastet ham til Jorden i frygtelig Krampe. En gammel Medicinmand, tilhørende den fremmede Horde, havde heldigvis været til Stede, og han havde drevet den onde Aand ud ved mange

sære Kunster, under hvilke han brændte Knøsen paa Ryggen med en ulmende Brand fra Baalet. Thi Ild kan ingen Aander — særlig ikke Vandenes — staa for. Det friske Brandsaar fremvistes med en vis Stolthed.

Tidlig næste Morgen begav man sig saa paa March hjemad med Hjorten og Resten af Fuglevildtet, og man havde undervejs mødt en Bjørn med én lille og to halvvoksne Unger, som var ude paa Bærsøgning i Heden; men det var ikke lykkedes at komme i Kast med dem, da de flygtede, straks de fik Færten af Mennesker.

Kødet, laa indstukne i hed Aske for at varmes eller smaasteges, inden de blev kløvede. Haandfulde af Muslinger blev kogte i de spidsbundede Lerkar, og Mændene tog Plads om det største Baal, medens de ventede paa, at Kødet skulde blive stegt. Til Tidsfordriv og for at stille den værste Sult aabnede de hver med sin Flintflække let og hurtigt Østers, der smagte herligt i deres salte Friskhed. Kvinder og Børn holdt sig for sig selv, de nød godt af de kogte Muslinger og ristede Stumper af Hjortens Tarme og Mavesæk paa Glød, medens de sultne Hunde sad i Flok rundt om for at afvente, hvad der muligt

Fig. 25 Optrin fra den yngre Stenalder. En Kano udhules af en Træstamme ved Hjælp af Gløder. Tegnet af Karl Jensen.

Det andet Parti var roet hjemme fra inden Solopgang samme Morgen for at benytte Lavvandet til at afsøge Østersbanken ude i Fjorden, ret ud for Lejrnæsset. Efter heldig Samling der, var de roet ud bag Holmen for at se til nogle udlagte Fiskeruser, for at plukke Nødder, der var ualmindelig talrige i Aar, og for at samle Flint, som ikke fandtes i nogen Mængde nær Lejren.

Under denne Passiar var flere Baal bleven tændte, Hjorten var bleven flaaet, og Skiver af dens saftige Kød var sat paa Spid over Flammerne, medens de store, marvfyldte Knogler, der var skaaret ud af

kunde falde af til dem. Meget blev det ikke, det vidste de, derfor gjaldt det om at være parat.

Da Maaltidet var endt og alle mætte, gav den gamle Mand, der øjensynlig var den ledende, nogle korte Ordrer til Kvinderne. De gik ud paa at skære Resten af Hjortens Kød i smalle Strimler og hænge det op til Soltørring sammen med Fiskene. Mændene vilde have det med som Proviant til det forestaaende Krigstog, paa hvilket man ikke kunde sinke sig med for megen Jagt. Nogle af Kvinderne og Smaapigerne tog straks fat paa dette Arbejde, der gik rask fra Haanden, thi de skarpe Flintflækker skar let i det

saftige Muskelvæv. Imedens gav en anden sig til at behandle Hjorteskindet, der blev udspilet og skrabet rent paa Kødsiden med en Flintskive.

De unge Knøse, der ikke som Mændene søgte Hytterne for at bortsove den varmeste Tid af Dagen, gav sig i Lag med et og andet Smaaarbejde, alt under fortsat Passiar om Jagten og den forestaaende Ekspedition. En af dem sad og lavede paa et Skaft af Træ til en Stenøkse; han skar, skrabede og glattede med sindigt Taalmod. Et Par af de andre fik fat i nogle af de hjembragte Flintknolde, som de bearbejdede med Sten og Slagstok af Hjortetak, mest — som det syntes — for Tidsfordriv eller til Øvelse, thi det var kun sjældent, at de fik noget brugbart ud af dem. Den sidste endelig, han med Brandsaaret, sad og puslede med et Stykke Skind, som han borede Huller i med en spids Benod. Han vilde lave sig et nyt Pilekogger til Stridsfærden, som han haabede at faa Lov til at deltage i trods sit Saar og sin Ungdom.

Saaledes gik nogle Timer hen i Stilhed og Fred, medens Solen passerede sit højeste Punkt. Da Skyggerne begyndte at blive lange, vaagnede Mændene, og efter at have rakt og strakt sig dovent gik to af dem om Bord i hver sin Kano og hver med en af Knøsene til at ro for sig. De satte Kursen mod Øst, hvor de i den nære Aa vilde se efter de af Vidjer flettede Fælder, som de havde udsat for de uforsigtige, af den blinde Drift fremdrevne Ørreder. Den gamle Mand begav sig derimod, ledsaget af sin Yndlings-Dattersøn, den brændte Dreng, til Skovs. Han vilde ud at finde nogle gode, unge Træstammer, som han kunde fælde med sin skarpe Flintøkse til Spydskafter, for hvilke der jo snart blev nødvendigt Brug, og tillige vilde han efterse nogle Fuglesnarer, han havde staaende i Skoven.

Da Mændene var forsvundne, kom der mere Liv i Kvinderne, som hidtil ikke havde turdet snakke for højt og gøre for megen Støj af Frygt for de strenge Herrer, og snart lød munter Latter og kaade Raab ud over det stadig stille Vand, kastet ekkorigt tilbage fra Skovens tætte Mure. Og Børnenes Leg gik støjende og glad, snart skød Drengene til Maals med smaa Buer, medens Pigerne »soppede« ude i Stranden, hvor de under leende Jubel samlede Snegle og fangede Krabber, snart samledes de allé til en munter Tagfat eller spændende »Skjul« mellem Træstammer og Krat.

Først ved Solnedgang vendte Mændene tilbage fra Aaen, modtagne af Kvinderne med et færdigt Maaltid af baalstegte Fugle og paa hede Stene ristede Østers. Men den gamle Mand og hans Dattersøn kom ikke, skønt de ikke havde villet saa synderlig langt bort. De Asketræer, de søgte, og som egnede sig bedst til det Brug, der skulde gøres af dem, groede kun en Times Vej eller saa mod Sydøst. Først efter at det var bleven mørkt, kom de tilbage, men det var tydeligt paa den gamles mørke Miner og den unges nedslaaede Udtryk og sky Blikke, at der var hændt dem noget ubehageligt eller ondt.

Ingen turde dog spørge den gamle, og Knøsen tav, idet han af og til skottede hemmeligt hen til Morfaderen for at se, om han ikke snart vilde begynde at fortælle. Skønt denne øjensynlig ingen Appetit havde, gav han sig dog sindigt og betænksomt i Lag med den Mad, hans Datter stillende bragte ham. Længe sad han og skrabede Kødtrevler af et af Hjortens Skulderblade, endelig lagde han det dog hen og begravede Ansigtet i begge Hænder. En trykket Stemning bredte sig over hele den lille Familiestamme. Børnene knugede sig ængstelige ind til Mødrene, Mændene betragtede med mørke Blikke Ilden, og de unge Knøse fo'r undertiden nervøst sammen, naar en Natfugls skarpe Skrig eller en Ulvs fjerne Hyl afbrød Stilheden. Alt imellem lagde en af dem tørt Ved til Baalet, men ellers rørte ingen sig længe.

Da rejste den gamle sig endelig op. Med dæmpede Ord begyndte han at fortælle, hvorledes han havde hørt sin længst døde Faders Røst ude i Skoven, han, der laa begravet oppe ved Storfjordens Bred i den store Skaldynge ved Stammens Hovedsamlingsplads, og hvorledes han havde set et Glimt af ham mellem Træerne. Allerede om Morgenen, da han var vaagnet først af alle ved Emmerne af Baalet, hvor den uhyggelige Scene med hans Dattersøns Besættelse havde fundet Sted, troede han at have hørt en Stemme kalde ad sig, men nu først vidste han, at han havde hørt rigtig. Ganske vist havde han ikke ret forstaaet, hvad Faderens Genfærd raabte til ham; men han havde set det vinke, og han forstod nu, at han ikke vilde vende tilbage fra det forestaaende Tog. Alt som han talte, antog hans Ord mere og mere rythmisk Form, og til sidst halvt sang og halvt reciterede han længe og forunderligt.

Snart besvor han Havets og Skovens Guder, snart talte han om sin Faders og dennes Faders Bedrifter, om hvorledes den ene havde kæmpet med Skovens vilde Tyr og besejret den, skønt saaret og næsten spiddet af den. Om hvorledes han var faldet, stridende mandigt under et med Held afslaaet Overfald paa Stammen. Om hvorledes den anden var kommen til disse Egne som det første af alle Mennesker og havde fundet dem øde og tyste, kun beboede af vilde Dyr og onde Aander. Han sang om hans Strid med disse sidste, hvem han fik Magt over; thi han var en saare vis Mand og kyndig i megen Trolddom. Men til sidst var han dog forsvunden paa et langt ud gaaende Jagttog til endnu ubeboede Egne, hvor onde Vætter, stærkere end han, vel sagtens endelig havde faaet Bugt med ham.

Og han sang om sine egne Bedrifter, om Kampe med Bjørne og Losser, om Tog ud paa det, der for ham var Havet, og Besøg paa fjerne Kyster. Om de Kvinder, han havde ejet, og som alle var døde — om de Sønner, han havde mistet, og som han nu skulde mødes med dér, hvor modige Mænd og gæve Jægere kom hen efter Døden; dér, hvor klar Sol skinnede over aabne, vildtrige Skove, over skønne Aaer og Søer, hvor mægtige, fede Laks stod i myldrende Stimer.

Men Vejen did hen gruede han for, thi den førte gennem Ødemarker og mørke Skove, beboede af græsselige Uhyrer. Den var fuld af Farer og Prøvelser, saa kun den snarraadige og modige kunde gaa den til Ende.

Uhyggen greb mere og mere hans Tilhørere, man hørte Kvinderne og Børnenes skræmte Graad og Mændenes Suk og korte Støn. Da han endelig tav og stille gik til sin Hytte, var der ikke én, uden at han

jo vidste, at den gamles sidste Stund var nær. Men ingen tænkte paa at bede ham blive hjemme fra det skæbnesvangre Tog, thi alle forstod, at en Mand bør møde sin Skæbne uden kvindagtig Frygt og uden fejge og vanærende Forsøg paa at undfly den.

Dette var, hvad vi saa og hørte ved vort Besøg hos vore fjerne Forgængere i Landet, eller hvad vi kunde have set og hørt. Thi saaledes har deres Liv været, omgivet af Farer — baade virkelige og indbildte, forholdsvis lyst og let om Sommeren, haardt om Vinteren, naar Sne og Islag undertiden længe umulig- eller vanskeliggjorde Jagten og Fiskeriet. Ensformigt og dog afvekslende.

Men lykkelige har de været; thi Naturens Børn som de var, følte de sig i Harmoni med Tilværelsen, uden Bogær efter andet og bedre end det, de havde.

det ofte være umuligt at afgøre, om de hører den ældre eller den yngre Tid til.

Men naar vi har henført alt det, vi kender fra de større Fund, til en af disse tre Grupper, bliver der en stor og mærkelig Rest af Oldsagsformer tilbage, som vi kommer i Forlegenhed med, fordi vi ikke eller næsten ikke har fundet dem sammen med andre Typer, hvis Tidsforhold er os bekendte. De forekommer sjældent hverken i gamle Bopladsfund eller i Grave, men desuagtet er de fundne i stort Antal enkeltvis eller samlede Landet over.

Naar vi skal klare os Betydningen af disse Sager, maa vi tage vor Tilflugt til en Studiemetode, som kaldes »Typologi«: Læren om Typerne. Ved en Type forstaar man en vel udpræget Form, og Typologien beskæftiger sig med at opstille og sammenligne karakteristiske Oldsagsformer, Typer. Et Ho-

1 2 3 4

Fig. 26. Skarprandede, mere og mindre spidsnakkede Flintøkser og Mejsler. 1 Raat tilhugget Økse fra den ældre Stenalder. 2 Sleben Retøkse. 3 Sleben Tværøkse. 4. Sleben Hulmejsel. Forf. Samling.

DEN YNGRE STENALDER.

I. En Overgangstid.

Naar vi kaster et Blik paa hele den Skat af Oldsager fra Stenalderen (den ældre og yngre tilsammen), som er kommen for Dagen i vort, paa sligt maaske det rigeste Land paa Jorden, vil vi — vor Sagkyndighed forudsat — meget snart kunne udskille to Sæt Former, et, der ubeskaaret tilhører den ældre, et andet, der lige saa ubeskaaret tilhører den yngre Stenalder. De første kender vi fra Affaldsdyngerne o. s. v., de sidste fra Stengravene. Vi vil dernæst kunne udsondre en tredje Række af gennemgaaende simple Typer, der har været fælles for begge Tider, saasom Flækker, Skrabere, Bor, tværeggede Pile m. fl. Kun Fundforholdene kan afgøre, hvor hvert enkelt Stykke af de sidste skal føres hen; er de fundne enkeltvis paa Mark eller i Mose, vil vedmaal for den bliver det at bestemme det indbyrdes Tidsforhold mellem disse, udrede Slægtskabet imellem dem og klare, hvorledes Udviklingen indenfor hver enkelt Redskab, Smykke, Vaabengruppe o. s. v. har været, foruden at sammenligne det, der forefindes af beslægtede Ting i Udlandet, med det indenlandske Materiale.

Det vil let forstaas, at der til Grundlag for Typologiens tidsbestemmende Ordning af Oldsagsrækkerne maa hentes faste Holdepunkter fra godt tidsfæstede, større Fund. Kun hvor saadanne mangler, er det nødvendigt og berettiget at stole alene paa Lighed og Ulighed i Form, Materiale, Teknik o. s. v. Lad os tage et Eksempel, der kan vise, hvad vi mener.

Gennem hele Stenalderen, den ældre som den yngre, har Flintøkserne været almindelige, de forekommer i en næsten forvirrende Mængde af Former. Vi har flere Rækker raat tilhugne, simple Økser, der aldrig eller dog kun rent undtagelsesvis forekommer

slebne. Disse ved vi hører den ældre Stenalder til, og de kan indordnes under to Hovedformer: Skivespalterne og de raa, skarprandede, spidsnakkede Økser. Vi har dernæst en Rigdom af Former, der forekommer baade slebne og uslebne, og de sidste da atter dels ganske stort og groft, dels fint og pynteligt tilhugne, eftersom de er gjort færdige eller ej. Imidlertid kan de dog væsentlig henføres til tre Typer, nemlig: 1. skarprandede (uden Smalsider) og mere eller mindre spidsnakkede, 2. flade, tyndere eller tykkere, med Smalsider og tynd Nakke, 3. tykkere, med firkantet, plan Nakke (Bane); den største Tykkelse falder ved Nakken, eller de er i alt Fald kun lidet tyndere her end ved Midten. De kaldes henholdsvis spidsnakkede, tyndnakkede og tyknakkede Flintøkser.

Fig. 27. Flad og tyndnakket, sleben Flintøkse. Største og smukkeste hidtil fundne Eksemplar.

Af disse Former finder vi næsten udelukkende den tredje i Stengravene, den første forekommer saa at sige aldrig i dem, den anden kun sjældent og da i Reglen i dem, vi maa antage for de ældste. Nr. 1 ligner den skarprandede, spidsnakkede Økse fra den ældre Stenalder og er den eneste, der forefindes i større Antal udenfor Norden, navnlig i England, Holland, Belgien og Frankrig. Hos os findes den ikke sjældent i visse Egne, om end langt sparsommere end de to andre Former, og da gerne enkeltvis paa Mark og i Mose. Undertiden er den dog fundet i større Antal sammen med andre Typer i dækkede Mosefund, men aldrig i egentlige Affaldsdynger. Et stort tørvedækket Fund fra Assenbølle Mose paa Fyn indeholder saaledes en Del af dem, baade slebne og uslebne sammen med ældre Stenaldersager og med nogle veltildannede Flintspyd, hvorimod der næppe i dette Fund, der dog indeholder Knogler af mindst ét Tamdyr (Geden), forekommer noget Eksemplar af Typerne 2 og 3. Det bør bemærkes, at de spidsnakkede Økser har sine bestemte Omraader, medens de næsten helt mangler andet Steds. I Vendsyssel og det sydvestlige Jylland findes de saaledes næsten ikke, medens de er almindeligere i Sydøstjylland og paa Øerne, almindeligst dog i Skaane.

Vi maa endvidere lægge Mærke til, at denne Øksetype forekommer i de to samme Underformer som de andre, nemlig som Ret- og Tværøkse, hvilken sidste kan have Bredsider, af hvilke den ene er flad, den anden konveks, eller den kan være mere og mindre hulsleben. Der findes ogsaa, om end sjældent, tilsvarende Mejsler. Deres Slibning er i Reglen fuldstændig og meget fin, Eggen er særdeles skarp og de til den stødende Partier af Fladerne ofte blankt polerede.

Hvorledes skal det nu forklares, at denne smukke og vel udprægede Type ikke findes i Stengravene? Man har dertil svaret, at det ikke var alle Slags Redskaber, man medgav de Døde, og at disse Økser tillige med visse Former af Spyd, Knive o. l. hørte til dem, som af en eller anden Grund ikke brugtes til Gravgods. Imidlertid findes de i Udlandet hyppig i Gravkamrene, det skulde da synes mærkeligt, om de var bleven udelukkede her i Norden, hvis de var indførte her samtidig med disse.

Nej, saa giver Typologien os et bedre Svar. Den siger os nemlig, at denne Økseform er den ældste, paa hvilken Slibning blev anvendt her i Norden. Den sammenstiller den med de spidsnakkede Økser fra Affaldsdyngerne, der findes ikke blot i smaa, tarvelige, men ogsaa i store, ret vel huggede Eksemplarer, og den viser, at Ligheden i Form er saa slaaende, at Overgangen mellem ældre og yngre, raaere og finere behandlede Stykker er saa jævn, at ingen kan tvivle paa Slægtskabet. Endvidere godtgør den, at de flade, mere eller mindre tyndnakkede, med Smalsider forsynede Flintøkser, der er saa almindelige i Norden, er en videre Udviklingsform af de spidsnakkede. Der kan med Lethed sammenstilles Rækker, som tydelig viser Overgangene imellem dem.

Fig. 28. Tyknakkel, sleben Flintøkse.

Det synes, at den skarprandede Form er den, der lettest og naturligst fremkommer ved Flintens Tilhugning, thi den er den ældste og almindeligste overalt udenfor Norden. Smalsiderne er rimeligvis opstaaede ved Slibning, thi man træffer Eksemplarer af den ellers skarprandede Form, hvis skarpe Kanter paa Siderne er afslebne til ganske lave Smalsider. Denne vistnok tilfældig fremkomne nye Form har enten tiltalt Øjet eller den har vist sig at have Fordele i Praksis, maaske sad den bedre fast i Skaftet f. Eks., derfor blev den efterlignet, idet man med Flid huggede den skarpe Kant bort. Lidt efter lidt blev Nakken saa bredere og en ny Type uddannede sig, som vandt Anklang og efterhaanden blev den ene raadende. Økser af denne Form er fundne i tusendvis, ikke blot i Danmark og Sydsverrig, men ogsaa i Mellemsverrig og Norge, hvor den ældre, spidsnakkede Type er meget sjælden i god Overensstemmelse med, at den egentlige Bebyggelse af disse Landsdele først fandt Sted lidt efter lidt i den yngre Stenalder. De længste, skønneste og finest slebne af alle Flintøkser hører denne Type til, mange af dem er fuldstændige Pragtstykker, der næppe har været bestemte til egentlig Brug, men snarere har været Høvdingtegn, Offergaver til Guderne eller lignende. Den længste bekendte maaler $49^1/_2$ Ctm. Saa almindelige de er, saavel enkeltvis

fundne som nedlagte flere sammen i Moser og paa side Steder, forekommer de dog som sagt kun sjældent i Grave.

Det samme gælder om en Gruppe tildels smukt formede og fint tilhugne Spyd, Knive og Pilespidser af Flint, der alle udmærker sig ved at være lige afskaarne eller svagt indhulede forneden. Ogsaa de ejendommelige Flintblade af Spydform, hvis Rande er udtakkede som en Sav, er sjældne i Gravene. De har vistnok været dels Krigsvaaben, dels Harpuner. De sidste forekommer ogsaa tildannede af Ben i to Former, enten blot savtakkede langs den ene Rand, eller udskaarne til den ene Side i et ringere Antal store Takker, som vor Afbildning viser.

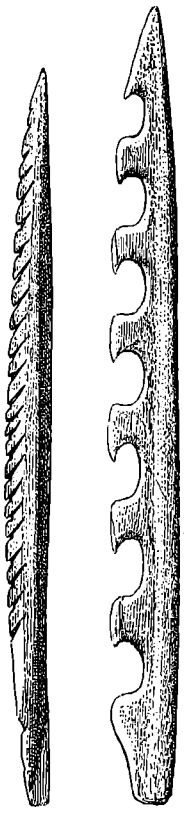

1 2

Fig. 29. To Harpunspidser af Ben. 1 savtakket, 2 med færre, store Takker.

Disse Benharpuner, der næppe nogensinde er fundne i Grave, har en særlig Interesse, fordi de i ganske lignende Former forekommer, man kan gerne sige, hele Jorden over, hvor et Naturfolk har haft Brug for et Redskab til Jagt paa Havpattedyr, store Fisk el. l. De viser os, hvor ensartet den menneskelige Aand arbejder; gives der den paa nogenlunde samme Udviklingstrin den samme Opgave at løse, og staar der det samme Materiale til dens Raadighed, bliver Resultatet et og det samme, hvor forskellige Forholdene end forøvrigt kan være. Eskimoerne, Ildlænderne, Australnegrene og visse Stammer i det indre Afrika har — for blot at nævne nogle — benyttet den samme Benharpuntype, som Stenalderfolket hos os, uden at der har været nogen som helst Forbindelse mellem dem. Den er simpelt hen »opfundet« flere Gange paa vidt skilte Steder.

Vi ser altsaa, at der forekommer hele Rækker af Redskaber og Vaaben, som sjælden eller aldrig findes i Stengravene. Vi kunde endnu have nævnt nogle ved tætstillede Indboringer i ejendommelige Mønstre forsirede Stykker af Hjortetak og Ben. Det samme gælder om visse Smykkegenstande. Medens Rav ikke træffes i Fund fra den ældre Stenalder, bliver det gennem hele den yngre anvendt i stor Maalestok til Prydelser, forarbejdet til Perler af mange Former. Nu findes der i Gravene store Masser af saadanne, ligesom der ikke sjældent i vore Moser gøres Fund af bearbejdet Rav, ofte nedlagt i et Lerkar. Men der er det mærkelige, at de Perleformer, vi kender fra Gravene, træffer vi ikke i Mosefundene og omvendt. — Alt dette maa forklares, og Forklaringen kan da fornuftigvis, som Dr. Sophus Müller har vist, kun være den, at disse udenfor, men ikke i Gravene almindelig forekommende Oldsagsformer tilhører en Mellem- eller Overgangstid mellem den ældre Stenalder og Stengravenes Tid.

Den maa have varet temmelig længe, Aarhundreder uden Tvivl, thi dels er dens Efterladenskaber, navnlig Øksetype Nr. 2, saa overordentlig talrige, dels maa Udviklingen fra Type 1 til Type 2 have taget meget lang Tid, saa vist som dette altid er Tilfældet med saadanne Udviklinger hos lavere staaende Folk. Forudsat naturligvis, at den virkelig er foregaaet her i Landet, saa at det nye ikke er tilført fuldt færdigt ude fra.

Dette maa vi dvæle lidt ved. Man kunde jo nemlig spørge, og mange har naturligvis allerede spurgt, om Overgangen fra ældre til yngre Stenalder her i Norden er foregaaet ved en gradvis Udvikling af den ældre Befolkning, uden Paavirkning andet Steds fra, eller om det nye blev indført enten ved Kulturpaavirkning eller ved Indvandring af et nyt Folk eller nye Folkeelementer. Saadanne Spørgsmaal er fuldt berettigede, men de er, hvor vi bevæger os i de dunkle, forhistoriske Tider, yderst vanskelige at besvare.

At der ved og efter den ældre Stenalders Slutning maa være foregaaet en meget betydelig Forandring, baade hvad Kulturstandpunkt, Levevis og mere angaar, kan der ikke være nogen Tvivl om. Langt det overvejende Antal Affaldsdynger tilhører den ældre Tid, og det saa ubetinget, at der i mange af dem ikke findes en eneste Genstand, der tyder paa Overgang til noget nyt. Og de, der indeholder Sager fra den yngre Stenalder, synes med faa Undtagelser at indeholde alene saadanne. Hvis der gennemgaaende havde fundet en jævn Kulturudvikling Sted, skulde den synes at have maattet præge sig i et større Antal virkelige Overgangsfund. Saadanne er imidlertid yderst sjældne, i alt Fald hvad Affaldsdyngerne angaar. Dannelsen af disse synes i alt væsenligt sluttet som Kulturfænomen med den ældre Stenalders Ophør, skønt der ganske vist findes enkelte fra den yngre Stenalder, som synes navnlig at indeholde den tyndnakkede Økseform, og som derfor kunde antages ophobede i en Overgangstid.

Bemærkes bør det ogsaa, at de spidsnakkede Økkers Slibning, saa vidt det kan bedømmes, straks fra første Færd af er ligesaa fuldkommen og ligesaa fin som senere Tiders. Forsøg paa at tilslibe de ældre, stort og groft tilhugne Økser ses yderst sjældent, ligesom vi næsten aldrig finder en »Spalter« med Spor af Slibning. Skivespalternes pludselige Forsvinden kan maaske ogsaa noteres, skønt den egentlig let forklares derved, at de ikke egnede sig til Slibning; deres Eg kunde ikke forbedres ved denne, hvilket derimod de spidsnakkede Økkers kunde, derfor opgav man snart Tildannelsen af dem, da man havde lært den slebne Egs Fortrin at kende.

Dette tyder ganske vist, skulde man synes, paa en hurtig Overgang, paa et Brud i Udviklingen. Paa den anden Side maa det fremhæves, at den nye Tids vigtigste Arbejdsredskab, den slebne, spidsnakkede Flintøkse, er nær beslægtet med den ene af Affaldsdyngernes to Øksetyper, det er den samme Form, kun finere tildannet ved Hugning og sleben. Og frem for alt maa der lægges Vægt paa, at hvis de Rækker af Oldsagstyper, der hverken findes i de ældste Affaldsdynger eller i Stengravene, repræsenterer en Mellemtid, bliver Overgangen meget mindre skarp, end hidtil antaget. Saa længe man paa den

ene Side havde Dyngedannerne, Samlere, levende af det, de fravristede Naturen, uden andre Husdyr end Hunden, uden Kendskab til Flintens Slibning og finere Tilhugning, uden Grave med Gravgods for de døde — og paa den anden Side den yngre Tids fastboende Befolkning, husdyravlende og agerdyrkende, med højt udviklede tekniske Færdigheder i Retning af Flintens Tilhugning og Slibning, Pottemageri, Ravindustri o. s. v., med en ikke ringe Skønhedssans, givende sig Udslag i dens Haandværksfrembringelsers fine Former og delvis rige Udsmykning, med Magt og Lyst til at ofre paa sine Døde vældige stensatte Grave og rigt Udstyr for et kommende Liv, saa længe Sagen stod saadan, maatte en Indvandring af et nyt, højere udviklet Folk næsten med Nødvendighed forudsættes.

Men hvis man imellem disse to saa skarpt udprægede Kulturer kan indskyde et endog langt Tidsrum, i hvilket der kan paavises forbindende Overgange mellem ældre og yngre, stiller Sagen sig anderledes. Og det kan man. Vi har paavist, hvorledes i alt Fald én vigtig Oldsagstype langsomt udvikler sig i denne Mellemtid, og hvis Pladsen tillod det, kunde vi paavise noget lignende for fleres Vedkommende. Det fremgaar jo ogsaa af, hvad vi har meddelt, at Mellemtidens Grave ligesaa lidt er bekendte som den ældre Tids. Stengravene optræder altsaa ingenlunde straks samtidig med Flintslibningen og yngre Oldsagstyper, der synes tværtimod Grund til at antage, at den ældre Tids Begravelsesskikke, der ikke har efterladt sig blivende Spor, har holdt sig langt ned i den nye Tid. Det skarpeste Skel synes næsten at være der, hvor Stengravene begynder.

Der er altsaa adskilligt, som taler imod, men ogsaa meget, som taler for en jævn Overgang mellem ældre og yngre; hvorledes kan da dette forliges? Jo, Sagen er rimeligvis den, at ligesom der gennem hele den ældre Stenalder vistnok er foregaaet en stødvis og langsom Indvandring af nye, men med de tidligere Indvaanere ensartede eller nærbeslægtede Folkeelementer, saaledes har denne langsomme Folkeforskydning fortsat sig ud over Tidsrummets Afslutning. Alt som de i Vesteuropa opnaaede eller andet Steds fra tilførte Kulturfremskridt bredte sig, maa de nye, i vort Land indkommende Stammer eller Familier have ført et og andet deraf med sig. De kom saa i Berøring, krigerisk eller fredelig, med de tidligere indvandrede, der lidt efter lidt optog Fremskridtene og maaske mangen Gang udviklede dem videre. Paa den Maade blev der omsider indført slebne Flintøkser af samme Type, som nogle af de alt kendte. De blev efterlignede, saa her, saa der, og dermed var en stor Omvæltning sket paa Flintteknikens Omraade. Thi Slibning forudsætter en langt finere og fuldkomnere Hugning end den, man hidtil havde kendt. En anden Gang maaske førtes der nogle nye, fuldkomnere Former af Flintspydblade eller Pilespidser ind i Landet, som lidt efter lidt udbredte sig, efterlignede og omdannede efter Smag og Behov. Paa den Maade forklares ogsaa de ældste, slebne Formers stærkt lokale Optræden.

Saa skete det, at en Horde medførte sine Husdyr; først sagtens de nøjsomme Geder, hvis Knogler er fundne i en fynsk Mose sammen med ældre Oldsagstyper. Ved Handel eller Kamp gik nogle af dem over i de indfødtes Besiddelse, og dermed var Muligheden for at opgive den hidtil førte Levevis i alt Fald til en vis Grad givet.

Alt dette er meget ofte ikke gaaet for sig uden blodige Kampe. De ny indtrængende har, bedre bevæbnede og rustede som de ofte var, saglens i mange Tilfælde fordrevet den ældre Befolkning. De har fulgt de gamle Veje langs Kyster, Vandløb og Søer og har fortrinsvis nedsat sig der, hvor ogsaa deres Forgængere havde fundet Forholdene gunstige, og hvor de vel ogsaa med Ild og Økse, om end kun i ringe Udstrækning, havde lyst op i Skoven. Men de nykommende brugte ikke at spise Bløddyr, derfor fortsatte de i Reglen heller ikke Dannelsen af de gamle Affaldsdynger. Den ældre Befolkning maatte, for saa vidt den ikke smeltede sammen med de indvandrende og optog deres Kultur eller blev underkuet og gjort til Trælle, søge Tilflugt dybt inde i Skovene, i Jyllands, Skaanes og de større Øers til da kun lidet besøgte Indre. Her slog de sig ned ved stille, gemte Skovsøer, hvor de fortsatte den vante Levevis, efterhaanden dog paavirkede ved Berøringen med de ny indvandrede, højere udviklede Stammer. Paa den Maade kunde maaske Fund som det fra Assenbølle Mose forklares.

Naturligvis tog hele denne Omformning af Forholdene Tid, og den foregik ingenlunde samtidig overalt. Paa fjerne Øer, i ensomme, vanskelig tilgængelige Egne har den ældre Stenalders Befolkning og Kultur maaske undertiden kunnet holde sig ren og upaavirket i Aarhundreder længere end andet Steds. Saaledes kan det forklares, at der i enkelte gamle Affaldsdyngers øvre Lag paa uforstyrret Sted kan findes et og andet Stykke, en Flintøkse f. Eks. eller en Stump af en saadan, tilhørende den yngste, i Gravene forekommende Type. En lille Horde Urboere kan have opretholdt sig og sin Levevis helt ned i Stengravenes Tid og er da af og til kommen i Besiddelse af en sleben Økse af sén Form, som nu genfindes i dens Affaldsdynger.

Det rimeligste er altsaa, at Flintslibningen og de nye Redskabs- og Vaabenformer ikke er opstaaede her i Landet ved en Selvudvikling af dets ældste Beboere, men at de er indførte med nye Indvandrere. Disse har dog været meget nær beslægtede med hine, rimeligvis baade hvad Race og hvad Kultur angaar, derfor kunde de let paavirke dem og overføre det nye paa dem, ja ofte maaske smelte sammen med dem. Under alle Omstændigheder kan vi paa ingen Maade tænke os den nye Kultur medbragt af et nyt, i store Mængder og paa én Gang indvandrende, fra det ældre forskelligt Folk, som har udryddet dette eller fortrængt Resterne af det til det yderste Nord. Senere hen i Tiden er Indvandringen vistnok for en Del ophørt, saaledes at en ejendommelig Udvikling kunde foregaa i Ro, upaavirket af ny tilførte Kulturelementer. Paa denne Maade kan man tænke sig, at Øksetype Nr. 2, hvis Uddannelse i alt Fald tildels er foregaaet her i Norden, er opstaaet. Først efter at den var fuldt udviklet, ja, medens den var i Færd med at omdannes til Type Nr. 3, fandt en fornyet Tilstrømning Sted, denne Gang af Stammer, der begravede de Døde i Stengrave og var i Besiddelse af mange hidtil ukendte Vaaben, Redskaber og Smykker,

II. Stengravenes Tid.

Medens Fund og Oldsagsformer fra den ældre Stenalder og fra Overgangstiden, hvor mange de end er, lader sig indordne under nogle faa, overskuelige Grupper, er Forholdet et andet for den egentlige, yngre Stenalders Vedkommende. Med den stigende Kultur og den mere sammensatte Livsførelse vokser baade Fundgruppernes og Oldsagsformernes Tal saa stærkt, at en nogenlunde fuldstændig Oversigt over dem enten vilde tage uforholdsmæssig stor Plads eller udarte til en tør, skematisk Opremsning. Vi foretrækker derfor straks at give Skildringer af Land og Folk, Liv og Kultur, saaledes som de nu staar for os, belyste ved det næsten overvældende store Materiale, der er kommet frem ved navnlig det sidste Halvhundredaars Indsamlinger og Undersøgelser. Dog vil vi selvfølgelig stadig søge at vise, hvorfra Kundskaberne er hentede, og hvorpaa Slutningerne er byggede.

Der har næppe ved den ældre Stenalders Afslutning været nogen større Forandring at spore i Landets Udseende, ved dets Plantevækst og Dyreliv eller ved dets geografiske Forhold. De Mennesker, som da maaske vandrede ind, medbringende de første Spirer til en ny Tid, har vist i alt væsentligt fundet det i samme Tilstand som dets første Opdagere. Det er nemlig en Kendsgerning, at et lidet udviklet og faatalligt Jæger- og Fiskerfolk, som den ældre Stenalders, sjældent formaar at øve nogen betydelig Indflydelse paa Omgivelserne. Det hverken rydder op i Skoven — undtagen maaske i Egne, hvor et meget tørt Klima gør Ild farlig, — ej heller forringer det i nogen særlig Grad Vildt- eller Dyrebestanden. Hvor en Dyreart af en eller anden Grund er paa Retur, eller hvor den er særlig uheldig stillet overfor Menneskets Efterstræbelser, kan dette maaske give Stødet til dens fuldstændige Udryddelse, selv om dets Kulturstandpunkt er nok saa lavt. Men sligt vil altid blive Undtagelser. De store, vingeløse Moafugle paa Ny-Zeland blev hurtig udryddede af de nyindvandrede Maorier, overfor hvem de var værgeløse, fordi de havde været ganske uden Fjender tidligere og derfor hverken havde faaet udviklet Forsvarsredskaber eller Kløgt, men tvertimod mistet Evnen til at flyve.

Maaske har Gejrfuglen været stillet paa noget lignende Maade overfor Danmarks Urboere, skønt den dog havde Havet og sin Færdighed i Svømning og Dykning at ty til, og maaske er Elsdyrets Undergang bleven paaskyndet (se »Danmarks Natur« Sp. 359—61); det var vistnok allerede ved Menneskets første Optræden kun faatalligt til Stede.

Men paa saadanne enkelte Undtagelser nær har Dyrene nok hævdet deres Stilling overfor saa tarveligt udrustede Mennesker som Dyngedannerne.

Heller ikke var Landet geografisk set undergaaet væsentlige Forandringer. Den Hævning, der siden den ældre Stenalders Tid er foregaaet i dets nordligere Dele, og den Sænkning, dets sydlige Dele har været underkastede, fandt vistnok Sted i den yngre Stenalder; men i alt Fald var det noget, der gik saa langsomt for sig, at de derved fremkommende Forandringer næppe har været paafaldende, selv om de muligen var begyndt at blive kendelige hen imod den ældre Tids Slutning (se »Danmarks Natur« Sp. 69).

I Løbet af den yngre Stenalder har derimod sikkert baade Niveauforandringerne og Menneskets Indflydelse gjort sig gældende, saa at Landet i ikke ringe Grad har skiftet Udseende i dette Tidsrum. Men herom mere senere.

Om der i den »Overgangstid«, vi ovenfor paaviste, er foregaaet nogen Forandring i de her omhandlede Retninger, ved vi ikke. Vi kan kun have en grundet Formodning om, at den næppe kan have været betydelig og i Øjne faldende. Alt tyder paa, at Skuepladsen for Dyssebyggernes Liv til at begynde med var næsten den samme som i ældre Tider; vi kan derfor spare os en gentaget Skildring af den.

Vi har ogsaa udtalt os om Spørgsmaalet: Indvandring af et nyt Folk eller ej og besvaret det derhen, at der vel nok har fundet en Tilgang Sted af nye Elementer, medbringende meget nyt, men at der ikke er Grund til at antage nogen gennemgribende Forandring af Befolkningen. Det er Skade, at der endnu er fundet saa faa Skeletter og navnlig Hovedskaller af Mennesker fra den ældre Stenalder og fra Overgangstiden, thi de vilde være af overordentlig Værdi til Sammenligning med det rige Stof af denne Art, som den yngre Stenalders Grave har ydet os. I Stengravene, hvori Ligene stedse blev nedlagte ubrændte, har Skelettets Dele ofte holdt sig udmærket, og der foreligger allerede en statelig Række Hovedskaller, fundne i dem.

Af disse fremgaar det, at vort yngre Stenalderfolk omfattede to forskellige Racebestanddele, en med fin og lang, en anden med grovere og kort Hovedform, og det er videre oplyst, at disse i legemlig Henseende saa forskellig prægede Typer levede samtidig og blandede.

Det har ikke været saa, at én Race beboede Landet i Tidsafsnittets Begyndelse, afløst af en anden hen imod dets Afslutning; ikke heller saa, at Landet var delt imellem dem. Ej heller kan det ret vel tænkes, at ét Befolkningslag, det herskende f. Eks., var Langhoveder, medens et andet, en oprindeligere, undertrykt Stamme eller Trællene, var Korthoveder. Nej, vi finder begge Kranieformer i de samme Gravkamre, under ens Forhold, saa vi maa gaa ud fra, at Stenalderfolket tilhørte en Blandingsrace. Hvis vi nu havde et tilstrækkeligt Antal Kranier fra ældre Tider, vilde det maaske kunde tænkes, at vi kunde slutte noget af, om de frembød det samme Forhold som den yngre Stenalders eller ej. Men det har vi ikke og faar det maaske aldrig, saa derfra kan vi ikke hente nogen Hjælp til Afgørelse af Spørgsmaalet: Skiftende Befolkninger eller ej.

At drage vidtgaaende Slutninger ud fra Hovedernes Type maa man imidlertid vogte sig vel for. Sagen er nemlig den, at man endnu aldrig har truffet paa en levende eller uddød ren Race af Kort- eller Langhoveder. Hvor som helst og hvor langt tilbage i Tiden vi end træffer Mennesket, frembyder det i denne Henseende Tegn paa Raceblanding, saa det eneste, man muligvis kan slutte noget af, er Talforholdet mellem de to Kranietyper. Hos ét Folk træffes overvejende korte, hos et andet lange Hoveder, hos et tredje er en Mellemform fremherskende; og hvis vi en Gang skulde faa Hold i tilstrækkelig mange Kranier fra den ældre Stenalder, kunde vi

maaske slutte noget fra, om Forholdet mellem korte og lange var det samme som i den yngre Stenalder eller ej.

Saa vidt ses kan, er der ingen synderlig Forskel i denne Henseende mellem Befolkningen i Nordens yngre Stenalder og nu. Den samme Blanding af Kort- og Langhoveder forekommer i omtrent samme Forhold baade da og nu, og heller ikke i andre Enkeltheder kan der paavises væsentlige Forskelligheder. Deraf kunde man maaske slutte, at der ikke siden den yngre Stenalder er foregaaet nogen gennemgribende Forandring i Henseende til den Race, der bebor Landene. Derimod tør man næppe deraf udlede, at det virkelig er vore Forfædre, som »hviler deres Ben bag Højens Bavtasten«. Men hvis andre, mere afgørende Forhold taler for en saadan Antagelse, kan Ligheden mellem Hovedernes Form lægge et lille Lod i Vægtskaalen til dens Fordel.

Forøvrigt fortæller de i Stengravene fundne Skeletter, at de Mennesker, hvem de har tilhørt, var af Middelstørrelse, fint og smukt byggede, med smaa Hænder og Fødder samt af god Hovedform, der ikke frembyder særlige Tegn paa en Dyrene nærmere staaende Race. Kæbepartiet er i Reglen ikke mere udviklet, end at vi let kan finde noget ganske tilsvarende blandt nulevende Medborgere, lige saa lidt som Næsens, Øjenbrynbuens eller Pandens Form frembyder noget særligt vildmandsmæssigt. Hvilket alt sammen ikke kan forbavse nogen, der ved, at de faa Tusend Aar, som skiller os fra vort Stenalderfolk, er for intet at regne i Forhold til Menneskeslægtens virkelige Ælde. Hvis de Godtfolk er vore Forfædre, kan vi paa ingen Maade vente, at vi skal have udviklet os legemligt i nogen væsentlig Grad i de — lad os sige — 100 Slægtled, der forbinder os med dem. »Dyriske« Træk finder vi kun enten hos ældgamle Racer, der er bleven staaende uudviklede paa et meget lavt Trin, eller hos dem, der levede Tusinder af Slægtled før os.

I én Henseende har vi Grund til at misunde Stenalderens Mennesker, nemlig hvad deres Tænder angaar; de holdt sig oftere end nu hele og sunde højt op i Alderen. Undertiden kan man finde dem næsten helt opslidte, uden at de derfor er angrebne af Sygdom, og en »ormstukken« Tand ses sjældent.

I legemlig Henseende har der altsaa næppe været synderlig anden Forskel mellem os og Stenalderfolket end den, der følger af den forskellige Levevis og det forskellige Renlighedsstandpunkt. Livet i den fri Natur, stadig og ofte anstrengende legemlig Bevægelse gør Mennesket muskelkraftigt og magert, men giver det tillige en harmonisk Legemsudvikling og en fri, rank Holdning. Den strengere, ikke ved Kunst hæmmede Kamp for Tilværelsen dræber i en ung Alder de fleste af dem, der ikke er sunde og vel udrustede af Naturen; den piller de stærkeste ud og lader dem ene om Slægtens Forplantning. Derfor er der mindre Sygelighed iblandt de Folk, der endnu lever Naturmenneskets Liv, end blandt os; men paa den anden Side er høj Alder sjældnere hos dem. Det strenge Liv slider dem hurtigere op, og den Forringelse af Modstandskraften, som Alderen under alle Forhold medfører, lader dem bukke tidligere under for de Besværligheder, der er uadskillelige fra et i vort Klima ført Naturliv.

Der er næppe Grund til at antage, at vort Stenalderfolk har staaet paa et højere Trin, hvad Renlighed angaar, end de fleste andre Naturfolk. Urenlighed synes næsten naturnødvendig for saadanne i alt Fald under klimatiske Forhold, som ikke muliggør og indbyder til stadig, hele Aaret igennem fortsat Badning. Og selv en saadan lader sig forene med en meget høj Grad af Griseri; det viser f. Eks. Ildlænderne. Som Følge dels af denne sandsynlige Mangel paa Renlighed, dels af den stadige Udsættен sig for Klimaets Indflydelser har Stenalderens Mennesker sikkert været adskilligt mørkere af Hudfarve end vi, uden at dette dog har været noget Racemærke.

I Schweitz har et Par yngre Videnskabsmænd nylig forsøgt at give et Billede af en ung Stenalderkvindes Ansigtstræk. De udmaalte paa en stor Mængde Lig de Bløddeles Tykkelse, som dækkede Ansigtets Ben, og tog en Række Middeltal af disse Maal. Paa en kvindelig Hovedskal fra den yngre

Fig. 30. Hoved af en ung Kvinde fra Schweitz' Stenalder.

Stenalder anbragte de dernæst et Lag, der over alt i Tykkelse svarede til de fundne Tal, og Resultatet blev et Ansigt med store, men smukke Træk, der i et og alt ligner dem, som findes i Nutiden hos mange Kvinder af germansk Stamme. Skønt dette Forsøg næppe kan tillægges nogen større videnskabe-Værdi, er det dog ret kuriøst og modsiger i alt Fald ikke den Slutning, som Arkæologer og Antropologer forlængst havde draget, at den nord- og mellemeuropæiske Stenalderbefolkning i Race og Oprindelse ikke staar den de samme Lande i Nutiden beboende gotho-germanske Stamme fjern.

Om Tidens Klædedragt ved vi kun lidet eller intet, da intet heldigt Fund endnu har oplyst os derom. Det er dog slet ikke helt usandsynligt, at saadanne eller et saadant en Gang kommer frem fra en eller anden Mose; det er end ikke umuligt, at et eller flere af de ikke saa faa skindklædte Lig, fundne med velbevaret Dragt i Tørven, kan have hørt Stenalderen til. Uheldigvis er et saadant Fund næppe nogen Sinde bleven sagkyndig Undersøgelse til Del

paa en Tid, da der endnu kunde gøres noget ud af det, lige saa lidt som der i noget nærmere kendt Tilfælde har været Beviser for, hvilken Tid Liget stammede fra.

For en Snes Aar siden blev, efter hvad der fra paalidelig Kilde er bleven mig berettet, et saadant Lig, klædt i Skind, fuldt bevaret og med en Stendolk ved sin Side, optaget af en jysk Mose. Dolken havnede omsider i min Samling, men Liget var da forlængst efter Samraad mellem Finderne og den stedlige Gejstlighed bleven nedgravet i et Hjørne af Kirkegaarden, uden at Sagen blev meddelt nogen sagkyndig! En maaske sent eller aldrig tilbagevendende Lejlighed til at blive klar over et vigtigt Punkt gik derved uhjælpelig tabt for Videnskaben.

Men skønt vi intet positivt ved om Tidens Klædedragt, tager vi dog næppe fejl, naar vi antager, at den væsentlig har bestaaet af Skind. I alt Fald noget ned i Tiden holdtes imidlertid Faaret som Husdyr og det vistnok i ikke ringe Tal, thi af 23 i Stengrave fundne og nærmere undersøgte Benprene var de 20 gjorte af Faare-, 1 af Gede- og kun 2 af Raadyrknogler. Nu ved vi, at Faareuld i den ældste Del af Broncealderen blev brugt til Fremstilling af Klædningsstykker; det ligger derfor nær at slutte, at det samme har været Tilfældet i den senere Del af den yngre Stenalder. Dog har i hvert Fald sagtens kun den mere velstillede Del af Befolkningen været i Stand til at skaffe sig Uldtøj. Det bør dog bemærkes, at vi ikke har fundet Redskaber, der med nogen Sikkerhed kan antages at have været anvendte ved Uldens Tilberedning eller Tøjets Syning.

At man har tilstræbt at gøre Paaklædningen saa pyntelig som muligt, vil ingen tvivle om, der har Øjet aabent for den Skønhedssans, som gør sig gældende hele den yngre Stenalder igennem, og som giver sig saa mange Udslag saa vel i Vaabnenes og Redskabernes fine Former som i Lerkarrene og deres Ornamentering. Den Dygtighed, hvormed man forstod at tildanne smagfulde Hængesmykker og Perler af Rav, og den Udstrækning, i hvilken man benyttede saadanne til Pryd for Legemet, taler ogsaa højt om, at man satte Pris paa Pynt og paa imponerende personlig Fremtræden.

Skønt skrøbeligt og forgængeligt er dog Rav, bearbejdet i Stenalderen, bevaret til vor Tid i Moser og Grave. Men som vi allerede har fremhævet, er der en gennemgaaende Forskel i Formen af Perlerne fra de to Fundgrupper. I den ældre, Mosegruppen, forekommer dels mange lidet udformede og lidet bearbejdede gennemborede Ravstykker, dels kortere og længere, cylinderformede og paa langs gennemborede Perler, dels større flade Stykker med flere Gennemboringer langs Randen. Disse forskelligt formede Ravstykker har vistnok været benyttede trukne paa Snore til Halssmykker, bestaaende af flere Rader, holdt ude fra hinanden ved Mellemstykker som Fig. 31 3 og bundne til Slutstykker som Fig. 31 4.

I de ældste Stengrave findes endnu af og til nogle af disse Typer, men længere ned i Tiden afløses de næsten ganske af nye, udmærkede ved mere afvekslende og kunstigere Former og ved finere Bearbejdelse. Hyppigst forekommer »økseformede« Perler, utvivlsomt Efterligninger i Rav af visse Stridsøkser; de har maaske haft symbolsk Betydning og tjent som

et Slags Amuletter. Der findes navnlig to Former af dem, en kortere og bredere og en længere og smallere, som begge forekommer i meget vekslende Størrelser. Ved Siden af dem er der nogle, som i Form ligner visse Stene med en dyb Fure indgneden omkring Midten: Kølle- eller Hammerhoveder, hvorfor de ogsaa kaldes »hammerformede«. Det har i det

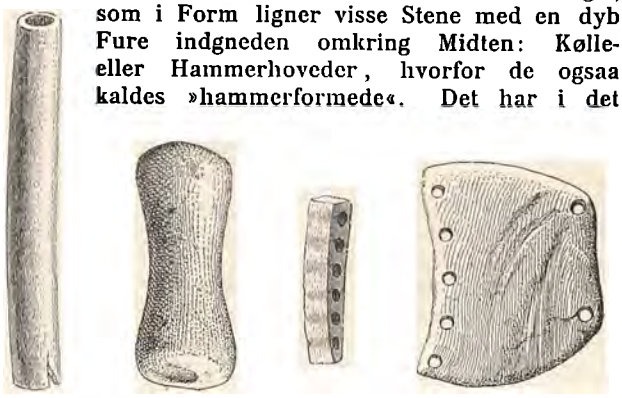

1 2 3 4

Fig. 31. Ravperler fra Mosefund. 1 rørformet, 2 »knokkelformet«, 3 Mellemstykke, 4 Slutstykke.

hele været Skik at efterligne Stensagerne i Rav; blandt Perlerne i min Samling er der saaledes en, der øjensynlig forestiller en Spydspids. Det vilde blive alt for vidtløftigt at opremse alle de Former, hvori Ravet blev dannet, vi vil derfor endnu blot nævne: smaa, runde Perler, knapformede Stykker med en Øsken paa Bagsiden, store, halvmaaneformede,

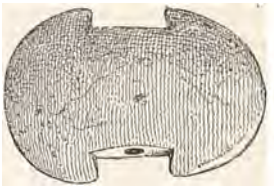

Fig. 32. Økseformet Ravperle.

Fig 33. Hammerformet Ravperle.

runde eller ovale, paa forskellig Vis gennemborede Skiver, store med Rækker af Smaastreger forsirede Hængesmykker o. s. v.

I Gravkamrene er Ravsmykkerne i Reglen stærkt medtagne, og navnlig er deres fint polerede Overflade forvitret, men i Moserne har de holdt sig bedre, og af de i dem fundne kan man ret dømme om det Arbejde, der er anvendt paa dem, og om hvor godt de i sin Tid har taget sig ud. Beundringsværdig er den Dygtighed, hvormed Gennemboringerne er gjorte. At bore Hul paa langs gennem en lang, tynd Cylinder af Rav er ikke nogen let Sag, thi Materialet er meget sprødt og maa behandles med en let Haand. Og man er ikke nøjedes med saadanne retløbende Huller, et firkantet Ravstykke er til Eks. udboret saaledes, at baade Ind- og Udgangs-

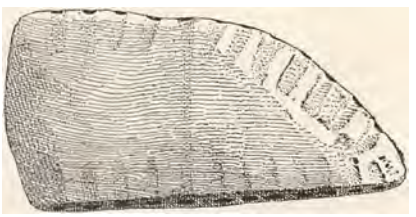

Fig. 34. Fladt Ravsmykke med talrige Indboringer langs Kanterne.

aabning for Kanalen findes paa den flade Bagside. Boringen danner altsaa en Bue, og det er ikke let at regne ud, hvorledes den er gjort.

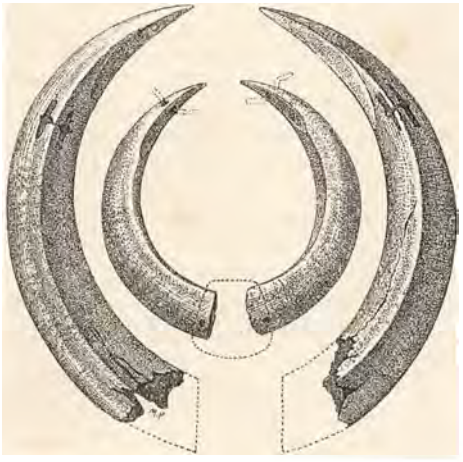

Fig. 35. Vildsvinets Hugtænder ordnede til et Smykke.

Af andre til Smykker anvendte Genstande kan nævnes gennemborede Tænder af Hunde, Ulve, Vildsvin og Bjørne; forskelligt formede, ligeledes gennemborede Ben- og Hornstykker; paa Snore trukne, cylinderformede Benrør og firkantede, polerede, tynde Stenplader, gennemborede i alle fire Hjørner.

Om Maling eller Tatovering af Legemet eller enkelte Legemsdele har været Skik, er ukendt, men Sandsynligheden taler derfor.

Om Boligernes Indretning ved vi næsten lige saa lidt som om Klædedragten. I de senere Aar er der ganske vist fundet og undersøgt nogle Hytteplads er, men de har ikke lært os meget. Det synes dog at fremgaa af Undersøgelsen, at de paa dem staaende Hytter har været runde eller aflange, at de ofte var sænkede noget ned i Jorden, saaledes at Gulvet laa en Fod eller to under Overfladen, og at de har været dannede af sammenflettede Grene, overklinede med Ler. Men om man ikke har haft bedre byggede Boliger end saadanne tarvelige Hytter, turde dog være tvivlsomt; de mange, paa Træarbejde beregnede Redskaber kunde tyde paa, at man drev Tømmerhaandværk i ikke ringe Udstrækning, og at man ogsaa forstod at bygge sig ordentlige og solide Boliger. Skulde alle de mange Ret- og Tværøkser, Ret-, Tvær- og Hulmejsler, alle de tynde, om Høvlblade mindende, skarpeggede Flintblade, alle de mange Former af Flintbor, Save o. s. v. virkelig kun have været brugte til at fælde Træer med, til Udhuling af Kanoer, Tildannelse af Økse-, Spyd- og Pileskafter, Aarer, Trækar o. lign.?

At de kan bruges ogsaa til virkeligt Tømmerarbejde, har afdøde Kammerherre Sehested til Broholm vist, idet han lod Træerne til et Havehus af Tømmer fælde med Flintøkser og alt Arbejde ved deres Tildannelse og Sammensætning udføre ene og alene med originale Flintredskaber. Det viste sig da, at dette for de med saadanne Arbejdsredskaber ganske uvante Arbejdere tog omtrent det dobbelte af den Tid, det vilde have kostet dem med de sædvanlige Redskaber. Dette viser, hvilket aldeles fortrinligt Værktøj den yngre Stenalders Folk var i Besiddelse af; det skulde være mærkeligt, om de ikke havde anvendt det til at skaffe sig ordentligt Tag over Hovedet.

Boligen spillede sikkert en anden og større Rolle for dem end for den ældre Tids omflakkende Samlere; de boede nu Aar ud og Aar ind paa samme Plet, hvorfra de kun gjorde kortvarigere Udflugter for Jagtens og Fiskeriets Skyld.

At de virkelig havde faste Boliger, kan sluttes af flere Forhold. For det første holdt de Kvæg. Dette binder allerede til Stedet, hvor Forholdene ikke tvinger Befolkningen til et Nomadeliv, som i de tørre Steppeegne, i hvilke Kvæget holdes i saa store Mængder, at der ikke kan skaffes Græsning til Hjordene paa samme Sted mere end en kortere Tid. Her i Norden tyder intet hverken paa meget stort Kvæghold eller paa Nomadeliv; Skove, ryddede Græsgange og Enge ydede til alle Aarstider fornøden Føde for de Okser, Geder, Faar og Svin, som Beboerne holdt. Dernæst kan det vanskelig tænkes, at omflakkende Horder kunde indlade sig paa saa langvarige og storartede Arbejder som Opførelsen af de mægtige Stendysser og Jættestuer. De, der ofrede saa meget paa Gravene har sikkert følt sig fast knyttede til det Sted, hvor disse fandtes. Mange af dem var desuden Familiebegravelser eller maaske endog fælles for en hel lille Stamme eller for — om vi saa maa sige — en hel Bygds Beboere. Og paa enkelte Steder findes de i et saa stort Antal, at de

1 2 3 4 5

Fig. 36. Redskaber af Flint til Arbejde i Træ. 1 Flad, bred Tværmejsel. 2 Krum Smalmejsel. 3 Smal Retmejsel. 4 Smal Hulmejsel. 5 Flintsav.

maa skyldes en længere fortsat Bebyggelse af et større Antal Mennesker.

Endelig vidner den forbavsende Mængde Stensager, der henligger strøede ud over forholdsvis smaa

Pletter i Nærheden af gamle Stenalderbopladser om, at disse har været benyttede gennem lange Tider. Saaledes er der paa Viby Mark i Udby Sogn ved Middelfart opsamlet saa store Mængder af Oldsager, at de for 30—40 Aar siden blev solgte bogstavelig i skæppevis. Den almindelige Pris for en Skæppe — smaat og stort, helt og itubrudt mellem hinanden — var 4 Mark og 8 Skilling. Endnu den Dag i Dag er Forraadet langt fra udtømt. Der er mange andre Steder, hvor der kan opsamles og er opsamlet Stenaldersager i tusendvis til Bevis paa, at der har været faste Bosteder i Nærheden, og paa, at Beboernes Tal ikke har været lille.

Fig. 37. Polersten af Skifer.

Medens den ældre Stenalders Folk hovedsagelig var indskrænket til Danmark og Sydsverrig, bredte Bebyggelsen sig i den yngre Stenalder over hele Mellemsverrig og langt op i Norge. I sidstnævnte Land er der dog kun fundet et eneste Stenkammer, i den sydlige Del af Smaalenenes Amt; men der forekommer højt mod Nordvest og dybt inde i Fjelddalene talrige Fund af Flint og andre Stensager, som for en stor Del maa være indførte enten ved Indvandring eller ved Handelsforbindelser. Thi Flint forekommer kun pletvis i Norge og da oftest kun i smaa Knolde; men hvor den forekommer i større Mængde, paa Jæderen f. Eks. og Listerlandet, dér er der ogsaa Beviser nok for, at den er bleven benyttet og forarbejdet paa Stedet. Men naar saa er, maa der ogsaa — skønt Stengravene mangler — have fundet en virkelig om end spredt Bebyggelse af Landet Sted.

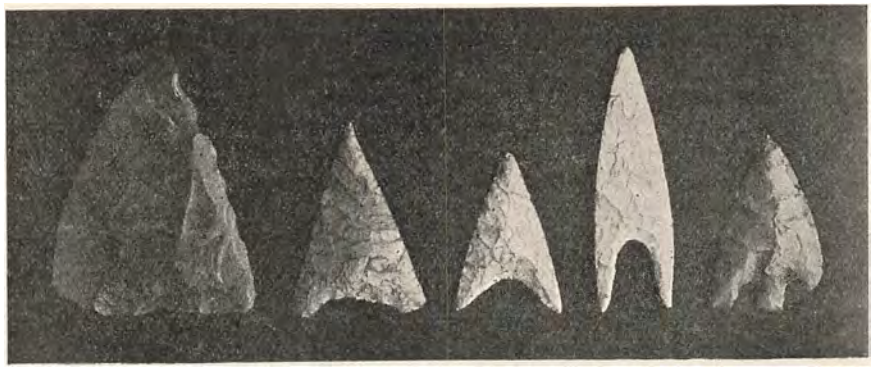

1 2 3 4 5

Fig. 38. Flade Flintpilespidser (Forf. Saml.). 1 Simpel Form, tilhugget af en Flis. 2 Svag Indbuning, bredt afskaarne Hager. 3 Dybere Indbuning, spidse Hager. 4 Stærkt indbuet, lange, fine Genhager. 5 Med Genhager og Skafttunge.

Ogsaa for Mellemsverrigs Vedkommende, hvor endog mægtige Jættestuer forekommer temmelig almindeligt, foreligger der Beviser nok for Forbindelser med sydligere Egne. Thi mange af de store og smukke Flintsager, som er fundne der, maa være indførte. I Danmark forekommer der ogsaa af og til Stenaldersager, som maa være naaede hertil nordfra, navnlig enkelte Genstande af lappisk Herkomst. Ogsaa nogle hyppigt forekommende Hængesmykker eller Polérstene af Allunskifer peger ved Materialets Art over mod Sverrig, hvor det findes nogle Steder i Skaane. Mellem Danmarks egne Provinser — hvortil forøvrigt Skaane etnografisk set hører — har der været Forbindelser, thi Lokalformer af Vaaben, Redskaber o. s. v., hvis Hovedmængde ellers findes indenfor visse snævre Grænser, forekommer af og til enkeltvis langt borte fra deres Hjemstavn.

Alt dette tyder paa, dels at det yngre Stenalderfolk har bredt sig vide ud over Landene, dels at der har været drevet Handel Stamme og Stamme imellem. Paa den anden Side viser det forskellige Præg, hver enkelt Landsdels Stenalderoldsager har, at Forbindelserne mellem dem dog kun har været svage. Jylland, ja tildels de enkelte Egne deraf, Fyn, Sjælland, Skaane, Bornholm o. s. v. har hver sine afvigende Former af Vaaben, Redskaber, Smykker, Lerkar o. s. v., ligesom ogsaa Materialets, navnlig Flintens, Beskaffenhed er forskellig. En kyndig Gransker eller Samler vil snart kunne se paa en Samling Stenoldsager, fra hvilken af de nævnte Provinser den stammer. Der er heller ingen Tvivl om, at Udviklingen baade af Typerne og af Gravformerne ingenlunde foregik jævnt Landet over. Mange ældre Former baade af Vaaben, Redskaber o. s. v. og af Stengrave holdt sig i nogle Egne Aarhundreder, efter at de var gaaet af Brug i andre.

Naar vi nu spørger om, paa hvilken Maade vort yngre Stenalderfolk ernærede sig, er der allerede i det foregaaende givet mange Vink til Besvarelse af dette Spørgsmaal.

Da Landet vedblivende var vildtrigt og Vandene fulde af Fisk, kan man ikke tvivle om, at Befolkningen udnyttede disse Goder. Den drev baade Jagt og Fiskeri i stor Udstrækning, medens Bløddyrsamlingen tabte sig. Dog vidner et Antal Affaldsdynger med Østers- og andre Bløddyrskaller om, at man undertiden søgte til den gamle Kilde. I to Tilfælde har jeg i Himmerland fundet Jættestuer, dækkede med et fodtykt Lag af Østersskaller; men om dette tyder paa, at Dyrene er blevne spiste, eller om man kun har samlet Skallerne sammen som et godt Dækmateriale, tør jeg ikke have nogen bestemt Mening om. De stammede i hvert Fald næppe fra nogen ældre Affaldsdynge, thi der fandtes ingen af de for saadanne karakteristiske Sager imellem dem.

Ogsaa fra yngre Afsnit af Tiden kender vi Fund med Affald i Mængde fra Beboernes Maaltider. I saadanne findes da baade vilde og tamme Dyrs Knogler, men om Talforholdet imellem dem har vi endnu ikke bestemte Opgivelser. De Redskaber af Ben, som findes i Stenkamrene, er ligeledes gjorte snart af vilde, snart af tamme Dyrs Knogler, hyppigst dog af de sidste. En Del Sager, forarbejdede af Hjortehorn, findes ogsaa i Gravene.

Jagtbyttet var hovedsagelig det samme som i ældre Tid; Kron- og Raavildt samt Vildsvin var de oftest nedlagte større Pattedyr; ved Siden af dem var det sikkert især Fuglevildtet, det gik ud over.

Om man og i hvilken Udstrækning man satte

Snarer og gravede Faldgruber for Vildtet, ved vi ikke; men Jagtvaabnenes store Antal og mange Former viser, at det var dem, man først og fremmest benyttede. Det vigtigste af dem har Buen og Pilen været. Om den førstes Beskaffenhed ved vi ikke noget, der er endnu aldrig fundet hverken nogen Bue eller noget Pileskaft bevaret, skønt vore Tørvemoser sikkert nok gemmer ikke saa faa af dem. Men det er jo et Tilfælde, om man støder paa dem, og de vil altid være saa lidet i Øjne faldende, at der skal stort Held til i Tide at blive opmærksom paa, hvad man har for sig. Saa meget kan vi dog slutte os til, at kun den simple Bue, saaledes som den i mange Afændringer er benyttet af alle Stenalderfolk, har været kendt; Flitsbuer, Armbrøster o. l. er langt senere Tiders Opfindelser. Men om den har været lang eller kort, hvad Form den har haft og hvilket Slags Træ den har været gjort af, det ved vi intet om. Det samme gælder om Pileskafternes Længde, Tykkelse, Materiale, Befjering o. lign. Derimod kan vi af Spidsernes Form tildels bedømme, hvorledes de har været fastgjorte til Skafterne.

2 2

Fig. 39. 1 Flækkepil. 2 Lang Flintpil.

Det var Flinten, som hyppigst blev brugt til Pileskærpe. Den gamle Tværpil holdt sig i Brug hele den yngre Stenalder igennem, men ved Siden af den fremkom der flere Former af virkelige Flintpilespidser i mange Afændringer, der dog hører ind under to Hovedtyper: den lange, smalle, trekantede og den korte, brede, flade. Den første blev tildannet af en Flække og kaldes i sin simpleste Form Flækkepil. En passende Flintflække blev ved Slagbugleenden gjort smallere ved Borthugning af begge Kanterne i en eller et Par Centimeters Længde. Denne Ende blev da indsat i Skaftet og Forbindelsen rimeligvis sikret ved fast Omvikling med Basttrevler eller Senetraad; den modsatte Ende blev, hvis den var spids nok, benyttet, som den var, i modsat Fald blev den ved fin Tilhugning omdannet til en Od. Fra denne simple Form udgik der en Udviklingsrække, der ender med den regelmæssig tresidede, overalt fint behuggede saakaldte »lange Flintpil«. Flækken blev efterhaanden mere og mere tilhugget, saa den blev smallere og smallere, hvorved Ryggen tillige blev højere i Forhold til Bredden. Ved de smukkeste og fineste Stykker er ethvert Spor af deres oprindelige Afspaltningsflader borte, skønt Dele af disse meget godt kunde være bevarede, uden i mindste Maade at indvirke paa Vaabnets Godhed eller Brugbarhed. Men vi ser her et af de mange Eksempler paa, hvorledes man efterhaanden lærte at sætte Pris paa pynteligt Udseende og paa, at ens Vaaben og Redskaber skulde bære Vidne om meget Arbejde og stor Kunstfærdighed. I Virkeligheden er de længste og fuldkomneste Pilespidser af denne Art da ogsaa nogle af de skønneste Prøver paa højt udviklet Tilhuggerkunst; de er ligefrem uforlignelige,

baade hvad Form og Behandling angaar. Det længste, kendte Stykke er 17 Centimeter langt.

Den anden Form tog sit Udgangspunkt i smaa tynde Flintfliser af nogenlunde trekantet Form og med et nogenlunde spidst Hjørne. Saadanne fremkom ofte tilfældigt ved Behugning af Flintblokke, og de lod sig med meget ringe Arbejde danne til brugelige Pilespidser. Man kan ogsaa finde Stykker med en ved fine Smaaslag forbedret Spids, men for Resten ganske utildannede, og andre, som tillige har Kanterne skærpede ved Behugning. De sidste har formodentlig ikke haft en passende Form eller Størrelse, hvorfor man har maattet formindske eller tildanne dem, men saaledes, at Kanterne blev holdt skarpe. Var Flisen for tyk, maatte man tillige hugge

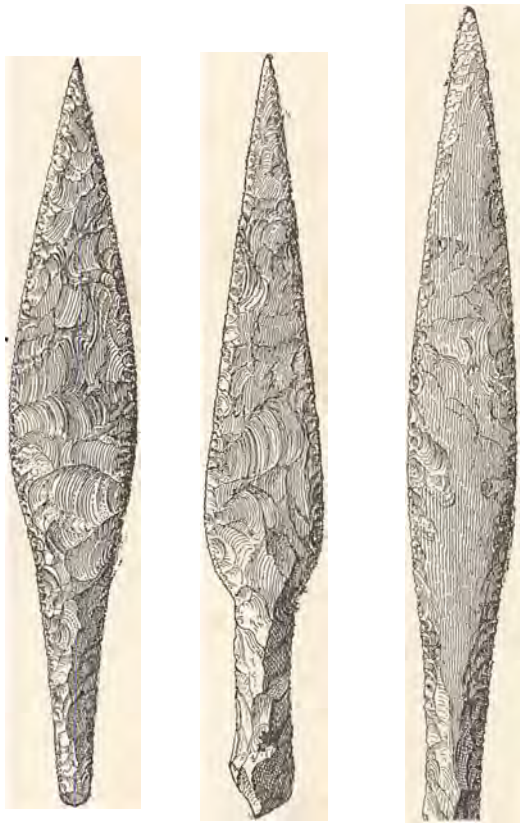

Fig. 40. Tre Spydblade af Flint med Skafttunger.

bort paa Fladsiderne, og saaledes fremkom der efterhaanden en trekantet, overalt behugget, flad og tynd Pilespids med lige eller noget udbuet Grundlinje.

Man finder ogsaa Stykker af denne Art, hvis Grundlinje er noget indbuet, og naar denne Indbuning blev gjort dybere, fremkom der Genhager. Disse har haft store Fordele, derfor blev de — da man en Gang var naaet til dem — gjort længere og længere, alt imens man varierede deres Form og Retning. Det er interessant at se, hvorledes man er naaet til de saa fint beregnede, ligefrem raffinerede Former lidt efter lidt uden fra først af at have tilstræbt dem. Pilespidser med Genhager er lige saa lidt bevidst »opfundne« som noget andet af det meget tilsyneladende saa snildrige, der fremkommer blandt lavere staaende Folk. De er Resultatet af en lang Udvikling, af en Opsummeren af smaa, tilfældig

fremkomne Forskelligheder, af hvilke Mennesket har udvalgt og videre udviklet dem, der tiltalte hans praktiske Blik eller hans Skønhedssans.

Pilespidser af disse Typer forekommer i større og mindre Eksemplarer, fra 14 Centimeters Længde ned til 2 Centimeter. De maa have været indsatte i den kløftede Ende af et Træskaft, rimeligvis fastgjorte til dette med et Bindestof, en Harpiksmasse, der fandt mange Anvendelser i den yngre Stenalder. Vi finder i Moserne runde, med et Hul gennemborede Kager af denne Harpiks, som holdt sig i Brug langt ned i Tiden, hele Broncealderen igennem. Men denne Befæstelsesmaade har næppe været tilfredsstillende, navnlig ikke for de større Flintoddes Vedkommende, der maaske ikke blot har været brugte til Pile, men ogsaa ogsaa til Kastespydspidser. Dette ses af, at mange saadanne er forsynede med to modstaaende Indhak i Kanterne, som kun kan være beregnede paa at give Hold for Snore, ved hvis Hjælp de blev surrede fast til Skaftet. Et andet Udslag gav Trangen til fastere Befæstning sig derved, at man mellem Genhagerne paa de mindre Stykker tilhuggede et kort Greb til Indsætning i Skaftet, en Forbindelse, der saa formodentlig blev yderligere forstærket ved Omsurring. Medens de lange, trekantede Pilespidser synes temmelig ukendte i det øvrige Europa, genfindes den anden Udviklingsrække mange Steder.

Ogsaa af Ben gjordes der Odde, som dog i Reglen synes for store til Pile; de har snarere været benyttede til Kastespyd, Harpuner og Lystre. Vi har ovenfor omtalt de to Former af takkede Benspidser, vi skal endnu nævne, at der ogsaa forekommer dem, der er helt glatte, og andre, i hvis to Sidekanter er indsat Rækker af smaa, fine Flintflækker, fastgjorte med Harpiks og dannende skarpe Egge. Ingen af disse Former er dog fundne i Grave, saa det er tvivlsomt, om de var i Brug senere end i Overgangstiden.

Spydet var det almindeligste Haandvaaben baade i Krig og paa Jagt; det er gennemgaaende umuligt at afgøre, hvilke Former af det der har været særlig beregnede paa det ene eller det andet Slags Benyttelse. Formodentlig har de største og smukkeste Spydblade, forsaavidt de overhovedet har været bestemte til praktisk Brug, hvad mange af dem ikke har, været Krigsvaaben, medens de mindre og ikke saa smukt udarbejdede har været brugte baade til det ene og det andet.

Skaftet var af Træ, og skønt intet saadant er bevaret, kan det siges bestemt, at det maa have varieret meget i Længde og Førhed, efter som det var bestemt til at føres i Haanden som Lanse eller til at udslynges som Kastespyd. At begge Former brugtes, kan der nemlig ikke være Tvivl om, naar henses til Flintoddenes højst forskellige Størrelser. Om man til Udslyngning af Kastespyd har brugt et Kastetræ eller en Kastestrop, som mange Naturfolk, ved vi derimod ikke.

Af Spydblade uden særlig tildannet Skaftende fremkommer to Former, en østlig paa Øerne og en vestlig i Jylland; men naturligvis er der mange Overgange imellem dem. De jyske er bredest midt paa, Øernes har den største Bredde liggende mere ud mod Spidsen og smalner stærkt af bagtil.

Blandt Spydbladene med særlig afsat Skaftende er der mange forskellige Former, hvoraf Fig. 38 gengiver nogle. Vi skal senere, naar vi kommer ind paa Flinttekniken, tale noget nærmere om selve Behandlingen af Materialet i disse og andre Spydblade.

Det er ikke altid let at sige, om et Flintblad med særlig afsat Skaft eller Greb er bestemt til Spydblad eller Dolk; dog har alle de, hvis Greb er bredt udløbende forneden og fint udformet eller forsiret, været Dolke. Skønt de vel egentlig nærmest har været Stridsvaaben, vil vi dog omtale dem her, dels fordi der overhovedet ikke lader sig drage nogen fast Grænse mellem, hvad der var bestemt til

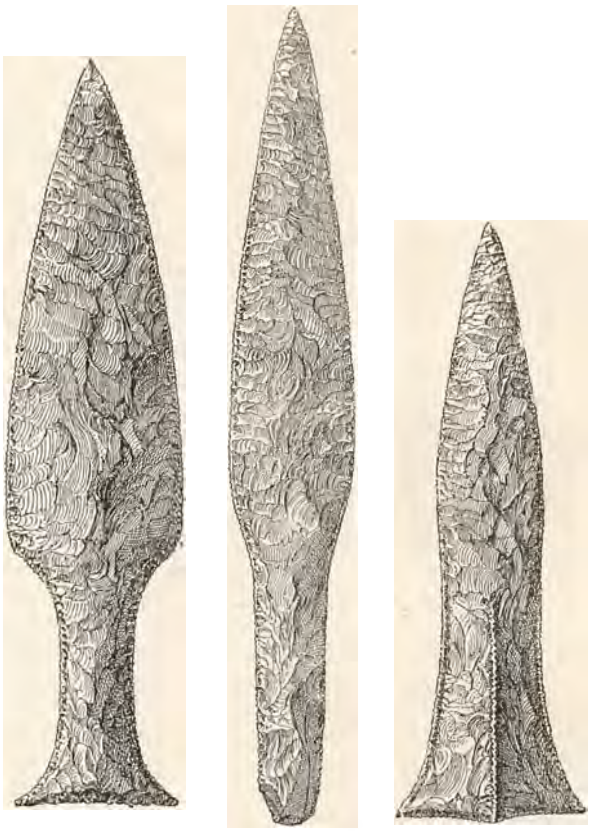

Fig. 41. Flintdolke.

Jagt eller til Krig, dels fordi der ogsaa paa Jagten maa have været Lejlighed til at benytte Dolken. Med den har Jægeren givet det saarede Vildt Fangst, og med den har han maaske mangen Gang maattet værge sig mod et Rovdyrs Angreb.

Vi kender en Mængde forskellige Typer ogsaa blandt Dolkene, som snart har et smalt, snart et bredere Blad, og hvis Haandgreb kan være rundt, fladt, tre- eller firkantet, lige bredt over det hele eller mere og mindre udsvajet forneden. Ikke sjældent er Grebenes Kanter udhuggede i Zikzak.

Foruden med disse Skud-, Kaste- og Stikvaaben har Jægeren og Krigeren vistnok ofte været udrustet med andre. Hvorvidt Slyngen har været kendt og benyttet, ved vi ikke bestemt, men der er

meget, som taler for det. Vel har »Flintknuderne« næppe været bestemte — som man har ment — til Slyngesten, men der findes andre Stene, om hvilke dette snarere tør formodes. I Bopladsfund fra den yngre Stenalder og enkeltvis paa Markerne fore-

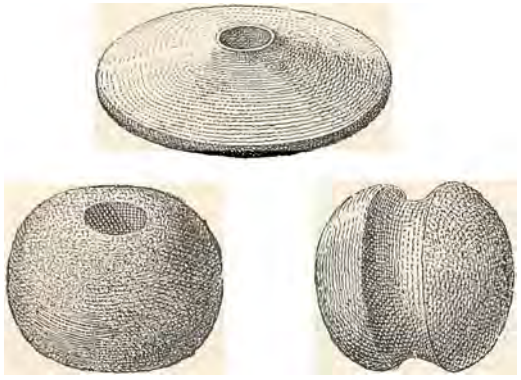

Fig. 42. Køllehoveder. Hjulformet (øverst). Med indgneden Rille (til højre). Kugleformet (til venstre).

kommer saaledes nogle runde Flintkugler paa Størrelse som fra smaa Æbler til middelstore Appelsiner, som man med Flid har givet denne regelmæssige Form ved Afstødning. Mellemformer mellem dem og Knuderne forekommer ogsaa. At de har tjent til Kastevaaben, er i alt Fald sandsynligt, og de har da næppe været udslyngede med Haanden alene. Muligheden af, at de kan have været brugte til Vaaben paa andre Maader, er dog ikke udelukket. Indsyede i Skind og forsynede med en Skindrem kunde de blive et virksomt Slagvaaben; to eller flere kunde ogsaa tænkes forenede til noget som Patagoniernes Bola (se »Naturfolkenes Liv« Sp. 32).

At man har haft Vaaben, virkende ved Slag og bestaaende af en Sten, bundet til en Rem eller et Træskaft, er højst sandsynligt. Vi finder ikke sjældent runde og aflange Rullestene, der er forsynede med en dybere eller fladere rundtløbende Rille, aabenbart bestemt til Ombinding. Andre Rullestene af regelmæssig (naturlig eller kunstig) Kugleform eller runde og mere eller mindre affladede, er gennemborede med et centralt og cylindrisk Hul, stort nok til et Skaft. De er sikkert Hammer- eller Køllehoveder og bærer ofte Slagspor. Den mest udviklede og finest udarbejdede Form af saadanne er dem, man tidligere kaldte »Hjul«. De bestaar af en flad, rund, omhyggelig tilsleben Stenskive, flere Tommer i Gennemsnit, som har et lidt fremspringende Parti omkring Skafthullet (Fig. 42). Morsomt nok maa vi gaa helt ned til Beboerne af Øerne i Torresstrædet mellem Ny Guinea og Australien for at finde ganske lignende Køllehoveder af Sten.

Der findes mange Rullestene af lignende Former, hvis Gennemboring ikke er cylindrisk, men »timeglasformet« (smallest i Midten). De kan ikke have været bestemte til at anbringes paa Træskaft, men maa have været fastbundne i en Snor eller Rem, hvilken deres Brug og Bestemmelse end har været.

Nogle sjældne, but-endende, med Haandgreb forsynede, dolkformede Stykker af Bjergarter (Fig. 44) maa formodentlig ogsaa have tjent til et kvæstende eller knusende Stødvaaben.

Til en Jægers fulde Udrustning hørte rimeligvis ogsaa en skarpegget Flintøkse i et passende Skaft. Vi har jo allerede omtalt Hovedformerne af disse og skal ikke komme tilbage hertil. Kun skal vi bemærke, at de sikkert har været brugte ikke blot som Arbejdsredskaber, men ogsaa som Vaaben paa Jagt og i Krig. De findes baade slebne og uslebne. De uslebne Stykker har ikke været brugte til Arbejde i Træ, dertil duede deres Eg ikke; men de forekommer desuagtet fuldt færdige og meget fint tilhuggede i saa stort Antal, at det synes mærkeligt, om de dog ikke skulde være benyttede i denne Tilstand. Til Vaaben har en Flintøkse været lige brugbar usleben som sleben; det er derfor ikke umuligt, at de er blevne brugte som saadanne uden Slibning, skønt det jo unægtelig vilde være fordelagtigere at føre en Økse med sig, der ogsaa kunde bruges til at hugge en Trægren af med, til at fælde et Træ eller kløve Ved til Brændsel.

Hvorledes de forskellige Økseformer har været skæftede, ved vi lidet om; vi maa i Reglen nøjes med at danne os visse Formodninger ved at tage Hensyn til deres Form og til de blanke Slidspor, som Gnidningen mod Skaftet har efterladt sig. Af et nylig fundet skæftet Stykke fremgaar det dog, at de tyndnakkede har været indsatte i et Hul, der gik helt gennem Skæftet, saa at deres Bagende stak frem. De tyknakkede kan tildels have været anbragte paa samme Maade, men de af dem, der er tykkest ved selve Bagenden, maa have haft denne støttet paa en eller anden Maade. Enten har de siddet fastkilede i et Hul, der kun gik et Stykke ind i et tykt Skafthoved, eller naar de skulde skæftes som Tværøkser, kan de have været lagte mod Skaftets flade Overkant, som havde et stærkt Fremspring

Fig. 43. Skaft til en tyndnakket Flintøkse; fundet med Økseblad i en sjællandsk Mose.

bagtil, mod hvilket Banen støttede. I denne Stilling har de saa været fastgjorte ved stærk Binding med Bastsnore eller Læderremme.

Medens Jægeren i Reglen ikke har medført andre Vaaben end de nævnte, har der til visse Tider og i visse Egne til Krigerens fulde Udrustning hørt en

Fig. 44. Stødvaaben af Sten.

Stridsøkse. Som saadan har naturligvis i mange Tilfælde en Flintøkse gjort det ud, og der kan ikke være synderlig Tvivl om, at mange af de største og prægtigste af disse ikke har været Arbejdsredskaber, men Stridsøkser. Men naar vi i Almindelighed taler om saadanne, menes dermed de gennemborede, ofte saa fint udformede Økser af andre Stenarter end Flint.

De forekommer i mangfoldige Former, dannende forskellige Udviklingsrækker, som tildels har haft en begrænset, lokal Udbredelse. De tilhører vistnok nærmest de senere Aarhundreder af den yngre Stenalder, thi de findes næsten udelukkende i yngre Grave. Nogle af de smukkeste Former stammer fra en særlig Kulturgruppe, der navnlig er udpræget til Stede i en Del af Jylland, og som vil blive nærmere omtalt nedenfor.

Fig. 45. Stenøkser med Skafthul (Forf. Saml.).

At nogle af dem har været brugte som Arbejdsredskaber, viser det stærke Slid og den ofte gentagne Opslibning, som Eggen har været underkastet paa enkelte Stykker, men i det hele og store har de dog vistnok været Vaaben. Vi afbilder nogle Former, men kan ikke gaa nærmere ind paa dem og deres gensidige Tidsforhold; det maa være nok at pege paa, hvor usædvanlig smukke og fint formede mange af dem er. De største og fuldkomneste af dem, udarbejdede i de haardeste Stenarter, som findes blandt vore Vandreblokke, Porfyr f. Eks,, nydelig formede og fint slebne med spejlblank Politur, har sikkert været store Kostbarheder, Familiestykker, der gik i Arv fra Slægt til Slægt.

Hvorvidt der ved Siden af de mange Angrebsvaaben tillige har været Forsvars- eller Dækvaaben i Brug i Stenalderen, er ubekendt. En vis Beskyttelse, navnlig mod Pileskud, har vel Skinddragten kunnet yde, og det ligger da ikke fjernt at tænke sig, at man kan have forstærket den ved Anbringelse af flere Lag el. lign. paa de mest udsatte Steder af Legemet. Men, som sagt, vi ved intet derom, lige saa lidt som om, hvorvidt Skjolde har været kendte. Rimeligvis dog, thi med Forbedringen af Angrebsvaabnene plejer Dækvaabnene at holde Skridt. Vi kan derfor godt tænke os den yngre Stenalders Krigere med Skjolde af Træ, Skind eller skindovertrukket Træ paa Armen.

Som man ser, var Jægeren ingenlunde slet udrustet, og man kan være sikker paa, at han forstod at benytte sine Vaaben med Dygtighed og Mod. Der har næppe været det Dyr i Skoven, som han gøs tilbage for at indlade sig i Kamp med, det være sig Urokse, Bjørn, Los eller Ulv, selv om ingen af disse hørte til det daglig efterstræbte Vildt. At de ovenfor nævnte Vaaben virkelig blev brugte til Jagt, har vi til Overflod et direkte Bevis for, idet Professor Steenstrup har paavist, at et helet Saar i en Knogle af et Krondyr, fundet i en Mose, er bibragt med et Flintvaaben, af hvilket endnu Splinter er indlejrede i Benmassen.

Ved Siden af Jagt blev Fiskeri sikkert drevet i stor Maalestok. Mange af Spydbladene, særlig de stærkt tandede fra Overgangstiden, har vistnok tillige med Benharpunerne været brugte til at spidde større Fisk som Laks og Laksørreder med, naar de søgte op i Aaerne for at lege, og Gedder, naar de i Forplantningstiden stod urørlige paa lavt Vand inde ved Bredden af Søer og Vandløb. Store Medekroge, skaarne ud af Ben, har været benyttede da, som i den ældre Stenalder, og der er i en Mose fundet Stykker af Fiskenet, flettede af Bast, i Forbindelse med Stenalderoldsager. Ogsaa Ruser, Fiskefælder, Gærder o. l. har man formodentlig forstaaet at flette.

Det eneste kendte Fartøj var den simple, af en Træstamme udhulede Kano, som findes saa ofte i vore Moser med eller uden de tilhørende korte, dobbeltbladede Aarer. Der er dog næppe nogen af de hidtil fundne, om hvilken det med Sikkerhed kan siges, at den stammer fra Stenalderen. Men sammen med det omtalte Fund fra Assenbølle Mose paa Fyn optoges dog den yderste Del af et saadant Fartøjs For- eller Bagstavn, gennemboret af et rundt Hul til Fastbinding af et Tov. Det maa have hørt hjemme i et endog meget tidligt Afsnit af den yngre Stenalder.

Ved Siden af Jagt og Fiskeri spillede Husdyravlen Hovedrollen for Ernæringen. Det var længe et meget omstridt Spørgsmaal, om man her i Norden havde holdt Husdyr i den yngre Stenalder eller ej, og det er først i de senere Aartier, at Beviserne derfor er førte i Danmark og i Sverrig. Vi har nævnt dem: Tamdyrknogler og Redskaber, gjorte af

saadanne, findes baade i Stengravene og i Bopladsfundene. Foruden Hunden holdtes Geden, Faaret, Oksen og Svinet, og for nylig er Knogler af smaa

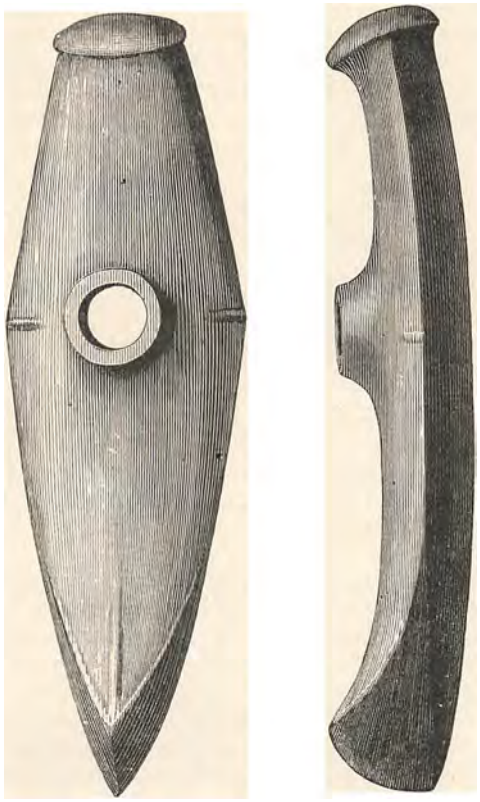

Fig. 46. Stridsøkse af Grønsten, set ovenfra og fra Siden (svensk).

Heste fundne paa en Boplads sammen med den seneste Øksetype. De fremkomne Knogler er vistnok endnu for faa og for lidet undersøgte, til at der kan siges noget videre om Husdyrenes Størrelse, Racer og sligt, ligesom vi heller ikke endnu er paa det rene med, om de holdtes i stort Omfang. Men at de holdtes, ved vi, og det er det vigtigste.

Det er sikkert begyndt at gaa ud over Skoven nu, da der skulde skaffes Græsgange for Kvæget. Man kunde maaske herimod indvende, at Skovene maatte frembyde Næring nok for dette, men det er næppe rigtigt. Som Datidens Skove var, uvejsomme og ufremkommelige, vildsomme og fulde af store Rovdyr, har det næppe været raadeligt at lade Kvæget gaa for meget ude i dem; Faren derved var for stor og Tilsynet med det uoverkommeligt. Rimeligvis har man da ryddet op i dem ved Hjælp af Økse og Ild og stræbt at skaffe aabent Rum til Græsning omkring Bostederne, især hvor man ikke havde gode Engstrækninger at ty til. Og disse har været sjældne; de har enten været for bløde og sumpede eller kratgroede.

Naturligvis har Husdyrene dog ogsaa søgt Skoven, især hvor der var lyst op i denne nær ved Hjemmet, og de har da bidraget meget til at ødelægge den. Navnlig er Gederne en slem Fjende for den, og da de synes at have været holdte ret almindeligt, har deres Indflydelse nok været kendelig i Tidens Løb. Stor Betydning har Skovene og da navnlig Egeskovene haft for Svineholdet; vi ved jo, at helt ned til vor

Tid var det Skik at drive Svinene til Skovs for at fede dem med Agern.

Det har næppe kunnet undgaas, at man har maattet sørge for Vinterforraad til Kreaturerne, selv om de kunde gaa ude langt den største Del af Aaret, dels paa de lune Græsgange, dels i den nærmeste Del af Skoven. Man har sikkert baade skaaret Græs til Hø og maaske ogsaa fine Kviste og Løv, som særlig Gederne gerne fortærede, ligesom de gør det endnu i Dag i Norge.

For kort Tid siden har man i en sjællandsk Mose gjort et heldigt Fund af en Segl, hvis Skæfte er smukt og med fin Beregning tilskaaret af Træ, medens Bladet er en skarp, kun lidet tildannet Flintflække (Fig. 47). Det bærer tydelige Slidspor, der viser, at Redskabet har været ikke lidt brugt, og det er bleven taget som fuldgyldigt Bevis for Agerbrug. Hvis vi ikke havde andre Beviser for, at dette har været drevet i den yngre Stenalder, vilde man næppe kunne gaa videre end til at sige, at Seglen viser, at man har høstet; men den kunde jo for den Sags Skyld meget godt have været benyttet alene til Afskæring af Græs eller Løvkviste. Vi er imidlertid ad andre Veje kommen efter, at Agerdyrkning havde begyndt at faa Indpas her i Landet, inden Stenalderen sluttede, saa den kan altsaa meget

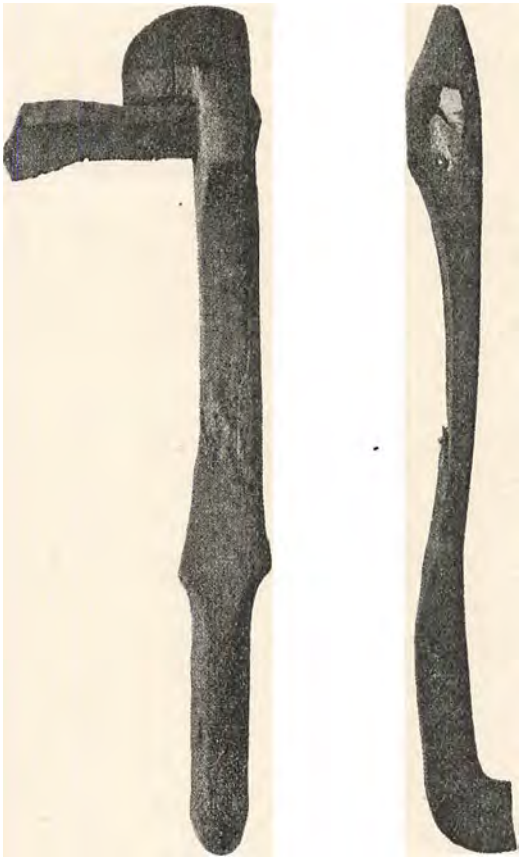

Fig. 47. Stensegl i Skaft fra en jysk Tørvemose.

godt have været brugt som virkelig Kornsegl, og der er al Rimelighed for, at mange af de hyppig forekommende, større Flintflækker, der ganske ligner dens Blad, har været brugte til Skærpe paa lignende Redskaber.

At Agerdyrkning er drevet baade i vor Bronce- og Stenalder, er man kommen under Vejrs med paa en ganske mærkelig Maade. Her som saa ofte før i den danske Oldforskning var det en Lægmand, en jysk Skolelærer, Frode Christensen, som viste Videnskabsmændene Vej. Han blev nemlig opmærksom paa, at der indblandet i den Masse, hvoraf Lerkarrene er lavede, forekommer Korn, der rigtignok er bleven forkullede ved Brændingen, men som dog endnu er kendelige og bestemmelige eller har efterladt tydelige Aftryk i Leret. De er tilfældigvis tillige med Avner o. lign. bleven ældede sammen med dette, som formodentlig blev behandlet tæt udenfor Hytten eller Huset paa selve Bopladsen. I Stenalderens Lerkar er hidtil kun fundet Hvedekorn, men det er ikke umuligt, at ogsaa Byg og Hirse har været dyrkede lige saa vel som i Broncealderen.

Forøvrigt havde man, allerede forinden denne Opdagelse blev gjort, god Grund til Formodning om, at Agerdyrkning ikke havde været ukendt i Stenalderen, eftersom baade de store, udhulede Granitsten, der har været brugte til Underlag ved Kornknusning, og de runde, slidte Sten, hvormed Knusningen er foretaget, var fundne i Forbindelse med Stenaldersager.

Endog i det indre af Gravkamrene forekommer saadanne, saaledes har jeg selv en Gang faaet en utvivlsom Gruttesten, som bevisligt laa under en omstyrtet Sidesten i en stor Jættestue, der tidligere var undersøgt, uden at man dog havde gjort sig den Ulejlighed at se efter under den udskredne Sten.

Altsaa: det er sikkert nok, at Agerdyrkning har været drevet i den yngre Stenalder, og det allerede i en Tid, da der endnu blev bygget store Jættestuer, hvilket — som vi senere skal se — næppe skete i dens allersidste Afsnit. Men vi ved endnu intet om, i hvor stor Udstrækning den fandt Sted. Næppe i meget stor, dertil har det vistnok været for vanskeligt baade at rydde Jord og at bearbejde den. Vi kender intet Redskab, der kan have været brugt til Jordarbejde; formodentlig har de alle, hvad enten der nu benyttedes Plov eller Hakke, været af Træ.

Naar vi nu spørger om dette jagende, fiskende, kvægavlende og agerdyrkende Folks Haandværksdygtighed, maa vi erindre, at vi kun stykkevis er bekendt med denne. For tilfulde at kunne dømme om en svunden Tids haandværksmæssige Arbejde maa vi kende baade dets Produkter og de Arbejdsredskaber, der blev benyttede til at fremstille dem. Men det er jo desværre saa, at vi for den yngre Stenalders Vedkommende kun har bevaret, hvad der var gjort af de mest uforgængelige Materialer; derfor er der store Huller i vor Viden. Snart kender vi vel et Haandværks Frembringelser, Ravperler og Smykker f. Eks., men svæver i Uvished om, hvilke Redskaber der har staaet til Udøverens Raadighed. Snart kender vi — som for Træarbejdets Vedkommende — rel grundigt Værktøjet, men saa er til Gengæld det færdige Produkt kun yderst sparsomt til Stede. Allerværst og næsten haabløst er vi stillede der, hvor vi ved eller kan slutte os til, at et Haandværk har været drevet, uden at vi dog kender hverken dets Frembringelser eller dets Arbejdsredskaber. Saaledes staar vi f. Eks. overfor hele Tidens Skindberedning; den maa være bleven drevet, men hvorledes og med hvad dette er sket, kan vi kun gætte paa.

Fra den ældre Tid gik et allerede temmelig grundigt Kendskab til Flinten og Erfaring i dens Behandling i Arv til den yngre Stenalders Mennesker. Disse forbedrede og udvidede Tekniken betydeligt og bragte den til saa højt et Standpunkt, som den rimeligvis overhovedet kan naa. Kun i Ægyptens Stenalder udvikledes der maaske en endnu større Dyg-

Fig. 48. Gruttesten til Kornknusning.

lighed i denne Retning, men her maa det ganske udmærkede Raamateriale tages med i Betragtning; det overgik langt Nordens Flint i Finhed og let Behandlelighed.

Flinten bearbejdedes ved Hugning og Slibning, men den første spiller stadig Hovedrollen og er den interessanteste at dvæle ved, eftersom den uddannedes til en Teknik af høj Fuldkommenhed. Slibe en Flintkile kan enhver, der en Gang har set det gøre og har den fornødne Udholdenhed — men hugge den til, det er en ganske anden Sag; dertil hører ikke blot Øvelse, men ogsaa et indgaaende Kendskab til Materialet og dets Ejendommeligheder. Da hver Flintknold — i alt Fald som den findes hos os — er en Ting for sig, har der allerede skullet et skarpt Blik og et praktisk Skøn til for at se, hvad dette bestemte Stykke bedst egnede sig til. Naturligvis kunde man sagtens hugge simplere og mindre Ting ud af enhver, blot nogenlunde brugelig Flint, men naar det drejede sig om et langt Spyd, en fin Økse, en sirlig Pilespids o. l., krævedes der sikkert, om Arbejdet skulde lykkes, at Materialet søgtes ud med Omhu og Forstaaelse.

Arbejdsredskabernes Fuldkommenhed skulde ikke bøde paa Materialets mulige Mangler, thi saa vidt vi ved, kendte man — ligesom i den ældre Tid — kun Slagsten og Slagstok. Det er dog muligt, ja rimeligt, at man til den fineste Hugning brugte finere Værktøj. De smaa, nydelige Pilespidser, hvis Tykkelse maa maales i Millimetre og Brøkdele af Millimetre, og hvis undertiden et Par Centimeter lange Genhager er saa spinkle og skrøbelige, kan man ikke godt tænke sig tildannede med saa plumpe Redskaber. Til dem og til finere Tildannelse af større Genstande har man vistnok benyttet sig af smaa Benstykker, der maaske blev drevet med Hammere, men som forøvrigt ogsaa kan bruges i Haanden til ligesom at stemme Smaafliser og Flækker ud af Flinten fra en Kant af.

Fig. 49. Haandsten til Korngrutning.

Man bliver ofte spurgt, om ikke Stenalderens Folk kendte Midler til at blødgøre Flinten, saa den blev lettere bearbejdelig. Dertil maa svares bestemt nej. Den blev tilhugget haard, som den var; ja dens ejendommelige Haardhed er netop Betingelsen for, at den overhovedet kan behandles ved Slag og Kløvning. En anden Sag er det, at den maaske nok er lettere at tumle med, naar den lige er taget op af sit Leje i Jorden; den er da mere vandholdig, og det paastaas, at dette er en Fordel fremfor den store Tørhed, som opstaar i den ved længere Tids Henliggen paa Overfladen. I Udlandet, Frankrig og England f. Eks., bar man fundet Gruber fra Stenalderen, i hvilke Flinten optoges umiddelbart af Kalken. Man maa nemlig erindre, at den hører oprindelig hjemme i Kalk- og Kridtlag, og at den kun forekommer i andre Jordlag eller paa Overfladen, hvor den paa en eller anden Maade er reven ud af sit oprindelige Leje (ved Vandstrømme, Forvitring af Kalken, Isens Magt o. lign.). Her i Norden er det aldrig fundet, at Stenalderfolket drev Flintgruber, skønt Kalk og Kridt med rige og udmærkede Flintaarer adskillige Steder træder frem for Dagen.

Fig. 50. Kvinde, som knuser Korn (den yngre Stenalder). Tegning af Karl Jensen.

Den overordentlige Uensartethed i Farve, Finhed o. s. v., som vore Stenalderoldsager frembyder, tillige med de saa ofte bevarede Dele af den oprindelige Knolds vandslidte, skorpede Overflade viser, at man har nøjedes med at samle Materiale ved Stranden og andre Steder, hvor det var let tilgængeligt. I Kalklagenes Flintaarer og Flintnyrer er Farven og Finheden ganske anderledes ensartet, derfor tør man kun, hvor der gennemgaaende findes en bestemt Slags Flint anvendt, tænke paa Muligheden af, at den er hentet direkte ud af oprindeligt Lejested. Nu er en ikke ringe Del af jyske Flintsager, navnlig Spyd, Dolke og Pilespidser, gjorte af en særlig fortrinlig og ensartet Flint, hvis mørkegraa eller næsten sorte Farve er saa overensstemmende, og hvis tekniske Behandling er saa udmærket og ligeartet, at der kan være god Grund til at tro dem udgaaede fra et enkelt Sted og en bestemt »Skole«. Det vilde ikke komme overraskende, om det en Gang blev paavist, at denne Flint er hentet fra et eller andet Kalklag i Midtjylland.

Den grove Tilhugning, som var næsten den eneste brugte i den ældre Stenalder, anvendtes i den yngre kun til at give Flintstykket dets foreløbige Form. Naar man havde bestemt sig til ud af en større Blok et hugge en Økse, et Spyd, eller hvad det nu kunde være, gav man den først en handelig Form, idet man saa vidt mulig borthuggede alle

daarlige Partier af den, al »Skorpe« og alle Knaster. Den Form, som tilstræbtes, var noget forskellig, eftersom man havde det ene eller det andet Endemaal for Øje. Planker kalder man disse raat tildannede Stykker, af hvilke de, der var Forarbejder til Økser og Mejsler, har en aflang firkantet Form, lige afskaaret ved begge Ender og med Smalsider, bredere eller smallere efter Bestemmelsen. Forarbejderne til Spyd er derimod skarprandede med to hvælvede Flader og but tilløbende til begge Ender, ofte skæve. Flere andre Former forbigaas her.

Allerede i denne foreløbige Skikkelse har Flintstykkerne sikkert haft en vis Værdi og maaske været Genstand for Handel. Ikke paa alle Egne fandtes der god Flint i store Knolde; derfor udførtes der fra de i saa Henseende begunstigede Steder ikke blot fuldt færdige Redskaber o. s. v., men ogsaa foreløbig tildannet Raamateriale.

Af disse »Planker«, eller i de fleste Tilfælde maaske lige ud af Knolden, huggedes lidt efter lidt det ønskede Stykke. Vi har saavel Økser som Mejsler, Spyd, Save o. s. fr. i alle Stadier af Arbejdet og kan saaledes følge dette Skridt for Skridt. Efterhaanden som det skred frem, gjordes de afspaanede Skiver og Fliser mindre og mindre, tyndere og tyndere, den tilstræbte Form kom tydeligere og tydeligere frem, Linjerne fik det rette, ofte saa fint beregnede Sving, og til sidst var Øksen, Spydet, eller hvad det nu kunde være, saa fuldt færdig, at der kunde skrides til den afsluttende Behandling. Denne var forskellig, eftersom Stykket var bestemt til Slibning eller ej.

I første Tilfælde gjaldt det jo ikke om at give det noget særlig pynteligt Udseende, men kun om at gøre Eggen — thi det var næsten udelukkende Egredskaber, der blev slebne — saa regelmæssig og hugge Fladerne saa jævne som muligt, for at der ikke skulde være mere end nødvendigt at slibe bort. Saa vidt gørligt gav man ethvert Stykke dets endelige Form ved Tilhugningen; Slibningen skulde ikke være formgivende, men kun glattende og afpudsende. De hule Økser og Mejsler er saaledes hulhuggede, ikke hulslebne, om end Slibningen maaske nok i nogle Tilfælde gjorde Hulingen dybere.

Hvor der ikke regnedes med en paafølgende Slibning, var det derimod ved større og bedre Stykker om at gøre, at Kanter og Flader efter Tilhugningen var ikke blot skarpe og regelmæssige, men ogsaa af et pynteligt og tiltalende Udseende. Thi man satte stor Pris paa, at ethvert Vaaben eller Redskab, i hvert Fald ud over dem, der brugtes i det daglige, slidende Arbejde, ikke blot var godt og brugbart, men ogsaa flot formet og prydeligt af Udseende. Derfor udviklede der sig i Tidens Løb talrige tekniske Finesser, som vi dog ikke kan opholde os for meget ved; vi skal kun omtale nogle enkelte.

Spyd og Dolke blev kun sjældent slebne, men man satte stor Pris paa, at de var lange og saa tynde, som det lod sig forene med Soliditet og Brugbarhed. Ja, de længste — navnlig af Spydene — har maaske aldrig været bestemte til virkelig Brug, de var udsatte for at knække ved det første kraftige Stød. De var vistnok Paradevaaben, som en Høvding mødte op med ved højtidelige Lejligheder for at give sin Fremtræden mere Glans. Saadanne fine

og kostbare Spyd og Dolke blev tildannede med særlig Omhu, og navnlig blev deres Overflade behandlet paa en af to Maader.

Fig. 51. Enkeltheder af et paralelhugget Flintspyd.

Paa Øerne træffer vi navnlig anvendt den saakaldte Glathugning, der bestaar af en fin Afjævning af Fladerne ved omhyggelig Afspaaning af ganske tynde, men temmelig store og brede Fliser. I og for sig var det ikke andet, end hvad man gjorde ved de Ting, der skulde slibes, kun drev man det her videre og benyttede Fremgangsmaaden til at gøre Spydene saa tynde som muligt. Der forekommer Stykker af ret betydelig Længde og Bredde med en Tykkelse af kun 3 à 4 Millimeter.

I Jylland var derimod den saakaldte Paralelhugning almindelig. Den bestod i, at Fladerne, naar Spydet forøvrigt var hugget færdigt, afspaanedes fra Kant til Kant saaledes, at hvert Slag tog en lang, smal Flis bort, efter hvilke Arrene kom til ta ligge paralelle og lidt skraat, dannende et ejendommeligt og fint Mønster. Den betegner ubetinget Højdepunktet af Flintteknik. De enkelte afspaltede Spaaners Længde kan stige til 6 Centimeter med en Bredde paa kun 1—2 Centimeter og en Tykkelse, der maa beregnes i Brøker af en Millimeter. Enten er der hugget ud fra begge Kanter, saa Afspaltningerne mødes i en Linje langs ned ad Bladet, halv Paralelhugning, eller der er kun hugget fra den ene Kant, og Afspaltningerne gaar tværs hen over det noget buede Blad, hel Paralelhugning. Den sidste er den smukkeste og fuldkomneste, der kun findes anvendt paa faa udmærkede Stykker. Vi er her ved at være inde paa noget, der ikke mere er blot Haandværk, det nærmer sig til Kunst.

Flinten er ikke egnet til Ornamentering, men desuagtet er man ikke gaaet af Vejen for at forsøge paa en saadan. Allerede den paralelhuggede Flade maa siges at være ornamenteret, men endnu tydeligere er dette Tilfældet med Kanterne paa mange Dolkegreb. Der er fra dem udspaltet en tæt Række ganske smaa, men tykke, noget skraat bagtil rettede Fliser, som altsaa efterlader sig en Række dybe, muslingskalformede Smaa-Ar. Det samme er gjort til den modsatte Side af Kanten, men saaledes, at hvert Slag her rettes mod Mellemrummet mellem den anden Sides Ar. Derved fremkommer (Fig. 53) en Zigzagkam, der tager sig meget pyntelig ud, naar den er godt udført, hvilket den ganske vist ikke altid er, thi der har naturligvis da som nu været baade gode og daarlige Arbejdere.

Idéen til dette Ornament har man rimeligvis hentet fra de tandede Harpuner og Flintsavene, hvis tandede Eg dog er frembragt ved Slag, der ligger ud for hinanden til begge Sider. Ogsaa denne almindelige Udtanding er bragt i Anvendelse paa Stykker — Pilespidser f. Eks. — hvor den sikkert paa ingen Maade bidrager til at gøre dem mere brugbare og virksomme, men kun til at give dem et pynteligere Udseende.

Naar vi fra Hugningen gaar over til at omtale Slibningen, maa vi sige, at denne dog altid spiller en underordnet Rolle i Flintens Behandling. Det er kun visse Former af kløvende eller spaltende Redskaber, Økser og Mejsler, paa hvilke den som Regel er anvendt, thi kun til at give dem en stærk og holdbar Eg har den praktisk Betydning. Derfor ser vi ogsaa ofte, at kun deres Egparti er slebet. Paa Spyd og Dolke anvendtes den kun undtagelsesvis;

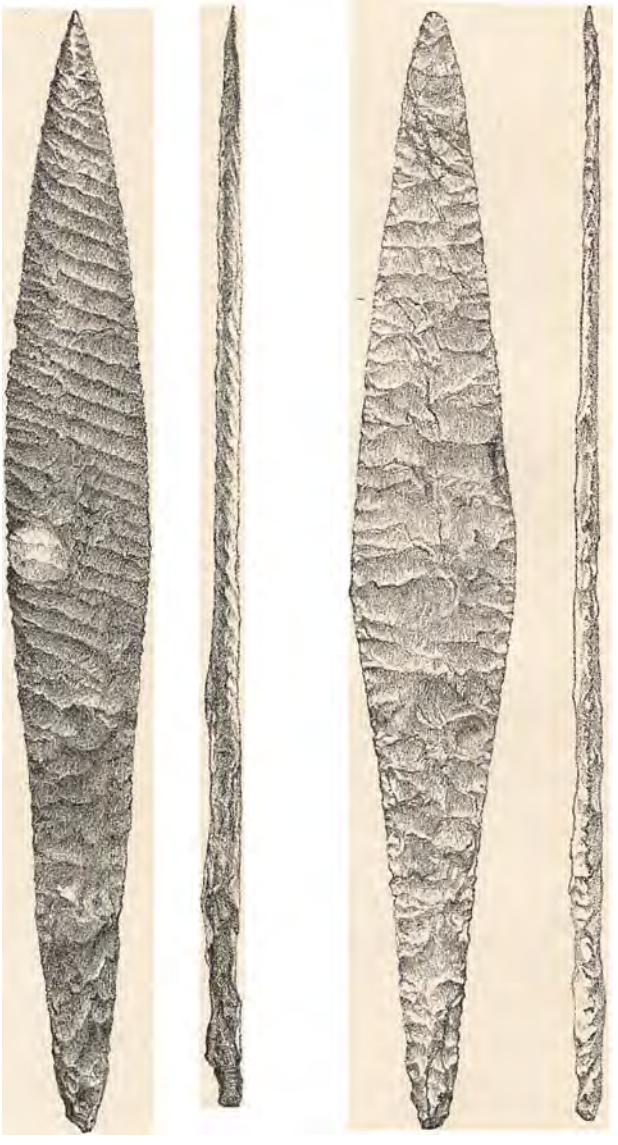

1 2

Fig. 52. To store Flintspyd sete fra Fladen og fra Kanten. 1 Fra Jylland, paralelhugget. 2 Fra Øerne, glathugget.

man har sikkert fundet dem smukkere, naar Fladerne stod med den fine Hugning, en Smag, vi ganske deler. Kuriøst nok har Ægypterne endog

brugt Slibning af visse Flintknive som Forberedelse til Paralelhugning, der er falden smukkere og regelmæssigere ud, naar den behuggede Flade var sleben i Forvejen.

Fig. 53. Del af Grebet til en Flintdolk, Kanterne zigzag-prydede.

Det er dog ikke sjældent, at en genstridig Knast paa et Spyd eller en Dolk er bortsleben; derved undgik man jo Faren ved stærk Hugning paa den. Enkelte Eksemplarer findes ogsaa fuldt afslebne.

Slibning var i og for sig en simpel Sag, der kun krævede Tid og Udholdenhed. Den foretoges paa store Granitsten, der efterhaanden blev gnedne mere og mere hule, ved Hjælp af skarpt Grus og Vand. Kammerherre Sehested har vist, at en Arbejder med 6 Timers daglig Arbejdstid paa den Vis kan slibe en 7 Tommer lang Flintøkse paa en Uge. Efter den grove Slibning foretoges en Afglatning med eller paa en finere Sandsten, og endelig poleredes, naar Stykket skulde være rigtig fint, de slebne Flader med en lille Hvæssesten af Skifer. Til Hulslibning brugtes lange Sand- eller Kvartssten med konvekse, smalle Slibeflader.

Naturligvis var Slibningen af et saa haardt Materiale som Flint et sent Stykke Arbejde, som tog paa Kræfterne, især naar den skulde foregaa alene ved Gnidning frem og tilbage. Det er da heller ikke umuligt, at man allerede i Stenalderen har kendt omdrejende Slibeindretninger, skønt vi ikke har noget Bevis derfor.

Som man ser, kostede det ikke ringe Tid og Arbejde at tildanne Flintsagerne, det er derfor ikke underligt, at de blev brugt saa længe, som paa nogen Maade muligt. Den slebne Økses Eg blev efterhaanden ødelagt og afstumpet under Arbejdet, men derfor kasserede man ikke Stykket, som man i den ældre Tid i Reglen gjorde med en slidt Spalter. Man huggede en ny Eg til ved Smaaslag ud fra Egkanten og tilsleb den paa ny. Dette gentog sig Gang efter Gang, til der ikke mere var Mulighed for at hugge med det til sidst stærkt forkortede Redskab.

Knækkede et Spyd eller en Dolk, smed man ikke altid Stumperne bort, men man huggede maaske et kortere Spyd af det største Brudstykke, eller man anvendte dem til at slaa Ild med o. lign. Mange »Dolke« maa have været brugte til Arbejde, thi

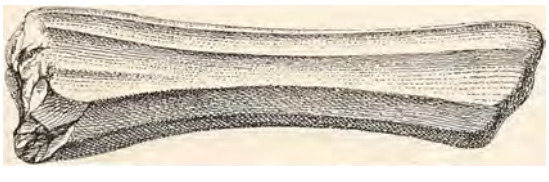

Fig. 54. »Knokkelformet« Slibesten.

man finder, at de, efter at være forslidte, er bleven ophuggede Gang efter Gang, saa de til sidst kun bestaar af Haandgrebet med en ganske kort, spids Stump af Bladet.

Medens i ældre Tid hver Mand tildannede sine Redskaber, er der al Grund til at tro, at Forholdet var et andet i den yngre Stenalder. De simple, dagligdags Former var vel endnu enhver i Stand til at fremstille; at udkløve en Flække, at lave sig en Skraber o. lign. var hver Mands Sag. Men Tildannelsen af de bedre og vanskeligere Vaaben og Redskaber gled efterhaanden over i Hænderne paa virkelige Haandværkere, og oven i Købet tyder meget paa, at mange af disse havde egne Specialiteter. En huggede især Spyd og Dolke, en anden Pilespidser eller Økser. Arbejdets Deling var begyndt.

Ogsaa andre Stenarter end Flint lærte man at behandle med stor Dygtighed. De findes jo faststaaende i Skandinaviens Fjelde og paa Danmarks Sletter som Rullestensblokke. Højst forskellige Bjærgarter fik rig Anvendelse til Økser, Hamre, Stridsøkser, Køllehoveder o. s. v. De lader sig ikke behandle ved Udkløvning som Flinten, men de maa, naar de skal bruges til mindre Genstande, »pikkes« til ved Smaaslag. Naar man ved taalmodig Pikning havde givet dem den ønskede Form og Størrelse, blev de slebne og, om fornødent, gennemborede.

Vi finder ikke sjældent Stridsøkser, der er fuldt færdige, men uden Hul; deraf ses, at dette var det sidste, der blev gjort, og man maa have haft en meget betydelig Sikkerhed for at kunne bore nøjagtigt, som man vilde, ellers turde man næppe have risikeret at gøre Stykket færdigt, før man skred til Udboringen.

Der er spekuleret meget over, hvorledes disse saa nøjagtig runde og cylindriske Huller blev gjorte, og man har troet, at der skulde ganske særlige Boreredskaber til. Men det er ved Forsøg vist, at enhver Sten af dette Slags forholdsvis let lader sig udbore med en Træpind, der drejes rundt under stadig Tilførsel af groft Sand og Vand. Det kan lade sig gøre at bruge Hænderne alene til Omdrejningen, men snildere gaar det naturligvis, naar man tager en Bue eller lignende til Hjælp. Sandsynligheden taler for, at noget saadant var kendt i Stenalderen. Der findes en Mængde Stridsøkser og Køllehoveder med ufuldført Gennemboring; af dem ses det, at der i Reglen blev boret fra begge Sider, saa Hullerne mødtes i Midten. Undtagelsesvis har et cylindrisk, hult Boreredskab været anvendt, idet der i det ufuldendte Hul staar en Tap frem i Midten. Hullet er da kun boret fra én Side, formodentlig ved Hjælp af en Stump Trægren med Marvhule eller en Del af en Rørknogle.

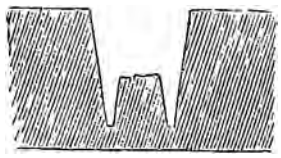

Fig. 55. Ufuldført Borehul i en Stenøkse, udført med hult Boreredskab (Gennemsnit).

Flinten indlod man sig ikke paa at bore, den var for haard. Finder man en Gang imellem en Flintøkse med Skafthul, saa er dette et naturligt Hul. Dog — ingen Regel uden Undtagelse! I min Samling findes en temmelig stor, rund, glat og regelmæssig Flintknold af Form som de runde Køllehoveder. Den har givet en eller anden foretagsom Fyr Lyst til at prøve, om han ikke kunde faa et Køllehoved ud af den, og han har da givet sig til

at bore løs paa den fra begge Sider. Han maa have slidt trofast i det, thi Indboringerne er begge flere Centimeter dybe, og de er ikke langt fra at mødes midt i Stenen. Men Arbejdet har dog været for sejgt, det er bleven opgivet igen. Men dette vistnok aldeles enestaaende Stykke viser, baade at der kan bores i Flint med simple Redskaber, og at der i Stenalderen har været dem, der har haft Mod og Lyst til at prøve noget nyt. Formodentlig er der bleven lét rigtig godt af Manden!

Foruden Stenen bearbejdedes Rav, Ben og Horn, men herom har vi talt, ligesom vi jo har sagt en Del om Tidens Arbejde i Træ, af hvis Frembringelser vi desværre kun har lidet i Behold. Nogle faa Træskaale, udarbejdede af hele Træblokke og fundne i Moser, Skafter til to Økser og en Segl samt en Ske er alt, hvad vi med Sikkerhed kan henføre til den yngre Stenalder. Men dette lidet vidner om en ikke ringe Færdighed. De talrige Former af Værktøj, i alt væsentlig svarende til senere Tiders Sæt, viser ogsaa tilfulde, at der har været stærkt specialiseret og mangeartet Brug for det.

Hvis vi kunde se, hvad den yngre Stenalders Folk udrettede med sine Økser og Mejsler, Bor og Save, vilde vi sikkert forbavses, men desværre er hele dets Træindustri med dens Ornamentik o. s. v. tabt for bestandig.

Til Gengæld har vi et ganske godt Kendskab til en anden Gren af dets Haandværk, nemlig Pottemageriet. I Gravene findes meget ofte Lerkar fra forskellige Afsnit af den yngre Stenalder og de er ikke sjældent udmærket bevarede. Det er Husets sædvanlige Mad- og Drikkekar, der er medgivet de døde paa deres Rejse til det hinsides. Blandt dem kan der paavises flere Udviklingsrækker, ligesom lokale Former ikke er sjældne. Vort Billede viser nogle af de bedste og smukkeste, hvoriblandt man vil lægge Mærke til de flaskeformede med Halskrave og nogle urtepotteformede Bægere. De sidste er en særlig jysk Type. Mange af dem er udmærket gjorte af en vel gennemarbejdet, fin Lermasse, i hvilken der er blandet knust Kvarts. Væggene er ofte meget tynde, og de er formede med forbavsende Dygtighed, naar man tager Hensyn til, at Drejeskiven var ukendt. De bedste af dem er fuldstændig symetriske og vel glattede paa Yderfladen. Brændingen er i Reglen ikke meget stærk, men dog tilstrækkelig til at gøre dem modstandsdygtige, saa de har holdt sig i Aartusender uden at opløses. Naturligvis forekommer der ogsaa tarvelige Stykker, gjorte af daarligt Materiale og slet brændte; de har i Reglen ikke holdt sig godt, hvad vi har bevaret, er derfor det bedste, Tiden formaaede at yde.

Fig. 56. Lerkar fra den yngre Stenalder.

Alle Lerkar er gjorte paa den hos lavere staaende Folk sædvanlige Vis. De mindre er formede ud af én Lerklump, de større er opbyggede af Ring

paa Ring, dannede af rullede, fladtrykte Lerpølser. Saa er de glattede ind- og udvendig med en Sten, derpaa forsirede og endelig brændte.

Medens Lerkarrene fra den ældre Stenalder, der forøvrigt ofte er sikkert formede og i det hele ret gode, aldrig bærer andre Forsiringer end maaske en Række Indtryk af Negle langs den øverste Rand, er

1 3

Fig. 57. Skiveskrabere. 1 »skeformet«, 2 rund.

den yngre Stenalders oftest rigt ornamenterede. Stilen er en ren Linje eller geometrisk Ornamentik, hvis yderst simple Grundtræk er den rette Linje, Punktet og undertiden smaa Bueslag. Men disse er sammenstillede paa mange Maader til virkelig smagfulde Mønstre, der er bragte i god Forbindelse med Hovedlinjerne i Karrenes Form

De er gjorte i det vaade Ler ved Hjælp af spidse Pinde eller Benredskaber, der ofte var saaledes tildannede i Spidsen, at de frembragte et Mærke af bestemt Form. Sammenhængende Ornamenter blev indstemmede med Dele af Hjærtemuslingens Skal, tilskaarne saa at de ved Indpresning prægede en Række smaa firkantede Huller. Der anvendtes stor Flid paa disse Forsiringer, selv store Kar kan findes helt bedækkede med dem, uden at de dog synes overlæssede. Man forstod nemlig at inddele Fladerne smagfuldt ved ornamenterede lod- og vandrette Baand, saaledes at Øjet ikke forvirres, selv om der er anvendt en stor Rigdom af Mønstre.

Mange af Karrene er forsynede med Øren, der dog ikke er meget fremtrædende, men slutter sig godt ind i Helheden. Nogle af dem er indrettede til at hænge op i Snore, der enten gaar gennem et Antal smaa Øskener eller gennem lodrette Huller, anbragte i fremspringende Dele af Karret. Ikke faa af disse Hængekar har smagfuldt ornamenterede Laag.

Foruden Karrene er ogsaa bevaret en Ske af brændt Ler med et hult Skaft til Indsætning af et Greb.

Skønt vi intet bestemt ved om Klædedragten, kan der dog — som ovenfor sagt — ikke være Tvivl om, at den for en stor Del har bestaaet af Skind. Disse maa da antages at have været beredte, formodentlig dog kun paa ufuldkommen Vis. Redskaber, som med Sikkerhed kan siges at have været brugte hertil, kan vi ikke paapege; men der er vel Rimelighed for, at en Del af den overvældende Mængde Skrabere, vi finder paa Bopladserne, har været benyttede til Rensning af Skindene. Formodentlig har ogsaa Knive været brugte til Sønderdeling af dem, uden at vi dog kan sige, om nogen af de talrige Former, hvori de forekommer, har været særlig beregnede herpaa. Vi har omtalt Flækkeknivene, der findes i stort Antal; ud fra dem har formet sig de buede, skæve Knive, som har været indsatte i et Skaft ved den butte Ende (Fig. 58). De »halvrunde« Knive har vistnok ogsaa Udspring fra Flækkekniven, men de har været fastgjorte med den udbuede Ryg i en Træklods, som da førtes med fuld Haand. Mange af dem har Savtænder og har været brugte som Save.

Endelig har vi en Række ganske ejendommelig formede Flintblade, der løber bredt ud til hen imod Spidsen, hvor Kanterne da bøjer ind mod hinanden enten i en Bue eller i en stump Vinkel. Et heldigt Fund har nylig vist, hvorledes de var skæftede. Et ejendommelig formet Benstykke (Fig. 61) var anbragt forneden, saaledes at det omsluttede Knivens bredt afsluttende Bagende, til hvilken det blev fastholdt ved

Fgi. 58. »Skæv« Flintkniv (øverst), halvrund Flintkniv (nederst). (Forf. Saml).

Fig. 59. Flintsav (svensk)

en Bevikling, der støttede sig mod dets fremspringende Hjørner. Mange af disse Flintblade er udmærket gjorte og navnlig meget tynde, saa de har

næppe kunnet bruges til at skære i andet end blød Masse. De har rimeligvis været Madknive. Der er fundet ganske lignende, tynde Blade af Ben, sikkert bestemte til samme Brug. Ogsaa Vildsvinets store Hjørnetænder er ved Skrabning bleven forsynede med en Eg og benyttede til Knive.

Fig. 60. Madkniv af Flint.

Medens vi er ved de daglig brugte Redskaber, maa vi endnu minde om, at der er fundet talrige, forskelligt formede Flintstykker med stærk Gnidningsslid ved Enderne eller over hele Fladen, som antages brugte til Ildsten — en Tydning, som dog vist er usikker; thi det er ikke let at forstaa, hvorledes et saadant glat Slid, der maa være fremkommen ved Gnidning, skulde staa i Forbindelse med Ildgøring. Derimod forekommer der en Del meget tykke Flintflækker, som langs Kanterne er ganske afstødte ved Slag; de kunde meget snarere antages at have været brugte til at slaa Ild med mod anden Sten eller Svolkis.

Vi har nu saa vidt muligt gjort Rede for det yngre Stenalderfolks materielle Liv og Kaar, der staar da tilbage at give et Billede af dets aandelige Liv og Udvikling.

Det kunde paa Forhaand synes ganske haabløst at ville forsøge paa sligt. Hvorledes skal man kunne vide noget om et Folks Aandsliv, som levede for Aartusender siden, og fra hvilket og om hvilket der hverken foreligger skriftlige Beretninger eller Sagn? Hertil er at sige, at Menneskers aandelige Udvikling til en vis Grad præger sig i deres Frembringelser, og at vi gennem Studiet af nulevende eller i historisk Tid levende Naturfolk har samlet en Mængde Viden, der delvis kan bruges til Jævnføring med og Forklaring af, hvad Arkæologien oplyser om forhistoriske Folkeslag.

Lad os tage et Eksempel. Vi ved, at en stor Mængde Naturfolk medgiver de Døde Redskaber, Vaaben, Klæder o. s. v. i Graven. Og vi ved, at hos dem alle uden Undtagelse beror dette paa, at de tror paa et hinsides Liv, hvortil Gravgodset skal være Udstyr. Naar vi nu finder, at de døde i Stenalderen fik et lignende Udstyr med i Graven, tvivler vi ikke om, at dette ogsaa hos dem beroede paa en Overbevisning om et Liv efter Døden.

Sligt er en ganske berettiget Analogislutning, men man maa naturligvis vogte sig for at omgaas letsindigt med det Slags, det er desværre gjort alt for ofte. En vis ydre Lighed i Form mellem Eskimoernes Vinterbolig med den lange Husgang og Jættestuerne har forført selv ædruelige Forskere til at mene, at ogsaa de sidste har været Boliger for levende, eller at de var byggede som Efterligninger af saadanne. Paa saadan en enkelt, maaske ganske tilfældig Lighed kan intet bygges, der maa langt

mere til. Vi skal her vel vogte os for dette Slags falske Slutninger, men paa den anden Side skal dette Arbejde ikke være i den Forstand videnskabeligt, at vi kun skulde turde fremføre, hvad der er strængt bevist eller antaget for bevist. Vi kan tillade os — og har allerede tilladt os — at fremkomme med meget, der kun er sandsynligt, hvilket er fuldt berettiget, naar blot det ikke udgives for mere sikkert, end det er. Det gælder her om at skabe Forstaaelse af Tider og Mennesker, men saa maa man heller ikke være for ængstelig og holde sig for strængt til det faste Skelet. Kød og Blod maa der til

Naar vi staar overfor et lidet udviklet Folk og vil vide noget om dets Aandsliv, spørger vi først og fremmest om dets Tro, om det har Guder og Udødelighedsbegreb. For at komme til Klarhed herover maa vi for et forhistorisk Folks Vedkommende først opsøge Stederne for dets Gudsdyrkelse, om det har haft saadanne (Templer o. lign.), og dets Grave. De første kender vi intet til, hvad Stenalderen angaar; vi har ikke en Gang noget Begreb om, hvorvidt de har eksisteret. Men des heldigere er vi stillede overfor de sidste, thi paa Gravene lagde Tiden den største Vægt.

Den ældre Stenalders og Overgangstidens Begravelser kender vi intet til; det er først, naar Stengravene dukker op, at vi har let ved at finde dem. Hvorledes den Skik at bygge Stenkamre indkom i Landet, ved vi lige saa lidt noget bestemt om, som om andre lignende Nybegyndelser i den fjerne Oldtid. Men vist er det, at de betegner en gennemgribende Forandring i Menneskenes Anskuelser om Liv og Død; en Forandring, der har været af største Betydning for hele Kulturudviklingen.

Man har ondt ved at tænke sig en Forandring af denne Art indført uden en delvis Tilstrømning af nye Folkeelementer. Rimeligvis er der da atter sket et Fremstød sydfra, en Indvandring af nærbeslægtede, mindre Stammer eller Stammedele, der fredeligt eller i Kamp banede sig Vej og slog sig ned blandt de ældre Beboere, til hvem de saa efterhaanden overførte nye Idéer om Tilværelsen efter Døden og nye Gravskikke.

Men hvorfra stammer oprindelig den Idé, at bygge med stort Besvær og store Tidsofre, disse

Fig. 61. Flintkniv med Skæftningsdop af Ben.

Stendysser? Ja, man har ikke fundet paa det her i Norden; man kan følge Dysserne og Stenkamrene fra den jyske Halvø ind over Nordvesttyskland, Hannover, Holland. Belgien, ned i Frankrig og derfra paa den ene Side mod Nord til England, paa den anden mod Syd og Sydøst til Spanien, Portugal.

Nordafrika, Lille-Asien, Palæstina og Indien, hvor de i enkelte Egne er i Brug endnu.

Vi ser, at Stenkamrene fra Slettelande fører os til mere og mere bjærg- og klipperige Egne, og det

Fig. 62. Runddysse paa Knebel Mark, Mols.

er sikkert i saadanne, de har deres Oprindelse. Det var i Østen, i Huletiden ogsaa i Vesten, Skik at begrave de døde i Klippehulerne. Hvor der ikke var nok af dem, eller hvor de efterhaanden blev fyldte, dér lavede man sig kunstige Huler i blødere Bjærglag. Eller man efterlignede, naar man paa Vandringer naaede til Lande, hvor der fattedes Huler, disse ved at stille løse Stenblokke sammen til et Stenkammer. Efterhaanden som man bredte sig ud over Landene, førte man sin Gravskik med sig, den, man ogsaa mangen Gang overførte paa de vel i Reglen mindre udviklede Folk, mellem hvilke man trængte frem og bosatte sig. Paa den Maade naaede Skikken omsider Norden, og her, ligesom i andre afsides Egne af Europa (Bretagne, Irland o. l.), fik den Lejlighed til særlig at udvikle sig. Her holdt den sig i Aarhundreder, efter at den i det øvrige Europa forlængst var afløst af andre Skikke.

Derfor er Danmark og Sydsverrig saa rige paa Stengrave som faa andre Lande.

Naar vi kaster et Blik ud over Danmarks Tusender af stensatte Grave fra den yngre Stenalder, vil vi snart se, at de er meget forskellige, ikke blot i Størrelse, men ogsaa i Form og Indretning. Der skelnes mellem tre Hovedformer: Dyssen, Jættestuen og Stenkisten.

Dyssen bestaar af et ikke meget stort Stenkammer, sat af fire eller flere Sidesten med én Overligger. En af de første ved Kamrets smalle Side mod Syd eller Vest er i Reglen lavere end de andre, hvorved der dannes ligesom en Indgang til det. Denne blev lukket med mindre Sten eller med en stor, flad Stenflise. Om Kamret ophobedes i Reglen en Jordhøj, der dog som oftest kun naaede til Dækstenens Underkant, og udenom den sattes der gerne en Række fritstaaende mægtige Sten. Efter Formen af denne Stenkres skelnes mellem Rund- og Langdysser.

De sidste er de mest imponerende, da de opnaar forbavsende Størrelser. Den største, paa Lindeskov Mark, Vinding Herred, er 504' (godt 58 Meter) lang. Breden er gerne 20—30' (6—$9^1/_2$ Mt.). Randstenene kan naa en Højde af 7—8' ($2^1/_5$—$2^1/_2$ Mt.); de danner i Reglen en langstrakt Oval, men kan dog ogsaa findes sat i Form af en lang Firkant. De indeslutter et eller flere Kamre.

Runddyssen har et Gennemsnit paa fra 30—60' ($9^1/_2$—19 Mt.) og indeslutter sjældent mere end et Kammer. Dyssekamrene er enten fire- eller flerkantede, men ikke ret store, da de altid kun har én Overligger, hvis Størrelse jo er begrænset.

Foran Kamrets tildels aabne Smalende er der ofte anbragt to Stene, en til hver Side. Bliver de flere i Tal, og anbringes der Dæksten over dem, danner de en Gang. Saa længe Gravkamrene ikke eller kun delvis var dækkede af en Høj, var det let at faa Adgang til dem, men efterhaanden som de gjordes større og blev helt jorddækkede, blev det en Nødvendighed at skaffe Indgang til dem, saaledes at Højen ikke behøvede at brydes, hver Gang man skulde ind i Kamret.

Det var rimeligvis saadanne praktiske Hensyn, der omdannede de ældre, simplere Gravkamre til de ofte saa storartede Gangbygninger eller Jættestuer, som de store Gravkamre med lang stensat Gang kaldes. Efterhaanden som baade Længden og Breden af Kamret og dermed Overliggernes Antal tiltog, flyttedes Indgangen fra én af Smalsiderne om til Midten af den ene Længdeside, den sydlige eller østlige, hvorved det hele kom til bedre at passe ind i en Rundhøj, uden at denne behøvede at have alt for stort Gennemsnit. Dog kan det ogsaa forekomme, at selv betydelige Jættestuer har Gangen udgaaende i Kammerets Forlængelse.

Som Regel er Jættestuens Form en aflang Firkant, hvis Brede stedse maa blive begrænset af Hensyn til de til Raadighed staaende Dækstens Længde. Den indvendige Højde er ligeledes afhængig af, hvor høje Sidesten der kunde skaffes; den er sjældent større, end at en velvoksen Mand netop

Fig. 63. Langdysse ved Gundslevholm.

kan staa oprejst, ofte er den endog betydelig mindre. Gangen er sat af mange Sidesten og dækket med en Række Overliggere; dens Højde er i Reglen ikke større, end at et Menneske til Nød kan krybe ind igennem den. Selve Indgangen til Kammeret er ofte lukket med en stor, paa Kant stillet Flise, ligesom der et eller flere Steder i Gangen kan findes en

Tærskelsten mellem to noget fremspringende Sidesten, hvorved der fremkommer ligesom et Slags Døraabning, der ligeledes er spærret med en stor Flise, støttet op mod Sidestenenes Fremspring.

Kamrets Længde kan naa c. 40' (12.56 Mt.) som et, der er bevaret i »Kong Svends Høj« ved Pederstrup paa Lolland. Men allerede de, der naar 25' (7.85 Mt.), er betydelige og gør, naar de er velbevarede, et imponerende Indtryk. Breden er i Almindelighed 5—7' (1 57—2.20' Mt.), men den kan naa indtil 9' (2.83 Mt.). Ud over det har man her til Lands ikke kunnet gaa, da de længste her forekommende, overhovedet flyttelige Stenblokke sjældent overskrider 10—11' (3.14—3.45 Mt.). Den største, kendte Overligger dækker et rundt Kammer ved Flintinge paa Lolland og maaler 13×11' (3.58×3.45 Mt.) med 5 Fods Tykkelse. Gange paa 10—15 Fod (3.14—4.71 Mt.) er almindelige, den længste maalte var $25^1/_2$ Fod (8 Mt.). Deres Brede er sjældent mere end 2—3' ($^1/_5$—1 Mt.).

Man blev imidlertid ikke staaende ved det enkelte Kammer med dets Gang; den Kappestrid, som formodentlig har hersket mellem de rige og mægtige Ætter om, hvem der kunde berede sine døde det prægtigste og mest imponerende Hvilested, har ført til endnu mere storartede Konstruktioner. Saaledes opførte man undertiden et meget langt Kammer, som blev afdelt paa Midten ved et Par til Loftet naaende Sten. Hver Afdeling fik sin Gang, der udgaar tæt ved hinanden, hver paa sin Side af Skillerummet. En af de mægtigste Jættestuer af denne Art findes i »Lodnehøj« ved Fredsgaarde i Ringstedegnen. De to Afdelinger maaler tilsammen 50' (15.70 Mt.), medens hver af Gangene er 27' (8.48 Mt.) lange. Dog har et nu forstyrret Dobbeltkammer i Hornsherred været betydelig større, idet den samlede Længde har været 72' (22.61 Mt.).

Det egentlige Hovedkammer kan have Ud- eller Tilbygninger af forskellig Art, snart er det kun smaa Sidenicher, dannede ved, at en enkelt Sidesten rykkes noget ud, eller ved at to saadanne stilles skraat tilbage mod hinanden. I første Tilfælde bliver Nichen altsaa fir-, i sidste Tilfælde trekantet. Disse Smaarum kan udvides til hele Kamre med deres særlige

Fig. 63. Optrin fra den yngre Stenalder. Tegning af Karl Jensen. Kvæget drives hjem til Landsbyen. I Forgrunden slæber Jægere en fældet Kronhjort hjem paa en afhugget Gren. Til højre ses en ung Kvinde, som knuser Korn.

Sidestene og Overliggere, enten i aaben Forbindelse med Hovedkamret eller forbundne med dette ved en Gang. I en Høj i Han Herred findes tre store, paa langs sammenstødende Gravkamre i Forbindelse med hinanden ved Aabninger i Længdesiderne.

I det sydligere Sverrig træffes atter Jættestuerne, tildels endog overgaaende de danske i Størrelse. Saaledes findes det største enkelte Gravkammer i Norden i Nærheden af Falköping; det er 56' ($16^1/_2$ Mt.) langt, og Gangen til det maaler 40' ($12^1/_2$ Mt.).

Den dækkende Høj kan være omsat med større eller mindre Sten, eller saadanne kan mangle. Meget ofte er den ogsaa forhøjet i senere Tider, i Bronce- saa mindre omhyggelig formede. Sidestenene staar smukt i Linje med hinanden eller, hvis Stuen er mangekantet, er Vinklerne imellem dem lige store; de vender den flade Side indad, og hvis man ikke har kunnet skaffe Sten med en naturlig Fladside, har man tildannet en saadan ved Udkløvning. Mellemrummene imellem dem er ofte med Omhu fyldte med mindre, pyntelig paa hinanden stablede Fliser; undertiden er der ogsaa hjulpet efter med indstoppet Tang eller Ler. Overliggerne vender ligeledes en flad Side indad.

Gulvet bestaar enten af faststampet Ler, af flade, omhyggelig lagte, udkløvede Kampestensfliser eller

Fig. 64. Gravlægning i den yngre Stenalder. Sønner bærer Faderens Lig ned i Slægtens Gravkammer. I Forgrunden ses det sidst begravede Lig, en Kvinde, siddende paa Hug, omgiven af de Kar med Føde- og Drikkevarer, som medgaves Liget.

eller Jernalderen. Den er i Reglen rund, men kan dog — navnlig naar den rummer flere Jættestuer — blive noget aflang. I Modsætning til Dyssekamrene dækkedes Jættestuerne gerne omhyggeligt og ikke blot med Jord. Forfatteren har saaledes en Gang udgravet én, der først var omgivet med et fodtykt Lag Østersskaller, derpaa med store Stenfliser, med et tykt Lag mindre Sten og endelig med Højens Muld.

Der viser sig overfor Jættestuerne i det hele en tydelig Bestræbelse efter at gøre dem saa tætte, og efter at give dem et saa pynteligt Udseende, som muligt. Deres Form er oftest regelmæssig, hvad enten de nu er aflangt-firkantede eller flersidede, undertiden næsten runde; dog træffer man dem og- af et Lag knust Flint. Dette er ofte brændt, hvorved det antager en hvid Farve, der har lyst i Mørket.

Foruden Dysser og Jættestuer har vi en tredje, senere Hovedform af Stengrave, nemlig Kisten. Denne antages udviklet af den lange, firkantede Jættestue derved, at Størrelsen paa alle Ledder blev mindre, og Gangen faldt bort. Den er altsaa lavere, kortere, mindre svært bygget end baade Dyssen og Jættestuen, og de Sten, hvoraf den er opført, er i Reglen mindre og navnlig tyndere end de, der brugtes til disse. Kisternes Længde overskrider sjældent en halv Snes Fod, Bredden er 2—3', Højden maalt indvendig under Dækstenene er gerne en lignende. Men der findes alle mulige Overgange i Størrelse mellem

dem og de store Kamre, saa de angivne Maal gælder kun som Middeltal. Der findes ogsaa de Gravkister, der er langt mindre; saa smaa, at Liget umulig kan have faaet Plads i dem helt og uskeletteret. Den ene Endeside af dem er ikke altid lukket med store Sten, men er enten helt aaben, og da er der gerne stablet en Hob Smaasten sammen i Gabet mellem Sidestenene, eller der er anbragt en lavere Tærskelsten i den. Denne Aabning vender i Reglen mod Syd eller Øst.

Den Høj, der omgiver Kisterne, er, naar den ikke er bleven gjort større i følgende Tider, sjælden betydelig, den dækker lige netop Graven og den Kappe af mindre Sten, hvoraf den er omgivet. Nogen synlig Stenkres om sin Fod har den sjælden eller aldrig. Men den samme Forskel i Højens Form, som vi allerede fandt mellem Rund- og Langdysser, holdt sig helt ind i den Tid, da Kisterne var den almindeligste Gravform, altsaa helt ned mod Stenalderens Afslutning.

I Reglen er Højen, hvor den dækker én eller et Par Kister, rund og lav; men navnlig i visse jyske Egne — saaledes i Himmerland — forekommer der ogsaa en Del mægtige Langhøje fra Stenalderens sidste Tid. Af saadanne skal jeg nævne den vistnok største af alle danske Gravhøje, i alt Fald hvad det af den dækkede Areal angaar, en dobbelt, fredet Langhøj i Fjelsø Sogn. Ude i Heden ligger her to jævnsides løbende, til hinanden stødende Volde, mellem hvilke der sænker sig en lav Længdedal, der dog ikke gaar helt ned til den naturlige Overflade. De strækker sig mørke og lyngklædte fra Nordøst mod Sydvest i en Længde af ikke mindre end 550 Fod (173 Mt.) og med en samlet Bredde af 70 til 82 Fod (22—26.8 Mt.). Højst er de mod N. Ø. (c. 7'—2.20 Mt.), medens de skraaner jævnt mod S. V., hvor de kun rager 3—4' (1—$1^1/_3$ Mt.) op over den omliggende Flade. De er ikke omgivne af nogen Stenkres og indeslutter rimeligvis et større Antal Stenkister, hvoraf dog kun to er fundne og aabnede, desværre af ukyndige. I den ene fandtes to slebne Flintøkser.

I alle disse Grave er Ligene altsaa begravede ubrændte og som oftest ledsagede af Gravgods Tarveligst er dette i Dyssekamrene; men vi har kun faa Beretninger om urørte Fund fra dem, thi det, at disse Kamre har været saa aabne og ubeskyttede, har gjort, at de lettere og snarere er bleven gennemrodede end de, der skjuler sig i en dækket Høj. Naar man nu imidlertid er saa heldig at træffe et urørt Kammer af dette Slags, vil man se, at det næsten altid er jordfyldt til tæt neden for Overliggeren, men at den øverste Del af Fylden er løs og øjensynlig i Tidens Løb indkommen tilfældig gennem de mange Utætheder mellem Stenene. Dybere nede støder man paa fastere Lag, hvoraf der kan være flere, adskilte ved udkløvede Fliser. Disse faste Lag bestaar for en væsentlig Del af mere eller mindre forvitrede Bendele, der tydeligvis stammer fra Lig, nedlagte ubrændte og i stort Antal.

Af Oldsager finder man i Reglen meget lidt i Dysserne. Det er øjensynligt, at den Skik, der bød at medgive den døde et Udstyr for det tilkommende Liv, først var i sin Vorden. Dog er nogle Flintflækker, Ravperler el. lign. ikke ualmindelige, og der er flere Gange fundet tyndnakkede Flintøkser i dem. I andre Tilfælde forekommer rigtignok et Gravgods i Dysserne, ganske svarende til det fra Jættestuer eller Kister, men det viser jo kun, at det simple Dyssekammer stedvis har holdt sig i Brug langt ned i Tiden.

Fig. 65. Høj med dobbelt Gravkammer. Klekkende paa Møen.

I Jættestuerne er Gravgodset rigere, og da det maaske kan interessere Læseren, vil jeg meddele en udførligere Beretning om Udgravningen og Undersøgelsen af en saadan.

En Dag blev det meldt mig, at man havde fundet et Gravkammer i en Høj, der laa paa den ovenfor omtalte Gravplads i Ulbjerg Sogn, Rinds Herred. Jeg kørte straks derned og fandt, at man havde gravet sig ind i en stor Rundhøj, der frembød et Billede paa Ødelæggelsens Vederstyggelighed. Fra Østsiden havde man gjort et stort Gab i dens smukke, regelmæssige, mørke Lyngkuppel, og det lyse, stærkt sandblandede Muld, hvoraf den bestod, var kastet ud til alle Sider. I Gabet saas yderst nogle Sten af en mulddækket Fodkrans og længere inde to Gravkamre, hver med sin Gang, Side om Side med 3 Fods (1 Mt.) Mellemrum.

Det nordligste af dem havde været blottet og tømt en Gang før, og en Del af dets Sten var bortført, ligesom de deri værende Oldsager var bortlagne.

Først maalte vi nu denne halvt ødelagte, nordligste Jættestue, saa godt det lod sig gøre. Den viste sig at have været 8' (c. $2^1/_2$ Mt.) lang, 7' (2.20 Mt.) bred og $4^1/_4$' ($1^1/_3$ Mt.) høj, og dens Gang, der ikke var ryddet, men som var berøvet sine Overliggere, var 10' (3.14 Mt.) lang, 2' (0.6 Mt.)

bred og 3' (c. 1 Mt.) høj. Ved at føre Fylden ud af den fandt vi et lille Spyd, men ingen Knogledele.

Dernæst henvendte vi Opmærksomheden paa det sydlige Kammer, der stod fuldstændig urørt. Det bestod af 8 svære Sidesten, som dannede en aflang Firkant $6^1/_2$' (godt 2 Mt.) lang, $4^1/_4$' ($1^1/_8$ Mt.) bred og 3' (1 Mt.) høj under Dækstenene, hvoraf der var 2. Fra Midten af den østre Væg udgik en Gang 8' ($2^1/_2$ Mt.) lang, 3' (1 Mt.) bred og $2^1/_2$' (0.78 Mt.) høj; den var sat af 6 Sidesten med 2 Overliggere. Gennem denne, der var fyldt med Muld næsten op til Dækstenene, var det ikke muligt at skaffe sig Addets faste Værn, men end mere ved Gravstedets ukrænkelige Hellighed. Ikke uden Hjærtebanken gaar man til Arbejdet, drevet frem af Videbegær og af Lyst til at redde for Videnskaben, hvad reddes kan.

Først maatte det løse, øverste Muldfyld ryddes bort. Her, hvor Kamret ikke havde været beskyttet ved nogen omgivende Stenkappe, var Planterødder i Mængde trængt ned mellem Stenenes Mellemrum og havde gennemvævet den i Tidernes Løb indkomne Jord med en tæt Filt, der lignede sammenkrøllet Haar. Med Spænding fulgtes hver Skovlfuld Jord, der forsigtig bragtes op, og det varede da heller

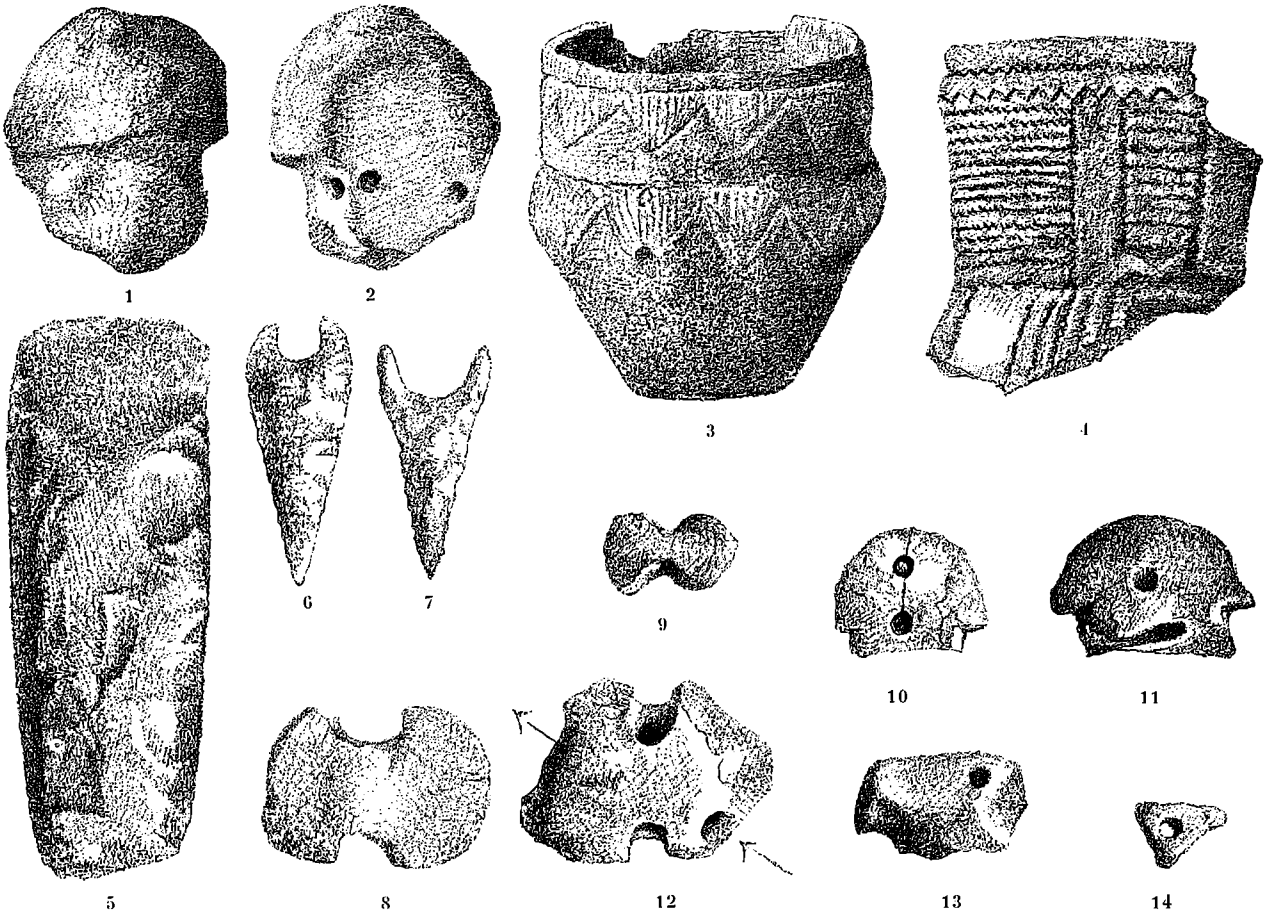

Fig. 66. Gravgods fra Høj paa Straghede, Ulfbjerg Sogn. 1 Stor Ravklump med indgneden Fure, set fra Forsiden. 2 Samme set fra Bagsiden. 3 Hængekar af Ler. 4 Brudstykke af et rigtforsiret Lerkars øverste Del. 5 Lille, sleben Flintøkse. 6—7 Flintpilespidser. 8—9 Økseformede Ravperler. 10—11 Afbrudte Halvdele af økseformede Ravperler, paa ny gennemborede. 12 Ravperle med hinanden krydsende Gennemboringer. 13—14 Smaa, gennemborede, utildannede Ravstykker. 5—14 i nat. Størr.

gang til det ligeledes næsten helt muldfyldte Kammer, der var derfor intet andet at gøre end at vælte en af dettes svære Dæksten fra. Med ikke ringe Besvær blev dette gjort, og nu laa dets Indre for os, urørt og ubetraadt fra den Dag, da det sidste Lig blev bragt ind i det.

Det er med en gribende Følelse af Alvor, man skrider til at bryde den i Aartusender bevarede Gravfred. Tanken søger tilbage til de fjerne Tider, da længst forsvundne Slægter saa hen til denne Høj og disse Stene med sky Ærefrygt; den gemte jo Fædrenes Ben, og ens egne skulde en Gang hvile i dens stille Kammer, trygt beskyttede ikke blot ved ikke længe, før den første gulhvide Benstump skinnede frem. Fra nu af maatte der passes nøjagtig paa, og Hænderne var de eneste Redskaber, hvormed der maatte arbejdes. Det viste sig snart, at vi i det nordvestlige Hjørne var stødt paa et Skelet. Nederst fandtes de store Overarms- og Laarknogler liggende paralelle med hinanden og med den nordre Væg, over og paa tværs af dem laa Underarmenes Ben, Skinne- og Læggeben, Ribben o. s. v. og øverst det velbevarede Kranium (Hovedskallen), hvis Underkæbe dog manglede. Under disse Skeletdele stødte vi atter paa et løst Muldlag af 8 Tommers (27 Ctmt.) Tykkelse, som dækkede over et nyt Skelet, hvis en-

kelte Dele laa tæt pakkede sammen i en Bunke med Hovedet øverst. Flere andre Steder ved den sydlige og østlige Væg mødte vi Knogledele, hvoraf nogle tilhørte et Barn; men de var kun daarlig bevarede, og det lod sig ikke med Sikkerhed afgøre, hvor mange Lig her havde været nedlagte.

Efterhaanden som vi undersøgte Mulden, blev vi opmærksomme paa, at den paa sine Steder indeholdt nogle gule, mellem Fingrene smulrende Klumper, som vi straks saa var opløst Rav. Dette skærpede vor Paapassenhed, og snart lykkedes det os da ogsaa at finde flere bedre bevarede Ravperler. De forekom overalt i den løse Fyld — undtagen i det allerøverste af den — snart flere samlede paa én Plet, snart spredte enkeltvis om i forskellig Højde. Vi opsamlede i alt en halv hundrede hele tillige med Brudstykker af henved hundrede, og det foruden den store Mængde, som var smulret hen til Pulver.

Vore Afbildninger (Fig. 66) viser nogle af dem. Som vi ser, er de af højst forskellige Former. Først har vi et Par meget store, aflangt runde, ikke synderlig tildannede Klumper, tværs over hvilke der er indgnedet en Fure, som bagtil paa forskellig Vis ender i Gennemboringer, alt øjensynlig bestemt til Ombinding med en Snor. Dernæst lægger vi Mærke til en, der har tydelig Økseform. Den har en mere buet Forflade, bestemt til at ses, og en flad Bagflade. Den største af denne Slags er ikke mindre end $3^1/_2$ Tomme (8 Ctm.) lang og $1^3/_4$ Tomme (3 Ctm.) bred. Vi ser ogsaa et Par Halvdele af saadanne økseformede Perler, som er overbrudte ved deres smalleste Del og atter gennemborede paa forskellig Vis for paany at kunne trækkes paa Snor. Endelig er der et Par mindre Perler: uregelmæssigt formede, naturlige, men gennemborede Ravklumper. Løse i Fylden fandt vi desuden de to smaa nydelige Flintpilespidser, som ogsaa er gengivne i Fig. 66. Dybt nede ved den nordre Væg stødte vi paa en særdeles smuk og fin lille Flintøkse. Den er kun 3 Tommer ($7^1/_2$ Ctm.) lang, men i Form er den en tro Kopi af de almindelige, ofte meget lange, tyndnakkede Økser, og den er sleben baade paa Smal- og Bredsider, hvilke sidste er nydeligt polerede ud mod Eggen, der bærer tydelige Spor af Brug. Et saadant diminutivt Redskab kan ikke have været bestemt til virkeligt Arbejde; det maa sikkert være et fint Stykke Legetøj, som en kærlig og kunstfærdig Fader har lavet sin Dreng — maaske han, hvis smaa Barneknogler vi fandt Spor af. Ikke langt fra det stødte vi paa Overdelen af et rigt prydet Lerkar, der desværre er itubrudt og mangelfuldt.

Under den ca. $2^1/_2$ Fod (79 Ctm.) tykke, helt igennem løse Fyld mødte vi et Lag af tæt sammenlagte, udkløvede Kampestenfliser, og da det var bleven helt afdækket, saa vi, at der i det sydøstlige Hjørne lige oven paa Fliserne var stukket en Flintøkse med Egpartiet ind mellem to sammenstødende Sidesten. Den er sleben paa Bredsiderne, Eggen bærer Slidspor, og den er af den tyknakkede, sene Form.

Det kunde for en løs Betragtning se ud, som om Fliselaget dannede Kammerets Bund; men vi brød det op for at se, om det ogsaa virkelig forholdt sig saa. Det var heldigt, at vi ikke lod det ligge, thi under det fandt vi et 4—6 Tom. (10—15 Ctm.) tykt Lag tæt sammenpresset Jord, som overalt indeholdt Spor af en stor Mængde næsten helt forvitrede Bendele. Desuden fandt vi i det nogle faa almindelige Flintflækker samt en tyk Rygflække med butslidt Spids, én af dem, som nogle har kaldt »Ildsten«, Under den faste, sorte Jord stødte vi endelig paa hvidbrændte Flintstumper, der hvilede paa et temmelig tykt Lag rent, fint, hvidt Strandsand, som var anbragt oven paa den gamle Lyng- eller Græsskjold.

Endnu stod tilbage at rydde Gangen. Det maatte gøres med den samme Forsigtighed, vi hidtil havde anvendt, thi den kunde meget godt indeholde baade Begravelser og Oldsager, hvad nu imidlertid viste sig ikke at være Tilfældet. Derimod fandt èn af Arbejderne, der — medens vi undersøgte Kamret — var beskæftiget med at rydde Højfylden bort mellem de to Kamre, et lille, smukt Hængekar af Ler, som vi afafbilder under Fig. 66. Hvorfor dette er bleven nedsat her, uden for Kamrene, er ikke til at gætte; rimeligvis har det indeholdt en ofret Drik og spillet en Rolle ved Højens Indvielse.

Inden vi forlader den dødsdømte Jættestue, maa vi dog gøre opmærksom paa den Nøjagtighed, hvormed den var bygget. Hvor smukt og pyntetigt stod ikke Sten ved Sten i dens Sidevægge, hvor nøjagtigt var ikke hvert Rum imellem dem opfyldt med sammenstablede Fliser, og hvor fast laa ikke de svære Overliggere. Skønt hverken Kammeret eller de Sten, hvoraf det var opført, hørte til de største, man træffer fra Stenalderen, kan vi dog ikke andet end spørge os selv, hvilke mekaniske Hjælpemidler Gravbyggerne var i Besiddelse af, og hvilke tekniske Fremgangsmaader de brugte for at kunne tumle med de Tusender af Pund vejende Sten.

Naturligvis har der været et betydeligt Arbejde forbundet med deres Gravbygning, men vi maa dog heller ikke overvurdere dette. De har utvivlsomt ved Valget af Pladsen for disse Dysser og Høje taget Hensyn til, hvor der fandtes store og passende Kampesten i Nærheden. Dette har ikke været vanskeligt i en Tid, da Danmarks Overflade var dækket med Vandreblokke i en ganske anden Udstrækning end nu, efter at flere Aartusenders Forbrug af Stene i Forbindelse med Agerbrugets Rydningsarbejde har tyndet svært ud i dem. Derfor finder vi ofte Stenalderens Høje liggende lavt, paa flade Marker, ja i Lavninger, som siden hen er bleven sumpede, saa Tørven er vokset højt op paa eller over Sidestenene. Og maaske har rigelig Tilgang paa godt Stenmateriale ogsaa bidraget til, at vi ofte finder saa mange Dysser og Jættestuer samlede paa et lille Terræn.

At flytte en stor Sten er ikke saa vanskelig en Sag, som man skulde tro. Er den først gravet løs af Jorden, kan selv en overordentlig vægtig Kampesten uden større Besvær væltes over f. Eks. paa en solid Stenslæde ved Hjælp af Løftestænger, eller den kan rulles af Sted paa passende, runde Tømmerstokke, der stikkes ind under den, efterhaanden som den rykkes frem ved Løft af Stænger og Træk i Tove (Læderremme?). Har man paa den Vis faaet den transporteret ad den i Reglen næppe lange Vej til det Sted, der var bestemt til Gravplads, var det ikke særlig besværligt at faa den rejst op i den ønskede Stilling. Selvfølgelig maatte Sidestenene afstives omhyggelig og solidt, indtil de stod saaledes i Orden, at de støttede hinanden, og indtil Mellemrummene

imellem dem var stoppede fulde af mindre Sten og Ler. Saa gjaldt det om at bringe Overliggerne paa Plads. Dette kan tænkes gjort paa flere Maader, som bl. a. Kong Frederik d. 7de, der interesserede sig meget for Oldforskning, har drøftet i et af ham forfattet lille Skrift. Han mente, at man havde dannet en Skraaplan af Jord op til Sidestenens Overkant, for op ad den at transportere ved Rulning eller paa anden Vis de mægtige Overliggere.

Andre Muligheder er dog til Stede. Saaledes kan 3 à 4 Mand let hæve en stor Sten ved skiftevis at løfte med en Stang den ene og den anden Ende af den og lægge mindre Stene i Lag paa Lag under den. Naar den er naaet op til Højde med Sidestenenes Top, svinges den lidt efter lidt ind paa sin Plads. Paa den Maade har Nationalmusæet i vore Dage ladet mange nedvæltede Overliggere lægge op igen.

Altsaa: selve Transporten, Rejsningen og Løftningen af de tunge Stenmasser har paa ingen Maade oversteget de Kræfter, en nogenlunde talrig, fast bosiddende Befolkning raadede over. Langt mærkeligere er det, at Stenkamrene er satte med saadan Dygtighed og rigtig Beregning af Enkelthederne, at de har holdt sig til vore Dage. De allerfleste af dem staar lige saa fast og urokkeligt, som da de nys var opførte, og de synes at kunne staa i Aartusender endnu.

Det er en underlig Følelse, hvormed man som første Mand kryber ind i et nyopdaget, endnu højdækt Gravkammer. Man tænder en Stump Lys eller en Tændstik og ser ved dens blafrende Flamme de mørke, truende Stenmasser lige over ens Hoved. Oprejst kan man ikke staa, thi i de allerfleste Tilfælde er Kamret halv fuldt af Muld; krybende paa alle fire bevæger man sig frem uden at kunne værge sig mod den Tanke: sæt nu, det hele ramlede sammen! Men man kan spare sig enhver Ængstelse, der skrider ikke en Sten, i alt Fald ikke saa længe de faar Lov til at staa i deres gamle Stilling, støttende hverandre og bærende paa Issen de titusendpundige Dæksten.

Hver en Enkelthed er nøje beregnet. Sidestenene hælder alle lidt indad, hvorved de stiver hinanden af, og staar en af dem lidt svagt, er der anbragt en passende Sten ved dens Fod til Støtte for den. Overliggerne er nøjagtig afbalancerede og understøttede ved mindre Blokke, hvor de trænger til det. For at de to Sten, der danner Indgangen, ikke skal blive pressede sammen ved Sidetrykket, er enten en Tærskelsten kilet fast ind mellem dem forneden, eller de har en særlig lille Overligger saaledes anbragt, at den griber noget ned imellem dem og holder dem ude fra hinanden ved Trykket af den større Overligger. En enkelt Gang kan en Sidesten være skreden ud, skønt vi har aldrig set det i et urørt Kammer; men det siger jo intet andet, end at der i Fortiden som i Nutiden undertiden har været gjort mindre solidt Arbejde.

Som vi saa, var der i den af os undersøgte Jættestue begravet adskillige Lig. Dette er Reglen, og man kan endda finde dem ganske anderledes proppede fulde af Bendele, der danner saa fast sammenpressede Lag, at kun en Hakke kan bryde dem. Slægtled paa Slægtled har lagt sine døde til Hvile i

Kamrene, lige til de blev for fulde til at rumme flere. Saa blev Gangen stoppet til med Lig, inden man kunde bestemme sig til at opføre en ny Grav.

Naar vi noget nærmere betragter den Maade, paa hvilken Knoglerne laa fordelte i vort Kammer, vil der møde os forskellige Vanskeligheder under Forsøget paa at forklare Forholdene. Det er klart, at der først er lagt et Antal Lig ind paa dets Gulv, og at man saa har dækket dem til med Fliselaget. Man skulde synes, at der dér efter maa være forløbet et ikke helt kort Tidsrum, i hvilket slet ingen Begravelser fandt Sted; thi man kan dog ikke godt tænke sig, at denne Dækning af det nederste Lag har fundet Sted, inden Ligene var opløste. Efter at Fliserne var anbragte, maa Kamret tit være bleven betraadt, ellers kan det nederste Lag ikke være bleven saa fast sammenpresset eller sammentrampet.

Ovenpaa Fliselaget har man saa anbragt Tid efter anden et Antal Lig, vistnok tildels siddende paa Hug; kun saaledes kan Knoglehobene med Kranierne øverst være dannede, hvis man ikke vil tænke sig, at Gravlæggerne efterhaanden, som der trængtes

Fig. 67. Lerkar (svensk) fra den yngre Stenalder.

til ny Plads, har samlet Knoglerne og stablet dem op for atter at henlægge eller sætte et nyt Lig ovenpaa dem. Vanskeligt bliver det dog at forklare, hvorledes Fylden kan have holdt sig saa løs, naar Mennesker atter og atter har trampet om i den, ligesom det ogsaa er gaadefuldt, hvorledes Oldsagerne og navnlig Ravperlerne er bleven spredte saaledes ud i den, som de faktisk var.

Vi ved fra andre Gravkamres Tilstand, at man just ikke handlede hensynsfuldt mod de tidligere begravedes Knogler. De blev skubbede til Side sammen med Gravgodset og ophobede, hvor der var bedst Plads til dem. Ofte blev der ved saadanne Lejligheder tændt Baal i Kamrene; man finder Stene, Knogler og Gravgods sværtede og skørnede af Ilden og Trækul i Mængde mellem Fylden. Hvortil disse Baal skulde tjene, er ikke klart, og hvorledes de kunde brænde i det lille, tæt lukkede, af en Høj dækkede Rum, er temmelig gaadefuldt.

I nogle Jættestuer findes, selv hvor kun faa Lig har været nedlagte, et forbavsende rigt Gravgods, bestaaende af Vaaben, Arbejdsredskaber, Smykker og

Lerkar, i andre er det derimod yderst tarveligt. De lokale Forhold, de skiftende Tiders skiftende Skikke og forskellige Ætters forskellige Traditioner har her spillet en Rolle. Det omfatter en Række for Jættestuer særegne Typer, om man end af og til kan finde baade ældre og yngre Former iblandede Dette forklares let, dels ved den efter Sted og Skik skiftende Hurtighed, hvormed ældre Vaaben og Redskaber blev afløst af yngre, dels ved den Kendsgerning, at Jættestuerne i visse Egne holdt sig i Brug langt ned i Tiden ved Siden af eller i Stedet for Kisterne.

Disse afløste nemlig lidt efter lidt hine, hvilket synes at bero paa, at man efterhaanden gik over fra at begrave i Fællesgrave til at give hver Mand sin Grav. De større Gravkister indeholder vel endnu flere Skeletter eller Dele af saadanne, men de mindre derimod kun ét, der da gerne ligger udstrakt. At Kisten virkelig er en sén Form af Stenaldergrave, kan der næppe være Tvivl om; bl. a. ses det deraf, at den fortsætter sig uforandret over i den ældre Broncealder. Men der er én Mærkelighed ved den, som synes vanskelig forenelig med, at den stammer ned fra Jættestuerne, den nemlig, at Indgangen til

Fig. 68. Fint sleben Hulmejsel af Flint.

den eller Aabningen paa den stedse findes i den ene smalle Ende, ikke paa Midten af en Langvæg som ved disse. Det samme Forhold fandt vi ved Dyssestuen, og det kunde derfor ligge nær, at en Overlevering fra denne havde holdt sig ned gennem Tiden. Vi finder jo ogsaa enkeltvis Jættestuer, hvis Gang udgaar fra en af deres Ender. Kisten vilde i flere Henseender blive lettere forstaaelig, hvis vi kunde anse den for en med Jættestuerne paralel Udvikling af Dyssekamret, der dog traadte i Baggrunden, saa længe Gravkamrene skulde være meget store og rummelige, men kom til Ære og Værdighed, da det blev Skik og Brug kun at begrave ét Lig i hvert Kammer.

Hvorom alting er, vi finder næsten overalt i vort Land Kister fra Stenalderen, i Reglen højdækkede, men ogsaa nedgravede paa Marken uden Høj over. Der gøres sjældent store Fund i dem, thi den ene, der begravedes i hver, fik ikke saa meget med sig som de mange, der maatte være fælles om en Jættestue. Ofte ligger der kun en Dolk ved Skelettets Side, en Spydspids eller Stridsøkse ved dets Skulder eller en Rad Perler om dets Hals, hvis det har tilhørt en Kvinde. Kun sjældent har man været flottere og ofret flere Dolke, Spyd, Pilespidser osv.

Gennemgaaende omfatter Gravgodset kun de yngre og yngste Stenaldertyper, om end en ældre Form nu og da dukker frem. Saa vidt man kan dømme, har Ligene saavel i Kisterne som i andre Stenkamre været begravede fuldt paaklædte med Vaabnene anbragte, som de bares i levende Live, med Smykkerne paa den sædvanlige Plads o. s. v.

Alle Vaaben og Redskaber har som oftest været nedlagte skæftede — Skade kun, at Skafterne altid er fortærede. I Almindelighed er Liget eller Ligene

i Kisterne begravede i udstrakt Stilling, men en enkelt Gang træffer vi Forhold, der er saa ejendommelige, at de minder os om, hvor meget vi endnu har tilbage at forstaa og forklare, hvor det drejer sig om forhistoriske Tidsrum. Saaledes har jeg en Gang maalt og undersøgt en urørt Stenkiste paa Bunden af en mægtig Kæmpehøj i Alstrup Sogn, Gislum Herred. Den var dækket af en Stenhob og bestod af tre Sidesten, medens den var aaben i sin smalle Ende mod Syd, hvor der var stablet en Væg op af Smaasten. Overliggere havde den ingen af, saa Stenhoben hvilede lige paa det Muld, der fyldte den, og Trykket havde som Følge heraf knækket to prægtige 11 og 12" (30—30½ Ctm.) lange tildels slebne Flintspyd, der var nedlagte oven i den.

Dens nøjagtige indvendige Maal var: Længde 2' 7" (0.81 Md.), Bredde 2' (⅔ Mt.), Højde 2' 3" (0.70 Mt.), og nedpakket i den laa de ubrændte Knogler af en ualmindelig velvoksen Mand. Det er ganske klart, at den aldrig har kunnet rumme hans Lig, Knoglerne af hans Skelet maa være nedlagte skilte fra hinanden. Man har oftere paastaaet, at Forholdene i visse Jættestuer skulde tyde hen paa en Skik som den, der endnu hersker hos nogle Naturfolk, nemlig at lade Ligene forraadne, samle og rense Bendelene af dem og saa først begrave disse. Dette er næppe rigtigt, men i et Tilfælde som det omtalte, maa der være sket noget i den Retning, hvad Grunden saa end har været dertil; og det kan ikke nægtes, at Forholdene i den ovenfor omtalte Jættestue vilde blive lettere forklarlige, hvis det kunde antages, at Knoglerne i den løse Muld var nedlagte som Knogler.

Hvad kan vi nu lære af disse Grave og deres Indhold, om dem, som har bygget dem og hviler i dem?

Først maa vi sige, at et Folk, der for sine døde rejste saa mægtige Minder, som Gravkamrene er, maa — foruden talrigt og kraftigt — tillige have været stolt og selvbevidst. Ingen kan betragte vore store Langdysser eller Jættestuer uden Respekt for dem, der en Gang opbyggede dem, uden at føle, at de vidner om Storsind og om Agtelse for de døde. Det Gravgods, hvormed disse blev udstyrede, og som ofte bestaar af de bedste og kostbareste Sager, kan kun være ofret i den bestemte Tro, at det vilde komme Sjælen til Gode paa dens Vandring til et nyt Sted. Man har ikke tænkt sig dette Sted som noget uvirkeligt, eller det Liv, dér skulde føres, som et blot og bart Skyggeliv, saalidt som man ved Sjælen forstod noget helt ulegemligt. Nej, man har ganske massivt tænkt sig, at den var et virkeligt, levende Væsen med alle et saadants Fornødenheder, at den spiste og drak, jagede og kæmpede, og det baade paa Vejen til dens Sted og paa dette Sted selv. Derfor udstyrede man den med Klæder, Vaaben, Redskaber og Smykker, man medgav endog Kar fyldte med Mad og Drikke paa det, at den ikke skulde sulte og tørste i den første Tid paa Vejen til Maalet.

Maaske har man ogsaa ment det sikrest at udstyre den saaledes, for at den ikke skulde blive fristet til at søge tilbage til Jorden og volde de efterlevende Fortræd.

Om Forfædrenes Aander har været dyrkede som

højere Væsener, ved vi ikke; men det kan være sandsynligt nok. Dermed staar ikke i Modstrid den ligegyldige Maade, paa hvilken man i Jættestuerne har behandlet Knoglerne af de tidligere begravede, naar nye Lig førtes ind. Det viser kun, at man, naar Liget var formuldet og Sjælen havde forladt det, ikke havde Respekt for de nu uskadelige og ligegyldige Rester af det. Formodentlig har man — hvad der er almindeligt — troet, at Sjælen dvælede ved Liget en Tid lang eller besøgte det af og til, indtil det var ganske opløst. At den ogsaa senere søgte til sine vante Steder, det vidste man jo deraf, at den saa tit viste sig for Slægt og Kendinge i deres Drømme.

Altsaa havde det yngre Stenalderfolk uden Tvivl en fast Tro paa Sjælen og paa, at den var udødelig, eller at den i det mindste overlevede Legemet og førte sit Liv videre paa et nyt Sted men væsentlig under de gamle Former. Hvad den fik med i Graven, kom den til gode i det nye Liv, ikke just saaledes at forstaa, at man tænkte sig Sjælen bærende og gørende Brug af Dolken, Stridsøksen, eller hvad det nu var, i fuld haandgribelig Virkelighed. Man vidste meget godt, at de blev i Graven, dér saa man dem jo, hver Gang man paany betraadte den; men de var døde for denne Verden, saa vist som ingen vovede at drage dem fra deres fredhellige Sted for at bruge dem ude i Livet. Det var kun Tingenes Legemer, der blev dèr, deres Sjæle havde den døde taget med sig. Denne forunderlige, barnlige Tro paa, at alt i Naturen er besjælet, møder vi næsten overalt og til alle Tider hos Mennesket paa et vist Udviklingstrin.

Den medfører altid baade Frygt for disse utallige Naturaander og Dyrkelse af dem; vi kan derfor heller ikke godt tvivle om, at en saadan Aandetro, Aandefrygt og Aandedyrkelse var i alt Fald en Del af den yngre Stenalders »Religion«.

Foruden Gravfundene har vi endnu en Fundgruppe tilbage at omtale, som i alt Fald tildels har sin Oprindelse fra »religiøse« Skikke. Omkring i vore Moser og paa side Steder, sjældnere paa højere liggende Marker, gøres der ofte Fund af Stenaldersager, som ikke kan anses for at være tilfældigt tabte eller bortkomne. Snart er det kun en enkelt stor og smukt sleben Flintøkse, som optages ved Tørve- eller Grøftegravning, snart findes flere Stykker samlede og da undertiden nedlagte i en vis Orden. Saaledes opgravedes fem uslebne, tyndnakkede Økser i en fugtig Lavning paa Fyn, nedlagte i en regelmæssig Rundkres. I en fynsk Tørvemose fandtes tre smaa, fine Slibestene af den sædvanlige hule Form nedlagte oven paa hinanden med Bark imellem. En anden Gang blev tredive Stenspyd pløjede op i en Lavning, 5 store Flintknive laa under en Sten o. s. v. Der er det mærkelige ved disse Fund, at de ofte kun indeholder Genstande af en og samme Slags, Økser, Spyd, Knive, Flækker; snart gode og ubrugte, snart beskadigede, slidte eller ufuldførte Ting.

Man har villet forklare dem som Skatte, bortgemte i Ufredstid, som Flint- eller Ravarbejderes skjulte Forraad o. lign. Disse Forklaringer kan ogsaa passe i nogle Tilfælde, navnlig naar der forekommer uensartede Genstande nedlagte sammen, men de passer langt fra paa dem alle. Thi dels skulde det være mærkeligt, om der saa ofte var bleven Lejlighed til

at gemme netop en Række af samme Slags Vaaben el. lign., dels er mange af de nedlagte Sager saa slette og værdiløse, at de umulig kan tænkes skjulte som »Skatte.«

Den eneste rigtige Tydning, givet af Dr. Sophus Müller, er, at de i de fleste Tilfælde er »Votivfund« — Offerfund — nedlagte i Følge Løfte til Guderne og som Ofre til dem. Naar en Katolik er i Fare eller beder en Helgen hjælpe sig til et eller andet, lover han at ofre Hjælperen saa og saa mange Vokslys e. lign. Naar en Mand i den yngre Stenalder eller i Broncealderen var i en lignende Situation, lovede han at ofre sin Skytsgud fem Økser, tre Spyd eller saa. Naar Hjælpen var ydet og Faren overstaaet eller Ønsket opfyldt, holdt han sit Løfte ved at henlægge de ofrede Genstande paa et Sted, hvor de ikke let kunde findes af andre, i en Sø, mellem Krat, paa en Mose, under en stor Sten paa Marken o. s. v. Men ligesom Katolikens Lys undertiden bliver mindre, end han havde lovet, saaledes kunde det ogsaa falde Oldtidens Mand ind at pudse Guden: Økser er Økser, ræsonnerede han, enten de er gode eller slette, fuldt færdige eller kun

Fig. 69. Rullesten med indgnedne, hinanden kryssende Furer til Ombinding. Antages for Sænkesten til Fiskenet eller lignende. (Forf.s Saml.)

raat tildannede — derfra de mange Fund med slette, ubrugelige Genstande.

Dette aabner os et dybt Indblik i Stenalderfolkets Forhold til dets Guder og i dets rent menneskelige Tankegang, og fra enkelte andre Sider falder der ligeledes Strejflys ind over de samme Omraader.

Vi finder saaledes, at Amuletter har været meget i Brug. Der har vistnok været knyttet Forestillinger af religiøs Natur til Stridsøkserne, navnlig til dem af en bestemt Form. Vi finder dem nemlig ikke blot efterlignede i Rav, men vi finder ogsaa smaa Økser af Sten, alt for smaa til at være virkelige Vaaben, og Brudstykker af dem er ofte gennemborede med et Hul, der er for snævert til Skaft eller er af Timeglasform. Ravøkserne har sikkert og Brudstykkerne maaske været baarne som Amuletter, men naar det samme saa bestemt siges om de smaa »symbolske« Økser, kunde der dog maaske indvendes, at de lige saa godt kunde være Legetøj. Thi saadant har naturligvis ogsaa den Tids Børn haft, og ligesom vi ovenfor tydede en lille smuk Flintøkse som et Stykke Legetøj, saaledes er der ogsaa en Del smaa Dolke med et Haandgreb, for lille til en voksen, smaa Spyd o. lign., der næppe kan være andet. Men selv om nu ogsaa en eller anden Efterligning af en

Stridsøkse kun har været en Drengs Legetøjsvaaben, kan det jo meget godt være, at andre er Amuletter. Hvis de findes i Grave ved voksnes Lig, kunde dette pege i den Retning.

I mange store Kampesten, bl. a. ogsaa i Indsiden af Gravenes Sidesten og Overliggere, finder vi indgnedet nogle ejendommelige, runde, skaalformede Fordybninger, undertiden i stort Tal. Ganske lignende om end ikke saa store forekommer i mindre Sten, som man tidligere antog for Tilhuggersten; Hullerne skulde da give Fingrene bedre Hold i dem. Uheldigvis sidder de ofte saaledes, at det er umuligt at faa Fingrene anbragt ordentlig i dem, saa der maa søges en anden Forklaring. Ogsaa Brudstykker af Stridsøkser og Hamre har undertiden lignende Fordybninger, og disse maa vistnok over alt have samme Betydning. De er uden al Tvivl religiøse Symboler, rimeligvis har de Hentydning til en Gud for Frugtbarhed, og det har bragt Lykke at bære en saadan mærket Sten hos sig eller have den i sin Hytte.

Sammen med de skaalformede Fordybninger optræder enkeltvis andre gaadefulde Figurer, indgnedne i Sten og stammende fra Stenalderen (Kors, Cirkel med Kors i). Ogsaa disse er sikkert religiøse Symboler. Figurlige Fremstillinger af Mennesker og Dyr er derimod yderst sjældne. En Menneskeskikkelse, dannet ved Huller, indborede i et Stykke Ben, et Par Fugle, gjorte paa samme Vis, samt et firbenet Dyr (Frø?), indridset i en Benharpun, er alt eller næsten alt, hvad vi har af den Art.

Fig. 70. Mindre Sten med skaalformede Fordybninger.

I enkelte Stengrave her i Norden, men langt hyppigere i Udlandet (navnlig Frankrig), er der fundet trepanerede Hovedskaller. Trepanationen er en Operation, ved hvilken der udskæres eller udsaves et rundt Stykke af Hjerneskallen. Den har i ældre Tid været anvendt som Kur overfor en Mængde Sygdomme. Det her afbildede Hoved stammer fra en Grav paa Falster, Operationen paa det er lykkedes, og Saaret har været helet.

Skønt der er al Rimelighed for, at Trepanationen har været brugt som virkelig kirurgisk Operation, ikke — hvad nogle har ment — som en overtroisk eller religiøs Akt, synes dog de ved den udskaarne Stykker af Hjerneskallen at have været anvendte, gennemborede med et Hul til en Snor, som Amuletter. Ganske vist er de ikke fundne saaledes hos os, men des oftere forekommer de i franske Stengrave.

Vi ser altsaa, at der har været god Brug for Beskyttelsesmidler mod onde Magter; dette tyder paa, at Stenalderfolket, som alle Naturfolk, har været overtroisk og angst for Dæmonernes Hærskarer. Og jo flere Overensstemmelser der kommer frem mellem Fortidens og Nutidens Naturfolk, des dristigere tør vi haabe at naa til Forstaaelse af meget endnu uforstaaeligt hos hine ved Studiet af disse.

Til de sociale Forhold i den yngre Stenalder mangler vi i en beklagelig Grad Kendskab. Vi kan ganske vist gaa ud fra, at der har været en vis

Samfundsordning hos et Folk, der var fast bosiddende, holdt Kvæg, drev Agerdyrkning og havde en ret udviklet religiøs Tro. Men lidet ved vi om den. Landet har sagtens været delt i en Mængde af-

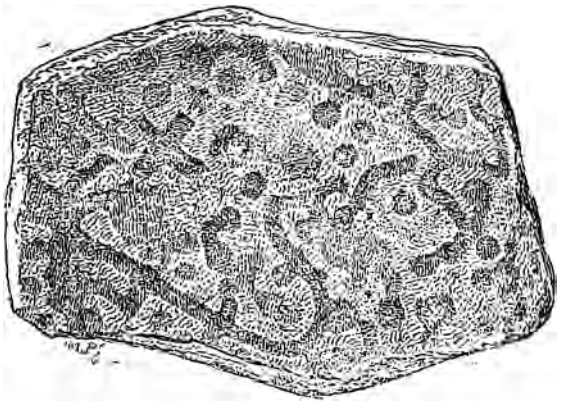

Fig. 71. Sten fundet i en sydslesvigsk Høj, med indgneane Figurer (skaalformede Huller, Kors, osv.).

grænsede Bygder eller Stammeomraader, mellem hvilke der meget ofte herskede Ufred; thi at Folket var krigerisk, lærer dets mange, fortrinlige Vaaben os. Men Krig forudsætter Førere, som efterhaanden ogsaa faar en vis Myndighed i Fred. Derfor maa der have været Høvdinge, rimeligvis var deres Værdighed arvelig i de mægtige Ætter, hvis Familiegrave vi møder i de store Dysser og Jættestuer. Folket har vistnok været delt i Klasser. Adelen, de store Slægter, af hvis Midte Høvdingene toges, de mindre, men fri og jordejende Bønder og endelig Trælle. Om Præster og Haandværkere, navnlig Stenarbejdere, dannede særlige Klasser, er ikke godt at sige, vi maa i det hele endnu en Gang bede erindret, at vi i Grunden intet véd om disse Forhold.

Imidlertid vil næppe nogen, der grundig har sat sig ind i vor yngre Stenalders Forhold, og navnlig ingen, der har udgravet og undersøgt et større Antal Stengrave, kunne tro paa, at disse gemmer hele Befolkningens Lig. Dertil er de for faa — trods deres

Fig. 72. Trepaneret Hovedskal fra Falster.

store Antal — og i hver er der for faa begravede. De rummer afgjort kun en Brøkdel af den store Mængde Mennesker, der døde i Løbet af det Aartusende, som mindst er Varigheden af Tidsalderen.

Det er kun »Overklassernes«, de fri Ætters Mænd og Kvinder, der fandt Hvile i de stensatte Kamre. Hvor har vi da den øvrige Befolknings Grave? Ingen ved det; rimeligvis har Massen været Trælle, hvis Lig blev puttet ned i et eller andet Jordhul uden Ceremonier eller Gravgods. Hvad skulde de med sligt? Gjorde man sig overhovedet den Ulejlighed at spekulere over deres Skæbne, saa havde man vel til dem et Skyggerige af anden, tredje Rang, eller de kunde højst faa Lov til at trælle for Herrerne i det kommende som i dette Liv.

Om Forholdet mellem Kønnene ved vi lidet. Dog har Kvinden vistnok været holdt højere i Ære og haft blidere Kaar end hos mange andre Folk, hvis Kultur lignede vor Stenalders. De ligger begravede sammen med Mændene i de fælles Stengrave, og hvor vi træffer Enkeltgrave, er der blandt dem ikke faa Kvindegrave. Men viste man dem saa høj Ære efter Døden, har de sikkert ogsaa haft Magt og Indflydelse i Familien og Stammen i levende Live.

Hermed tror vi at have udtømt saa nogenlunde, hvad der er at sige om Stengravenes Tid og Folk. Vi maa nu vende os et Øjeblik til

III. En Særgruppe.

Indtil for faa Aar siden kendtes der fra den yngre Stenalder ingen andre Grave end Dysser, Jættestuer og Stenkister. Men saa blev man opmærksom paa, at der i visse Egne af Jylland fandtes Begravelser med ubrændte Knogler og Stenaldersager udenfor Stenkamrene. Blandt andet gjorde jeg opmærksom paa saadanne allerede i 1884 og paaviste, at de forekom i Himmerland baade i Høje og paa flad Mark.

Men det var dog først, da der fra Nationalmuseet blev udsendt kyndige Undersøgere til det sydvestlige Jylland, at der kom større Klarhed over Spørgsmaalet. Omkring i Ribe Amt fandtes paa Heder og Marker dels enkeltvis, dels i større Grupper en Mængde flade, lave, runde Jordhøje, som hidtil var undgaaet Opmærksomheden. Ved Gravninger i dem viste det sig, at de indeholdt ejendommelige Stenaldergrave, der ikke lignede dem, man hidtil havde haft Kendskab til. Under Højene findes indtil 3—4' (1—$1^1/_3$ Mt.) dybt i Grunden nedgravede, aflangt firkantede Fordybninger paa 7—9' ($2^1/_3$—3 Mt.) Længde og 2—3' ($^2/_3$—1 Mt.) Bredde. Langs Kanten af Bunden er der lagt en Ramme af mindre Sten, hvoraf ingen større end Mandsløft, og i Rummet indenfor dem har der været nedlagt i udstrakt Stilling et, meget sjældent to ubrændte Lig, hvis Knogler dog næsten stedse er stærkt medtagne eller helt fortærede. Den døde har faaet med sig i Graven et ikke meget rigt men des mere ensartet og ejendommeligt Gravgods. For Mandens Vedkommende et Vaaben eller to, oftest en Stridsøkse af Flint eller af andre Stenarter og da med Skafthul, et Spyd eller en Dolk; for Kvindens et Smykke af Ravperler eller et Lerkar.

Mange af Højene indeholder flere Grave oven over hinanden, ofte nok helt uden eller med en meget ufuldstændig Stenramme om, saa det er yderst vanskeligt at udrede deres Størrelse, hvorledes de ligger efter Verdenshjørnerne o. lign. Ofte er der dog Tegn paa, at Ligene har været nedlagte i en Trækiste eller i et plankesat Rum, der er styrtet sammen i Tidens Løb.

Fig. 73. En afdækket Rammegrav. Den deri nedlagte Stenøkse ses paa sin Plads.

Lignende Begravelser kan forfølges mod Nord op i Himmerland og mod Øst til Djursland, hvor de forekommer sammen med, ja, lige ved Siden af Stengravene, og det vistnok i større Tal, end man endnu er klar over. Forholdsvis ofte har jeg, medens jeg boede i Vest-Himmerland, faaet Oldsager af de for disse Grave karakteristiske Typer med Underretning om, at de var fundne under en Dynge Smaasten i Høje eller paa flad Mark, hvor der ikke var og aldrig havde været nogen Høj.

Naar man betragter Gravgodset fra disse mærkelige Begravelser, saa bliver man snart klar over, at der blandt det forekommer nogle ganske ejendommelige Typer, som ikke findes udenfor deres Omraade og ikke i Stengravene. Navnlig er forskellige, tildels med hinanden nær beslægtede Stridsøkser af fine, smukke Former og aldeles udmærket Arbejde (Fig. 74), og en særegen, efter Længden lidt bøjet Flintøkse almindelige. Dr. Sophus Müller, der nylig har bearbejdet dette Materiale, viser, at der er en tydelig Forskel i Gravgodsets Art m. m. mellem de Grave, der findes under Højenes Bund, og dem, der ligger oppe i dem. Dette er af Vigtighed, thi det tyder paa Tidsforskel og Udvikling, der har krævet Tid.

Der har været fremsat forskellige Meninger om disse Grave, og navnlig da den, at de skulde være

en stedlig Form, opstaaet i Egne, hvor der ikke fandtes Sten store nok til Opførelse af Stenkamre; derfra kunde de saa have bredt sig ud til andre, stenrigere Egne. Andre mener, at de betegner Sten-

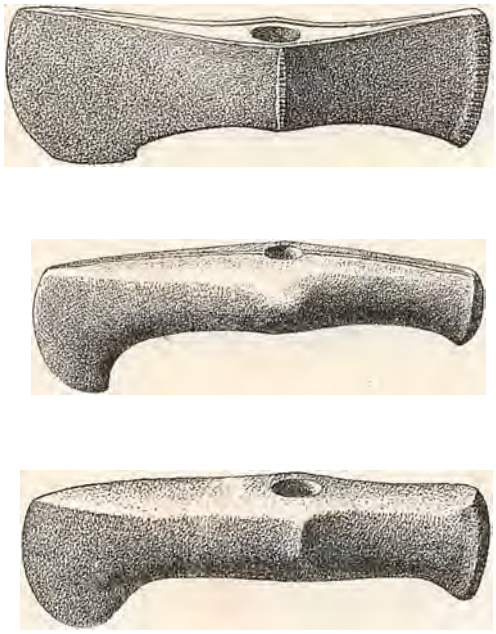

Fig. 74. Stridsøkser fra jyske Rammegrave.

alderens Afslutning, at de er — saa at sige — Stenkisten endnu yderligere reduceret. Nylig har imidlertid Dr. Sophus Müller fremsat en anden Forklaring; den nemlig, at de stammer fra et fremmed Folk, der med fremmede Skikke, nye Vaaben og Redskabstyper vandrede ind langs Sønderjyllands Vestkyst og bosatte sig i den indtil da tyndt beboede sydvestlige Del af Nørrejylland. Derfra bredte de sig mod Nord og Øst, hvor langt ved vi ikke endnu.

Fig. 75. Lerkar fra en Rammegrav.

Adskilligt synes at tale for Rigtigheden af denne Forklaring, som ogsaa staar i Overensstemmelse med, hvad her gentagne Gange er fremsat som sandsynligt, nemlig at der gennem hele Stenalderen er foregaaet mindre Indvandringer saa her, saa der, ved hvilke meget nyt og mange Fremskridt blev indførte. Formodentlig fandt da den her omtalte Vandring Sted temmelig langt ned i Tiden, og det, at den gik til hidtil tyndt besatte Egne, sammen med Broncealderens hurtig paafølgende Fremtrængen har gjort, at vi ser dens Spor som en ejendommelig og isoleret Fundgruppe, der staar underlig fremmed overfor det, vi hidtil vidste om og kendte til vor Stenalder. Hvis altsaa, vel at mærke, Vandringsteorien er rigtig, noget det endnu er for tidligt at dømme sikkert om.

Land og Folk ved Stenalderens Slutning.

Vi staar nu ved Stenalderens Afslutning. Hverken Land eller Folk var det samme som tidligere; store Forandringer havde fundet Sted, og store Fremskridt var gjorte.

Hvor forhen halvnøgne, snavsede Vildmænd strejfede om ved Bredden af Hav og Sø, tidlig og silde sysselsarte med at skaffe sig det fornødne til Livets Ophold, dér boede nu en flittig, i mange Kunster forfaren Befolkning. Den tidligere Tids elendige Hytter, der laa tæt op til de store, stinkende Affaldsdynger, Skuepladsen for Beboernes huslige Liv, var rimeligvis afløste af bedre og solidere Boliger, tjenlige til mere end nødtørftige Soverum for Beboerne. Omkring dem grupperede sig Indhegninger, maaske endog Stalde til Kvæg og Forraadshytter til Hø og Korn, omgivne af ryddede Marker og Græsgange, i hvis Udkanter Høje og Stendysser knejste med Bud om henfarne Slægter.

Overalt saas vel endnu Skoven rejse sin Mur omkring de spredt liggende Bopladser, men den var en anden end fordum, dens Enevælde var brudt. De gamle Ege stod endnu lige ind til Rydningernes Grænse, men i Underskoven imellem dem var der lyst op vide om af Mennesker og Kvæg. Tusender af ryddede Pletter laa strøede omkring i den, forbundne ved kendte Stier, saa langt der var Fred og Frændskab Beboerne imellem.

Kun Grænserne mellem Bygderne eller samhørende Bygdelag kendetegnedes ved store, sammenhængende Skovstrækninger, hvor Vildtet stadig havde sit sikre Tilhold, og hvor alt bar det uberørte Ødes vilde Præg. De gamle Affaldsdynger havde Skoven atter taget i Besiddelse, efter at de havde ligget stille og uberørte hen gennem mange Aarhundreder. I Jyllands magrere Egne synes det, at Heden allerede paa dette Tidspunkt havde faaet Raaderum, ogsaa dér, hvor den ikke var oprindelig tilstede. Hvor Skovene blev ryddede i disse Egne, tog Lyngen dens Plads i Besiddelse, saasnart Jorden ikke blev dyrket til Stadighed. Og det blev den ikke i de Tider; man kendte ikke til Gødning, og saasnart en Plet Jord ikke villigt gav Udbytte, toges en anden i Brug; den tidligere dyrkede blev overladt til sig selv, i frugtbarere Egne blev den da græsgroet, i simplere lynggroet.

Hvor tidligere blinkende Fjorde og strømblanke Sunde skilte Kyst fra Kyst, laa nu dybe, uvejbare Moradser eller stille Laguner, Myriader af Vandfugles sikre Rugepladser. Mangfoldige Smaasøer var forvandlede til siv- eller kratgroede Moser, i hvis dybe Tørv Lag paa Lag af Skovens Kæmper, Fyr og Eg, sov den evige Søvn, væltede ud i dem af Stormens mægtige Haand. Endnu lød Kronhjortens brunstige Brøl, svaret af Uroksens buldrende Bas og Ulvens hylende Diskant ud fra Skovens Dyb, hvor Los og Vildkat hvæssede Kløerne paa Træernes mossede Bark, og Bjørnen brummende søgte sit velgemte Hi efter at have mæsket sig fed paa de saftfulde Mose- og Skovbærs søde Mylder. Endnu rodede Vildsvinet gryntende i den dybe, løse Skovmuld, og endnu fældede Bæverens skarpe Tand de unge, saftfyldte Træer omkring den kunstigt opdæmmede Dam, frem af hvilken dens Hytter ragede som Pansere af højryggede Kæmpeskildpadder.

Men Freden var forbi for dem alle, deres Trængselstid var begyndt. Aldrig vidste de sig sikre for den lumske, hvasoddede Pil, der som en hvislende Slange fo'r imod dem fra Jægerens kraftige Bue. Tidlig og silde ramte Lyden af Øksens Hug deres skræmte Øren, og Vinden bar til dem dybt inde i deres Skovhjem Lugten af Branden, der mindskede deres Omraade, og af Menneskers stærke Uddunstninger, alle vilde Dyrs største Rædsel og Vederstyggelighed.

Menneskets Hævntid var inde. Før var det ham, der angst maatte fly, naar de store Rovdyr var ude om Føde, han maatte fjæle sig i Klippehuler eller søge Ly paa Smaaøer i Vandene og anspænde alle sine vaagnende Aandsevner for at værge sit usle Liv. Han jagede i Skoven, men kun som den jager, der ved, at Retten er en andens, og at han maa være beredt paa til enhver Tid at blive jaget selv. Nu var Spillet vendt om. Nu var det ham, der stolende paa de gode Vaaben, hans Snille havde skabt, paa sit Mandsmod og sin Kraft drog ud at opsøge Dyrene, der skulde føde og klæde ham, uden sky at lytte efter hver Lyd eller spejde efter hvert Spor, der kunde røbe ham, om mægtigere Jægere end han var ude. Nu luskede selv de største og vildeste Dyr helst af Vejen for ham; men skete det, at ét af dem stillede sig imod ham, gik han ikke ræd til Side men optog frygtløs Kampen med det.

For ham var Jagten ikke længere et besværligt Arbejde, der skulde passes Vinter og Sommer, i Kulde og Hede; den var en Adspredelse, Mandens højeste Lyst næst Krig og Elskov. Den blev en Lidenskab, der Slægtled efter Slægtled greb ham fastere og fastere, en ædelig Idræt, som kun frie Mænd turde øve. Hjemme havde han jo Kvæget og den tilsaaede Hvedeager, det var Arbejde for Knøsene at røgte hint og for Trællene at skøtte denne, medens han selv bedede Skovens stortakkede Hjort eller det endnu ædlere Vildt, den fjendtlige Nabostammes stærke Mænd. Hvad har ikke vort Lands nu saa tamme Marker og Skove været Vidne til! Hvilke Kampe mellem Mandsmod og Mandsvilje paa den ene Side, paa den anden den utæmmede Kraft og det vilde Raseri hos Bjørnen, der forsvarede sit Afkom, eller hos den saarede Urokse. Snart og oftest var det det stærke, spidse Flintspyd eller den vægtige, knusende Stenøkse, der gik af med Sejren, ført af en kraftig Arm, styret af en frygtløs Aand, snart — om end sjældnere — var det Manden, der laa under, knust i Bamsens Favntag eller spiddet paa Tyrens krummede Horn. Genlyd har de givet af Kampens Bulder, naar Stamme stred mod Stamme ved Baghold og vilde Overfald; lumske, snigende Fjed har de baaret, naar Mænd listede sig ind paa andre sovende og intet anende Mænd for at hævne en Krænkelse eller et aldrig glemt Drab. Thi Blodhævn har sikkert været Lov for vor Oldtids Folk som for alle andre.

Her laa en fredelig Bygd, hvor nu lynggroede Kæmpehøje tegner dens Grænser ind mod den fordums Skov, dækkende over deres Ben, hvis Liv henrandt knyttet til denne lille Plet Jord, hist, — gemt lunt bag Storskov og Krat, laa en nybygget Hytte, en ung Families første Hjem, Spiren til den Bondeby, der nu indtager dens Plads. Saalænge

Mennesket strejfer om snart her, snart dèr, ganske vist inden for Grænser givne ved Hensynet til og Frygten for Naboerne til højre og venstre, men dog stedse i rastløs Bevægelse inden for det dem anviste Omraade, saalænge er der ikke Tale om noget Hjem eller nogen Hjemfølelse. Ethvert Sted er godt, naar blot det giver Ly og Læ og let Adgang til Føde i de Dage, man dvæler dèr. Mindskes Udbyttet af Bløddyrsamlingen, eller bliver Vildtet for sky i Nabolaget, nu vel! saa er der Steder nok at drage hen, hvor Forholdene er bedre. Naturligvis har hver Stamme sine Yndlingspladser, hvortil de stadig søger, fordi de ligger i Nærheden af store Østersbanker eller gode Jagtgrunde: men selv om dens Medlemmer ofte tænker med Glæde tilbage paa de magelige Dage tilbragte dèr, Følelse af et Hjem faar de dog ikke.

Først naar Mennesket fæster sig til ét Sted og slaar Rod dèr, naar han rejser sig Boliger bestemte til at huse ham og hans gennem længere Tid, naar han lægger Arbejde i den Gerning at rydde Skoven til Græsgange for Kvæget eller til Agre for Sædekornet, først da har han et Hjem, hvortil han føler sig knyttet og hvorved han hænger i godt og ondt. Saa opstaar hos ham Tanken og Ønsket om at bemægtige sig som Ejendom et vist Stykke Jord, der kan tilhøre ham personlig eller hans Slægt med Udelukkelse af alle andre. Saalænge han vandrer om, jagende og fiskende, knytter der sig vel nok et Ejendomsbegreb til Jorden, for saa vidt som hver Stamme eller Stammeafdeling efter hævdvunden Skik er eneberettiget til at jage og fiske paa et vist Omraade. Men yderligere Udstykning af dette mellem de enkelte Familier eller Medlemmer er umulig og finder næppe nogensinde Sted. Mellem dem hersker i Reglen den mest vidtstrakte Kommunisme; den enkeltes Bytte er alles Bytte, den enkeltes Held alles Held.

Men Sagen faar et andet Udseende, naar Kvægavl og især Agerdyrkning vinder Indpas i et Land, hvor ikke Stepper og udstrakte, aabne Græsgange indbyder til fortsatte Vandringer med de store Kvæghjorde. Hvor Skoven maa ryddes for at skaffe Plads til Græsgange og Sædejord, nøder Forholdene Beboerne til at leve spredte hver Familie eller Familiestamme paa sit lille, begrænsede Omraade. Dèr opstaar den Tanke snart, at den Plet Jord, en Mand har ryddet, tilhører ham eller i alt Fald det snevre Familiesamfund, hvortil han hører. Tiltager Befolkningen stærkt paa et Sted, vil den ikke kunne blive boende sammen, thi der vilde da snart blive for lidt Græsning indenfor rimelig Afstand til Kvæget og for lidt Sædejord til Kornet. Den vil da sprede sig ud i de omgivende Skove, hvor Nybygder dannes rundt om Moderbygden. Saaledes kommer hver Familie, hver Æt til at sidde paa sin Ejendom, der bliver en fast Arv i Slægten, og Hjemmet kommer til at spille en Rolle.

Vi maa tænke os denne Omformning af Begreber og Forhold begyndt maaske allerede i en tidlig Tid af den yngre Stenalder, saaledes at vi ved dennes Slutning har en Befolkning fast knyttet til Jorden, hver Familie til sit Eje, rede til at forsvare Retten til den til sidste Blodsdraabe. Hvorledes Familiernes Organisation har været, ved vi intet om, men at de har følt sig fast sammenknyttede, viser de

fælles Gravkamre, benyttede Slægtled efter Slægtled maaske gennem Hundreder af Aar. Dette viser tillige, at Forholdene i alt Fald lange Tider igennem har været faste. Led efter Led har Slægten siddet paa sin arvede Ejendom, uforstyrret eller sejrrigt afvisende mulige Forstyrrelser.

At Hjemmet og Slægten kom til tidlig at betyde saa meget, har formodentlig gjort sit til, at Kvindens Stilling har været saa anset, som det fremgaar deraf, at hun ofte har faaet en Grav for sig selv eller hviler sammen med sin Mand i en fælles Grav. Om der har hersket En- eller Mangegifte, vides ikke, men gentagne Gange har man fundet Tegn til, at én Mand og én Kvinde var begravede sammen, hvilket kunde tyde paa Engifte. Under Mangegifte vilde Kvinden næppe heller have indtaget nogen betydelig Stilling.

Naturligvis har hun haft nok at tage Vare paa; paa hende har sikkert hvilet hele det huslige Arbejde, al Fødens Tilberedning, Omsorgen for Familiens Klædedragt o. s. v. Pottemageri har sagtens, hvad der er det almindelige, været Kvindegærning; maaske har hun ogsaa havt Tilsyn med Jorden, hvor Agerdyrkning blev drevet. Kvæget har formodentlig de unge Mænd og Drenge draget Omsorg for; ude i Skoven, hvor det sikkert ofte maatte søge Føden, skulde der Mænd til for at vogte og forsvare det. Hvis Trælle har været holdte i større Tal, har det naturligvis lettet Arbejdet for de fri Kvinder betydeligt.

Og saaledes har det været. Befolkningen har bestaaet af de fri Ætter og deres undergivne, livegne, efter hvem vi rimeligvis aldrig vil finde bestemte Spor.

Under alle Omstændigheder turde det være sikkert nok, at vi ved Stenalderens Afslutning har for os et Land, der ikke længere laa hen i uryddet Oprindelighed, og et Folk, der ikke paa nogen Maade har bestaaet, som vist de fleste tænker sig det, af omstrejfende, jagende og fiskende Vildmænd. En ny Kultur var ved at nærme sig Landets Grænser med nye Tanker og nye Skikke. Beredt til at modtage og omforme den efter sit Behov, om den kom fredeligt og langsomt, eller til at kæmpe modigt og udholdende mod en indtrængende Fjende, selv om han var overlegen ved Kultur og i Tal, stod da her i Danmark og det sydlige Skandinavien en ret talrig, legemlig kraftig, intelligent, skønhedselskende Befolkning, med Tro paa Sjælen og dens udover Døden fortsatte Liv, paa en Gude- og en, Alnaturen besjælende, Aandeverden.

Det er om denne nye Kultur og om Maaden, hvorpaa den trængte frem i Norden, vi skal fortælle i næste Afsnit.

BRONCEALDEREN.

Medens det forholdsvis hurtigt blev erkendt af Videnskabsmændene Jorden over, at Mennesket overalt havde gennemlevet en Stenalder, vakte Thomsens Opstilling af en Broncealder derimod en Modstand, der næppe er overvunden endnu. Det var for saa vidt mærkeligt, som det af den klassiske, græske Litteratur, èn Gang al Visdoms Kilde, fremgaar, at Grækerne meget godt vidste om en Tid, da Vaaben og Redskaber var af Bronce, og da Jernet var ukendt. Broncealderen ligger altsaa ikke fjernere, end at Traditionen om den ikke havde tabt sig i den græske Oldtid.

Desuagtet mødte Paastanden om, at Stenalderen her i Norden var bleven afløst af en Broncealder, fra mange Sider, til at begynde med, kun Smil og Skuldertræk. Men da flere og flere lærde ogsaa uden for Norden sluttede sig til den nye Lære og søgte at paavise en Broncealders Eksistens ogsaa for det øvrige Europas Vedkommende, rejste der sig en Storm.

Det maa nu ogsaa indrømmes, at den ser højst forunderlig ud, denne Paastand, at Mennesket skal have benyttet Broncen først af alle Metaller, da den jo dog er en Legering, en Blanding af Kobber med Tin. Imidlertid sagde Thomsen ikke andet, end at saaledes havde Forholdet været her i Norden, hvor han og alle kyndige naturligvis straks indsaa, at Metalbrugen maatte være indført. Det har da ogsaa vist sig, at der i de sydligere Lande, i Spanien, Italien, Grækenland og flere Steder i Asien, er gaaet en »Kobberalder« forud for Broncealderen.

Kobber findes »gedigent« — det vil sige som rent Metal — i, ja sine Steder ovenpaa Jorden og kan saaledes let falde i Hænderne paa Mennesker, der er vant til at holde skarpt Øje med alt i Naturen. Da Europæerne først kom til Nordamerika, fandt de Indianerne, der ellers levede i en rèn Stenalder, i Besiddelse af en Del Vaaben og Redskaber af Kobber. Disse var imidlertid koldt udhamrede, ikke støbte. Metallet var behandlet som et Slags blød Sten, der kunde formes ved Slag med en anden Sten. Indianerne hentede Materialet til disse Kobbersager navnlig fra Egnene ved Øvre-Søen (Lake Superior) hvor Kobberet pletvis fandtes liggende paa Overfladen i rèn Tilstand.

De stod altsaa paa det første Trin af Overgangen mellem Sten- og Metaltiden, og de viser os, hvorledes denne kan have formet sig ogsaa i den gamle Verden. Men naar Mennesket èn Gang er i Besiddelse af Kobbergenstande, maa det tidligere eller senere ved et Tilfælde ske, at deres Smelielighed bliver kendt. Kobberets Smeltepunkt ligger ikke ret højt, Heden i et almindeligt Baal, i en brændende Hytte eller fra en Skovbrand vil være tilstrækkelig til delvis at smelte det.

Dernæst vilde det gaa op for en eller anden stor Aand, at her var noget, Menneskene kunde drage sig til Nytte, idet de nu havde i deres Magt let og hurtigt at give Metallet hvilken Skikkelse de vilde, ved at smelte det og helde det i en forud tildannet Form. Dermed var den afgørende Grænse mellem Sten- og Metaltid overskreden og Muligheden for et uhyre Fremskridt i Kultur givet.

Vi siger udtrykkelig Muligheden, thi hvor vigtigt Kendskabet til Metaller og deres Anvendelse end er for Mennesket, medfører det dog ingenlunde nødvendigvis Kulturfremskridt. Et Stenalderfolk kan baade i materiel Kultur, i social og politisk Udvikling og i aandelig Henseende staa højt over et, der er kendt med endog Jernets Behandling, dets Udsmeltning af Erts og Smedning. Gennem hele Afrika er saaledes Jernet benyttet, og de fleste af dets mørke Stammer er dygtige Smede, men desuagtet staar

mange af dem i alle andre Henseender tilbage for Folk som f. Eks. Polynesierne, der ved Europæernes Ankomst levede i en ren Stenalder — og sikkert ogsaa for den yngre Stenalders Befolkning i Norden.

Men saa længe Metaller ikke er kendte, er der sat en vis Grænse for Udviklingen, derfor er deres Opdagelse af saa stor Betydning. De er en nødvendig Betingelse for Fremskridt, men de betinger ikke nødvendigvis dette.

Altsaa har Kobber, i alt Fald i Europa, store Dele af Asien og Amerika, været det først fundne og først bearbejdede Metal; men Kobberalderen synes overalt kun at have varet forholdsvis kort. Dette beror paa, at Kobber er blødt og lidet egnet til Redskaber og Vaaben, en Kobber-Eg sløves hurtigt, og det bøjer sig let ved Stød og Slag. Sammensmeltes det derimod med nogle Procent Tin, bliver det haardt, stærkt og bedre hærdeligt, medens det dog stadig er forholdsvis let at smelte og lader sig udstøbe overordentlig tyndt. At Bronce har store For-

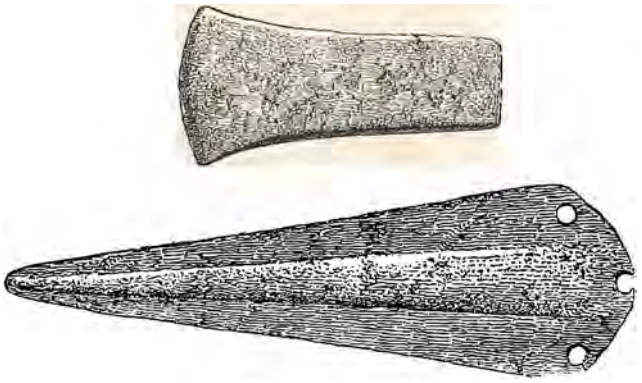

Fig. 76. Ældste Former af Metalsager i Norden. Økseblad af Kobber (øverst), Dolkstav (nederst).

trin for Kobber, maatte meget hurtig gaa op for dem, der kendte begge, og at det som Følge heraf snart sejrede i Konkurrencen, er ikke forunderligt.

Spørgsmaalet er kun: hvorledes fandt Mennesket paa at blande Kobber og Tin sammen? Det er nemlig givet, at Bronce ikke forekommer i Naturen, hverken som gedigent eller i Malme, og at selv om det forekom, vilde de lidet udviklede Mennesker, her er Tale om, have været ganske ude af Stand til at erkende dets Sammensætning og eftergøre det ved Kunst. Nej! et eller andet Tilfælde maa have vist Vej. I et Land, hvor baade Tin og Kobber forekommer, maa det en Gang være sket, at de er blevne sammensmeltede paa en Maade, der tillod menneskeligt Skarpblik at iagttage det. Det derved fremkomne Produkt, Broncen, maatte straks tiltrække sig Opmærksomheden ved sit smukke Udseende, thi det skinner som Guld, og ved de med det anstillede Forsøg maatte dets gode Egenskaber snart vise sig. Man er da skredet til at smelte de to Metaller sammen i forskelligt Forhold, indtil man lærte, at 90 pCt. Kobber med 10 pCt. Tin gav den bedste Bronce; derved blev man da staaende.

Saaledes véd vi nu, at Gangen i Metaltidens Begyndelsesudvikling har været. Men da det første Gang blev paastaaet, at en Legering som Broncen

skulde være det først benyttede Metal, kan man godt forstaa, at mange studsede og nægtede at erkende Rigtigheden deraf. Modstanden mod Broncealderen udgik navnlig fra Tydskland, idet en Skole af tyske Arkæologer hævdede, at det enkelte Metal, Jern, maatte have været kendt og brugt før den sammensatte Bronce, og at det var ganske umuligt, at de nordiske Broncesagers rige og fine Ornamenter kunde være udførte uden Jern eller endog Staalredskaber. Denne fanatiske Modstand fik Støtte i Tyskernes den Gang saa heftige Had til Danmark og alt dansk og i en Følelse af Nag, for ikke at sige Misundelse,. over, at den epokegørende Tredeling af den forhistoriske Tid skulde være udgaaet fra Danmark og videre underbygget ved nordiske Arkæologers flittige Undersøgelser.

Om det end ikke kan siges, at al Modstand mod Broncealderen er ophørt i Tyskland, er den dog nu betydningsløs, og en Broncetid er almindelig erkendt som et Gennemgangsled i Udviklingen for de fleste europæiske og asiatiske Folks Vedkommende. Derimod antages det, at den maaske ikke er noget nødvendigt Gennemgangsled, der kan meget godt tænkes at have været Folk, som først er kommen efter at benytte Jern og altsaa har sprunget Broncealderen over. Bevist, at der er eller har været saadanne, er det næppe; Afrikas mørke Befolkning der vistnok overalt er gaaet fra en Stenalder lige over i en Jernalder, synes saaledes at have faaet Kendskabet til Jernets Udsmeltning og Smedning tilført ved Kulturudbredelse, rimeligvis fra Ægypten, som selv menes at have haft en, om end kortvarig Broncealder.

»Kobberalderen« har ikke naaet Norden som saadan. Ganske vist findes ogsaa her et ringe Antal Vaaben og Redskaber af rent Kobber og af meget gamle Former, men de er vistnok indførte sammen med andre af Bronce og med Typer, der allerede vidner om en fremskreden Teknik, om fæstnede Former og om en udviklet Ornamentstil. De viser kun, at Broncealderen naaede forholdsvis tidlig hertil, inden de ældre, tarveligere Kobbersager var gaaet ganske af Brug i de Egne, hvorfra Metalstrømmen udgik.

Naar vi nu igen staar ved Overgangen til en ny Tid, maa vi atter stille Spørgsmaal om, hvorledes denne naaede Norden. Var det et nyt Folk, der vandrede ind, erobrende Landene fra deres tidligere Besiddere, udryddende eller undertrykkende disse? Eller var det den ældre Befolkning, som villigt optog det ny, der tilførtes den ved Handelsforbindelser eller ad andre fredelige Veje? Den tredje Mulighed, at Metalkulturen selvstændig kunde have udviklet sig her, er udelukket allerede af den Grund, at Kobber og Tin ikke findes i Danmark, det sidste heller ikke i Skandinavien, og at dettes Kobbergruber først blev opdagede og drevne langt ned i den historiske Tid.

Ved Besvarelsen af Spørgsmaalet er vi atter i Forlegenhed, fordi meget taler for det ene, meget for det andet Svar.

Hvis Forholdet var det, at en Befolkning med en højt udviklet og gennem mange Aarhundreder fæstnet Stenalderkultur ved Paavirkning ude fra havde taget imod Broncen, skulde man synes, at dette maatte være gaaet langsomt for sig. De gamle, i og

for sig gode Redskaber og Vaaben vilde næppe være gaaet af Brug ligesom med ét Slag; de vilde have holdt sig ved Siden af de ny og kostbare gennem lange Tider. Det nyindførte Metal vilde kun være trængt langsomt frem og vilde have været saa kostbart, at det i Begyndelsen kun kunde anvendes til Smykker og til de mægtigstes Vaabenudstyr. Og det vilde have taget endnu længere Tid, inden Folket var bleven fortrolig med dets tekniske Behandling og havde lært at smelte, støbe og forsire det.

Vi maatte vente at træffe alt dette udtrykt ved en Række Overgangsfund, Blandingsfund. Vi ved jo, at det lige til Stenalderens Slutning var Skik at medgive de døde et Udstyr for det kommende Liv; i dette skulde man synes, at Overgangen maatte præge sig. Vi ved endvidere, at Stenalderen havde sin ejendommelige Stil, der kendes bedst fra Lerkarrenes Ornamentering. Man skulde vente at træffe, i alt Fald Minder om den ældre Stil i den nyere Tid, især hvis det maa antages, at Befolkningen snart lærte at behandle Broncen og at ornamentere den.

Hvad siger Fundene os nu herom? Ja, skal vi stole alene paa dem, maa vi gaa ud fra en aldeles pludselig Optræden af Broncen. De fortæller, at den straks og fuldstændigt afløste Brugen af Sten til Vaaben og Redskaber. Vi mangler næsten ganske Overgangsfund, hvori Sten og Bronce forekommer Side om Side, og det hvad enten vi ser paa Grav-, eller paa Mark- og Mosefundene. Ganske vist findes enkelte Gange en Broncegenstand i en Stenaldergrav eller et Stenvaaben mellem Broncealdersager; men dette maatte ventes, selv om en Indvandring og Erobring antages, thi denne foregaar jo ikke som med ét Slag. Der maa nødvendigvis have været i alt Fald stedvis nogen Tid til Berøring og til Overførelse af enkelte Ting fra den ene til den anden Befolkning. Disse sjældne Blandingsfund er imidlertid langt fra nok til at give os et Billede af den lange Overgangstid, en Kulturoverførelse kræver. Broncens pludselige Optræden, den næsten fuldstændige Forsvinden af Stenen i selv de ældste Fund fra Broncealderen, den Mængde store og kostbare Vaaben og Smykker af Bronce, som straks kommer til Syne, kan vanskeligt forklares paa anden Vis end ved at antage et hurtigt fuldbyrdet Folkeskifte.

Herfor taler ogsaa, at Broncealderens Stil fuldstændigt og paa én Gang afløser Stenalderens. Selv om store Mængder Broncesager blev indførte med deres rige, navnlig ved Spiralen kendetegnede Ornamentik, vilde den gamle, afholdte og indarbejdede Ornamenteringsstil dog næppe straks forsvinde. Den vilde stikke Hovedet frem, saa snart man i Landet begyndte at bearbejde Metallet. Vi ser noget saadant atter og atter, hvor den evropæiske Kultur naar hidtil af den uberørte Folkeslag. De optager, hvad de kan bruge, og deres gamle Kultur nedbrydes, men netop deres Ornamentik er mest sejlivet; den overfører de paa det ny, saa snart de bliver i Stand til at bearbejde det nogenlunde selvstændigt.

Desværre kender vi kun meget lidt til den ældre Broncetids Lerkar, ellers vilde de maaske kunne give os tydelige Vink om, hvorledes det forholder sig med det her drøftede Spørgsmaal. Thi lad der ogsaa have været nok saa stærk en indgaaende Broncestrøm, de skrøbelige og værdifulde Lerkar er dog

næppe bleven indførte. Former og Stil maatte, hvis Overgangen var fredelig, fortsætte sig fra Stenalderen over i Broncealderen. Det lidet, vi kender til dennes ældste Lervarer, peger imidlertid ikke i denne Retning, de staar Stenalderen fjernt.

Saa vidt synes altsaa alt at tale for en Indvandring og for en hurtig, gennemgribende og voldsom Omformning af det bestaaende. Men anderledes ser det ud, naar vi kommer til Gravformer og Gravskikke, de fortsætter sig nemlig uforandrede over fra Stentil Broncealder.

Den mandslange Stenkiste var jo den yngste Gravform, vi traf paa i Stenalderen, og ved Siden af den i nogle Egne Begravelser, indrammede med mindre Sten, eller maaske i Trækister, omgivne af en Stenhob. Men netop disse Gravtyper genfinder vi i Broncealderens Begyndelse, ligesom vi ogsaa finder Ligene begravede ubrændte og ledsagede af Gravgods. Hvad Højformerne angaar, er der en ganske lignende jævn Overgang at spore; den er navnlig tydelig i de Egne af Jylland, hvor store Langhøje uden nogen over Jorden synlig Stenkrans holdt sig i Brug lige til Stenalderens Afslutning. De genfindes uforandrede i Broncealderen og fortsætter sig ned gennem denne, til efter at Ligbrændingen var bleven indført. Ogsaa paa Bornholm er der en paafaldende Lighed mellem Gravene fra Slutningen af Stenalderen og Begyndelsen af Broncealderen, og her, hvor store Gravpladser er almindelige, findes de sammen paa disse i umiddelbar Nærhed af hinanden. Det ser ud, som om det er én og samme Befolkning, der vedbliver uden Afbrydelse at benytte samme Begravelsesplads; hvis en ny var vandret ind, havde den vel nok valgt sig ny Steder til sine Grave.

Vi er her i en slem Forlegenhed, thi det vilde dog være mærkeligt, om et erobrende Folk skulde — selv om det var nær beslægtet med det i Landet boende — være mødt med netop de samme Gravformer og Skikke, som dette var i Besiddelse af og havde uddannet gennem en lang, tildels selvstændig Udvikling. Og endnu mærkeligere skulde det være, om de Dele af dette Folk, der kom til det ny Lands forskellige Egne, netop skulde have Gravskikke, som Særsæd var i dem. Paa Bornholm skulde de begrave paa store Gravpladser i Stenkister uden Høj over eller dækkede med en Stenhob, paa Øerne i Stenkister i Jordhøje, i visse jyske Egne skulde lige netop de indtræffe, som dannede Langhøje i Lighed med de gamle stedlige. Dette er aabenbart en umulig Antagelse; man næsten lige saa usandsynligt er det, at det ny, erobrende Folk overalt skulde have optaget de erobrede Landsdeles lokale Grav- og Højformer.

Vi maa indrømme, at enten vi forsøger at tænke os Broncealderen indbragt ved Kulturpaavirkning, gennem Handelsforbindelser o. l., eller vi tænker os den bragt til Norden med et indvandrende, det ældre fortrængende Folk, staar vi overfor tilsyneladende uløselige Modsigelser. Vi maa derfor overlade til Fremtiden at raade denne Gaade og slaa os til Ro med, hvad vi véd, nemlig at Broncen kom ind i Landet sydfra, at der med den fulgte en ny Stil, men at samtidig de gamle Gravskikke en Tid lang holdt sig temmelig uforandrede.

Vi maa dog have Lov til at sige, at der næppe

har været saa stor Forskel mellem Liv og Kultur i den ældre og den nyere Tid, som man efter Fundene at dømme skulde tro. Kvægavl og Agerdyrkning er jo ikke — som man i lang Tid antog — indførte samtidig med eller i Broncealderen, og der

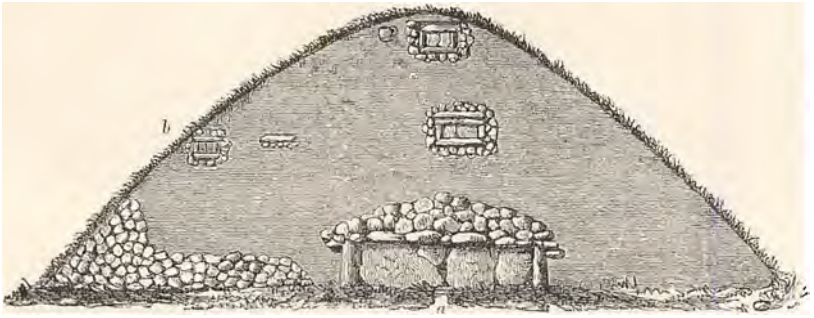

Fig. 77. Gennemsnit af en Broncealderhøj. a. Stor Stenkiste. b. Mindre Stenkiste med brændte Knogler.

synes heller ikke i andre Henseender (religiøs Tro, sociale Forhold) at være tilført noget særlig betydningsfuldt nyt. Det maa ogsaa siges, at Broncens Eneraadighed i Fundene ikke behøver at bevise dens Eneraadighed i Livet. Hvis den virkelig med ét Slag har afløst Stenen, saa maa dette skyldes en Indvandring af et Folk, hos hvem Broncekulturen var gammel og indarbejdet. Det er simpelt hen utænkeligt og umuligt, at den gjennem Handel kunde være indført straks i saadanne Masser, som maatte til, naar den hurtigt og helt igennem skulde fortrænge Stenen. Ja, om den end var indført i nok saa stor Mængde, vilde Stenalderfolket dog ikke saadan lige med ét fuldtud have givet Slip paa sine tilvante Vaaben og Redskaber.

Hvis det samme Folk her i Norden har været Bærer af Sten- og Broncealderens Kulturer, maa Brugen af Sten have fortsat sig ned i Broncealderen, saaledes som vi ser det overalt, hvor de to Kulturer afløser hinanden ad jævn og fredelig Vej, og naar dette ikke præger sig i Fundene, maa det have sine bestemte Grunde. Det kunde tænkes, har man sagt, at have følgende Sammenhæng: de fleste af de samlede Fund, vi har, omfatter Gravgods, hengemte Skatte eller Arbejdsforraad og Ofre. Men netop de kan tænkes at komme til ene eller næsten ene at indeholde Broncesager, der jo var kostbarest og højst ansete, selv om Stensager endnu var i Brug. Vi kender yderst faa eller slet ingen Bopladsfund fra Begyndelsen af Broncealderen, og det er alene i dem, vi kunde vente at se ogsaa de simple, daglig anvendte Redskaber repræsenterede. Naar og hvis de en Gang kom for Dagen, vilde det ikke virke overraskende, om vi i dem fandt Stensager i temmelig Mængde.

Det er ogsaa bleven fremhævet, at Pilespidser af Bronce næsten ikke forekommer i de ældre Broncefund, medens de viser sig igen i de yngre. Bue og Pil kan dog næppe antages at være gaaet pludseligt af Brug ved Stenalderens Slutning for at komme op igen faa Aarhundreder efter. Langt rimeligere, siges der, vilde den Antagelse være, at man har spidset sine Pile med Sten, der var lige saa egnet dertil som Broncen og mindre kostbart at bortskyde.

Ogsaa Stridsøkserne savnes i Broncetidens Begyndelse, medens de atter viser sig længere hen i den; mulig har man ikke villet ofre Metal til dem, store og tunge som de maatte være, saa meget mere, som de gamle af Sten jo opfyldte alle rimelige Fordringer til Skønhed og Brugbarhed.

Gennem det hele Tidsafsnit er større Redskaber af Bronce meget sjældne, om de end forekommer. De kan maaske mange Gange i det daglige Liv have været erstattede af Stenredskaber, mener de, der holder paa, at saadanne har været i Brug ved Siden af dem af Bronce.

Hvis man antager, at et Folk i fuld Besiddelse af en indarbejdet Broncekultur er indvandret og har fortrængt Stenalderens, kan Forhold som de omtalte bedre forstaas, uden at man behøver at tage sin Tilflugt til den Tanke, at Broncen i alt Fald i Begyndelsen kun dækker over Stenen.

Forøvrigt kan vi her bemærke, at Broncesager selvfølgelig ikke findes nær saa hyppigt som de næsten uforgængelige Stensager, dels fordi de holder sig langt slettere, dels og væsentligt fordi det kostbare Metal atter og atter er bleven omsmeltet og omstøbt i ny Former, eftersom Smagen forandrede sig og Genstandene gjordes ubrugelige ved Slid eller Beskadigelser.

Naar alt kommer til alt, er det maaske sandsynligst, at der et eller flere Steder i Landet er indvandret et broncebrugende Folk eller mindre Dele af et saadant. De er, maaske efter en Kamptid, traadte i fredelig og venskabelig Berøring med Landets ældre Befolkning, hvis Læremestre de har været

Fig. 78. Egekiste fra Mejlbjerg-Høj med Laag og Yderkiste.

i Metalbehandling, og hvad dertil hører. Paa denne Vis kan det bedre forstaas, at Broncen sejrede saa hurtigt, og at der findes saa faa Spor til, at man har famlet sig frem, hvad dens Brug og Behandling angaar, ligesom ogsaa, at gamle Gravskikke vedligeholdt sig uforandrede paa mange Egne trods alt det

ny, der blev tilført og optaget. — Men vi kan ikke dvæle længere ved de mere almindelige Betragtninger; vi maa gaa over til at gøre os bekendte med det Materiale, hvorpaa vort Kendskabet til Tiden hviler.

Fundene fra Broncealderen grupperer sig paa samme Maade som de fra Stenalderen. Foruden spredte, tabte eller tilfældigt bortkomne Sager forekommer Gravfund, forsætlig nedlagte Mark- og Mosefund samt de yderst sjældne Bopladsfund.

Medens Stenalderens Grave, saa vidt vi kender dem, alle indeholder Knogler af ubrændte Lig, og medens de — paa den mindre jyske Særgruppe nær — alle er byggede af Sten som et større eller mindre Gravkammer, hersker der en langt større Mangfoldighed i Broncealderens Gravskikke og Gravformer. Dette vidner om, at Land og Folk har været under livlig og skiftende Paavirkning ude fra. Men over for en saadan Tid gælder det frem for alt at faa udredet, hvad der er ældre og hvad der er yngre, hvad der er tilført og hvad der skyldes selvstændig Udvikling, hvad der er Begyndelse og hvad der er Ende. Uden det vil alt løbe sammen i idel Forvirring.

For at faa fat paa Begyndelsen, maa vi dels se paa Gravene, dels paa Oldsagerne. Af de første er de sandsynligvis ældst, som mest ligner den foregaaende Tids og gemmer ubrændte Lig; af de sidste maa de sættes længst tilbage, som har de oprindelige Former, som er gjorte af rent eller kun lidet tinholdigt Kobber og som mest ligner dem, der genfindes andet Steds i Evropa og vides at være de ældste dèr. Naar vi saa finder de Sager, der har et gammelt og oprindeligt Præg, i de Grave, vi maa anse for de ældste, kan der ikke være Tvivl om, at vi har fat i den rigtige Ende.

Følgende Gravformer forekommer i Broncealderen, nævnte i den Rækkeorden, i hvilken de sandsynligvis har afløst hinanden: Stensatte, mandslange eller længere Kister, Trækister, oftest tildannede af udhulede Egestammer, Lejer af Sten, dækkede af en Stenhob, mindre Stenkister, satte af udkløvede Fliser, og store Lerkar, de to sidste med brændte Knogler, samt en-

Fig. 79. Optrin af Livet i den yngre Broncealder. Høvdingens Lig bæres til Baal. Tegnet af Karl Jensen.

delig Hobe af saadanne, simpelt hen nedlagte i et Hul i Jorden. I de større Kister findes næsten altid, under Stenhobene ofte ubrændte Knogler; dette tillige med selve Gravformen viser dem hen til Tidsalderens Begyndelse. De fleste Broncealdergrave dækkes af kunstigt opkastede Høje, kun sjældent forekommer de enkeltvis — og endnu sjældnere samlede i større Tal — paa flad Mark. Stenkister, som i hele deres Anlæg ikke er til at skælne fra dem, der tilhører Stenalderens Afslutning, findes staaende paa Bunden af og midt i større eller mindre Rundhøje eller højere oppe i saadanne, hvor det da i Reglen viser sig, at de er anbragte oven paa en Stenalderhøj, forhøjet ved Tilførsel af ny Fyld.

De kan dog ogsaa forekomme nedgravede i

Undergrunden under Højen, ligesom de ubrændte Knogler kan findes blot omgivne af en Stenramme, ja, ganske uden Spor til nogen saadan eller til Dække af nogen Art — altsammen mindende om de Stenaldergrave, vi omtalte som tilhørende en Særgruppe.

Paa Kisternes Bund, paa et brolagt Leje under Stenhobene og i de store Stenkister er Liget — thi der er næsten altid kun begravet ét i hver Grav — nedlagt fuldt paaklædt, prydet med sine Smykker og, hvis det tilhører en Mand, ledsaget af sine prægtigste Vaaben.

Man skulde ikke vente, at Klædedragten kunde være bevaret i nogen Udstrækning i saa gamle Grave som disse; men til alt Held er det dog Tilfældet i én Art af dem, nemlig i Egekisterne. Fra dem ved vi forbavsende god Besked med, hvorledes vor ældste Broncealders Mennesker gik klædte.

Egekistegravene findes spredte hele Landet over, om end ikke i noget stort Antal. De forekommer i runde Jordhøje, undertiden meget store, undertiden ogsaa mindre og navnlig lavere, fladere; ikke sjældent findes flere Begravelser i samme Høj. Kisten er tildannet af en svær, for begge Ender lige afskaaren, kløvet Egestamme, hvis ene Halvdel rummer Lig og Gravgods, medens den anden er lagt over den som Laag. Undertiden er der udenom anbragt en Yderkiste bestaaende af en endnu større, kløvet Egestammes ene udhulede Halvdel, der er hvælvet over Inderkisten. Denne er i Reglen 8—10′ ($2^2/_3$—$3^1/_3$ Mt.) lang, dog forekommer den ogsaa i mindre Format ned til 3—4 Fods ($1-1^1/_3$ Mt.) Længde; i saa Fald indeholder den et Barnelig. Aabnes den, ses det, at Liget har ligget i udstrakt Stilling iført sin Dragt, undertiden desuden indsvøbt i et stort Stykke Tøj og hvilende paa en Oksehud. I det Rum, der blev tilovers i den mere end mandslange Kiste, er nedlagt en Del Gravgods, som ikke henhører til det personlige Udstyr, thi dette findes altid paa sin Plads, som det blev baaret i levende Live.

Egekisten er gærne omgivet af en Stenhob, undertiden ogsaa ompakket med et tykt Lag Tang. Vi skal senere komme tilbage til Enkelthederne ved Dragt og Udstyr, som vi kender det fra disse Grave. Naar alt i mange Tilfælde har holdt sig saa forbavsende godt i Trækisterne af denne Art, skyldes det Fugtigheden paa Højens Bund, der har uddraget Garvesyre af Egetræet og imprægneret Tøj, Træ o. s. v. dermed.

I Stenkisterne og under Stenhobene, der dog vistnok ofte har dækket over Trækister eller over plankesatte Grave, er der sjældent eller aldrig bevaret noget af Klædedragten, ligesom ogsaa Gravgodset i Reglen har holdt sig langt mindre godt. Saa meget kan dog ses, at de her nedlagte Lig i alt væsentligt har været udstyrede som i Egekisterne, og der er ikke Grund til at antage nogen synderlig Tidsforskel mellem disse og hine.

I enkelte Tilfælde finder man Bunden i en mandslang Stenkiste bestrøet med brændte Menneskeknogler, ligesom saadanne ogsaa er fundne i Egekister, store nok til at rumme et ubrændt Lig, og udbredte over store Stenlejer under en Stenhob. Vi ser her en ganske ny Gravskik dukke frem, fuldstændig ukendt i Norden indtil da. Er der nu atter sket en Indvandring af et nyt Folk med ny Skikke? Sikkert ikke. Vi ser tydelig den jævne Overgang fra gammelt til nyt. Ved Paavirkning ude fra er radikale Fremskridtsmænd — sikkert til konservative Medborgeres Forargelse og Forbitrelse — begyndt at optage den udenvælts Skik at lade Ligene af døde Paarørende baalbrænde. Men de brændte Levninger anbringes endnu i de gamle velkendte Kister o. s. v., som jo egentlig er ganske overflødig store nu, da de kun skal rumme nogle Haandfulde Aske, og de ledsages endnu stadig af det samme rige og omfattende Gravgods. Undertiden svøbes de endog ind i et stort Stykke Uldtøj ligesom Liget, der begravedes ubrændt.

Men efterhaanden som Tiden randt, og flere og flere gik over til den ny Skik, indsaa man ogsaa Meningsløsheden af de store Grave. Stenkisterne blev gjort mindre og mindre, til de tilsidst kun bestod af en Bundsten, fire smaa Sidesten og en Overligger, omgærdende et Rum, netop stort nok til at rumme Baalresterne. Med Trækisterne gik det ligedan, kun synes de snart at være gaaet helt af Brug. Til Gengæld blev det hurtigt — ogsaa efter udenlandsk Mønster — Mode at lægge de fra Ligbranden sammenpillede Knoglestumper ned i et stort Lerkar, som lukkedes med et ved Harpiksmasse fastkittet Lerlaag, med en Stenflise eller en omvendt Lerskaal. Disse Gravkar, Urner, som de kaldes, blev da enten nedsatte i en lille Stenkiste eller de blev — paa et senere Trin — blot omstablede med en Hob Smaasten. Sjældnere opkastede man en ny Høj kun for Urnegravens Skyld, oftere indsatte man den i Siden af en ældre Gravhøj eller gravede den ned i en lille naturlig Forhøjning.

Endelig gik man endnu et Skridt videre, man sparede sig baade Ulejligheden med at lave en lille Stenkiste og Udgiften ved et Gravkar, idet man simpelt hen anbragte de brændte Knogler, maaske omsvøbte med en Stump Tøj, i et Hul gravet i en ældre Højs Side eller paa flad Mark. I sidste Tilfælde tog man undertiden et Stykke Jord ind til Gravplads for Slægten eller Landsbyen, idet man da formodentlig kendetegnede det paa en eller anden Maade og fredede det.

Som man ser, er der god Orden i disse Gravformer, de udvikler sig logisk af hinanden. Naturligvis skete Omformningen ingenlunde samtidig overalt, i én Egn gik det hurtigere, i en anden langsommere, og enkelte konservative Slægter holdt stadig de gamle Skikke i Hævd længe efter, at de var opgivne af de fleste andre. Saaledes kan det forklares, at vi enkeltvis i Grave med ubrændte Lig finder de yngste Oldsagsformer som Gravgods.

Efterhaanden som Gravenes Størrelse aftog, og deres Indretning forandredes, navnlig under Indflydelse af den fremtrængende Ligbrænding, aftog ogsaa Gravgodset i Mængde og Kostbarhed. Meget tyder paa, at Ligene blev brændte fuldt paaklædte og udstyrede med et vist Tilbehør af Smykker, Naale, Knapper o. l., i Reglen dog kun for saa vidt disse var gjorte af Ben. Broncesager synes sjældent at have været med paa Baalet, de vedlagdes de brændte Knogler ubrændte og ubeskadigede. Men dels tillod Gravens aftagende Størrelse ikke længere at nedlægge større Genstande i den, ej heller mindre, som havde et længere Skaft, dels maa de Anskuelser, som havde

medført, at et rigt Udstyr medgaves den døde, have forandret sig lidt efter lidt. Thi Gravgodset aftager efterhaanden baade i Mængde og i Kostbarhed, saaledes at vi i Urnerne og de smaa Kister i Reglen kun finder nogle Smaagenstande af Bronce. I mange af dem forefindes kun en ubrugelig og værdiløs Stump Metal, et sammenrullet Stykke Bronceblik eller en lille afsavet Støbeknold, i andre er der end ikke Spor af Bronce men kun en lille Ravperle, en Stump uformet Rav, nogle Bennaale eller andre lignende Ubetydeligheder at opdage. Det ser ud, som om denne gamle Skik skrumper mere og mere ind, indtil alt det, den døde faar med sig, er en Bagatel, at ligne ved den Obol (lille Sølvmønt), Grækerne stak Liget i Munden til Færgeløn for Charon.

Til syvende og sidst er der slet intet Gravgods mere ved Ligets brændte Rester; dog kan man som oftest ved at sigte og gennemsøge disse Stump for Stump finde nogle baalbrændte Brudstykker af Bennaale, der formodentlig har været anbragte i Ligets Dragt. Men de kan ikke betragtes som Gravgods; Dette kendes ikke mere.

Naar de Broncesager, der er fundet i Gravene, tages nærmere i Øjesyn, vil det være muligt at skælne mellem ældre og yngre Ting. Herved maa man gaa ud fra, hvad der i det øvrige Europa er fundet at tilhøre Broncealderens Begyndelsestid. Det er nemlig heldigvis saa, at man ikke dèr som her savner Bopladsfund, man har tvert imod adskillige Steder i Spanien og Portugal, ved Schliemanns Udgravninger i Troja, ved Mykenæ i Grækenland, i de schwejtziske Pælebyer o. s. v. truffet Byer eller Samlinger af Beboelser, spændende over Tiden fra den yngre Stenalder til ind i Broncealderen. Her har man kunnet følge Udviklingen og fastslaa, hvilke Broncealdertyper der er ældst. Træffes disse eller nærbeslægtede hos os, maa de høre hjemme i Begyndelsen af vor Broncealder, og de af vore Broncer, der findes sammen med dem, eller er nærmest beslægtede med dem i Form og Ornamentering, maa ligeledes henføres til en tidlig Tid.

Det viser sig da, at de i Gravene med ubrændte Lig forekommende Oldsagstyper gennemgaaende bærer et gammelt og oprindeligt Præg. Nogle af dem er ligefrem indførte eller indbragte, hvad enten det nu er sket ved Indvandring eller paa anden Vis, andre er sikkert nok forarbejdede her i Norden, men holder sig dog nær op til og viser tydelig tilbage paa udenlandske Mønstre. Det er tilmed muligt at paapege, hvorfra de eller Forbillederne for dem stammer, thi der er en bestemt Forskel mellem de ældre Broncealdertyper i det vestlige og østlige Evropa. Det er mod Sydøst, de viser, mod Bøhmen, Ungarn og Donaulandene, til hvilke de eller Forbillederne for dem atter er komne fra Grækenland og Lilleasien. De giver os tillige den første, nogenlunde bestemte Tidsangivelse for vor Oldtids skiftende Afsnit, idet den Kultur, fra hvilken de oprindelig nedstammer, vides at have tilhørt Tiden omkring eller efter Aar 1500 før Christi Fødsel. Det maa naturligvis have taget dem nogle Aarhundreder under stadige Omformninger at arbejde sig frem til Norden, saaledes at vi kan sætte Broncealderens Begyndelse her til omtrent 11 eller 12 Hundredaar før vor Tidsregnings Begyndelse.

Dette er af overordentlig Betydning, fordi vi derigennem faar Mulighed for i alt Fald at skønne over, hvornaar Danmark først blev befolket. Den yngre Stenalder maa have spændt over et meget langt Tidsrum, det viser de Udviklinger, dens Gravformer og Oldsagstyper har undergaaet. Men Udvikling er en meget langsom Historie, saa længe Mennesket staar paa lidet fremskredne Trin, og navnlig, naar Paavirkning ude fra er saa lidet fremtrædende som i Stengravenes Tid. Forud for denne ligger endda de spids- og tyndnakkede Øksers Tidsrum, som maa omfatte adskillige Aarhundreder, naar henses baade til de betydelige Omformninger, de er undergaaede, og til den overvældende Mængde, i hvilken de findes. 1500 Aar vil næppe være for meget for den samlede yngre Stenalder. Vi er da naaet tilbage til 2600 à 2700 Aar før Chr. F., og endda har vi langt igen, inden vi træffer paa den Dag, da de første Mennesker overskred Danmarks Grænser. Lad ogsaa være, at den ældre Stenalder næppe omfatter noget meget langt Tidsrum, nogle Aarhundreder maa den dog have varet. Vi kommer

Fig. 80. Etrurisk Broncekedel paa Hjul. Funden i en sjællandsk Gravhøj.

derved til det Resultat, at Danmark har været beboet i mindst 5000 Aar.

Men vi vender tilbage til Spørgsmaalet om vor Broncealders Oprindelse.

De indførte Genstande er bleven eftergjorte, efterlignede og videre ud- og omformede her i Norden, saaledes at der paa Grundlag af dem og deres Ornamentik har uddannøt sig en nordisk Stil af stor Kraft og Skønhed. Der synes en Tidlang at være indtraadt en vis Stilstand i Forbindelserne med Omverdenen, maaske beroende paa urolige Forhold og Folkeforskydninger i Mellemeuropa. Tilførslen af ny Former og Ornamentmotiver er bleven sparsommere, saaledes at der blev Tid til en Udvikling af særegent Præg. Men saa kom der atter en Tid, da Vejene sydfra genaabnedes eller blev mere fremkommelige og betraadte. Paany udgød en Kulturstrøm sig over Norden, medførende nye Ideer, nye Gravskikke, nye Former for Vaaben og Smykker og ny Prydstil. Kilden til denne var ikke den samme som til den ældre Strøm; nu var det i Norditalien, Etrurien navnlig, at den sprang. Dertil viser vore yngre Broncesagers Særpræg tilbage.

Denne fornyede Kulturstrøm sætter, i Forbindelse

med Ligbrændingen, der nu sejrer over hele Linjen, et ret tydeligt Skel mellem et ældre og et yngre Afsnit af Broncealderen. Men medens den ældre og den yngre Stenalder hver for sig er en virkelig Kulturperiode, er dette ingenlunde Tilfældet med den ældre og yngre Broncealder. Der kan jo nok paavises mange Forskelligheder i Enkeltheder mellem disse to Afsnit, men i det hele og store danner Broncealderen en Helhed, ganske vist med rig Udvikling og Leddeling, men dog med temmelig ensartet Kultur og med Livet levet væsentlig paa samme Vis hele Tidsrummet igennem.

Det er dog nødvendigt at opstille Underafdelinger af et Tidsrum, der maa have varet adskillige Aarhundreder (8?), og det falder da naturligt at tale om den ældre Broncealder med fremherskende Begravelse af ubrændte Lig og med Vaaben og Smykker, hvis Former og Stil oprindelig stammer fra det sydøstlige Evropa, og en yngre Broncealder med næsten eneraadende Ligbrænding, med nye, fra Italien stammende Vaaben og Smykkeformer og med en særlig Ornamentstil.

Dr. Sophus Müller skelner atter imellem to Stilperioder inden for hver af Broncealderens 2 Hovedafsnit, hvilket kun skal nævnes her for at vise, med hvor stor Nøjagtighed man allerede er i Stand til at bestemme Broncesagernes Alder. Som Regel vil det kunne siges, hvilket af de 4 Afsnit et bestemt Stykke hører ind under, og da hver af dem antages at omfatte ca. 200 Aar, er Tidsbestemmelsen i Virkeligheden forbavsende godt fastslaaet.

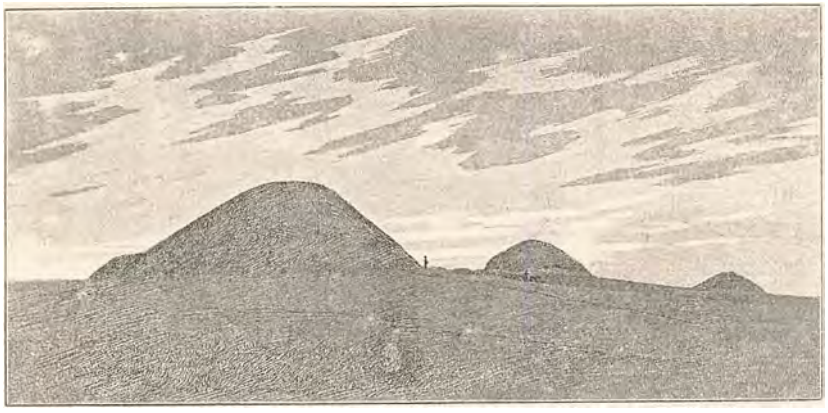

Fig. 81. Jyske Broncealderhøje.

Da der imidlertid, som alt sagt, næppe kan antages at have været nogen meget stor Forskel i Liv og Kultur mellem ældre og yngre Afsnit af Broncealderen, skal vi her væsentlig behandle den som Helhed og kun fremhæve paa vor Vej de større og mere karakteristiske Forskelligheder mellem dens to Hovedafsnit.

Man er fra tidligere Tid vant til at stille Bronce- og yngre Stenalder i et Modsætningsforhold til hinanden. Dette var berettiget, saa længe man kunde antage, at Kvægavl og Agerdyrkning klev indførte sammen med Metallet, og at Ligbrændingen kom i Følge med dem. Thi man havde jo da paa den ene Side et vildt Jæger- og Fiskerfolk med sine bestemte Gravskikke og Gravformer, paa den anden et forholdsvis kultiveret, kvægavlende og agerdyrkende Folkefærd med afvigende, om nye religiøse Ideer vidnende Maader at behandle Ligene og indrette Gravene paa.

Men nu da vi ved, at baade Kvægavl og Agerdyrkning var kendte i Stenalderens senere Tider, og at Ligbrændingen først blev almindelig langt ned i Broncealderen, er der ingen Grund til at tro paa nogen stor Kulturforandring samtidig med Metallets Indførelse, hvorledes denne end er gaaet for sig. Nu som før boede Befolkningen til at begynde med paa de i Stenalderen ryddede Pladser, hvor dens Kvæg græssede og dens Korn spirede; nu som før gravlagdes dens Lig uden at brændes i Høje trindt om paa Bygdens Udmarker eller i det tilgrænsende Skovbryn. Selv om et nyt Folk mulig er vandret ind, maatte det jo bosætte sig dèr, hvor Skoven var ryddet, og hvor Græsgange og Sædemarker fandtes.

Det er ikke sandsynligt, at Broncealderens Folk havde større Lethed ved at rydde Skov og opdyrke Jord end den yngre Stenalders; men der er Grund til at tro, at det tog betydeligt til i Antal ned gennem Tiderne, saaledes at Landets Kultivering gjorde store Fremskridt.

Som vi tidligere har sagt, er Stenalderens Dysser og Høje talrige i Danmark og udbredte over alle dets Egne. Men sammenlignet med den Hyppighed, hvormed Begravelserne fra Broncealderen forekommer, er deres Tal dog kun ringe.

Den berømte engelske Oldforsker John Evans siger et Sted, hvor han taler om Nationalmusæet i Kjøbenhavn, at Danmark egentlig er èt stort, forhistorisk Musæum fra Ende til anden. Og han kan have en hel Del Ret i denne Udtalelse. Der er næppe én eneste Tønde Land af vor Jord, uden at der paa den er fundet eller kunde findes en eller anden Genstand fra Oldtiden. Der er næppe én Mil af vore Kyster, Aa- og Søbredder, uden at et kyndigt Øje paa dem vilde kunne spore Affaldsdynger, Kystfund eller lignende. Der er ikke et Mosehul saa lidet, at det jo gemmer et Stykke, bearbejdet af forhistoriske Menneskers Hænder. Og der er endelig ikke ét Sogn, uden at det har eller har haft sine Stengrave, Kæmpehøje eller Gravpladser.

Uskaansomt og hensynsløst er der gennem lange Tider bleven raset mod vore Oldtidsminder og ikke mindst mod vore Kæmpehøje, der er sløjfede i tusende og atter tusendtal, fordi de laa Ploven i Vejen, eller fordi man havde Brug for de Sten, de indeholdt. Atter og atter har man brudt deres Fred i Haab om at finde »Skatte« eller i det mindste Oldsager, man kunde sælge for nogle Styver. Dum og uforsvarlig Nysgerrighed har kostet mange af dem deres Tilværelse; selv Folk, der giver sig ud for at have Kærlighed til vor Oldtid, har ofte været tankeløse nok til at udgrave urørte Høje uden at være i Besiddelse af de Kundskaber, der skal til for at bringe et virkelig videnskabeligt Udbytte til Veje.

Heldigvis er der sket en stor Forandring i denne Retning, man kan gerne sige i den ellevte Time. I stadig stigende Tal har Staten købt og fredet de endnu ubeskadigede Gravhøje, ligesom de i hundredvis af Ejerne er blevne fredlyste under det offentliges Tilsyn. Og de, der vel er ødelagte men dog ikke helt plyndrede eller gennemsøgte, bliver ved Pengemidler, bevilgede af Rigsdagen, ordentlig udgravede og undersøgte af kyndige og øvede Mænd, udsendte fra Nationalmusæet.

Skønt selvfølgelig fremdeles en Mængde Fortidsminder maa bukke under for det fremskredne Agerbrugs Krav — man anse det for berettiget eller ej — kan der dog være Haab om, at et stort Antal Kæmpehøje vil blive bevarede til fjerne Tider og til fjerne Tiders Mennesker. De skulde ogsaa nødig forsvinde, thi de bidrager blandt andet til at give Landskabet Karakter.

Der er vel næppe mange voksne Mennesker her hjemme, uden at de jo har set en saadan Kæmpehøj. De træffes overalt. Aldrig saa snart er de sidste Huse forsvundne for vort Blik, naar vi forlader Staden, før vi ser en anden af dem tegne sin Profil mod Himlen fra en Bakkekam eller hæve sin Kuppel op af en kedelig, flad Mark. Sejler vi langs Kysten, næsten ligegyldigt hvor, vil vi se dem tone frem fra dens høje Punkter eller ligge strøede hen over de lave Strandmarker. Paa Heden skyder de Ryg i tusendtal, snart enkeltvis, snart i Grupper eller lange Rækker, følgende Bakkedragene og afbrydende disses ensformede, lidet vekslende Linjer. Om Vinteren rager de sorte og truende frem, afstikkende mod de snedækte Hedeflader, thi Sneen blæses let bort af dem og smelter snart paa Solsiden. Tidlig paa Sommeren lyser mange af dem som store, gule Buketter, naar Gyvelen paa deres Ryg staar i sit fejre Flor. I Skovene møder vi dem i Mængde, bærende store Træer, hvis Rødder har søgt dybt ned i deres Grave, sugende den sidste Kraft af de dødes fattige Levninger. Selv dér, hvor Øjet forgæves spejder efter deres mørke Kupler ude i de grønne, dyrkede Marker, vil lette, regelmæssigt rundede Forhøjninger dog ofte for den kyndiges Øje røbe deres fordums Plads.

Et Flertal af dem hører Broncealderen til, medens selv de, der skylder Stenalderen sin Tilblivelse, i Reglen ogsaa gemmer Broncealdergrave, hvad enten disse nu blot er indsatte i den gamle Høj, eller denne er gjort større og anseligere for deres Skyld. Deres Tal er ofte forbavsende stort. Paa et Areal af c. $3^1/_3$ □ Mil af Vesthimmerland har jeg saaledes fundet over 900, og andet Steds forekommer de i endnu større Mængde. Selv paa Egne af Øerne, hvor næsten alle de, der har ligget paa dyrket Jord, er sløjfede, gemmer Skovene dog i Reglen en Del af dem.

Dette, at Broncealderens Gravhøje er saa overmaade talrige og spredte saa at sige over det hele Land, viser os, at dette har været forholdsvis stærkt befolket og opdyrket i denne Tidsalder. Det er kun sjældent at træffe et større Areal, hvor de ganske mangler, i alt Fald udenfor de vestjyske Hedeflader, paa hvilke de er meget faatallige. Her holder de sig til Bakkeøerne, der har været skovklædte og forholdsvis frugtbare i Modsætning til Fladerne, som næppe nogensinde har været andet end lyngklædte. Dog fortæller ogsaa andet Steds en og anden større, sammenhængende, højfattig Strækning os, at der endnu i Broncealderen fandtes store Skovstrækninger og Ødemarker, som var ubeboede af Mennesker.

Højene forekommer ofte i større Tal paa et lille Areal, i Reglen hidrører de da fra alle Oldtidens Afsnit. Vi har saaledes omtalt en Højplads i Himmerland, paa Skroghede (ikke Straghede, som der ved

Fig. 82. Kort over en Højrække paa Vihorgegnen.

en Trykfejl er kommen til at staa et Sted ovenfor, hvor 48 laa samlede paa faa Tønder Land, tilhørende saavel Sten- som Bronce- og maaske ogsaa Jernalderen. Andre Steder paa samme Egn findes halve eller hele Snese af dem i Flok, og hver Bakketop, hver Bakkekam bærer gerne flere eller færre. Det er tydeligt, at man ofte har bestræbt sig for at lægge dem saa i Øjne faldende som muligt, ligesom man ogsaa har brugt Kneb for med det mindst mulige Arbejde at give dem et anseligt Præg. Ofte er en lille isoleret Bakkeknude benyttet til paa let Vis at danne en tilsyneladende mægtig Høj, idet man har forhøjet og afrundet den ved paaført Fyld. Paa en noget lignende Maade har man forøvrigt allerede i Stenalderen af og til vidst at »snyde«. Saaledes viste det sig ved Sløjfningen af den mægtigste Stenalderhøj, som fandtes i den mig bekendte Del af Himmerland, at den i Virkeligheden var en naturlig Sandhøj. Man havde afgravet den og givet den en regelmæssig Form samtidig med, at man gravede ind i den og byggede en stor Jættestue og en mindre Stenkiste i dens Indre.

De større og mindre Højsamlinger er dannede i Nærheden af Pladser, beboede gennem større Dele af Oldtiden, ofte maaske uafbrudt gennem alle dens

Afsnit. Naar man betragter deres Beliggenhed i Forhold til de nuværende Landsbyer, kan man i visse Dele af Jylland, hvor sligt paa Grund af den spredte Opdyrkning bedst lader sig bedømme, ikke værge sig mod den Tanke, at disse har deres Oprindelse saare langt tilbage i Tiden. Det er nemlig særlig i Udkanten af Bymarkerne eller i de umiddelbart til disse stødende Hedestrækninger, at Højene forekommer i større Antal.

Det er let at se paa Fylden i en Høj, om den er dannet af Hedetørv eller ej, og det er mærkeligt at iagttage, hvorledes de Høje, der ligger ude i Heden, næsten alle er blevne til ved Opstabling af det ene Lag Lyngtørv paa det andet. De derimod, som har Plads midt inde paa dyrkede Marker, tættere ved Byerne eller Gaardene, er ofte ophobede af langt lysere Fyld, der stammer fra Græsmarker eller er gravet ud af Undergrunden. Dette kunde tyde paa, at de dyrkede Steder for en Del har holdt sig lige fra Broncealderens Tid, og det viser tillige, at Heden, selv i Egne, der sikkert nok oprindelig var skovklædte, delvis var opstaaet allerede i eller før denne.

Den store Mængde Høje, man træffer dybt inde i Hederne, langt fra hver nu dyrket Plet, vidner dog om, at mange Egne, der i Oldtiden var opdyrkede og befolkede, siden er sunket tilbage til Øde og Ensomhed. Noget lignende fortæller de Høje, som Skovene gemmer, og alt viser os saaledes, at der ned gennem Tiderne dog ogsaa er foregaaet store Svingninger i Forholdet mellem, hvad der har været dyrket og udyrket.

Endnu et Forhold, Højenes Fordeling vedrørende, maa fremhæves, det nemlig, at de i visse jyske Egne forekommer i lange Rækker, eller rettere fordelte over lange, smalle Landstrimler Mil efter Mil hen over Bakke og Dal. Der er talt 800 og flere Høje i saadanne Rækker, hvoraf de fleste sikkert stammer fra Broncealderen. Den eneste rimelige Forklaring af dette mærkelige Fænomen er den, at Bebyggelsen delvis har samlet sig om de gamle Færdselsveje, langs hvilke Bygd lagde sig ved Bygd, anbringende sine Gravhøje tæt ved den alfare Vej, hvor de faldt i Øjnene og blev bemærkede — noget, man har sat stor Pris paa. Naar man følger en saadan Højrække, vil det vise sig, at den ofte tager sit Udgangspunkt fra eller leder til gamle Vadesteder over større og mindre Vandløb, og man kan, naar man er grundig kendt med Højene i en bestemt Egn, ikke undgaa at lægge Mærke til, hvorledes de ofte flokker sig i større Tal paa bestemte Punkter, der staar i Forhold til gamle Kommunikationslinjer. Hvor en saadan f. Eks. efter at have krydset en Kærstrækning stiger op i et tilgrænsende Højdedrag, dér finder man næsten ufravigelig en Højgruppe anbragt. Vanskeligt skulde ogsaa en Plads kunne udpeges, hvor den maatte falde mere i Øjnene (se Kortet Fig. 1).

Det fremgaar altsaa af Broncealderhøjenes og Begravelsernes store Mængde og af deres Forekomst næsten overalt i Landet, at dettes Opdyrkning maa være skreden betydeligt frem i denne Periode. At der desuagtet har været Skov nok i Behold overalt, derom vidner bl. a. den saa udbredte Ligbrænding. Til at brænde et Lig paa fritstaaende Baal kræves adskillige Favne Ved, og dog er gennem mange Aarhundreder Tusender af saadanne Baal bleven tændt i alle Landets Egne. Det tyder ikke paa Skovfattigdom. Man maa naturligvis heller ikke tænke sig, at Befolkningens Tal i nogen Maade har kunnet holde Maal med Nutidens, lige saa lidt som det ryddede Areal har været blot tilnærmelsesvis saa stort som i vore Dage. Medens Skovene nu er omringede paa alle Sider af dyrkede Marker, var Forholdet det omvendte i Broncealderen; den Gang var de dyrkede Bygder overalt kransede af Skovstrækninger, der gjorde Skel imellem dem. Derfor har Vildtrigdommen sikkert været stor endnu, skønt man ikke af Fundene fra Broncealderen ledes til at tro paa, at Jagten har været af stor Betydning for dens Folk. Som egentlig Næringskilde i det store havde den vistnok allerede udspillet sin Rolle i Slutningen af den ældre Stenalder, og den er gennem Broncealderen formodentlig mere og mere gaaet over til at blive Sport, en Forret for de fri Mænd, for Høvdingene og for Adelen. Vi finder ikke hyppigt Beviser for, at Dele af vilde Dyr har været anvendte i det daglige Liv.

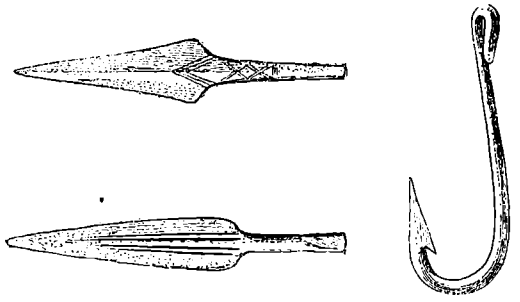

Fig. 83. Pilelespidser af Bronce. Fiskekrog af Bronce.

Dog forekommer der enkelte Genstande, forarbejdede af Hjortenes Takker, ligesom deres Haar er iblandet den Uld, hvoraf Klæder forarbejdedes

De Vaaben, der findes i Mandsgravene fra denne Tid, bærer i Reglen Præget af snarere at være Krigs- end egentlige Jagtvaaben, om end nogle af dem, navnlig Spydene, for en Del kan have været brugte i begge Egenskaber. I den ældre Broncealders Grave er de meget sjældne og Pilespidserne mangler ganske; Spydene findes hyppigere i Mark- og Mosefund hele Tiden igennem, medens Pilespidserne ikke sjældent træffes ved det yngre Afsnits brændte Knogler. Eller der findes i alt Fald nogle pilespidsformede Broncebladе (se Fig. 83); men strængt taget har vi intet Bevis for, at de virkelig har været Pilespidser, det er kun Ligheden i Form, der har ført til at anse dem for saadanne. I og for sig kunde de godt være et Slags Smaaknive, om det end er sandsynligere, at de virkelig har været bestemte til og brugte som Pileskærpe. Ved et Par af dem har jeg fundet Rester af Træ fastsiddende paa Skafttungen; hvis det er en Levning af Pileskafter, maa disse være blevne overbrækkede tæt ved Spidsen, inden denne nedlagdes i Gravurnen, hvor det lange Skaft selvfølgelig ikke kunde faa Plads.

Andre Fjernvaaben end Buen synes ikke at have været i Brug, vi finder intet Tegn til, at Slyngen har været kendt, ej heller til Anvendelse af Kastetræ til Udslyngning af Spydene. Kastespyd har dog viste

nok været anvendte, at dømme efter de mange mindre Spydblade.

I nogle baade ældre og yngre Grave er nedlagt en stor Fiskekrog af Bronce, ganske af Form som Stenalderens og for den Sags Skyld ogsaa som vore.

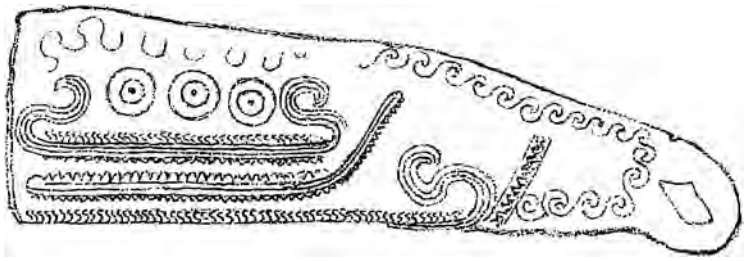

Fig. 84. Broncekniv med Skibsbilleder (Forf. Samling).

Vi har her Eksempel paa et Redskab, der har holdt sig uafbrudt i Brug lige fra den ældre Stenalder, uden at det har været muligt i nogen væsentlig Grad at forbedre dets Form, hvor skiftende det anvendte Materiale ogsaa har været. Dens Forekomst i Gravene tyder paa, at Fiskeri har været en anset Idræt, som selv Overklassen ikke har holdt sig for god til at deltage i. Hvad vi ved om Broncealderens Fartøjer, gør det ogsaa sandsynligt, at det er bleven drevet i stor Udstrækning, thi de er nu ikke længere alene Kanoer, udhulede af Træstammer, men virkelige Baade, byggede af Bord, med Spanter og højtragende Forstavn, der oven i Købet er dobbelt, idet Kølen fortil forlænger sig til en lang Spore eller Snabel. Nogle af dem var endog forsynede med Mast og Sejl, saa de har vistnok været søgaaende og af ret anselig Størrelse.

Vi finder Billeder af saadanne Skibe anvendte som Ornamenter paa mange yngre Broncegenstande, navnlig Knive og Halsringe, ligesom de ogsaa forekommer i stort Antal mellem »Helleristningerne«, figurlige Fremstillinger, indhuggede i Klippeflader paa Bornholm, i Sydsverrig, Bohuslæn og det sydlige Norge. Ogsaa paa enkelte store Kampestensblokke er der her paa Sjælland fundet den Slags Billeder indristede. For nogle Aar siden blev der i Thy gjort et mærkværdigt Fund af smaa Baademodeller, tildannede af tynde Guldblade med Spanter af Broncebaand. De fandtes i et Antal af c. 100 stukne bundtevis ind i hinanden i et Lerkar, der var gravet et Par Fod ned i Jorden. De er rigtignok af almindelig Baadeform uden forlænget Køl o. s. v., men man har sagtens haft Fartøjer af mere end én Art, alt efter deres Bestemmelse.

Hovednæringsvejene har dog været Agerdyrkning og Kvægavl, der sikkert har naaet en forholdsvis høj Udvikling. Indæltede i Lerkarrenes Masse og brændte med dem eller aftrykkede i dem findes ikke blot Hvede-, men ogsaa Bygkorn i temmelig stort Antal, og i Bunden af et paa Lolland fundet Broncekar var fastirret Levninger af Hvede og Hirse. Desuden forekommer af og til Seglblade af Bronce (se Fig. 85), der har afløst de ældre af Flint. Andre Agerdyrkningsredskaber kender vi ikke, og om nogle af de Spor, som i Hede og Skov findes til tidligere Opdyrkning, naar tilbage til Broncealderen, ved vi ikke.

Der holdtes de samme Husdyr som i Stenalderen, rimeligvis i større og større Antal. Oksens Hud finder vi undertiden i Egekisterne som Leje for den døde, og dens Horn er anvendte til Beklædning af Dolkenes og Sværdenes Fæster. Korthaaret Skind — vistnok af Kalve — er brugt til Udforing af sammes Skeder, og Uld, mest af sorte, men ogsaa af hvide Faar, blev i Mængde spundet til Traad og vævet til Tøjer. Et Billede af Hestens Hoved danner undertiden Grebet paa en Kniv eller et Guldkar, og dens Knogler mangler ikke i Fundene. Om dens Brug som Ridedyr fortæller Bidsler, gjorte af Hjortetakker, og nogle af Helleristernes Billeder, der forestiller Ryttere. Andre viser os den spændt 2 sammen for en tohjulet Vogn, rimeligvis en Stridsvogn. — At der gennem hele Broncealderen har været drevet en udstrakt Handel, har vi Beviser nok for. Den Mængde Bronce og Guld, som strømmede ind i Norden, kan kun være erhvervet ved Bytte. Selv om man vil antage, at det oprindelig kom ind med et nyindvandret Folk, maa det dog senere hen være bleven tilført ved Handelsforbindelser, der, som ovenfor anført, i den ældre Broncealder udgik fra det sydøstlige Europa, i den yngre fra Etrurien. Der indførtes sandsynligvis i Reglen forarbejdet Metal, som blev omsmeltet atter og atter efter Mode og Behov. De paaviseligt udenfor Norden fabrikerede

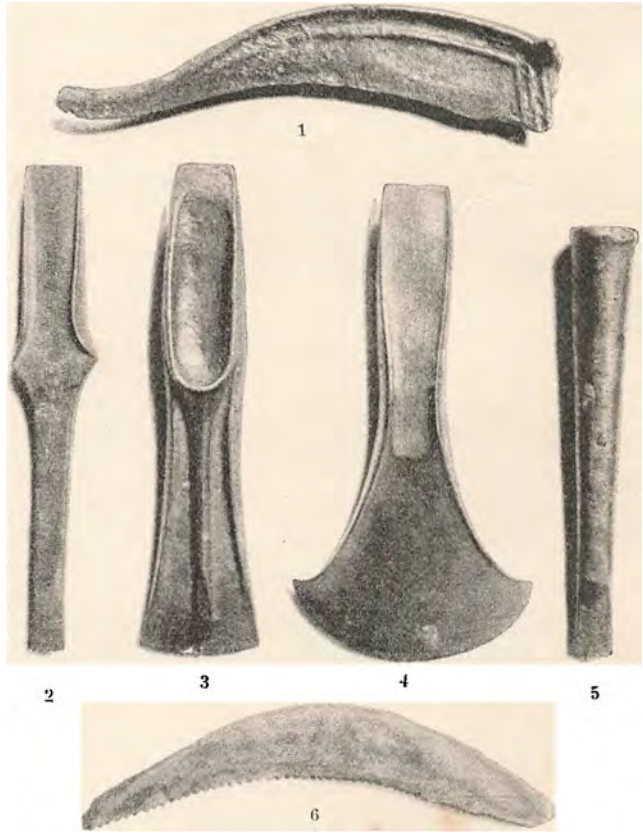

Fig. 85. Arbejdsredskaber af Bronce. 1 Seglblad, 2 og 5 Smalmejsler, 3 Bredmejsel, 4 Økseblad, 6 Sav.

Genstande er derfor heller ikke talrige i Fundene i Sammenligning med de her i Norden forarbejdede, men de forekommer dog tilstrækkelig ofte, til at deres Oprindelse kan bestemmes. Blandt dem er

1 2 3

Fig. 86. Støbeforme. 1 Til Save, 2 til Paalstav, 3 til Celt.

der nogle faa Stykker, som utvivlsomt stammer fra England og Irland, saa Forbindelserne har ogsaa strakt sig til disse Lande. Broncen blev dog vistnok ogsaa indført i Form af Barrer, der af og til forekommer i Fundene.

Hvad er det da for Handelsvarer, der har kunnet betale en saa betydelig Indførsel af kostbare Metalgenstande? Det er først og fremmest Ravet. For enhver, der kender lidt til Fundene fra vor Oldtid, vil det være paafaldende, at medens vi i den yngre Stenalder træffer paa en Mængde Rav, savnes dette næsten ganske i Broncealderen. Den Skik at pynte sig med store Hængesmykker og Perlekranse af Rav, som holdt sig lige til Stenalderens Slutning, synes pludselig at forsvinde, saa snart Broncen og Guldet holder sit Indtog i Norden. Man skal lede længe og vel, inden man finder det smukke Stof anvendt i Broncealderen, der dog ellers er en pragtsyg Tid, i hvilken der lægges stor Vægt paa Udsmykningen baade af Person, Klædedragt, Vaaben o. s. v. En enkelt Gang ser man det dog brugt til Indlægning i Bronce eller til Skaft for en Naal, ligesom man ogsaa af og til kan træffe en lille Ravperle eller en raa Ravklump nedlagt ved de brændte Ben i en Gravurne. Saa sjældne disse Tilfælde ogsaa er, viser de dog, baade at Ravet var kendt i Broncealderen, og at det havde en vis Værdi, ellers var det ikke bleven benyttet i Stedet for Bronce til Gravgods. Kun en eneste Gang forekommer en større Mængde uforarbejdet Rav (over 6 Pund) i et Lerkar sammen med Broncesager og nedgravet i Jorden.

Har Ravet saaledes ikke været skattet her i Norden i dette Tidsafsnit, ved vi, at det var des mere anset i Syden, først i Grækenland og tilstødende Egne, senere i Italien. Skønt det sjældent omtales i den græske Literatur og ikke har været videre værdsat i den græske Kulturs Blomstringstid, forekommer det dog i Mængde paa Balkanhalvøen i Fund fra ældre Tid, saaledes som bl. a. Schliemanns Udgravninger i Mykenæ har lært os. I en senere Periode var det stærkt i Brug i Etrurien, netop paa en Tid, da Handelen med Norden udgik derfra, og i den romerske Kejsertid blev det vurderet højt. Undersøgelser af Ravet fra gamle græske Grave har vist, at det var af nordisk Oprindelse; og vi ved, at en romersk Ridder paa Neros Tid besøgte Østersøens Sydkyster for at indsamle det i Masse til Kejserhoffets Brug.

Ogsaa omtales flere Steder i den klassiske Literatur en Rejse, som en vis Pytheas fra Marsilia (Marseille) i det 4de Aarhundrede før Chr. F. foretog til de nordiske Ravkyster, og paa hvilken han synes at have naaet et Punkt paa Nørrejyllands — andre mener paa Norges — Vestkyst, hvor han altsaa maa være landet i den nordiske Broncealders sidste Tider eller maaske i den begyndende Jernalder. Desværre er hans Rejseberetning gaaet tabt, maaske kunde vi af den have faaet værdifulde Oplysninger om meget, som vi nu ved daarlig Besked med.

At det i ældre Tid var Danmark, som væsentlig forsynede Syden med det kostbare Rav, kan der efter alt, hvad vi ved, ikke være nogen Tvivl om. Det fandt først Afsætning mod Sydøst til Balkanhalvøen, senere til Etrurien, altsaa netop til de Egne, hvorhen Broncesagerne fra henholdsvis ældre og yngre Broncealder peger. Det forekommer i størst Mængde langs Jyllands Vestkyst, og det er da ogsaa bleven paavist, at netop denne er særlig rig

Fig. 87. Celter, den midterste af yngste Form. (Forf. Saml.)

paa i alt Fald en enkelt Slags Kostbarheder, Spiralringe af tynd Guldtraad, der er indførte fra det nuværende Ungarn og Østrig og synes benyttede som et Slags Mønt, idet afhuggede Stykker af dem havde en fastslaaet Værdi efter Længden og Vægten.

Handelen er ikke bleven ført derved, at Købmænd fra de ravsøgende Egne i Syden rejste hertil for at gøre deres Indkøb; det har været en Byttehandel Folk og Folk imellem, ved hvilken baade Metallet og Ravet er gaaet gennem mange Lande og Hænder, inden det havnede dér, hvor det var mest efterspurgt og højst betalt.

Forøvrigt er det naturligvis ikke givet, ja næppe en Gang sandsynligt, at Ravet har været den eneste Udførselsgenstand fra Norden, om det end har været langt den vigtigste. Ved Siden af det gode, danske Rav kan andre Produkter godt have spillet en Rolle: Huder og Skind, Pelsværk, Uld, Korn o. s. v. — maaske ogsaa Slaver eller Trælle! Det er ingenlunde usandsynligt, at Broncealderens Folk benyttede sine gode, søgaaende Fartøjer til andet end Samfærdsel over Sunde og Fjorde, Fiskeri og Kamp. Vi har sikkert Lov til at tænke os dem stævnende over Østersøen for at drive Handel paa dens sydlige Kyster, hvor Handelsvejene fra Syden udmundede; ligesom de næppe heller har skyet Kattegat og Skagerak, men har holdt Forbindelsen over dem med det nuværende Norge og Sverrig vedlige. Derimod har de næppe vovet sig ud paa Vesterhavet uden til Sejlads langs Kysterne i Magsvejr; de har ikke over det staaet i direkte Forbindelse med England; de faa engelske Broncesager, fundne her i Landet, maatte være langt flere i Tal, hvis noget saadant havde været Tilfældet.

Med Handelens Udvikling i Broncealderen holdt den haandværksmæssige Produktion Skridt. Medens Kendskabet til og Øvelsen i Stenens og særlig Flintens Behandling efterhaanden tabte sig, oparbejdedes der lidt efter lidt en Metalindustri af stort Omfang og med en beundringsværdig Teknik. Af de to Metaller, som omtrent samtidig blev kendte, blev til at begynde med særlig Broncen Genstand for Bearbejdelse. Saasnart man lærte at smelte og støbe, begyndte man at gaa sine egne Veje. De Efterligninger af indførte Mønstre, man i Begyndelsen havde stræbt at gøre saa tro som mulig, maatte vige Pladsen for nye Former, udsmykkede med rige Variationer af den indførte Ornamentik.

Støbning var og blev hele Broncealderen igennem den mest anvendte Teknik, i hvilken man naaede en uovertræffelig Dygtighed, der virker overraskende selv paa vore Dages Metalarbejdere. Kar med næsten papirstynde Vægge er støbte ud i et Stykke, og de berømte gamle Lurer, som vi senere skal omtale nærmere, er Støbegods fra Ende til anden. Massive Genstande støbtes i Former af Sten eller Bronce, bestaaende af to Halvdele, der passede nøje sammen. Til den indre Hulhed fører en smal Støbekanal ind, og fine Huller er gjorte gennem Væggene for at lede den ved Metallets Indstrømning sammenpressede Luft bort. Skulde der støbes en hul Genstand som en »Celt« f. Eks. (se Fig. 87) i en saadan Form, maatte der i denne anbringes en Kærne af Ler, som paa en eller anden Maade holdtes i passende Afstand fra dens Inderside.

Fig. 88. Krigernes Hjemkomst. Optrin af Livet i den ældre Broncealder. Tegnet af Karl Jensen. Mænd og Kvinder er iførte Dragter som de, der findes i Egekisterne.

Større, tyndvæggede Genstande blev hulstøbte paa anden Vis. Først dannedes en Model af dem i vaadt Ler, som blev dækket med et Lag Voks af den Tykkelse, man vilde give Broncen. I dette Voks modelleredes alle de Forsiringer, som skulde frembringes ved Støbningen, hvorpaa det blev dækket med en Kappe af Ler, efter at der først i Vokslaget hist og her var anbragt nogle smaa Broncestifter paa en saadan Maade, at Kærnen og den ydre Form blev holdt i den rigtige Afstand fra hinanden. Derpaa blev hele Historien brændt, hvorved Leret fæstnedes, og Vokset smeltede bort, saa der i dets Sted opstod et Hulrum, i hvilket den smeltede Bronce gennem en eller flere Kanaler heldtes af en Støbeske. Som man ser heraf, blev Støbningen ikke blot formgivende, men mange af Forsiringerne fremkom ogsaa ved den.

Fig. 89. Punsel.

De af disse, som ikke kunde støbes, blev punslede, det vil sige indslaaede i Broncen med en »Punsel«, en ganske smal lille Mejsel, der blev drevet med en Hammer. Det er paa tynde Genstande let at kende dette Slags Ornamenter, da de alle tegner sig svagt ophøjede paa Bag- eller Indsiden af dem. Fortløbende Linjer, Spiraler o. lign. blev dannede ved at flytte Punselen lidt til Siden mellem hvert Slag; Prikker, Trekanter og andre saadanne Smaafigurer blev inddrevne med en særlig formet Punsel, et Slags Stempel. Det blev længe paastaaet, at de fine og nøjagtige, ikke støbte Ornamenter umulig kunde frembringes i den haarde Bronce uden Gravstikke eller Punsel af Staal. Ingen faldt paa at arbejde med Bronce i Bronce, før Guldsmed Boas i Kjøbenhavn forsøgte det. Og se! der var intet i Vejen; med en Smule Øvelse kunde han ved Hjælp af en Broncepunsel frembringe alle Oldtidens Prydmønstre.

Smedning er dog, trods den Overvægt Støbningen har, ikke anvendt saa ganske lidt. Først og fremmest er den brugt til at give Sværd, Dolke og Knive en stærkere og haardere Eg, idet man gentagne Gange har varmet og smedet dem. Derved bliver

Fig. 90. Broncehammer.

Broncen meget haard, men ogsaa sprød, noget, som dog ikke spiller videre Rolle over for Sværd og Dolke, der blev anvendte som Stik-, ikke som Hugvaaben. Mange Naale, Syle, Bøjlenaale o. lign. er helt igennem smedede og ikke støbte, og Smedning viser sig i det hele ved nøjere Undersøgelse brugt i større Udstrækning, end man en Tid lang troede.

Lodning kendtes ikke; man var derfor i Forlegenhed, naar en Ting blev beskadiget, og man ikke kunde eller vilde støbe den om. Man maatte da hjælpe sig ved at paasmelte en lille Metalmasse, der kunde holde Brudstykkerne sammen, hvis det var en mindre Genstand, der var bleven overbrudt. Skulde der bødes paa et Hul i et Broncekar, en Lur e. lign., blev der enten smeltet lidt Bronce ned i det, eller det blev lukket ved Paanitning af et lille Stykke Bronceblik.

Broncekar findes undertiden dannede af flere, tynde, sammennittede, drevne Plader, men de er al-

Fig. 91. Guldsager fra Broncealderen: Drevne Guldkar, Spiralarmring, massiv Guldring, Spiralfingerring og Guldbaade (fra Thy).

tid indførte; man synes ikke at have kendt en saadan Fabrikationsmaade her i Norden.

Derimod forstod man udmærket at drive Guld; vi har saaledes en hel Række højst mærkelige, tynde Guldkar, drevne ud af én Plade, deriblandt de berømte Kar fra Boslunde. De maa være gjorte i Norden, da man aldrig har fundet ganske tilsvarende udenfor dettes Grænser.

Der kan ikke være Tvivl om, at Metalarbejderne dannede en Stand for sig; de var i Besiddelse af en Dygtighed, der kun kan tænkes erhvervet ved særlig Uddannelse og Opøvelse og som ikke har kunnet være hver Mands Eje. Blandt Mark- og Mosefundene er der nogle, der maa tydes som saadanne Metalarbejderes Forraad, de saakaldte Støbefund. De bestaar af Metalvarer sammen med en større eller mindre Mængde ubrugelige og itubrudte Broncegenstande, bestemte til Omsmeltning, ved Siden af nye, tildels ikke fuldt afpudsede Sager, ofte ledsagede

af Støbeforme og Redskaber til Metallets Bearbejdelse (Hamre, Punsler o. lign.). Det er aabenbart Ting, der har tilhørt en Broncestøber og har udgjort hans bedste Eje, som han en Gang af en eller anden

Fig. 92. Lerkar fra Broncealderen: Større og mindre Gravurner, tildels med Laag, Lerskaal med Hank, lille Lerkop. (Forf.s Saml.)

Grund har maattet skjule uden senere at faa Lejlighed til at hæve Skatten igen.

Om andre Haandværksgrene ved vi ikke saa god Besked; det skulde da være om Pottemageriet, der dog sikkert ikke har været drevet af særlig dertil uddannede. Det har formodentlig været Kvindearbejde, og hver Familie har selv lavet de Lerkar, den skulde bruge. Vi har uheldigvis ikke nær saa indgaaende og mangesidigt Kendskab til Broncealderens Lerkar som til Stenalderens, da de kun rent undtagelsesvis blev medgivet de døde som Gravgods. Fra den ældre Broncealder kender vi yderst faa Kar, fra den yngre væsentlig kun de Gravkar, hvori de brændte Knogler blev anbragte.

Disse er vistnok tildels gjorte til dette Brug, men ofte har man taget et eller andet stærkt Husholdningskar, hvis Hanke man gerne slog af, saafremt det havde nogle. Urnerne er af meget ulige Form, Arbejde og Størrelse; snart er de smaa, smukt formede med bred, lav Bug og høj, smal Hals, snart store, indtil c. 70 Ctm. høje, krukkeformede. Snart er de nøjagtigt og symetrisk gjorte, snart vinde og skæve paa alle Ledder og Kanter. Oftest er de tykvæggede og dannede af en grov, slet brændt Masse, men undertiden kan de være endog forbavsende tyndvæggede og af meget fint, godt brændt Ler, der gør dem stærke trods deres Tyndhed. Farven veksler mellem lys gul og næsten sort, Ornamenteringen indskrænker sig oftest til nogle rundtløbende Linjer ved Grunden af Halsen, hvis den overhovedet findes, hvad den i de fleste Tilfælde ikke gør.

Man kan paa ingen Maade sige, at de staar tilbage for Stenalderens Lerkar, tvertimod: deres ofte store Højde og Omfang vidner om stor Dygtighed hos Forarbejderen. Det maa tages i Betragtning, at de over en Bank taget er de største og groveste Kar, som overhovedet brugtes, og at mange af dem er gjorte skødesløst, fordi de fra først at var bestemte til Gravkar. De er gerne lukkede med et Laag, der har et ned i deres Munding passende kresformet Fremspring og en ud over Halsranden naaende Kant, loddet omhyggelig fast til denne med et tykt Lag smeltet Harpiksmasse. Mangler et saadant Laag, kan Gravkarrets Aabning være lukket med en Stenflise, med et stort Skaar af et andet Lerkar eller med en omvendt Lerskaal. Der kendes foruden Gravkarrene et Antal saadanne Skaale, der i Reglen er tynde og godt forarbejdede, samt nogle mindre, kopformede Kar, der undertiden er nedsatte ved de brændte Knogler i Kister og Urner.

Et Slags Gravkar, der er almindelige i visse andre Lande, de saakaldte Husurner, er kun ganske enkeltvis fundne i Norden. De er Efterligninger af Huse og viser i store Træk, hvorledes disse har været byggede. De var runde med spidst Tag.

Af Træarbejde er kun lidet bevaret; dog er der af Egekisterne fremdraget nogle mærkelige Prøver, som viser, hvor udmærket man har forstaaet at behandle Stoffet. Der er Skeder til Sværd og Dolke, større og mindre, ud af én Blok skaarne Træskaale, forsirede med Mønstre af indslaaede Tinstifter, en højst ejendommelig Stol til at slaa sammen som vore Feltstole samt Spaanæsker med Laag. Ogsaa en stor af Horn udskaaret Ske hører til disse Fund.

Det første Spørgsmaal, der rejser sig for os, naar vi nu vender os til Folket, fra hvem alt det, vi nys har dvælet ved, stammer, er dette: Kan der siges noget om, hvilken Race eller hvilken Folkeæt, det tilhørte? Var det forskelligt fra Stenalderens Folk?

Desværre er der kun bevaret faa Skeletter eller Skeletdele, som kan vejlede os, og de tilhører alle den ældre Broncealder, i hvilken Ligene blev begravede ubrændte. Fra den yngre har vi intet saa-

Fig. 93. Urne, forestillende en Hytte (Husurne), fundet i Sverige.

dant og kan ikke vente at faa det; de brændte Benstumper lader der sig intet udrette med.

Det har ved Undersøgelsen af de faa Hovedskaller og andre Skeletdele vist sig, at de tilhører en høj, fint bygget Menneskетype med forskellig Hovedform,

snart lang, snart kort og snart af Mellemlængde. Men den korthovedede Type er forskellig fra den tilsvarende i Stenalderen, for saa vidt det kan bedømmes af det Par Kranier, der foreligger. Vi maa dog tage vel i Betragtning, at vi — ganske fraset Undersøgelsesobjekternes Faatallighed — i alle disse har for os Individer af Overklassen, saa det siger lidet, at vi mellem dem savner en bestemt, tidligere i Landet forekommende Type. Nogen væsentlig Forskel mellem Broncealderens og den yngste Stenalders Folk kan ikke paavises ad denne Vej.

Fig. 94. En Urnegrav.

I Egekisterne er Hovedhaaret af 6 forskellige Mænd og Kvinder bleven bevaret paa en beundringsværdig Maade, skønt det ved Garvesyrens Indflydelse har antaget en ensartet, sort Farve. Mikroskopisk Undersøgelse af det har imidlertid vist med fuldstændig Sikkerhed, at det har været blondt, noget forskelligt hos de 6 Individer, men lyst altsammen. Et Par af dem har endog haft meget lyst, hørgult Hovedhaar.

Vi er saaledes i Stand til at danne os et særdeles godt og paalideligt Billede af den højere Samfundsklasses Medlemmer i den ældre Broncealder. De har, baade Mænd og Kvinder, gennemgaaende været høje og slanke, med temmelig lange, fint byggede Lemmer og smaa Hænder, hvilket sidste kan sluttes fra de smaa Haandtag paa Sværdene. De har været lysblonde og blaaøjede, med fin, hvid Hud. Kvinderne har baaret det smukke, bløde Haar i lange Lokker eller Fletninger, samlede i en Knude paa Baghovedet; Mændene bar det kortere afskaaret, men dog saaledes, at det hang noget ned over Nakken. Skægget blev afraget, hvilket vi véd ikke blot fra Mandsligene i Egekisterne, men ogsaa deraf, at Ragekniven hørte til det almindelige Gravgods i Mandsgravene baade i den ældre og den yngre Broncealder.

At disse Folk har haft et forfinet Præg, og at de repræsenterer en i legemlig Henseende højt udviklet Type, kan der ikke tvivles om. Det kan ogsaa med Sikkerhed siges, at de maa have tilhørt den gotogermanske Folkestamme, den eneste, der gennemgaaende har saa lyst Hovedhaar — den, hvortil vi selv hører. Dermed er dog ingenlunde givet, at de kan betragtes som vore Forfædre; der er jo mange Grene paa denne Stamme. Om Folkets store Mængde, dets lavere Klasse eller Klasser véd vi intet, dens Grave er ganske ukendte eller giver i alt Fald ingen Oplysninger i den her omhandlede Retning.

Til det aristokratiske Ydre hos denne den ældre Broncealders Overklasse svarer den Omhu, hvormed dens Medlemmer øjensynlig plejede Legemet, deres smagfulde Klædedragt og rige personlige Udstyr af Vaaben og Smykker.

At Mændene barberede sig, har vi allerede sagt. Vi finder meget hyppigt i deres Grave nogle smaa, fine, tyndbladede Knive, hvis væsentligste Bestemmelse maa have været den at tjene til Barbering. I den ældre Tid havde de de Former som Fig. 96 gen-

Fig. 95. Træsager, fundne i Egekister: Stol til at slaa sammen, Trækar, beslaaet med Tinstifter i Mønstre, mindre Træskaal med Hank, Træske, Spaanæske med Laag.

giver, senere, i den yngre Broncealder skiftede de til en vis Grad Udseende og blev i Særdeleshed udstyrede dels med et op- og bagover bøjet, spiral-

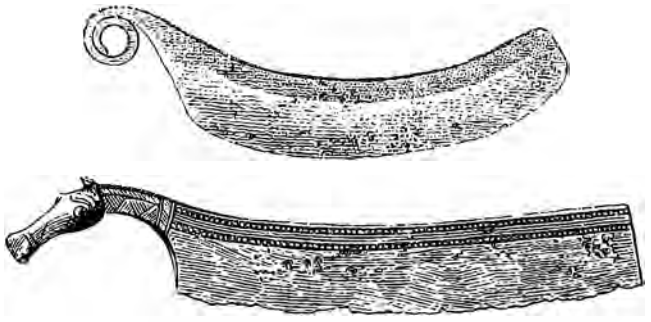

Fig. 96. Barberknive fra den ældre Broncealder. Øverst ældst, nederst yngre.

snoet Greb, dels med rigere Forsiringer, blandt hvilke Skibsbilleder spillede en stor Rolle. Endnu senere faldt Grebets Spiralsnoning bort, og i Stedet for blev det gennemboret med et Hul, hvilket viser, at Knivene blev baarne eller ophængte ved en Snor. Hen imod Tidsalderens Afslutning dukker endelig en helt ny Form op (Fig. 98), halvrund med flere Øskener langs den udbuede Rygside. Tarveligere Eksemplarer uden noget som helst Greb og uden nogen Indretning til Ophængning mangler heller ikke (Fig. 97); de findes i Urner med brændte Ben og tilhører vistnok en sen Tid. At disse Knive alle har været bestemte til Barbering, fremgaar dels af, at de er for spinkle til andet Brug, dels af, at de kun synes at forekomme i Mandsgrave. At de har kunnet bruges dertil, er bevist ved Forsøg.

Fig. 97. Barberknive af simple Former fra den yngre Broncealder (Forf.s Saml.).

Sammen med dem findes meget ofte en Pincet, hvis ældste Form udmærker sig ved nedadtil meget

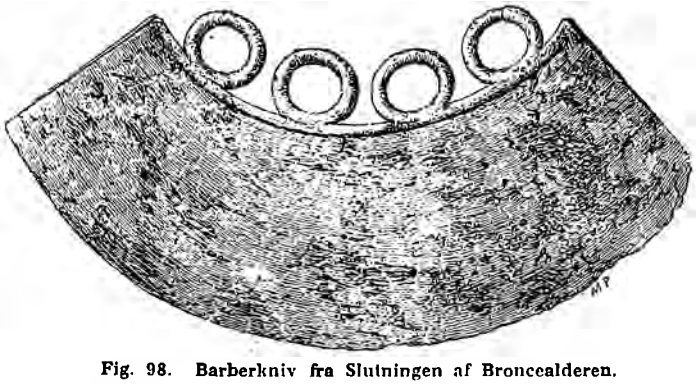

Fig. 98. Barberkniv fra Slutningen af Broncealderen.

tykke Blade, medens de yngre Formers er tynde helt igennem og kun noget indbøjede ved deres nederste Rand. De er gerne smagfuldt forsirede, nogle med indpunslede Ornamenter alene, andre tillige med 3 i Trekant stillede, uddrevne Bugler paa hvert Blad. Ogsaa af dem findes tarveligere, tildels meget smaa Stykker med ganske smalle Blade. De ses undertiden at have været overbrudte i Ombøjningen og reparerede ved Paasmeltning af en lille Metalmasse. De antages at have været benyttede til at udrykke Haar paa Steder af Legemet, hvor saadanne ikke taaltes. Det er en almindelig Skik hos Naturfolk at forfølge og udrydde al i Øjne faldende Haarvækst undtagen Hovedhaaret, saa det er ingen urimelig Tanke, at Broncealderfolket kan have gjort ligesaa.

Det allerhyppigst forekommende Redskab af Bronce er en større eller mindre sylformet Naal, der navnlig sjældent mangler i Urnerne og i de med dem samtidige Grave. Den har været indsat i et Skaft, i Reglen af Træ, sjældnere af Horn, Ben eller Rav, med sin øverste Del, der er firkantet, medens den nederste er rund og fint tilspidset. Den findes hyppigt

Fig. 99. Pincet af ældre Type.

sammen med Kniv og Pincet eller med en af Delene, men overmaade hyppigt ogsaa alene, og den har vistnok hjemme baade i Mænds og Kvinders Grave. Det maa altsaa antages, at saadan en Syl har hørt

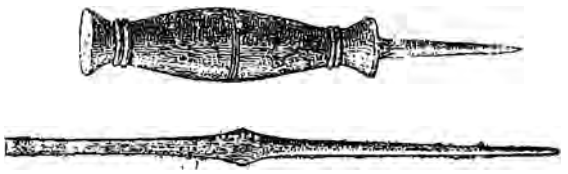

Fig. 100. Broncesyle. Øverst med, nederst uden Skaft.

til alles personlige Udstyr, hvilket ikke er saa forunderligt, da der jo har kunnet være rig Brug for den i det daglige Liv og til mange Formaal. At den saa ofte findes sammen med to utvivlsomme Toiletredskaber, har gjort, at man har antaget den for ogsaa at være et saadant, og man har da gættet paa, at den skulde være brugt til Tatovering.

Rigtignok ved man intet om, hvorvidt Broncealderfolket tatoverede sig, men usandsynligt er det naturligvis paa ingen Maade, da saa mange Folkeslag paa lignende Udviklingstrin i og udenfor Europa vides at gøre eller have gjort saa. Derimod synes det i høj Grad usandsynligt, at Tatoveringsnaalen derfor skulde have hørt til det dagligdags Udstyr og have fulgt den døde i Graven. Tatoveringen er nemlig noget, der næsten altid bliver udført én Gang for alle, i Reglen ved Overgangen fra Barne- til Ungdomsalderen. Den er uforgængelig og kan selv ved Kunstmidler meget vanskeligt eller slet ikke

udslettes. Den foretages desuden ikke af vedkommende selv, men af andre, ofte særlig uddannede eller øvede Personer. Derfor har man sikkert heller ingen Eksempler andet Steds fra paa, at Tatoveringsappa-

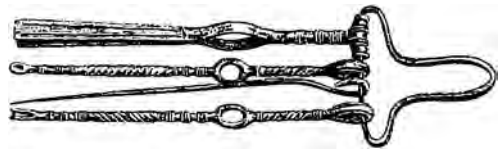

Fig. 101. Toiletsager: Pincet, Øreske, Syl og Neglerenser.

rater er bleven betragtede som nødvendigt, personligt Udstyr, ej heller paa, at de er bleven givet andre end maaske de professionelle Tatoverere med i Graven. Af disse Grunde synes det os for rask sluttet, naar man kalder Broncesylen for Tatoveringsnaal og alene fra den slutter sig til, at Tatovering har været almindelig Skik. Derom véd vi intet, og en Naal har som sagt kunnet bruges til mange andre daglige Formaal.

At den bl. a. har været benyttet som Toiletredskab, hvad nu end dens specielle Betydning i denne Retning har været, synes at fremgaa af, at den — eller rettere en lignende Naal — er funden hængende paa en Øsken sammen med Pincet, Øreske og Neglerenser (Fig. 101). Hvorledes det nu end forholder sig med Sylen, saa meget er klart, at de hyppig forekommende Toiletsager tyder paa en overordentlig Omhu hos Broncealderfolket for at pleje det ydre, noget, der atter kunde være et Fingerpeg paa, at Renligheden hos det stod paa et højere Trin end hos mange andre Naturfolk. At Kamme af Bronce og Horn ogsaa er kendte, baade fra den ældre og den yngre Broncealder saavel fra Mands- som fra Kvindegrave, kunde tyde i samme Retning.

Fig. 102. Guldarmring fra den ældre Broncealder.

Klædedragten er vi saa heldige at kende temmelig nøjagtigt fra Fund i Egekisterne.

Mændene bar paa Hovedet en højpullet, rund, skyggeløs Hue, sammensyet af flere Lag Uldtøj og presset i Form saa godt, at denne har holdt sig til vore Dage. Det yderste Lag er dannet paa en endnu uforstaaelig Maade af korte, opstaaende Traade, der giver det et ejendommeligt, nobret Udseende. Kroppen var svøbt i et firkantet Stykke Uldtøj, der naaede fra under Armene til Knæene og sammenholdtes om Livet med et Bælte, vævet eller af Læder, medens det rimeligvis bares oppe ved Baand eller Remme, syede til dets øverste Hjørner og gaaende op over Skuldrene.

Fig. 103. Broncearmring fra Broncealderens Slutning. (Forf.s Saml.)

Over disse var kastet en Kappe, ogsaa af Uld, jævnlang med Inderklædningen, sammenfæstet om Halsen med en Broncenaal og saa vid, at hele Overkroppen kunde hylles ind i den. Benene var bare, men det er ikke usandsynligt, at de om Vinteren og i raakoldt Vejr kan have været beskyttede ved Benklæder af Uld eller Skind; det synes ikke rimeligt, at de til Stadighed har været nøgne, naar Overkroppen var saa varmt beklædt. Fødderne stak i Sko af blødt Læder, hvis nærmere Form og Indretning dog er ubekendt, da kun Levninger af dem er bevarede.

Af Smykker bar Manden kun en bred Armring af Guld eller Bronce, en Fingerring af dobbelt spiralsnoet Bronce- eller Guldtraad og en Bøjlenaal til

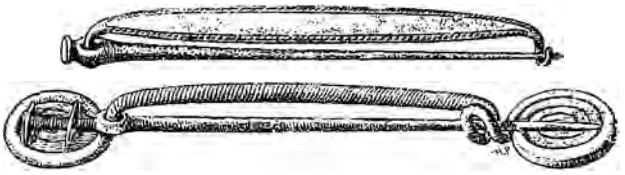

Fig. 104. Bøjlenaale (Fibula'er). Øverst ældre, nederst yngre Form.

Sammenfæstning af Kappen. Saadanne Naale eller »Brocher« — Fibula'er kaldes de ogsaa med et latinsk Navn — er meget almindelige hele Broncealderen igennem. Den oprindeligste og simpleste Form viser Fig. 104 øverst. Man vil se, at Naal og Bøjle er gjorte hver for sig og forbundne ved, at en Tap

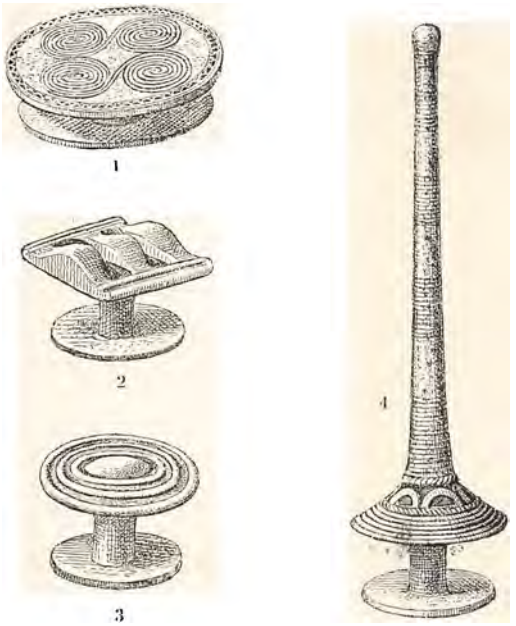

Fig. 105. Dobbeltknapper af Bronce, 1 og 4 fra den ældre, 2 og 3 fra den yngre Broncealder.

paa den sidste gaar gennem et Hul i den første. Længere ned i Tiden bliver Konstruktionen en noget anden, som bedst forstaas af Fig. 104 nederst. Disse nyere Bøjlenaale afsluttes til begge Sider med Broncespiraler, som indvendig fra sete dækker over Naalespidsen og over Forbindelsen mellem Naalen og den smalle, riflede Bøjle. En endnu senere Form er den »brilleformede« Bøjlenaal, paa hvilken Bøjlen

er bleven ganske kort og Spiralsnoningerne har udvidet sig til 2 store, runde Plader.

Disse forskellige, smukke og praktiske Fibula'er brugtes baade af Mænd og Kvinder. Et andet praktisk Sammenholdningsmiddel for Tøj, Læderremme o. lign. var Dobbeltknapperne af Bronce, der forekommer allerede i Egekisterne og samtidige Grave, og som senere hen er meget almindelige i Gravene med brændte Lig. De ligner vore Manchetknapper, og deres forreste Plade er ofte prydet med Ornamenter i de skiftende Tiders Stil. Hyppigst er i en senere Tid en fordybet Stjernefigur, der afløser et ældre Ornament, sammensat af Spiralslyngninger. En højst mærkelig, næsten kolossal Form af dem viser Fig. 105_4 os; den stærkt fremskydende, høje Top paa Forsiden er et Udslag af en Smagsretning, der er ejendommelig for den ældre Broncealders senere Tid.

Synes Manden ikke at have lagt særlig Vægt paa Smykker, har han til Gengæld ofret saare meget paa sine Vaaben. Disse var i sit Slags saa skønne, som nogen Tid kan fremvise dem. Først og fremmest er

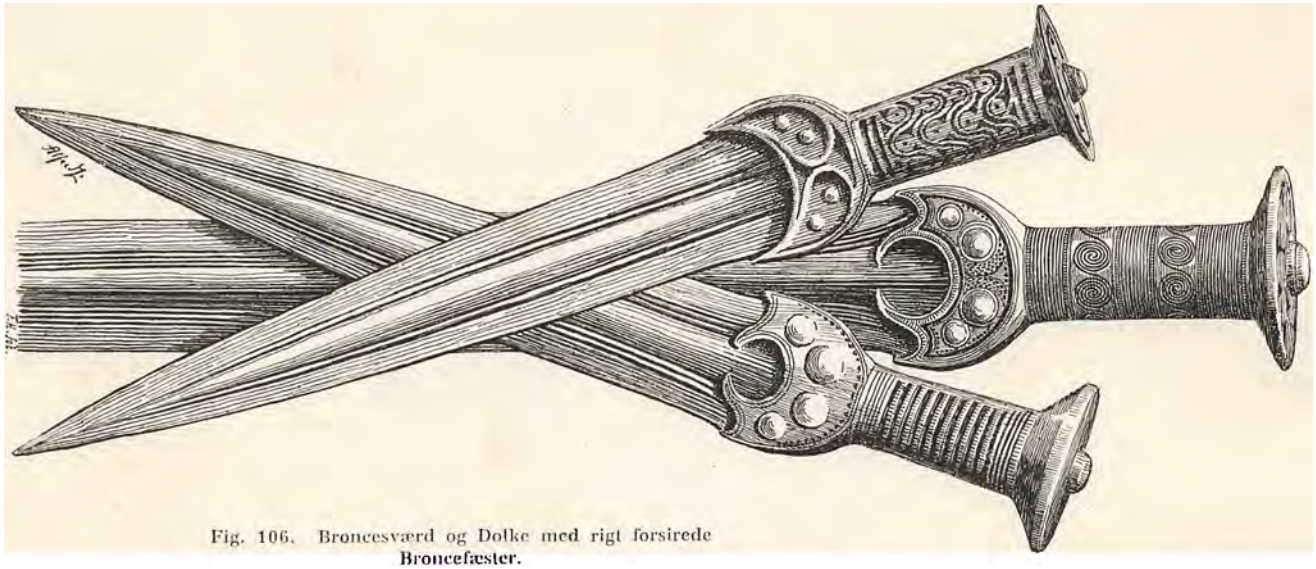

Fig. 106. Broncesværd og Dolke med rigt forsirede Broncefæster.

det Sværdet, der tildrager sig Opmærksomheden; det har aabenbart været hans vigtigste Værge og kæreste Eje.

Hvor stor Forskel der end er paa Sværdene fra Broncealderens forskellige Afsnit, og paa dem fra samme Afsnit ogsaa for den Sags Skyld, ét er dog fælles for dem alle, nemlig det, at de i Hovedsagen har været Stik-, ikke Hugvaaben. Dette fremgaar af Klingernes Finhed, af Mangelen paa Hugspor i deres Egge, af mange kostbare Fæsters Skørhed og af deres Korthed, der forbyder selv en lille Haand at fatte saaledes om dem, at der kan føres vægtige Hug med Klingen. Sværdet har vistnok udviklet sig paa forskellig Vis hos forskellige Folk og paa forskellige Steder. Udgangspunktet for Udviklingen har snart været et Stikvaaben, Dolken, snart et Hugvaaben, Køllen. De Sværd, der nedstammer fra Dolken, er blevne førte som Stikvaaben, de, der nedstammer fra Køllen, som Hugvaaben. Senere hen har der atter af Stiksværd kunnet udvikle sig Hugsværd og omvendt. Ogsaa Kniven har ved at antage større og større Dimensioner kunnet omforme sig til et Sværd,

der vel i Reglen blev énegget og ført som Hugvaaben.

Til Grund for Broncealderens Sværd har Dolken ligget, derfor er de alle at betragte som væsentlig bestemte til at føres som Stikvaaben. De først indførte bestod af en meget lang Klinge med en halvrund, temmelig stærkt fremspringende Midtribbe og et mangekantet, fint forsiret Broncefæste. Ganske lignende er fundne i det sydøstlige Mellemeuropa. Fra denne Form udgaar en Mængde, her i Norden forarbejdede Sværdtyper, der forekommer hyppig i den ældre Broncealders Grave, og som tildels er af ganske udmærket Arbejde, formfuldendte og skønne. Klingerne bliver efterhaanden noget bredere og sværere og prydes med en eller flere langs det tykkere Midtparti løbende Linjer, medens Fæstet antager en rund i Stedet for mangekantet Form. Det er sjældnere massivt, oftere bestaar det kun af en over en Lerkærne støbt, rigt forsiret Bronceskal. Ovenfil afsluttes det ved en oval Knap med et næbformet Fremspring paa Midten; nedadtil fastholdes det til Klingen ved flere svære Nagler ordnede om en halvrund Udskæring. Dog bestaar Fæstet ofte kun af en Grebtunge af Bronce med fremspringende Sidekanter, hvortil slutter sig en løs Sværdknap og en ved Nagler fastholdt Beklædning af Horn.

Sværdskederne var af Træ, ofte forneden forsynede med en Dupsko af Bronce samt en Broncekrog, undertiden belagt med Guld, hvori Sværdet blev baaret, ophængt ved Bæltet eller i en Skulderrem.

Ned igennem Tiden skiftede Sværdene Form, de blev atter slankere og spinklere og fik Fæster, dekorerede paa anden Vis end de ældre. Dette beror tildels paa, at der ude fra blev tilført nye Typer, som vandt Yndest og blev baade efterlignede og videre omformede. Saaledes er der ved den yngre Broncealders Begyndelse bleven indført Sværd med et ejendommeligt Fæste, der endte i to store, opadbøjede Spiraler (Fig. 108). Forøvrigt er færre Sværd kendte fra den yngre Tid, da de ikke mere nedlagdes i Gravene, som blev for smaa til at rumme dem. Dog forekommer de i Mark- og Mosefund, og smaa Efterligninger af dem findes ikke sjældent nedlagte

ved de brændte Knogler. De rigt prydede Broncefæster synes efterhaanden at være gaaet stærkt af Brug, i deres Sted blev Horngreb almindeligere; disse blev enten paa ældre Vis naglede til Sværdenes brede Grebtunge, eller denne omdannedes til en smal Grebspids, der blev indstukket i Fæstet, som da har været fastholdt enten ved en Knap foroven eller paa anden Vis.

Dolkene har i Form og Udvikling fulgt Sværdene, dog foreligger der af dem nogle meget gamle Typer,

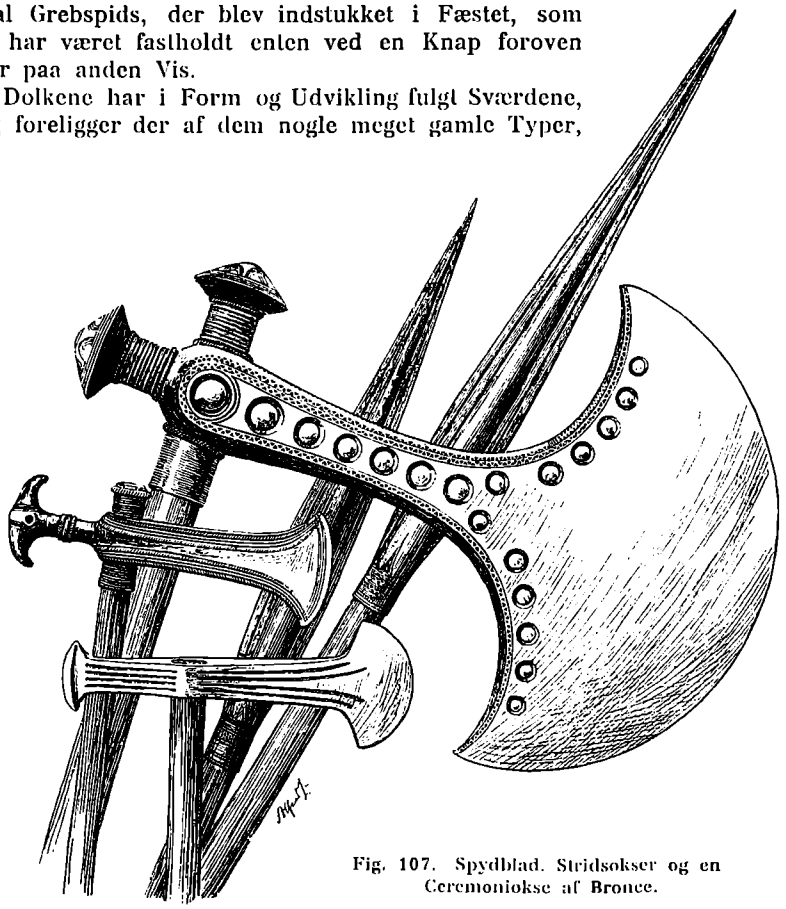

Fig. 107. Spydblad. Stridsøkser og en Ceremonioksе af Bronce.

som viser tilbage til de ældste Afsnit af den sydeuropæiske Broncealder. Det er simple, trekantede, flade Bronceblade, der ved Nagler har været fastholdte til et Fæste af andet Materiale, og svære, brede, paa Midten meget fortykkede Stykker, der kendes fra Spanien og menes at have været anbragte paa et langt Træskaft (Dolkstave, Fig. 76 nederst). Dolkene blev baarne indstukne i Bæltet én eller to i Tal.

Spydblade er sjældne i Broncealderens Grave, hvorimod de forekommer hyppig og i stort Tal i Mark- og Mosefund. Deres Hovedform er éns hele Tidsalderen igennem, de bestaar af Blad og Skaftdølle støbte ud i ét. Ved Døllen forstaas deres nederste, hule Del, indrettet til, at Skaftet kan stikkes op i den, fastholdt med et eller flere Søm. Døllen fortsætter sig opadtil som en fortykket, afrundet Midtribbe, der afsmalnende naar næsten til Bladets Spids. Det er ganske morsomt at se, hvorledes denne Spydbladenes Form er opstaaet. Man har først indsat et Spydblad af Form som Stenalderens i den kløftede Ende af et opad tilsmalnende Træskaft. Saadanne Bronceblade er kendte fra de ældste græske Fund; de har været fastbundne til Træet med en Snor, der gik gennem to smaa Huller i Siden af dem. Senere hen har man saa eftergjort hele

Spydets øvre Del i Bronce, den Gang man faldt paa, at det maatte være bekvemmere at stikke Skaftet ind i Bladet i Stedet for omvendt; men dettes to smaa Sidehuller bevaredes dog længe, skønt de jo nu var unyttige og overflødige.

Spydspidserne varierer i Længde fra 7 til 57 Ctm. (c. 3—25 ") og har saaledes rimeligvis tjent til Skærpe baade for Kastespyd og Lanser. Mange af dem, især af de største, er ganske udmærket smukt formede, lange, slanke og elegante med rigt og smagfuldt ornamenterede Døller. Skafter er ikke bevarede.

Hyppigere end Spydene findes i Gravene den saakaldte »Paalstav« (Fig. 109 og 110) (et islandsk Ord betydende Øksestav), der bestaar af et Blad, formet som en lille Økse eller en bred Mejsel og støbt i et med en Skafttunge, ind i hvis Midterrende Delene af et kløftet Træskæfte har passet og til hvilken det har været fastholdt ved Bevikling. Det vides af Fundene, at Skaftet snart har været kort og vinkelbøjet, saa Vaabnet har været ført som en Slags Økse eller Tomahawk, snart langt og lige, saa det maa have været brugt til Stød. Paalstavene har under skiftende Former været i Brug hele Broncealderen igennem, men delvis vistnok som Arbejdsredskab (Økse). Det samme gælder om en anden, noget lignende Type, den saakaldte Celt. Ogsaa den har en Huggeeg men er indrettet saaledes, at Skæftet stak ind i dens Huling, oftest formodentlig yderligere fastholdt med Snore, der gik igennem en Øsken paa dens ene Side hvilken dog mangler ved yngre Former. Celterne findes sjældent i Grave, og man ved intet sikkert om deres Anvendelse. Mod at de har været Arbejdsredskaber taler, at den indre Hulhed ofte gaar saa dybt ned mod eller i Eggen, at denne ikke har kunnet opslibes ret ofte; noget, som dog maatte

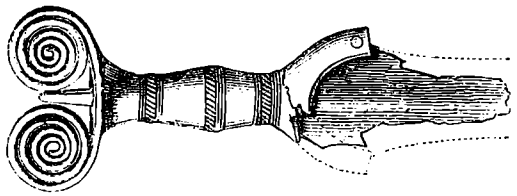

Fig. 108. Broncefæste med Spiralsnoninger (til et Sværd).

være nødvendigt, da en Bronceeg snart slides under Brugen.

Stridsøkser er ikke fremdragne af de ældste Grave, men noget længere ned i Tiden forekommer de i smukke Former og massivt støbte. Fra den yngre Broncealder kendes nogle jordfundne, meget store og brede Økser, der dog kun bestaar af en tynd Bronceskal, støbt over en Lerkærne. De er

overordentlig pragtfuldt udstyrede med Ornamenter og Guldbelægning og kan ikke have været bestemte til praktisk Brug. De har rimeligvis været Høvdingtegn, eller maaske var de viede Guderne til Smykke for Gudehusene eller til Pryd ved religiøse Ceremonier.

Dækvaaben — Skjolde eller Hjælme — forekommer ikke i Grave, men der haves nogle store Bronceskjolde af etrurisk Arbejde ligesom ogsaa Underdelen af en Bronce-hjælm fundne i Moser. Nogle runde, rigt forsirede Bronceplader, som tidligere antoges for at være Skjoldbukler, har vist sig at være Kvindesmykker, og vi kender intet, der kan antages at have været Metalbeslag paa Skjolde. Hvis saadanne har været almindeligt i Brug, hvad vistnok er sandsynligt, maa de have været af Træ, maaske betrukne med Skind eller Læder. Men hidtil er rigtignok intet Spor af noget saadant kommen for Dagen.

Fig. 109. Broncepaalstav, indsat i et vinkelbøjet Træskaft. (Funden i en Grav fra den ældre Broncealder.)

Var Manden velklædt og rigt udstyret, gælder det samme i fuldt saa høj Grad om Kvinden. Hun synes at have gaaet barhovedet; thi det Net, hvori hun bar sit smagfuldt ordnede, i en Knude paa Baghovedet samlede Haar, kan ikke kaldes en Hovedbedækning, saa lidt som den smukke Kam, der vistnok var anbragt i Haaret over Issen. Det omtalte Net er kunstfærdig knyttet i skiftende Mønstre, udførte ved Fletning af Uldtraade i en Ramme. Overkroppen blev dækket af en snever, kortærmet Trøje, skaaret ud af ét Stykke Tøj, i hvis Midte en Slidse blev gjort til at stikke Hovedet igennem. Forneden er der til det eneste kendte Eksemplar fiet nogle Tøjlapper, formodentlig fordi den var for kort, og det paa en saa grov og uskøn Maade, at dette Parti ikke ret vel kan tænkes at have været synligt. Det lange, svære Uldskørt har rimeligvis været baaret udenpaa Trøjen, fastholdt om Livet ved et i smukke

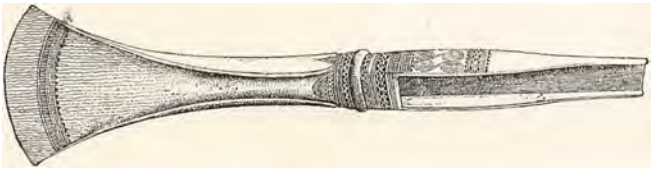

FIg. 110. Smagfuldt forsiret Paalstav (ældre Broncealder).

Mønstre vævet Bælte, hvis lange, med store, pæne Kvaster smykkede Ender hang ned forpaa. Dette Skørt var folderigt og fodsidt, simpelt hen bestaaende af et stort, firkantet Stykke Tøj med vævede Sømme.

Stoffet i Tøjerne er Faareuld blandet med Hjorte haar. Da Ulden toges af sorte eller mørkebrune Faar, har deres Farve været mørk, men der ses dog forskellige Afskygninger, som tyder paa, at man har forstaaet at farve dem. Saaledes har Kvindebæltet en hvid Midterstribe, medens dets Kanter er mørke, og dog er det vævet helt igennem af sort Uld. Andetsteds, hvor det kom særlig an paa et net Udseende, er der ogsaa anvendt hvid og meget fin Uld, taget fra visse Dele af unge Lams Skind.

Ulden er først tvundet til stærke, tildels ogsaa fine Traade, men mærkelig nok ved vi intet om, hvorledes dette er gjort; thi der er hverken fundet Spindedopper eller andet, der kan tænkes at have været benyttet til Spinding paa Ten. Lige saa lidt ved vi, hvorledes Væven har været indrettet. Alt Arbejde vidner om Omhu og Øvelse. Saa vel det grovere Tøj som de finere Ting, Mandshuer, Net, Bælter o. s. v. er udmærkede hver i sit Slags og taler til Ære for Kvindernes Kunstfærdighed. Ogsaa Syningen er i Reglen god og omhyggelig, den er udført med Naale af Ben eller Bronce, der afviger fra vore, dels ved at være tykkere og grovere, dels ved at have Øjet paa Midten.

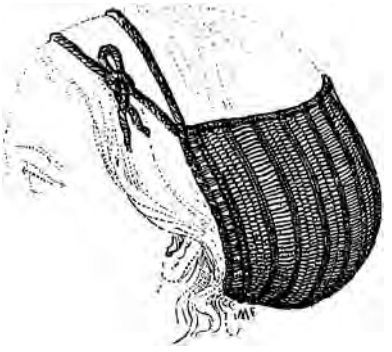

Fig. 111. Haarnet fra en Egekistegrav.

Den fornemme Kvinde, saaledes som vi finder hende begravet i Egekisterne og de samtidige Grave, var rigt udstyret med pragtfulde Smykker. Om Underarmene bar hun svære Spiralringe med mange, tætsluttende Omgange, dannede af et smalt, udad hvælvet, indad fladt Broncebaand. Om Halsen laa, dækkende det øverste af Brystet, en bred Krave af Bronce, prydet med spiralsnoede Ornamentbaand, og i Bæltet foran paa Underlivet var fastgjort en stor, rund Smykkeplade, ligeledes rigt ornamenteret og med en fremstaaende Spids paa Midten. Den har en bred Øsken paa Bagsiden, ved hvis Hjælp den blev fastholdt til Bæltet. Undertiden hører der desuden et helt Sæt paa 3—4 mindre Smykkeplader til Udstyret, uden at vi endnu ved noget nærmere om, hvor og hvorledes de har været anbragte. Ogsaa en eller flere Bøjlenaale var fæstede i Dragten, som undertiden var smykket med Rækker af Frynser, delvis omvundne med Bronceblik.

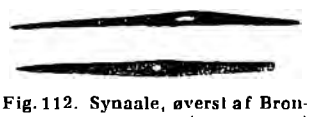

Fig. 112. Synaale, øverst af Bronce, nederst af Ben. (Forf.s Saml.)

Ikke alene Manden bar Vaaben, ogsaa Kvinden var, i hvert Fald i den ældre Broncealder, udstyret med et saadant, en Dolk, som hun bar i sit Bælte. Ved Udgravning af en Kvindegrav, der kun indeholdt ét Sæt Smykker, har jeg en Gang endog fundet to Dolke, saa vedkommende har selv kunnet værne om sin Ære.

Det beskrevne Sæt Kvindesmykker synes at have holdt sig gennem hele Broncealderen, om end de enkelte Dele af det skiftede Form og Udseende. Spi-

ralarmringene har vistnok holdt sig mest uforandrede, men foruden dem kom der efterhaanden mange Armringe i Brug, af hvilke nogle, der bestaar af en bred, riflet Plade, synes at efterligne de ældres Udseende.

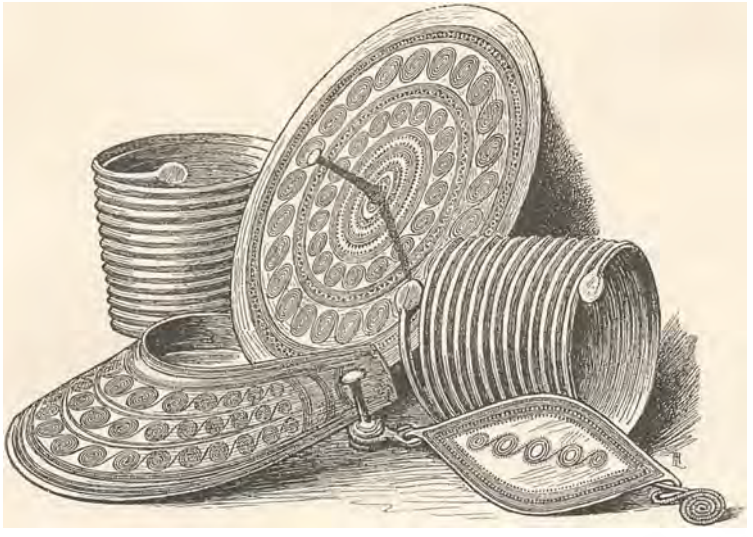

Fig. 113. Kvindesmykker fra den ældre Broncealder: Bælteplade, Spiralringe, Halskrave, Bøjlenaal, alt af Bronce.

Andre er smallere, lukkede eller aabne, forsirede eller glatte, i simpleste Form kun bestaaende af en kresbøjet Bronce- eller Guldstang af rundt eller halvrundt Gennemsnit; thi ogsaa i det ædlere Metal forekommer nogle af disse Former. Først hen mod Tidsrummets Afslutning kommer atter bredere og massivere Typer i Brug i god Overensstemmelse med den da herskende Smag, der gaar i Retning af det kolossale og barokke.

Der forekommer Ringe, som synes for store til Arm- og for smaa til Halsringe, medens de ved Størrelse og Form ganske passer om en Ankel, og skønt de ikke i nogen Grav er fundne saaledes, at Brugen kan bestemmes, anses de dog for Ankelringe.

Ogsaa Fingerringe varierer paa lignende Maade som Armringene, begyndende som Spiraler og endende bredere, massivere og lukkede, med kun én Omgang, eller som simple Ringe, dannede ved Ombøjning af en tynd Bronce- eller Guldtraad.

Halskraverne afløses af Halsringe af mange forskellige Former. De ældre af dem bestaar af en mere eller mindre massiv, glat eller spiralriflet Broncestang, der er ombøjet men aaben bagtil eller endende her med to i hinanden gribende Kroge. I den yngre Broncealder bliver de sværere og sværere, og der bæres ofte tre Stykker af forskellig Vidde sammensat til ét Smykke. Hen imod dens Afslutning kommer der flere ganske mærkværdige Former i Brug. Saaledes en, der bestaar af en svær, afvekslende til højre og venstre vredet Broncestang, og en anden, som henimod Lukket udvider sig til et Par brede, med Skibsbilleder smykkede Plader, endende med to store, opstaaende, over hinanden gribende Spiraler (Fig. 115). Man skulde synes, at de maa have generet ret betydelig i Nakken, hvor de sad, naar Ringen laa paa sin Plads om Halsen. Ogsaa Smykkepladernes Form varierede i Tidens Løb; først blev deres fremstaaende Spids oventil udstyret med en mindre Plade, siden hen blev de mere højthvælvede, bugleformede med lavere, tykkere Midtspids.

Der fremkom foruden de nævnte Smykker efterhaanden et Antal andre, der, efterhaanden som Tiden gik, blev mere og mere i Øjne faldende. Navnlig har vi en Mængde Former af Naale, som enten har været anbragte i Klædningen eller maaske i Kvindernes Haaropsætning, der sagtens har forandret sig adskilligt i Tidens Løb. Det vilde føre for vidt at omtale deres skiftende Typer, vi indskrænker os derfor til at afbilde nogle, blandt hvilke man særlig vil lægge Mærke til dem med de store, sært formede Hoveder (Fig. 117 og 120). De hører hjemme i Broncealderens allersidste Tider og stemmer godt sammen med de øvrige, om en noget bedærvet Smag vidnende Smykker fra samme Tid.

En anden Række er Stangknappernes, bestaaende af en Broncestang med en Øsken bagtil. De har været brugte til at sammenholde Klædningsstykker, Bælter o. l., idet der efter deres Anbringelse blev stukket en Pind gennem Øskenen for at holde dem paa Plads. Ogsaa de forekommer i mange Former og holder i Udvikling Skridt med de andre Smykker.

Vi har gentagende nævnt, at flere af Ringene o. s. v. forekom i Guld. I Virkeligheden er det en ikke ringe Mængde af dette, i Fortiden endnu mere end i Nutiden værdifulde Metal, der er kommen for Dagen i Fundene fra Broncealderen. Det blev brugt som tynde Blade til Indlægning og Belægning, men det blev ogsaa i stor Udstrækning anvendt til massive

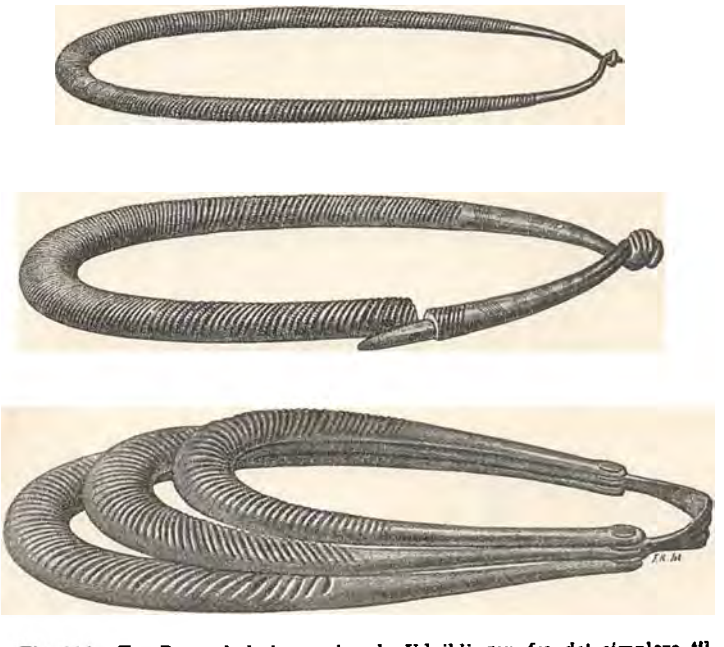

Fig. 114. Tre Broncehalsringe, visende Udviklingen fra det simplere til det mere sammensatte Smykke.

Smykker, selv til store Halsringe af betydelig Vægt. Ganske dagligdags Brugsgenstande som Pincetter og

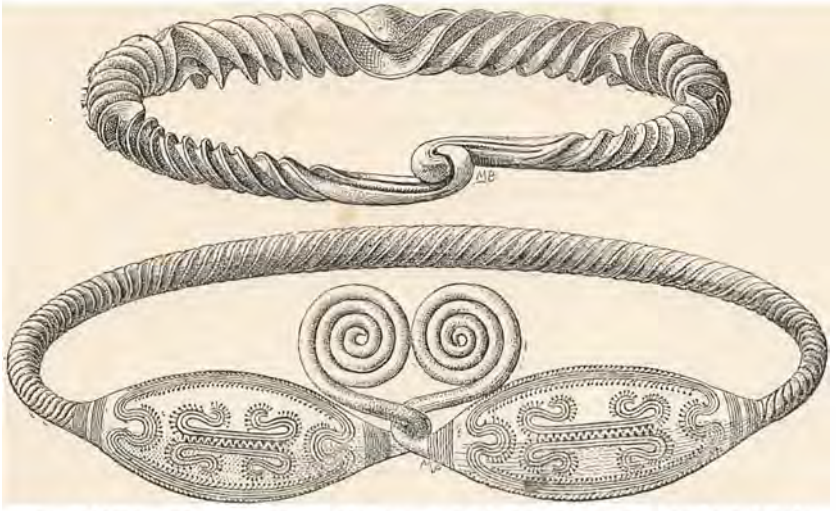

Fig. 115. Øverst vreden Broncehalsring, nederst Broncehalsring med Skibsbilleder og Spirallukke (yngre Broncealder).

Syle findes undertiden gjorte af Guld. Man har forstaaet at smelte og bearbejde det her i Norden lige saa vel som Broncen, og man maa forbavses over, hvorfra den Rigdom kom, som tillod Befolkningen at drive en saadan Luksus med det kostbareste af alle Stoffer. Er det virkelig Ravet, der har formaaet at betale alt, baade Bronce og Guld? Mon ikke Krig og Røvertog har bragt en hel Del af det ind i Landet?

Ogsaa tarveligere Emner blev benyttede til Pryd for Klædedragt og Person, saaledes blev der navnlig af Ben tildannet mange Naale, Knapper o. l. De forekommer i Gravene med brændte Knogler, dels blandt Resterne fra Baalet, dels nedlagte som Gravgods. Saaledes laa i en Urne et Bundt af 10 Bennaale, i en anden 18 Stykker korsformede Benknapper. De sidste er en stedlig Form, som kun forekommer i en vis Del af Jylland. I en lille Stenkiste paa en Gravplads uden Høje laa en Bennaal af 26 Ctm.s Længde. Hvad saadanne lange Naale har været benyttede til, er umuligt at afgøre, men man kan ikke afvise Tanken om, at de har været brugte til et eller andet Haandarbejde. Smaaringe, Hægter og Maller af Ben er heller ikke helt sjældne.

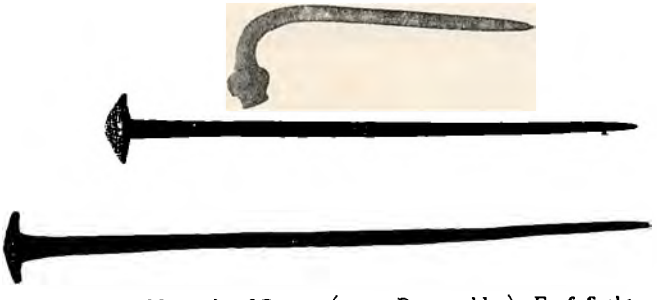

Fig. 116. Smykkenaale af Bronce (yngre Broncealder). Forf. Smlg.

Man vil af det fortalte kunne forstaa, hvor langt det er fra, at Broncealderens Folk kan opfattes som

»vilde«. Naar vi allerede ved Skildringen af Folket i den yngre Stenalder maatte tage bestemt Afstand fra tidligere Tiders Opfattelse af det som et raat Jæger- og Fiskerfolk, maa dette gøres i end højere Grad over for Broncealderens. Noget egentlig Kulturfolk har det vel ikke været, men det var dog i Besiddelse af adskilligt, der nærmer sig til Kultur.

Vi Nutidseuropæere er tilbøjelige til kun at erkende én Kultur — vor egen. Vi bedømmer andre Folkeslag efter, hvor meget deres Kultur nærmer sig til vor, eller hvor beredvillige de er til at opgive deres egen for at antage vor. Heri ligger der en dyb Bornerthed og en naiv Overbevisning om, at »Kultur« er ensbetydende med materiel Udvikling. Vi maaler den med, hvor hurtigt Jernbanetogene kan løbe, hvor langt Kanonerne kan skyde og hvor mange tusend Alen Telegraftraad et Land har pr. Kvadratmil.

Men i sligt bunder ikke den virkelige »Kultur«. Der har vel næppe nogensinde eksisteret et højere

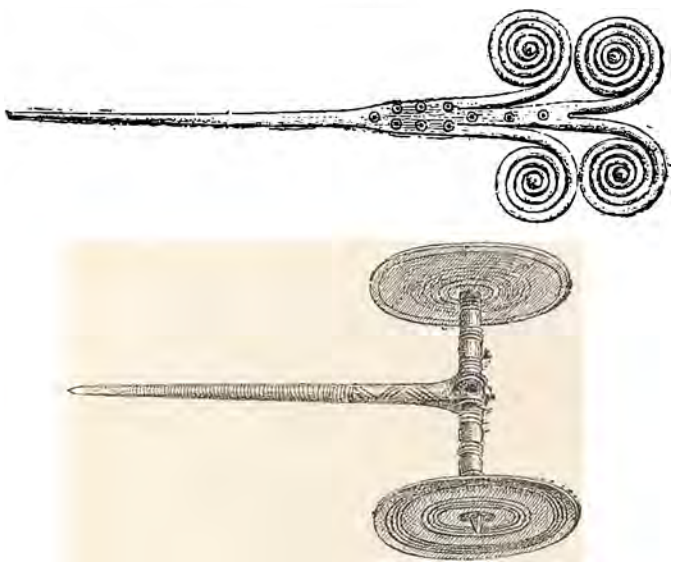

Fig. 117. Smykkenaale fra Broncealderens Slutningsperiode.

kultiveret og mere gennemdannet Folk end Grækenlands i dets Blomstringstid, endda det hverken havde Telefoner eller Cycler.

Ej heller er de indiske Overklassers eller Kinesernes Kulturer til at kimse ad, hvor fjærnt de end staar den i vore Øjne eneste saliggørende europæiske Patentcivilisation. Et Tegn paa, at et Folk, eller en vis Del af et Folk, har begyndt at vandre ad den Vej — eller én af de Veje — der fører mod en virkelig Kulturudvikling, er vaagnende Skønhedssans, og vi kan være overbevist om, at det, i hvis Frembringelser der præger sig en virkelig udviklet og god Smag, har gjort mange Skridt frem ad denne Vej. Omvendt kan vi sige, at det Folk eller det

Menneske, hvis Øje ikke stødes af uskønne, raa Former i dets daglige Omgivelser, som ikke fordrer, at selv tarvelige Redskaber, Møbler o. l. skal virke tiltalende paa Sind og Sans, det Folk eller det Menneske er ikke gennemkultiveret.

Men nu er netop, saa vidt vi kan dømme, en gennemført Sans for Skønhed i Form og Udsmykning

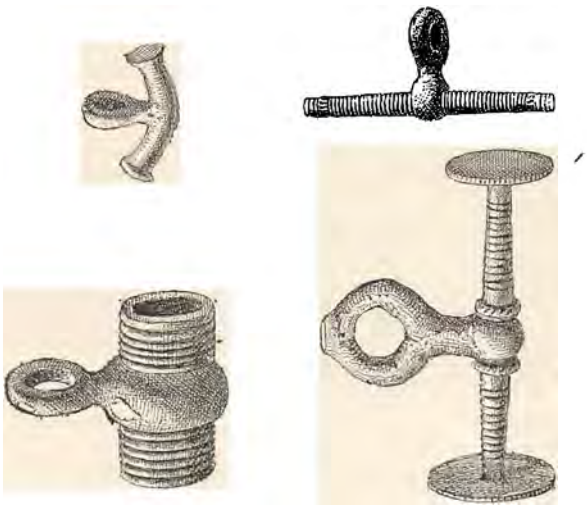

Fig. 118. Stangknapper af Bronce. De øverste ældre, de nederste yngre Former.

karakteristisk for den Del af Broncealderens Folk, vi har noget Kendskab til. Den præger sig, i alt Fald for en Del af Tidens Vedkommende, i hvert Stykke, det har efterladt sig. Intet er smagløst, alt vidner om en ærlig og ihærdig Stræben efter Skønhed. Et og andet kan være mislykket, et enkelt Ornamentmotiv uheldig valgt, men vi ser det da ogsaa kun glimte frem som et Forsøg, der ikke gentages og ikke spredes videre ud. Man kan indvende, at vi kun kender de bedste Frembringelser af Folkets Kunstindustri, og at dets daglige Arbejdsredskaber, dets huslige Udstyr o. s. v. er os ubekendt. Det er for saa vidt sandt, men et og andet er dog reddet, et Trækar, en Hornske, en Stol, nogle faa Arbejdsøkser, Knive o. s. v. Se paa dem, og man vil skønne, at ogsaa de er, hver i sit Slags, prægede af en god og sund Bestræbelse efter at gøre dem tiltalende for Øjet. Vi kan være sikre paa, at kendte vi mere til f. Eks. Broncealderens Træskæreri, vilde vi deri finde meget at beundre og glædes ved.

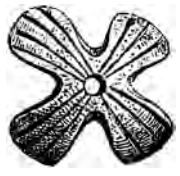

Fig. 119. Korsformet Benknap.

Det maa indrømmes, at baade Form og Ornamentik tilsidst munder ud i det barokke, i noget, som væsentlig er beregnet paa at virke ved Masse, ved Kostbarhed, ved barbarisk Pragt — skønt selv i Nedgangstidens Frembringelser spores der en god Skole, ikke at tale om en beundringsværdig Teknik og sikker Dygtighed i Behandlingen af Stoffet. Men dette betyder jo ikke andet, end at Tilløbet ikke førte til Maalet, som saa mange Tilløb før og efter det. At Folket, eller

vel rettere dets Overklasse, en Tid hævede sig højt op mod en virkelig Kultur, kan ikke omstødes.

Lad os en Gang betragte Ornamentiken, saaledes som den træder os i Møde i den ældre Broncealders Vaaben og Smykker. Den er endnu en Linjeornamentik, hvis enkelte Grundtræk er simple nok. Spiraler, punkterede Linjer, smaa Trekantmønstre, Smaabuer, ordnede Side om Side til bugtede Rækker o. s. v. er i og for sig hverken særlig kunstige eller særlig virkningsfulde. Men se, med hvilken sikker Smag de er varierede, læg Mærke til, hvad der f. Eks. gøres ud af Spiralen, hvorledes den forbindes til de skønneste Mønstre, lige egnede til at dække en stor Flade som Smykkepladernes og til at gøre en lille Dobbeltknaps buede Forside prydelig. Se, hvorledes man har prøvet sig frem, hvorledes den er bleven omdannet til en Figur, formet af tætstillede koncentriske Cirkler med en Prik i Midten, hvorledes disse atter forbindes ved Linjer, stilles sammen i Grupper o. s. v., og man vil forstaa, med hvilken Iver der arbejdedes paa at fremtrylle nye Ornamenter, stedse dog indenfor de ved den tilvante Stil givne Grænser.

Naar man følger denne Stil nedad i Tiden, ser man den forfines men tillige maaske forflygtiges noget, indtil der gydes nyt Liv i den ved den Renæssance, som betegner den yngre Broncealders Begyndelse. Vi ser her nye Motiver træde op, Bølgebaand dannede ved flere enkelte, tæt stillede Linjer, S-formede Slyngninger og mange andre. Paa Grundlag af dem uddanner der sig en fra den ældre forskellig, men dog lige saa vellykket Stil, som har sin Blomstringstid, men bliver forhutlet senere, da Smagen i det hele fordærves og bliver mere barbarisk.

Naar vi vil se de bedste Prøver baade paa Broncealderens Teknik og paa dens Ornamentering, bør vi

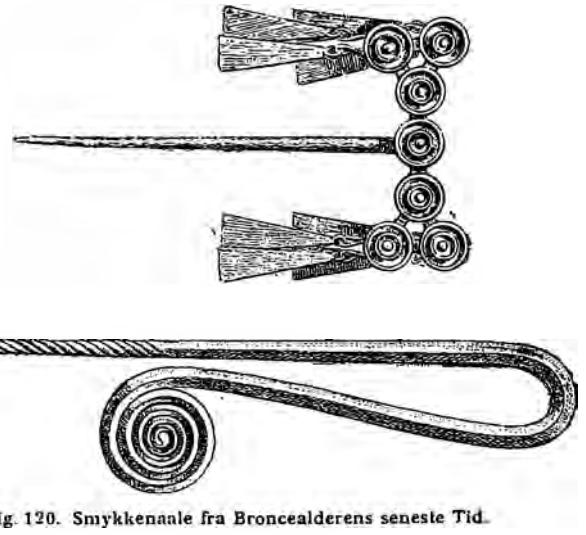

Fig. 120. Smykkenaale fra Broncealderens seneste Tid.

betragte den Række større og mindre Broncekar, som er kommen frem fra Grave eller Mosefund. Vi har allerede talt om den beundringsværdige Dygtighed, hvormed de er støbte, vi vil derfor her væsentlig henlede Opmærksomheden paa deres skønne Former og smagfulde Forsiring. For de ældstes Vedkom-

mende er det navnlig den i en but Spids udløbende Bund, om hvilken Ornamenterne grupperer sig, og det tør vistnok siges, at ædlere og tillige simplere Dekoration vanskelig skal kunne paavises. Fra en senere Tid har vi en Række Kar, dekorerede i den yngre Broncealders Stil, der her tager sig — synes det os — noget mere kunstlet ud og virker mere uroligt. Men alligevel kan man ikke andet end forbavses over, hvor dygtigt og med hvor stor Omsigt de enkelte Motiver er valgte og bragte i Forbindelse med hinanden.

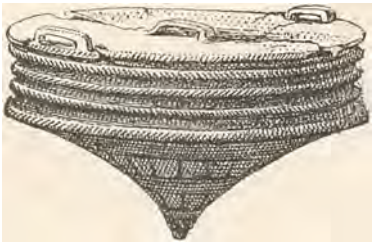

Fig. 121. Hængekar (den ældre Broncealder).

Paa disse Kar finder vi delvis anvendt et eget Slags Pryd, der er frembragt ved Indlægning af Harpiksmasse i fordybede Mønstre. Det var en i den yngre Broncealder meget yndet Dekoration, som — saa simpel Indlægningsmassen ogsaa er — slet ikke har taget sig ilde ud ved Modsætningen mellem dens mørke Farve og Broncens skinnende Guldglans. Hvad disse Kar har været anvendte til, er ikke altid let at sige. Nogle af de mindre med Laag kan have været Daaser til Salve eller maaske Farvestoffer, thi det er ikke utænkeligt, at Broncealderens Folk brugte at male sig f. Eks. i Ansigtet ved visse Lejligheder, andre har formodentlig tjent til Opbevaring af Smaasager, mindre Smykker, Sy-Redskaber o. lign., og de større har sagtens været Drikkekar.

I Forbindelse med dem kan atter nævnes de drevne Guldkar, der er fundne i forholdsvis stort Antal, de er af ædle Former og smagfuldt ornamenterede, værdige det kostbare Materiale, hvoraf de er gjorte. Til nogle af dem er nittet Hanke, der ender i et Hestehoved, som ved sit barbariske Tilsnit vidner om en simplere Smag end den, selve Karrenes Frembringere har været i Besiddelse af. De er da ogsaa utvivlsomt en senere Tilsætning.

Man bør lægge Mærke til de stiliserede Hestehoveder; de og enkelte andre Dyrehoveder dukker frem her og der i Broncealderen. De betyder ligesom et Tilløb til en Dyreornamentik, som dog ikke bliver til noget; vi skal senere hen se, hvilken Betydning og hvilket Raaderum en saadan Ornamentik fik i Jernalderen. Ogsaa benyttet som Greb paa en Kniv af sen Form, har Broncealderen efterladt os. Den er ganske interessant, men rigtignok lidet vellykket set fra et kunstnerisk Synspunkt.

Fig. 122. Halvdelen af Broncekarrets (Fig. 121) Bund.

Det er i det hele mærkeligt at se, hvorledes de samme Mennesker, der er saa sikre og saa smagfulde i Ornamentiken, famler og bliver barnlige, saa snart det gælder billedlig Gengivelse. Tarveligere og mere primitive Forsøg paa at gengive Menneskers og Dyrs Omrids end dem, vi møder i Helleristningerne, træffes ikke selv hos de raaeste Naturfolk.

En Maalestok for Menneskers Kultur har vi foruden i deres Skønhedssans tillige i deres religiøse Ideer. Men her er vi ilde stillede over for et Folk, der ikke har efterladt mindste Spor af skriftlige Optegnelser, og som i Udviklingens Grad og Retning staar os saa fjærnt som Broncealderens. Vanskeligt er det at komme til Bunds i et nulevende, os fremmed Folks religiøse Tankegang, hvor meget end intelligente og højt udviklede Mennesker har ofret paa at leve sig ind i den og forklare den. Tusend Fold vanskeligere maa det da være, naar det gælder et forhistorisk Folk.

Broncealderens Gravskikke siger os dog, at de havde deres Udspring, ligesom den yngre Stenalders, i en fast Tro paa en Menneskesjæl, der skulde fortsætte sit Liv hinsides Graven. De giver os ogsaa Fingerpeg om, at denne Tro maa være undergaaet visse Omformninger samtidig med Overgangen fra den gamle Begravelsesskik til Ligbrændingen. Hvilke Tanker der ligger til Grund for denne, er ikke let at udrede. Det er bleven sagt, at man brændte Ligene for at befri Sjælen og lette den Farten til de dødes Hjem.

At Sjælen opholdt sig paa Jorden en Tid efter Døden, i eller ved Liget, knyttet til dette indtil dets fuldstændige Opløsning, er en almindelig Tro hos mange Naturfolk, hos hvem Angsten for disse de dødes endnu hernede dvælende Sjæle ofte er meget stor. En hurtig og grundig Tilintetgørelse af Ligene, hvorved Sjælen frigjordes og straks antoges at tiltræde Rejsen til det nye Opholdssted, maatte derfor være ønskelig. Dette turde snarere have givet den oprindelige Anledning til Ligbrændingens Indførelse, end Ønsket om at befri Sjælen for dennes egen Skyld. Man vilde først og fremmest værne og sig selv.

Efterhaanden som Ligbrændingen vinder frem, aftager Gravgodsets Mængde. Ogsaa det maa have sine bestemte Grunde. Det er værd at lægge Mærke til, at samtidig med Gravgodsets Aftagen tiltager Antallet af Mark- og Mosefundene. Vi har allerede én Gang udførligere udtalt os om disse Fund og deres Forstaaelse, og hvad vi sagde da, gælder ogsaa for Broncealderen. En Del af dem kan betragtes som midlertidig hengemte Skatte, som Handelsmænds eller Metalarbejderes skjulte Forraad. En Del andre maa være Offergaver til Guderne, henlagte i Følge Løfte eller i Haab om at opnaa en Gunst. Saaledes maa navnlig de forklares, der bestaar af en enkelt kostber Genstand eller af en Række ensartede saadanne. Ogsaa det Slags forekommer hyppigt fra Broncealderen. De store Lurer findes stedse parvis eller flere Par sammen, de prægtige Ceremonivogne ligesaa, Guldkarrene er fremdragne flere i Følge, Guldbaadene fra Thy var over 100 i Tal o. s. v.

Men hvorfor tiltager nu de mose- og jordfundne Sager saa stærkt i Tal, medens Gravgodset bliver fattigere? En i alt Fald mulig Forklaring er den, at man foretrak selv i levende Live at bortgemme det, man vilde have med sig efter Døden, fremfor at betro de efterladte dette. Det kunde tænkes, at man

har frygtet, at Fristelsen til at beholde for sig selv netop de kostbareste Ting skulde blive for stærk. Sikrere er nu en Gang sikrere, og det, man selv havde skjult, saa det ikke kunde genfindes, var man usvigelig vis paa kom en personlig til Gode i det kommende Liv, »dødt« som det var for dette. Men naar de efterlevende vidste, at den døde saaledes havde sørget for sig selv, var der jo ingen Grund for dem til at flotte sig med Gravgods; de fulgte derfor kun den gamle Tradition for saa vidt, som

I Udkanten af mange jyske Moser og Kær findes, dækkede af tykke Tørvelag, hele Rækker af Lerkar, dels uden paaviseligt Indhold, dels med Rester af Levnedsmidler (Lammeknogler o. lign.). En Del af dem stammer fra Broncealderen, formodentlig er de hensatte som eller med Offergaver til Guderne.

I en af mig undersøgt jysk Gravurne fra Broncealderen fandtes de brændte Knogler af et lille Barn paa 4—5 Aar eller saa. Blandt dem laa en Mængde ligeledes brændte Fugleknogler, der efter Professor Sten-

Fig. 123. Helleristeren i Arbejde.

de gav ham en eller anden Ubetydelighed med i Graven.

Iøvrigt er der visse andre Forhold, saavel i som udenfor Gravene, der kunde tyde paa Skikke af religiøs Art. Saaledes finder man i mange Broncealderhøje gaadefulde Stensætninger af forskellige Former, Stenkrese eller Buer, sammenstablede Dynger, indhegnede Firkanter o. s. v., der ikke er Grave og ikke synes at have nogen praktisk Betydning. De har formodentlig spillet en Rolle ved Højenes Indvielse, thi at en saadan under en eller anden Form er foretaget, er sandsynligt.

strups Bestemmelse har tilhørt Kragefugle fra Ravnens til Skadens eller Allikens Størrelse. Disse Fugle er altsaa brændte sammen med Barnets Lig. Hvorfor? Var de maaske dettes tamme Legekammerater, eller var de hellige, saa de kunde tænkes at beskytte Barnet paa dets Vej til det nye Liv? Der var ogsaa nedlagt Legetøj i Urnen, et lille Redskab af Ben, ganske lignende visse større, godt kendte Stykker. Mærkeligt nok var der i samme Høj nedsat to Urner til med brændte Børnelig, der ikke var ledsagede af Fugle, men som begge havde faaet nogle smaa Smykker med i Graven, en lille Ravperle, en lille

bitte Broncebugle o. s. v., alt Vidner om Forældrenes Kærlighed til Børnene.

Om Troen paa Guder ved vi ikke synderligt mere for Broncealderens end for Stenalderens Vedkommende. Der er vel nok et Par Gange i Moser fundet raa Menneskefigurer af Træ, paa hvilke visse Enkeltheder var saaledes fremhævede, at der er Grund til at antage dem for Billeder af Frugtbarhedens Gud eller for Symboler paa Frugtbarhed. Men det er ikke bevist, at de stammer fra Broncealderen. Andre Gudebilleder kender vi ikke.

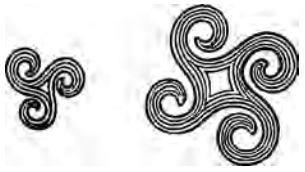

Fig. 124. Triskele og Hagekors.

Derimod hævdede Worsaae, at visse stadig genkommende Figurer paa Broncegenstande, i Helleristninger o. s. v. var Gudesymboler. Dette gælder, mente han, om Cirkelen med et Kors i, om en slangebugtet Linje, om Skibsbillederne, Billeder af Fodsaaler, de to Figurer Triskelen og Hagekorset og flere. Der turde være noget i det, skønt Worsaaes Teori nu er ude af Kurs.

Betragter man f. Eks. Fig. 84, Billedet af en Barberkniv, vil man vistnok indrømme, at de derpaa anbragte Figurer ikke ser ud til at være blot og bar Dekoration. Den bugtede Linje ligner snarere et Slangebillede end et Ornament; de tre Dobbeltcirkler med Prik i Midten virker ikke særlig pynteligt, og selv Skibsbillederne staar ikke — forekommer det os — i dette Tilfælde som Sirater alene. Dette modbevises ikke derved, at Skibsbilleder paa andre Genstande maaske har Betydning alene som Ornamenter; et Motiv kan meget godt faa Borgerret i en Ornamentik, selv om det oprindelig var anbragt som et Symbol eller til Indvielse af Stykket. Der er endog en Skole af Arkæologer og Etnografer, navnlig tyske, som hævder, at al Ornamentik har sin Oprindelse fra religiøse Symboler. Lad dette nu længe nok være den kolossale Overdrivelse, det er, det udelukker ikke, at Worsaae havde Ret i sin Opfattelse af visse Tegn og Billeder fra vor Broncealder.

Har man haft en udviklet Gudetro med faststaaede Symboler for visse af Hovedguderne, er det rimeligt, at man ogsaa har haft Steder særlig bestemte til deres Dyrkelse, maaske ogsaa Træbilleder, der synliggjorde Guderne og i hvilke de kunde tage Bolig for at æres og tilbedes.

Enten har Høvdingene saa fungeret som Præster, eller der har været en særlig Præstestand, hvis Medlemmer tillige var Læger og Troldmænd. Der er bleven gjort to Gravfund, tydende paa saadanne »Medicinmænds« Eksistens. Det ene er det berømte Hvidegaardsfund. Ved de brændte Ben af et Lig fandtes i en tre Alen lang Stenkiste foruden et Broncesværd m. m. et Læderetui, sammenholdt med en Broncenaal. Det indeholdt en mærkelig Samling Genstande: en Snogehale, en lille Konkylie fra Middelhavet, en Falkeklo, Underkæben af en Egernunge og mere. Fra et andet Gravfund haves et lille Broncekar, omhyggeligt tillukket og indeholdende: noget af en Hestetand eller to, Knogler af en Væsel, et Kloled af en Los (?), et Stykke Luftrør af en Fugl, Hvirvler af en Snog, en Stump Rønnekvist, et Par Smaasten, lidt Svovlkis og flere andre Ting. Det synes rimeligt at antage, at saadanne Samlinger kun kan have tilhørt en troldkyndig Mand. Var det alene Amuletter, vilde vi vistnok træffe oftere paa dem.

Om Lægekunst vidner et trepaneret Kranium fra en Grav — Patienten overlevede i dette Tilfælde ikke Operationen.

Man har villet henregne adskillige af de kostbareste og mærkeligste Genstande fra Broncealderen til Tempeludstyr. Guldkarrene f. Eks. og de store Ceremonivogne samt ikke mindst Lurerne. Nogen særlig Begrundelse har en saadan Antagelse dog ikke, det kan altsammen meget godt have været Høvdingeje og tjent til at fremhæve Ejerens Magt og Rigdom.

Ved Lurerne maa vi dvæle lidt, da de giver os Indsigt i, hvor højt Broncealderens Folk stod paa det musikalske Omraade, ogsaa Tegn paa en ikke ringe Udvikling henimod Kultur. De store Blæseinstrumenter bestaar af tre Dele, Mundstykke, Rør og Endeplade. De støbtes i flere Led, der er sammenføjede med stor Nøjagtighed ved ind i hinanden gribende Hager (Sammenfjering). Mundstykket, der er konisk (kegledannet), er støbt i ét med første Led. Røret er regelmæssig konisk, tiltagende jævnt i Gennemsnit fra Mundstykke til Munding. Dets indre Flader er fuldstændig glatte, det er delt i to Stykker, forenede ved en Laas, og kan her let skilles ad, medens Sammenføjningerne mellem de enkelte Led ikke er saa lette at aabne. Omkring Mundingen er det omgivet af en bred Metalplade, smykket med uddrevne Bugler og Hængeprydelser af Bronce. Saadanne er for nogle Eksemplarers Vedkommende ogsaa anbragte paa et Stykke af Røret, der tilhige i flere Tilfælde er forsynet med en Kæde, hvori de blev baarne over Skulderen. Hængeprydelser var i det hele meget yndede i den yngre Broncealder, den Tid, Lurerne stammer fra; formodentlig har man fundet Behag i deres klirrende Raslen.

Det tekniske Arbejde ved disse Instrumenter er uovertræffeligt. Metaltykkelsen er kun 1 à $1^1/_2$ Millimeter, og Rørets koniske Form, hvorpaa Tonernes Renhed og Klang beror, er nøjagtig holdt trods de mange Dele, det er støbt i. De har en dobbelt

Fig. 125. Gravkisten i Hvidegaards-Højen.

Krumning, og deres Længde er meget betydelig, indtil 2.38 Mt. (c. $7^1/_2$'). Dr. Angul Hammerich har nærmere undersøgt deres musikalske Beskaffenhed og har udtalt, at de er aldeles fortrinlige og højt udviklede Blæseinstrumenter, langt overgaaende alt, hvad vi ellers kender fra Oldtiden, selv fra den græske og romerske. Deres Toner ligner nærmest Nutidens Bas-

Basuners. De findes næsten stedse parvis i Moserne, undertiden flere, indtil 3 Par sammen. To samhørende Lurers Krumninger er modvendte, og de er stemte sammen, saa der er ingen Tvivl om, at de har været brugte parvis. Stemningen er forskellig ved forskellige Par: C, D, Es, E, G og H. Der kan frembringes 12 Overtoner i $3^1/_2$ Octav og desuden 10 Undertoner, men kun 8 er lette at faa frem, nemlig Naturtonerne, og det er tvivlsomt, om Broncealderens Blæsere har kendt flere end disse. Under

Fig. 126. Lurblæser.

Blæsningen har Lurerne været holdte, som Fig. 126 viser, med Pladen opad og fremad; saaledes er de trods Størrelsen ikke meget tunge (indtil 7 Pd.) Instrumenter godt afbalancerede, og Tonerne, der er mægtige og rungende, men dog bløde, slynges fordelagtigst ud. Et Helleristningsbillede viser 3 væbnede Mænd blæsende paa Lurer, holdte paa den angivne Maade.

Det er i højeste Grad overraskende at træffe saa fuldkomne, om et grundigt Kendskab til Tonelæren vidnende Blæsehorn i en Tid som Broncealderen.

Man kunde fra dem drage vidtgaaende Slutninger om det høje Standpunkt, dens Folk har indtaget; thi hvor kære end alle Naturfolk er af Sang og Musik, virkeligt Kendskab til og Øre for Harmoni, Tonerenhed o. lign. har intet af dem. Kærlighed til og Kyndighed i, hvad vi forstaar ved Musik, forudsætter er vis Grad af Aandskultur.

Vi har oftere omtalt »Helleristningerne«, men vi maa endnu gaa lidt nærmere ind paa dem. Der er en fælles Lyst hos næsten alle Naturfolk til at indhugge eller indridse Billeder i Klippeflader, Hulevægge, store Sten o. lign. Hele Jorden over findes saadanne, snart raa og barnlige, snart bedre og mere naturtro gjorte. Højst staar vistnok Buskmændenes i Sydafrika, om de end ikke kan holde Maal med de af Sydeuropas palæolitiske Huleboere i Ben, Horn og Skifer indridsede Dyrebilleder. Helleristningerne staar langt tilbage for baade disse og hine; der er ved dem hverken nogen Bestræbelse efter Naturtroskab eller Skønhed at spore; mærkeligt nok, naar vi ser hen til Broncealderens store Skønhedssøgen paa andre Omraader. Allerede i den yngre Stenalder var man, som vi har fortalt, begyndt paa at indpikke eller indgnide Figurer i Sten, men det er dog først i den følgende Periode, at dette blev drevet i det store.

Fig. 127. 3 Lurblæsere (Helleristning.

Hvorledes saadanne Helleristninger tager sig ud, og hvad de forestiller, vil ses af Billederne. Dels genfinder vi i dem de Skibsbilleder, vi traf saa hyppigt paa yngre Broncesager, dels er Symboler: Hjulkors, Fodsaaler, skaalformede Fordybninger og andre almindelige sammen med Menneskeskikkelser, Dyr, forspændte Vogne, Jagt- og Krigsscener, Lurblæsere m. m.

Hvilken Betydning har nu disse Klippebilleder? At de ikke blot er ørkesløst Legeværk fra ledige Timer, viser deres store Mængde, den Maalestok, hvori nogle af dem er gjort, og den Flid, hvormed Figurerne ofte er udarbejdede. De vil fortælle noget, derom er der ingen Tvivl, og det, de vil berette om, er tildels store Bedrifter, Krigs- og Jagttog, farefulde Sørejser o. lign. Men de synes dog ogsaa at tale om det daglige Liv, om Husdyr, Agerdyrkning o. s. v., og endelig har en Del af dem vistnok Hentydning til Guderne og det religiøse Liv. Meget, som er uforstaaeligt for os, har Samtiden og den nærmeste Eftertid kunnet læse klart og tydeligt ud af dem. For saa vidt kan man sige, at vi i dem har et Slags Billedskrift, det første Tilløb til skriftlige Optegnelser. Men heller ikke mere. De kan nærmest sammenstilles med de nordamerikanske Indianeres Billedsprog, som benyttedes ikke blot paa Gravminder for at berette om den afdødes Bedrifter, men ogsaa til Meddelelser mellem forskellige Personer af samme eller nærbeslægtede Stammer. Hvorvidt man i Broncealderen har gjort lignende Brug af figurlige Fremstillinger, ved vi ikke, men der er dog i Sydsverrig fundet en stor Stenkiste, Kivikgraven, hvis Sidesten paa Indersiden bar hele Rækker af Billeder, for-

modentlig hentydende til den eller de deri begravede Personers Liv og Bedrifter.

Om de sociale Forhold hos Broncealderens Folk lader der sig drage ret sikre og vidtgaaende Slutninger af, hvad Oldsagsfund og Undersøgelser har lært os, sammenholdt med, hvad vi ved om andre Folkeslag, der staar paa et lignende Udviklingstrin. Samfundet har bestaaet af en herskende Klasse, hvis Grave vi har lært at kende i det foregaaende, og af en rimeligvis talrig, ufri Stand, Trælle eller livegne, hvis Begravelser er ganske ukendte, i alt Fald for den ældre Broncealders Vedkommende. For den yngre Broncealders derimod kunde man maaske antage, at en Del af de brændte Ben, som findes i Højenes Udkanter, nedlagte uden Gravgods i simple Urner og smaa Stenkister eller blot nedgravede i Fylden, tilhører ufri; men det er dog næppe rimeligt, disse har vistnok været alt for foragtede til at deres Begravelser kunde tænkes at have faaet Plads i en fri Ætts Gravhøje. Derimod er det ikke umuligt, at nogle af de mange, lignende Grave, der findes udenfor Højene, kan indeholde Levninger af Trælle. Dog maa det udtrykkelig fremhæves, at vi paa ingen Maade kan drage Slutninger om Rang og Stand fra Tilstedeværelsen af eller Mangelen paa Gravgods, eftersom den Skik at nedlægge saadant jo mere og mere tabte sig

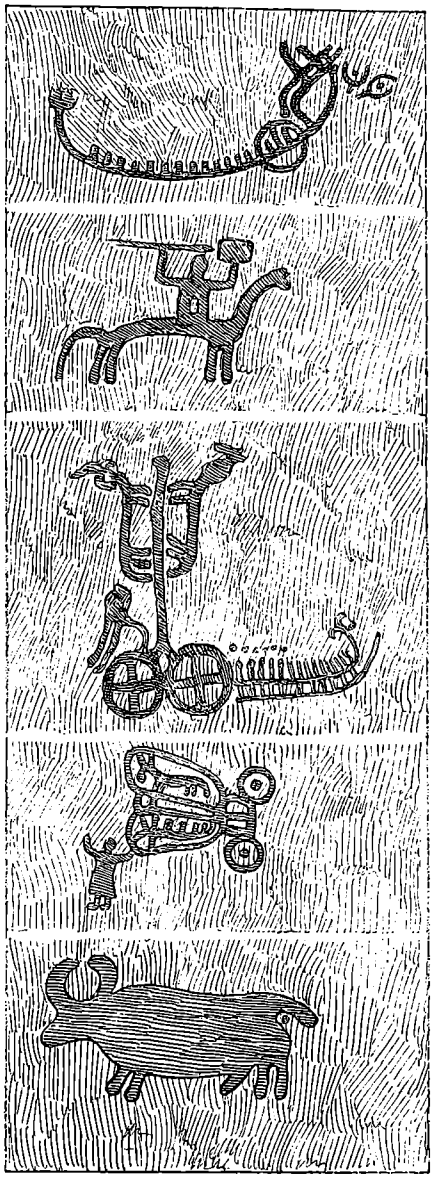

Fig. 128. Helleristninger fra Bohuslæn.

Den herskende Klasse har været pragtelskende og krigersk, og at der af den er udgaaet Høvdinge, der herskede over større og mindre Landskaber, er ganske utvivlsomt. Mangen mægtig og imponerende Høj, hvis Opførelse har kostet Hundreder af Menneskers forenede Arbejde gennem lang Tid, indeholder kun én Grav, der da gerne er rigt udstyret med kostbare Bronce- og Guldsager. I saadanne hviler storættede Høvdinge, hvis Magt har været betydelig og har strakt sig vide om, ligesom Mindet om dem har holdt sig langt ned i Tiden, ja maaske lige til vore Dage.

Til mange af disse Høje er endnu knyttet Mandsnavne, og det er ingenlunde utænkeligt, at de virkelig er benævnede efter dem, hvis Ben hviler i dem. En Del af Navnene har ganske vist et nyere Præg, men andre synes meget gamle og falder tildels sammen med gamle Herreds- og Sysselnavne. At nogle af dem kan gaa tilbage til Broncealderen er ikke umuligt. I saa Henseende er det ganske mærkeligt, at der i Vesthimmerland gik det Sagn om en af Egnens største Høje, som kaldtes Raaneshøj, at den gemte Liget af en »Konge«, der var begravet med Guldhjælm paa Hovedet, siddende paa sin guldskoede Ganger. Ved Udgravningen fandtes en Mandsgrav fra Broncealderen med ubrændt Lig og med en Guldfibula. Skønt Sagnet ganske vist er bleven, som naturligt kan være, udpyntet i Tidernes Løb, havde det dog for saa vidt Ret, som Højen virkelig indeholdt en Høvdinggrav med Gravgods af Guld, noget, som der paa Egnen er yderst sjældent. Her synes en Tradition og maaske et Navn fra Broncealderen bevaret til vore Dage.

Det er ej heller utænkeligt, at adskillige Stednavne hidrører fra samme Tid; vore Landskabsnavne (Øer, Sysler o. s. v.) er tildels meget gamle og uforklarede. At i alt Fald enkelte af vore Landsbyer har bestaaet som Bopladser lige fra Broncealderen, ja maaske fra den yngre Stenalder af, er der Grund til at tro, og det er da heller ikke umuligt, at deres Navne i enkelte Tilfælde kan have samme Ælde.

Under alle Omstændigheder tør man vistnok gaa ud fra, at Landet i Broncealderen ligesom i den yngre Stenalder var delt i en Mængde mindre, af hinanden uafhængige, ofte hinanden bekrigende, af Høvdinger eller »Konger« styrede Dele. Hvor betydende saadannes Magt var, ved vi naturligvis intet om, men den har næppe været meget stor og har for en Del beroet paa vedkommendes personlige Egenskaber, paa hans Slægts Anseelse og Rigdom o. s. v. Vi kan maaske snarest tænke os Smaastaterne — om vi tør kalde dem saaledes — som et Slags aristokratiske Republiker, i hvilke Magten var i Hænde paa et Antal frie Slægter, i Spidsen for hvilke der stod en Høvding, tilhørende den mægtigste og mest ansete af dem.

Kvinden var højt æret og har uden Tvivl spillet en betydelig Rolle. Hendes Grav er ofte lige saa rigt og kostbart udstyrede som Mandens; vi finder endog af og til en betydelig Høj opkastet alene over en Kvindegrav. En Høj — vistnok fra Broncealderen — et Sted i Jylland kaldes »Kvinderøgelen«; det vilde være interessant at undersøge, om den skjuler en Kvindes Grav, og om der her skulde være en Tradition bevaret fra Broncealderen. Saa vidt dømmes kan, har Engifte været Skik, noget der dog naturligvis ikke udelukker, at Manden kan have haft Ret til at tage Friller eller Medhustruer blandt de ufri. Familien har sikkert holdt stærkt sammen,

Forældrene har elsket Børnene højt, det viser de mange Børnegrave i Æthøjene, paa hvilke der er ofret samme Omhu som paa de voksnes. Der er saaledes fundet smaa Egekister med Børnelig, og vi har ovenfor nævnt Tilfælde, i hvilke Barnet har faaet sit Legetøj eller barnlige Smykker med i Graven. Vi kan tilføje, at de Urner, hvori Børneknoglerne fandtes, var særlig omhyggelig udvalgte og nogle af de smukkeste Prøver paa Broncealderens Lerkartilvirkning, som overhovedet kendes. I Fig. 92 ses til venstre et Par af dem; de svarer ogsaa i Størrelse til dem, hvis Levninger de indeholder.

At Børnene ærede Forældrene meget højt, derom vidner noksom det rige Gravgods, de ofrede paa dem, og de imponerende Høje, de i mange Tilfælde opkastede over dem. Slægten har i det hele været det stærkeste Bindeled mellem Datidens Mennesker, den har holdt sammen gennem godt og ondt og været det egentlige Grundlag for den begyndende eller allerede mere fremskredne Samfundsdannelse. For dens Magt og Glans arbejdede hvert enkelt af dens Medlemmer, til dens stadig voksende Anseelse og Rigdom gav hvert Slægtled sit Bidrag.

Kappestriden mellem de enkelte Slægter har været en drivende Kraft af stor Betydning, Fjendskab imellem dem og Blodhævn har været de almindeligste Aarsager til de Fejder og Blodsudgydelser, der sikkert har hørt til Dagens Orden. Blandt de faa Kranier fra Broncealderen, vi ejer, er der et, der er trepaneret, rimeligvis paa Grund af et Saar, et Sværd- eller Økshug, og vi træffer stundom i Højene Forhold, der synes at maatte skyldes en Kamp. Saaledes har jeg en Gang undersøgt en lille aflang Stenkiste, i hvilken der tæt sammen var nedsat 3 Lerkar, fyldte med brændte Knogler af voksne Mennesker. Da det jo er yderst sjældent, at 3 saadanne i samme Familje dør samtidig, synes der Grund til at antage, at vi har for os Mænd faldne i samme Kamp, med mindre der da skulde have herskет en eller anden Farsot. Derimod er den Tro ganske ubegrundet, at de store Højsamlinger skulde være Minder om vældige Kampe, hvis Ofre blev højlagte paa eller i Nærheden af Valpladsen. Højene paa saadanne Pladser hidrører i Reglen fra forskellige Tider, og selv om de alle skulde tilhøre ét og samme Tidsafsnit, vil det dog ved Udgravningen af dem snart vise sig, at de ikke er opkastede samtidig. Broncealderens Kampe var i Reglen Slægtsfejder; Slag, i hvilke der kæmpede store Hære og som kostede Hundreder af Mennesker Livet, har næppe været udkæmpede.

De rige og mægtige Slægters Mænd og Kvinder har taget sig imponerende ud, naar de mødte fuldt rustede eller smykkede med deres omfattende Udstyr af Bronce- og Guldsmykker og ledsagede af deres krigerske Følge (Fig. 79) Som vi nu ser Broncen, er den i Gravene enten medtaget af Ir eller dækket af en tyk, forøvrigt smukt farvet, grøn »Patina« (Skorpe af Kobberilte), medens den i Moserne har antaget et mat, gulbrunligt Udseende. Men vi maa tænke os den, naar vi i Fantasien sætter os tilbage til den Tid, der bærer dens Navn, glimrende med Guldets Glans.

Kunstneren har forsøgt at gengive Optrin af Broncealderens Liv. Vi ser saaledes i Fig. 88 en Skare Krigere i den ældre Broncealder vende hjem fra et Søtog, der har bragt Sejr og rigt Bytte. De modtages af Kvinder og Børn, iførte fuld Festdragt, de første tillige udstyrede med prægtige Smykker. I Baggrunden øjnes Skibene, der nys har lagt til Land, op fra dem strømmer Krigerne med Høvdingen og hans nærmeste Fæller i Spidsen. Den, der har Fantasi, maa kunne forestille sig, hvorledes det har lynet fra Spydspidser og Sværdhjalter, naar Solens Straaler ramte dem, og hvilken Glans der har staaet om de skønne, lyslokkede Kvinder fra de store Smykker om Hals og Arme, fra de skjoldformede Bælteplader, Broncekammene i Haaret og Klædedragtens Bøjlenaale. Hvor har det ikke blændet Trælleskarernes Øjne, naar de i passende Afstand nød Synet af Herskernes Pragt, Halvguder har de syntes dem, større, skønnere, rigere og lykkeligere end de selv. Hvilke Jubelraab har ikke lydt, hvilke pralende Beretninger om, hvad Daad hver af Krigerne havde øvet. Og paa den anden Side, hvor er der ikke bleven grædt og sørget over dem, der ikke vendte tilbage fra Krigsfærden. Thi disse Menneskers Følelser og Lidenskaber har været heftigere og mere opblussende end vore, de fik mere ubehersket og larmende Luft; men de er ogsaa bleven hurtigere glemte for nye, stærke Indtryk.

Fig. 129. Sten med Helleristninger (Sjælland).

Det har været en lykkelig Tid i hvert Fald for dem, som havde faaet Plads paa Livets Solside. Højt gik Livets Bølger, til bredfuldt Maal er dets Bæger bleven iskænket og tømt. Vi synes, at vort Fædreland er skønt nu; men hvor mange Gange skønnere har det ikke været i disse Tider, da det endnu var saa forholdsvis lidet berørt af Menneskehaand. Det havde for en Del tabt sit oprindelige, skræmmende Præg af Vildhed, uden at det dog var bleven berøvet sin naturlige Ynde. Med sine prægtige Skove, sine spejlblanke Søer, sine havblaa Sunde og Fjorde og sine vide Udsigter, med de lune, stille, bortgemte Rydninger og de aabne, græsklædte Bygdemarker har det budt de herligste Betingelser for et Liv, værd at leve for Mennesker, der var naaet til at sætte Pris paa dets Skønhed. Og vi kan vistnok gaa ud fra, at Broncealderens Folk, der havde saa

aabent Øje for tiltalende Former og smagfulde Udsmykninger, ikke har manglet Natursans

Et andet Billede viser os en Høvdings Baalfærd i den yngre Broncealder. Vi ved intet om Dragter o. lign. særlig fra dette Tidsrum, men der er ingen Grund til at tro, at de har været væsentlig anderledes end tidligere. Stofferne var de samme og Formen har næppe forandret sig meget. »Nationaldragter« er sejge og holder sig ofte næsten uforandrede gennem lange Tider. Smykkerne var, hvor meget end deres Former og Stilen i deres Ornamentering havde forandret sig, dog væsentlig de samme;

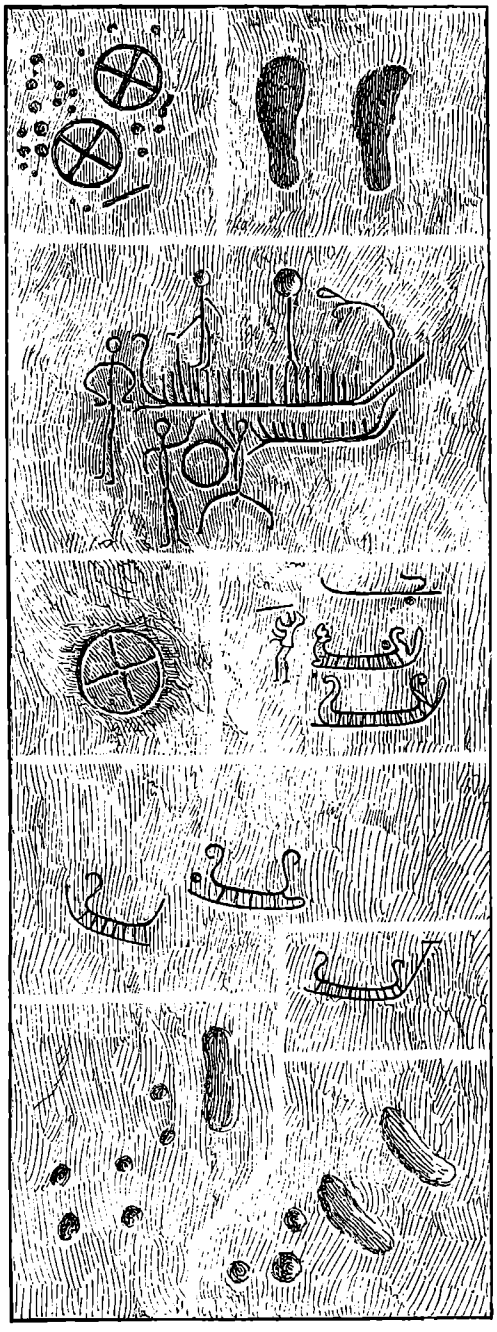

Fig 130. Helleristninger fra Bohuslæn.

Rigdommen var ikke mindre, snarere større. Og den har sikkert udfoldet sig i sin fulde Glans netop ved en saadan Begravelse, ved hvilken man har samlet sig vide Vegne fra. Vi ved jo intet om, under hvilke Ceremonier Liget lagdes paa Baalet og højsattes, men vi kan være sikre paa, at det er sket under Udfoldelse af saa stor Pragt som muligt, til den afdødes og Ættens des større Hæder. Guldet har lyst og Broncen, Lurerne har gjaldet og Sang har lydt, Guderne er bleven paakaldte og Ofre bleven bragt dem. Den dødes Berømmelse har været paa alles Læber, Frasagn om hans Bedrifter er bleven fortalte og Draper digtede til hans Ære, Slægtens bedste og kostbareste Skatte har været stillede til Skue, og intet er blevet sparet for at beværte de sammenstrømmende Skarer saa gæstfrit og pralende som muligt. Af store Broncekar blev Drikken øst i Guldbægere, Øl eller Mjød eller hvad det nu har været, medens mange kraftige Retter frydede Festdeltagernes Hjærter. Højlydt er Ordene faldne, og blussende er Ansigterne blevne, inden Gravøllet sluttede, om hvilket der helst skulde gaa Ry til fjærne Bygder. Har Sorgen end mangen Gang været stor hos dem, der stod den døde nær, ved Gravfesten maatte den tvinges ned og træde i Baggrunden for de Pligter, Hensynet til hans ærefulde Minde og Gæstfrihedens Fordringer paalagde.

Et saadant Gilde viser Kunstneren os i et tredje Billede, maaske ikke netop et Gravøl, men dog et, ved hvilket der var Lejlighed til at prale med alle de mange forunderligt formede Smykker o s. v., paa hvilke Broncealderens sidste Tid var saa rig. Et fjerde endelig giver en Fremstilling af en Helleristers Virksomhed og af nogle af de mange, mærkelige Figurer han, uden Tvivl til største Be- og Forundring for sine mindre kunstnerisk anlagte samtidige, forstod at trylle frem af den barske Klippevæg.

Lad os da tage Afsked med Broncealderen her. Kan den end ikke maale sig i Betydning med den yngre Stenalder, der har været den egentlige Udviklingstid for Norden, den, i hvilken de store, bærende Kulturfremskridt naaede hertil, lys og lykkelig har den dog været for dets Folk, en Grødetid, i hvilken det voksede sig stort og stærkt til at bære den Fremtid, der var det bestemt, og som nu nærmede sig.

I Syden var Grunden lagt til det Afsnit af vor Verdensdels Historie, i hvilket Norden skulde komme til at spille en saa indgribende Rolle, og til dets Grænser naaede snart Dønningen fra store Bevægelser.

JERNALDEREN.

Medens Broncealderen skød sit sidste og kraftigste Skud i det afsides Norden, havde Syden været Sæde for store Kulturudviklinger og store Begivenheder. I Grækenland var en Kultur blomstret op, skønhedssøgende og skønhedsskabende som ingen anden. Den stod omkring ved Aar 400 f. Kr. F. i sin højeste Blomstring og lidet lod ane, at den saa hurtig skulde visne og rykkes op med Rode.

I Rom var Grunden lagt til den Magt, der i Løbet af et Aartusende skulde blive den herskende

og altbestemmende i hele den da kendte Verden, og til en Kultur, hvis sidste og videst spredte Udløbere snart skulde naa Norden og paatrykke Aarhundreder af dettes Oldtid sit Præg.

I Mellemeuropa var Kelterne trængt frem. Denne en Gang saa mægtige Folkegruppe, hvis sidste Rester nu fører en hensygnende Tilværelse i Frankrigs og Storbritaniens yderste Afkroge, herskede da over store Dele af det mellem Skandinavien og de græskromerske Lande liggende Strøg. Mod Syd truede de med at knuse det spirende Rom, mod Vest trængte de frem gennem Donaudalen for at kaste sig over Grækenland og Lilleasien. Vort Norden naaede de ikke, det har aldrig haft en keltisk Befolkning; men deres Indflydelse kan dog spores ogsaa her. Det var fra keltiske Folk, at Kendskabet til Jernet og dets Brug bredte sig hertil.

Kelterne var berømte som bjærgværkdrivende og som Metalarbejdere, de havde tidligt og villigt taget mod Jernet og drevet det vidt i dets Brug og Bearbejdelse. De havde længe været under Paavirkning af Sydens Kultur og havde fra den modtaget meget, som de selvstændig havde omformet og paa Grundlag af hvilket de havde uddannet en særlig keltisk Stil, der, i hvorvel den har et udtalt barbarisk Præg, ingenlunde er uden en ejendommelig Kraft og Skønhed.

Som vi gentagende har fremhævet, indtraadte der i den nordiske Broncealders sidste Tid en afgjort Forandring i Smag, der gav sig Udslag særlig i de kolossale og sært formede Smykker. Maaske kan denne ejendommelige, barbariserede Stil skyldes en første Paavirkning fra keltisk Kultur; der er noget i den, som kunde synes at pege herpaa.

Ogsaa den hist og her hen imod Broncetidens Afslutning opdukkende Skik at begrave de døde paa større, fælles Gravpladser uden Høje kan maaske skyldes Fjernvirkning udgaaende fra Kelterne, hos hvem saadant var almindeligt.

Hvorom alting er, Jernets første Optræden i Norden falder sammen med Indførelsen af en ny, udtalt keltisk Stil, der har givet det første Afsnit af den nordiske Jernalder Navnet:

Den keltiske eller førromerske Tid.

I de seneste Broncealderfund forekommer nu og da en lille Genstand af Jern som Varsel om, at et nyt Metal var i Færd med at nærme sig Nordens Grænser.

Hvor Jernet først er opdaget og taget i Brug, vides ikke, rimeligvis er det et Sted i Asien i de jernrige Bjærglande nord for Mesopotamien. De ældste Jernfund er gjorte her i Eufrats og Tigris' Dale i assyriske Ruiner fra c. 3000 Aar f. Chr. F., derfra gik det graa Metal sin Sejrsgang gennem alle Jordens Lande.

Hvorpaa beror det da, at det overalt saa let og grundigt har besejret Broncen i alt Fald som Emne til Redskaber og Vaaben? Først og fremmest paa dets almindelige Forekomst i Naturen og paa den Lethed, hvormed det udvindes af Malmene. Det kunde fremstilles betydelig billigere og i langt større Mængde end Broncen, der jo bestod af to Metaller, hvoraf det ene, Tinnet, kun forekommer sparsomt og paa faa Steder. Desuden havde det i sig selv Egenskaber, der stillede det højt over Broncen, hvor det gjaldt at fremstille gode Egredskaber og Vaaben. Det lod sig udsmede til en skarp og fin, meget stærk og holdbar Eg, der i alle Henseender stod over den, man hidtil havde nøjedes med. Forholdsvis tidlig lærte man ogsaa at fremstille Staal, der endnu bedre end Smedejernet egner sig navnlig til Sværdklinger.

Samtidig med at man skiftede Metal, maatte man ogsaa for en væsentlig Del skifte Teknik. Støbningen, som passede saa fortrinligt for Broncen, egnede sig ikke for Jernet, i alt Fald ikke til den Brug, man den Gang gjorde af det. Smedningen, som — om den end hverken var ukendt eller ubrugt — var Støbningen underordnet, saa længe det var Broncen, der skulde behandles, blev nu overfor Jernet den eneste mulige Behandling.

Imidlertid er det ingenlunde saa, at Jernet i et og alt afløste Broncen som Brugsmetal; tværtimod: denne var hele Jernalderen igennem højt værdsat som Emne for Smykker, Beslag o. lign. Den skiftede dog efterhaanden Sammensætning, idet Tin afløstes af Zink som Tilsætning til Kobberet. I Stedet for det gamle, mørke, egentlige Bronce traadte lidt efter lidt det nye, lyse Messing.

Dog gjordes der ogsaa Smykker af Jern, navnlig saa længe det var sjældnere og derfor kostbarere end Bronce; dets graakolde Glans har vel tiltalt som noget nyt og ejendommeligt. Endnu fra en Tid, da det i Aarhundreder havde været kendt og husvant, finder vi Bøjlenaale af Jern ved Siden af dem af Guld, Sølv og Bronce. Nu optræder nemlig ogsaa for første Gang Sølvet i nordiske Fund; det, der skulde komme til at spille en saa overordentlig vigtig Rolle, først som Emne til Smykker, dernæst som Betalingsmiddel efter Vægt og endelig som Mønt. Først i vore Dage er »Sølvalderen« forbi; forhaabentlig bliver den afløst af en Tid, der paa mere end én Maade fortjener Navnet »Guldalderen«.

Det er vel et Spørgsmaal, om Besiddelsen af Jern i og for sig betinger et Folks Overlegenhed over dem, der kun kender Broncen. I hvert Tilfælde vil denne Overlegenhed da kun være rent materiel, beroende paa de stærkere og bedre Vaaben og Redskaber, det er i Stand til at smede, samt paa, at det vil kunne skaffe disse til Veje i større Tal. Noget egentlig Fremskridt i Kultur betinger Jernet ikke, om det end giver Mulighed for en saadan; en Mulighed, som forøvrigt først er bleven tilfulde udnyttet i vore Dage.

Men lad os efter disse mere almindelige Betragtninger vende os til vore særlige nordiske Forhold og søge at vise, hvorledes Overgangen fra Broncetil Jernalderen afspejler sig i Oldsagsfundene.

Vi har allerede sagt, at der sammen med Broncesager af og til er fundet en lille Smykkenaal eller lignende af Jern. Men saadanne enkeltvis opdukkende Smaating betyder naturligvis ikke, at Jernalderen er begyndt; de er kun Forløbere for den. Vi maa her en Gang endnu minde om, at et Emnes Tilstedeværelse ikke er nok til at give en Tid Navn, saa lidt som til at betegne en Kulturomvæltning. Først naar Vaaben og Egredskaber ene eller næsten ene gøres af det, bør en Tid nævnes efter det.

Det varede længe, inden det lykkedes Oldforskerne

at faa riglig fat paa Jernalderen, paa dens Varighed, dens tidlige Indtrædelse og dens store Vigtighed for Folkeudviklingen i de nordiske Lande. Navnlig holdt og holder tildels endnu dens første Begyndelser sig haardnakket skjulte. I første Linje er det to Mænd, hvis ufortrødne Forsken vi skylder, at vi nu har et nogenlunde klart Overblik ogsaa over dette Tidsrum, Kammerherre Worsaae og Amtmand Vedel.

Den sidstes Undersøgelser paa Bornholm lærte os først, at Jernalderens Begyndelse ligger flere Hundredaar tilbage før Kristi Fødsel, og at dens tidligste Afsnit bærer et Præg, der længe havde været velkendt fra Fund i det sydøstlige Mellemeuropa. Han opdagede en overordentlig talrig, tidligere helt

Fig. 131. Festligt Lag. Billede af Livet i den seneste Del af Broncealderen. Tegnet af Karl Jensen.

overset Form af Begravelser, de nu saa bekendte bornholmske Brandpletter.

Broncealderen slutter paa Bornholm med nogle særegne Gravformer, runde Smaahøje, saakaldte Røser, alene ophobede af mindre Sten. De indeslutter en Urne med brændte Ben eller dækker blot over en lille Hob af saadanne og ligger gerne samlede paa større Gravpladser. Tildels paa de samme Pladser findes lignende Røser, under hvilke der kun ses en rund, i Undergrunden nedgravet Plet, bestaaende af sort, kul- og askeblandet Jord, isprængt med brændte Knoglestumper og indeholdende — for saa vidt der overhovedet findes Oldsager i dem — nogle Potteskaar eller Jernstumper.

Saadanne Pletter forekommer endvidere paa Gravpladserne i hundred- og tusendvis uden dækkende Røser, simpelthen som temmelig overfladiske, runde Fordybninger $^1/_2$ til 1 Alen i Gennemsnit, fyldte med Rester fra Ligbaalet og skjulte under Græs- eller Lyngskjolden. Dette er Brandpletterne. Hovedforskellen mellem dem og Broncealderens Jordgrave med brændte Knogler er den, at medens der i de sidste kun findes de fra Baalresterne omhyggeligt sammenpillede eller frasigtede Knoglestumper mulig tillige med en eller anden Gravgodset repræsenterende Genstand, indeholder de første alle Baalresterne.

De er fattige paa Oldsager, idet de sjældent indeholder egentligt Gravgods; hvad der findes i dem af den Slags, er kun det, der har hørt til Ligets Udstyr og sammen med det er bleven brændt paa Baalet. Men det er af en saa afstikkende Karakter, saa uligt alt andet, der hidtil var kendt fra vor Oldtid, at Amtmand Vedel snart fik Øjet op for dets store Betydning. De almindeligst forekommende Genstande er Bæltehagerne (Fig. 134), der fastgjorte til Bæltets ene Ende sammenholdt dette ved med sin Krog at gribe ind i Huller i dets anden Ende, samt Fibula'er af Jern eller Bronce og af Former, der var ganske ukendte i Broncealderen (Fig. 104).

Medens de ældre Bøjlenaale bestod af to Stykker, Naalen og Bøjlen, forbundne ved et Led, er de yngre forarbejdet i ét Stykke, idet Naalen ligesom paa vore Sikkerhedsnaale ved en fjedrende Spiraloprulning staar i Forbindelse med Bøjlen. Denne er nu høj og i Reglen forsynet med to kugleformede Fremspring.

Lignende Hager og Bøjlenaale er kendte fra mellemevropæiske Fund, der antages at stamme fra

keltiske Folkeslag, og som tilhører et allerede noget fremskredet Afsnit af Jernalderen.

Da Brandpletterne kom frem i saa overordentlig stort Antal paa Bornholm, var der Grund til at tro, at de ogsaa maatte kunne opspores i det øvrige Land. De er jo lidet i Øjne faldende og kunde godt tænkes at have unddraget sig Opmærksomheden. Men hvor meget og hvor grundigt der end blev ledt efter dem, de er ikke fundne eller kun fundne hist og her og i ringe Antal. Paa Sjælland og omliggende Øer er der vistnok ikke opdaget en eneste, paa Fyn og i Jylland derimod forekommer de, ganske lignende de bornholmske, men langt sjældnere og langt færre samlede paa ét Sted.

Ofte bliver det berettet dem, der vides at interessere sig for Oldtiden, at dér eller dér findes Brandpletter i stor Mængde. Men de viser sig næsten altid at være noget helt andet, nemlig kedelformede Jordhuller, fyldte med Kul, Aske, ildskørnede Sten og undertiden Dyreknogler. Ogsaa saadanne Pletter hidrører fra Oldtiden; kun er de ikke Begravelser, men Arnesteder, hvor Baal har været tændte og Føden tilberedt.

Dog findes ægte Brandpletter som sagt spredte over visse Egne af Jylland, bl. a. ogsaa i Himmerland, hvor jeg har paavist og undersøgt nogle af dem. Men de synes endnu fattigere end de bornholmske, nogle grove Lerkarskaar er som oftest det eneste, de indeholder af Oldsager.

Paa Fyn har Sehested fundet en Brandpletplads, der gav et ikke ringe Udbytte, skønt den i alt kun omfattede 15 Pletter. Der fandtes i dem flere store Broncekar, deriblandt et af etrurisk Arbejde, éneggede Sværd, lignende nogle fra Bornholm — hvor de dog, ligesom alle Vaaben, forekommer sparsomt i Brandpletterne fra denne Tid — Spydspidser, Bøjlenaale, et Par Guldringe m. m., alt af keltisk Præg. Det mærkeligste Fund var dog de brændte Rester af en firhjulet Vogn af samme Slags som dem, vi nedenfor skal omtale.

Er Brandpletterne sjældne udenfor Bornholm, forekommer derimod Urnegrave fra den keltiske Jernalder almindeligere. Paa Øerne er de kun fundne i faa Tilfælde, men i Jylland er de ikke saa helt sjældne, samlede paa større Gravpladser, snart dækkede af ganske smaa, lave Rundhøje, snart uden saadanne. Gravkarrene er ikke synderlig forskellige fra Broncealderens i de samme Egne, og vi har allerede sagt, at fælles Gravpladser fra dennes Slutningstid ikke er helt ukendte. Dette vidner om en jævn Overgang; karakteristisk er det i saa Henseende, at der i et af Sydhimmerlands Sogne, Ulbjærg, er opdaget en Gravplads paa flad Mark fra Broncealderens Slutningstid og to lignende fra den keltiske Jernalder.

I de paa disse Pladser forekommende Gravurner findes nedlagt som Gravgods dels Bøjlenaale af Hovedform som nogle, der kendes fra Norditalien, hvor Kelterne en Tid lang spillede Herrer, dels en Række Sager, der, skønt afgjort af fremmed Præg, dog er helt forskellige fra de samtidige bornholmske. Det er nogle ejendommelige Spænder eller Dobbeltringe, Øskenringe kaldes de almindelig, af Bronce eller Jern (Fig. 136), nogle Naale af samme Materiale, udmærkende sig ved en Bøjning paa Stilken under Hovedet, og enkelte andre Ting. Det bør bemærkes, at disse Øskenringe enkelte Gange forekommer i Fund fra Broncealderens seneste Tid. Ganske lignende Sager som disse, navnlig i det sydvestlige Jylland forekommende, kendes ikke fra Udlandet; de maa derfor antages at være gjorte her hjemme om end under stærk Paavirkning af fremmed, keltisk, Smag og Stil.

Foruden disse tidlige Jernaldergravfund har vi ogsaa en Række Mosefund, der væsentlig maa være samtidige med dem, men som indeholder lutter Genstande, aldrig eller næsten aldrig fundne i Grave, noget der minder om Forholdene i den yngre Broncealder. Jylland har atter her ydet det allermeste; Øernes Moser er yderst fattige paa Sager fra den keltiske Tid.

Vi afbilder nogle Stykker for at give Læseren et Indtryk af deres gennemgaaende saa fremmedartede Udseende; de ligner hverken, hvad vi kender fra Broncealderen, ej heller, hvad vi skal lære at kende fra Jernalderens senere Afsnit. Naale som Fig. 138 er ikke helt sjældne i jyske Moser, to Stykker blev i Himmerland fundet med faa Dages Mellemrum ved Tørveskæring i to forskellige, hinanden nærliggende Mosedrag. De er almindeligere sydpaa ned igennem Halvøen, navnlig i Holsten. Halsringe som Fig. 139 er forholdsvis almindelige fra Slesvig op gennem Jylland; ja de er endog fundne paa Øerne og i Skaane. De tre her afbildede viser tre Trin i en Udvikling, der udgaaende fra beskedne, tværriflede Ringe har naaet sit Højdepunkt med de vægtige og ubekvemme, kronelignende Stykker som den længst til venstre i Billedet.

En meget afstikkende Form af Smykker viser Fig. 140, store, stærkt sammensatte Spænder, der gerne findes 2 eller 4 i Tal, hvilket tyder paa, at de ogsaa har hørt og været benyttede sammen. De saavel som alle de andre nævnte, mosefundne Genstande fra dette Tidsrum er af Bronce; kun synes Naalene til de store Spænder at have været af Jern. Ædle Metaller har, efter de hidtil fremkomne Fund at dømme, kun været sparsomt til Stede i den keltiske Jernalder.

At denne dog ikke har været nogen fattig eller lidet vindskibelig Tid viser det store Vognfund fra

Fig. 132. Enegget Jernsværd fra den førromerske Jernalder (Bornholm).

Dejbjærg Mose os, det største og betydningsfuldeste Fund, der endnu er fremdraget her i Norden fra Tiden, før den romerske Paavirkning blev kendelig.

Fra Ringkøbing Fjord strækker sig et langt Mose- og Engdrag ind mod Sydøst endende med den mellem Banker lunt gemte Dejbjærg Præstegaardsmose. Noget sydøst for denne knejser en Banke, kaldet Vognbjærget, og der gik paa Egnen Sagn om, at der i en Mose skulde ligge en Vogn, som ladet med Guld var sunket gennem Isen. Slige Sagn gaar der jo mange af Landet over, og Stednavne med Vogn er man tilbøjelig til at aflede fra det i Jylland endnu gængse, ligelydende Mandsnavn. Der var da heller ingen, der havde tillagt hverken Sagn eller Navn nogen Betydning, saa meget mere, som det første let kunde tænkes digtet over det sidste, hvis oprindelige Betydning kunde være bleven glemt. Hvor ofte træffer vi ikke Sagn, der skylder misforstaaede Stednavne deres Oprindelse.

Fig. 133. Skjoldbugle af Jern fra den førromerske Jernalder (Sønderjylland).

Da blev der i Aaret 1881 til Nationalmusæet indsendt en Del svære og ejendommelige Beslagstykker af Bronce, fundne i Dejbjærg Mose, over hvis Tydning som Vogndele man snart blev klar. En fortjenstfuld Oldforsker, Dr. phil. Henry Petersen, senere død som Direktør for Nationalmusæets anden Afdeling, rejste straks til Findestedet, og det lykkedes ham ved Eftergravninger at bringe talrige Dele af en prægtig, broncebeslaaet Vogn for Dagens Lys.

Allerede i 1883 meldtes det atter, at Tørvegravere var stødt paa broncebeslaaede Trædele ikke langt fra det tidligere Findested, og det viste sig da ved fornyede Gravninger, at der ogsaa her laa en stor Mængde Rester tilhørende dels den først fundne, dels en hidtil uopdaget Vogn.

Saa maaske der alligevel laa noget til Grund for det gamle Sagn, hvor stærkt forvansket det end var bleven i Tidernes lange Løb. Vi har allerede én Gang udtalt, at baade Sagn og Navne vistnok ofte har Rod langt længere tilbage i Tiden, end man er tilbøjelig til at antage.

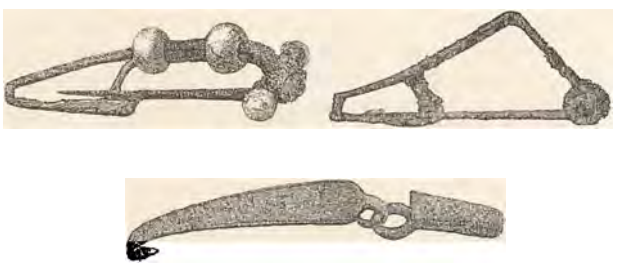

Fig. 134. Fra bornholmske Brandpletter. Øverst to Bøjlenaale, nederst Bæltehage af Jern.

Det lykkedes at optage og bevare ikke blot alle Broncedelene, men ogsaa saa mange Trædele, at Vognenes Hovedform og Indretning tydelig kan ses. I Nationalmusæet staar den ene sat sammen saaledes, som Kunstneren har gengivet den paa det Billede, i hvilket han søger at vise os deres Nedlæggelse. De har haft fire Hjul, en høj, firkantet Vognkasse, i hvilken en Agestol til én Person var anbragt, en snildt og solidt konstrueret Underdel og

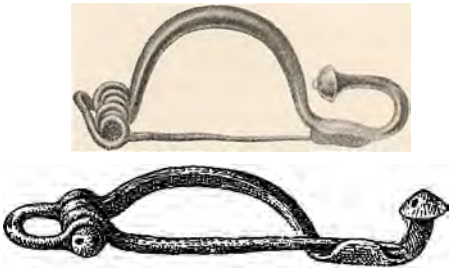

Fig. 135. Øverst Bøjlenaal fra Norditalien. Nederst Bøjlenaal fra Jylland (Efterligning af den øverste).

en Stang til to Heste. Hjulene var dannede af et drejet Asketræs Nav, omgivet med en stærk Broncebøsning, af 12 til 14 drejede Hvidbøgseger, indlappede i Navet og Fælgen, og denne sidste, der bestod af ét Stykke Asketræ, var ved Kunst bøjet i nøjagtig Cirkelform. Den Opfindelse at bøje Træ paa denne Maade, har man troet, hørte vor Tid til, og saa har den været kendt i det »barbariske« Norden for 2000 Aar siden! Fælgen blev holdt i sin Stilling ved et i glødende Tilstand omlagt Jernbaand.

Der fandtes to Vognakser af Egetræ, men mærkelig nok ser det ikke ud til, at de har hørt til nogen af Vognene, i hvert Fald er der et Misforhold mellem Hjulnavenes Længde og den Del af Akserne, om hvilken disse skal dreje sig. Undervognen bestaar af en stærk Asketræs Langvognstang, der bagtil deler sig i to Arme, fæstede til Bagaksen med Jernbolte. Fortil naaede den en Jernstang, om hvilken den $7^1/_2$ Fod (c. $2^1/_3$ Mt.) lange Vognstangs, i to Grene spaltede Bagende drejede sig i det lodrette Plan. Fra denne Jernstang udgik bagtil to kortere Arme, der har været boltede til Foraksen og trukket i denne. Ogsaa Vognstangen var af Ask og ligesom Langvognstangen rigt beslaaet med smukke, udtungede og gennembrudte Broncebeslag. Den har, naar Vognen var forspændt, peget skraat opad og har fortil været fastgjort til de to Hestes Aag. Efter dens Længde at dømme, og efter hvad Mosefundenes Knogler siger os, har Hestene i Oldtiden været smaa, omtrent som de mindre svenske eller norske nu til Dags. — Overvognens Sider og Endestykker er bevarede, de bestaar af smalle Asketræslister, overdaadigt broncebeslaaede, og hver af Langsiderne bærer foroven to udadbøjede Opstan-

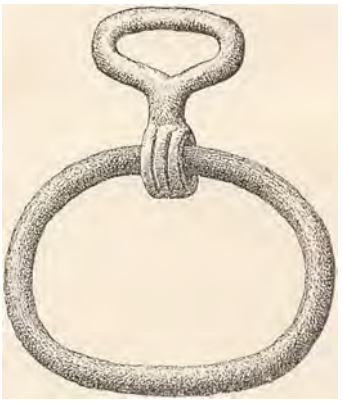

Fig. 136. En Øskenring.

dere, hvis Forbindelse med Sidens øverste Liste er dækket af et i Bronce drevet Menneskeansigt.

Agestolen er lav, firkantet, gjort af Elletræ og uden Beslag. Den har vistnok haft baade Ryg- og Sidelæner, og Sædet har været dannet af Fletværk (Læderremme eller Vidjer).

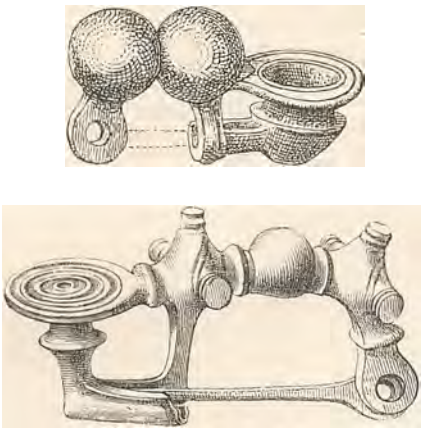

Fig. 137, 2 Bøjlenaale fra den førromerske Jernalder.

De to Vogne er ikke ganske ens, men dog i alt væsenligt overensstemmende, og ved Sammenligning mellem deres Beslag og de af Sehested paa en fynsk Brandpletplads fundne ses det, at den fynske Vogn har været aldeles lig den ene af de jyske. Saavel Træ- som Metalarbejdet er udmærket, vidnende om en Teknik, der i ingen Henseender staar tilbage for Nutidens. Vognene har været ikke blot smukke og pragtfulde, men gode i enhver Henseende, saa det maa forbavse i høj Grad at finde dem i det fjerne Nord. De, der har kunnet bygge saadanne Køretøjer, har ikke været nær saa »barbariske«, som man tidligere forestillede sig dem, og det Land, i hvilket de brugtes, kan ikke have været vildt og vejløst. De har været ikke Tempeltilbehør, Gudernes Processionsvogne, men bestemte til praktisk Brug; det viser den Kendsgerning, at den fynske Vogn var bleven brændt paa Baalet sammen med Liget af en Mand — uden Tvivl en mægtig Høvding, der i levende Live ofte havde benyttet den, og som nu vilde age til de dødes Rige paa den. En Vogn, der tilhørte Guderne, var sikkert ikke bleven lagt paa Baal med et Menneskelig.

Hvorledes kan det være gaaet til, at de to Dejbjærg Vogne er havnede i den Mose, der har bevaret dem saa godt til vor Tid? For at besvare dette Spørgsmaal maa alle Forhold ved Fundet tages nøje i Betragtning. Om at de er nedlagte paa Stedet med Flid, ikke tilfældig sunkne i Blødet, kan der ikke være mindste Tvivl. Det er bleven antaget, at de er bleven nedsænkede i Vand, i en Sø eller en Indvig af Fjorden. Det er dog næppe rimeligt, og da det er et Punkt af stor Vigtighed for Forstaaelsen af de mange, større Mosefund, hvorpaa vort Kendskab til visse Sider af Jernalderens Liv beror, maa vi dvæle lidt ved dette.

Der var en Tid, da man rask væk gik ud fra, at en Tørvemose maatte være dannet i Vand, at den maatte være en tilgroet Sø eller Dam. Dette er imidlertid ikke Tilfældet for de saakaldte Højmosers Vedkommende. Disse, hvortil f. Eks. den store Vildmose hører, er højere i Midten end ud mod Kanterne, saa at de har Form af en stor, flad Skildpaddeskal. De er for en meget væsentlig Del dannede af Sfagnum-Mos, som ikke vokser i Vand, men paa fugtig Bund, og som efterhaanden danner ligesom en kæmpemæssig Svamp, der holder Nedbørvandet tilbage i sig, hvorved Betingelserne for øget Vækst i Tykkelse er givet. Men selv for Lavmosernes Vedkommende, der er dannede i en Terrænfordybning, er Forholdet ikke saa enkelt, som man skulde tro. Det ligger jo nær at tænke sig, at der i en saadan Fordybning har samlet sig en Vandmasse, i hvilken Tørvedannelsen er foregaaet derved, at Vandplanter efterhaanden er voksede frem i Masse, og at deres Rester i Aarenes Løb har fyldt Vandbeholderen med Tørvelag. Saaledes ser vi jo endnu i vore Dage, at mange Søer, Mølledamme o. lign. efterhaanden gror til. Nuvel! i mangfoldige Tilfælde er det ogsaa gaaet saaledes til fra Begyndelsen af, men der er det at bemærke, at mange Lavmoser allerede var dannede, inden vor Oldtid begyndte eller i alt Fald medens den endnu varede. De laa da hen, ligesom vi ser dem i vor Tid, bedækkede med en Opvækst af Græsser, Lyng, lave Moseurter og Pors eller med Krat af Enebær, Birk o. s. v. Derfor standsede Tørvedannelsen imidlertid ikke i alle Tilfælde. Men de Planter, hvis Levninger nu dannede Tørv, var ikke længere Vandplanter, og Mosegrunden groede op Aar for Aar, omhyllende de Genstande, der maatte henligge paa den. Indtraadte der nu en Klimaforandring, saaledes at Fugtigheden blev større, eller blev Vandafløbet fra Mosen maaske daarligere ved Aarnes Tilgroning eller paa anden Vis, kunde den atter blive vaadere, ja maaske komme til at staa helt under Vand i Aarrækker. Derved vilde de Planter blive dræbte, der ikke kan trives i Vand, nye vilde komme i deres Sted, og en Tørvedannelse, beroende paa Vandplanter eller i andre Tilfælde paa Sfagnum-Mos, vilde begynde. Den tidligere faste Mosebund vilde blive opblødt og omdannet til et Mudderlag, hvori tunge, paa eller i den tidligere Moseoverflade liggende Genstande vilde kunne synke dybere ned.

Kom der igen en tør Tid, eller blev Vandafløbet friere, vilde Forholdene atter forandres, og saaledes har de kunnet skifte Gang paa Gang, saa at mange Moser er opvoksede ligesom stødvis. De er ikke af én Støbning, men bestaar af flere Lag, dannede til forskellig Tid og paa forskellig Vis. Man kan altsaa ingenlunde gaa ud fra, at fordi en Ting findes i en Mose, har den oprindelig ligget i Vand. Mosens Beskaffenhed maa undersøges, thi af Tørvens Bestanddele kan det ofte ses, om den er dannet i Vand eller ej.

En saadan Undersøgelse er ikke gjort for Dejbjærg Mosens Vedkommende, i alt Fald fremgaar det ikke

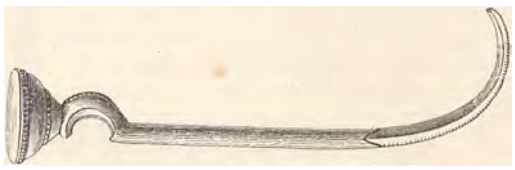

Fig. 138. Keltisk Broncenaal fra en Mose i Himmerland.

af Beretningen; men meget tyder paa, at Vognene ikke kan være nedlagte under Vand. De var taget fra hinanden, inden de blev anbragte paa Stedet, der ligger mindst 4 à 500 Fod (125 à 157 Mt.) fra

Mosens Udkant. Hvis de blev sænkede i en Sø, maa man altsaa have vadet eller være sejlet ud i den med alle de mange særskilte Dele for at faa dem anbragte dér, hvor de i vor Tid fandtes. At de af dem, der var stærkt metalbetyngede, kunde synke til Bunds og blive dér, er forstaaeligt; men hvorledes skal det forstaas, at de mange lette Trædele af Stolen f. Eks. ikke er svømmede langt bort for Vind og Vove? Særegne Foranstaltninger for at holde dem paa deres Plads synes ikke at være trufne. Desuden er meget af Træet saa gennemædt af Larvegange, dannede af Arter, der lever paa tørt Land, at de, hvis de var i den Tilstand ved Nedlæggelsen, har været fuldstændig ubrugelige. Men det kan ikke antages, Larverne er gaaet i dem, medens de henlaa tørt paa Stedet.

Fig. 139. 3 Broncehalsringe fra Jernalderens Begyndelse, visende Udviklingen fra den simple, takkede Ring til den svære, kronelignende.

Betragter man de Plantegninger af Fundene, som ledsagede Dr. Henry Petersens Beretning, faar man et Indtryk af, at Vognene er taget fra hinanden paa selve Stedet; de enkelte Dele af dem er kastede temmelig ligegyldigt om mellem hverandre, og et Sæt Hjul af den ene Vogn er trillet hen mellem den andens Stykker, hvor de fandtes skilte i mange Dele, Eger, Nav og Fælge for sig. Ja, ved nogle af Hjulene var Fælgebaandet brækket fra og lagt sammenbøjet hen ved de andre Stumper. Itubrudt var næppe noget, men de fleste Forbindelser var løsnede, Boltene taget ud o. s. v. Om alle Vognenes Dele har været til Stede, er uafgjort, en Del af Fundet blev optaget af ukyndige, meget er bleven ødelagt eller beskadiget ved Tørvegravningen og det er vel heller ikke udelukket, at nogle af de manglende Dele kan ligge andetsteds i Mosen.

Den Forklaring af samtlige Forhold, der lyder mest sandsynlig, er den, at Vognene, der ingenlunde var nye, men gamle og temmelig slidte, er bleven kørt ud paa en Eng, godt skjult i Skov og mellem Banker og vistnok tildels bevokset med Krat og anden Plantevækst. Dér er de da bleven skilte i saa mange Dele som muligt, og disse er tildels blevne blandede ind mellem hverandre, medens maaske et og andet er bleven kastet eller lagt længere af Vejen. Her laa de saa nogen Tid udsatte for Luften, men Engen groede dog snart op om dem. Maaske var Stedet til at begynde med saa tørt, at Regnorme og andre jordrodende Smaadyr har bidraget til deres Dækning. Enhver, der har haft Lejlighed til at iagttage, hvorledes det gaar med Genstande, henliggende paa en Skoveng, vil vide, at de inden mange Aar ligesom synker i Jorden og dækkes ganske af denne. Senere er da det ret betydelige Tørvelag dannet, under hvilket de fandtes.

Hvad Grunden til eller Hensigten med Henlæggelsen har været, kan næppe være tvivlsomt. Vognene blev ikke hengemte i Ufredstid med den Hensigt senere at tage dem op igen, i saa Fald var de ikke bleven taget saaledes fra hinanden; de er vistnok ofrede til Guderne. I saa Henseende er det ganske mærkeligt, at der var to Vogne, vi har jo oftere gjort opmærksom paa, at Offerfundene saa tit omfatter flere ensartede Genstande. Det kunde ogsaa tænkes, at de var henlagte af en eller anden Stormand, der vilde sikre sig at komme standsmæssigt over i det andet Liv; men herimod taler vist netop det, at de var to i Tal. En vilde dog være nok selv for en aldrig saa fordringsfuld Mand.

Der kunde være meget endnu at fortælle om disse mærkelige Vognes Enkeltheder, men Pladsen tillader det ikke; vi maa derfor nøjes med at henvise til Afbildningerne og med at sige nogle Ord om Stilen i deres Udsmykning. Denne minder ikke om Broncealderen, men Broncens Sammensætning af Kobber og Tin viser dog tilbage til en tidlig Del af Jernalderen, i hvilken senere hen Zinkbronce blev herskende.

Der er meget i Vognenes Ornamentik, som peger ud over Nordens Grænser, den er sikkert keltisk i sin Oprindelse; men heller ikke fra Udlandet kendes noget ganske tilsvarende. Man kan ikke antage, at disse Vogne er indførte, de maa være forarbejdede her i Landet; noget, hvorfor ogsaa det taler, at deres Udsmykning, hvor tydeligt den end viser ud over Landets Grænser, dog har et umiskendeligt nordisk Særpræg.

Vort Kendskab til den keltiske Tid af Nordens Jernalder er endnu Stykværk. Dens Eksistens er først i de sidste tre Aartier kommen for Dagens Lys, og der er grumme meget tilbage at forklare og forstaa, meget, som endnu skjuler sig i Jordens Skød, og som det vil koste et stort Arbejde at fremdrage. Saa vidt vi nu kan se, er Jernet og den med det følgende nye, keltiske Stil trængt frem ad to Veje, dels over Østersøen fra dens Sydkyst til Bornholm, dels ad den gamle Kulturvej op gennem

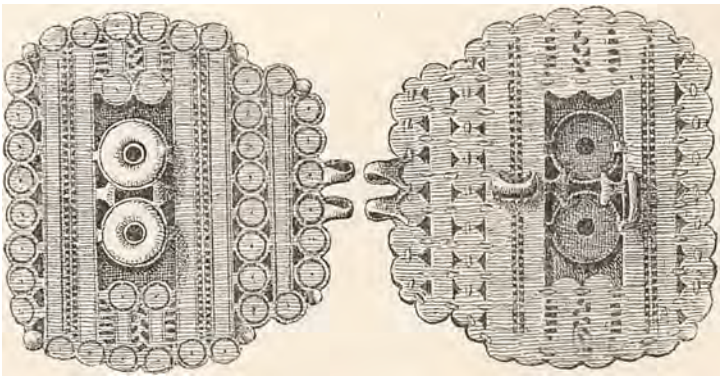

Fig. 140. Ejendommeligt Dobbeltspænde af Bronce fra den keltiske Tid.

den jyske Halvø. Paa Bornholm findes Sager, der peger mod den østlige Del af Mellemeuropa, i Jyl- og paa Fyn derimod saadanne, der nærmest har enten Oprindelse eller Forbilleder i Norditalien og maaske i Gallien. Efter alt at dømme maa Tidspunktet for Jernalderens Optræden her i Norden sættes til omkring Begyndelsen af det 4de Aarhundrede f. Kr. F., og intet tyder paa nogen særlig brat Overgang, paa noget Folkeskifte eller nogen ny Indvandring af Betydenhed.

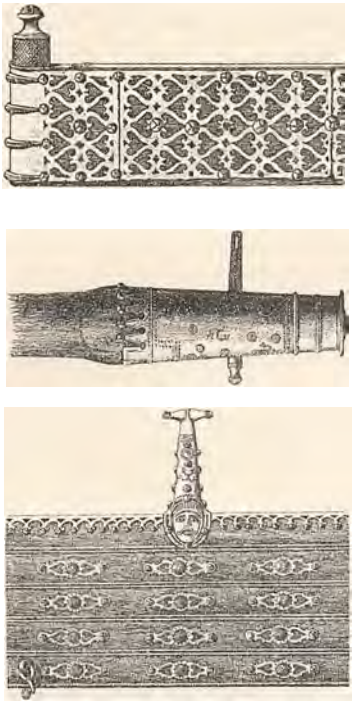

Fig. 141. Enkeltheder af Dejbjergvognenes Broncebeslag)

Gravformerne forandres langsomt, overalt synes Broncealderens at fortsætte sig over i den nye Tid og først at omformes lidt efter lidt. Egentlige Blandingsfund er vel ikke almindelige, men de forekommer dog, og hvad der er nok saa væsentligt: af Fundenes Art kan ikke udledes nogen pludselig eller gennemgribende Forandring i Sæder, Skikke eller religiøse Anskuelser.

Det nytilførte optoges af et Folk, hvis Dygtighed og Intelligens har været betydelig, og som synes hurtig at have tilegnet sig, hvad der saaledes blev det budt. Meget af, hvad kommer frem i Fundene fra denne Tid, er gjort her i Norden, hvor en særlig Stil har faaet Tid til — i alt Fald i visse Egne — at udvikle sig paa Grundlag af den tilførte keltiske. Dette maa have kostet Tid, og det vil nok vise sig, at det forud for den romerske Indflydelse liggende Afsnit af Jernalderen har spændt over flere Aarhundreder, rimeligvis til op mod Kristi Fødsel.

Imidlertid er det klart, at Jernet langt fra naaede alle Danmarks Dele paa samme Tid. Noget tyder paa, at en Del af Jylland først kom med; derefter Bornholm. Herfra bredte det nye Metal sig da dels videre ud over Halvøen, dels fra denne til Fyn og fra Bornholm til Skaane. Sjælland derimod og de omliggende Øer synes at have ligget temmelig udenfor hele den keltiske Paavirkning, der heller ikke, eller kun yderst svagt naaede Mellemsverrig og Norge.

Den ældre (romerske) Jernalder.

Medens det Materiale, der foreligger fra den keltiske Tid, maa siges at være sparsomt, og medens, som Følge deraf, vort Kendskab til denne er begrænset, stiller det sig ganske anderledes med Jernalderens næste Afsnit. Saa vidt vi for Tiden er i Stand til at overse Forholdene, er det egentlig først den fra Rom udgaaende Indflydelse og Indførsel, som skaffer Jernet sejrrig Indgang overalt i Norden. Den keltiske Tid maa snarest opfattes som en Brydningstid mellem gammelt og nyt. Dette sidste gør flere Forsøg paa at vinde Indgang i Landene, det bryder paa baade i Øst og Vest, det faar fast Fod flere Steder, hvor det endog synes at have udviklet sig fredeligt i nogle Aarhundreder, dets Indflydelse kan spores svagt udenfor dets egentlige Raaderum — men nogen afgjort Sejr vinder det ikke. Store Omraader undrager sig ganske dets Indflydelse, skønt omringede af det paa alle Sider.

Imidlertid er det romerske Rige i Syden vokset i Magt og Omfang. Det har skudt sine Grænser længere og længere frem mod Nord. Folk efter Folk maa bøje sig for det politisk og kulturelt, og dets Indflydelse strækker sig længere og længere ud over dets geografiske Grænser. Med dets stigende politiske Vælde følger en kolossal Udvikling i Retning af Kunst og Industri. Store Fabriker skyder op i Hobetal, og deres Produkter finder Vej videre og videre ud blandt »Barbarerne«. Romerske Vaaben, Metalvarer, Smykker, Glas, Mosaikperler o. s. v. er Handelsartikler, der har en hidtil ukendt midtpunktflyende Kraft og virker opløsende og omformende paa de omgivende, mindre fremskredne Folks Kulturer paa lignende Vis, som vor nutidige, europæiske Civilisations Frembringelser virker i Afrika, Siam, Japan og mange andre Steder.

Ligesom Englands Fabrikvarer i flere Aarhundreder trængte langt længere frem, f. Eks. i det

Fig. 142. Hankebeslag med Sølvhoved til en etrurisk Broncekedel (fundet paa Fyen).

indre Afrika, end Englænderne selv naaede; ligesom de var kendte dér og skattede, længe inden der var Tale om europæiske Tankers og Ideers Indtrængen,

saaledes stillede Forholdet mellem Rom og Norden sig i de første Aarhundreder eft. Kr. F. paa en noget lignende Maade. Romerske Frembringelser fandt massevis og, som det synes, hurtigt Indpas overalt i Norden; de blev modtagne med Glæde,

Fig. 143. Romersk Broncespand.

udmærkede som de var i deres Art; de blev efterlignede og havde en indgribende Indflydelse paa den hjemlige Produktions Former og Stil. Men Romerne selv har næppe nogensinde overskredet vore Grænser, hverken som Erobrere eller som handlende; det var gennem Mellemmænd, deres Varer naaede hid. Og der er heller ikke synderlige Spor til, at romerske Ideer hurtigt naaede Norden og fik Indflydelse paa dets Folk.

I den ældre Jernalder spores ganske vist mangen mægtig, ogsaa dybt i Aandslivet indgribende, fremmed Indflydelse i Norden; men det er ikke det samtidige Romerrige og den samtidige Romerkultur, hvorfra de udgaar. I det ydre var Roms Indflydelse mægtig, i det indre blev Nordens Folk ved at udvikle sig paa Grundlag af det fra ældre Tid givne; ganske vist under Tilskyndelser udefra, men ikke under direkte romersk Paavirkning. Naar den ældre Jernalder kaldes den »romerske«, maa dette altsaa forstaas saaledes, at den for os, der kun ser den materielle Side af dens Kultur, faar et romersk Præg; men ikke saaledes, at dens aandelige Kultur skulde være romersk farvet.

Det Materiale, heldige Fund, Udgravninger og Undersøgelser har bragt for Dagens Lys fra denne Periode, er overvældende og mangeartet. Der er tillige udviklet saa mange Særegenheder i de forskellige Landsdele i Retning af Gravformer, Begravelsesskikke o. lign., at det virker forvirrende og gør det vanskeligt at give et nogenledes almengyldigt Billede af Liv og Kultur. Der er foruden de lokale Forskelligheder tillige at tage Hensyn til Tidsforskel; Udviklingen gaar nu langt hurtigere for sig end tidligere, og de 5 Aarhundreder, som Tidsafsnittet omtrentlig omfatter, rummer i sig store og i Øjne faldende Forandringer. Man har da ogsaa delt den ældre Jernalder i to sideordnede Afsnit, den romerske og Folkevandringstiden. Men da den romerske Indflydelse gør sig gældende i begge, foretrækker vi her at behandle dem under ét.

Lad os da begynde med at betragte Tidsalderens Grave, vi er jo nu vant til at ty til dem, naar vi vil søge Oplysning om forhistoriske Folks eller Tiders Kultur og Udvikling. Efter hvad vi sagde ovenfor, afveg de, tidligere hele Landet over i Reglen ensartede Gravformer og Gravskikke allerede i den keltiske Tid fra hinanden i de forskellige Landsdele. I Tiden omkring ved Kr. F. var Ligbrænding ganske vist næsten eneherskende overalt, men Gravstedets Indretning var forskellig.

I Jylland og paa Fyn var Urnegrave fremherskende, samlede paa større fælles Gravpladser uden Høje, tildels blandede med Brandpletter. Som Regel var Gravgodset meget sparsomt. Paa Sjælland og nærmeste Øer var Broncealderen næppe helt svunden, her var Urnegravene ogsaa de herskende, men de dækkedes endnu med Høje eller indsattes i ældre Høje. Kun ganske undtagelsesvis begravede enkelte Efter endnu deres døde ubrændte. Ogsaa her var Gravgodset sparsomt. Paa Bornholm endelig var Brandpletten den næsten eneraadende Gravform, oftest uden Gravgods udover de forbrændte Rester af det, den døde havde haft med paa Baalet. I det øvrige Norden herskede Broncealderen og dens Gravskikke.

Med den begyndende Optræden af romerske, indførte Sager følger hele Danmark igennem en delvis Omformning af Gravskikkene: Begravelse af ubrændte Lig vinder frem paa Ligbrændingens Bekostning, men uden dog nogetsteds at udrydde denne. Der kæmpes aabenbart overalt en Kamp mellem det gamle, tilvante og det nye; den gamle og dog evig unge Kamp mellem det fra Fædrene nedarvede og det moderne, der i Øjeblikket — i alt Fald i manges Øjne — tager sig ud som Fremskridt. Det er altid interessant at følge en saadan Kamps Spor, at se, hvor den ene og hvor den anden Retning har været sejrende, hvor Striden længe var standende, og hvor den snart var afgjort.

Fig. 144. Romersk Broncekande.

I Jylland, navnlig i dets nordlige Dele, vinder Begravelse af ubrændte Lig betydeligt Raaderum, og mærkeligt nok vender man der tilbage til Gravformer, der i meget minder om den yngre Stenalders eller den begyndende Broncealders. Ligene lægges nemlig i Enkeltgrave, saavel i Høj som paa flad Mark, snart i en virkelig, ofte stor Stenkiste med Overliggere, snart i en Grav, der i et og alt ligner de »Rammegrave«, vi i de samme Egne træffer paa som en særegen Begravelsesform. Man kunde fristes til at tro paa, at der maa være en Forbindelse mellem de nye Stengrave og de ældre; maaske har de aldrig været helt opgivne i disse Egne.

I Himmerland er det Slags Stengrave ikke sjældne; jeg har undersøgt adskillige af dem, men kun én havde Overliggere. De fandtes snart nedgravede paa flad Mark uden Spor af Høj over, snart indsatte oven i en ældre Høj, snart omgivne af en saadan,

Fig. 145. Jysk Grav fra den ældre Jernalder.

opkastet særlig for deres Skyld, men i Reglen kun lav og lille.

Lad mig fortælle lidt om Undersøgelsen af en saadan Grav.

Langs med en Bakkekam ude i Heden laa i den sydlige Del af Vesterbølle Sogn en smuk Række Kæmpehøje, der desværre alle eller næsten alle i min Tid blev ødelagte for at skaffe Bygningssten. Det gav mig Lejlighed til at lede Udgravningen af flere af dem, som viste sig at stamme fra alle Oldtidens Afsnit; ja, i en enkelt fandtes Grave baade fra Sten-, Bronce- og Jernalderen.

Den østligste af dem var rund, lille og lav, kun c. 30' ($9^1/_2$ Mt.) i Gennemsnit og 3—4' (1—$1^1/_3$ Mt.) høj. Umiddelbart under Lyngskjolden stødte vi paa store Sten, som viste sig at være Dæksten til en Gravkiste, der var gravet c. 3' (1 Mt.) ned i Undergrunden. Dens indvendige Maal var: Længde $6^1/_2$' (godt 2 Mt.), Bredde og Højde 3' (1 Mt.) Den var opbygget af store, utilhugne Kampesten og havde 4 Overliggere, Mellemrummene mellem Side- og Dæksten var stoppede til med mindre, ukløvede Sten, og den var ganske fyldt med Jord, øverst med Muld, derunder med $1^1/_2$' ($^1/_2$ Mt.) rent Bakkesand, som hvilede paa dens brolagte Bund. Paa denne laa enkelte Potteskaar, deriblandt et stort, mæanderprydet, tilhørende et rummeligt, stærkt udbuget Kar, og en ubestemmelig Jernklump. Bendele fandtes ikke, saa Graven maa have indesluttet et ubrændt Lig; brændte Knogler er praktisk taget uforgængelige.

Udenfor Kistens østlige, smalle Ende laa sammenhobet en stor Bunke Skaar sf mindst 14 eller 15 forskellige Lerkar, hvoriblandt 3 smaa, nogenlunde hele Kopper eller Bægere. De tilhører alle den ældre Jernalder, men langt fra alle Stykkerne af dem var til Stede.

Vi har fremdraget denne bestemte Grav, fordi dens Bygning, Størrelsesforhold o. lign. er typiske for Arten og til Trods for, at den i nogle Henseender afveg fra de almindelige. I Stedet for den Dynge Potteskaar, som her laa udenfor Graven — et Forhold, som jeg forøvrigt har genfundet i et andet Tilfælde — findes gerne nedsat i selve Stenkistens eller Stenrammens Indre et helt Sæt større og mindre, hele og ubeskadigede Lerkar. Det omfatter fra 4 til 12 eller flere Stykker, nemlig en eller to rummelige, udbugede Krukker, et stort, fladt Lerfad, et Par mindre af samme Form, ofte med et vandret Øre hver, en til tre mindre Potter samt en eller flere smaa Kopper af forskellig Form. De indeholder ikke andet end samme Slags Fyld som det, Kisten rummer, og de er sjældent ledsagede af bestemmelige Oldsager af anden Art. Men dog er der af dem fremdraget enkelte Bøjlenaale, smaa Jernknive o. lign.

Vaaben forekommer meget sparsomt, noget, der er fælles for alle samtidige Grave. En Gang gjordes der dog et ret ejendommeligt Fund af denne Art med Vaabenudstyr. I én Høj paa den oftere omtalte Højplads i Ulbjærg Sogn fandtes en Jættestue, hvis to Overliggere viste sig at være af en ganske ejendommelig og ellers ikke forekommende Art. Det var nemlig store, tynde, udkløvede Stenplader, mellem hvilke der gabede et ikke udfyldt Rum 2' ($^2/_3$ Mt.) bredt. Stenstuen var næsten helt jordfyldt, og i dens Nordende laa 6 Tm. fra Bunden en Mængde Skaar sf Jernalderkar sammen med et enegget Jernsværd som Fig. 132 og en kegleformet Skjoldbugle. Paa Bunden i Sydenden stod et lille Lerkar fra Stenalderen. Her kunde jo synes at foreligge et Fund, der vender slemt op og ned paa Tredelingen. Stenaldersager og Jern i et og samme Stenkammer, hvor-

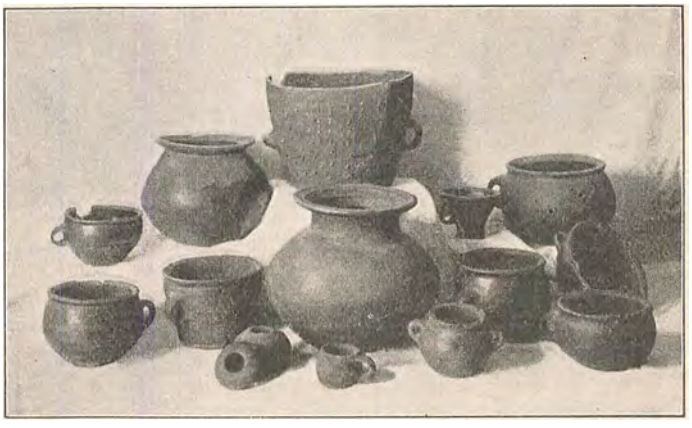

Fig. 146. Lerkar fra stensatte Jernaldergrave i Himmerland. (Forf.s Saml.)

ledes kan det hænge sammen? — Simpelt hen saaledes: Man har i den ældre Jernalder der paa Egnen brugt at bygge Stenkister. Saa har man, hvilket ofte skete, gravet ned i Højen for at indsætte en saadan Kiste og har derved opdaget, at

den allerede indeholdt én fuldt færdig. For saa at spare sig videre Ulejlighed, har man benyttet den tilstedeværende Kiste, idet man væltede Overliggerne fra. Hvorfor man i Stedet for dem lagde de kun 8 à 10 Tommer tykke, udkløvede Plader over, er ikke til at gætte; men at de ikke er de oprindelige, er vist nok. En Del af Kamret blev saa ryddet for at faa Plads til Liget og Gravgodset, men da det var 11' ($3^1/_2$ Mt.) langt, behøvede man ikke hele Rummet. Derfor lodes den sydlige Del af det urørt, og det her anbragte Lerkar fra Stenalderen fik Lov til at henstaa i Ro til vor Tid.

Forholdene i denne Høj viser, hvor forsigtig man maa være med at dømme efter, hvad der findes »sammen«, naar Undersøgelsen ikke er gjort af sagkyndige.

Medens disse Kistegrave med ubrændte Lig og et mere eller mindre rigt Sæt Lerkar synes at være de almindeligste fra den romerske Tid i Jyllands nordligere Dele, forekommer dog ogsaa i de samme Egne, men langt talrigere mod Syd, Grave med brændte Knogler fra samme Tid, snart i Høje, snart paa flad Mark. Store, benfyldte Urner eller stenindrammede Grave med flere Lerkar, og med brændte Knogler strøede over Bunden, findes indsatte i ældre Høje, og der forekommer store Gravpladser med benfyldte Lerkar og Brandpletter, imellem hvilke der enkeltvis optræder Grave med ubrændte Lig. Som Gravkar er undertiden anvendt indførte romerske Broncekedler, ligesom romerske Kasseroller og Sier kan findes nedsatte sammen med Lerkar af indenlandsk Tilvirkning. Gravgodset er sommetider paafaldende rigt i disse Grave, det kan omfatte tveeggede, romerske Sværd, Skjoldbugler, Ringbrynjer, Spydspidser, Sporer, Knive, Bøjlenaale, Sakse, Guldfingerringe og m. m.

Vender vi os fra Jylland til Fyn, vil vi her træffe mange Gravpladser uden Høje, hvor Hundreder og atter Hundreder af Grave ligger tæt sammen. Urner med brændte Ben forekommer hyppigt, men Brandpletter er ikke sjældne, og Grave med ubrændte Lig spores af og til. Ogsaa her genfindes den Skik at medgive den døde et helt Sæt Lerkar, om end ikke saa mange i Tal som i Nordjylland, medens Gravgodset iøvrigt sjældent er rigt. Undtagelser træffes dog, og i saa Fald er det af samme Slags som ovenfor skildret.

Fig. 147. Vognene tages fra hinanden og nedlægges i Kæret ved Dejbjerg. Tegning af Karl Jensen.

Foruden disse almindelige Gravformer forekommer der dog ogsaa nogle »Skeletgrave« af samme Art som de sjællandske, vi ret snart skal skildre.

Lignende Forhold som paa Fyn træffes paa Lolland og Falster, medens de store Urnegravpladser derimod synes ganske ukendte paa Sjælland. Her er Grave med brændte Lig fra dette Tidsrum i det

hele sjældne, dog er i et Par Tilfælde saadanne fundne under endog meget store Gravhøje. Begravelse af ubrændte Lig er Reglen, og Gravene er anbragte i Grusbakker eller i Gruspletter ude omkring paa flade Markstrækninger. De er ofte lagte dybt under Overfladen, og da intet som helst angiver deres Plads, findes de kun tilfældigt, naar der graves efter Grus eller lign.

I ingen af Oldtidens Begravelser forekommer saa rigt et Gravgods som i nogle af disse »Skeletgrave«. De fleste af dem er ganske vist kun tarvelig udstyrede; en Benkam, nogle Glasperler, en lille Broncefibula eller lignende er alt, hvad den døde har faaet med; men enkelte andre er des rigere. Ligene ligger enten udstrakte paa Ryggen eller paa højre Side med Benene let optrukne og Armene bøjede foran paa Brystet.

Graven er undertiden indrammet med Sten; oftere angiver dog intet dens Form eller Størrelse, men Rester af Træ viser i nogle Tilfælde, at Liget har været lagt i en Trækiste. Det har vistnok været begravet fuldt paaklædt, men der er intet eller meget lidt bevaret af Tøjet, kun Bøjlenaalene viser ved de Steder, paa hvilke de findes, at de har siddet i Dragten.

Den største og bedst undersøgte Samling Skeletgrave er kommen for Dagens Lys paa Nordrup Mark en Mils Vej sydøst for Ringsted. Her fandtes 9 Grave, hvoraf dog kun 4 var rige paa Gravgods, og disse laa dybest, dækkede af sammenpakkede Sten. Der var Skeletter baade af Mænd og Kvinder fordelte i to Rækker, med Hovederne vendte mod Syd. Det kostbare Gravudstyr bestod dels af indførte, romerske Sager, dels af Genstande, der utvivlsomt er af indenlandsk Arbejde.

Fig. 148. **Gravgods fra Skeletgrave.** Træspand med Broncebeslag, romersk Broncespand, Kasserolle og Si; Sølvbæger med barbariserede Dyreformer.

Mellem de første maa fremhæves: Broncespande, Kasseroller og Sier, Glas- og Mosaikperler i Mængde, Spillebrikker i snesevis af farvet Glas, Mønter og frem for alt nogle aldeles udmærkede og skønne Glasbægere, tildels med paamalede og indbrændte Dyre- og Menneskefigurer. Blandt Genstandene af indenlandsk Oprindelse kan mærkes: En Del Lerkar af forskellig Art, smaa Bøjlenaale af Sølv, et stort, pragtfuldt Brystsmykke i Form af et Hagekors af Sølv, belagt med en i smukke Mønstre drevet Guldplade, nogle Guldfingerringe samt nogle Kamme af Ben. Vi skal senere beskrive nogle af de fundne Sager nærmere.

Skeletgrave af dette Slags, men rigtignok sjældent saa rige paa Gravgods, er meget almindelige i Midtsjælland. I visse Grusbakker findes de i snese- og atter snesevis, men de tilhører ikke alene den romerske Tid; mange af dem, og navnlig de helt uden eller med meget sparsomt Gravgods, stammer fra den yngre Jernalder.

Paa Bornholm endelig vedblev Brandpletgravene at være de herskende gennem hele den ældre Jernalder; dog findes der ogsaa Urnegrave og Grave med ubrændte Lig. Karakteristisk for Tiden er det ogsaa her saa ofte genkommende Udstyr, bestaaende af et Sæt Lerkar, i de fleste Tilfælde fire i Tal: en stor Krukke, en mindre Kande, et potteformet Kar og en lille Kop. Vaaben er almindelige i disse bornholmske Grave, navnlig enæggede Jernsværd som Fig. 132,

Begravelser med ubrændte Lig synes paa Bornholm at blive almindeligere længere ned i den ældre Jernalder, i Folkevandringstiden. Ogsaa her blev bygget store Stenkister, nedgravede i Jorden; men Stedet var kendetegnet ved en Brolægning i Jordskorpen af forskellig Form. Mange af dem er rigt udstyrede med Gravgods, navnlig Bøjlenaale af Sølv eller Bronce, Sølvringe til Halsen, Glas og Mosaikperler samt Lerkar.

Dermed er vi færdige med Romertidens Grave; de frembyder, som man vil have set, store Forskelligheder efter Sted og Tid. I det hele og store er en Bevægelse fra Ligbrand hen imod Begravelse af ubrændte Lig dog tydelig, ligesom ogsaa Gravgodset tiltager i Rigdom. Fælles er Hensættelse i Graven af mange Kar, der i Hovedsagen maa antages at have spillet samme Rolle og være Udslag af samme Tankegang, hvad enten de er kostbare, indførte Bronce- og Glaskar eller tarveligere Lervarer af indenlandsk Arbejde.

At disse Ejendommeligheder ved Gravene skyldes delvis forandrede Anskuelser om Livet efter Døden, er utvivlsomt; men det er ikke let at sige noget om, hvorledes disse har udformet sig. Mangelen paa Vaaben i de fleste Egnes Begravelser kunde maaske tydes dels som et Tegn paa fredeligere Tider og en mindre krigersk Befolkning, dels ogsaa som Udslag af, at man tænkte sig Livet i den anden Verden levet mere fredeligt og lykkeligt, mindre som et Krigerliv i Kamp og Daad. Det ene vilde passe godt med det andet; det Folk eller de Slægter, hvis Liv paa Jorden henrinder roligt og uden store Kampe, og som ikke sætter Krigerdaad højst af alt, vil ogsaa skabe sig lysere og mildere Billeder af det kommende Liv.

Men synes den ældre Jernalders Grave at vidne om større Fredsælhed, siger den anden Hovedrække af Fundene fra samme Tidsalder — Mosefundene — os noget ganske andet. De taler først og taler højt netop om et krigersk Folk, om Stordaad og Kamp. For tilfulde at forstaa disse Fund, maa man forme sig et Billede af dem, hvem de skyldes, og af de Omstændigheder, der førte til deres Dannelse.

Lad os derfor forsøge at give et saadant Billede! . . . . Solen sank i Lide. Skoven var længst vaagnet af sin Middagssøvn, og alt aandede op efter Dagens lumre Hede. En kølende Vind susede sagte i Træernes Kroner, og Fugl svarede Fugl med kvidrende Sang. Insekterne summede i Underskovens blomstrende Buske, medens store, metalglinsende Guldsmede paa sitrende, glimtende Vinger som truende Røvere stod færdige til Angreb i den stille Luft. Skinnende gule Citronsommerfugle fløj dovent om i de solaabne Pletter, hvor store, klodsede Humlebier tumlede brummende fra Blomst til Blomst, kysende de vævre grønne Fluer bort fra de duftende Kalke.

Inde fra de tætte Trækroner lød Ringduens kælne Kurren og Skovskadens skrattende Skrig; et Par Egern legede, springende fra Gren til Gren, i en gammel knudret Eg, under hvilken en søvnig Raa stod og slog ærgerlig efter Bræmserne med sit fine Hoved, medens dens to Lam laa halvskjulte i Græsset, dovent nippende de Straa, de kunde naa uden at rejse sig.

Den dybeste Fred syntes at herske trods den bitre Kamp for Tilværelsen, som førtes overalt, i hver Vraa og bag hvert Blad.

Da rejste Raaen pludselig sit Hoved opmærksomt i Vejret, vendende det mod en stor, aaben, træbar Slette, der strakte sig langt ind i Skoven, solbelyst, med Grupper af mørkt Krat strøede ud over den, Plet ved Plet. Dens brede Øren søgte hid og did for tydeligere at opfange den Lyd, som havde skræmmet den, og de blanke, blide Øjne spejdede med et ængsteligt Udtryk ud i det fjerne hen mod den Kant, hvorfra den anede Faren. Den prustede sagte og lod derpaa de fine Næsebor indsuge Luften i sindige Sæt, om ikke de kunde fange det flygtige Bud, som den nede ved Jorden næsten umærkelige Luftstrøm maatte føre med sig. En lille Stund stod den uvis; trods skarpe Sanser og spændt Opmærksomhed syntes den ikke at kunne blive klar over, om der virkelig var noget at ængstes over, eller om dens Frygt havde spillet den et Puds.

Da gav det et Sæt i den, en sagte Lyd fra dens Læber bragte i et Nu dens Lam paa Benene med en lynsnar Bevægelse, som skjulte der sig spændte Staalfjedre i de spinkle Ben; med et Par forskrækkede Spring stod de ved Moderens Side rystende af Angst og beredte til Flugt ved hendes mindste Vink. Endnu et Øjeblik stod hun stille med hver Muskel spændt, hver Nerve sitrende i bange Forventning, saa stampede hun rask og ligesom trodsig to—tre Gange med det ene Forløb i Jorden og med et iltert Sæt satte hun i Fart ind i Skovens Gemme, fulgt af de skræmte Lam.

Ved dette Syn standsede de to Egern deres viltre Leg og søgte hurtig Skjul bag tykke Grene, hvorfra de dog tittede nysgerrig frem ledende med de klare Øjne efter, hvad der kunde have kyst den opmærksomme Raa. Men inden de fik set noget, naaede de Lyd, der havde varet denne om den formentlige Fare, ogsaa deres mindre lydhøre Øren, og de trykkede sig fastere ind mod Grenen, bag hvilken de havde søgt Beskyttelse.

Det var en underlig Blanding af Lyd, der nu lidt efter lidt kom nærmere, brydende den sene Eftermiddags tyste Skovfred. Fjerne Raab af Mennesker, Vrinsken af Heste, hvinende Knirken som af slet smurte Vognhjul var det første, der kunde skælnes, saa en dump Lyd af mange Trin, Klirren af Metal mod Metal, Prusten af store Dyr, Børnestemmer, susende Svøbeslag — og drejende om et udskydende Hjørne af Skoven viste sig nogle Ryttere, som straks gjorde Holdt for at spejde ud over den inderste Del af Sletten, der nu aabnede sig for deres Blikke.

En kort Tid blev alt igen stille. Det sig nærmende Tog havde gjort Holdt for at afvente Fortroppens Vink. Stille som Støtter sad de krigerske Skikkelser paa de smaa, finbenede Heste, medens de søgende vendte Hovederne til alle Sider, følgende Skovranden med Øjnene og de spredte Kratstumper ud over Sletten. Deres lange Lansestager pegede skraat bagtil op mod den klare Himmel, og Solen, der nu stod lige over Skovbrynet i Vest, fik de blanke Bugler paa deres runde Skjolde til at gnistre og blinke ved enhver lille Bevægelse. Saa spredte de sig paa et Tegn af deres Fører i forsigtigt Trav, nogle følgende langs med Skovens Udkant, andre søgende ud over det aabne Terræn, hvor den halvbløde Engbund fjedrede under Hestenes uskoede Hove.

Men inden nogen af dem var kommen ret langt, fik en skinger Piben dem alle til at standse brat, og frem fra Skoven traadte nogle hundrede Alen længere inde to Mænd, som vinkede med højtløftede Hænder. Den af Rytterne, som før havde givet Signal til at sprede sig, han, hvis sølvskinnende Hjælm og prægtige Vaaben noksom viste, at han var en Høvding, satte sin Hest i rask Galop hen imod de to Krigere, der hurtig ilede ham i Møde. Som de mødtes, bøjede de sig for ham med et kort Hyldingsraab, og først da han med et Par Ord havde hilst dem igen, hævede de Hovedet og saa ham frit i Øjet. Den ene traadte et Par Skridt frem, og idet han lagde sin ene Haand paa Hestens Manke, afgav han en Melding eller kort Beretning i knappe Sætninger.

Lad os benytte Lejligheden til ret at tage dem i Øjesyn, medens de skifter Ord, de to stolte Krigerskikkelser.

Rytteren sidder rank og sikker paa den ikke meget store, fintbyggede, men dog kraftige Hest, der hverken bærer Saddel eller Stigbøjler. Et prægtigt, sølvbeslaaet Hovedtøj holder Broncebidselet fast i dens Mund, endende med en ned mellem Næseborene hængende sølvprydet Rem. Hans venstre Haand griber om Tøjlen, halvt en gul Læderrem, halvt en skinnende Broncelænke, der klirrer lystigt, hver Gang Dyret slaar med Hovedet. Paa Hovedet bærer han en Sølvhjælm med en trekantet Udskæring fortil, i hvilken er anbragt en tynd Sølvmaske, der kun lader se hans blaa, kække Øjne og lidt af hans røde Læber. Overkroppen er dækket af en Ringbrynje, hvis blanke Staalled griber kunstfærdig ind i hinanden. Den naar ham til lidt ovenfor Albuerne, nedenfor hvilke ses Kjortelens lange Ærmer, der ved Haandleddet ender med en smuk, vævet Bort. Benene er klædte i ensfarvede Benklæder af mørkt, stærkt Stof; udskaarne, ovenpaa Foden fastbundne Lædersko dækker Fødderne.

Over venstre Skulder hviler en bred, rigt udsyet, med Sølvplader smykket Læderrem, i hvilken det korte, brede Sværd hænger ved hans højre Side,

glimtende af rige Sølvbeslag paa Fæste og Skede. Om Livet er spændt et Bælte, smykket som Skulderremmen, og i dette hænger en aflang, hvid Sten, fastholdt af et Broncebaand, og et lille Futteral af Træ. Det er hans Ildtøj. Ved at slaa den hvide

Fig. 149. Brædtspil, Spillebrikker, Tærninger og Vægt fra Mosefundene.

Kvarts med et Stykke Flint frembringer han Gnister, der opfanges af det tørre Tønder, som Træfutteralet indeholder. I venstre Haand holder han foruden Tøjlen to Spyd med lange, glatte Stager af Asketræ og med blanke Blade, det ene kortere med Genhager, det andet længere, formet som et Lanseblad og kunstig forarbejdet med rige Ornamenter.

Krigeren til Fods er uden Hovedbedækning; hans lyse, lokkede Haar og skægløse Ansigt viser, at han endnu staar i sin fejreste Ungdom. Hans slanke Skikkelse er iført en knæsid, ensfarvet Kjortel med lange, mønstrede Ærmer, snævre Benklæder og Lædersko. Paa Ryggen har han slynget sit lette Træskjold med Randbeslag af Bronce og højtoppet Midterbugle af Jern, dækkende over Koggeret med Pilene til den smekre Bue, han holder i sin venstre Haand. Ved højre Lænd hænger et langt, tungt Sværd, der forneden ender i en stor, rund Dupsko af Metal. Han har haft det farlige Hverv, sammen med sin Kammerat at udspejde Egnen, som Toget skulde passere, og det lader til, at den Beretning, han aflægger, er tilfredsstillende. Thi Høvdingen tager, da han har hørt den, sin Hjælm af og udstøder et kraftigt Raab, der øjeblikkelig besvares af et Hornsignal fra en anden af Rytterne.

Straks hører man atter Støjen af en sig nærmende Menneskemasse, og snart bøjer Toget frem om Skovhjørnet, netop som Solen nærmer sig de lave Skovbakker.

Et broget Billede oprulles for vore Blikke. Først en stor Trop Ryttere med en Skov af Lanser og Spyd, saa Krigere til Fods, marcherende paa begge Sider af en Række svært læssede Vogne med plumpe, knirkende Træhjul, forspændte med

magre, langhaarede Heste. Ved Siden af aser trætte Kvinder sig frem med Smaabørn, bundne i et Klæde paa Ryggen, saa de smaa, søvnige Ansigter kigger frem over den ene Skulder, og ledende større Børn ved Haanden. En lille Flok brægende Faar og en halv Snes langhaarede Okser drives frem af smaa, snavsede, pjallede og halvnøgne Trælle, hvis Kvinder søger at vinde med, saarfodede og segnefærdige under de store Byrder, de maa slæbe paa de krogede Rygge. Toget sluttes af flere Krigere til Hest og til Fods, marcherende frem uden synderlig Orden.

I nogen Afstand bag dem lusker de sidste Efternølere af Sted, usle og haltende, støttende sig paa lange Stokke — de gamle og svage af Trællehoben, som har ondt ved at vinde med, men som dog ikke har turdet blive tilbage i det fjendtlige Land, hvor en pinlig Død var dem vis, om de ikke holdt Trop med det forsvarsstærke Tog. Mellem dem sniger sig frem nogle store, magre, luskende Hunde, Trællenes Trælle, hvem alle sparker til, som har Kræfter til at løfte Foden.

Der blev nu givet Ordre til at slaa Lejr. Man var i fjendtligt Land, og skønt Spejderne havde meldt, at der ikke var Mennesker eller Menneskespor at opdage viden om, maatte man dog være paa sin Post. Thi vel havde den mandstærke Krigerskare spredt Rædsel til alle Sider, og vel var Befolkningen hidtil flygtet ræd overalt, hvor den kom frem, søgende Skjul og Frelse langt ude i uvejsomme Moser og dybt inde i sporløse Skove. Men det var dog at vente, at de skrækslagne Hobe vilde samle sig til Modstand og forsøge at erobre tilbage det røvede Gods og Kvæg, saa man kunde aldrig vide sig sikker for Overfald.

Derfor blev der et Stykke ude fra Skovranden paa et Sted, hvor Bunden var fastere og mere tør end vanligt i de store Engdrag, dannet et Slags Forskansning, dels af de i buet Række opkørte Vogne, dels af afhuggede Trægrene og tornede Buske. Den ringede en stor Plads ind, inderst paa hvilken Kvinder og Børn lejrede sig i broget Flok, medens Krigernes Baal lyste udenom og kastede et flakkende Skin ud over Fladen, hvor Hestene græssede med hildede Forben, medens Kvæg og Faar holdtes samlede inden for Ringen. De havde faaet Føde nok under Vejs paa den langsomme Fremmarch; Vand havde man fundet i nogle Damme i Nærheden. Et Par Okser og nogle Faar var blevne slagtede, og Trælkvinderne havde i Hast gruttet røvet Korn paa de hule Knusestene; et

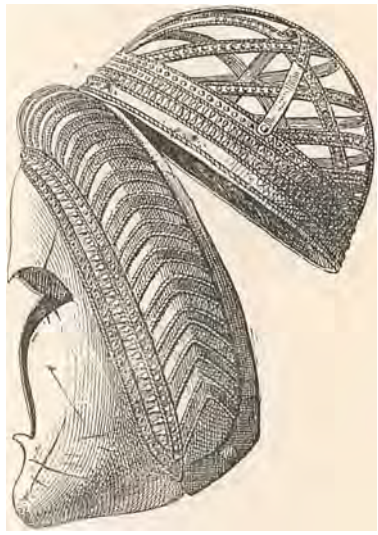

Fig. 150. Sølvhjælm fra Thorsbjerg Mose.

kraftigt Maaltid var snart beredt alle de sultne Munde.

Der blev udsat Vagter i Skovbrynet og ude mellem Smaakrattene rundt om Lejren, og snart faldt der i Aftendæmringen Ro over hele den brogede Skare. Der var en Del Arbejde, som maatte udføres, inden Natten faldt paa. Et og andet skulde gøres i Stand paa Vognene, og Brændsel skulde holdes beredt til at vedligeholde Baalene; derfor lød en Tid Øksehug i den stille Aftenluft. Et Sted blussede Smedens Ild op, thi der var Trang til Pilespidser og altid noget at bøde paa Vaaben og Redskaber. Om Baalene samledes Krigerne for at drøfte Dagens Hændelser eller tømme et Bæger kraftigt Øl, som var bleven røvet under Plyndringen af den sidste Gaard. De ældste, ansete Mænd og Høvdingene raadslog om den Vej, man skulde vælge, naar man atter brød op i Morgen, og Kvinderne passiarede endnu en Stund, hvilende ud efter Dagens Be-

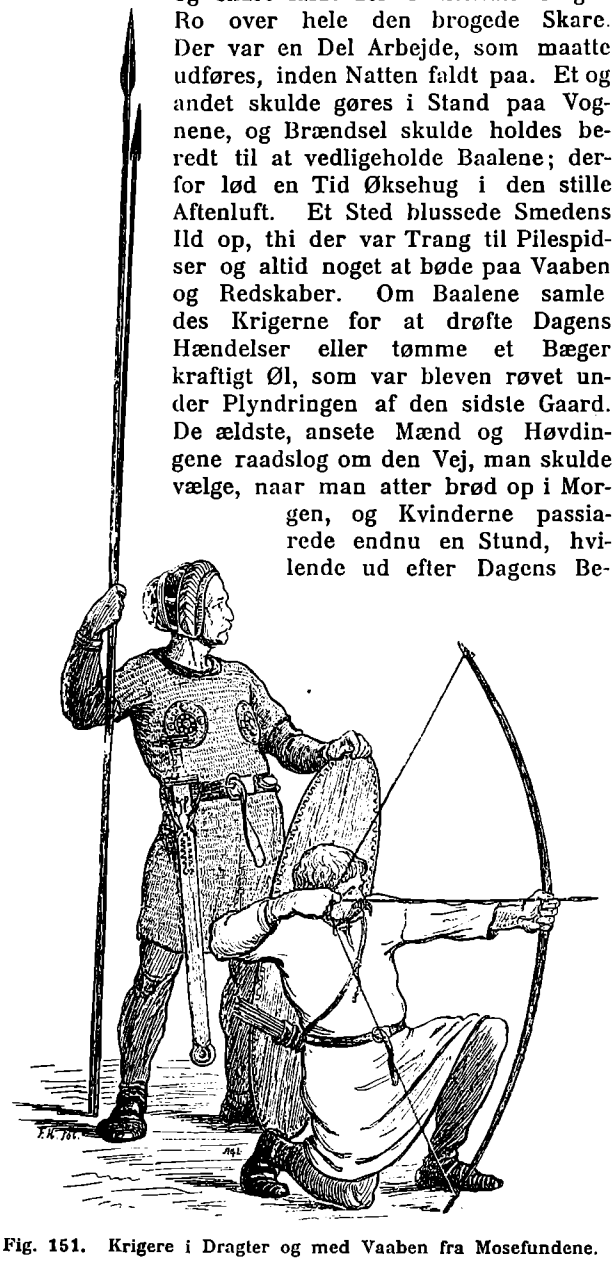

Fig. 151. Krigere i Dragter og med Vaaben fra Mosefundene.

sværligheder. Af og til lød munter Latter eller nynnende Sang, der skulde tysse et grædende Barn i Søvn.

Efterhaanden lagde der sig dog Stilhed over Lejren, og rundt om de mat lysende Baal laa Skikkelse ved Skikkelse svøbte i varme Kapper, glemmende alt i den trættes drømmeløse Søvn. Natten gik hen uden Forstyrrelse, Solen stod allerede temmelig højt paa Himlen og havde faaet Bugt med den tætte Morgentaage, inden der rigtig kom Liv i de slumrende Skarer. Lidt efter lidt rørte de dog paa sig, Baalene blussede atter op, og Morgenmaaltidet blev beredt.

Derpaa blev der givet Signal til Opbrud, og for en Tid syntes al Orden opløst, alle løb mellem hinanden for under Spøg og Latter at indfange og optømme Hestene, Kvinderne havde travlt med at gøre Børnene rede til fornyet March, Trællene slæbte Vognene ud for at pakke dem og sætte dem i Stand til Forspænding. Kun den lille Flok, der samledes om Stammens øverste Høvding, deltog ikke i den forvirrende Tummel, men ogsaa dens Opmærksomhed var stærkt optaget, thi en allerede den foregaaende Aften udbrudt Meningsforskel om, hvilken Retning man skulde slaa ind paa, var blusset op og gav Anledning til et hidsigt Ordskifte.

Selv Vagterne havde forladt Posterne nu, da der ikke syntes at true nogen Fare, og da alle Hænder krævedes for at sætte Toget i Stand til at genoptage Marchen.

Da lød der pludselig vilde Skrig, høje Raab og skingrende Horntoner, og ud fra den nære Skov brød i rasende Løb en mægtig Skare bevæbnede Krigere. Der blev et Øjebliks Stilhed mellem de i Opbruddets Virvar overrumplede; hver stod som forstenet i den tilfældige Stilling, hvori de skæbnesvangre Lyd havde overrasket ham. Men kun i et Nu — saa lød der rædselsslagne Skrig fra Kvinder og Børn, ubeherskede Hyl fra Trællehobene, der straks i vild Flugt søgte Frelse ud over den aabne Eng som en Flok Spurve, der farer hovedkuls fra hinanden, naar en Sten kastes ind imellem dem. Men det nyttede dem kun lidet; det var, som hver Busk, hver Kratplet var bleven levende, thi op bag dem sprang sværdsvingende, spydtruende Mænd, der maatte have listet sig frem til dem i Nattens Stilhed eller Morgenens tætte Taage.

Krigerne tabte vel hverken Hovedet eller Modet i den Grad som Kvinderne og Trællene, men mange af dem blev dog huggede ned eller faldt, gennemborede af Pileskud eller Spydkast, inden de fik sig samlede til Modstand. Saarede og usaarede Heste rev sig løs, højt skrigende af Rædsel og Smerte, og stormede i Flokke rundt og atter rundt, trampende alt over Ende i og udenfor Lejren og gørende Forvirringen tifold større og haabløsere.

Kun ét Sted samlede en Skare sig til virkelig og ordnet Modstand. Det var dér, hvor Høvdingen og hans Mænd havde staaet væbnede og i Flok. Med et rasende Udraab svang den første sig op paa sin Hest, der netop optømmet var bleven ham bragt, da Overfaldet begyndte, og i en Fart fylkede sig om ham en Tylft Mænd eller to, nogle til Hest, andre til Fods, men alle stærke, modige og kamplystne. Et Øjeblik saa han sig om, medens hans lange, graasprængte Lokker flagrede i Morgenvinden, thi Hjælm havde han ikke faaet sat paa sit Hoved. Der kom et smerteligt Træk om hans Mund og et koldt Fortvivlelsens Blink i hans Øje, da han saa, hvor haabløs Stillingen var. Rundt om ham vild Flugt, Opløsning og Rædsel, mange af hans Mænd laa alt døde og blodige i Græsset omkring Lejren, andre kæmpede forbitrede og fortvivlede én mod to, mod tre, mod hele smaa Flokke af sejrberuste Fjender. Han saa Kvinder flygte i vild Gru med smaa paa Armen og fulgte af grædende Børn, der fægtede vildt med de stumpede Arme. Han hørte Sværd spalte de lette Træskjolde, som Øksen kløver

Brændet paa Blokken, og han fornam den dumpe Lyd af Knogler, der knuses i Kød.

Kort fra sig mødte hans Blik den Kvindes, der var hans og Moder til hans to Smaadrenge, af hvilke den ene sad paa hendes Arm, medens den anden holdt krampagtig fast i hendes Skørt, trykkende sit grædende Ansigt ind i hendes Skød. Med en uvilkaarlig Bevægelse syntes han at ville drive sin Hest hen imod hende; der fór vel en Tanke gennem hans Hjerne om at værne hende og hendes Børn eller om at kaste dem op paa Hesten og søge Redning med dem i vanvittig Flugt. Da saa han et stolt Glimt i hendes Øje, et vildt Smil om hendes blege Læber, og med en bydende Gebærde viste hun med den Haand, hun havde fri, ud mod Fjendens tætteste Flok. Hun fik ikke et Ord over sine Læber, men han forstod hende, og klart skar hans samlende, eggende Krigsraab gennem Kampbulderet og den forvirrede Larm.

Kun i Sekunder havde han tøvet, men de syntes ham lange Timer. Saa fór han frem, fulgt af de faa, der havde fylket sig om ham; ind i den tætteste Sværm styrtede han sig svingende sit korte, stærke Sværd og raabende opmuntrende Ord til sine spredt kæmpende Krigere. Og nu fulgte en Kamp — ikke langvarig, thi dertil var Overfaldet for godt planlagt og Overmagten for stor — men forbitret og hensynsløst modig. Mere end én maatte bide i Græsset for Høvdingens Sværdhug; Spydene havde han straks kastet, da han saa, at der ikke var Mulighed for at bruge dem. Mere end én Gang lykkedes det ham og hans at gøre Kampen standende, hvor de fór frem.

Hans Brynje beskyttede ham saa længe, der endnu var Mænd om ham, som kunde værge om hans Hest og hans ubeskyttede Ben, og ingen Pil syntes at kunne ramme hans Hoved, saa mange der ogsaa strøg hvislende tæt forbi det.

Han havde fæstet Øjet paa en høj Kriger mellem Fjenderne, som ragede et halvt Hoved op over andre Mænd og fra hvis Broncehjælm lysende Straaler syntes at udgaa. Han saa, det var Høvdingen, han havde for sig, ham, hvis Navn han ofte havde hørt nævne som den mest storættede og den højst beundrede i Landet. Men det syntes ikke muligt at naa ind til ham, skilte som de var ved endnu kæmpende Skarer af Venner og Fjender. Da raabte han udfordrende Ord til ham, og kækt sprang den høje Skikkelse frem imod ham, søgende den Modstander, det var farligst, men ogsaa mest hæderfuldt at møde.

I samme Øjeblik de to Mænd næsten var nær nok til at skifte Hug, styrtede Hesten, der bar den ene, men han sprang behændig af og stod nu lige over for den Fjende, han med Ildhu havde søgt.

Fig. 152. Folketoget paa Marchen. Tegning af Karl Jensen.

Dog Kampen blev kun kort. Et Par Gange mødtes Sværdene med vældige Brag, og det lykkedes endog den mindre, men behændigere Høvding for de overfaldne at bibringe sin Modstander et let Saar, brynjeløs som denne var. Men saa ramte et kraftigt Hug hans højre Arm lige i Albuen, den blev kappet tværs igennem, og Underarmen med Haanden fast knyttet om Sværdet for et Stykke ud i Luften og til Jorden.

Han stod et Øjeblik urørlig, saa sank han sammen og Livet fossede ud af det frygtelige Saar i en pulserende Blodstrøm. Hans Øje søgte den høje Skikkelse, som nu stod halvt bøjet over ham, og over hans Læber kom en Bøn om Naade for hans Kvinde og hans to smaa Sønner. Den anden forstod den vel, thi — skønt bitre Fjender — var de dog af beslægtede Stammer og talte ikke meget forskellige Mundarter af samme Sprog; men han svarede ikke. Et mørkt Smil var det sidste, den døende saa, et sejrsstolt, truende Smil i det lyse Ansigt var det, der fulgte ham over i Natten, som nu drog et Slør over hans Sjæl, mens et blodplettet Sværd gennemborede hans Hals.

Med Høvdingens Fald var Modstanden i alt væsentligt brudt; hvad der stod tilbage, var nærmest kun Dræbning, let, fareløs Dræbning, thi faa havde Kraft og Mod til endnu at kæmpe. Af den fjendtlige Skares Mænd blev ingen skaanede, kun Kvinder og Børn beholdt Livet, for saa vidt de ikke var dræbte i det første vilde Stormløb. Og saa Trællene. Dem faldt det ingen ind at gøre Skade nu, da Blodet var kølet; de var jo Bytte jævnværd og mere med Heste og Kvæg. Kun de gamle og udslidte blandt dem blev koldblodig dræbte af dem, i hvis Hænder de faldt.

Den døde Høvdings Hustru og Børn var den Andel af Byttet, hans Overvinder havde udset sig. Men han fandt dem som Lig. Den stolte, frygtløse Kvinde havde kun alt for godt brugt sin Dolk.

Saa snart Kampen var endt, kaldte Horntoner og Raab de spredte Krigere sammen, og al Plyndring blev dem strængt forbudt. Thi deres øverste Høvding, den høje, lyslokkede Kriger, havde, da Overfaldet blev besluttet, anraabt Guderne om Hjælp og lovet at ofre dem alt Fjendens Gods og Vaaben, om de vilde skænke ham Sejr.

Derfor fik Krigerne kun Lov til at tage ud og beholde af Vognenes rige Ladning det, der var røvet fra de plyndrede Gaarde og Bygder, og som de kunde godtgøre deres Ejendomsret til, ligesom ogsaa alt levende — Kvinder og Børn, Trælle, Heste og Kvæg — blev fordelt mellem de sejrende.

Medens dette gik for sig, havde man tændt Baal, og fra den nære Skovs tætte Stammer kastedes snart Genlyden af vild Jubel tilbage. Man slog sig foreløbig ned paa Stedet, thi der var endnu meget at tage vare, og hurtige Løbere blev sendt ud i alle Retninger med Bud om den vundne Sejr. Derfor strømmede snart Kvinder, Børn og gamle til fra alle Kanter, og en Sejrsfest blev fejret under løssluppen Glæde. Thi alle følte sig befriede for den Rædsel og det Tryk, Rygtet om det fjendtlige Anfald havde lagt paa dem.

Den Nat blev der ikke Ro. Om de blussende Baal sad Krigerne og pralede skamløst af deres Bedrifter, som de nok skulde sørge for at gøre saa store som muligt for de lyttende Kvinder. Saar blev fremviste og derpaa forbundne af de lægekyndige gamle Mænd og Koner, hvem Urters Kraft og sære Troldords Magt var vel bekendte. Der blev spist og drukket, sunget og danset, og Minder om mange gamle Bedrifter blev opfriskede ved Fortælling og Fremsigelse af Draper.

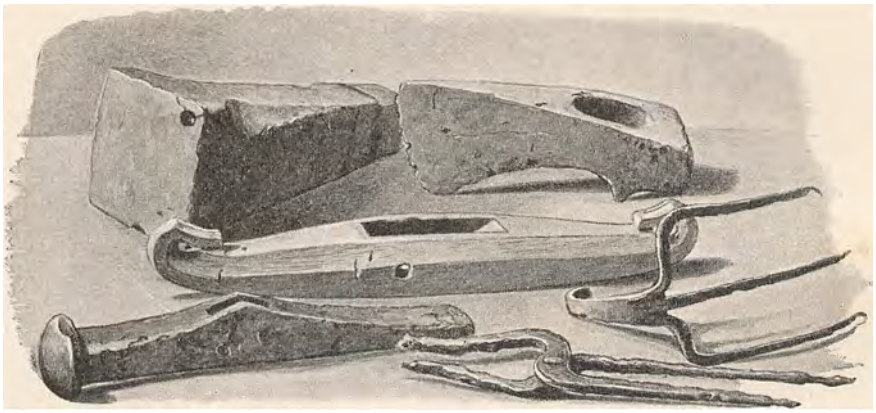

Fig. 153. Arbejdsredskaber fra Mosefundene: Ambolt, Økse, Høvl, Hammer, Greb og Tang.

Den næste Morgen blev alt gjort i Stand til at hædre de sejrgivende Guder med en stor Takkefest. Alt Byttet blev samlet. Vognene blev trukne noget længere ud i Mosen, hvor en stille og ensom, kratomgivet Plads var valgt til efter Fædrenes Skik at henlægge alle de ofrede Ting paa. Her blev de taget fra hinanden, for at de ikke skulde friste nogen over Evne, og omkring dem blev ophobet Sværd i Snesetal, store Bunker af Spyd, mange Buer og tykke Pileknipper bundne sammen med Baststrimler. Skjolde blev lagt Lag paa Lag, og halvt i Kaadhed stak en Kriger, for at vise sin Arms Kraft, et Spyd gennem en hel Bunke af dem.

Klæderne havde man trukket af de faldne Fjenders Lig, ogsaa de blev lagte i Dynge ved Siden af Smykker af Guld og Sølv, Mønter, Broncekar og mange andre Kostbarheder. Men ogsaa simplere Ting glemte man ikke at samle sammen. Smedenes Arbejdsredskaber, Træ- og Lerkar, Økser og Mejsler, Knive og Høvle, store Dejgtrug og flade, aareformede Træredskaber til at vende Brødene med; River, hvormed det til Kvæget afskaarne Græs var bleven revet sammen; Træspader, hvormed man havde gravet efter Vand i Engene. Selv de dræbte Heste slæbte man af Sted med uden altid at gøre sig den Ulejlighed at tage Hovedtøjerne af dem. Alle ledte ivrigt paa Valpladsen for at se, om intet var glemt, og mange var de, der endnu kom løbende med et Sværd eller et Spyd, som havde forputtet sig i det høje

Græs eller i en tæt Busk. Nogle havde Morskab af at se, hvor langt ned i den bløde Tørvebund de kunde drive en Lanse eller et Sværd med et eneste Stød, andre huggede med de fundne Sværd løs paa de fintringede Brynjer for at prøve Godheden af begge Dele, atter andre kappedes om, hvem der kunde hugge Økse eller Sværd dybest ind i en Hests Hovedskal.

Der var en løssluppen Kaadheds Aand over alle. Efter den Skræk, man havde udstaaet, og efter den forbitrede Kamp var det, som følte man Trang til rigtig at slaa sig løs. Og det gjorde jo intet, om noget eller meget blev ødelagt; Guderne skulde have det alt sammen, og jo mere ramponeret en Tilstand Tingene var i, des mindre var der Grund til, at nogen skulde forgribe sig paa dem. Ikke fordi der var synderlig Fare for, at nogen skulde være saa fræk: enhver vidste jo, at den vilde blive forfulgt og straffet af Guderne, som vovede at røve deres Offergaver, ikke at tale om de Straffe og den Foragt man udsatte sig for fra ens Medborgeres Side. Selv de kostbare Sølv- og Guldsager vilde aldrig blive rørte, naar de en Gang var indviede til de høje Guder.

Da nu endelig alt var slæbt sammen og ikke ét, selv nok saa uanseligt Stykke glemt, nærmede der sig inde fra Skoven et højtideligt Tog. Forrest gik fire Mænd blæsende paa Horn, derpaa kom Stammens ældste — ærværdige, hvidskæggede Oldinge — støttende sig til lange Stave Efter dem fulgte Præsternes Skare og Høvdingene, i Spidsen for hvilke, ragende op over alle Mænd, han vandrede, der Dagen i Forvejen havde kæmpet saa tappert og fældet Fjendens Anfører. Atter lyste hans skinnende Broncehjælm som et Midtpunkt, der tiltrak sig alles Blikke. Efterhaanden som Toget skred frem, sluttede Krigerne sig til det, medens Kvinder og Børn ærefrygtfuldt veg tilbage til alle Sider, dannende en spredt Ring, udenfor hvilken Trællene stod og stjal sig til et Glimt af Herligheden.

Under Præsternes dæmpede Sang vandrede Skaren flere Gange rundt om den Plet, hvorpaa Byttet laa dynget sammen, her i større Hobe, hist mere spredt, og med mange Ceremonier blev det indviet efter gammel, nedarvet Sæd og Skik. Et Par levende Heste blev til sidst ofrede, og deres Blod blev stænket ud over Offergaverne under Anraabelse af Guderne og Bønner til dem om at tage mod de lovede Takkegaver for den store Sejr, som skyldtes deres Magt og Hjælp.

Til Slut talte Overhøvdingen til alt Folket, og den øverste af Præsterne lyste en frygtelig Forbandelse over hver den, der i Fremtiden vovede saa meget, som blot at røre ved det til Guderne ofrede, end sige da at drage noget af det fra sit Sted.

Hermed var Festen endt og alle forlod med sky Blikke den hellige Plet, som nu stod under høje Magters Beskyttelse, og som man gjorde bedst i at holde sig saa fjernt fra som muligt i kommende Tider.

I mindre Flokke vendte Folkeskarerne hjem, hver ad sin Kant, førende med sig dem af deres egne, som var faldne i Kampen, og som nu skulde baalbrændes eller begraves paa Bygdernes fælles Gravpladser. Med sig slæbte de de besejredes Kvinder og Børn, som i Fremtiden skulde slide for dem, hvis de ikke

blev indløste af Slægt og Venner i deres Hjemstavn for Guld og Sølv eller kostelige Vaaben og Tøjer. De til Bytte gjorte Trælle fulgte sløve og uden Modstand de nye Herrer, det var dem saa temmelig ligegyldigt, hvem de trællede for; deres Lod blev den samme her som der.

Da Solen denne Aften sank bag Skov, var alt tyst og stille paa Stedet, som de sidste to Døgn havde været Skuepladsen for saa store Begivenheder. Kun de døde Krigeres nøgne, plyndrede Lig skinnede hvide frem i det mørke Græs, hvor de laa henslængte til Føde for Ulvene, hvis Hyl allerede lød inde fra Skovens Dybder, og for de forsultne Hunde, der luskede om mellem Skovbrynets Krat uden endnu at have samlet Mod til at forgribe sig paa deres fordums Herrer. Kun aadselædende Rovfugle havde i Selskab med Ravne og Krager nydt det første Maaltid ude paa Valpladsen og sad nu mætte og søvnige omkring i de nærmeste Træer for at samle Appetit til Morgendagen.

I mange Aar laa Stedet hen, sjældent besøgt og skyet som et, hvortil megen Overtro knyttede sig. Det var f. Eks. forbudt at lade Kreaturer græsse her i Nærheden af Gudernes Ejendom og paa Jord, der betragtedes som helliget dem. Følgen var, at alt kom til at ligge hen i Fred. Da de vilde Dyr først havde ædt Kødet af de dræbte Menneskers og Dyrs Knogler og slæbt mange af dem bort, fik de tiloversblevne Lov til at hvidne i Ro. Græs og Mos, Engplanter og Krat groede frodigt op om alt, hvad der henlaa paa Stedet, efterhaanden og temmelig hurtigt skjulende det under sit frodige Grønne. Kun de større Bunker ragede endnu i lang Tid op over Overfladen, for saa vidt de ikke bestod af hurtig henraadnende Ting, Klæder og lign.

Som Tiden gik, forandrede Klimaet sig noget, eller den Aa, der førte Vandet bort fra Engene, groede til, og som Følge heraf steg disses Fugtighed. Nu stod de ikke blot som forhen af og til under Vand om Vinteren, men langt hen paa Forsommeren var Kæret at se til som en blinkende Sø; ja, til sidst blev de saa opblødte, at store Partier af dem under Græsskjolden skjulte et tykt Lag lumsk Hængesæk, fint, blødt Dynd, halvt Grød, halvt Vælling. Mange, navnlig af de tungere Offersager sank dybere og dybere ned i den bløde Grund, medens den store Fugtighed begunstigede Væksten især af Sfagnummosset, der snart som en tyk, svampet Pude dækkede den gamle Engbund, som opløstes og opblødtes.

Efterhaanden var Hobene af det erobrede Gods ganske forsvundne, Engen var omdannet til en blød, kun under Vinterens Frost passabel Mose, og Mindet om den store Dræbning tabte sig mere og mere fra Slægt til Slægt. Til sidst levede kun i Folkemunde nogle Sagn om Mosen, og en vis nedarvet Sky for den holdt sig. Man talte om Skatte, der var sunkne i den, om den vilde Jæger, der fór over den i mørke Nætter med tudende Hunde og Heste med Ild ud af Halsen og lign.

Thi Guderne var forlængst afsatte og nedværdigede til at gaa igen som onde Aander, vilde Jægere o. s. v. I Landet herskede Kristendom, opspædt med ældre Tiders Tro, der laa som et tykt Lag af Sagn og Overtro paa Bunden af Folkets Bevidsthed.

Mosen brød ingen sig om; dér havde man intet at søge uden maaske Tilflugt i Ufredstider, unyttig og skadelig laa den hen som de vilde Dyrs sidste Tilflugtssted. Her ude fandt Ulv og Ræv Ly endnu en Tid, efter at de store Skove var faldne for Øksen; thi med Tiden blev den atter — i alt Fald pletvis — mere tør, og filtret Krat dækkede sammen med tætte Sivholme store Partier af den.

Da kom der en Trængselstid for Bonden vide over Landet. Skovene havde han i taabelig Uforstand ødelagt, og de forhuggede Rester af dem tog Herremanden fra ham, støttet af Staten, fordi det gjaldt om dog at bevare noget af dem for Fremtiden. Men hvormed skulde han saa ilde sin store Bilæggerovn, og hvad skulde hans Kvinde have at putte under Gryden, naar selv det at samle nogle uselige, vindfældede Pinde i Skoven var strengt forbudt? Nu kom Mosen til Ære og Værdighed for den dejlige Tørvs Skyld, som man kunde skære derude, den, der hurtig blev Fattigmands Brænde. I Flok og Følge drog Bønderne ud paa den, grov og rodede og lavede Grav ved Grav saa langt ned i den, som de kunde komme for tilstrømmende Vand. Og da de ikke kunde naa dybere med Spaden, fiskede de det fine Tørvemudder op med Øser og Ketschere for at halvtørre og ælte det og forme det til tunge Klodstørv.

Og se! alt som de grov og ketschede, kom der mærkelige Ting frem, saa et gammelt Jernsværd, saa en lang Spydspids, én Gang en Guldring, en anden Gang Resterne af et Vognhjul. De saa paa dem, snakkede om dem og kastede dem bort, naar det da ikke var Guld eller Sølv, der kunde slaas i Mønt.

Lærde Mænd fik Nys om Fundene; de rejste til Egnen i Tørvegravningens Tid og samlede sammen, hvad der kom for Dagens Lys. Megen Tale gav de gamle Sager Anledning til; det var tydeligvis Minder fra Riddertiden, man her havde for sig, hvorledes de saa end maatte være kommen i Mosen.

Endelig blev der gjort store Gravninger, ledede af Videnskabsmænd, og ved dem viste det sig snart, at Fundene stammede fra en langt ældre Tid, end man fra først af havde tænkt sig: De romerske Sværd med kendte Fabrikmærker, de gamle Sølvmønter med Billeder af Roms Kejsere, Runerne paa enkelte af Genstandene og meget andet pegede tilbage paa Tidsrummet fra andet til femte Aarhundrede efter Kristi Fødsel.

Det blev drøftet vel og længe, hvorledes alle disse Tusender af Genstande, der fandtes ikke blot i denne, men i flere andre Moser, var havnede i

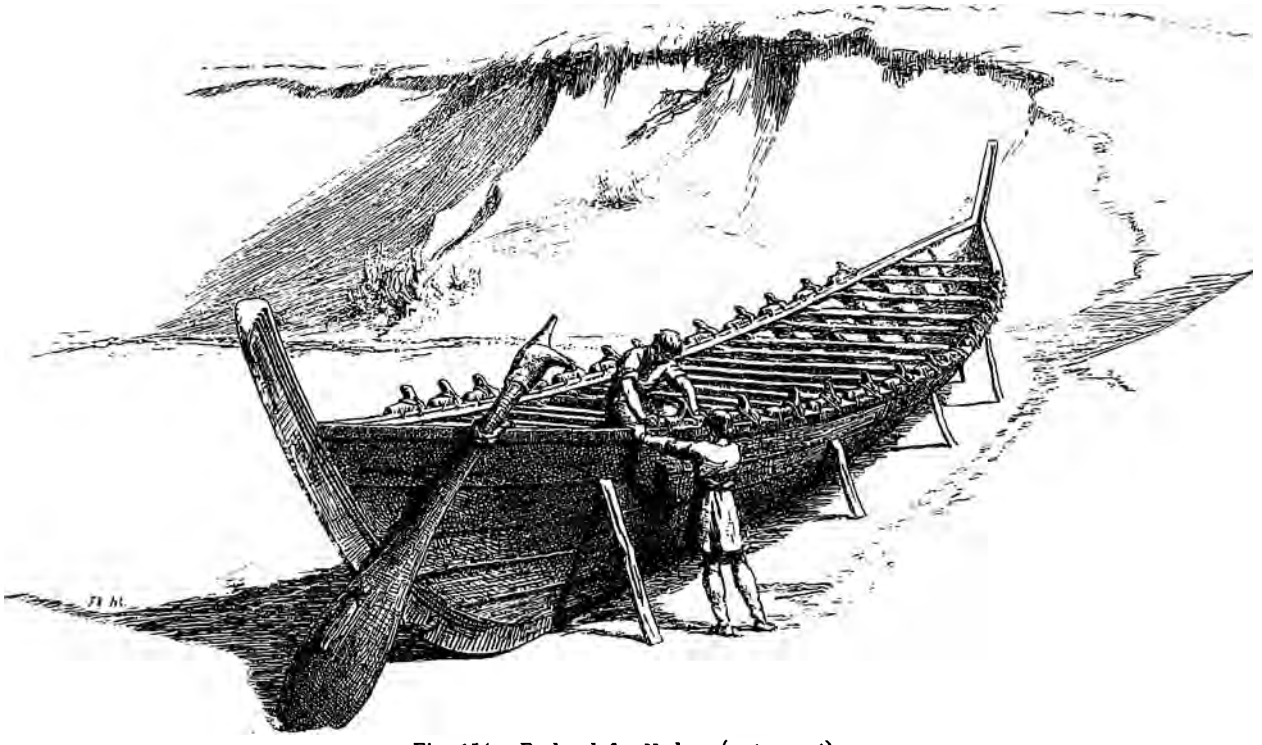

Fig. 154. Egebaad fra Nydam (restaureret).

disse. Ogsaa her var det Worsaae, der først saa Sandheden, den nemlig: at Fundene hverken bestod af hengemte Skatte ej heller af Bytte, plyndret sammen her og der og foreløbig skjult i Vand og Mudder; men at de var Minder om store Begivenheder, om Slag og Dræbning, Sejr og Nederlag. Han saa rigtigt, at de kun kunde opfattes som Offerfund; de maatte bestaa af det Bytte, Sejrherrerne havde røvet fra de overvundne, og som de havde skænket og helliget til Guderne, de sejrgivende.

Den væsenligste Fejl ved hans Tydning var den, at han kun kunde tænke sig Sagerne nedsænkede i Vand. Mosen maatte fordum have været en Sø, hvori alt var bleven nedlagt; siden var den groet til, og Tørven havde lukket sig over den. Mange Forhold viste dog efterhaanden, at det ikke kunde være gaaet saaledes til, og det skyldes Dr. Sophus Müllers omhyggelige og skarpsindige Undersøgelser og Drøf-

telser i Forbindelse med Dr. E. Rostrups Bestemmelser af de i Tørven indeholdte Plantelevninger, at vi nu kan se klarere paa disse Danmarks største og betydningsfuldeste Oldsagsfund.

De mest bekendte er dem fra Vimose og Kragehul paa Fyn, fra Thorsbjærg Mose og Nydam i Sønderjylland. De er noget forskellige i Enkelthederne og spænder over mindst et Par Aarhundreder. De ældste — Vimose- og Thorsbjærgfundene — indeholder de fleste rent romerske Genstande, og den senere opdukkende Dyreornamentik spores kun svagt i dem. Nydamsfundet er noget yngre, men omfatter dog endnu en Del indførte romerske Sager. Yngst er Kragehulfundet, hvori saadanne mangler. Om dem grupperer sig saa en 8 à 10 mindre eller ikke endnu rigtig undersøgte Fund, alle fra Jylland og Fyn. Paa Sjælland og Bornholm synes de at mangle ligesom i det øvrige Norden. De Forhold, hvorunder Mosefundene forekommer og er dannede, er heller ikke ganske overensstemmende. Ved vor Skildring, hvis Maal det var at give et tydeligt Billede af, hvorledes de er opstaaede, havde vi nærmest Vimosen for Øje, denne mærkelige Plet Jord, der maaske ved sit Navn minder om den Indvielse til Guderne, den en Gang var Skuepladsen for. Maaske siger vi, thi »Vi« kan ogsaa være en Forkortelse af Vidje (Pil), saa Navnet altsaa betyder »Pilemosen«.

I Thorsbjærg og Kragehul Moserne er Forholdene omtrent som i Vimosen, men Nydamsfundet maa have en noget anden Oprindelse. Her fandt man i den inderste Del af et langt, smalt Engdrag to store Fartøjer, det ene af Eg, det andet af Fyr, 75′ ($23^1/_2$ Meter) lange. Egebaaden havde 28 Aarer og var et aldeles udmærket Stykke Skibsbygningskunst. Dens fine Linjer minder om de berømte Nordlandsbaade, der er saa hurtige og saa sødygtige som ingen andre Fartøjer af deres Størrelse. Den rejste sig højt mod begge Ender, saa Stævnen ragede c. 3 Meter op over Kølplanken. I disse Baade og spredt paa Mosebunden omkring dem laa store

Fig 155. Det store Sølvkar fra Gundestrup.

Mængder af lignende Ting som i Vimosen, over 100 Sværd, mange Hundrede Spyd o. s. v.; end ikke Hesteskeletter mangledc.

Som de stedlige Forhold er, maa Baadene have staaet endog højt paa Land, den Gang de blev overladte til Skæbnen. Kun hvis der har fundet en betydelig Hævning af Landet Sted siden da, kan det tænkes, at man har sænket dem i Vandet for at skjule dem. Men en saadan Hævning er der ingen Tegn paa. Man maa derfor antage, at Fartøjerne har været benyttede til et Røver- eller Erobringstog, at Mandskabet fra dem er gaaet i Land, har kæmpet og er bleven overvundet, hvorefter Sejrherrerne har trukket dem paa Land, taget dem delvis fra hin-

anden, fyldt dem med erobret Bytte, slæbt Resten af dette sammen om dem og viet alt til Guderne. Siden er Mosen groet op og har skjult dem under sit Mos- og Tørvedække.

I den jyske Tranebær Mose i Holmans Herred

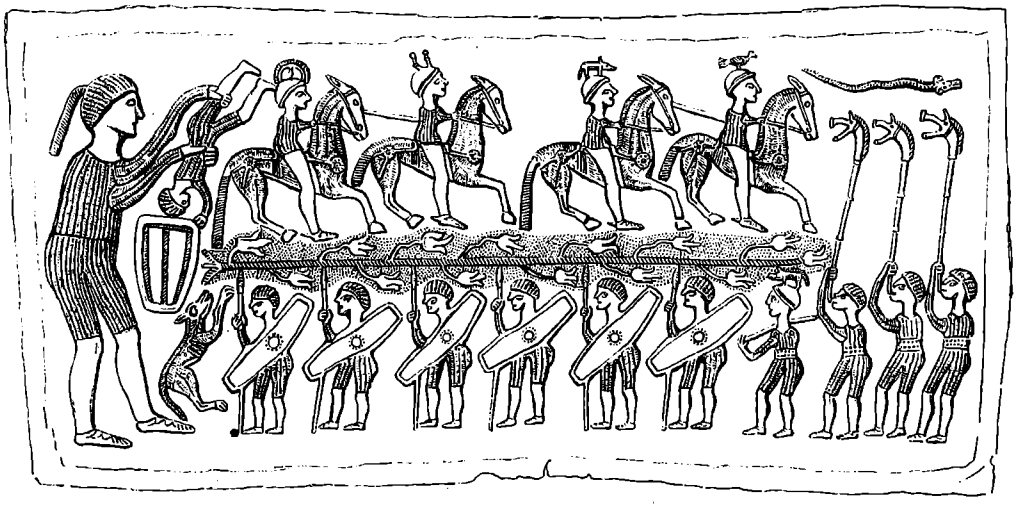

Fig. 156. En af Gundestrupkarrets Sølvplader.

synes der at have været dannet en Vognborg, om hvilken Kampen har staaet, thi her findes en stor Mængde Vogndele, men faa andre Sager.

I Illemose paa Fyn fandtes en stor Baalplads, omkring hvilken laa en Masse Menneskeknogler, nogle Vaaben, et Hesteskelet m. m. Her har staaet en Kamp, og Valpladsen er bleven forladt, uden at Byttet er bortført fra den.

I en anden fynsk Mose — ved Krogsbølle — synes Kampen at have raset paa en stensat Vej, der har ført over en Sump, thi omkring den fandtes en Mængde Vaaben.

Altsaa, hvor forskellige Forholdene end kan være, alt taler om Kamp og om Bytte, man ikke har ført med sig, uden Tvivl fordi man i alle Tilfælde har ofret det til Guderne som Tak for Sejren. Men hvem var det da, der kæmpede her? Var det et nyt Folk, der søgte at trænge ind i Landet og som blev slaaet tilbage Gang efter Gang, til det maaske dog til sidst fik fast Fod?

Vi genfinder i Mosefundene væsentlig de samme Oldsagformer, som vi kender fra samme Tids Gravfund, de maa derfor stamme fra Folk, der i alt Fald stod Landets daværende Beboere meget nær. Efter al Rimelighed er det Minder om en urolig Tid, da Landsdel kæmpede mod Landsdel, Syssel mod Syssel, da Rovtog var almindelige og en sær Uro sad Menneskene i Blodet. De stammer væsentlig fra det yngre Afsnit af den ældre Jernalder, fra Folkevandringstiden, og vi ved jo, hvilken urolig Tid den var for det øvrige Europa, hvorledes Folk efter Folk brød op for at søge sig nye Hjem i fjerne Lande. En lignende Uro synes at have grebet Folket ogsaa i Danmark, førende ikke blot til Røvertog og Kampe, men ogsaa til forsøgte eller fuldbyrdede Omflytninger. Nærmere kan vi for Tiden ikke komme Løsningen paa den Opgave, at forklare de store Mosefunds Oprindelse.

Det staar endnu tilbage at omtale et Par berømte Oldsagsfund fra den ældre Jernalder.

Det var en Dag i Aaret 1639, at en ung, sønderjysk Pige fandt det første af de to møgeltønderske Guldhorn, de mest bekendte og oftest omtalte af alle nordiske Oldsager. Aar 1734 blev det andet fundet tæt ved den førstes Fundested. De kom i Kongernes Eje og blev opbevarede paa det kongelige Kunstkammer, til de i Aaret 1802 blev stjaalne og indsmeltede. Dette er deres korte, triste Saga, for saa vidt deres Nutidstilværelse angaar. Vi har ikke saa meget som en Gibsafstøbning af dem tilbage, men kun Tegninger og Beskrivelser, efter hvilke bl. a. de forgyldte Sølvhorn, som nu ses i Nationalmusæet, er gjorte.

Heldigvis er dog baade Tegninger og Beskrivelser saa nøjagtige, at vi ved god Besked med, hvorledes Hornene har set ud. Det ene var 2 Fod og 9 Tm. (0.88 Mt.) langt med en Vægt af 6 Pund og 13 Lod, det andet maalte kun 1 Fod og 9 Tm. (0.55 Mt.), men vejede 7 Pund og 11 Lod. Et Stykke af det manglede dog. Værdien var i vore Penge 17.000 Kr. Begge var prydede med en stor Mængde Figurer af Mennesker og Dyr, med Forsiringer og underlige Tegn, og det ene bar en Runeindskrift, som efter Professor Wimmers Tydning lød saaledes: »Ek hle-

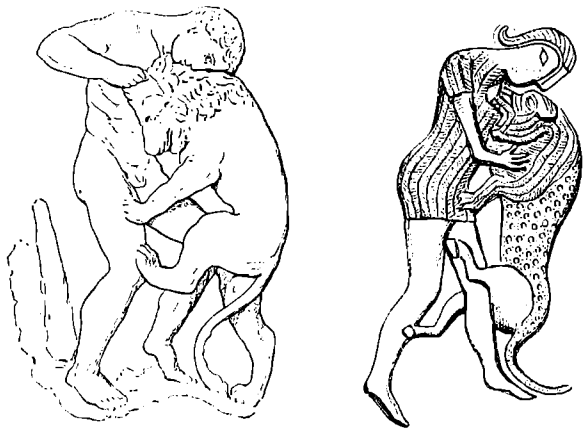

Fig. 157. Klassisk Fremstilling af Herkules med Løven og den tilsvarende Gruppe paa Gundestrupkarret.

vagastir holtingar horna tavido«, hvilket er udlagt: »jeg, Hlevagastir Holtingen (fra Holt), gjorde Hornene.«

Ved Billederne skal vi ikke dvæle her; mange Forklaringer af dem er i Tidens Løb opstillede, og

dog er de lige gaadefulde. De er ikke blot anbragte som Ornamenter; det er klart, at de betyder noget og fortæller noget — men hvad? Det har ingen endnu kunnet udgranske. Kun saa meget kan siges, at der i dem findes Figurer, hentede fra den klassiske Kunst (Kentaurer m. m.), medens andre langt snarere peger mod Gallien og galliske Forestillinger.

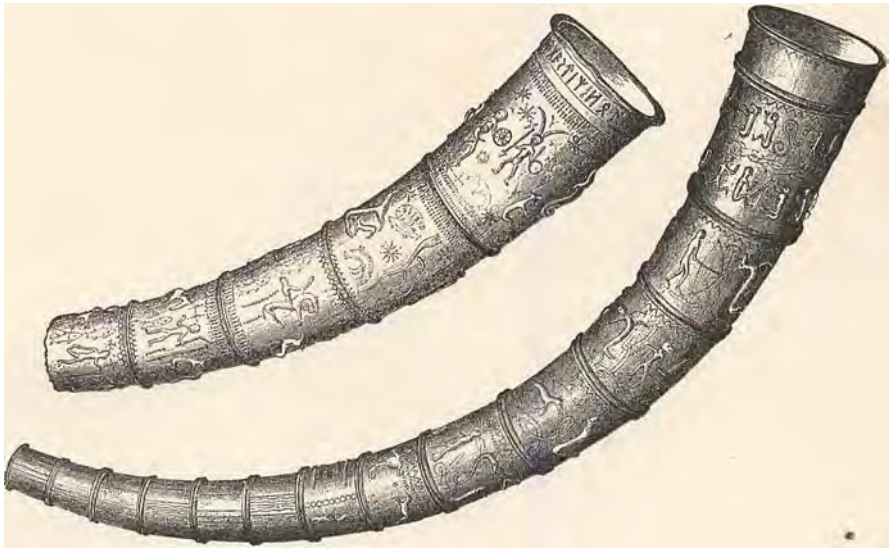

Fig. 158. Guldhornene.

Længe stod de tabte Guldhorn alene med den rige, om end foreløbig uløftede Skat af Billeder. Da fandtes Aar 1891 det store Sølvkar i Gundestrup Mose, midt inde i Himmerland. Det fremkom ved Tørveskæring 2—3 Fod ($^2/_3$—1 Mt.) under Overfladen, men hvilende paa et tykt Tørvelag. Dr. E. Rostrup har vist, at mindst 4 Fod ($1^1/_3$ Mt.) af Tørvens øverste Lag er dannet i Luften, ikke i Vand, saa Kedlen maa være hensat paa Mosens Overflade, hvad saa end Meningen hermed har været. Om den er bleven skjult i Ufred som en kostbar Skat og siden ikke optaget, fordi de, der vidste om Skjulestedet, var forhindrede deri (dræbte, døde, bortførte i Fangenskab el. lign.), eller om ogsaa den har været ofret til Guderne, er umuligt at afgøre.

Den bestaar af en tynd Bund, til hvilken foroven har været fastloddet en dobbelt Række billedprydede Plader, saaledes at et Sæt vendte udad, et andet indad, foroven sammenholdte ved en smal Randplade, ligesom det øvrige af fint Sølv.

Det mærkeligste ved den er de mange i Sølvpladerne uddrevne Billeder. Udvendig har 8 mindre Plader haft Plads, hvoraf dog 1 mangler; af de 7 bevarede bærer 4 hver et stort Mandshoved med Overkrop, de 3 en tilsvarende kvindelig Figur. Omkring dem er til Dels grupperet forskellige mindre Menneske- og Dyreskikkelser, hvis Stillinger og Forhold til de store Hoveder viser, at disse skal forestille Guder.

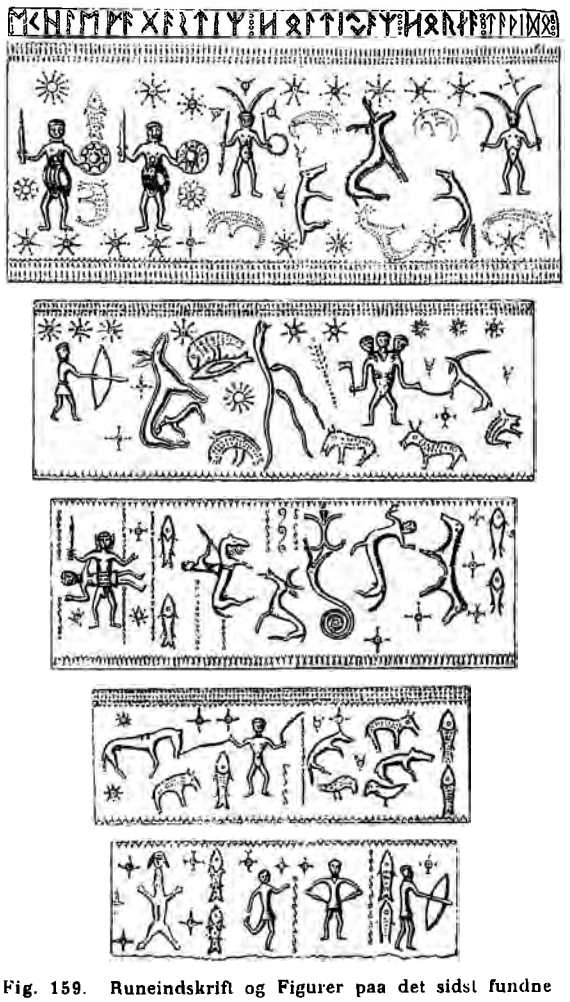

Fig. 159. Runeindskrift og Figurer paa det sidst fundne Guldhorn.

Af de 5 indvendige, større Plader bærer 2 Hoveder af samme Art som dem paa de mindre Plader, medens de tre andre er prydede med andre Figurer: Mennesker, Dyr og Bladranker, til Dels sammenstillede saaledes, at de maa antages at have fortalt noget om visse Begivenheder. Den afbildede Plade viser saaledes et Tog af Hest- og Fodfolk med Fører, tre Lurblæsere og en Hund. Det synes at marchere forbi den store Mandsfigur, der holder en mindre i Benene over et Kar. Den nærmeste Tydning turde være den, at der foretages en Menneskeofring for at bringe en i Kamp dragende Hærskare Sejr.

Indvendig var Bunden dækket af en rund, temmelig massiv Plade, paa hvilken er afbildet en Uroksejagt eller maaske en Kamp i en Arena. At gaa videre i Tydningen skal man foreløbig vogte sig for. Det Forsøg, afdøde Professor Steenstrup gjorde paa at vise, at Gundestrupkarrets Billeder var budhaistiske, giver det bedste Bevis for, hvor lidt man endnu kan sige om dem med fast Grund under Fod. Thi naar en saa betydelig Mand kan fremsætte en saa vovet, saa lidet begrundet og saa højst usandsynlig Tolkning, er det kun, fordi Fremstillingerne endnu er saa gaadefulde, at havde vi nær sagt — kan den ene Forklaring være lige saa god som den anden.

Dette er naturligvis ikke bogstavelig ment, for noget lader der sig dog sige om, hvor Karrets Form, Arbejdet, Stilen i og Karakteren af Figurerne peger hen. De sidste er delvis klassiske Figurfremstillinger, efterlignede af barbariske Kunstnere. Omstaaende Billede af en Mand, angrebet af en Løve, sammenholdt med Billedet af Herkules og den nemæiske Løve (Fig. 157), vil ikke efterlade Tvivl om, at det sidste har ligget til Grund for det første. Dels forestiller Figurerne galliske (altsaa keltiske Guder), saaledes Kerunnos, en Mandsskikkelse med Hjortehorn og med en vædderhovedet Slange i Haanden. Et særlig gallisk Smykke pryder alle de store Gudebilleders Halse.

Dyrene — Løver, Leoparder, Antiloper, Elefanter, Hyæner o. fl. — vidner om Kendskab enten til Afrikas Dyreverden eller snarere til de ved Kampene paa den romerske Arena fremførte Dyr.

Alt dette siger os altsaa, at vi maa søge Oprindelsen til Karret og dets Billeder i en keltisk eller gallisk Egn, enten inden for Romerrigets Grænser eller stødende tæt op til dem. Men det er ikke sagt, at det er gjort dér. Noget tyder paa, at det ligesom de noget yngre Guldhorn er af indenlandsk Arbejde, hvilket ikke kan synes saa paafaldende nu, da vi ved, at keltisk og romersk Stil hver til sin Tid har fundet Vej til og haft stor Betydning i Danmark. Det maa tilhøre det første Aarhundrede efter Kr. F., altsaa en tidlig Del af den romerske Jernalder, hvor keltisk Smag endnu ikke var fortrængt af den romerske.

Vi har nu gennemgaaet de vigtigste Fundgrupper fra den ældre Jernalder og maa paa Grundlag af dem kunne danne os et Billede af Tid og Folk.

Folket var det samme som i det foregaaende Tidsrum; der er ingen Grund til at tro paa nogen større, ny Indvandring, men der er vistnok senere hen i de store Mosefunds Tid foregaaet Omflytninger, og maaske er nye, men med de ældre nærbeslægtede Befolkningselementer kommen til. Allerede i den ældre Broncealder tilhørte Nordens Folk efter al Rimelighed den gotho-germanske Folkestamme; for den romerske Jernalders Vedkommende kan dette bestemt bevises. Vi nærmer os i og med denne stærkt til de historiske Tider. Romerriget med sin højt udviklede Kultur var rykket Norden saa stærkt ind paa Livet, at den derfra udgaaende Indflydelse lidt efter lidt fik stor Betydning. Blandt andet kan dette ses af, at ogsaa de nordiske Folkeslag nu fik en første Bogstavskrift, Runerne.

Ikke blot det ene af Guldhornene har baaret Runeskrift, ogsaa paa flere Genstande fra Mosefundene er en saadan paavist. Længe trodsede de ældre Runeindskrifter Fortolkningsforsøgene, indtil Professor Wimmer løste deres Gaader og blandt andet læste Guldhornsindskriften rigtigt. Han paaviste nemlig, at der findes to Runealfabeter, et yngre, der længst har været kendt, og et ældre, hvis Runetegn ikke helt igennem har samme Betydning som de tilsvarende i det yngre. Da dette sidste tillige kun indeholder 16 Runer, medens det ældre har 24, er der 8 af disse, som ikke kendes fra vore yngre Runemindesmærker. Det ældste, nordiske Runealfabet, Futhark, som det kaldes efter de første 6 Runetegns Bogstavlyd, ser saaledes ud:

ᚠ ᚢ ᚦ ᚨ ᚱ ᚲ ᚷ ᚹ : ᚺ ᚾ ᛁ ᛃ ᛇ ᛈ ᛉ ᛊ :
f u þ a r k g w h n i j - p z s

ᛏ ᛒ ᛖ ᛗ ᛚ ᛜ ᛟ ᛞ
t b e m l ŋ o d

Det yngre derimod saaledes:

ᚠ ᚢ ᚦ ᚭ (ᚬ) ᚱ ᚴ ᚼ ᚾ ᛁ ᛅ ᛋ ᛏ ᛒ ᛚ ᛘ ᚱ(ᛦ)
f u þ ą (o) r k h n i a s t b l m ʀ(y)

Man vil se, at der er en betydelig Forskel paa dem, saaledes at ældre Indskrifter ikke lader sig tyde ved de yngre Runer. Hertil kommer Vanskeligheden ved Sproget, der er vidt forskelligt fra oldnordisk eller oldislandsk, saaledes som vi kender dette. Det ældre Sprog har vist sig at være det samme som det yngre, men i en langt ældre og oprindeligere Form, og det har allerede et bestemt nordisk Præg. Det er hverken gotisk eller germansk, men er et særlig skandinavisk Sprog, der tidlig maa have skilt sig ud fra Stamsprogene og udviklet sig selvstændigt. Vi kender ganske vist ikke meget til det, men det, vi ved, er tilstrækkeligt til at dømme om dets sproglige Stilling.

I Danmark findes der ingen Runestene med Indskrifter i det ældre Sprog og med den ældre Runerække; kun paa løse Genstande (Guldhorn, Smykker, Vaaben, en Høvl fra Vimosefundet o. lign.), er saadanne hidtil opdagede. Og de er meget lidt indholdsrige; den længste læste er Guldhornets, der jo kun siger, hvem der har gjort det; de andre læste indeholder kun et Navn, dens, der har ejet Smykket o. s. v. I Sverrig derimod og især i Norge forekommer ogsaa det ældre Sprogs og den ældre Futharks Tegn paa mange Runestene, ved hvis Indskrifters Tydning Professor Bugge i Christiania har indlagt sig stor Fortjeneste. Selv disse længere Indskrifter giver os dog ingen brugelige historiske Efterretninger, hvor stor Betydning de end har i sproglig Henseende.

De Personer, der omtales i dem, er os ganske ukendte, og vi lærer lidet om dem og om Tiden af, hvad Runerne fortæller. Paa en Runesten fra Norge, Tunestenen, med to lange Indskriptioner, læses saaledes: »Jeg, Wiwar, gjorde Runer efter Stalbroder Wodurid«, og paa dens anden Side: »Arvingernes ældste Arvinger, Odlingas Døtre, satte efter Wodurid Stenen«, hvilket vel skal betyde, at Wodurids Datterbørn lod Stenen rejse efter ham, samt at Mesteren, der ristede Runerne, hed Wiwar og var en gammel Krigskammerat af den afdøde.

Historiske Tilknytningspunkter giver de os altsaa ikke, men de varsler om, at Tiden var nær, da Forhistorien skulde slutte og give Plads for Historiens klarere Lys.

Er Runeskriften opstaaet i Norden, og er Runerne selvstændig opfundne Skrifttegn? Disse Spørgsmaal har atter og atter været rejste, men først for 25 Aar siden gav Prof. Wimmer det afgørende Svar paa dem, idet han viste, at Runerne var opstaaede ved Efterligning af gamle romerske Bogstaver i et af de go-

tho-germanske Lande, der laa Romerrigets Grænser nær. Derfra har det ældre Runealfabet bredt sig viden om blandt stambeslægtede Folk, bl. a. til vort Norden. Men oprindelig hører det hjemme et Sted i det sydlige Tyskland eller i Donaulandene.

Sproget i de ældste nordiske Runeindskrifter beviser altsaa, at Nordens Folk i de første Aarhundreder efter Kr. F. var af gotho-germansk Æt, men at det tillige havde en lang Særudvikling bag sig, saa der er Rimelighed for, at det allerede da var gammelt i Gaarde. Og endnu ét viser disse Runeindskrifter os, nemlig at Sproget hele Norden over var ét; der kan ikke skelnes mellem dansk, norsk og svensk, om der end muligvis baade kan have været og har været Dialektforskelligheder. Men disse var endnu ikke saa udprægede, at de gav sig Udtryk i Skriftsproget.

Fig. 160. Romerske Glaskar.

Folkets baade materielle og aandelige Udvikling har vistnok gjort gode Fremskridt i de Aarhundreder, den romerske Jernalder omfatter. Den Mængde udmærkede og skønne Ting, der indførtes fra Romerriget, har givet det indenlandske Haandværk et godt Skub fremad. Man naaede rigtignok hverken til at gøre Glas eller til at fremstille saadanne i teknisk Henseende udmærkede Genstande, som mange af de romerske Metalarbejder; men det, at Øjet blev vænnet til skønne Former og fin Ornamentik, og det, at man lærte, hvilke Fordringer der kunde stilles til et godt Jernsværd, en let og dog holdbar Broncespand o. lign., har dog haft en umiskendelig eggende og befrugtende Indflydelse paa Haandværkerne.

Det var i Virkeligheden tildels ganske fortrinlige Varer, der udgik fra de romerske Værksteder. Sværdene var stærke og udmærket hærdede, Brynjerne fine og modstandsdygtige, Hjælmene smukke og praktiske. Hvad vi har i Behold af romerske Broncekar, viser, hvor glimrende disse var gjorte, og hvor smukt de var formede. Højt skattede har vistnok med Rette de udmærkede Glasvarer været. Blandt dem forekommer Bægere med Vægge saa tynde som Papir, store Drikkehorn af grønligt Glas, Hæverter til Vin o. s. v.; men først og fremmest maa de prægtige Skaale med paamalede Optrin af Kampe paa Arenaen beundres. Der er fremdraget en halv Snes saadanne af sjællandske Skeletgrave med forskelligeFremstillinger i smukke, rene Farver. Paa én ses to Gladiatorer kæmpe foran det spillende Vandorgel, paa en anden hidser en Mand med en Svøbe en Bjørn til Kamp med en Tyr. En tredje Skaal viser en blaa- og brunplettet Leopard forfølgende en gul Hind, der løber hen mod en staaende Hunløve. Baade de menneskelige Figurer og navnlig Dyrene er fortrinlig gjorte, realistiske i alle Retninger — undtagen i visse Tilfælde hvad Farverne angaar — og Bevægelsen er udmærket karakteriseret. Dette er ikke længer Haandværk, det er Kunst i For-

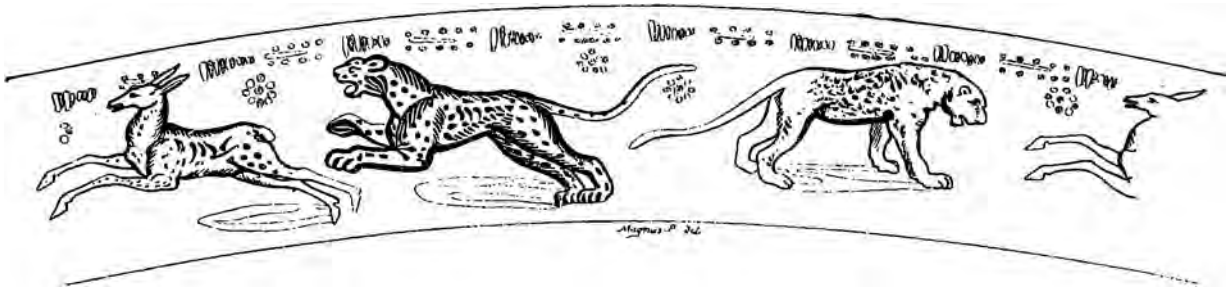

Fig. 161. Dyrebilleder paa Glaskar fundne i sjællandske Skeletgrave.

bindelse med en forbløffende Teknik.

Mærkeligt nok er kun ganske enkelte lignende Glas fundne udenfor Danmark, i Frankrig og Nordafrika, og Fabrikationsstedet kendes ikke. Dog maa de være gjorte indenfor Romerrigets Grænser. Endnu bør nævnes en dejlig blaa Glasskaal, uden paa hvilken er lagt det fineste Filigranarbejde af Sølv i smagfulde Bladmønstre. Under Sølvindfatningen om dens øverste Rand læses i Sølvfiligran et græsk Ord: til Lykke. Ogsaa Glas med indslebne Facetter findes i Skeletgravene.

Af alle Glasvarer er dog ingen almindeligere end Perlerne, der navnlig i den yngste Del af dette Tidsafsnit, i Folkevandringstiden, forekommer i store Mængder. I en Kvindegrav i Odsherred fandtes saaledes ikke mindre end 734 Stykker foruden 484 Ravperler. De er gennemgaaende smukke, enten ensfarvede blaa, grønne o. s. v. eller flerfarvede. De

sidste er dannede af forskelligt farvede Glastraade sammensmeltede i Bundter (Millefiori), eller i Fordybninger, frembragte i det ensfarvede Glas, er indsmeltet Figurer af anderledes farvet Masse.

Ogsaa Spillebrikker af Glas er almindelige, lærende os, at Brætspil — rimeligvis af flere Slags — var

Fig. 162. Glasperler.

kendte og skattede. Fra et af Mosefundene haves ogsaa det tavlede Bræt, hvorpaa der blev spillet.

De indførte Smykker var baade smukke og i teknisk Henseende udmærket gjorte. Fig. 164 viser saaledes en Bøjlenaal fra en Gravplads ved Middelfart; den er endnu den Dag i Dag i Besiddelse af sin fulde Fjederkraft og er i alle Henseender et ulasteligt Stykke Arbejde. Saadanne og mange andre Genstande søgte man at efterligne i Norden, men

da man ikke havde Blik for den klassiske Kunst og ej heller delte den romerske Smag i Retning af Ornamentik, fremkom derved en ejendommelig barbariseret, halvromersk Stil, stærkt paavirket af keltisk og nordisk Smag.

De romerske Bladornamenter har man ikke sat videre Pris paa og kun sjældent søgt at efterligne, og den Dyreornamentik, som begynder at udvikle sig i denne Periode, skyldes næppe heller klassiske Forbilleder. Det er ganske vist almindeligt nok at finde Fuglehoveder, Delfiner, Gribbe o. lign. paa romerske Genstande, men Efterligninger af dem ses ikke hyppig. Hvad vi møder af hele Dyreskikkelser, synes som Regel snarere at vise hen til Kelterne. De ejendommelige Dyrehoveder, som Hanke, Greb, Beslag til Hestetøjler o. lign. viser, er prægede af den rent nordiske Smag, der først naar sin fulde Udvikling i den yngre Jernalders ejendommelige og rige Dyreornamentik.

Selv de Ting, man ikke direkte kunde eftergøre, enten fordi man ikke ejede det Materiale, hvoraf de var gjorte, eller af andre Grunde, blev dog ikke uden Indflydelse paa de hjemlige Frembringelser. Fra romerske Glas- og Metalkar er saaledes meget overført paa de Lerkar, vi i saa stor Mængde finder i Tidsalderens Grave.

Pottemageriet naaede i den ældre Jernalder sin højeste Blomstring. Skønt man stadig ikke var kendt med Drejeskiven, naaede man dog til at fremstille saa udmærkede Lerkar som ingensinde siden; navnlig i Jylland, hvis nu døende Jydepotteindustri vistnok gaar tilbage helt til Oldtiden.

Den Masse, Karrene — eller de bedste af disse — blev gjorte af, var udmærket gennemarbejdet og meget fin, uden Tilsætning af Grus eller knust Kvarts. Man forstod at brænde den godt, at give den forskellige Farver, fra lyst gult gennem brunt til sort, samt ved Glitning at frembringe en skinnende Overflade. Derimod var Glasur ukendt. Formerne var mangfoldige, som Fig. 146 og 165 viser, og Størrelsen højst forskellig. Der har været Trang til Kar af mange Slags og til mangeartet Brug. Rimeligvis har man forstaaet at lave en eller anden øllignende Drik, der har spillet en stor Rolle ved Gilder, Begravelsesfester o. lign. og som har fulgt den døde i Graven. De mange Kar, hvad enten de nu er af Sølv, Bronce, Glas eller Ler, som er et Særkende for Tidens Begravelser, taler for noget saadant.

Den romerske Indflydelse viser sig dels i Karrenes Form, der mangen Gang tydelig ses at være ligefrem Efterligning i Ler af et Forbillede, gjort af et kostbarere Materiale, dels i visse Enkeltheder, saasom de smukt facetterede, tykke Mundingerande. Ogsaa i deres Ornamentering er den tydelig, navnlig er »Mæanderen« af klassisk Oprindelse.

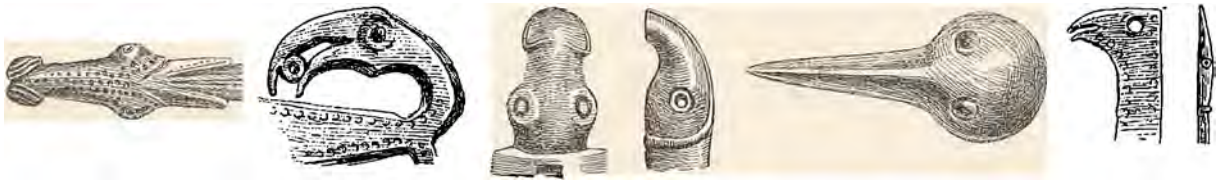

Fig. 163. Dyrehoveder fra den ældre Jernalder.

For øvrigt brugte man vistnok Lerkar ogsaa til Opbevaring af Salver, Sminker o. lign. I en af Nordrupgravene fandtes en lille Broncedaase med et blødt, fedtet Indhold, der blev antaget for noget saa-

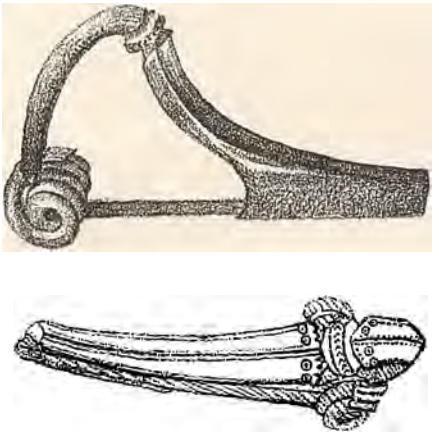

Fig. 164. Bøjlenaal af italiensk Arbejde fra Stavrby Gravplads paa Fyn (Forf.s Saml.).

dant, og af jyske Stenkister har jeg optaget et Par smaa Lerskaale af ejendommelig Form og med snever Munding, der næppe kan have været bestemte til andet end til at rumme en lignende Masse (Fig. 146).

I jyske Moser forekommer ofte Lerkar med et rundt Hul i Bunden, lige som vore Urtepotter.

De tilhører enten denne eller den følgende Periode af Jernalderen og maa have haft en særlig Bestemmelse.

Ogsaa i Retning af Metalarbejde stod Tiden højt. Det viser de mange Smykkeringe, tildels af Guld og Sølv, Bøjlenaale, store sølvbelagte Brystsmykker, fine Sølvbægere, Gundestrupkarret, Guldhornene o. s. v. Hvad Jernets Behandling angaar, siger de mange aldeles udmærkede og sikkert i Norden forarbejdede Vaaben, der i Mosefundene forekommer Side om Side med de romerske, at man naaede vidt ogsaa deri. Og man indskrænkede sig ikke til at smedde Vaaben og Arbejdsredskaber; mange Bøjlenaale er gjorte af Jern, Beslag af forskellig Art ligeledes, og Nøgler optræder nu for første Gang i vor Oldtid. De er snart af Bronce, snart af Jern ligesom et andet Redskab, der nu ogsaa begynder at vise sig, nemlig Saksen. Den er af Form som de endnu brugelige Uldsakse.

I Mosefundene er der bevaret ikke helt lidt af Tøj fra denne Tid, navnlig Uldtøj, tildels vævet i Mønstre og farvet. Men ogsaa Hørren var kendt og benyttet til at spinde Traad og væve Tøjer af. Spindingen foregik ved Hjælp af en Haandten, og de til denne benyttede Spindesten findes ofte. De er smaa, runde, oftest noget afstumpet pyramideformede og gennemborede med et Hul i Midten fra Flade til Flade. Materialet til dem var meget forskelligt, snart en blød Stenart, snart brændt Ler, Rav eller Metal.

Fig. 165. Jyske Lerkar fra den ældre Jernalder.

Vi kender gennem Mosefundene mere til den ældre Jernalders Træarbejde end til tidligere Tiders; det er gennemgaaende udmærket. Spyd- og Pileskafter, Trækar, Skrin, Vogndele m. m. er altsammen smukt og fint behandlet. Et forbavsende højt Trin har — som allerede sagt — Skibsbygningskunsten naaet; men den havde jo ogsaa en lang Udvikling at bygge paa, da allerede Broncealderen frembragte saa gode Fartøjer.

Hvorledes det stod til med Bygningskunsten, ved vi stadig kun lidt om; men der er al Grund til at tro, at man boede i ordentlige, tømrede Huse, ligesom man vistnok ogsaa havde Stalde til Kvæg, Lader til Hø og Sæd og rimeligvis ogsaa særegne Gudehuse.

Husdyravl og Agerdyrkning var Hovederhvervene, der formodentlig har gjort store Fremskridt under Landets tiltagende Opdyrkning. Et nyt Husdyr er kommet til nu, nemlig Hønen, hvis Knogler forekommer i et jysk Gravfund fra denne Tid. Ogsaa en ny Kornsort, Havren, er indført i Landet i det senere Afsnit af Romertiden, i Folkevandringstiden. Handel blev drevet med Iver; man fik vistnok ofte Besøg af fremmede Handelsmænd, og mangen Mand fra Norden har selv været vidt berejst.

Vaabnenes sjældne Forekomst i de fleste Landsdeles Grave er bleven tydet som Tegn paa, at Folket, i alt Fald i de første Aarhundreder eft. Kr. F., var af en fredeligere Karakter end tidligere. Hvorledes det nu end forholder sig hermed, er det dog klart, at den Tid, de store Mosefund skylder deres Tilblivelse, ikke var nogen fredelig Tid, og at de Folk, som kæmpede de haarde Kampe, hvorom de bærer Vidne, hverken var ukendte med eller uøvede i Vaabenbrug. Kan være, at Fred har hersket saa længe i enkelte Dele af Landet — navnlig Sjælland — at Folket en Tid lang sank hen i Forfinelse og Blødagtighed; men i saa Fald har Folkevandringstidens Kampe nok rusket op i det.

Rigdommen var vistnok i de fleste Landsdele betydelig; de mange og tildels kostbare romerske Sager har kun et velhavende Folk kunnet skaffe sig, om end maaske en Del af dem er bleven erhvervede paa Krigstog til fremmede Kyster. Med saa udmærkede Fartøjer som Nydambaadene kan f. Eks. Østersøen godt være befaret, og det ligger da ikke fjernt at tænke sig, at de, hvis Efterkommere i Løbet af faa Aarhundreder skulde udvikle sig til som Vikinger at blive det halve Europas Skræk, har faret paa Hærtog til dens Kyster. Det er i alt Fald ikke let at forstaa, hvilke de Handelsartikler var, ved hvis Hjælp saa mange Kostbarheder blev indkøbte. Ravhandelen havde vistnok tabt sig; det synes — efter hvad vi ved fra romerske Forfattere — at den paa Rav saa rige sydlige Østersøkyst nu forsynede Rom med dette Stof. Korn, Huder, Pelsværk (og Trælle?) er da næsten det eneste, hvormed Handel kan tænkes drevet; maaske har Pelsværket, som Norge og Sverrig paa de Tider har kunnet yde en Mængde af, været Hovedudførselsartiklen.

Om Samfundsorganisationen ved vi lidet; den har formodentlig været væsentlig den samme som tidligere. En Mængde smaa, af hverandre uafhængige Landsdele styredes af mere eller mindre mægtige

Høvdinge, der stod i Spidsen for et Folk, delt i en herskende Klasse, de fri Mænd, og en talrig Trællestand.

I Henseende til Tro maa der, som vi allerede har gjort opmærksom paa, være indtraadt visse Forandringer. Navnlig har Begreberne om, hvorledes Livet levedes hinsides Graven, til Dels været andre end tidligere. Ved Siden heraf er der vistnok bleven uddannet en fyldig Mythologi, navnlig under Paavirkning fra keltisk (gallisk) Side. Billederne paa Guldhornene og Gundestrupkarret forudsætter ikke blot en Mængde Guder, men ogsaa mange til dem og deres Verden knyttede Myther og Sagn. Asalæren har vel været i sin Vorden nu; paa Grundlag af fra kring det femte Aarhundrede eft. Kr. F., standsede Tilførselen af Genstande fra Romerriget, og Nordens Folk var da i fuld Gang med at omdanne de tilførte nye Kulturelementer efter sit Behov og sin Smag. Her, hvor den romerske Paavirkning taber sig, og hvor alt i Norden atter begynder at antage et Særpræg, har man da naturlig trukket en Skillelinje. Den ældre Jernalder afsluttes, og vi staar paa Grænsen af

Den yngre Jernalder.

Hvor meget vi Grunden ved om de Afsnit af vor Oldtid, fra hvilke vi har rige, forskelligartede og hinanden udfyldende Fundgrupper, faar man først

Fig. 166. Optrin af Livet i den ældre Jernalder. Fremmede Handelsfolk falbyder romerske Varer. Tegnet af Karl Jensen.

fjærne Forfædre arvede og ude fra tilførte Forestillinger om Guderne og deres Liv har mange Slægtled arbejdet paa at give Aserne og Valhal den nordiske Farvning, med hvilken de træder os i Møde i senere Tider.

Om man havde Gudebilleder, ved vi ikke; men der er dog Rimelighed derfor. Der er fundet ikke saa ganske faa romerske Statuetter foruden Dele af større Broncestatuer i Norden, saa Øjnene er bleven vænnede til saadanne plastiske Menneskefremstillinger. Og de ovenfor omtalte, i Moserne fundne raa Menneskefigurer af Træ hidrører maaske fra denne Tid.

Allerede hen imod Tidsafsnittets Slutning, omtilfulde Indtrykket af, naar man henvender sin Opmærksomhed paa et Tidsrum, der er fattigt i saa Henseende. Og mærkeligt nok har ingen Del af vor forhistoriske Tid efterladt os saa faa haandgribelige Minder som netop dens afsluttende Periode, den yngre Jernalder. Mangen en Sommernat kan være forholdsvis klar og lys, saa Landskabet ses i sine store Træk, Dal skelnes fra Høj, Skov fra Mark, Vand fra Luft. Men ud paa Morgenstunden, kort før den Tid, da Solen skal til at vise sig, kommer Taagen op, læggende sig som et Slør over Omgivelserne, der nu fortoner sig i usikre Omrids, ofte antagende fantastiske, Øjet skuffende Former.

Saaledes stiller det sig netop med det sidste Af-

snit af vor Oldtid; det er, som ligger en slørende Taage hen over det, der kun langsomt og modvilligt viger for Historiens opgaaende Sol. Vi ved, at Danmark var den ledende Magt i Norden, og vi ved, at Norden og dets Folk var rigt som aldrig før; men i vort eget Land er Sporene fra denne Tid og da navnlig fra de første to—tre Aarhundreder af den saare sparsomme. Dette er saa meget mere beklageligt, som vi af det lidet, der er kommen for Dagens Lys, kan skønne, at mange interessante og lærerige Forhold gemmer sig for os i Mørket.

Af den yngre Jernalder skal her væsentlig kun behandles disse første Aarhundreder, dem man har kaldt den efterromerske Tid, thi med dem er

Den en Gang saa store og betydningsfulde Kulturstrøm, som udgik fra Romernes vidtstrakte Rige, var allerede standset i den ældre Jernalders senere Tid. Folkevandringerne i Mellemeuropa havde afbrudt den mere end én Gang; men fuldstændig udtørredes den først, da Romermagten styrtede i Grus. Endnu en Gang kom dog en Forbindelse med Syden i Stand, nemlig med det østromerske Kejserdømme, fra hvis rige Hovedstad Byzans (Konstantinopel) Handelsveje udgik, naaende helt op til Norden navnlig over den østlige Del af Østersøen til Sydsverrig, Gotland og Bornholm. Virkningerne af denne Forbindelse spores med stor Tydelighed i de nævnte Landsdele; men for øvrigt var det ikke længere hverken Romere

Fig. 167. Lerkartilvirkning i den ældre Jernalder. Tegnet af Karl Jensen.

omkring ved Aar 800 Danmarks Forhistorie forbi. Det følgende Afsnit — Vikingetiden — er mere historisk end forhistorisk. Men den efterromerske Tid er af særlig Vigtighed, fordi Folket igennem den endelig udviklede sig og dygtiggjorde sig til den udadgaaende Virksomhed, det skulde udøve i de kommende Aarhundreder. Det var en Vækstid, i hvilken Vingerne groede og øvedes til den vilde, stolte Flugt, paa hvilken de skulde bære Nordboernes Skarer ud over Havene til det yderste Norden, til de ukendte Lande hinsides Verdenshavet, til det solrige Syden og Datidens mørke Fastlands Indre — thi saaledes kunde det store Rusland med Rette have været kaldt i disse Tider.

eller Grækere, hos hvem Kilderne sprang, Germanerne herskede nu i Europa og paatrykte en stor Del af dets Folk sit Præg, der ogsaa er fremtrædende nok i Norden.

Den eneste Del af Danmark, hvorfra der foreligger et fyldigere Stof til Bedømmelse af Forholdene i den efterromerske Tid, er Bornholm, og det er atter Amtmand Vedel, hvis ihærdige Arbejde og skarpe Forskerblik det skyldes, at Stoffet herfra er bleven lagt saa udmærket til Rette for os.

Den lille, afsides beliggende Ø er i flere Henseender, og ikke mindst i arkæologisk, et af vort Fædrelands mærkeligste og interessanteste Punkter. Den har været befolket hele Oldtiden igennem, i alt

Fald fra den yngre Stenalder af, og der synes at have været mærkelig rolige Forhold til Stede, saaledes at den Kæde, der forbinder vor Tid med den fjærneste Hedenold, her kan forfølges uden Afbrydelse Led for Led. Om større Indvandringer eller totale Befolkningsomskiftelser synes her i alt Fald ikke at

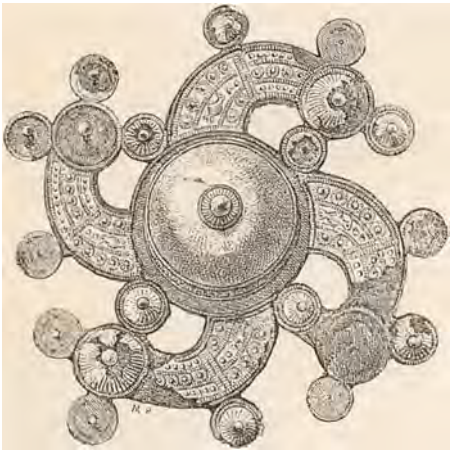

Fig. 168. Hagekorsformet Spænde af Sølv belagt med tynde, i Mønstre og Figurer uddrevne Guldplader. Varpelev Gravplads. Skeletgrav.

kunne være Tale. Der er Gravpladser paa Øen, som paaviseligt har været brugte som saadanne lige fra den yngre Stenalder til Vikingetiden. Først Kristendommen gjorde, krævende sine egne, af Hedenskab ubesmittede Begravelsessteder, en Ende paa deres Benyttelse. Vi har jo ganske vist andetsteds i Landet Pletter, hvor Høj ligger ved Høj paa et snævert begrænset Område, tilhørende alle Oldtidens Afsnit, og det er muligt, at de i enkelte Tilfælde betyder noget lignende som de bornholmske Gravpladser. Men disse sidste er anderledes til at tage og føle paa, paa dem ligger Gravene saa at sige i Række og Geled, saaledes at dèr, hvor én Periode slipper, tager en anden fat. Paa dem er Overgangene tydelige og Sammenhængen utvivlsom.

Ved Siden af, at Øen ligger isoleret, danner den dog ligesom en Station paa Vejen fra den østlige Del af Østersøens Sydkyst til det sydlige Sverrig, og i Oldtiden, da Sejladsen, hvor den ikke kunde holde sig strandlangs, søgte fra Kyst til nærmeste Kyst, maatte dette komme til at spille en vigtig Rolle. Vi har da ogsaa nævnt, at Bornholm flere Gange har været blandt de første, af en ny Strømning berørte Landsdele. I Broncealderens Begyndelse, da Metal vandrede ind i Norden fra Donaulandene gennem Østrig og Ungarn, er det naaet tidligt til Øen, og det gentog sig, da Strømmen fra keltiske Lande bragte Jernet ind. Senere hen, i den romerske Tid, ses det, at romerske Sølvpenge — Denarer — særlig fandt Vej til Norden over Bornholm og Gotland, og endelig i den efterromerske Tid var det de samme Øer, over hvilke Byzans kom i Samkvem med Skandinavien.

Derfor træffes paa Bornholm ved Siden af Tegn paa Sammenhæng i Udviklingen tillige de tydeligste Beviser for den Virkning, Berøringen med fremmede har haft.

Gravene fra den romerske Periodes sidste Aarhundreder, fra Folkevandringstiden, forekommer paa de store Gravpladser dels som Brandpletter, dels som Begravelser med ubrændte Lig. I den efterromerske Tid forsvinder Gravene med Ligbrand næsten ganske, de allerfleste begraves nu ubrændte, og over Graven hvælves en lav, flad Høj eller anbringes kun en Brolægning i Jordskorpen af forskellig Form uden nogen kunstig Forhøjning. Ligets Hoved vender sædvanligvis mod Nord, og i mange Tilfælde nedlægges et rigt Gravgods; i andre mangler dette rigtignok ganske eller er meget sparsomt.

Vaaben hører nu til Mandens regelmæssige Gravgods: Sværd, Spyd, Stridsøkse og Skjold, alt af Jern. Dog var selve Skjoldet af Træ, men forsynet med en rund, hvælvet Jernbugle. Desuden faar han med sig Kniv og Hvæssesten samt ikke sjældent en Saks. For at han kan komme til Guderne, som det sømmer sig en Kriger, dræbes hans Hest og lægges fuldt optømmet i Graven ved hans Side. At Livet var krigersk, og at det tænktes fortsat saaledes, er tydeligt nok.

Ogsaa Kvinderne har man forestillet sig vandrende til et hinsides, hvor det gjaldt for dem om at virke ved Skønhed og Pragt. De fik med sig i Graven hele deres rige Udstyr af Smykker, tildels kostbare og af ædle Metaller. Det er navnlig Naale med store, rigt ornamenterede Plader af Sølv eller Bronce, Armbaand, Glasperler i Mængde og Broncepladder til Fastsyning paa Klæderne, der træffes almindeligst i Kvindegrave.

Den tidligere Skik at nedsætte mange forskellige Kar ved Ligene er nu ophørt.

Medens efterromerske Grave er fremkomne i stort Antal paa Bornholm, tildels givende et godt Udbytte for Videnskaben, er saadanne i alle Danmarks andre Landsdele enten ikke paaviste eller yderst fattige paa Oldsager. For Sjællands Vedkommende gælder det sidste, thi Grave er der i og for sig nok af; kun er de lidet iøjnefaldende og uden væsentligt Gravgods. Skikken at begrave Ligene ubrændte paa Gravpladser

Fig. 169. Spindedopper af brændt Ler og Sten fra Jernalderen. Forfatterens Samling.

i Grusbanker eller paa flad Mark fortsatte sig fra Romertiden ned i de følgende Aarhundreder, dog som det synes med den Forskel, at de nu lagdes med Hovedet i Nord, altsaa modsat tidligere.

Paa de Gravpladser, hvor nogle af de døde er rigt udstyrede med kostbare, tildels indførte, romer-

ske Genstande, ligger andre, der har faaet lidet eller slet intet med sig i Jorden, og mærkeligt nok vender en Del af disse Hovedet mod Nord.

Paa mange andre, tildels meget store Gravpladser er alle Ligene uden Gravgods eller i alt Fald meget fattigt forsynede dermed, ligesom de vender Hovedet

Fig. 170. Bøjlenaal fra Bornholm med indlagte Granater.

samme Vej. Saadanne Skeletgrave er yderst almindelige i mange sjællandske Egne, f. Eks. omkring Ringsted, hvor de navnlig forekommer dels i de mærkelige, lange, smalle Grusaase, som skylder visse Forhold i Istidens Slutning deres Oprindelse, dels ogsaa i andre Grusbakker. Der er næppe ret mange større Grusgrave, i hvilke der ikke er fundet Skeletter, i nogle af dem i snese-, ja i hundredvis. Men sjældent hører man om, at der er truffet Oldsager ved dem, og selv i mangfoldige sagkyndigt undersøgte Tilfælde er ingen saadanne komne for Dagens Lys.

Disse fattige Skeletgrave med nordvendt Hoved antages at tilhøre den efterromerske Tid af Jernalderen. De genfindes, om end i mindre Antal, ogsaa andre Steder, i hvert Fald paa Fyn, hvor dog Ligbrænding har været den almindeligste Gravskik ogsaa i dette Tidsrum. De brændte Knogler blev anbragte i store, grove Lerkar, som man grov i Jorden paa Gravpladser, ofte de samme, der blev benyttede i den ældre Jernalder. Heller ikke her er der givet de døde synderligt Gods eller Guld med i Graven. Lignende Forhold træffes i Jylland, store Gravpladser altsaa med benfyldte Gravurner paa flad Mark, kun sjældent med synderligt Gravudstyr. Dog er der her fundet saa mange bestemt efterromerske Genstande, at der ikke er Tvivl om, til hvilken Tidsalder disse Gravpladser skal henføres. For Fyns og Sjællands Vedkommende derimod er det ingenlunde sikkert, at de omtalte fattige Grave virkelig er rigtig henførte til den efterromerske Tid, maaske tilhører de den ældre Jernalders Proletariat: Fattigfolk og Trælle.

Rundt om i Norden, for Danmarks Vedkommende navnlig paa Bornholm, men dog ogsaa i andre af vore Landskaber, findes de saakaldte »Bavlastene«. Det er smalle, lange Stene, rejste paa Højkant, dels vistnok paa Grave, men dels ogsaa andetsteds; snart staar de enkeltvis, snart flere i Flok og Følge. Allerede i Bronzealderen har det enkelte Gange været brugt at rejse en saadan Sten paa en Høj, hvori en Høvding eller Kriger laa begravet; men først længere ned i Tiden blev saadanne Mindestene mere almindelige. De var vistnok Forløbere for de senere Runestene, der kan betragtes som Bavlastene med Indskrifter; men indskriftsløse Stene blev dog rejste samtidig. Hvor mange af dem, der tilhører ældre Afsnit af Jernalderen, er det ikke godt at have nogen Mening om, men en Del af dem stammer dog vistnok fra den efterromerske Tid. Deres Højde er meget forskellig, fra 3′ til 7′ (1—2½ M.) eller mere, og de gør, især hvor de staar flere sammen, et alvorligt og højtideligt Indtryk paa Beskueren, der ikke kan lade være med at tænke paa, hvilke store, men nu forglemte Mænd eller Begivenheder de er rejste til Minde om.

Hvis man nu af Gravenes Fattigdom og lidet øjnefaldende Indretning vilde slutte, at det Folk, hvis døde hviler i dem, har været fattigt og vanmægtigt, tager man grundigt fejl. Det var tværtimod meget rigt, men det er øjensynlig gaaet af Brug at udstyre de døde til det kommende Liv. Maaske kan de rige Markfund tyde paa, at man selv i levende Live har gemt hen det, man vilde tage med sig til Gudernes Rige. Thi fra intet Afsnit af vor Oldtid skjuler Jorden saa mange, i alt Fald hvad Pengeværdien angaar, kostbare Fund som fra denne efterromerske Tid. Dens Guld og Sølv, saavel i Form af Smykker som af Betalingsringe, Barrer og Mønter, kommer atter og atter frem ved Jordarbejde af forskellig Art.

Det rigeste danske Fund, næst Guldhornene det, hvis Metalværdi er naaet højst op, blev gjort paa den fynske Herregaard Broholms Marker i Aaret 1833. Det bestod af Guldsmykker o. s. v. til en Vægt af 4153 Gram (8 Pd. 30⅗ Kvint) og omfattede ialt 52 Genstande. Det kostbareste Smykke, der nogensinde er kommen frem i Norden, er en Guldhalsring, som fandtes paa Øland i Limfjorden; dens Værdi oversteg halvtredje Tusend Kroner. Finderen optog den af Pløjejorden paa en Mark, men af Frygt for, at han skulde komme til at aflevere den til Jordens Ejer,

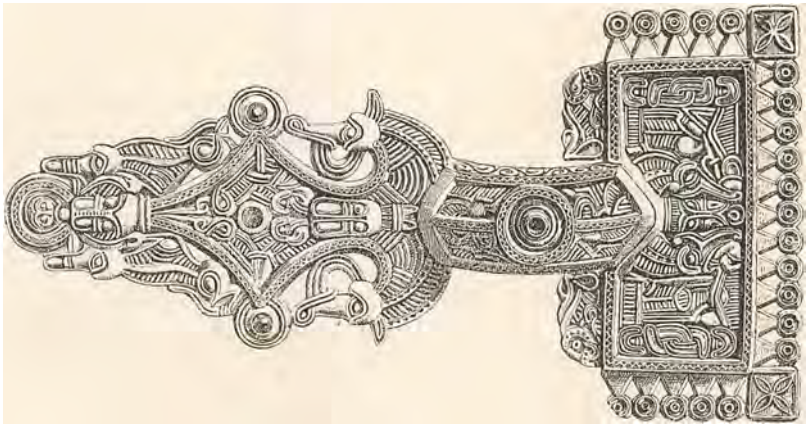

Fig. 171. Forgyldt Sølvspænde med rig og barok Dyreornamentik.

lavede han en pæn lille Historie om at have fundet den ude i Stranden, hvor han, i Færd med at vade over til Fastlandet, snublede ved at faa Foden ind i Ringen. Han kunde have sparet sig Ulejligheden, hvis han havde vidst, at Værdien af alt tilfældigt fundet »Danefæ«, hvorved forstaas alle Genstande af

ædle Metaller, stammende fra svundne Tider, af Staten godtgøres Finderen og ikke Jordejeren.

En Mængde glatte Guld- og Sølvringe uden Ornamenter maa ikke opfattes som Smykker men som et Slags Betalingsmiddel. Metallet blev her smedet ud i lange, cylindriske Stænger, som for Bekvemmelighedens Skyld og for lettere og sikrere at kunne bæres blev bøjede sammen til Ringe. Skulde man betale et eller andet, blev et Stykke afhugget og vejet.

Der indførtes i denne Tid ogsaa en Mængde Mønter, navnlig Guld-Solidi fra det østromerske Rige. I disse Aarhundreder faldt jo det romerske Riges Guld- og Sølvskatte for en stor Del i Barbarernes Hænder, dels ved Erobring og Plyndring og dels derved, at man snart her snart der løskøbte sig fra et Angreb eller betalte Tribut til dem. Der bredte sig derfor en Strøm af ædelt Metal vide om Lande, som ogsaa — navnlig over Bornholm og Gotland — naaede Norden.

Mønter var, som vi ovenfor har bemærket, allerede forlængst kendte i Norden; men de tidligere indførte var rigtignok næsten alle af Sølv, nemlig romerske Kejsermønter, de saakaldte Denarer, prægede i det 2det og 3dje Aarhundrede eft. Kr. F. Mellem dem og de byzantinske Guldpenge fra det 6te Aarhundrede ligger altsaa 2 Hundredaar, fra hvilke der næsten ingen Mønter findes hos os. Det er rimeligvis Folkevandringerne, der har afbrudt Tilførselen. Der er Grund til at tro, at disse Mønter ikke blot er bleven modtagne som Metal for at indsmeltes og omdannes til Smykker, men at de har cirkuleret som Penge med en vis fastslaaet Værdi.

Fig. 172. Bautastene.

Guldmønterne fra den senere Tid har sagtens ogsaa været brugte som Omsætningsmiddel, men de blev dog undertiden forsynede med en Øsken og benyttede til Smykker. Dette har givet Anledning til, at de blev eftergjorte, men da jo kun den ene Side skulde ses, efterlignede man dem ved Hjælp af tynde Guldplader med Figurer kun paa den ene Flade. Disse kaldes »Brakteater« af et latinsk Ord »bractea«, en tynd Plade.

De er altsaa paa den ene Side forsynede med figurlige Fremstillinger, der er omgivne med Skrifttegn som Efterligning af Mønternes Indskrifter, romerske Bogstaver eller Runer, medens Guldpladens Rand er smukt og fint riflet. Det er ganske morsomt at se, hvorledes de romerske Kejserbilleder er eftergjorte. I Begyndelsen, saa længe Arbejderen havde selve Originalen for Øje, er Ligheden tydelig; men efterhaanden som den ene Brakteat blev gjort med den anden som Forbillede, forvanskedes de mere og mere. Fig. 175 er saaledes, formodentlig gennem flere Mellemled, gjort efter en Mønt med en Kejser, der bekranses af Victoria, Sejrens Gudinde, medens der bag ved ham staar en Kriger med omvendt Spyd. Fig. 175 gengiver en Brakteat med en Kejserbuste, hvis Kappe med den deri anbragte Fibula er bleven lavet om til en paa Ryggen liggende Fugl! Med Omskriften gaar det paa lignende Maade, den kopieres i Begyndelsen saa nøjagtigt som muligt, saaledes at den kan være helt eller delvis læselig; men lidt efter lidt bliver den fuldstændig forvirret, ja til noget rent Krimskrams, fordi Guldarbejderne ikke kunde læse den eller forbinde nogen Mening med den. Det hørte sig nu en Gang til, at den skulde være der, men om den bestod af Bogstaver eller kun af vilkaarligt sammenstillede Streger, kunde gøre lige meget. Undertiden valgte man at sætte Runer i Stedet, men sjældent er de sammenstillede til Ord, eller i alt Fald er disse saa forkortede, at Meningen ikke kan gættes. Maaske nogle af dem er magiske Formler, eller man har sat Runerne paa Smykket, fordi de tillagdes overnaturlige, beskyttende Kræfter. En enkelt Gang er selve Runealfabetet benyttet til Omskrift.

Paa adskillige Brakteater ses imidlertid figurlige Fremstillinger, der næppe stammer ned fra byzantinske Forbilleder men er af mere hjemlig, nordisk Karakter. Worsaae har forsøgt en Paavisning af, at disse eller en Del af dem behandler Emner, hentede fra Mythologien og fra kendte Asa-Myther og Sagn. Rimeligvis er der ogsaa noget om det, hvor vanskeligt det end er for os i Nutiden at tyde dem. At Figurerne paa den under Fig. 174 gengivne, store og prægtige Bracteat, Mandshovedet ovenover det firføddede, hornede Dyr omgivet af de hellige Tegn: Triskelen, Hagekorset og Dobbeltcirkelen, f. Eks. har havt en vis, for Samtiden kendt religiøs Betydning, kan der næppe være Tvivl om. Men om Asalæren allerede var saa udviklet, at saadanne Fremstillinger kan forklares ved Hjælp af den, er mere tvivlsomt. Ogsaa Brakteaternes Mennesker og Dyr skulde efter Stenstrups Mening være af budhaistisk Oprindelse, og navnlig skulde den Okse, der ofte møder os paa dem, være den tibetanske Yakokse. Der er dog ikke mere, der taler for noget saadant, end for, at Gundestrupskarrets Figurer er af centralasiatisk Herkomst.

Det mest karakteristiske Træk fra den efter-

romerske Tid er dens Dyreornamentik. Denne er ikke særlig nordisk, den ses hos alle Datidens germanske Folk, og det er formodentlig ogsaa fra dem, den er naaet til Norden, hvor den udfoldede sig med en Kraft, Fylde og Originalitet som intet andet Sted. Grundlaget er Skikkelser af firføddede

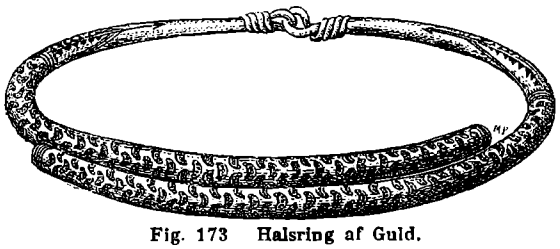

Fig. 173 Halsring af Guld.

Dyr og Fugle, der imidlertid ikke behandles realistisk med Stræben efter Naturtroskab, men kun som Ornamenter. De forvrides derfor og sønderdeles efter Behov uden fjærneste Hensyn til sund Fornuft; Resultatet bliver da ogsaa de mest forvirrende Fantasifostre, hvis Oprindelse vilde være yderst vanskelig at faa Rede paa, om vi ikke kunde følge Omdannelsen Trin for Trin.

Det er bleven og bliver endnu fra mange Sider paastaaet, at Dyreskikkelserne oprindelig har haft en bestemt Betydning. En Hest har ikke været en Hest, men den bestemte Hest, som var en eller anden Guds Symbol eller Ledsager; en Fugl var ikke en tilfældig Fugl men en artsbestemt Fugl, ved Synet af hvilken alle og enhver vidste, hvad den hentydede til eller betød. Ved at anbringe saadanne Guderne

Fig. 174. Stor Guldbrakteat.

helligede Dyr paa Genstande skulde man have tilsigtet at hellige dem eller at bringe Ejerne Lykke. Ornamentiken skulde altsaa i sin Oprindelse være saadant noget som en religiøs Symbolik.

At visse Ornamenter kan have en saadan Oprindelse, vil sikkert ingen nægte. De ældgamle hellige Tegn — Triskele, Hagekors o. s. v. — er saaledes ofte gaaede over i Ornamentiken; men om den nordiske Dyreornamentik har et saadant Grundlag, turde dog være mere end tvivlsomt. Dens Oprindelse er en ganske anden. Man har f. Eks. syntes, at et Greb paa en Kniv i sin Form kunde ligne et Dyrehoved, saa morede det at gøre Ligheden større ved at anbringe et Par Øjne eller en Mundspalte. Dette har tiltalt, og man har da føjet flere og flere Enkeltheder til, oftere tilstræbende Lighed med et bestemt Dyrs Hoved: en Hests, en Okses, en Fugls o. s. v. Tager man, for at nævne et andet Eksempel, den øverste Fibula i Fig. 179 og sammenholder den med den nederste, vil man se en vis almindelig Lighed mellem dem. Nu er den første den ældste, den findes ofte paa Bornholm i efterromerske Grave, og den sidste er fremkommen ved, at den er omdannet i Dyreform. En eller

Fig. 175. Brakteater.

anden har faaet Øje for, at noget i dens Form kunde minde om et Dyr sét fra Ryggen, det har givet hans frodige Fantasi Stødet til at frembringe et forunderligt Ornamentdyr, om hvilket næppe nogen skal kunne sige, hvad det egentlig forestiller, en Hund maaske eller — en Frø!

Efterhaanden som Dyreornamentiken kom i Mode, skulde alt være pyntet med Dyrefigurer. Beslagene til Bidselremme o. l. antog Form af Dyrehoveder (Fig. 178); de store, pragtfulde Smykker som Figur 181 af Sølv eller forgyldt Bronce fik alle Flader fyldte med sammenbøjede Dyr, af og til blandede med Menneskefigurer. Det er ofte et helt Studium, noget, der minder om Tydning af Fiksérbilleder, at granske Sammenhængen ud. Thi ikke nok med, at Figurerne forvrides paa den mest sindssvage Maade, saaledes at Ben bøjes op over Ryggen eller omdannes til de mærkeligste Snørkler, at Hovedet udstyres med en lang, spiralsnoet Tunge eller reduceres til et Øje med et derfra skilt Næb o. s. v., men Lemmerne spaltes og stikkes ind igennem hinanden, Dele af Dyret udelades ganske, andre forlænges til

tynde, perleradede Traade (Fig. 180 tilh.), kort sagt, det hele munder ud i et uopredeligt Sammensurium.

Men med alt dette kan det ikke nægtes, at Stilen er baade morsom og ofte meget tiltalende, og at Ornamenterne behandles med en Sikkerhed og en forsoren Fantasi, som virker ret betagende, ikke at

Fig. 176. Ornament-Dyr (Hest).

tale om, at Genstandene vidner om en højt udviklet teknisk Færdighed hos Arbejderne.

For Danmarks Vedkommende er der ikke stort mere at sige om den efterromerske Tid, den har som sagt efterladt sig paafaldende faa Minder her, især i Sammenligning med, hvad der fra samme Tidsrum er kommen frem i Norge og Sverrig. Det samme gælder om det andet Afsnit af den yngre Jernalder, om den egentlige Vikingetid. Men for dens Vedkommende spiller det en væsentlig Rolle, at Danmark blev kristnet saa tidligt, et eller flere Aarhundreder før store Dele af det øvrige Norden. Det vil imidlertid falde naturligere at behandle den i Sammenhæng med Nordens Historie; vi standser derfor ved det Tidspunkt, da Vikingetogene for Alvor begyndte omtrent Aar 800 efter Kristi Fødsel.

Allerede i den efterromerske Tid var der dog fra Danmark stævnet store Flaader ud til Kamp paa fremmede Kyster; ja, maaske endnu langt tidligere var der herfra udgaaet mægtige Folketog om end ikke over Havene De islandske Sagaer fortæller om Danernes Deltagelse i Kampen mod de Aar 375 i Europa indtrængende Hunner, ligesom Saxo Grammaticus beretter om et vældigt Slag mellem disse

Fig. 177. Dyreornamentik. Sammenslyngede Dyr.

og den danske Konge Frode. Synderlig historisk Paalidelighed kan disse Beretninger vel ikke gøre Krav paa, men maaske de dog kan tyde paa, at Folkevandringstidens Bevægelser har forplantet sig til Norden og sat Sindene her i Uro.

Det har længe været troet, at danske Stammer

deltog i Englands Erobring af Angelsakserne; men det er nu bleven gjort mere end sandsynligt, at de i Beretningerne herom nævnte Angler og Jyder ikke havde noget med det sønderjyske Angeln og med Jylland at gøre; de udgik fra Landene omkring Weseren og Elben.

Derimod haves der, vistnok paalidelige, Efterretninger om et Søtog, de danske under deres Konge Hudleik foretog til Gallien omkring Aar 515. Den samme Begivenhed omtales i det berømte saksiske Digt, Beovulfsangen. Aar 565 skal et lignende Tog af danske — vi maa vel sige Vikinger — være landet ved Floden Bordaa i Vestfriesland; begge Gange blev dog Angrebet slaaet tilbage.

I den samtidige græske (østromerske) Literatur fortælles om Herulerne, der omkring Aar 500 skal være udgaaede til Lands fra Norden og naaede til Donaulandene, ja endog en kort Tid skal have været bosatte i Illyrien, hvorfra dog en Del vendte tilbage til deres nordlige Hjemstavn.

Endnu langt tidligere skal Kimbrerne, der i Forening med Teutonerne spiller saa stor en Rolle ved deres Kampe med Romerne i de sidste halvandet Hundrede Aar f. Kr. F., være udgaaede fra den jyske Halvø, og faa Aar før vor Tidsregnings Begyndelse synes en romersk Hær at have naaet Elbens Munding, og en romersk Flaade skal have omsejlet Jyllands Kyster lige til Skagen.

Fig. 178. Beslag til en Tøjlerem (stiliseret Dyrehoved).

Hvor meget eller hvor lidet der nu er historisk af disse Beretninger, viser de dog, at man allerede tidligt i Syden vidste Besked om Norden og dets Folk. De tyder ogsaa paa, at der begyndte at komme Uro i det nordiske Folk, de begyndte at blive sig deres Kraft bevidst og at hige ud mod Eventyr og Bytte i fjærne Lande.

Vor Vandring er nu endt. Vi har søgt at følge Udviklingen gennem fire Aartusender, snart famlende i Mørke, snart seende Vejen klart for os. Gaaende ud fra de mange og rige forhistoriske Fund, der gennem Tidernes Løb er kommen frem fra Mark og Mose, Strand og Sø, har vi søgt at danne os Billeder af Land, Folk og Liv gennem de skiftende Tider. I de store Træk ligger de Trin, ad hvilke Mennesket her i Norden som overalt paa Jorden er steget op til dets nuværende Standpunkt, ret godt belyste; men mange vigtige Enkeltheder kan kun usikkert eller slet ikke skimtes. Og selv om fremtidige heldige Fund vil opklare mangen Tvivl, ligger det dog i Sagens Natur, at der selv under de gunstigste Forhold stadig vil blive Huller i vor Viden.

Det gælder da om, saa vidt muligt andetsteds fra at hente Materiale til at stoppe disse Huller. I denne Henseende kan man forsøge at vende sig to

Steder hen, dels til den Literatur, der i andre, tidligere udviklede Lande var samtidig med de forskellige Afsnit af Nordens Oldtid, dels til Naturfolkene.

Den bevarede græske og romerske Literatur indeholder lidet til Oplysning om de samtidige Forhold i Norden, og dette lidet maa modtages med stor Forsigtighed, da det gærne er 3dje eller 4de Haands Efterretninger, ofte misforstaaede og forvanskede. I de senere Aar er der i ægyptiske Grave fundet ikke faa paa Papyrus skrevne græske Værker, som man havde troet tabte for bestandig. Maaske kunde ad denne Vej et og andet af Vigtighed ogsaa for vor Oldtidskundskab komme frem, Pytheas Rejsebeskrivelse f. Eks. Men indtil noget saadant, uberegneligt og upaaregneligt, maatte indtræffe, kan vi ikke vente yderligere Hjælp fra denne Side. Hvad der kunde øses af disse Kilder, er øst; det er navnlig Oplysninger om Forhold hos keltiske og germanske Folk, der har været af Betydning for Forstaaelsen af visse Afsnit af vor Jernalder.

Vigtigere og frugtbarere har Studiet af Natur-

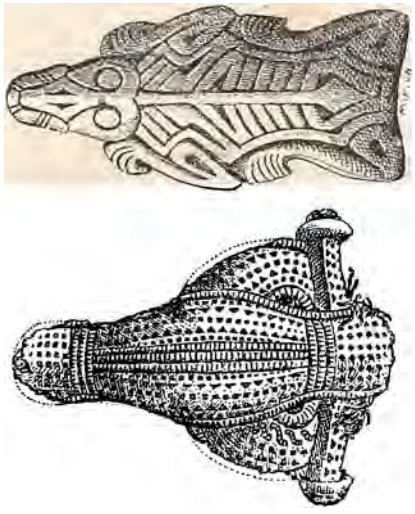

Fig. 179. 2 bornholmske Øjlenaale.

folkene været for Arkæologien; navnlig de lavere Trin i Udviklingen er først ret forstaaede, efter at de Stammer, der endnu lever (levede) i en ren Stenalder som Jægere og Fiskere, er blevne grundig undersøgte. Hvorledes skulde vi have kunnet danne os et Billede af Livet i vor ældre, nordiske Stenalder, om ikke kyndige og skarptseende Forskere havde berettet os om Ildlændere, Avstralnegere, Eskimoer o. s. v.? Jo længere vi i Udvikling staar fra et Folk og en Tid, des vanskeligere bliver Forstaaelsen.

Hvor berettiget det nu ogsaa er at drage Slutninger fra lavtstaaende Naturfolk og deres Levevis til forhistoriske Mennesker og Tilstande, maa der dog her anvendes overordentlig stor Forsigtighed. Meget kan ligne hinanden i høj Grad og dog være helt forskelligt i Oprindelse, Anvendelse o. s. v. Det kan let friste til forhastede Slutninger. Grundplanen af Eskimoernes Vinterhuse ligner Grundplanen af vore Jættestuer, og dog har de intet med hinanden at gøre: hine er Boliger for levende, disse for døde. Men naar man ikke er for overilet med at overføre og forklare, kan Ethnografien være Arkæologien til uhyre Hjælp. De lavest staaende Naturfolk er jo intet andet end Stammer, der paa Grund af ugunstige Forhold er bleven staaende paa Udviklingstrin, som andre mere civiliserede Folk forlængst er ude over.

Hvad der letter Forstaaelsen af vor Oldtid og dens Udvikling betydeligt, er det, at Norden blev saa

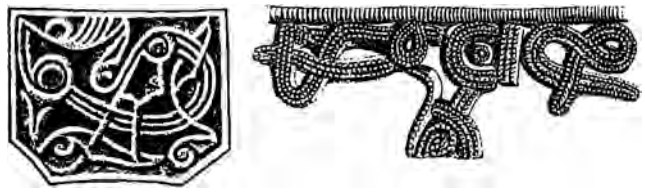

Fig. 180. Prøver af nordisk Dyreornamentik.

sent befolket. De 5000 Aar, i hvilke Mennesket — saa vidt vi véd — har færdedes her, er for lidet eller intet at regne mod de uhyre Tidsrum, i hvilke det møjsommeligt tilbagelagde de første Trin af sin Udvikling. Og da det naaede vore Grænser, ganske vist endnu lidet fremskredent i Kultur, var der ikke mere Mulighed for nogen længere Isolering og for, at det kunde blive staaende, hvor det stod, gennem lange Tidsrum.

Der gaves ikke Menneskene her Tid til synderlig Selvudvikling, ethvert større Kulturfremskridt var ikke Beboernes eget Værk, det skyldtes Paavirkning udefra. Derfor kan vor Forhistorie heller ikke siges at give noget virkeligt Billede af Menneskets Udvikling; hvad her trængtes sammen i saa kort et Tidsrum som maaske kun 4 Aartusender, har taget langt længere Tid der, hvor Fremskridtene oprindelig tilkæmpedes. Hvad der giver vor Oldtid dens store Betydning, er dens forholdsvis lette Overskuelighed,

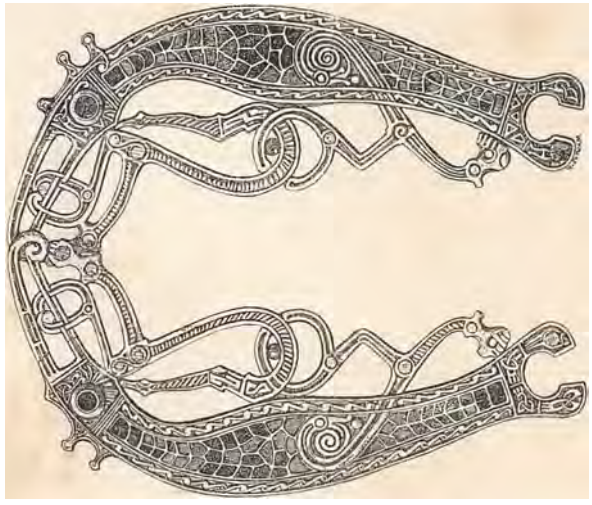

Fig. 181. Brystsmykke med Dyreslyngninger.

sammentrængt som den er baade i Henseende til Tid og Rum, og saa det, at de forskellige Afsnit kommer til at staa saa skarpt imod hinanden, derved at enhver ny Kulturform kom fuldt færdig hertil. Det er ingen Tilfældighed, at Forhistoriens Tredeling skyldes nordiske Forskere; der er vel næppe udenfor

Norden noget Land, hvis Fund afspejler den saa skarpt som vore.

Dertil kommer den høje Udvikling, som navnlig den yngre Stenalder og Broncetiden naaede her, og det Særpræg, der paatryktes det udefra tilførte, saa snart der indtraadte Tider, i hvilke Forbindelserne med Omverdenen for en Stund blev afbrudte eller vanskeligere. Nordens Befolkning har siddet inde med baade materielle og aandelige Betingetser for rask og ejendommelig Udvikling. Den har, maaske lige fra Begyndelsen af, hørt til Menneskeslægtens udvalgte, til dem, der skulde føre den fremad, ud af Raahed og Barbari.

Vor Oldtids Historie giver os særlig Lejlighed til at faa Øjnene op for, hvilket overordentlig sammensat Maskineri Udviklingen har krævet; denne er først bleven mulig gennem mange skiftende Folks og Slægters Samarbejde og gensidige Paavirkninger. Der er i saa Henseende ingen dybtgaaende Forskel mellem før og nu. Lige saa lidt som vor evropæiske Civilisation er opstaaet et enkelt Sted eller hos et enkelt Folk, lige saa lidt var den yngre Stenalders eller Broncealderens Kultur noget, der skyldtes dette eller hint Folk. Vekselvirkning mellem Folkene er utvivlsomt Hovedbetingelsen for Udvikling.

Naar det gik saa langsomt frem i Begyndelsen, selv efter at Menneskeslægten havde erobret hele Kloden, laa Grunden vel tildels i det vanskelige, ved alles stadige Krig mod alle hindrede Samkvem mellem Folkene; naar det i vore Dage gaar fremad med Kæmpeskridt, skyldes dette ikke mindst de saa hurtige og mangfoldige Forbindelser Folk og Folk imellem. Disse lærer hinanden og lærer af hinanden langt hurtigere og grundigere nu end tidligere.

I Oldtiden var Norden væsenlig modtagende, det har næppe paa noget Punkt øvet nogen større Indflydelse paa Kulturudviklingen i det øvrige Evropa. I vor Tid er det anderledes; det tør vel siges uden Selvovervurdering, at i Forhold til Befolkningstallet har de nordiske Folk givet større og vægtigere Bidrag end adskillige andre til de Værdier, der tilsammen betinger den europæiske Civilisations Overlegenhed paa visse Omraader. Dog er vor Gæld langt fra afbetalt endnu, og der er Grund til at glædes over hvert Afdrag, der kan ydes.

Som et saadant Afdrag kan det betragtes, at den forhistoriske Arkæologi er grundet i Norden og ved nordiske Forskeres Arbejde. Dens Betydning for den menneskelige Aands frie Udvikling kan vanskelig vurderes højt nok, thi først gennem den er der kastet Lys ud over Menneskeslægtens Barndom, gennem den tør det haabes, at det store, for vor Livsopfattelse saa betydningsfulde Spørgsmaal om Menneskeslægtens Hjemstavn vil rykke sin Løsning et Skridt nærmere. Hertil kommer dens folkeopdragende Betydning,

Medens de fleste andre Videnskaber holder sig paa Afstand fra Folkenes brede Lag, omgivende sig med en vis kølig Fornemhed, er den nordiske Arkæologi lige fra første Færd traadt i levende Forbindelse navnlig med Landbostanden. Den skal bygge paa det, vore Kæmpehøje, Gravpladser, Moser og Marker gemmer; men de, der daglig arbejder i og med Jorden, er ogsaa dem, for hvem de skjulte Ting først og fremmest aabenbarer sig. Har vore Bønder, vore Landarbejdere, Grøftegravere og Tørvestikkere Øjet aabent for, hvad de under deres Arbejde maatte støde paa af Fund fra Oldtiden, saa gør Arkæologen en rig Høst, i modsat Fald bliver hans Værk forstyrret og i høj Grad vanskeliggjort.

Sidder der ude omkring i Landet rigtig mange, hvis Interesse for vor Oldtid er vakt, reddes meget fra Undergang, som ellers vilde være dødsdømt. Er Agtelsen for vore Fortidsminder levende hos høj og lav, vil der være Haab om at bevare saa mange som muligt af dem. Raader i denne Henseende Ligegyldighed eller Vrangvilje, gaar de uhjælpeligt deres Ødelæggelse i Møde.

Dette har vore Arkæologer set, derfor hersker der gennemgaaende det bedste Forhold mellem dem og den Befolkning, de skal virke i og tildels virke ved, ligesom der ogsaa har udviklet sig et godt Samarbejde mellem Nationalmusæet i Kjøbenhavn, Provinsmusæerne og private Samlere. De betragter ikke gennemgaaende hinanden som Konkurrenter men som Medarbejdere, og vor præglige, oldnordiske Centralsamling vilde aldrig være bleven det, den er, hvis der ikke fra saa mange Sider var vist Offerberedvillighed og Resignation.

Saa lad os slutte med et Ønske om, at disse Forhold aldrig maa forandres! Kun naar Forstaaelsen af den Betydning, vore Fund og Mindesmærker har, breder sig til Bunds i Folket, og naar det gaar op for alle, at vore Oldsager, Kæmpehøje o. s. v. er en Nationalskat, ingen har Ret til at forringe, vil det være muligt for vore Oldgranskere at fortsætte det Arbejde, som tre Slægtled af dem har udført til Hæder for dem selv og deres Land.

Maatte dette Skrift, der kommer saa mange Tusender i Hænde, bidrage sit til, at dette Maal naas!

Under Fig. 92 er der i en Del Eksemplarer indsat et forkert Billede, som kommer igen paa sin rette Plads under Fig. 146

DET NORDISKE FORLAG

»FREM«

FRA NORDENS OLDTID.

Runddysse fra den yngre Stenalder. Vogn fra den ældre Jernalder (førromersk Tid).

Vikingeskib.

Krigere fra Folkevandringstiden. Kvinder fra den ældre Broncealder. Lurblæser fra den yngre Broncealder.

LANDSMAAL OG GAMLE BYGNINGSFORMER.

Af H. F. Feilberg.

Hvert Folk har sit Sprog, og ved Sproget meddeler man sine Tanker til andre. Det talte Sprog bestaar af Lyd, som frembringes ved Luftens Bevægelse gennem Struben. Stemmebaandene sættes i Svingning, og den frembragte Lyd paavirkes og omdannes i Munden, eller ogsaa er Aabningen i Mundhulen Redskabet, hvorved de mangfoldige forskellige Lyde, som danner Ord og Tale, frembringes.

Altsaa, Sproget er Meddelelsesmiddel mellem Menneske og Menneske. Man plejer at kalde Dyr umælende. Det kan ikke siges i sin Almindelighed; thi iagttager man Dyrenes Liv, ser man, at de er i Stand til at give hverandre Meddelelser ved Lyd.

Dette blot i Forbigaaende; her er Talen om Menneskesamfundet. Der er jo utrolig mange Sprog til; hvorledes er de opstaaede? Er der ét Grundsprog, hvorfra alle er groede op, som det store Træ med de tusinde Grene og Blade af det lille Frø? Eller er de groede op, som Græs i Tuer, paa forskellige Steder af Jordens Overflade og har udbredt sig fra forskellige Centrer, saa de i Tiden har mødtes med andre? Ja, derom er det for Tiden næppe let at give en klar Besked, naar man da vil blive staaende ved Resultater, som en ædruelig Undersøgelse kan skaffe til Veje. Dette Spørgsmaal som saa mange andre maa vi lade staa hen, det er vel tvivlsomt, om det nogensinde vil kunne løses med de Midler, en menneskelig Videnskab ejer. Mange har grundet over, hvilket det ældste Sprog har været, og man har gjort Forsøg gentagne Gange paa at løse Spørgsmaalet ad Eksperimentets Vej. Den gamle græske Historieskriver Herodot, der levede omtr. 500 Aar før Kristus, fortæller, at Ægypterkongen Psammetikos ønskede sikker Oplysning om, hvilket Folk der var det ældste i Verden. Han lod da to nyfødte Børn opdrage langt borte fra alle Mennesker af en Hyrde, der havde de strengeste Befalinger til aldrig at aabne sin Mund i deres Nærværelse. Han maatte daglig bringe dem et Par Geder, hvis Mælk de skulde drikke. Saa skete det, da Børnene var et Par Aar gamle, at de en Dag kom deres Plejefader i Møde og raabte: »bekos!« Det blev de ved med. Sagen meldtes til Kongen, der samlede sine kloge Folk, som opdagede, at »Bekos« paa Frygisk betød Brød, altsaa var Frygerne det ældste Folk. Der er dog endnu en simplere Tydning af Børnenes Raab: det er en Efterligning af Gedernes Brægen.

Langt ned i Tiden skal der af en indisk Fyrste være gjort et andet Forsøg paa at udfinde, hvilket Sprog der kunde være det ældste, eller dog, hvilket Sprog Børn kom til at tale, naar de voksede op uden enhver Paavirkning af Lyd. Stormogulen Akbar i Nordindien († 1605) havde hørt, at hebraisk var alle Menneskers naturlige Tungemaal. For at erfare, om det var sandt, lod han 12 Pattebørn opdrage paa et ensomt Slot af 12 stumme Ammer. Portneren var ligeledes stum, og det var forbudt ham under Livsstraf at aabne Porten for nogen som helst. Tiden gik, Børnene blev 12 Aar gamle, og de blev hentede ind til Hovedstaden. En Jøde, som var til Stede, skulde sige sin Mening om deres hebraiske Maal, indiske Lærde, om de maaske talte Sanskrit, men Overraskelsen og Skuffelsen var stor. Børnene talte slet ikke, de hjalp sig med Tegn som de døvstumme.

Heraf tør man med nogen Rimelighed slutte, at dette Spørgsmaal ikke kan løses ad Forsøgets Vej.

Det har nu vist sig, at man af Sprogenes næsten talløse Mangfoldighed kan udsondre store Grupper, der er f. Eks. Enstavelsessprog som kinesisk; der er Aglutinationssprog som Grønlændernes, de »limer« Lyd til Lyd, øger Ordet fortil og bagtil, saa de til sidst faar dannet et Udsagnsord, der i sig samler,

hvad vi udtrykker med én eller flere sammenhængende Sætninger. Endelig er der Bøjningssprogene, hvortil vort eget hører; i dem skifter Ordets Betydning, eftersom det bøjes: »jeg rejser« er i Betydning forskellig fra »rejsende«, »rejste« o. s. v. Blandt disse Sprog har man altid fundet Grupper, der er indbyrdes beslægtede, idet de saakaldte »indoeuropæiske« eller »ariske« Sprog har et delvis fælles Ordforraad, især Navne for Tal og for de første grundlæggende Forhold i Familien, f. Eks. Fader, Moder, Søster, Broder. Opstiller man et af disse Ord, bliver Ligheden kendelig, ja iøjnefaldende:

Dansk, Norsk, Svensk: *Fader*; Tysk: *Fater* (Vater); Engelsk: *Father*; Fransk: *père*; Spansk, Italiensk: *padre*; Latin, Græsk: *pater*; Persisk: *pader*, og endelig Sanskrit: *pitri*.

Det viser sig jo tillige, at der fra Sprog til Sprog er visse Forandringer i Ordets Lyd, der er paafaldende. Disse er først blevne bemærkede af vor Landsmand Rasmus Rask. Senere Videnskabsmænd har opstillet Love, hvorefter disse Omdannelser sker, og disse er blevne de ypperlige Vejvisere, ved hvis Hjælp den nyere Sprogvidenskab har gjort sine store Opdagelser.

Altsaa: vort Sprog hører til den store indoeuropæiske Gruppe. Blandt Europas beslægtede Sprog sondrer man altid mellem den germanske, den latinske, den keltiske og den slaviske Familie. Russer. Polakker, Tjekker er slaviske Folk; Italienere, Franskmænd, Spaniere latinske; Irer, Højskotter er Kelter; de skandinaviske Folk kaldes nu om Tider sædvanlig Nordgermaner, Tyskerne Sydgermaner, Germaner efter det gamle latinske Navn, hvormed Romerne nævnede Tyskland. I ældre Tider plejede man at tale om de gotisk-skandinaviske og de gotisk-germanske Folkeslag.

Vort Folk hører til de sydligste blandt Nordgermanerne. Men det er jo gaaet her som saa tit i Verden, Frænde er Frænde værst, vore nærmeste Slægtninge mod Syd har været saare fordringsfulde og vanskelige Naboer.

Ethvert Kulturfolk ejer et Fællessprog, ved hvis Hjælp de forskellige Personer i Folket kan gøre sig forstaaelige for hverandre, selv om de taler Dialekter eller Landskabsmaal, der stærkt afviger fra Fællessproget. Dette Fællessprog, Rigsmaalet, er igen saaledes udviklet, at man ved Hjælp af passende Bogstavtegn er i Stand til at fæste dets Lyd paa Papir eller andre Steder og derved bruge det til skriftlige Meddelelser.

Men Rigsmaalet, Skriftsproget, Kultursproget, hvad man vil kalde det, er et Kunstprodukt, der er fremkommet igennem Aarhundreders Løb ved mange samvirkende Aarsager. Som Regel maa man sige, at i den historiske Tid findes der hos hvert Folk, hvis Bosteder har bredt sig over større Landstrækninger, Dialekter. Maaske er dog Island en hæderlig Undtagelse herfra; der er gentagne Gange blevet paastaaet, at man næsten ikke ved Talen kunde skelne Nordlændinger fra Sydlændinger. Indbyggerne er jo paa den store Ø skilte ved ufarbare Fjelde og store Ørkener, saa der var Anledning nok til Udviklingen af Dialekter, men herom mere senere.

Er et Folkemaal altsaa udstykket i en Række Dialekter, der ved Siden af det fælles gemmer ret store Forskelle, sker det, at et af disse Landskabsmaal kommer til at faa en særlig fremragende Plads blandt de andre derved, at et af Midtpunkterne for Folkets aandelige Liv rejser sig deri. Et Kongehof, en stor Handelsby, hvor mange mødes fra hele Landet, et Centrum for religiøs Paavirkning, eller hvorfra, som fra en Talerstol, store Digtere eller Mænd, der sidder inde med Tidens Oplysning, taler til Folket. Der danner sig saa et Fællessprog, Maalet i det Landskab, hvori en saadan Hovedstad for aandelige eller materielle Interesser ligger, bliver Grundlaget, men vil i Tidens Løb paavirkes stærkt fra de mange og forskelligt talende Mennesker, som der mødes. Hver giver sit lille, forsvindende lille, Bidrag til det fælles Eje, Kultursproget, Rigsmaalet, der opstaar, gror, udvikles, afslibes, tilpasses efter Folkets mangeartede Krav.

Dette er dog langtfra de eneste Paavirkninger, de som kommer fra Landets egne Børn. Intet Folk bor helt afskaaret fra andre, der findes mangfoldige Berøringspunkter mellem Nationerne, Handelsforbindelser, Markeder, hvor man mødes og skal forstaa hverandre. Hansestæderne, deres mangfoldige Kontorer rundt om i de nordiske Lande i Middelalderens Slutning, har øvet overmaade stor Indflydelse i Norden. Deres plattyske Maal har især paavirket vort danske Sprog stærkt; vi, som laa Tyskland nærmest, har lidt mest, Sverig langt mindre. Umiddelbart derpaa fulgte Reformationen, der blev baaret ind over Landet med plattyske Andagtsbøger af plattysk talende Præster, medens vore egne Præster blev oplærte i det Plattysk talende Nordtyskland, hvortil endnu kom, at Hofsproget var tysk. Under denne stærke sydfra kommende Paavirkning mistede vort Modersmaal meget af sit nordiske Præg.

Senere kom andre stærke Indflydelser. Tager man en af Holbergs Bøger i Haanden, er der Fremmedord ved Fremmedord, latinske eller franske, det var den Tids Mode. Og dog beflittede Holberg sig paa »en reen Danske« og erklærer, »at man kand *exprimere* sig udi de fleeste *Materier* uden at forskrive fremmede *Gloser* fra andre Stæder.«

I vore Dage tilfører Handel og Maskinvirksomhed Sproget et stort Ordstof, jeg behøver jo blot at hentyde til Elektricitet, Telefoner, Telegrafer og Jærnvejskørsel.

Det ældste nordiske Sprog, man kender, findes kun i nogle ganske faa Runeindskrifter, der henføres til Tiden mellem 460—600 efter Kristus. En af dem, som har voldet lærde Granskere store Vanskeligheder, er Indskriften paa det ene Guldhorn; det blev fundet i Nærheden af Tønder, og Tegnene paa det er blevne læste af den norske Professor Bugge som følger:

ek hlewagastir holtingar horna tawido,

og dette tydes:

jeg, Lægæst, Holtingen, Hornet gjorde.

Holtingen er da enten: Manden fra Holt eller Holtes Søn. At udfinde denne Læsning og give Forklaringen har kostet denne skarpsindige Mand stort Hovedbrud.

Gaar vi nogle hundrede Aar længere ned i Tiden, træffer vi talrige Runemindesmærker, Stene med indhuggede Runetegn, oprejste til Ære for afdøde, berømte Mænd og Kvinder. I dem er Sproget, saavel som Tegnene, dog noget mere forstaaeligt for os Nutids Mennesker. Eksempelvis nævner jeg Indskriften paa Gorms og Thyre Danebods Minde. Den lyder:

Haraldr konungr bad gørwa kumbl thøsi æft Gorm fadur sinn auk æft Thyrwi modur sina, sa Haraldr,

es sjer wann Danmark alla auk Norweg auk Dani gærdi kristna.

I vort Nutidsmaal vil det ordret oversat lyde: Harald Konge bad (ɔ: bød) gøre Mindesmærke dette efter Gorm, Fader sin, og efter Thyre, Moder sin, den Harald, som sig vandt Danmark alt og Norge og Danerne gjorde kristne.

Atter nogle Aarhundreder længere ned i Tiden er følgende Prøve af Dansken i jyske Lov (1241):

Mæth logh skal land bygiæs. æn wildæ hwær man oruæs at sit eghæt. oc latæ mæn nytæ iafnæth tha thurftæ man ækki logh with.

Det vilde nu hedde:

»Med Lov skal Land bygges, men vilde hver Mand nøjes med sit eget og lade Mænd nyde jævned (ɔ: Billighed), da behøvede man ikke nogen Lov«. Jeg tilføjer, at de to Ord, som her volder særlig Vanskelighed for en Nutids Læser: »orves«, at nøjes, og »torre ved«, behøve, findes endnu den Dag i Dag i levende Brug i Jylland.

Fig. 1. Gorms og Thyre Danebods Runesten ved Jellinge.

I disse givne Eksempler findes et Par Prøver af hvad jeg kunde kalde Nutidssprogets Rodstok; fra et Sprog som dette, i mange Maader i Udtryk og Form fjernt og fremmed for Nutidsmaalet, tungt og stift i Sammenligning med vort Sprogs lette og smidige Skønhed, er i Aarhundredernes Løb, mens Slægt fulgte paa Slægt, under mangfoldige skiftende Paavirkninger saavel inde som ude fra, vort Sprog groet op, har baaret Blomst og Frugt. Vi synger om vort dejlige Modersmaal med den milde Klang:

> Og Aarene rulle og skiftes om paa Jord,
> og vore Navne glemmes, som Sne, der faldt i Fjor;
> og Slægt efter Slægt segner hen paa Nornens Bud,
> men hun er saa ung og saa yndig sér hun ud.

Erfaring viser jo nu imidlertid, at hverken vort Maal eller andre fremmede Sprog er i den Betydning en Enhed, at vi alle taler ens. Jyden taler sit Maal, Fynboen sit, Sællænderen og Bornholmeren hver deres. Hvoraf kommer saa det? Hvorledes opstaar Dialekter?

Jeg begynder med Barnet, som i de første 2—3 Aar af sit Liv lærer sit Modersmaal. I disse Aar af ethvert Menneskes Liv fæstes ved Efterligning af de ældres Tale hos Barnet Udtale, Betoning; Sprogets Bygning, Former, og Ordforraadet, forsaavidt Barnets Tanke er i Stand til at rumme eller forstaa Ordene, samles. I Aarenes Løb, eftersom Barnet udvikles, bliver dets Ordforraad rigere, nye Forestillinger, Tanker og Følelser opstaar, nye Ord og Udtryk kommer til, bestandig modtages Ordene og deres Former ved Hjælp af Øret fra de ældres Tale, og var der ikke andre Kræfter og Forhold i Virksomhed, maatte man jo antage, at den nye Slægt bestandig i sin Tale var en fuldstændig tro Kopi af den ældre, der lærte den op, saa at man kun kunde tænke sig en Forandring, en virkelig Forandring, naar et fremmed Maal ved en politisk Omskiftelse blev paatvungen Slægten.

Erfaring viser imidlertid klart, at Sproget uafhængig af udenlandske, fremmede Paavirkninger, Slægtled efter Slægtled ændres. I gamle Dage var Romersproget, Latinen, Talesproget baade i Italien, Frankrig og Spanien. Det havde efterhaanden fortrængt alle andre Sprog i disse Lande. Det mest overfladiske Kendskab til Italiensk, Fransk og Spansk viser, at disse moderne Sprog er himmelvidt forskellige fra deres Stamsprog, og de er saa forskellige indbyrdes, at Beboerne af de forskellige romanske Lande maa lære hverandres Sprog for at kunne forstaa hverandre. Vi behøver dog ikke at gaa til fremmede Lande, et Blik paa det alt meddelte vil gøre Forskellen mellem gammelt og nyt tydelig. Sammenligner vi Runestenenes Sprog eller de gamle Loves Sprog med det Dansk, som nu tales, viser den store Forskel sig straks. En stor Mængde Ord forstaar vi ikke mere, de er gaaede af Brug, forsvundne i Tidens Løb; de Ord, vi forstaar, ser os underlig fremmede ud, saaledes »Konungr« for Konge. Her har vi nok et Mellemled i det digteriske Udtryk »Konning«, men fremmed og sært ser selv det mest bekendte ud for os. Ja, vi behøver vel ikke en Gang at gaa saa langt tilbage. Mange Steder paa Landet, hvor Rigsmaalet overalt nu stærkt gør sin Indflydelse gældende, er der stor Forskel mellem de gamles og de unges Tale, og det baade i Ordforraad, i Ordenes Bøjning og deres Udtale. Om blot vore Oldefædre kunde staa op af Graven, vilde vi kunne høre kendelig Forskel paa deres og vor Tale. Udtryk, som jeg kan mindes brugte af gamle i min Ungdom: »Sjorte« for Skjorte, »Sjold« for Skjold, »Vindevær« for Vindue, »Orreværk« for Orgel vilde jo nu om Tider vække Forundring og bringe Folk til at trække paa Smilebaandet.

Der maa være et Forhold, som, idet Ordet forplantes fra Slægt til Slægt, paavirker og omdanner det, og et saadant er ikke vanskeligt at paavise.

Først da dette: Ordet opfattes gennem Øret, efterlignes saa, men i Efterligningen vil der atter blive smaa Forskelle fra det oprindelige, Øret opfatter ikke fuldstændig nøjagtigt, Stemmeredskaberne hos den hørende efterligner ikke, om jeg tør bruge Udtrykket, matematisk nøjagtigt. Maaske kan jeg tage et Billede fra en Forskrift, Eleven kopierer, søger at komme saa nær som mulig, men selv om han naar videst i Efterligningen, bliver der smaa Forskelle tilbage, og fortsatte man med en hel Række Kopier, hvoraf ingen uden den første gik tilbage til det oprindelige Mønster, men den ene i en lang Række-

følge efterlignede den nærmest foregaaende, vilde snart store Forskelle blive kendelige. Saaledes, tænker jeg, er Forskellene paa Sproget fra det ene Slægtled til det andet smaa og næsten ukendelige, men eftersom Slægterne følges i Aarhundredernes lange Rækkefølge, summeres Forskellene op, de mange Bække smaa gør omsider en stor Aa, Sproget omdannes, Udtale, Bøjning, Betoning ændres.

Hertil kommer endnu et andet Forhold. Under Slægternes Liv finder en aandelig og materiel Udvikling Sted. Forhold i Hjem, i Samfundet omdannes, gamle Fornødenheder og Brugsgenstande sættes i Pulterkammeret, glemmes. Den gammeldags Tranlampe og Peberkværnen var i min Barndom almindelige i Vestjylland, nu kendes de ikke mere; man maa søge Stumperne af dem i offentlige Samlinger. Pottekakkelovnene, der var næsten i hvert Hus i Potteegnene i Jylland, er i den Grad glemte, at det endog har været vanskeligt at forestille sig deres Udseende, og et Par enkelte af Potterne gemmes som en stor Sjældenhed i Folkemusæet. Mangfoldige nye Fornødenheder, nye Brugsgenstande dukker op, jeg kan blot nævne Udtryk fra Jærnvejsvæsen, Telegrafen, Telefonen, Gas, Petroleum, Elektricitet, hvortil i de sidste Aar er komne Cyklerne, Ridehjulene og Væddeløbene. Hver enkelt af disse Ting medfører Snese eller hundreder af nye Udtryk, mange er fremmede Gæster, som man affinder sig med, som man kan bedst, kort: Nydannelsen af Sprogets eget Malm finder Sted, Indvandringen fra Engelsk, Fransk, Tysk, Græsk, Latin trænger sig frem, mens Ordforraadet stærkt omdannes og udvides. Jeg har saa her endda blot nævnt enkelte af de Forhold, der i vore Dage har givet Anledning til en saadan Paavirkning, der er mange, mange flere.

Mens nu alt dette nærmest er ydre Paavirkninger, kan aandelige Bevægelser i Folkets eget Liv, politiske, sociale, religiøse, digteriske, sætte deres Præg i Sproget. Lad en stor Digter opstaa med fint Øre for Sprogets ægte Malm, hans Værker vil blive læste af alle, paavirke Sproget hos alle. Er Digteren norsk — der er jo i vore Dage en Række norske Forfattere, Lie, Bjørnson, Ibsen, Kielland, der kendes og læses af hvert dannet Menneske inden vort Lands Grænser — ja, saa paavirker deres Maal vort, Udtryk, Bøjninger falder os i Øret; vi optager dem først med Bevidsthed om, at de er fremmede; den næste Slægt har glemt det, de er nu blevne Borgere i vort Samfund, vi kendes ved dem som vore egne. Men under alle disse Paavirkninger omdannes Sproget fra Slægt til Slægt.

Altsaa, Sproget ændres uafladelig. Nu er det jo klart, at hvor en større eller mindre Gruppe af dem, som taler samme Sprog, ved Naturforhold, brede Aaer, store Skove, Mosestrækninger, Have, skilles fra andre Grupper, der vil Ejendommeligheder fæste sig, saa hver mindre Gruppe faar sine Særheder, sit begrænsede Landskabsmaal, sin Dialekt, og selv om et Land befolkes fra én Familie, vil det i Tiden faa Landskabsmaal i Hobetal: Jo større Naturhindringerne er, der skiller Landskab fra Landskab og som en Følge deraf, jo mindre Samkvem der findes mellem Beboerne, jo større vil Forskellene i Sproget blive, hvad der tydelig kan sés i vore store Nabolande Norge og Sverige. Men selv i vort lille Land volder f. Eks. Limfjordens Grænse betydelige Forskelle i Folkets Maal Syd og Nord for den.

Af de mange enkelte Landskabsmaal, som der tales inden for vort Fædrelands eller hvilket som helst andet af de store Kulturlandes Grænser, faar atter et enkelt en særlig raadende Stilling overfor de andre, det bliver Fællessprog, Rigsmaal. Det bliver det, hvor Kulturudviklingens Tyngdepunkt falder, i Reglen det Landskabs Dialekt, hvor Folkets Hovedstad kommer til at ligge. Jeg tænker ikke herved blot paa det Sted, hvor Regeringens Sæde er eller Kongens Slot er bygget, men fornemmelig paa den By, hvor Midtpunktet er for Folkets aandelige saavel som materielle Interesser, Sædet for Videnskab og Kunst, for Handel og Industri. Saaledes er hos os en af de østdanske Dialekter, fordi Hovedstaden ligger paa Sælland, bleven Rigsmaal; gjorde man det Tankeeksperiment at henlægge Tyngdepunktet for vort Lands Kultur til Vestjylland, hvem véd, om ikke saa Hs. Majestæt Kongen var kommen til at sige som Vestjyden »A« for »Jeg«, og den illiterære Dialekt, der tales ved Kysten af det store Hav blandt Bønder og Fiskere var blevet Sproget, hvori Oehlenschlæger og vore andre Digtere havde sunget om vort Lands Skønhed og vort Folks Lykke.

Paa Rigsmaalet har naturligvis i Aarhundredernes Løb mange Kræfter arbejdet. Hver en indvandret Provinsbo, der kom til Hovedstaden, hver en Intelligens inden Byens Mure, Købmænd og deres Handelsforbindelser, Haandværkere og Industridrivende, hver giver sit lille Bidrag. Rigsmaalet, Fællessproget, udvikles, tildannes, afslibes, bliver ikke blot Rigets Maal, men det rigeste af Landskabsmaalene, fordi det skal tjene de fleste og største Interesser.

Saavidt angaaende dets Oprindelse. Et Forhold mere kommer i Betragtning, ikke blot Ordforraad og Ordformer, men Udtalen. Man kunde jo tænke sig, at en Mand skrev Fællessproget til Fuldkommenhed, saa der end ikke var Spor af Dialekt at finde i hans Bogstaver og Ordformer, men at han røbede sig som Bornholmer, Fynbo, Jyde i det Øjeblik, han lukkede Munden op. Hvilken er da den lovgyldige Udtale af Rigsmaalet? Derpaa kan der for Tiden neppe gives andet Svar end: den *dialektfri*. Med andre Ord: saasnart man kan høre paa en Person, der taler vort Sprog, hvorfra han er, kan høre jyske, fynske, københavnske Ejendommeligheder i Udtale og Betoning, saa taler han endnu ikke Fællessproget fuldt ud rent. Det sker først, naar den kyndige maa sige; »jeg hører kun i den talendes Mund mit Sprogs Musik, ingen Bilyde, som røber, fra hvilket Landskab han er kommen.« Med Hensyn til Udviklingen af et saadant Fællessprog er jo nu vort Land særlig gunstig stillet. Der er kun én stor By, København, som er Midtpunkt for Landets Aandsliv og Kultur, Afstandene er smaa, Folket er lille. Ganske anderledes vil Forholdene stille sig i de store Lande, vi er omgivne af.

I Norge er der saaledes to store Byer i forholdsvis stor Afstand fra hinanden, Kristiania og Bergen, som hver har sit Maal; i Sverige er det samme Tilfældet med Stockholm og Göteborg. I England har Londons Beliggenhed i Sydengland gjort, at Sydengelsk er blevet det officielle Rigsmaal, men Skotland med Edinburg og Irland med Dublin kræver Plads for deres Maal. At Paris ligger i Nordfrankrig har i

Rigsmaalets Udvikling der givet Nordfransk Overvægten. I Tyskland er de mange forskellige Landskabsmaal stærkt fremtrædende i alt Fald i Udtalen. Efterhaanden som Berlins Indflydelse vokser ved dens Stilling som Rigets Hovedstad og dens store Universitet, er det vel rimeligt, at den dannede Udtale derfra vil blive slaaet fast som den normale for det tyske Fællessprog.

Altsaa siger vi for vort eget Sprogs Vedkommende, at den dialektfri Udtale er Mærket for Rigsmaalet. Bliver Vers fremsagte eller sungne med haardt d for blødt d inde i Ordet og med r for d i Udlyd, vil det nærmest virke som Parodi, f. Eks.:

Mo-d-ers Navn er en himmelsk Lyr,
saa vi-d-e som Bølgen bloner,
Mo-d-ers Røst er den spæ-d-es Fryr,
og glæ-d-er, naar Issen groner!
Sødt i Lyst og sødt i Nør,
sødt i Liv og sødt i Dør,
sødt i Eftermælet!

Dog kunde der findes Egne i Jylland, hvor slig Udtale vilde gaa fuldstændig uhørt forbi, naar Tilhørerne var indfødte, som alle bruger den; thi Dialekterne er en Kendsgerning.

Lad os først prøve at sætte et Skel mellem de nordiske og de nær beslægtede germanske Sprogarter. Vi har Kendeordet sat bagefter, siger: Mand-en, Kone-n, Barn-et, mens Tyskerne sætter det foran: der Mann, die Frau, das Kind. Tysken har ogsaa beholdt forskelligt Kendeord til de forskellige tre Køn, mens vi kun her i Danmarks Rigsmaal har Fælleskøn og Intetkøn. Fremdeles kan der sættes et Skel ved Lideform (passiv) af Udsagnsordene. I de nordiske Sprog dannes den ved Tilføjelse af -s, der er opstaaet af et oprindeligt sig, kan jo, i dansk i det mindste, ogsaa dannes ved Omskrivning ved »blive«, medens den i tyske Sprogarter altid dannes ved Omskrivning. Vi siger i Handleform (aktiv): jeg bærer, i Lideform: jeg bæres eller *bliver* baaren, men paa tysk hedder det altid: ich trage, ich *werde* getragen. Selv en meget ringe Kendskab til tysk vil gøre disse Forskelle indlysende; thi man møder dem i hver eneste Sætning.

Til de nordiske Sprog regner vi dansk, svensk, norsk, færøisk og islandsk. Shetlandsmaalet, som ogsaa har været nordisk, lever kun som Rester i Stumper og Stykker, overvundet af engelsk, og gaar sagtens Døden i Møde.

Dansk skiller sig fra svensk og de andre nordiske Maalarter ved sin bløde Udtale; vi har mistet Bøjningsendelserne i Navneordene og har faaet e for a, i, u i Oldsproget og i Stedet for p, t, k: b, d, g. Svenskerne siger tapa, taka, låta, vi tabe, tage, lade, og med svensk stemmer heri de øvrige nordiske Maal, de har beholdt de nævnte »haarde« Medlyd og langt mere af de oprindelige Bøjningsendelser end dansk.

Vender jeg mig til vore egne Landskabsmaal, da falder straks store Grupper i Øret: Nørrejysk, de forskellige danske Sprogarter i Sønderjylland og paa Øerne Samsø, Læsø og Anholt, har sine Ejendommeligheder. Dernæst kommer Fynbomaalet. Storebælt sætter Skel ligesom Lillebælt, østen for det er Sællandsmaalet samt Øbomaalet paa Langeland, Laaland, Falster. Endelig har Skaane som Bornholm danske Maalarter.

Halland og Bleking er, skønt gamle danske Provinser, svensktalende.

Man pleier nu om Tider at sondre mellem Vestdansk og Østdansk; i det hele og store gør det fire Mil brede Storebælt Skellet: vest for det Vestdansk, øst for det Østdansk, hvortil ogsaa Øbomaalene regnes, og et af de Mærker, vel det som er lettest at gribe, mellem de to Sproggrupper i vort Fædreland, hvorved de adskilles, er dette, at paa Sams, Bornholm, i Skaane bøjes hos en Del Udsagnsord Tillægsformen, Participiet, og har Former paa -n og paa -t, Sælland har kun -t; Jylland, Fyn, Langeland kun -n. Paa Sams siger man: jeg er buden, tagen, reven, og: jeg har budt, taget, revet, mens de samme Ord i Jylland kun har den ene Form: jeg er eller har buden (boden), tagen, reven.

Blandt de bestaaende Landskabsmaal er jysk det, som har det største Areal, og selv ved et kort Bekendtskab med Folket opdager man store Forskelle mellem øst og vest, syd og nord. Det stærkest og først i Øre faldende Skel mellem sællandsk, Øbomaalene, fynsk og Jydernes Tale, kort alle Landskabsmaalene vest for Lillebælt, er dette, at Jyden siger »a« eller »æ« til sig selv, medens Folket øst for Lillebælt siger »jeg«. Det var ét, men dertil kommer det næste, at Jyderne udelader det tonløse -e i Endelserne; han siger ikke: tale, tænke, ikke: røde, sorte, ikke: Huse, Heste, men: tal', tænk', rød', sort', Hus', Hest'. Derpaa kendes han straks, og det kan ske, at en Sællænder, som ikke har hørt den Tale før, knap tror sine egne Øren, naar han hører den. Blandt de jyske Landskabsmaal er der atter et let og stærkt iørefaldende Skel mellem østjysk og vestjysk. Østjyden siger: Manden, Konen, Barnet; Mændene, Konerne, Børnene. Vestjyden gør ingen Forskel paa Kønnet, naar undtages sønderjysk i Enkelttallet, hvor man skelner mellem en og et: en Mand, et Barn; men i den bestemte Form siges i hele det vestjyske Omraade: æ Mand, æ Kon', æ Barn; i Flertal: æ Mænd, æ Kwonner, æ Børn. Af dette Forhold har Østjyderne lavet en Vittighed. De fortæller nemlig, at Vesterboerne er saa kræsne, at de siger æh! til en Pandekage, som dog er en Højtidsret; dette er jo rigtigt, thi medens Østjyden siger: Pandekagen, siger Vestjyden: »æ Pandekag'!«

Naar man tager den efterhængte eller foransatte Artikel som Mærke, udgøres Skellet mellem østjysk og vestjysk af Silkeborgsøerne, følger derefter Gudenaaens Løb mod Nord, for, hvor Aaen drejer mod Øst til Randers, at fortsætte mod Nordvest til Hjarbæk Fjord og afsluttes endelig ud imod Vesterhavet ved nogle store Mosestrækninger, der danner Grænsen mellem Hanherrederne og Vendsyssel. Øst og Nord for denne Grænse siges »Manden«, Syd og Vest for den »æ Mand«, ganske vist dog paa Hanherredernes Maal nær, der staar som en Mellemting mellem Østjysk og Vestjysk.

Saa er der Ordet for det østdanske jeg, »a« eller »æ«. Thyboerne og nogle faa Sogne, der grænser til Thy Syd for Fjorden, har æ-Maalet, ligeledes Sønderjylland, saaledes at Grænsen mellem a og æ omtrent bliver en Linie, der begynder i Vest lige syd for Ribe og strækker sig mod sydost omtrent til Gjenner Fjord mellem Haderslev og Aabenraa.

Selve Sprogskellet mellem dansk og plattysk eller

frisisk begynder østpaa Nord for Flensborg Fjord; for en Menneskealder siden var endnu de nordlige Sogne af Angel dansktalende; Grænsen gaar saa Nord om Flensborg, krummer sig stærkt mod Syd op mod Husum for atter at bøje mod Nord og efterlade en smal Kyststrækning til Friserne. Syd for Tønder kommer atter Sprogskellet; Rømø er vel helt dansktalende, ligesom den nordre Ende af Sild.

I Grænseegnene, hvor der almindelig tales to Sprog, i de frisiske Egne endog tre, dansk, plattysk og frisisk, findes ingen Steder en virkelig Sprogblanding, men dér tales de forskellige Sprog, enten dansk eller tysk eller frisisk, med fuld Bevidsthed om det Sprog, som bruges. Mens Ordforraadet kan være stærkt blandet, følges de forskellige Sprogs Bøjning og Grammatik nøjagtigt.

En Dialektejendommelighed foruden »æ«, hvorpaa man straks kender Sønderjyder, er langt a fælles med Rigsmaalet i Ord som: tale, fare o. s. v., der har nørrejysk taal' eller tol', faar' eller for', mens der sønden Aa siges tal', far'. Det var ét. Hertil kommer endnu d i Udlyd, det bliver til r. En Remse, som ellers gør Løjer med Skjærnboernes Tale, har jeg ogsaa hørt anvende om Sønderjyder; de siger: »Mar i æ Far, Grør i æ Gryr', aa en hvir Stur ur aa æ Mørring«.

I Gjern Herred og Silkeborgegnen bliver -d til -j, og Folkene dèr haanes ved at man raaber efter dem: »Fajet aa Majet aa Gryjen aa Grøjen aa Gryskien«. Udtalen af d er i det hele en Vanskelighed; Fynboerne lader det helt falde i Udlyd, men ogsaa i Forlyd kan dette gamle, skikkelige Bogstav gøre slemme Knuder. I nogle Sogne i det nordlige Djursland hedder det: »Hvem er re ra, ren Mand, ræ kom?« ɔ: hvem er det da, den Mand der kom?

Ét Skel, der gaar i Retningen af Vest til Øst noget Syd for Limfjorden dannes ved Udtalen af v; i Forlyd foran a, aa, o og efter h, s, t i de øvrige nørrejyske Dialekter udtales w for v, altsaa Wand, Waas, wol, hwad, Swar, twær, men ellers beholdes v-, Nord for denne Linie kendes slet ikke Rigsmaalets v, men altid bruges w med en Udtale som det engelske w, f. Eks. i will, what. Dette har naturligvis Folkespøgen atter grebet og lavet en Sætning: »a wælt i æ wæjster Wajsgrob o æ wæjster Wæj te Læwig«, jeg væltede i den vestre Vasegrob (Landevejsgrøft) paa den vestre Vej til Lemvig.

Vendelbomaalet Nord for Limfjorden er særdeles ejendommeligt. Det har beholdt de tre Køn; de siger »i Hest«, best. »Hesti«; »en Kow«, best. »Kowen«; »e Baan«, best. »Baant«. Dernæst har de en til den norske og svenske svarende Udtale af kj- som tj-, de siger tjær, tjøn, for kjær, kjøn, foruden mange andre Mærkeligheder, og det vil ikke være let at forstaa for en fremmed, der første Gang hører det, selv om han ellers maatte være nogenlunde vel kendt med de andre jyske Dialekter.

Molboerne paa Djursland, som ikke altid er Genstand for den mest godmodige Spot, maa ogsaa holde Lyset med Hensyn til deres Maal; de rejser til Aarhus, sælger »Grin« og køber »Latter«, ɔ: sælger Gryn og køber Lægter. De, saavel som Nordsamsingerne, udtaler i for y og e for ø.

En Ejendommelighed ved vort Maal, og som volder alle Udlændinge, der gør Forsøg paa at lære det, stort Besvær, er Stødtonen, en særegen Udtale af Selvlyd og Medlyd, som fremkommer ved at Stemmebaandene under Udtalen af Lyden i et Nu klappes sammen for atter straks at aabnes. Den findes i Ord som se', so', træ', og jeg betegner den ved et Komma, sat efter Selvlyden; eller i stol't, Mand', i Slægtnavnet Møll'er, derimod ikke i Møller, Manden, som maler Korn. Den forsvinder i den sydlige Del af det dansktalende Sønderjylland, findes ikke i Sundeved eller paa Als, saalidt som i Sydfyn, paa Øerne Syd for Fyn, Langeland, Sydsælland, Laaland, Falster, Møen, Bornholm og i den gamle danske Provins Skaane.

Et gammelt Ord siger, at der alle Vegne er nok af Jyder, Jøder og Graaspurve; det er muligt. I Jylland har der til visse Aarstider været nok af Fynboer i Skikkelse af Humlemænd, der priser deres Vare og siger: »Min Kone har brygget paa den tre Gange, og den er lige god endnu!« Dette er jo naturligvis Jydernes Slethed, som paadutter Fynboerne saadant, men deres fra det jyske stærkt afstikkende Maal har alle Vegne vakt Opmærksomhed. Fynboen siger »jæj« til sig selv, han siger, som Jyden vrænger efter ham: »Hundi sprang paa Katti, og Katti sprang paa Kakelovni og vældt' Sætti (Fadet) ner i Skidti.« Her er mærket den fynske Ejendommelighed: der er tre Køn som i Vendelbomaalet, for Hankønnet -i, for Hunkønnet -en, for Intetkønnet det sædvanlige -t el. -et.

Fynboen synger:

> Maani hanj sitter i sorten Sky
> aa skinner saa grueli dejli,
> hanj venjer sit Ansigt imo vor By;
> aa Haans, je ka se det saa brejli!«

Hvor der skulde være et -dd- el. -d bliver der -tt- og det udlydende -d slettes; derfor hedder det her »sitter«, ikke »sidder«, og »imo«, ikke »imod« o. s. fr. Jævnlig forekommer ogsaa »jære« for »Gjærde« i hans Maal, og man kan kende ham paa Ord som »hæjr« for her, »dæjr« for der, »hæjl« for Hæl, »Knæj« for Knæ.

I det sællandske Bondemaal findes her og der endnu tre Køn, men det sker paa Sælland som alle andre Steder, at Fællessproget breder sig stærkt og udsletter efterhaanden Dialektejendommelighederne. Sællænderen har: kende, kær, køn, ikke som Fynbo og Jyde: kjende, kjær, kjøn; han siger »Støwe«, »høwse«, »bøwser« for Stue, huske, Bukser; jeg vil »yd«, den sorte »Styd«: han udtaler »Væjr« for Vejr, »Læjr« for Læder, »Blæjre« for Blære; »Køsbær« for Kirsebær og »nøre« for nede.

Øbomaalene har, som alt bemærket, ingen Stødtone, ogsaa de har de oprindelige tre Køn, og kan kendes ved Udtalen »tjær« for kjær, »tjøre« for kjøre. Omvendt, hvor Forlyden er tj-, sættes i Udtalen i Stedet kj-, saaledes: »Kjære« for Tjære, »Kjørn« for Tjørn, og i Stedet for skj-, stj- sj-, saaledes: »Sjærne«, »sjæle«, »Sjorte« for Stjærne, stjæle, Skjorte.

Tiderne og Naboerne har handlet ilde med vort Fædreland, 1658 tog Sverige Skaane, Halland og Bleking, Norge blev 1810 løsrevet fra Danmark og som selvstændig Stat forbundet med Sverige, og 1864 mistedes Lauenborg, Holsten og Sønderjylland, baade den dansk- og den tysktalende Del, og nu ligger

Grænsen for det talte danske Almuesmaals Omraade uden for det Land, der lyder under Kongen af Danmark. Imod Syd er den alt nævnet, imod Øst falder den sammen med den skaanske Grænse mod Sverige.

Har de vestjyske Maal tabt mest af de gamle Bøjningsformer, som hørte Oldsproget til, har østdansk, ɔ: skaansk og bornholmsk, beholdt mest. Vestjyden bortkaster Udlyden, hvor Ord endes paa e, siger ikke: Kage, bage, men: Kag' el. Kaag', bag' el. baag'; Bornholmeren derimod Kaga, baga; han har bevaret i Udlyd det ældgamle a. Desuden har han til Forskel fra Øbomaalene og Sælland holdt fast paa forskellige Endelser for de tre Køn i Tillægsord saavel som i Tillægsformen af Udsagnsordene; det hedder en søder Syp, en sød Kaga; Horrinj (Drengen) er sjøger, ɔ: syg; Pajan (Pigen) e sjøg; i Intetkøn: sjøgt; han e føder, hon e fød. Her kan ogsaa mærkes, at der er forskellige Endelser, der angiver Navneordenes Køn: Horrin*j*, Paja*n*, Huseð, hvad der svarer til Vendelbomaalets Former, ligesom til adskillige af de andre Maalarter. Endelig er Flertalsmærket i Udsagnsord beholdt. I vor daglige Tale er det bortfaldet vel alt for Aarhundreder siden: jeg taler, husker; vi taler, husker, saaledes vil enhver af os udtrykke sig; mange skriver endnu: vi tale, huske; i særlig højtidelig Tale kan disse Former endnu høres som i Kirker eller i Skuespilleres Foredrag. Saavidt vides er disse Bøjningsformer ellers tabte alle Vegne undtagen i skaanske og bornholmske Maal. Paa Bornholm hedder det: »ja hausar ed«; i Flertal: »vi hausa ed.« Det er det danske Sprogs yderste Grænse mod Øst. Dertil kommer det andet Sted, hvor Flertalsformerne i alt Fald for en Menneskealder siden endnu brugtes, det var Fjolde Sogn tæt ved Husum, det sydligste Sted, hvor dansk Tale hørtes: æ gæer, vi goa, jeg gaar, vi gaar; æ gik, vi ging, jeg gik, vi gik, den sidste Form maaske paavirket af tysk.

I Bogstavernes Udtale kan endnu mærkes, at bornholmsk har »stemt« s, der sædvanlig skrives z; der udtales: fryza, huzed. Dette s, der høres overalt i Nordtyskland og her af indvandrede Tyskere i Forlyd, i Ord som: sein, sich, sammt osv., men som vi slet ikke kender i Rigsmaalet, frembringes, naar man under Udtalen af vort s lader Stemmebaandene klinge med. Det findes ogsaa i mere sammensatte Lyde saaledes: dzjæs = Gæs; dzjora = gøre; derimod siges: tsjød = Kød; tsjøllenj = Kylling, alt fra Bornholm.

Mens Rigsmaalet har udviklet sig under mangfoldige Paavirkninger, der er komne udenfra, har Almuesmaalene til den sidste Menneskealder, skønt ogsaa berørte af ydre Indflydelser, faaet Lov til mere i Stilhed at vokse deres egen naturlige Vækst. De har vel optaget en Del Fremmedord, tit misforstaaede og i Udtalen næsten ukendelige. Mange er blevne omgjorte, saa der lægges en Mening ind i de uforstaaede Ord, f. Eks. »Suppe-bær-ind« for Suppeterrin. En Terrin brugtes i de vestjyske Bondestuer kun ved Gilder og til at sætte Suppe paa Bordet i; »Kjørilejs«, Kyrie eleison, et Brudstykke af en kirkelig Vekselsang: »Herre, forbarm dig!« »Omvendt Napoleon«, ɔ: ungventum neapolitanum, neapolitansk Salve; ja, ungventum, Salve, skal ogsaa i Kvaksalverrecepter kunne findes i Formen: »unde-vælte-mig«. Slige Udtryk pleier man med et halv fremmed Ord at kalde »Folkeetymologier«.

Landskabsmaalene har imidlertid ogsaa gjort en anden Gerning. De har bevaret Ord, som man i Litteratursproget kun finder i fjærne Tider, som »Ble«, Lagen; »Døn«, Lugt; »hviste«, kaste; »strag«, stiv: »øbe«, raabe. I sædvanlig daglig Tale bruger Bonden Ord og Udtryk, som ellers kun findes nu til Dags i Digteres Værker. En »Abild« er i Vestjylland det sædvanlige Navn til Æbletræet; »Aksel«, Skulder; »Davre«, »hartad«, »Kvæld«, »Stegers« er ganske sædvanlige Ord. Den ældre jyske Bondekone siger ikke: vaske, men hun »toer« sine Hænder, »toer« sit Linned, sætter »To«vand til Ilden, naar hun om Middagen skal »to« op.

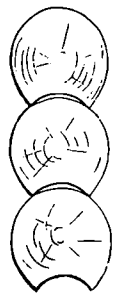

Fig. 2. Sammenlaftede Tømmerstokke.

Almuesmaalene ejer en Rigdom af Udtryk for alt Bondens Arbejde, hans og hans Hustrus Syssel inde og ude, men Rigsmaalets, Litteratursprogets, Plads kan ingen Dialekt udfylde.

GAMLE BYGNINGSFORMER.

Saa snart der tales om Bygningsformer og Bygningsskik, vil der tillige blive Spørgsmaal ej blot om, til hvilket Brug der bygges, men om Bygningsæmnet. Derfor bliver Forskellene saa store mellem vort Land, hvor der bygges Huse af brændte Mursten og Tømmer, og vore Naboer i Norge og Sverig, hvor Bygningsæmnet er Tømmerstokke og Brædder. Mursten tillader at opføre Bygninger af noget nær alle mulige Former, de retter sig villig efter Byg-

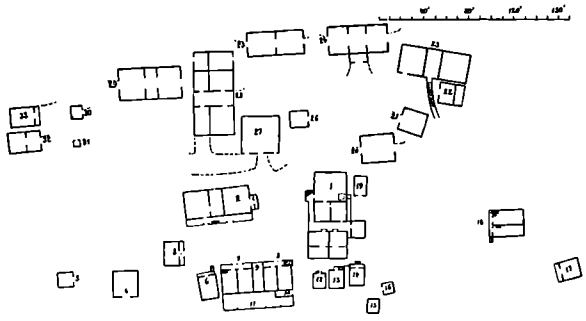

Fig. 3. Gaarden Haakenstad i Vaage.
1 Stuehuset, hele Huset med øvre Stokværk. 2 Gæstehus med flere Værelser og øvre Stokværk. 3 Folkestue. 4 Stabbur, Madbod paa Stolper. 5 Bagerhus. 5 Brødhus, hvor de tørre Fladbrød gemmes. 7-8 Korn- og Madboder med øvre Stokværk. 9-10 Vognhuse. 11 Vedskjul. 12 Madbod. 13 Mælkebod. 14 Madbod. 15 Vaskehus. 16 Kværn. 17 Kornbod. 18 Kornbod med øvre Stokværk. 19 Hestestald. 20 Faarehus. 21 Grisehus. 22 Foderhus. 23 Lo og Lade. 24-25 Kostald. 26 Hestestald. 27 Hestestald med Hølade over. 28 Lade. 29 Kostald. 30 Varmehus, hvori Kreaturernes Drikke varmes om Vinteren. 31 Brønd. 32 Vaskehus: 33 Tørrehus. Saa savnes endda Smedjen, der findes paa enhver større Gaard, men sagtens har ligget for langt borte til at komme med.

mesterens Tanke. Skal der indsættes nye Vinduer, Døre, skal Bygningen ændres eller øges, behøver man blot at slaa Huller i Muren med Staalstangen, mure

op paa ny, og alt kan faa sit gamle pyntelige Udseende igen. Hvor der bygges af runde Tømmerstokke, bliver Ændringer meget vanskelige, naar ikke det gamle helt skal forstyrres eller ødes.

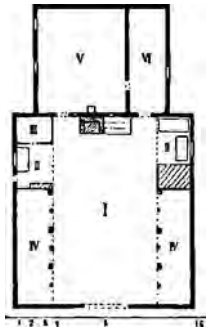

Fig. 4. I »Dielen«, den store Lade. II Rum med Bord, hvor man spiser. III Kammer. IV Stalde. V-VI Stuer.

I Norge lægges først en firkantet Ramme af Tømmerstokke paa Syldstenene, de »laftes« sammen i Hjørnerne paa den Maade, at de i Hjørnet krydslagte Stokke halvt hugges ind i hinanden, saa de yderste Ender, Bjælkehovederne, stikker lidt frem. Paa denne Maade lægges den ene Ramme af Stokke oven paa den anden, indtil Væggene har naaet den ønskede Højde. Siderne, der vender mod hinanden, af Tømmerstokkene er samlede saaledes, at bestandig den nederste Bjælke beholder sin Runding opad, mens den tilsvarende overliggende Stok har en udhulet Rende, der ved Randene skal slutte meget tæt til den underliggende. I Mellemrummene stoppes lidt fint Mos for at tætte. Undertiden sattes nogle Trænagler mellem Stokkene for at de ikke skal forskyde sig. Skal nu Huset have fast Skillemur indvendig, maa den laftes ind i Husets Sidevægge, samtidig med, at disse bygges højere. Man kan derfor udenpaa Huset se Bjælkehovederne af Mellemvæggene stikke frem mellem Lagene af Tømmerstokkene.

Fig. 5. Længdesnit af en Gaard i Ostenfeld, hvor man ser Køerne i deres Baase.

Det er nu let at forstaa. at der ikke godt kan

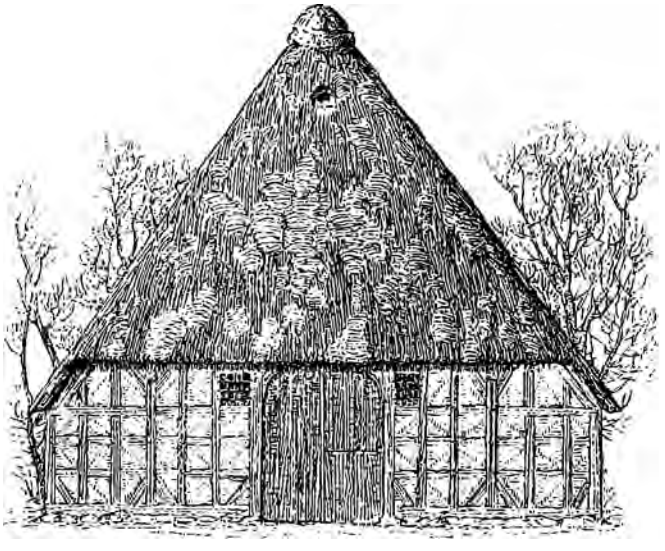

Fig. 6. Hovedfacade af en Bondegaard i Ostenfeld.

gøres om paa den Slags Bygninger; tilmed var Skoven nær, og der var Træer nok, deraf var atter

Følgen, at, naar man behøvede et nyt Rum, foretrak man at bygge et nyt Hus frem for at gøre om paa det gamle, saa der kunde i Tidens Løb om Gaarden gro op lige saa mange Huse, som vi har Værelser og Udhusrum. Som et lærerigt Eksempel paa dette Forhold findes her ovenfor en Grundtegning af Gaardspladsen paa Gaarden Haakenstad i Vaage.

En slig Ordning af Bondegaardens Bygninger vilde vel have været umulig i Danmark, om ikke af anden Grund, saa fordi Tjenestefolkene vilde have gjort Oprør mod at gaa de lange Veje fra Hus til Hus under aaben Himmel.

Til Sammenligning hensætter jeg en anden Grundtegning af en Husbygning fra vort Folks og vort Sprogs gamle Sydgrænse, Indretningen af en Bondegaard bygget i saksisk Stil fra Dannevirkeegnen. Dér er alt samlet under ét Tag, og der er intet til Hinder for, at Karlene, naar de ryster Halmen op efter at have tærsket, kan passiare med Pigerne, der staar med deres Arbejde ved Arnestedet. Alle Rummene, de, hvori Kvæget og de, hvori Mennesker færdes, udgør noget nær et eneste Rum, og Røgen, der i Tidens Løb har sværtet alt Tømmerværket, trækker langs hen under Loft og Tag, bliver saalænge, den har Lyst, ser sig om i alle Kroge og snor sig omsider langsomt og besindigt ud fra Enden af det store Hus, ikke gennem en Skorsten, men derimod gennem et Hul.

I de frisiske Gaarde paa den gamle danske Grænse mod Vest og Sydvest har man ligeledes været betænkt paa at samle alt under ét Tag, men Pladsen er anderledes anvendt end i de saksiske. Indkørselen er fra en af Bygningens Længdesider til Loen (L) der støder umiddelbart op til F, »Firkanten« eller »de Haukuul«, Hø-gemmet, der atter paa to Sider omgives af Staldene (St.). I Gavlen er Opholdsrummene for Mennesker: 1 Fordiele, 2 Bagdiele; 3 Stue, 4 Storstue, »Pesel«, 5 Kammer, 6 Køkken med Arnested, fra hvis Bagvæg Bilæggerovnen gaar ind i Stuen, »de Dons«.

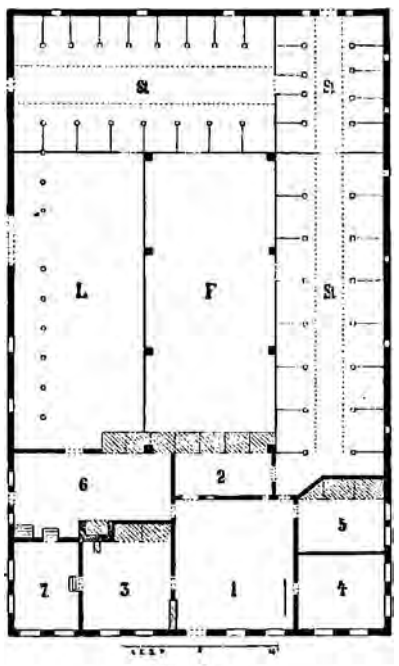

Fig. 7.

Hele den mægtige Bygning støttes og bæres af otte svære Stolper, der er rejste rundt om »Firkanten«.

Hvorledes en saadan Bygning har set ud eller vel endnu kan bygges, ses Fig. 6 og 7.

Inden jeg gør Forsøg paa at fremstille nogle Træk af dansk Byggestil, er der enkelte almindelige

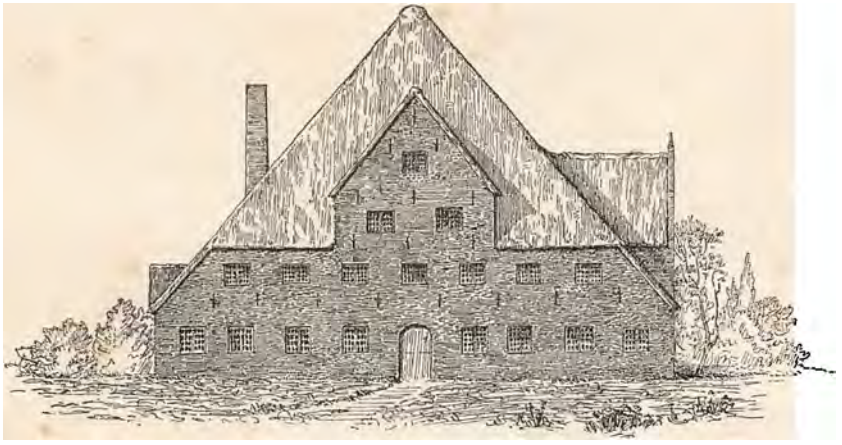

Fig. 8. Gavlfaçade fra en frisisk Gaard.

Betragtninger, som jeg ikke vil forbigaa. Med de Materialier, som er tilgængelige, indretter man sin Bolig efter sit Behov. Her i Landet har vi Adgang til Granitsten, der visse Steder findes i talløse Mængder over og under Jorden; de er blevne brugte og bruges endnu til at opføre Mure af, om end ikke almindeligt. Tømmer har der været nok af i tidligere Tider, man kan i gamle Huse se krogede Bøgelægter og svært Egetømmer, der aflægger Vidnesbyrd i saa Henseende, og hvor der fandtes Overflod af Tømmer eller i alt Fald let Adgang til at faa det, tog man til det og byggede ikke som i Norge og Sverig Huse af »laftede« Tømmerstokke, men Bindingsværk. Stolper eller »Stænger« rejstes paa Sten eller paa en Bjælke, en »Rem«, der hvilede paa Syldstenene; de forbandtes midt paa ved vandrette »Løsholter«; disse støttedes atter paa Midten opad og nedad af »Dokker«, der stod oprette og var indtappede i den øvre »Rem«, Tømmerstykket som bar Husets Bjælker, hvorpaa atter »Sparrerne« var rejste. I Mellemrummene, »Tavlene«, mellem »Løsholter«, »Stænger« og »Dokker«, rejste man »Spiler«, lodrette Hessel- eller Pilekæppe, hvad man havde, viklede derom Halm eller en Risfletning, der atter tilklinedes med æltet Ler, som saa fyldte og tættede Væggens firkantede »Tavl«. Herved var jo den Mangel, at Frost og Regn aarlig løsnede Lerfyldningen, saa det alle Vegne, hvor saadanne Huse fandtes, og de har vist været almindelige over hele vort Land, var et uundgaaeligt Foraarsarbejde at »kline Vægge«; reparere hvad Vinteren havde nedbrudt.

I de træbare, vejrhaarde Egne ved Vesterhave har man sagtens fra gammel Tid af maattet hjælpe sig med saa lidt Tømmer som muligt. Ja, undtagen i Egne, hvor man kunde gøre en Tømmerhandel med sin barske Nabo, »Kristen Vestergaard«, som Havet spøgende kaldtes Mand og Mand imellem. Hvad man ikke i Øjeblikket havde Brug for, kunde man lægge paa Loftet eller grave ned, saa havde man noget at tage til. Jeg har set Mure opførte af Lyng, sammenæltet med Ler, vel alentykke; det yderste Lerlag regnede efterhaanden af, Lyngen blev siddende og Muren, som var helt laadden at se til, skærmedes af den og skal have været meget varig. Forholdsvis længe har vistnok i Vesteregnen Murstensbygninger været anvendte. I Sagnene er det et ikke helt sjældent Træk, at en Teglbrænder hævner sig ved at fyre saa stærkt under Ovnen, at Stenene brænder sammen i en Klump.

Bonden, som skulde bygge sin Gaard op, brændte selv sine Sten, gravede et Hul i en Kæmpehøj, æltede og tørrede Stenene efter Markarbejdets Lejlighed, Ler var jo tilgængeligt alle Vegne, og naar han kunde fylde Hullet i Kæmpehøjen, fyrede han op, i Ribeegnen med Tørv, »Klyne«, og Regningen var saa to Tørv pr. Sten, saa kunde de brændes færdig. Murene blev da opførte paa en Stensyld. Bindemidlet var i Reglen Ler; der var langt til Kalkgruberne i Davbjærg og Mønsted, saa man nøjedes for det meste uden Kalk som Bindemiddel eller til Udfugning, Man ser derfor almindelig paa Mure, der har staaet udsatte for Vejr og Vind, at Leret er regnet tommedybt af, og Mellemrummene mellem Stenene fremtræder mørkt og skarpt.

Fig. 9. Sidefaçade fra samme Gaard

Men skulde der bruges Kalk, til at pynte med f. Eks., vidste man i de kalkfattige Egne langs Sønderjyllands Vestkyst at hjælpe sig. Folk gik med en Baad ud paa »Vadderne« i Flodtiden, ventede der ude til Ebben kom, samlede Hjerte- og Blaamuslinger, saa mange Baaden kunde bære. I den kommende Flod-

tid sejlede de hjem og førte Muslingeskallerne i Land. Hvor Kalken skulde bruges, blev bygget to lave Gærder, mellem hvilke Skallerne fyldtes, oven paa lagdes atter Tørv, og det hele dækkedes af friske Græstørv, saa blev der stukket Ild paa i Vindhjørnet, og naar alt var udbrændt, kunde Muslingekalken

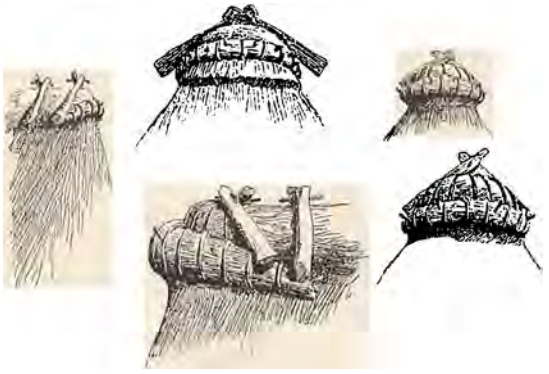

Fig. 10. Gavlspidser fra Als. Til at fastholde Enden af Rygningen tjener en saakaldet »Orm« af Rør eller Straa, fæstet med Pløgge eller Vidier.

læskes. Saaledes hjalp i de Tider Smaafolk sig; til større Forbrug opsattes her og der runde Kalkovne, hvori der brændtes indtil 150 Td. Skaller eller mere ad Gangen.

Naar saa Muren var opført, rejstes Tømmerværket til Taget, i senere Tider, saaledes at hele

Overbygningen hvilede paa Muren, der altsaa maatte være opført stærk nok til at kunne bære Byrden. Der er dog enkelte gamle Bygninger endnu hist og her levnede, f. Eks. i Salling, de saakaldte »Aashuse«, hvor Sparrerne bares af en svær Bjælke, »Aasen«, de hang og red paa den. Aasen laa atter i Gafler paa en eller flere Tømmerstykker, rejste i Husets Midtlinje, som altsaa i Fællesskab omtrent bar Vægten af hele Husets Overbygning.

Taget er skraat, for at Regnen kan løbe af. Til Tækning er brugt i de fattige Hedeegne, hvor Straaet var kort og Avlen kun daarlig rækkede til at vinterfodre Kreaturerne, enten Lyng alene eller Lyng i afvekslende Lag med Langhalm. Hvor Lyng anvendtes udelukkende, kunde der kastes Sand paa Taget, for at tætte og klemme de stive Lyngstilke sammen. Her

og der, hvor man havde let Adgang til Tang, tækkedes der med Bændeltang. Vinde, skæve kunde disse gamle Huse se ud; hvor en Lægte eller to var knækkede, fandtes dybe Dale i Taget, alligevel ævnede de fra Aar til Aar at holde Pladsen overfor Storm og Uvejr og give Slægt efter Slægt Ly.

Nu er vel som Regel alle Vegne paa Landet Langhalm Tækkeemnet, hvor ikke nyere Skikke med Tegltag, Spaan, Tagpap eller lignende er blevne indførte. I Vestjylland bruges udelukkende Langhalm, der under Tærskningen samles for sig, idet det løse Straa redes fra; maaske har de haarde Storme gjort det nødvendigt dér at bruge et mere udsøgt Materiale. Hvor særlig Styrke kræves, tager man Rør til Tækkelse, og man kan nordpaa i Jylland se Tagvinklerne mod Vest yderlig styrkede ved Vidier eller Hesselkæppe. Østpaa bruges tit kun almindelig, strid Halm; selv om Taget er omhyggelig lagt, er det ganske laaddent at se til, men det er fuldstændig glat i de Egne, hvor der bruges Langhalm. Man er dér nøjeregnende med den mindste Ujævnhed eller med stridige Straa, som stikker frem, de bliver uden Barmhjertighed plukkede ud.

Paa Tagrygningen bredes Halmen ud, i Vesteregnen slæbes lange, sejge Græstørv derop ved en Slæde, som løber paa en Brandstige, rejst op over Taget. Hvor der er Tømmer at faa, slæbes Kobbeltræer derop og hænges paa Skrævs over Mønningen Paa sine Steder dækkes Tagvinklerne med Ler og Brædder. Kan man skaffe Tang, saa anvendes den til Tætning.

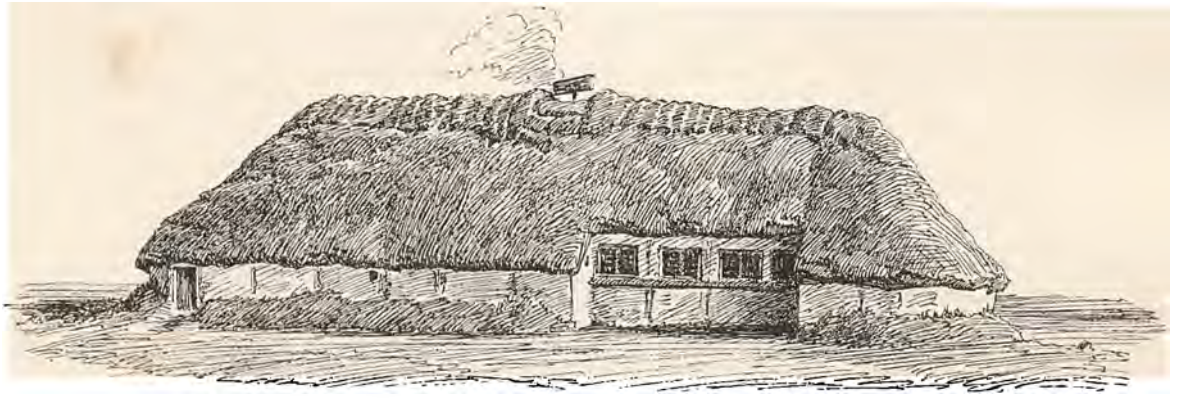

Fig. 11. Gammel morsingsk Bondegaard med Stang og Tverbræt i Lyrehullet.

I tidligere Tid anvendtes udelukkende snoede Halmbaand, »Simer«, til Tækkereb, nu er Kabbelgarn og tynd, galvaniseret Jærntraad ganske almindeligt.

Fig. 12. Skorstenshammer, Bjælke med Indskrift over Skorstenen. Der er indskaaret: I . Jesv . Nafn . vi . vor . Ild . op . tende . Gvd . hende . til . det . Beste . vende . Kjeld . Christensen . Anno . 1 . 6 . 3 . 9 . K.

Gulvet var i den ældre Bondegaard, ikke at tale om i Smaahusene, stampet Ler, som det nu bruges

i Tærskeladerne, eller vel endogsaa Stenbro, lagt af Haandsten. Større Pyntelighed bragte Murstensgulv, der ligesom Flisegulv kunde være lagt i Mønster. For et Aarhundrede siden fandtes sikkert et Bræddegulv kun i de rigere Egne og i en enkelt Stue af Huset. Man faar, naar man ved Selvsyn kender svundne Tiders Husskik, alle Steder Øje paa de store Forandringer og de uhyre Fremskridt, der er skete i Løbet af de sidste Menneskealdre. Hvor meget man end pyntede paa Lergulvet med hvidt Strøsand, der blev fejet i Mønstre og Flammer, det blødtes op af Sne og Vand, kunde ikke vaskes eller holdes ordentlig rent og bidrog kun lidet til Bondestuens Pyntelighed og Hygge.

Her efter nævner jeg *Arnen*, Ildstedet. Oprindelig har der jo sagtens i vort Land som i Nabolandene været »Røgstuer«, d. e. Boliger med aaben, maaske fritstaaende, Arne samt et Hul i Taget, hvor igennem Røgen trak ud. Der har endnu et Stykke ind i forrige Aarhundrede i Afkroge af vort Land, Mors, Thy, Vendsyssel og vel andre Steder, været bevaret Huse, hvis Indretning har staaet Røgstuens nær. Arnen var aaben, bestod af en flad Sten, eller var muret. Den skærmedes paa de tre Sider af en Mur, der naaede til »Pandetræet«, Bjælken, der nu bærer Overbygningen over Ildstedet foran, hvorpaa jævnlig Ejerens Navn og Aarstallet, da Gaarden opførtes, er indskaarne. Den kaldtes ogsaa »Skorstenshammeren«.

I Taget var der en Aabning, »Lyren«; naar Røgen var kommen over »Hammeren«, drev den, som den selv vilde og fandt ikke altid ud gennem »Lyren«. Ved Arnen kunde en Stang rejses med et Tverbræt, der stilledes efter Vinden for om muligt at øge og styre Trækket. Man satte en Tønde fast i Lyrehullet og naar man var særlig omhyggelig, blev der oven paa den lave Mur om Arnestedet rejst Stavrer, som omvikledes med Halm og tilklinedes med Ler, og som naaede op til Lyrehullet eller Tønden, og som tjente til Trækskorsten.

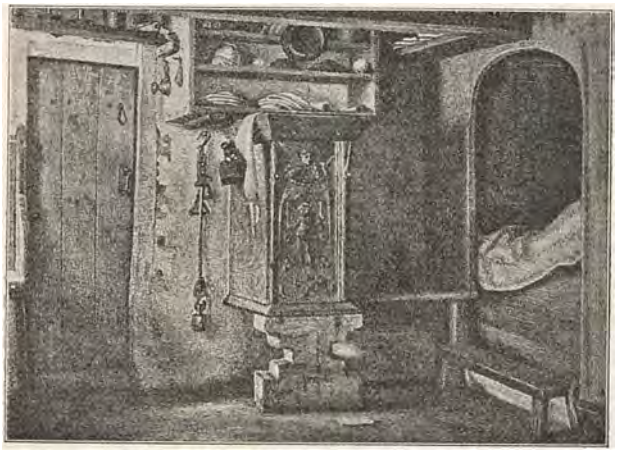

Fig. 13. Stue med Bilæggerovn.

Da der naturligvis gennem det aabne Hul i Taget kom baade Slud og Træk og Kulde ved Vintertide, stoppede man Lyren med en Tot Halm, eller hvor man havde sine Sager bedre i Orden, og der var en Træramme om Hullet, lagde man et tilpasset Laag over, saa holdt man paa Varmen, naar Gløderne var udbrændte. — Mange Steder var der opsat af raa Sten en Mur om Ildstedet med overbygget Hvælving, der skulde fungere som Gnistfanger. Den var saa i Regelen forsynet med en Del Trækhuller, at Røgen ikke skulde tvinges ud imod den, som havde sit Arbejde ved Arnen.

Gaar vi til Sverig, ser man der et helt lille Stykke Maskineri, der paa en simpel Maade gjorde det let nedenfra at lukke Laaget over Lyren.

Fig. 14. Lukkeapparat til Lyren.

Arnen var i de gammeldags Huse meget lav, $^1/_2$ Alen eller der under. Umiddelbart op til dens Bagvæg var *Ovnen* muret, nej, ikke muret, men klinet. Formen til den byggedes i Vestjylland af Tørv, hvis Overflade glattedes noget. Saa førtes der Ler paa, som efterhaanden sejgtørredes, Lag paa Lag, indtil man mente, at Dækket var tykt nok. Derpaa tændtes Tørvene i Brand, og naar de var udbrændte, var Ovnen færdig til Brug. Dens Bundflade, Arne, var i Regelen muret af brændte Sten. Man kunde ogsaa opføre Ovnen saaledes, at den gik udenfor Ydermuren og laa under aaben Himmel. Den dækkedes da med Græstørv og Jord. Eller ogsaa opførte man i nogen Afstand fra Gaarden et lille Bagerhus med Ovn og Plads til Dejgtrug. I Væggen, der omgav Arnen, var fastgjort en Træstang, »Sodstangen«, hvor over Gryden hang i en Krog, at sige da, naar den ikke stod over Ilden paa en Trefod. Bag ved Ildstedet fandtes en Aabning, »Askegraven«, deri ragedes Aske og Emmer fra Ovnen. I de trærige Sogne, hvor Ovnen fyredes op med Bøgebrænde, og Gløderne, naar den var »ildet«, ragedes i Askegraven. skaffede denne Bonden Kul til Smedearbejdet, og Bondens Hustru Bøgeaske til hendes Vask.

Til Arnestedet støttede sig *Bilæggerovnen*, idet den ene Væg var gennembrudt. Den havde ikke som Nutidsovne Trækrør eller Laage, men var helt lukket ind ad Stuen til. I det forløbne Aarhundredes Begyndelse har i Nord- og Vestjylland de saakaldte »Potteovne« været almindelige, Kakkelovne opsatte af sorte Potter. Det er mærkeligt, hvor hurtigt en

saadan almindelig Brugsgenstand kan gaa i Glemme, naar den er bleven fortrængt af bedre Redskaber. Man kan nu kun gætte sig til dens Udseende efter en enkelt gammel Mands Beskrivelse.

Dens Fod har været muret og forsynet med Murkrans forneden, for at man ikke skulde støde de skøre, sorte Potter itu med Ildragen. Først ovenover Kransen var Potterne indsatte. Formen af den har sagtens været som de paa Landet endnu brugelige støbte Jærnbilæggere, hvis Plader for en stor Del synes at være komne fra Norge.

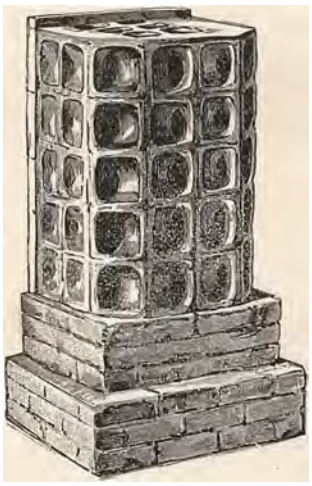

Fig. 15. Pottekakelovn som den er opført paa Dansk Folkemuseum af Pottekakler, dannede efter fundne Eksemplarer.

En Forbedring af Bilæggerovnene var forskellige Slags Trækovne, i de fattige Egne som Regel opsatte af Mursten, af og til med Trækrør, dannede ved at lægge to Tagsten sammen, saa at deres Kanter mødtes med Hulrum i Midten. Jævnlig var Foden muret ud som et Arnested, hvorpaa man ragede Tørvegløderne ud, saa kunde man sætte en Gryde til Ilden paa dem, og de varmede bedre i Stuen.

Opholdsstuen har i Mands Minde haft Loft, selv om det i fattigere Egne var gjort af Stænger og Hedetørv. I de mere velstaaende Egne har der været skudt Bræddeloft. Der er bestemte historiske Efterretninger om, at da Wallensteins Hær 1627 rykkede ind i Sønderjylland, var Husene mellem Flensborg og Aabenraa allerede forsynede med Skorstene. Men det er jo let at forstaa, at kostbare Forbedringer i Husets Indretning kun saare langsomt trænger sig frem, hvor Kampen for at vinde det allertarveligste Udkomme er haard, som i de fattige Hedegne.

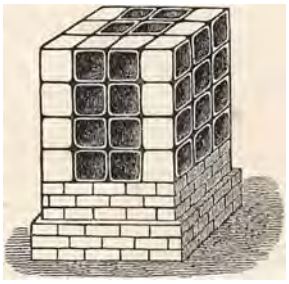

Fig. 16. Pottekakelovn.

I Nybygninger findes nu smukke moderne Kakkelovne vel overalt, og henfarne Dages fattige Kaar mindes endnu kun af en enkelt blandt de gamle.

Som alt andet har *Belysningen* i det gamle Bondehjem været i høj Grad primitiv. Paa Gaarde i Vesteregnen af Jylland købte man aarlig et Læs Fisk eller to, som man behøvede det, ude fra en af Fiskerbyerne ved Stranden. Torskene blev saltede og tørrede, deres Levere samlede og kogte til Tran. En simpel lille Lampe af Jærnblik eller et udbanket Stykke Jærn, med to Skaale, den nederste til at opsamle Dryppet, hang ned fra Loftet, eller var fastgjort til en tynd Jærnstang, indsat i et Hul i den støbte Bilæggers øverste Plade. Til Væge brugtes Marven af en almindelig Sivart, Lysesiv. Man samlede dem om Efteraaret, og der var nok af dem paa de sure, umerglede Marker. Marven skiltes paa den Aarstid let fra Stengelens yderste Celler, Stykkerne blev bundne i Knipper og hængte til Tørring ved Skorstenen, saa var de straks færdige til Brug. Hvor man ikke havde Adgang til Fisketran, som inde paa Heden, samlede man hvad der kunde faas af Tælleaffald fra de radmagre Faar, som slagtedes, støbte det i et Skaar, en flad Skaal, hvad man havde. For at holde Tællen flydende, sattes Skaalen i en Potte med varm Aske, ét Lys i Stuen, foruden Arnens Ild, det var det hele. Tit maatte man nøjes med endnu mindre. Der findes hist og her en Tørveart, som kaldes »Lyseklyne«, fordi den gløder med et forholdsvis klart Lys. Et Par Tørv af den Slags lagdes til Ilden, et Barn blev sat til at banke jævnlig i Gløderne for at holde dem levende, og saa samledes hele Husets Folk ved Aftenstide med deres Arbejde om denne Lysning. Husmoderen og hendes Døtre spandt, Manden kartede, Tjenestekarlen snoede Simer, og Fortællinger fra gamle Dage hørtes, Viser blev sungne, Spøgelseshistorier om Varsel og Gengangere berettedes, saa hver en Skygge kyste Børnene, der fo'r sammen, naar en Sten sprang i Ilden eller en Mus puslede i Krogene. Tællelys, støbte ud af en Smørkærne, eller af en af de store, ovale, sorte Potter, var en Herlighed, og formstøbte Tællelys hørte vist kun særdeles velstaaende Hjem til.

Fig. 17. En enkelt Pottekakel, funden i Ulvborg i Vestjylland.

Skulde man et Ærinde ud i mørke Dele af Huset, havde man »Lysepinde«, opkløvet, tørt, harpiksrigt Mosefyr, og i Stalden en Lygte med Tranlampe og tynde Hornplader for Glas.

Naar man nylig i Aviserne har set om en Bondegaard med elektrisk Lys, med elektriske Kraftmaskiner, drevne af et Mølleværk, naar man nu i de pyntelige Gaarde ser moderne, smukke Petroleumslamper, og man endda klager over, at Belysningen ikke er stærk nok, lyder alt det andet som et Eventyr, og det er dog ikke læn-

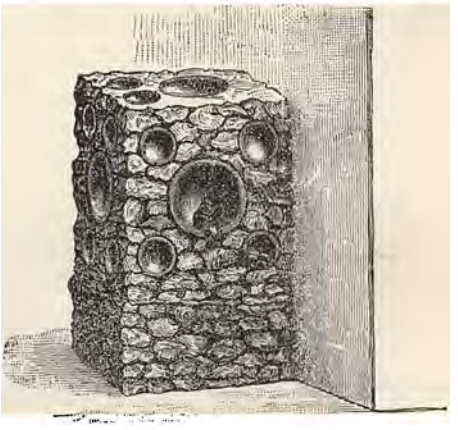

Fig. 18. Potte- eller Grydekakkelovn fra Husmandsboliger i Thy, som den brugtes endnu i Tyverne og Trediverne af forrige Aarhundrede. Kakkelovnen var opført af Hvidler og naturlige Flintknoller, tagne af den omgivende Jordbund. I Gryderne paa Siden kunde henlægges Ting for at tørres og opvarmes. I den store Gryde foroven var gærne et Lag Sand paa Bunden; her stillede man Krukker med Føde, der skulde opvarmes.

gere siden, end at Meddeleren selv har set det altsammen.

I disse gammeldags Hjem opdroges en haardfør og nøjsom og flittig Slægt. Husene var smalle, tit kun 8 Al. brede, Stuerne smaa. I det dansktalende Mellemslesvig hed den store Stue, der brugtes ved Gilder, »Pisel«, hvad der stammer fra et gammelfransk Ord »poisle«, Ovn, og maa betyde »Ildstue«, Stue, hvori der er Ild og Varme. Maaske har den været det oprindelige Rum, hvori Familien opholdt sig, saa at de andre Stuer er fremkomne ved, at den er bleven delt. Navnet findes til nogle Mil Syd for Ribe, jeg kender ikke nøje Grænsen.

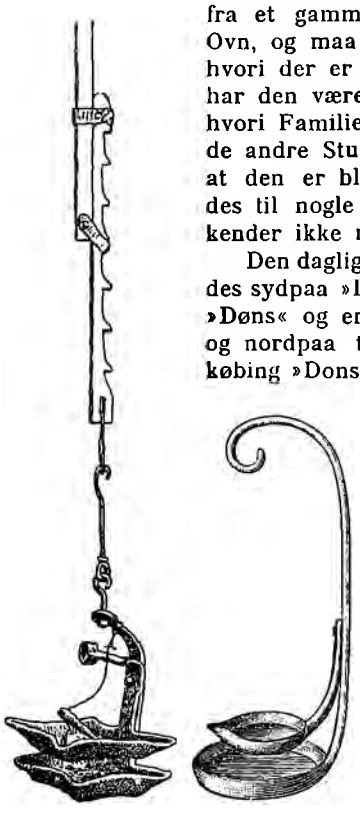

Fig. 19. To Tranlamper, en simplere og en mere sammensat.

Den daglige Opholdsstue kaldes sydpaa »Dørnsk«, »Dørns«, »Døns« og endelig i Ribeegnen og nordpaa til om ved Ringkøbing »Dons. Navnet siges at være Slavisk og maa med Rimelighed tyde paa en Indflydelse syd- og østfra, det betyder ligeledes Ildstue ell. dog Stue, der kan opvarmes.

Endelig er der i Husets Ordning »Stuer«, der afløser »Pisel« og »Dørns«, det er vel i hele Danmark fælles Navn for de Rum i Huset, der bebos af Mennesker. De faar efter Brugen mange Navne: Folkestue, Fredstue, Overstue, Stadsstue; Øster- og Vesterstue osv i de forskellige Landsdele. I Vestjylland er Stuen, »æ Stoww«, Gildestuen. Dens Navn hænger sammen med Engelsk »stove«, en Kakkelovn, og har sagtens ogsaa oprindelig betydet et Rum, der kan opvarmes.

Kammeret synes at have et fornemmere Slægtskab. Nu er det jo et lille Rum, der kan bruges baade til det ene og det andet, men oprindelig betyder Ordet i Tysk en fyrstelig Bolig, og det stammer fra Latinen.

I Opholdsstuen fandtes paa Husets Tvervægge *Sengene*, »Skabsenge«, »Alkovesenge«, lukkede Sengesteder. I Aarhundredets Begyndelse var det vistnok den almindelige Sengeform i Bondestuen. Paa de to modstaaende Vægge kunde der være to og to med et Skillerum imellem. I den ene Ende af Stuen var saa Ægtefolkenes Seng og Smaabørnenes, i den anden Tjenestepigernes. Karlen laa vel den meste Tid i

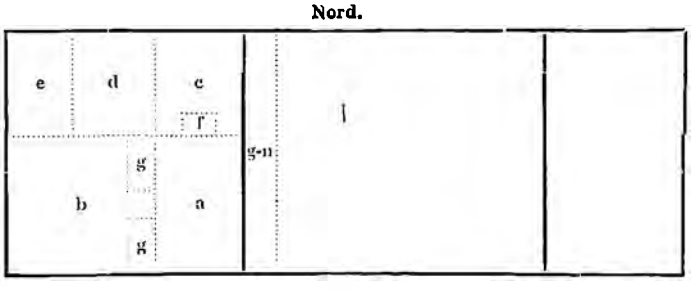

Fig 20. Grundrids af en dansk Gaard i Sønderjylland
a Dørns b Pisel c Køkken. d Sommerdørns e Bod, Spiskammer, f Skorsten med Arne. g-g Alkovesenge. g-n Tværgangen.

Stalden for at kunne være rede, om noget indtraf med Kreaturerne ved Nattetide.

I gammeldags Huse var der ingen Bund i Sengestedet, hvorunder ofte Kartoffelrummet var anbragt, men der var stablet Græstørv op fra Lergulvet i passende Højde over Sengestokkens nederste Rand. Derover kunde bredes et Lag Lyng, ovenpaa det Halm og saa Dynerne. Hvor der var fast eller løs Bund i Sengestedet, dækkedes denne med Halm, dér ovenpaa Sengklæderne. Imod Væggens Kulde skærmede man sig ved en Halmfletning. Sengestederne var lune om Vinteren, for Aabningen ud til Stuen var der Forhæng, der kunde drages for, eller Trædøre; man

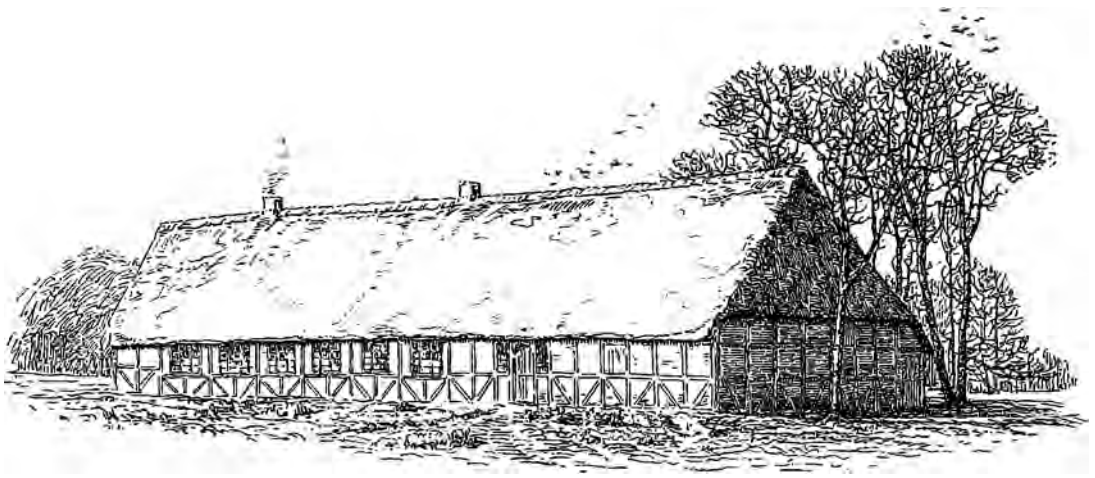

Fig. 21. Angelsk Bondegaard efter dansk Byggeskik.

kunde ligge derinde som i et Værelse for sig selv, temmelig uforstyrret af, hvad der ellers foregik i Huset. Men om Sommeren var de kvalme, og, naar Halmen var muggen, højst ubehagelige. Dertil kom, at jævnlig Musene opslog deres Pauluner i Halmen eller i Tørvene, der dannede Underlaget; de var lystigst om Natten. Ja, der kunde findes Snogereder, og der gaar endogsaa Historier om, at Ilder og Maar har haft et temmelig uforstyrret Tilhold i Senge, indtil de er blevne opdagede og dræbte. Der kan ingen Tvivl være om, at det har været et stort Fremskridt i hvad der hører Renlighed og Sundhed til, da fritstaaende Senge og Sovekamre blev almindelige, Især gik det ved den gamle Indretning ud over magtesløse, syge Mennesker i de lukte Sengesteder; man havde ondt ved at vende dem, kunde vanskelig komme ud mod Toften, den danske ligger solret, i Vest og Øst med Langsiden ud mod Gaden.

Det ældre saksiske Hus var en treskibet Bygning, om jeg tør tillade mig Udtrykket, hvis Hovedfaçade vendte mod Bygaden Den brede Indkørselsport paa Gulvet eller »Dielen« var midt i Gavlen og førte ind til det høje Midtskib, paa de to Sider af dette var Rummene til Kreaturerne og for Enden Arne, Køkken, Sengepladser m. m. Der var kun én Tvervæg bag Arnen, og naar Bonden stod der foran, kunde han med et Blik overskue hele sin Bedrift inden Døre. Denne Fordel har sagtens bidraget til, at man fandt sig i Husets andre Ulemper.

I det danske Hus var, som Lauridsen saa klart har gjort opmærksom paa, altid Façaden en Langside, og paa denne Langside fandtes Indgangsdør og

Fig. 22. Gaardrække fra Femern med Gavlene vendende mod Gaden. Saksisk Byggeskik.

til at pusle Sengen eller flytte dem fra en Seng i en anden.

Saaledes omtrent har i Bondens tarvelige Hjem den nødvendigste Husorden været til langt ind i det forløbne Aarhundrede, med den Forskel som rigere og fattigere Egne, Velstand og Armod, Orden og Uorden deri har kunnet bringe. Om selve Husformerne paa Landet er der endnu kun lidet paalideligt offentliggjort ved Prof. Mejborgs og Skoleinspektør P. Lauridsens Undersøgelser, saa jeg er kun i Stand til at meddele spredte Træk, støttet til disse Forfattere.

Der er et bestemt klart Skel mellem det saksiske og den danske Husform, den saksiske er længdedelt, den danske tverdelt, den saksiske vender Gavlen med Indkørselsporten ud mod Gaden, Beboelsesrummene Porte. Lo og Stald er skarpt skilte fra Beboelsesrummene med deres Arne ved en Tvergang, der ganske almindelig i Sønderjylland og maaske delvis i Nørrejylland ogsaa, gaar gennem hele Bygningen med Indgangsdøre til begge Sider. Angaaende den danske Gaards Indretning henvises til Fig. 20.

Beboelsesrummene kunde ligge ved Bygningens østre eller vestre Ende, som bekvemmest var, og Bygningen med denne Hovedordning har man til vore Dage kunnet finde til Nord for Kongeaaen. Tvergangen tjener som Forstue; en særlig Forstue skal i Slesvig være yngre end 1709.

Det er jævnligt sagt, at en firlænget, vel helst kvadratisk, sammenbygget Gaard var særegen for den *danske* Husform. Det er dog næppe Tilfældet i al Almindelighed. Raadspørges Udskiftningskortene fra

Slutningen af forrige Aarhundrede, viser det sig, at firlængede, sammenbyggede Gaarde fornemmelig tilhører de store Øer og Østjylland Syd for Mariagerfjord, men i den øvrige Del af Jylland, saavelsom paa de sydlige Øer lægges Bygninger og Længer paa den mest forskellige Maade. Paa Møen findes endnu i forrige Aarhundrede en mærkelig tolænget Gaard

Fig. 23. Gaard fra Herningegnen med vinterklædte Mure; foran en Tørvestak og et Spændhus.

med Korshuse og Karnapper. De fynske Smaaøer har Gaarden med én Længe. I Himmerland ligger Længerne spredte uregelmæssig over Hustoften, saa at en Slags Gaardsplads imellem dem kun faar faste Grænser ved opførte Hegn. I store Dele af Vendsyssel kan Gaardens 5—6 Længer ligge trappevis spredte, uden at nogen egentlig Gaardsplads fremkommer. Paa Mors og i Thy er Gaardene oftest

bort og kastes i Møddingen for, tørre som de er, at suge Møgsaften op. Udenfor Gaarden kan der til Faaresti være opsat et »Søjhus«, et Rum med Vægge af Græstørv og desuden et »Knæhus« eller »Spændhus« til Vognhjul eller Tørv, eftersom man behøver. Der er ingen Mure, kun et Tag, der staar paa den flade Jord.

Længere Nord paa, baade i Thy, paa Mors og i Vendsyssel, ser man Huse med »Udskud«. I den ene Ende er en smal Stuebygning, mens Længen ved Udbygningen i den anden Ende er øget næsten til den dobbelte Bredde, og Taget føres ned næsten til Jorden. I de gamle Huse var alt saa ubeskrivelig lavt og knebent, men der var Ly for Uvejret, og Stuen var jo kun ved Maaltiderne, om Viuteraftenen efter Arbejdstid og om Nætterne Familiens Opholdssted.

I Vendsyssel bygges Gaardene ogsaa sædvanlig med Udskud for at skaffe mere Plads til Staldlængen eller Økonomirum. Man kan i Thyland, paa Mors og i Vendsyssel se mægtige Bjælker og et sindrigt Tømmerværk i de store Lader. Der har været dygtige Haandværkere, derom kan ikke tvivles; men det Spørgsmaal paatrænger sig jo: hvor er det svære Tømmer kommet fra? Noget af det utvivlsomt fra

Fig. 24. Gaard fra Herningegnen, Sommer.

tolængede, og Lo, »Sals« og Lade ligger lige overfor hinanden i Øst og Vest, og Rummet mellem dem betegnes som Gaardsplads. I Thy er den enfløjede Vinkelgaard ret almindelig, saavel som i Ringkøbing Amt, mens den to- og trelængede Vinkelgaard herskede i Sydvestjylland.

Saaledes, oplyser Lauridsen, var Husformerne for omtr. 100 Aar siden, men i de sidste Slægtled er de sammenbyggede Gaarde med de fire Længer rykkede frem overalt i Landet. De kan være anseelige og pyntelige, og ét naas der i Regelen ved den Bygningsmaade, at Kvinderne ikke ved Vintertid behøver at gaa til deres Arbejde gennem Søl og Sne. Alle Rummene, om mulig ogsaa Brøndens Plads, er under fælles Tag, og Stald og Tørvehus er lagt saa bekvemt, at man let kan færdes imellem dem og Køkkenet. I Sønderjylland har Bonden gjort denne Bevægelse med, i alt Fald i Haderslevegnen og nogle Steder i Nordslesvig, f. Eks. i Vesteregnen.

Langs Jyllands vejrhaarde Vestkyst ligger som Regel altid Husene i Vest og Øst for saa meget bedre at kunne holde Stand mod Stormen ved at byde den smalleste Flade frem for dens Angreb. Taget er lavt, Bygningerne kun 8—10 Alen brede. I Herningegnen luner man Husene ved at sætte et Par Alen højt Tørvedige op om Ydervæggen og ovenover endnu en Række kantstillede Græstørv. Midt i April eller saa omtrent tages Tørvene, »æ Træk«,

de gamle Skove, hvorom Minder er bevarede i Sagnene. Undertiden kan man ogsaa høre fortælle, at Bjælkerne i en Gaard, i et Kirketaarn er hugne i en navngiven Skov, der nu ikke mere er til. Fjendevold

Fig. 25. Gaard fra Herningegnen. Mure, vinterklædte med opstablede Græstørv.

i det 17. Aarhundrede har gjort sit, Menneskenes Mishandling sit, og naar Vestenvinden først har fundet ind i Skoven, kan den sammen med Faar og Gjeder besørge det øvrige, Stormen tager de store

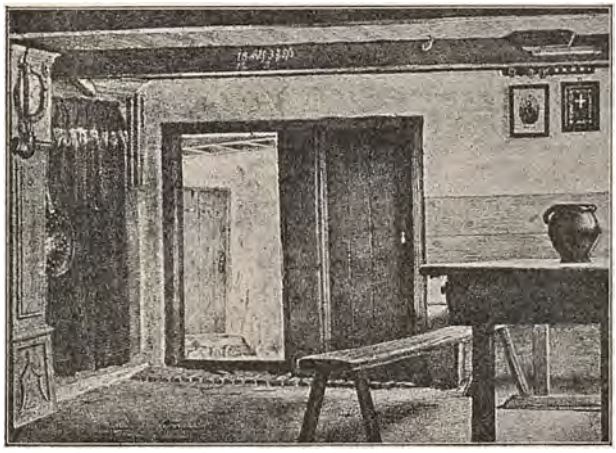

Fig. 26. Interiør fra Mors.

Træer og Dyrene al Opvæksten, saa kommer Lyngen, og i den enkelte smaa Egebuske og grønne Bregne-

Ejeres sammenbyggede Gaarde; Ordningen af Husene ses Fig. 29.

1—2 er de to Ejeres forskellige Beboelseslejligheder, der er skilte ved en Tvervæg (ab), hver har sin Gaardsplads med tilhørende Møddinger (5, 5) og tilhørende Ladelænger (3, 4); Skellet i Gaarden danner en Ladebygning, men hvordan denne er udskiftet ved jeg ikke. Hver har desuden sin særskilte Indkørselsport (p, p). I andre Gaardformer, f. Eks. i Aarhusegnen, mangler Længen 6, og Gaardsrummet er da fælles, mens Længen (7), der støder op til Vejen, er tverskildt i Midten.

De to Lejligheder er skilte ved Tvermuren (ab), der altsaa gør Skel mellem de to Overstuer, idet Beboelserne er vendte hver til sin Side, Skuret, som er aabent, med Brønd og Vandtrug er ved den ene Boligs østre Ende, ved den andens vestre. I Bryggerset findes en Grue (gr), i Køkkenet Ovn og Arnested. Dagligstuen har Senge paa Nordsiden, Bilægger ved Skorstensvæggen, langs den sydlige Ydermur den faste Bænk (bk) og bordet (bd), men Slaguret har sin Plads i Hjørnet ved Sengene. Huset er en 8—9

Fig. 27. Gammeldags Gaard, Thy.

blade, der bærer Bud om, hvad der er svundet. Men der er vesterpaa en Købmand, der bliver gjort mangen en god Handel med, han hedder »Kræ (Kristen) Vestergaard«, han fører alle Slags Varer, men især Tømmer: Planker og Brædder. Spørger man derude i al Enfoldighed, hvor den Mand bor, smiler Vesterboen, siger en Vittighed. Sagen er, at Kræ Vestergaard er et forblommet Navn til Vesterhavet, der ogsaa somme Tider kaldes den blaa Ko. »Malke den blaa Ko« eller gøre en Handel med »Kræ Vestergaard« har et mindre fint Navn andetsteds, Øvrigheden kalder det Strandtyveri. Men Vesterboen mener, at man dog vel har Lov til at tage en »Pind« ved Stranden, naar man har det Held at finde en, han tager naturligvis helst de største, begraver dem et Sted i Klitten, saa har han noget at tage til, om der behøves en Reparation eller en Nybygning.

Endnu nævner jeg en ejendommelig Gaardform, som jeg har truffet i Østjylland, »Tvillinggaardene«, to forskellige

Alen bredt, og Stuerne fylder uden Længdevægge hele Bredden. Alt er lerklinet, lavt og fattigt.

Fig. 28. Interiør fra Lemvigegnen.

Det er nu klart, at hvor der var godt Forlig mellem de forskellige Familier, der boede i en Tvillinggaard, behøvedes kun en aaben Dør i Tværvæggen, for at man fra begge Sider kunde have let Adgang til at besøge hverandre. Det synes, som om

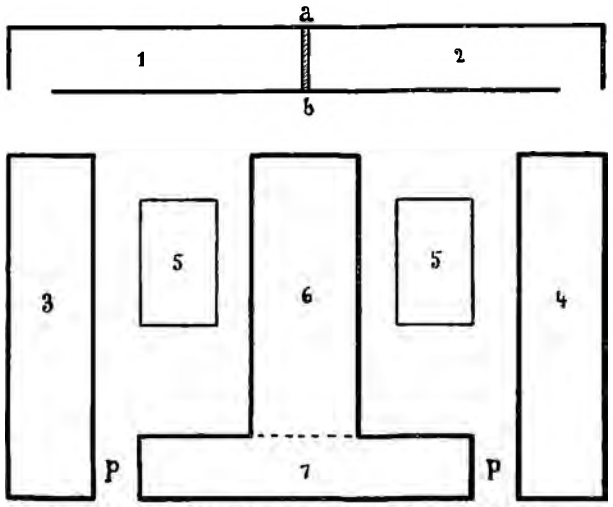

Fig. 29. Grundtegning af to sammenbyggede Gaarde, »Tvillinggaarde« i Østjylland.

enkelte Steder hele Rækken af Huse i Byen har været sammenbyggede i én Længe, med Forbindelsesdøre i alle Skelvægge, saa at man indvendig fra har kunnet gaa hele Byen igennem. Der fortælles fra det afslog med Ildtænger, Stokke og Brødknive Angrebet, hvor det forsøgtes. Da dette ikke forslog mod Taternes lange Knive, glødede de Ildtængerne og fik Høleer hentet ned fra Loftet. Stillingen holdtes saaledes, indtil Forstærkningen kom i Skikkelse af en haandfast Bondekarl, ledsaget af tre Husmødre, til hvem der ved Belejringens Begyndelse var sendt Ilbud. Meningen var nok egentlig, at Husmødrene af alle Byens Spisekamre skulde dele Almisser ud og saaledes skaffe en Fredslutning til Veje, men Taterne havde en ond Samvittighed og flygtede skyndsomt.

Om de fynske og sællandske Byggeformer er kun lidet oplyst.

Inden jeg forlader den danske Byggeskik, omtaler jeg kortelig de fra Murstenshusene og Bindingsværkshusene her hjemme saa forskellige Tømmerbygninger

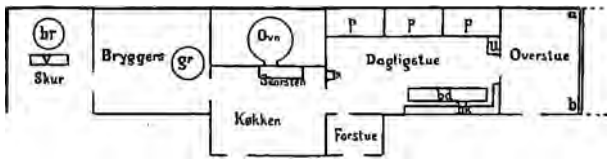

Fig. 30. Grundtegning af en gammel Fæstegaard i Viggerslev Djursland (1883).

i de gamle danske Provinser, Skaane, Halland, Bleking.

Husene opføres af Tømmerstokke, som lægges lagvis i »Omgange« paa en Maade, som minder om de norske Bygninger, og Indhuset bestaar gerne af

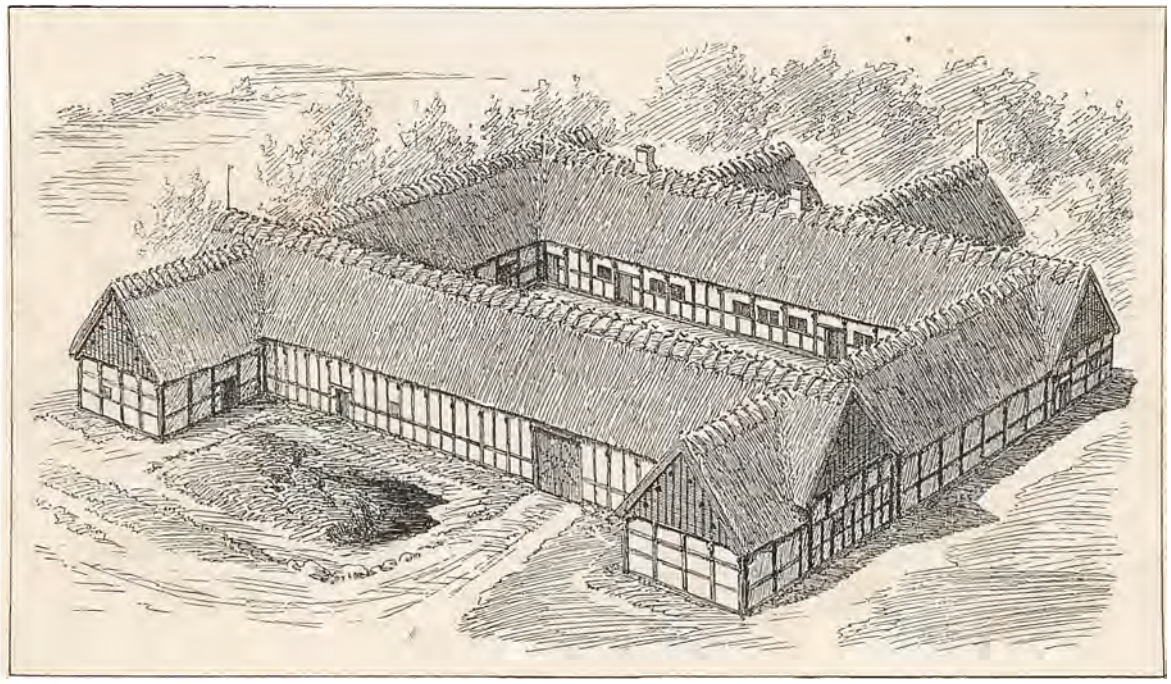

Fig. 31. Gaard fra Samsø.

18de Aarhundrede om et Angreb af Rakkere i Dørup i Skanderborgegnen, da alle voksne Mænd var paa Arbejde, og kun gamle og svage Kvinder og Børn var hjemme. Alle Adgangsdøre blev laasede og forramlede, Børnene løb indvendig fra Sted til Sted og

en lav »Stue« og to Gavlhuse for Enderne af dem. De er toetages og kan enten være opførte vinkelret paa Stuen eller i Flugt med den.

Tømmervæggene dækkes gerne af Brædder, og der siges bestemt, at hvor man holdt fast ved den

gamle Byggeskik, havde hvert Herred sin bestemte Form, som nøje fulgtes. Taget blev baaret af Aase og dannedes af Planker, der atter var dækkede af et Lag Birkebark. For at fastholde Barken, tætte

Aarstiden tillader det, er en stor Krukke med Markblomster stillet i den hvidtede Skorsten.

Her i Danmark er i mange, vel i de fleste, Egne af Landet Byerne forsvundne.

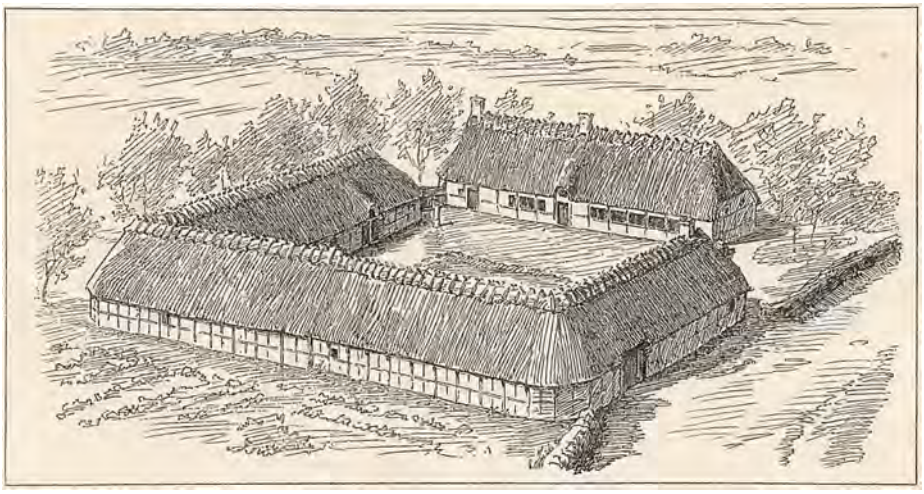

Fig. 32 Gaard fra Faaborgegnen.

og lune, lagdes Græstørv ovenpaa, og dertil kunde endnu føjes baade store Sten og Tømmerstokke for at hindre Stormen i at rive Taget af. Oven paa Taget saa man ved Sommertid Stenbryder, Løgplanter og frodigt Græs, saa Gedebukkene kunde finde Føde deroppe. I Taget mod Syd var saa Stuens eneste

I Fællesskabets Tid boede Bønderne i deres lave, lerklinede Huse i tæt sammenbyggede Landsbyer, der paa en eller anden Maade var hegnede, saaledes at al Færdsel fandt Sted gennem Led, der hvert havde sin Vogter. Husene var, som sagt, lave; de var straatækte, opførte af Bindingsværk, hvis Stolper var ma-

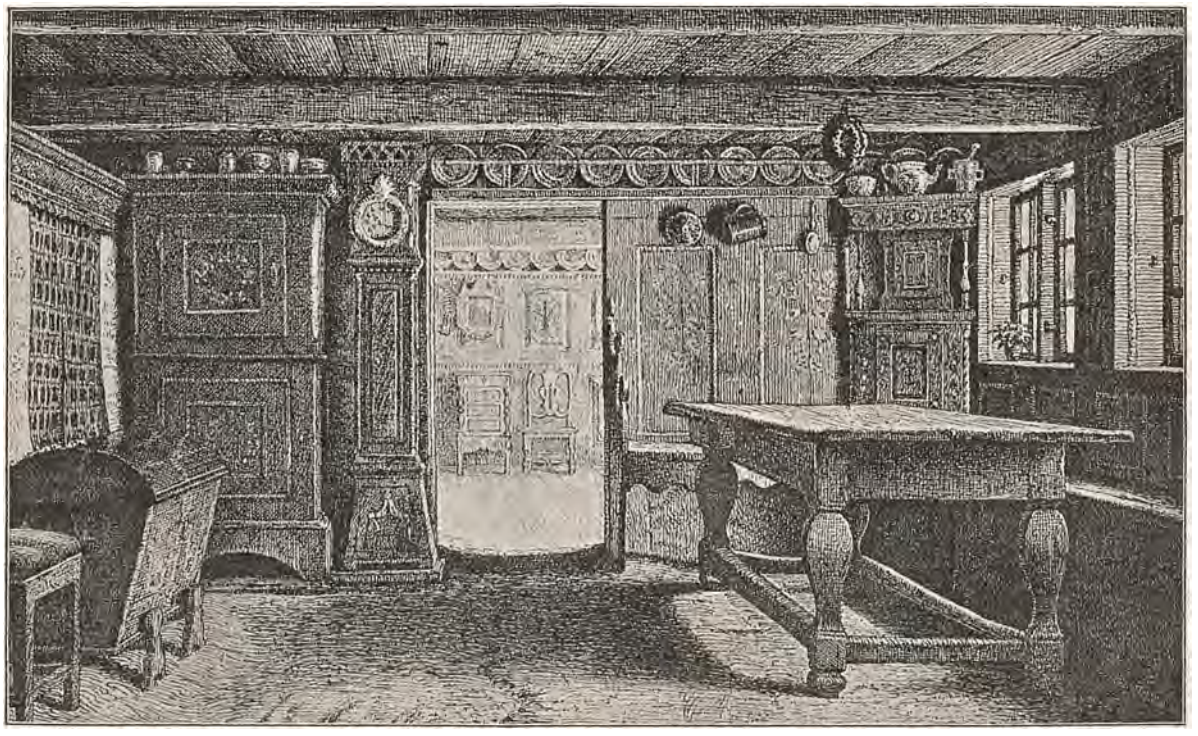

Fig 33. Bondestue, Storeheddinge.

Vindue. Somme Steder er der bygget et lille Tag med et udskaaret Spir over det.

I Stedet for Sand strøs Enebærris og om Sommeren vel ogsaa Blomster paa Gulvet. Saalænge

lede mørke med Kalveblod eller Tjære, eftersom man havde Raad til. De lerklinede »Tavler« mellem Tømmerstokkene var forneden hvidtede, baade for Skønhedens og Holdbarhedens Skyld. Man mente, at

Kalken bandt Leret, saa det ej saa let regnede af. Paa den øvre Halvdel af Muren, som skærmedes noget af Tagstraaet, sparede man Kalken. Tavlerne dér bar Lerets graa Farve. Inde i Byen var en større aaben Plads, en »Forte«, hvor Kvæget kunde samles, naar Byhyrdens Horn eller Raab lød Morgen eller Aften. Bag Byhegnet boede saa et lille, stilfærdigt Samfund, hvor Mennesker trofast delte Bondens fattige Kaar med hverandre. Den lille Stat styredes af »Oldermanden« og hans Bisiddere, Sognets eller Byens kaarne Mænd. De bestemte i Fællesskab, naar der skulde pløjes, køres Gødning, saas og høstes. Enhver Forseelse straffedes med Bøder, som man en Gang om Aaret i Fællesskab drak op efter visse og bestemte Gildesvedtægter. I hvert Hjem skaffede i Regelen Mand og Hustru alle Husets og Børnenes Fornødenheder til Veje, meget Arbejde gjordes paa Omgang i Fællesskab. Man holdt sig gode Venner paa den ene Side med Præst og Kirke og paa den anden Side med »Bjærgmanden« og Sagnenes og Overtroens Jætter, og saavidt muligt med det »naadige Herskab« og den, som det kneb haardere med, »Ridefogden« paa den store Gaard, og saaledes gik Slægt efter Slægt i Graven uden at efterlade sig noget synligt Minde undtagen en sammensunken Grav oppe paa den græsvoksede Kirkegaard, hvor Degnen havde Ret til at tøjre sine Faar. Man var i de Dage nøjeregnende og fattig, intet maatte gaa til Spilde.

Fig. 34. Interiør fra Sjælland.

Fig. 35. Hus af Tømmerstokke, Skaane.

Men intet varer evigt her i Verden. Andre Tider kom. Fra Midten af det 18de Aarhundrede blev der arbejdet for Fællesskabets Opløsning og Bymarkens Udskiftning, saa hver Mand kunde komme til at bo midt i sin Jordlod, og det meget Slæb paa de lange Veje, ad hvilke alt skulde føres paa Marken og fra Marken, kunde spares. Ved Anordningerne af 23. April 1781 og 15. Juni 1792 gjordes Ende paa Fællesskabet i Markens Drift, og nye Tider begyndte, hvor hver Mand kom til at raade for sit Arbejde. Bonden flyttede fra Byen ud paa sin Marklod, Byerne opløstes i den Grad, at det nu mange Steder kan være vanskeligt at paapege, hvor den oprindelig sammenbyggede By har ligget.

Det er jo nu en Gang saaledes, at Forskningen spørger om: hvorledes har den gamle Bondebys Plan været, og hvor gamle er i det hele taget Landsbyerne. Hr. Skoleinspektør Lauridsen, som har optaget dette Spørgsmaal til omhyggelig Undersøgelse, er kommen til det Resultat, at Byerne, hvis Navne endes paa -løse, -by, -inge, -lev og som er byggede paa gode og mellemgode Jorder, i Reglen er store og gamle. Man har villet sætte Aar 1000 som den omtrentlige Tid, hvorfra de ældste Byer stammer. Byerne, hvis Navne endes

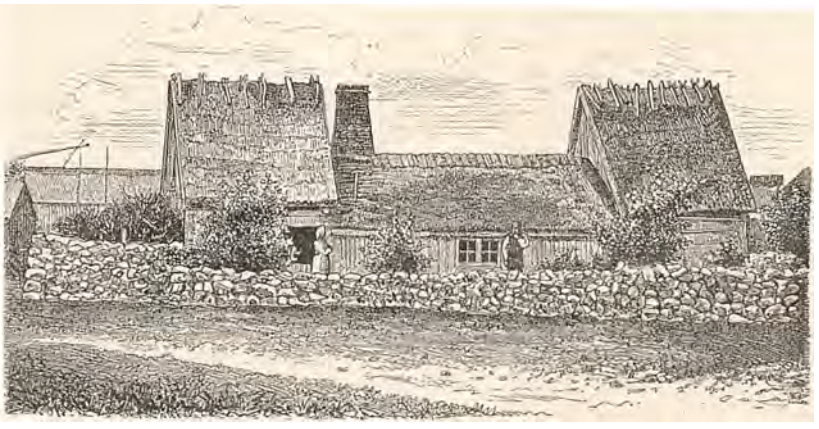

Fig. 36. Bondegaard, Skaane.

paa -torp, -skov, -ryd, -bøl, -holt er som Regel mindre Byer, opstaaede i Middelalderen, og har ikke haft Albuerum til en frodigere Udvikling. Dog kan en skarp Grænse næppe drages. De yngre Byer har udviklet sig fra Enkeltmandsejendom, og alt taler for, at det samme er Tilfældet med de ældre.

Kan der saa paavises bestemte Byformer eller er de regelløst byggede efter Enkeltmands tilfældige Lune og Lyst? Faa Slutninger kan drages af de faltige Rester, der her og der kan paavises, Mageskiftning og Udflytning har gjort de gamle Bosteder ukendelige. Men Bykortene, der i et Antal af flere tusinde indsendtes under Landboreformen til Rentekammeret, og som endnu findes, giver Oplysninger, saa man er i Stand til nogenlunde klart at skelne tre forskellige Byformer:

1. Rundbyen. 2. Langbyen. 3. Terrænbyen.

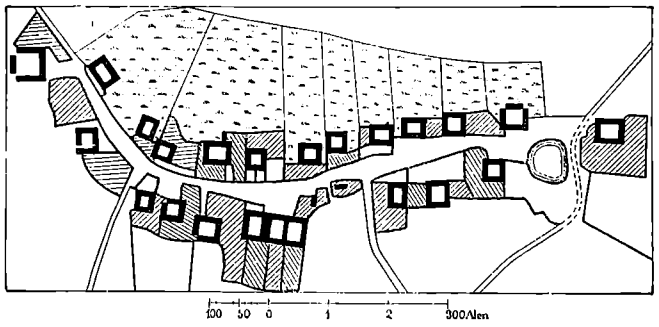

Fig. 37. Langby, Tornemark, Korsør Amt 1790.

I »Rundbyen« laa Gaardene i en mere eller mindre langstrakt Kreds om en aaben Plads; »Langbyen« havde parallele Gaardrækker, f. Eks. paa hver Side af en bred Vej. »Terrænbyen« endelig dannes af en enkelt Gaardrække, opført paa en Skrænt, langs en Sø eller et Aaløb, en Engstrækning eller en gammel Havstok.

Imens at hele den gamle Landsby spredes og forsvinder, synes i vore Dage en hel ny Byform at skulle opstaa omkring Jærnvejsstationer, hvor Bostedernes Antal er vokset i høj Grad. Der dannes Midtpunkter for Handel og Fabrikdrift. Hvor der gives Lejlighed til Fortjeneste, samles Arbejdsfolk og Haandværkere, og meget tyder hen paa, at Jærnvejene ej blot som Nutidens Landeveje forbinder de gamle Købstæder, men at de ogsaa skal give Stødet til en hel Nydannelse, Købstæder som gror ud af Landsbyer, der dannes omkring Stationerne.

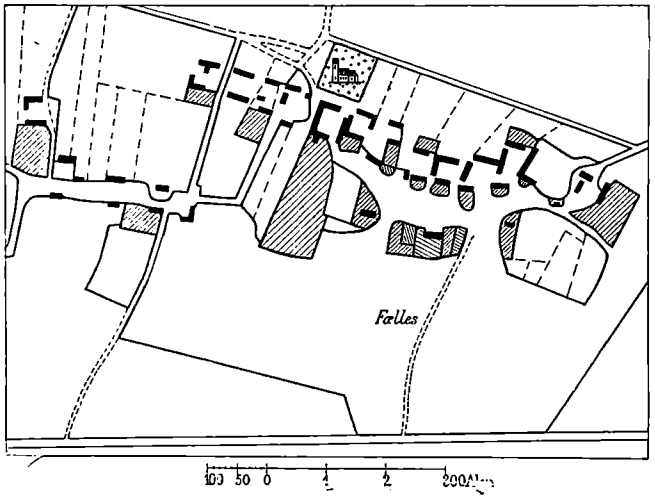

Fig. 38, Terrænby, Brovst i Thy 1812.

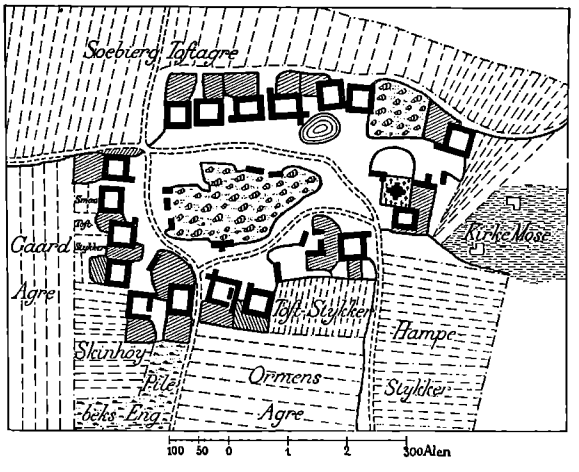

Fig. 39. Rundby, Hejninge, Slagelse Herred 1768.

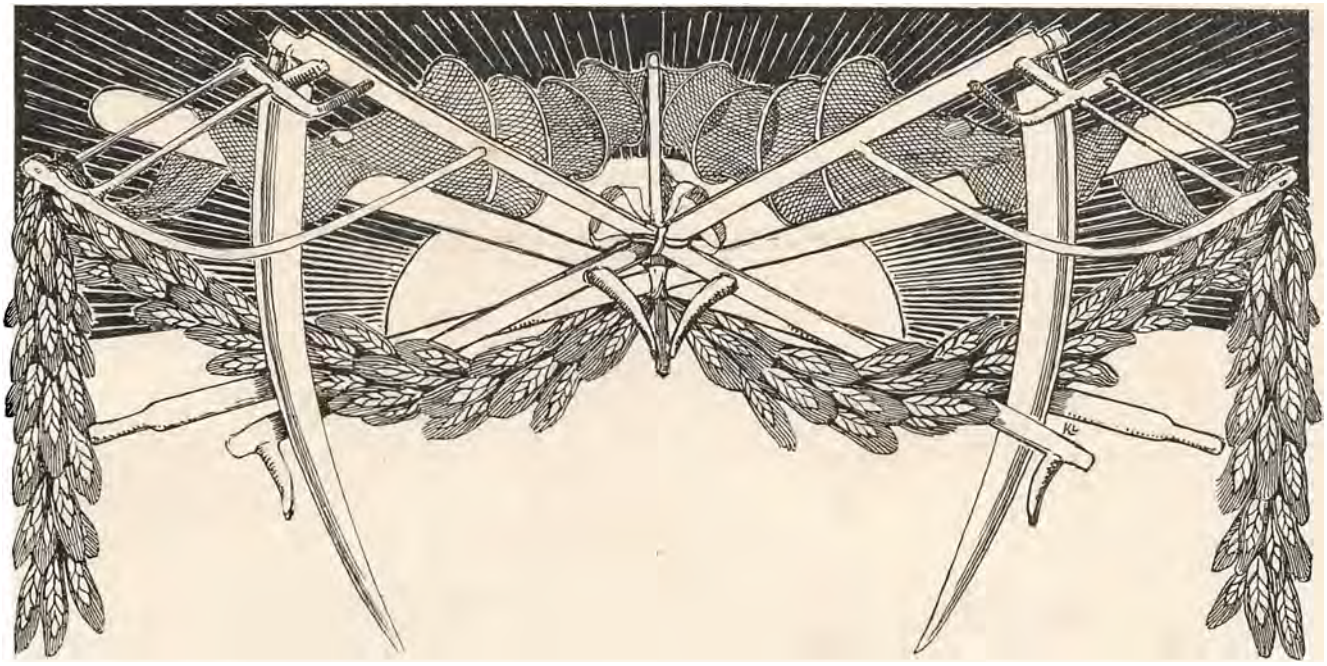

VORE NÆRINGSVEJE OG DERES UDVIKLING.

Af Højskoleforstander Ludvig Schrøder.

I. OLDTIDEN.

Naar danske Digtere har prist deres Fædrelands Skønhed, har de næsten altid fremhævet den blaa Sø, som bælter sig om Landet med »de brede Bøge« (Oehlenschlæger), — »Dansken har hjemme, hvor Bøgene gro ved Strand med den fagre Kærminde« (Grundtvig). — Men i alt Fald Johannes Ewald har tillige skildret Havet ved vore Kyster paa en anden Maade:

Du Danskes Vej til Ros og Magt,
sortladne Hav!

Han har set det som Skuepladsen for de store Søheltes, Kong Kristians, Niels Juels og Tordenskjolds, glimrende Bedrifter og for vore jævne Fiskeres ikke mindre prisværdige Idrætter, naar de den ene Gang efter den anden har vovet deres eget Liv for at frelse Skibbrudne fra Døden. Men hans Skuespil »Fiskerne«, hvortil »Kong Kristian« fra først af hører, blev digtet under den amerikanske Frihedskrig, da vore Handelsflaader bragte Rigdomme hjem til Landet, og derfor ligger den Formodning nær, at Digteren ogsaa har tænkt paa, hvad Havet er og altid har været som en fredelig Vej for vort Folk til ikke blot at vinde Ære, men ogsaa udvortes Velstand, og Fremgang i hvad man kalder Kultur, i Magt over Naturlivet og dets Kræfter.

Den nyeste Tids Erfaringer stadfæster, at Havet er den betydningsfuldeste af alle Forbindelsesveje. Efter at man en Tid havde sat særlig Kraft ind paa at bygge Jærnveje, har man igen begyndt paa at grave Kanaler for derved at knytte naturlige Vandveje sammen (Suez-Kanalen, Kanalen fra Kielerfjord til Elben) eller for at lede dem ind til sig (Manchester-Liverpool-Kanalen, Odense-Kanalen). Der er en Kappestrid imellem danske Købstæder om, hvem der kan vinde Forspring for den anden i at uddybe sin Havn saaledes, at de amerikanske Mais-Dampere kan komme ind i den og losse saa nær Forbrugspladserne som muligt.

Man har anstillet en Beregning over Omkostningerne ved Vare-Transporten ad forskellige Veje. For Flytningen af en Ton (godt 2000 Pd.) en Kilometer (omtr. 1600 Alen) vil Betalingen være:

Paa en Ridevej	70—80	Øre.
— en alm. Kørevej	20—30	—
— en Chaussée	10—20	—
— en Jærnvej, alm. Varer	4—7	—
— — grovere Varer	2—4	—
— Søvejen, under 2000 Kilom.	$^3/_4$—$1^1/_4$	—
— — 2000—5000 —	$^1/_2$—1	—
— — over 5000 —	$^1/_4$—1	—

Det fremgaar klart af denne Beregning, at Søvejen den Dag i Dag langt overgaar alle andre Forbindelsesveje. Men det er jo først ved Midten af det nittende Aarhundrede, at Jærnvejene begyndte at faa Betydning for Samfærdselen i de enkelte Lande og mellem Landene indbyrdes. Det er først ved Begyndelsen af det nittende Aarhundrede, at Mac-Adam begyndte Anlæget af gode Chausséer. Naar man ser bort fra de Veje, som Romerne anlagde,

var Kørevejene i tidligere Tid gennemgaaende af meget ringe Beskaffenhed. Særligt hvad Danmark angaar, da har det været Studeveje og Rideveje, der maa nævnes ved Siden af Vandvejene.[1]) Desto mere har det at betyde, at vort Land i højere Grad end de fleste andre altid har haft let Adgang til den For bindelsesvej, som er den billigste og bedste

Vor Kystlinje er 6 Gange saa stor, som den behøvede at være for at omslutte vort Land. Det kommer dels af, at Danmark bestaar af en Halvø og en Mængde Øer, dels af de dybt indskaarne Bugter, som Havet har dannet baade paa Jyllands Østkyst og paa Øerne.

Men det maa dernæst fremhæves, at vore Aaer har haft langt større Betydning i svundne Tider end nu som Forbindelsesveje imellem det indre Land og Havbugterne. Vandstanden i dem har været højere, og Skibene har været mindre. Har man fra vore Farvande sejlet ad en østlig Vej til Konstantinopel ved dels at benytte Floderne, dels at trække Skibene over Land fra en Flod til en anden, saa har man ogsaa herhjemme forstaaet at hjælpe sig paa en lignende Maade.

De ældste Kulturlande, vi kender, har ligget ved Bredden af store Floder, som er de lettest brugelige Vandveje, t. Eks. ved Evfrat og Nilen. Men tidlig dukker ogsaa Grækenland op som Kulturland. Det bestod som vort Fædreland af en Halvø med dybt indskaarne Vige og af en Mængde Øer. Dets fleste Indbyggere var Kystboere, som havde let ved at komme til hverandre ad Vandvejen og derfor ogsaa god Adgang til at lære af hverandre, og uden at tabe Kysten af Sigte kunde de naa frem til Forasien. Men de naaede langt videre med deres Skibe, og rundt omkring Middelhavet og Sortehavet grundede de Plantestæder, hvor de ikke blot kunde bytte Varer med dem, der havde hjemme i Landet, men ogsaa udvide deres Synskreds og deres Kendskab til Naturens Frembringelser.

Danmark er bleven kaldt »det nordiske Arkipelag«, og dermed er udtrykt, at det har haft lignende gunstige Betingelser for en tidlig Udvikling som »det græske Arkipelag«, — dog med én Undtagelse: Grækerne havde nærmere til de gamle Kulturlande ved Evfrat og Nilen. Dette har givet dem et afgørende Forspring for vore Fædre.

Det er i Sammenligning med det store skovklædte Land i Midteuropa, at »det nordiske Arkipelag«s gunstige Betingelser for en tidlig Kulturudvikling kommer frem. Danmark er frem for Tyskland bleven Hjemsted for en Oldtidsgranskning, der knytter sig til de fra Hedenold bevarede Mindesmærker, af den ganske naturlige Grund, at baade de danske Øer og Halvøen er langt rigere paa Oldtidsminder end de skovklædte tyske Bjærgegne.

Naar Danmark er bleven kaldt »Stengravenes klassiske Land«, da er det især den sjællandske Øgruppe, det kan takke for dette Hædersnavn. Paa Sjælland regnede den afdøde Oldgransker Henry Petersen, at der var 3400 Stengrave (Stendysser og Jættestuer). Men naar Sjælland havde et Forspring for Jylland i Stenalderen, hænger det vel sammen med, at Flinten, der findes i den danske Kalk, var en Brugsgenstand, som Vestjyder, Bornholmere og Svenske har forsynet sig med, især fra det kalkrige Sjælland. Ikke blot i Fjelstrup ved Kristiansfeldt, men ogsaa i Skellefte i den botniske Bugts inderste Halvdel er der fundet Vareforraad af Flintsager, som tyder paa, at Vandvejen er bleven brugt som en Handelsvej for 3—4000 Aar siden, og at dette er kommet den største af de danske Øer til Gode. Stengravene vidner om stor Dygtighed i at bruge Granitblokke som Bygningsæmner, og de Flintredskaber, der er fundne i dem, godtgør, at der i hin fjærne Tid har været Haandværkere, der forenede Smag med Duelighed, selv om de ikke har skilt sig ud som en særlig Del af Folket, men ligesom dette i sin Helhed fornemmelig ernærede sig ved Jagt og Fiskeri (se »Nordens Oldtid«).

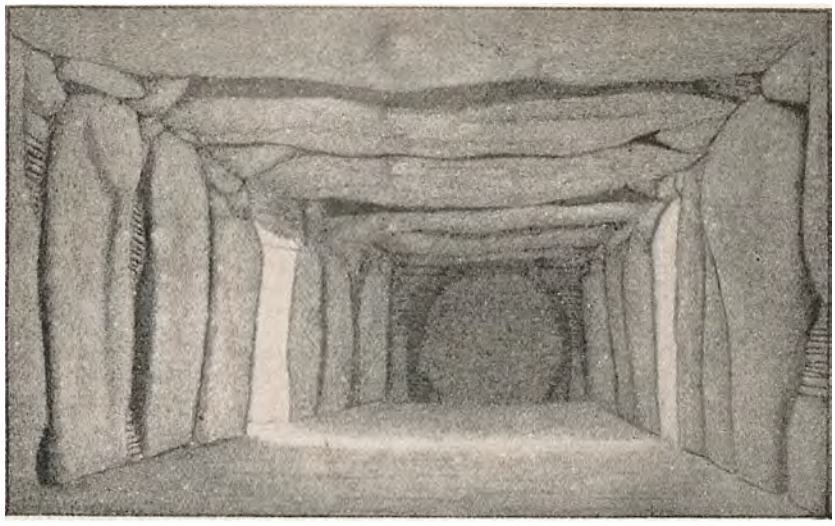

Fig. 40. Jættestue i Martofte paa Halvøen Hindsholm.

Østers har, som Køkkenmøddingerne eller Affaldsdyngerne viser, allerede i den ældste Stenalder været en særlig yndet Spise. Paa Bopladser af lignende Ælde i sydligere Dele af Landet, hvor Vandet ikke har været saltholdigt nok til, at Østers kunde trives, har man fundet en Mængde Nøddeskaller, der peger paa en anden Yndlingsspise hos Landets ældste Beboere. Det er meget oplysende, at de Levninger af Fiskeben, man har fundet, viser, at Flynder, Torsk, Sild og Aal da som nu har været de vigtigste Fiske i vore Farvande. Af vilde Dyr, som fældedes ved Pile med Spidser af Flint, har der den Gang været flere end nu.

Medens Hunden har været Husdyr hos Landets

[1]) Det er i høj Grad oplysende, at da Kong Erik Klipping 19. Marts 1282 i Vordingborg maatte forpligte sig til hvert Aar ved Midfaste at holde Danehof, da blev det bestemt, at Stedet, hvor det skulde holdes, maatte være et, hvortil »man kan komme med Skib«.

ældste Beboere, maa man gaa til den yngre Stenalder for at finde Spor af Faar, Geder, Svin og Okser; mulig har den Tids Mennesker ogsaa kendt Heste. For et Par Aar siden blev der i en Tørvemose ved Hobro fundet en Flintsegl i Træskaft, der synes at forudsætte Kornavl. Ad anden Vej er man kommen

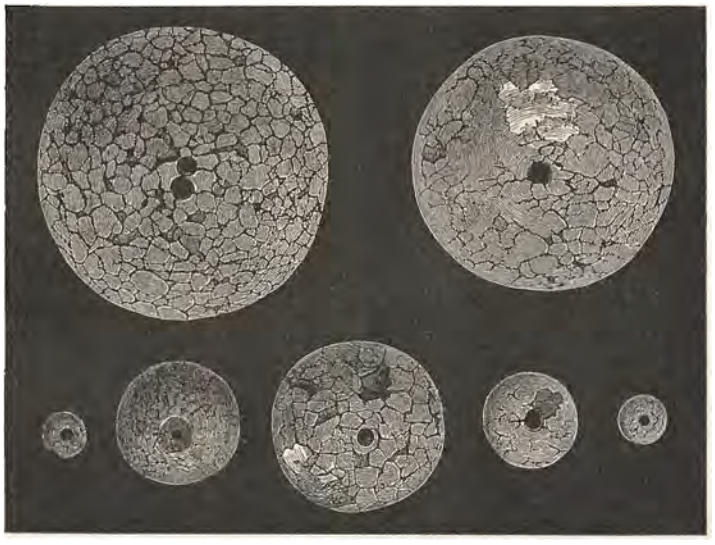

Fig. 41. Ravperler, udgravede i Mykene i Grækenland.

til den Slutning, at Hvede er den Sædart, der først har været kendt her i Landet, men da ogsaa for halvfjerde Tusind Aar siden (se »Nordens Oldtid«).

Bestemt kan det vistnok ikke afgøres, naar Stenalderen slutter. Men det synes at have været før eller ved Midten af det andet Aartusinde før vor Tidsregning, at Broncen (en Blanding af Kobber og Tin) afløser Stenen som det Æmne, hvoraf de fleste Redskaber, Vaaben og Smykker tilvirkedes.

Har Skibsfart og Handel spillet en Rolle i Stenalderen, saa er det aabenbart, at de maa have spillet en langt større Rolle i Broncealderen. Der findes vistnok Kobber baade i Norge (Røraas) og i Sverige (Falun); men der er ikke Spor til, at der paa noget af disse Steder er øvet Minedrift i Oldtiden. Det engelske Tin har lige saa lidt været udnyttet ved Bronce-Tilvirkningen. Derimod tyder alt paa, at den Bronce, man har brugt i Norden, er kommen fra Balkanhalvøen, og at den er ført hertil ad en østlig Handelsvej. En egen Slags Spiralguldringe er fundne paa forskellige Steder i det østlige Tyskland og i Østerrig, og af samme Slags var der til 1886 gjort 182 Fund i Danmark, deraf 143 i Nørrejylland, navnlig i de vestlige Amter. Hvor disse Ringe af tynd Guldtraad er fundne hos Fremmede antager man, at Handelsvejen har gaaet. Og i de Egne af Danmark, hvor disse Ringe har været hyppigst i Folks Eje, har da den Vare haft hjemme, som man gav i Bytte for Guldet og Broncen. Endnu i vore Dage finder man

Rav paa Jyllands Vestkyst. I Oldtiden har Fundene sikkert været rigere, og der er desto mere Grund til at tænke paa Ravet som en vigtig Udførselsgenstand, naar man ved, at Grækerne skattede det høit i den Tid, da de Helte har levet, hvis Historie ligger til Grund for de homeriske Digte. Heinrich Schliemann, som for ikke mange Aar siden udgravede Ruinerne af Mykene, hvor den græske Kong Agamemnon skal have haft sin Borg, fandt i et Par Kvindegrave paa Borgens Torv ikke mindre end 400 Ravperler, der synes at have tilhørt Fyrstinder. Da den græske Kunst naaede sin Blomstringstid, mistede Ravet sin Anseelse; Fidias' Billeder af Zevs og Athene udførtes i Guld og Elfenben; Bronce og Marmor brugtes ogsaa til Statuer af Guder og Helte. Men en rum Tid efter at det nordiske Rav havde mistet sit Marked i Grækenland, fik det et nyt i Rom.

Der er ganske vist gættet paa, at ogsaa andre nordiske Frembringelser kan være brugte til at tilbytte sig Bronce. Man kunde tænke paa Pelsværk. Ravhandelen har dog spillet en Hovedrolle.

Dertil passer det godt, at ikke blot de omtalte Fund af Guldringe fører os til Vestjylland, men at tillige denne Del af vort Land er saa overordentlig rig paa de runde toppede Høje, som stammer fra Broncealderen. I Bølling Herred ved Skern Aaen er der talt 1500, i Lysgaard Herred Syd for Viborg 1000 og paa Mors 900 Broncealders Høje.

I den Kunst, hvormed mange Redskaber og Smykker fra Broncealderen er udarbejdede, kan der spores en Paavirkning fra det Land, hvorfra Broncen oprindelig kom til Danmark, — navnlig da i Ziraterne, der pryder dem. Men at der har fundet en særlig Udvikling Sted i Kunsthaandværket hos vore Fædre, derom aflægger vel navnlig de, ogsaa som musikalske Instrumenter mærkelige, Lurer eller Blæsehorn af Bronce Vidnesbyrd. De er nemlig saa godt som alle

Fig. 42. Gruppe af Høje ved Vestervandet i Ty.

fundne paa gammel dansk Grund.

Om stor Dygtighed i at arbejde i Træ vidner den mærkelige Vogn, der for faa Aar siden blev funden i Dejbjærg Præstegaards Mose i Vestjylland; men da den blev tilvirket, var Jærnet ved at komme i Brug ved Siden af Broncen.

Navnlig ved Undersøgelsen af Aftryk af Korn paa Lerkar, som er tilvirkede her i Landet uden Hjælp af Drejeskive fra de ældste Tider til nu (vor Tids Jydepotter), er man kommen til den Slutning, at Byg og Hirse er dyrkede sammen med Hvede i Bronce-alderen, medens Rug og Havre først kom her ind i Landet i Slutningen af Jærnalderen. Oksen er bleven brugt som Trækdyr og som Køddyr; men der er ikke Tegn til, at man i Oldtiden har udnyttet Koens Malkeævne. Hesten er bleven brugt som Ridedyr.

Fig. 73. Byplads ved Hadeby Nor.

Fra den sidste Del af Oldtiden eller Jærnalderen, der regnes fra Midten af Aartusindet før vor Tidsregning, er der bleven fundet adskillige Skibe, som vidner om, at man var naaet vidt i at skaffe sig, hvad der behøvedes for ret at bruge Vandvejene. I Nydam Mose i Sundeved fandtes 1863 en Egebaad, 75 Fod lang, $10^1/_2$ Fod bred og beregnet til 28 Aarer; den antages at være fra det 4. Aarh. e. Kr. Senere har man dels ved Frederikshald, dels ved Sandefjord i Norge fundet Skibe, beregnede til 24 og 32 Aarer og til at føre et Bramsejl; disse antages at være fra det 9. Aarh. e. Kr.

I de Aarhundreder, Jærnalderen omfatter, nærmede Romerne sig vor Landegrænse, og romerske Metalkar, Glasvarer og Mønter kom ind i Landet. Saa kom Folkevandringstiden med sin Uro, der ogsaa satte sine Mærker paa Livet i Østersølandene. Endelig kom den kristne Tro til Folkene mod Syd og Vest. Snart som fredelige Købmænd, snart som Vikinger kom Nordboerne i Berøring med de kristnede Folkefærd, og en Paavirkning særlig fra Irland er let kendelig paa de Sirater, der nu kom i Brug.

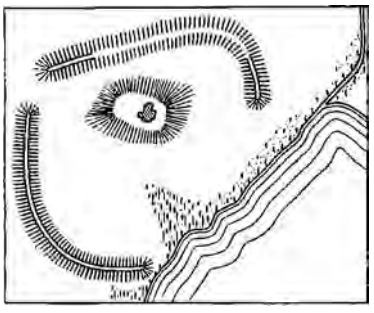

Fig. 44. Pedersborg ved Sorø.

I denne sidste Del af den forhistoriske Tid dukker der Efterretninger op om Købstæder. I Ansgars Levned nævnes Birka i Sverig, Hedeby og Ribe; Alfred den Store har i Slutningen af det 9. Aarh. fortalt om Ottar fra Halogaland, der traadte i hans Tjeneste, at han havde været i den norske Køping Skiringssal og i Hedeby. Men i vore Dage har man omhyggelig undersøgt flere gamle Bypladser. Den halvrunde Vold ved Hadeby-Noer Syd for Slesvig By omspænder 50 Tdr. Land; her formodes Hedeby at have ligget; der er et højt Punkt, hvortil Stadens Beboere kunde trække sig tilbage, om Fjenden trængte over Volden, og der er en Aa, som tilfører ferskt Vand. Lignende Forhold findes paa Bjørkøen i Mælaren; men her omspænder Volden kun 14 Tdr. Land. Birka har ikke kunnet maale sig med Hedeby. Endelig er der peget paa den halvrunde Vold ved en Sø nord for Sorø med et Akropolis, der hævede sig over det øvrige; hvor Pedersborg Kirke nu ligger, skulde en Gang en af vore ældste Købinger have ligget.

Om alle disse Bypladser gælder, at de ligger fjernt fra Havet, men med Sejlads ud til Havet. Beboerne har været belavede paa, at de kunde blive overfaldne af Fjender; derfor var det raadeligst at holde sig i Afstand fra Storhavet; det lange smalle Indløb til Købingen kunde gøres usejlbart. Paa den anden Side gjaldt det jo om, at Stedet var tilgængeligt for fredelige Mænd, der fór i Købmandsfærd. Ribe ligger ved en Aa, der har været langt mere sejlbar, end den er nu; til det gamle Lejre har man mulig kunnet sejle ind ad mere end et Aaløb.

Der har været Købinger i Oldtidens sidste Aarhundreder. Men deraf maa ikke sluttes, at der har været nogen Forskel imellem Landboere og Købstadfolk. Købingerne har vel nærmest været Markedspladser. Haandværket har væsentlig været Husflid. De samme Mennesker har drevet Landbrug og Købmandsskab; de samme Mennesker har øvet Fredens Idrætter og forsøgt sig som Vikinger. Kun hvor det sidste gentoges, tog det Magten over Folk, og det endte da med vild Røverfærd, om ikke en kristen Munk blandt de overvundne fik Lykke til at smelte Sejrherrens forhærdede Hjærte.

Det er stolte Monumenter, vi har fra vor Oldtid, Stengravene, de toppede Høje, Bypladserne og — hvad der endnu maa nævnes — Runestenene og Voldene, byggede til Samfundsværn, særlig Danevirkevolden. Alle disse fortæller om Tider, da man har æret Fædrenes Minde, og om Tider, da man i Endrægtighed har øvet Storværk. Men alle fortæller de ogsaa om, at Handel, Skibsfart og Haandværk har blomstret i Landet ved Siden af Jagt, Fiskeri og et begyndende Landbrug.

II. VALDEMARSTIDEN.

Naar der i det danske Skjold er afbildet tre Løver imellem ni Guldhjærter, saa har man i den nyere Tid gjort gældende, at Løverne skulde betyde de tre Havarme: Øresund, Storebælt og Lillebælt, der har saa stor Betydning for vort Fædreland, medens der i Stedet for Hjærter oprindelig har været Søblomster som Tegn for de Øer, hine Havarme omslynger og forbinder. Forholder dette sig rigtigt, da passer det godt til det, som er meddelt om Havets Betydning for vort Lands tidlige Udvikling.

Denne Forklaring af Skjoldmærkernes Oprindelse udelukker dog ikke, at der kan gøres en poetisk Anvendelse af dem, som de nu staar os for Øje, og

som de har staaet for mange Slægter før os. Christian Winther har lagt en dansk Konge de Ord i Munden:

I Skjoldet springer Løver,
og Hjærter staar i Brand!
Hvor kunde jeg vel bryde
den dyre Skjolderand?

Grundtvig har skrevet en Folkesang om det danske Skjold, hvori han har brugt Løverne som Sindbilleder paa de lykkelige Tider i vor Historie:

Fredegod og Kong Valdemar
det var et ægte Løvepar.
Nu er den tredje Løvestund,
Lykken hun smiler til Øresund.

Kong Frode den Fredegode er baade hos Saxe og hos Islænderne skildret saaledes, at hans Regeringstid fortjener Navn af en Guldalder. Granskningen over Oldtidsminder og Oldsager har ikke afhjemlet Fortællingen om dette Kongeideal. Men hvad der i det foregaaende er fremhævet fra den førkristelige Old, vidner dog bestemt om, at der har været en Stortid og rimeligvis flere Stortider for vort Folk i hine Dage, som Historieskrivningen ikke er i Stand til ret at oplyse. Man tør vel ogsaa slutte fra den poetiske Rigdom, vi Nordboer ejer i vore Oldsagn, og hvortil kun Grækerne har haft Magen, at der i længst henrundne Dage har rørt sig et daadfuldt Liv i Landene Nord for Østersøen. Selv om den fredegode Frode aldrig har været Konge i Danmark, aldrig har lagt Guldringe paa Jelling Hede, aldrig er bleven begravet ved Værebro og aldrig er bleven besungen af Skjalden Hjarne, — saa har Danmark alligevel i Hedenold haft en »Løvestund«.

Men kommer vi til den Tid, Historiens Fakkel kan oplyse, da er der ingen Tvivl om, at Valdemarstiden bærer sit Navn med Rette som en lykkelig Tid for vort Fædreland.

Derom vidner de Monumenter, som er bevarede fra Kong Valdemar den Stores og hans Sønners Dage, og fremfor alt de romanske Kirkebygninger af Brudsten og brændte Sten, der findes rundt i vort Land.

Fig. 45. Middelalderlig norsk Stavkirke. Urnæs i Sogn.

I det ellevte Aarhundrede er der bleven opført en stor Del Kirkebygninger af Træ; men ingen af dem er bleven bevaret.

Paa Nationalmusæet i København findes en Vindueskarm af Træ fra Framlev Kirke i Aarhus-Egnen, der synes at have hørt til den oprindelige Træbygning. I det hule Rum i Muren paa Hørning Kirke ved Randers er der fundet Rester af en Tværbjælke med rød, sort, hvid og gul Okkerfarve, der ligeledes bevares paa Nationalmusæet som Levning af en Trækirke. Der findes paa mange Kirker Sirater, udhuggede eller indridsede i Sten, der utvivlsomt er Efterligninger af, hvad der har været udskaaret i Træ i en ældre Bygning. Hertil hører Hagekorset og Triskelen, hedenske Symboler fra den yngre Jærnalders Tid, der kan tyde paa, at gamle Gudehuse af Træ er blevne indviede til Kirkebrug. Men medens der i Norge er bevaret adskillige Trækirker fra Kristendommens tidligste Dage, de berømte Stavkirker, har man ingen saadanne i Danmark.

Fra det tolvte Aarhundrede afløste man Trækirkerne med Stenkirker. Først brugte man da som Bygningsæmne Brudstykker af virkelige Sten.

Dertil hører Tufstenen, der er af vulkansk Oprindelse, og som navnlig findes i mægtige Lag ved den venstre Rinbred, i Omegnen af Andernach, imellem Koblenz og Køln. Umiddelbart efter Brydningen er den rinske Tuf saa blød, at den let lader sig skære eller tilhugge med en Økse, men bliver derefter haard og fast ved at udsættes for Luftens Paavirkning. Den har en lysegraa Farve. Tufstenen er bleven brugt som Bygningsæmne i Byerne ved Rinen, og den blev — som det hedder i en gammel Klosterkrønike — »i stor Mængde bragt ned ad Rinstrømmen til Deventer og Utrecht for at sælges der.« Fra Ribe har der været Skibsfart til disse Byer, og det har vel været i Deventer, at Tufstene er blevne omladede i danske Skibe for at føres til den By, som allerede i Slutningen af Ansgars Levetid havde faaet sin første Kirkebygning, den ældste i Danmark efter den i Hedeby.

Biskop Ture har begyndt at opføre Ribe Domkirke af Tufsten. Men han faldt ved Fodevig i det sydvestlige Skaane 1134, og dermed gik Kirkebygnin-

gen i Staa, indtil Elias fra Flandern 1142 blev Biskop i Ribe. I Løbet af de omtrent 20 Aar, da han styrede Ribe Stift, fuldendtes de tre Skibe, der oprindelig hører Kirken til; Loftet har været fladt i de første 100 Aar, Kirken har staaet;[1]) men den herlige Dobbeltkuppel, der fremhæver Opgangen til Koret,

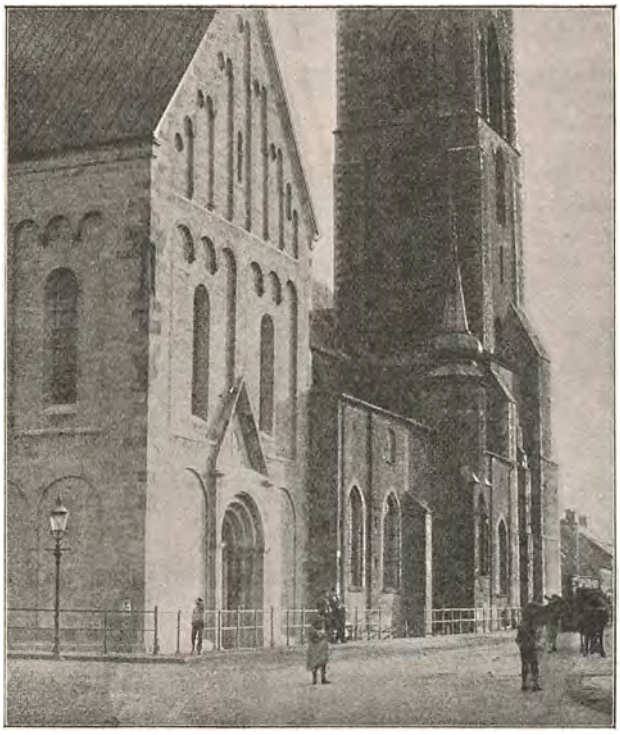

Fig. 46. Ribe Domkirke.

er ligesom den smukke Korrunding oprindelig i den ædle Bygning, der nu er ved at blive istandsat med Benyttelse af den samme Slags rinsk Tuf, som fra først af var Hovedæmnet i dens Mure.

Men det var ikke blot til Ribe Domkirke, at Tuffen blev brugt. Der er 50 til 60 Kirker i Vestjylland, fornemmelig Sydøst og Nord for Ribe, hvor man i alt Fald delvis har brugt dette udenlandske Bygningsæmne. Da Tuffen imidlertid har haft svært ved at taale Vesterhavstaagen og Regnen, har man været nødt til at ombytte den med stærkere Sten, især i Sydvæggen og i Vestgavlen, naar der ikke, som tit har været Tilfældet, er bleven opført et Taarn af stærkere Stof imod Vest, der kunde værne Tufstensmurene til denne Side.

Det er ikke usandsynligt, at der ved Ribe Domkirkes Opførelse er bleven brugt Haandværkere, som har haft hjemme i de samme Egne, hvor Tuffen blev brudt, eller hvor den har været i Brug, før den blev udskibet til Danmark. Og disse Haandværkere og deres danske Lærlinge har da Æren for, at ogsaa Landsbykirkerne af Tufsten for en stor Del er Monumenter af virkelig kunstnerisk Værd.

Paa Steder i Landet, hvor man ikke havde Skibsfart til Nederlandene eller var nødt til at sejle omkring det farlige Skagen, naar man skulde frem til Rinbyerne, kunde man ikke tænke paa at skaffe sig rinsk Tuf, men søgte i selve Landet at finde en lignende blød og lidet vægtig Stenart. Man fandt en saadan i Kildekalken eller Fraadstenen. Den gamle Kirke, der stod i Roskilde paa det Sted, hvor Domkirken med de to slanke Taarne nu hæver sig, var opført af Fraadsten, der var taget paa Bakkeskraaningen udenfor; dér var afsat mægtige Lag af den vandrige Maglekilde. Tveje-Merløse Kirke i Nærheden af Holbæk er opført af et Lag Fraadsten ved den nærliggende Vintermølle. Koret i den mærkelige Kirke imellem Gorms og Tyres Høje i Jelling er bygget af Kildekalk, og dette er Tilfældet med mange Kirker i Østjylland og enkelte paa Fyn.

I Egne af Landet, hvor Kridtstenen træder frem paa Jordoverfladen, er den tidlig bleven benyttet til Bygningsæmne.

En ganske særlig Opmærksomhed fortjener den udstrakte Brug, der er gjort af Graniten. Det er de store Isbræer, der er gledne ned over Fjældene paa de skandinaviske Bjærge, som har ført de større og mindre Granitblokke med sig, der findes over eller under Muldlaget rundt omkring i Danmark. Indtil denne Dag bruges de baade i Landbygninger og ved Havnebygninger, maaske i videst Omfang ved Anlæg og Forbedring af Veje. De er blevne brugte i Hedenold til Gravkamre og til Mindestene. I den store Kirkebygningstids første Halvdel brugtes de til Gudshusene.

Graniten er bleven brugt i Kirker, hvor man ellers som Hovedæmne havde blødere Stenarter, dels naar Grunden skulde lægges, dels hvor Bygningen var stærkt udsat for at ødelægges af fugtigt Veir, dels endelig hvor Enkeltheder af den skulde have et kunstnerisk Præg. Dette kan ses i Ribe Domkirke, og dygtige Stenhugger-Arbejder i Granit findes i mange af de Kirker, der staar i Forhold til denne

Fig. 47. Kildekalk.

Biskopskirke. Gellerup Kirke er den gamle Herredskirke i Hammerum Herred; den har latinske Indskrifter over Dørene; man læser over den søndre Dør: »Aar 1140 efter Herrens Byrd grundlagdes her til Guds Ære denne Bygning«, og over den nordre: »Hvo der træder ind i denne Hal, om han er brøde-

[1]) Nu har Kirken fem Skibe. De yderste af disse blev vel tildels byggede for at modstaa det Tryk, som Hvælvingerne øvede paa Sidemurene.

fuld, aflægger han Synden, og hvad han rettelig beder om, dermed bønhører ham den fromme Gud«. Man formoder, at det var i de Aar, da Bygningen af Ribe Domkirke var gaaet i Staa, at Mænd, der havde været i Arbejde med denne og navnlig ogsaa var øvede i at tilhugge Granit, har opført Hammerum Herreds Kirke. Det er en stor Sjældenhed, at man finder gamle Indskrifter, indhuggede paa Kirkerne. Derfor skal det nævnes, at der er en anden Herredskirke i Ribe Stift, som ogsaa har en latinsk Indskrift indhugget i den halvrunde Sten (Tympanon), som ligger over den søndre Hoveddør; det er Malt Kirke. »Banker paa, og der skal lukkes op for eder«, — det er her Indskriften. Men baade de smukke Søjler, der bærer den halvrunde Sten, og de indhuggede Figurer paa Granit-Døbefonden, der dels forestiller en Kamp mellem bevæbnede Mænd og Kentaurer, dels en Kvinde, der holder et Barn i sine Arme, vidner om en øvet Stenhuggers Haand, maaske om en af dem, som har arbejdet ved Opførelsen af Stiftskirken.

I begge disse Kirker og i mange andre er Granit Hovedæmnet i Muren, og den er tilhugget saaledes, at den danner Firkanter med rette Vinkler. Man kalder det derfor Kvadersten. Men den Side af Stenen, som vender indad og skjules af Mørtelen, er ikke tilhugget i Firkant. Sokkelen, som bærer Muren, er tit formet med særlig Omhu. De smaa, rundbuede Vinduer, der sidder højt oppe paa Muren, bære ogsaa Vidne om Stenhuggerens Dygtighed. Stundom kan man dog finde Kirker af Granit, hvor de enkelte Sten ikke er tilhuggede, og hvor det da væsentlig har beroet paa Bindemidlets Beskaffenhed, om Muren skulde staa sikkert.

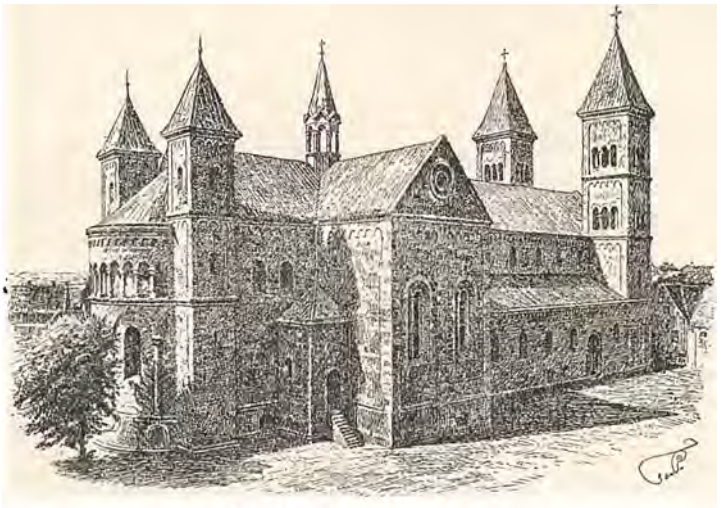

Fig. 48. Viborg Domkirke.

Den stolteste Kvaderstens-Kirke, vort Land ejer, er Viborg Domkirke. Ganske vist er der i den bleven brugt Kildekalk. Men det er dog Kvaderstenene, der spiller i forskellige Farver, som giver de mægtige Murflader deres Præg. Naar i Ribe Kuppelen ved Opgangen til Koret og Rundingen, der afslutter Koret, har fremhævet den Del af Kirken, hvor det indviede Præsteskab havde sin Plads, saa er der i Viborg en underjordisk Bygning, en Kryptkirke, hvorved Koret hæves højt over Langskibets Gulv, og Rundingen med Omgangen højt oppe bag ved de smukke Søjler udmærker sig frem for den i Ribe. Kryptkirken staar endnu, som den har staaet i 7 til 800 Aar; men den øvrige Kirke er i det nittende Aarhundrede bleven fornyet i den Stil, hvori man har ment, at de store romanske Kirker fra først af er blevne opførte.

Der er i Korrundingen paa Viborg Domkirke adskilligt, der minder om vor gamle Hovedkirke, St. Lavrentius i Lund. Den har ogsaa en Krypt, men langt større end den i Viborg, idet ogsaa Korsarmene er underbyggede og derved hævede over Langhusets Gulvflade. Denne store Kirkebygning er ligesom de to i Ribe og Viborg opført af Brudsten; men her er det Sandsten, som er bleven benyttet.

Opmærksomheden er nylig bleven henledt paa Levningerne af en gammel dansk Kirke, der var anlagt paa i Størrelse at overgaa baade Viborg, Ribe og Lunds Domkirker. Da Valdemar den Store 19. Avgust 1157 var bleven frelst fra den Død, der truede ham ligesom Knud Magnussen fra deres Medkonge Svend Grade, og da denne havde maattet bøde for sin Udaad i Slaget paa Grade-Hede 23. Oktober 1157, besluttede Kongen til Tak for sin vidunderlige Frelse at rejse et Cistersienserkloster. Han skænkede dertil en Ejendom, Vitskøl, $1^1/_2$ Mil Sydvest for Løgsted-Øre (Løgstør) i Himmersyssel. Den laa ved Limfjordens Bredning og var altsaa let tilgængelig ad Vandvejen. Der var Rigdom paa Fisk i Fjorden. Vilsted Sø havde sit Udløb i Fjorden tæt ved Ejendommen, og Skov laa der rundt omkring. Henrik fra Clairvaux, som havde grundet Klostrene Alvesta i Ø.-Gøtland (1143) og Varnhem i V.-Gøtland (omtrent 1150) skulde være Abbed for det ny Kloster, hvis Navn omdannedes til vitæ scola (»Livets Skole«), og det var vel ham, der nedlagde Grundstenen til Kirken 1. April 1158 og viede den til Jomfru Maria. Ganske vist naaede man ikke at faa bygget mere af Langskibet end det Fag, der laa nærmest ved Koret. Men med de tre Skibe i Korfløjene og med Omgangen om Højkoret har den Del af Klosterkirken, der virkelig blev fuldført, alligevel haft et mægtigt Omfang.

En mærkelig treskibet Kvaderstenskirke ligger i Landsbyen Skarpsalling, ikke langt fra Vitskøl Kloster.

Var Cistersienserabbediet i Vitskøl en kongelig Stiftelse, saa var det Kloster af samme Orden, der grundedes i Sorø, stiftet af den Stormandsæt, hvis Kronskud, Absalon, først Biskop i Roskilde, siden Ærkebiskop i Lund, med sine Frænder har bidraget fuldt saa meget som Valdemar og hans Sønner til at gøre Tiden fra Midten af det tolvte til Midten af det trettende Aarhundrede uforglemmelig i vort Folks Historie.

Klosterkirken i Sorø hører ligesom St. Bents Kirke i Ringsted og Kirken med de fem Taarne i Kallundborg til vore ældste Teglstenskirker. At bruge denne paa kunstig Maade tilvirkede brændte

Sten til hele Bygninger var noget af det nye, der her i Danmark kom frem i Valdemarstiden, og der blev da snart rejst en Mængde Teglstenskirker i romansk Stil; om det end maaske især var paa de danske Øer, disse Kirker blev byggede, saa findes der dog ogsaa i Jylland mange af dem; af vore

Fig. 49. Skarpsalling Kirke ved Løgstør.

gamle Stiftskirker er Roskilde, Aarhus og Odense Teglstenskirker.

Der er rundt omkring, ogsaa uden for Byerne, gamle Kirker, som i høj Grad har vakt Kunstkenderes Beundring. Her skal endnu gøres opmærksom paa en laalandsk Kirke, Tirsted i Nærheden af Rødby.

Om end nogle af vore middelalderlige Kirker er byggede efter Valdemar Sejrs Død eller først har faaet deres nuværende Skikkelse, efter at Spidsbuestilen havde afløst Rundbuestilen i det store Europa, saa vil det staa fast, at det særlig er Kirker i Rundbuestilen eller romanske Kirker, der giver det middelalderlige Danmark sit Præg, og man skal lede længe, om man nogen Steds kan finde saa mange fortrinlige større og mindre Kirker i denne Stil som i den danske Kirkeprovins. Medens man maa søge til Udlandet for at finde fortrinlige gotiske Kirkebygninger, saa er det ikke nødvendigt, naar man vil lære den romanske Stil at kende.

Til de kirkelige Bygninger, Stiftskirker, Sognekirker og Klostre, kommer saa Borgene, der blev rejste til Værn for Landet. En Del af Dannevirke blev opbygget af brændte Sten. Vordingborg blev bygget, og saaledes mange flere.

For at alt dette kunde udføres, maatte der være en stor økonomisk Kraft hos Folket. Særlig af den Grund er Valdemars Klosterstiftelse Vitskøl nævnt, fordi den vidner om en stor Tillid hos ham til, hvad han mægtede at sætte i Værk. Men ser man bort fra, hvad Konger og Biskopper mægtede, hvad vil det ikke sige, at man fra det ene Sogn til det andet kunde bygge Stenkirker i Stedet for de gamle Trækirker? Det var saa gode Stenkirker, at de kunde bruges til i Dag, det er i 7 til 800 Aar. Mange af dem vil kunne bruges endnu i lange Tider. De var gennemgaaende byggede i en ædel, om end enfoldig Stil, og de var prydede med tiltalende Væggemalerier. J. Magnus Petersen, som i mange Aar har sat sin Kraft ind paa at lære disse Kalkmalerier at kende og hjælpe andre til at faa Øjet op for den Rigdom, vort Land besidder i dem, har skrevet om de ældre af dem, altsaa om Valdemarstidens Kirkemalerier: »Foruden ved den tekniske Dygtighed i Udførelsen skiller Malerierne fra denne ældre Periode sig bestemt fra de følgende Tiders ved den ædle Simpelhed og Alvor i Figurernes Stillinger og Aasyn og ved de overalt med fin Sans sammenstillede Farver. Alt vidner om en fuldt udviklet Kunst, der tillige har været beaandet af en inderlig og ren Opfattelse af den kristne Tro.«

Hvorfra har man faaet Magten til at rejse disse Monumenter og til at pryde dem saa skønt? Hvorfra stammer den Velstand, som disse Bygninger og deres Udstyrelse forudsætter?

Den religiøse Inderlighed, som præger sig i Kirkemalerierne og som bragte Landets Beboere til at samle sig om at opføre Kirkebygningerne, gjorde sig ogsaa gældende i en streng Overholdelse af kirkelige Bud som det om Fasten. Den holdt man her i Landet, men ogsaa i de andre europæiske Lande. Men hvor der fra Fastelavn til Paaske ikke maa spises Kød af firfødede Dyr og Fugle, der trænger man til Fisk, og Fisken kommer i høj Pris. Men den Tids bedste Fiskeri var Sildefangsten i Øresund.

Saxe bruger meget stærke Ord om Sildemængden ved Skaanes Kyst; der kunde være de Tider, da man havde ondt ved at ro igennem Sundet for Sildene, og da man kunde øse Fiskene op i Baaden med de bare Hænder.

Arnold af Lybæk, Saxes yngre samtidige, fremhæver den Pragt, de danske kunde udfolde i deres Klædedragt, og søger Grunden til deres Rigdom i »det Fiskeri, de aarlig driver i Skaane, ved hvilken Lejlighed der fra alle de omboende Folkeslag skyndsomst indfinder sig Handelsmænd for hos de indfødte at opkøbe Sild, som ved Guds Rundhaandethed omsonst tilflyde disse, medens Købmændene give deres bedste Ejendom, ja endog stundom ved Skibbrud, Livet selv for en ringe Vare«.

Fig. 50. Kallundborg Kirke.

Fra 10. Avgust til 9. Oktober varede Købmandsstævnet i Skanør og Falsterbo. Det kunde være 30—40,000 Mand, som drev Fiskeriet. En Mængde Mennesker var i fuldt Arbejde med at salte Sildene, andre med at lave Tønder, andre igen med at lægge Sildene i Tønder. De fremmede Købmænd havde medbragt Varer til Salg. Det var ikke blot for at købe Sild, mange paa denne Tid af Aaret rejste

Fig. 51. Et Sildemarked i Skanør omkring Aar 1400. Rekonstruktion af R. Christiansen. Til højre ses Havnen, hvor Baade med store Sildetønder stages frem og tilbage. Ind ad Byporten kører en Vogn med lignende Læs. Udenfor Staden strømmer Folket sammen om Markedstelte og Gøglerboder.

til Skaanes sydvestlige Hjørne, men ogsaa for at forsyne sig med andre Brugsartikler, som der var til Fals, eller for at sælge. Det var en Gren af Verdenshandelen, der paa denne Maade kom ind til Danmarks Kyster.

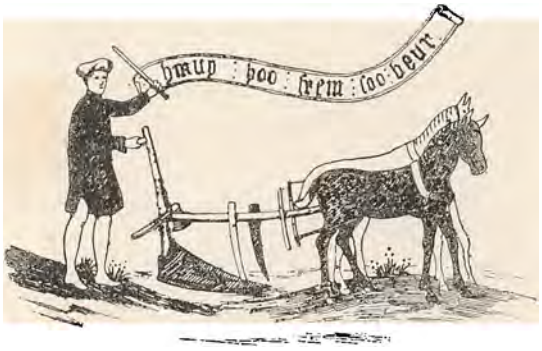

Fig. 52. Plovbillede fra Middelalderen. Kalkmaleri fra Ermelunde paa Møen. Malet omkr. Aar 1480.

Der er en svensk Lærd, som har søgt at faa nøjagtige Oplysninger om Fiskemængden ved Falsterbo-Odde og i Flinterenden før og nu, og som er kommen til den Slutning, at man har gjort sig aldeles overdrevne Forestillinger om, hvad Middelalderen i den Retning havde forud for Nutiden. Han antager, at Grunden til Skanør-Markedets Navnkundighed maa søges i, at Englænderne først i det 14. Aarhundrede begyndte deres store Sildefiskeri, og at Hollænderne især tog fat paa det, efter at Villem Benkelzohn († 1397) havde opfundet en forbedret Maade at salte Silden paa. Sildefiskeriet i Norge havde heller ikke synderligt at betyde i hin Tid.

Alt dette kan være rigtigt. Men det, som er Hovedsagen, forandres ikke derved. Øresunds-Silden skabte i Valdemarstiden et Verdensmarked ved vore Kyster, og det førte umiddelbart og middelbart til en stor Fremgang i Velstand: umiddelbart ved Pengene, som de tjente, der arbejdede med Sildenes Fangst, Saltning og Indpakning, middelbart ved at fremkalde en Prisstigning paa de Levnedsmidler, danske Landbrugere kunde skaffe til Veje.

Fig. 53. Hyrder med Faar paa Marken, den ene blæsende paa Sækkepibe. Gammelt Kalkmaleri.

Ved Undersøgelser af: 1) Kong Valdemars Jordebog fra 13de Aarhundrede, 2) Matrikuleringen i det 17de Aarhundrede og 3) det statistiske Bureaus Meddelelser fra 1884 har Kr. Erslev fundet, at Falsters dyrkede Areal til disse tre Tider udgjorde omtrent 37,500, 18,750 og 70,000 Tdr. Land, og nogle Oplysninger fra Sjælland stemmer ganske med disse. Den stærke Efterspørgsel efter Korn og Kvæg har i meget høj Grad fremmet Opdyrkningen af Landet, maaske især paa de danske Øer. Men fra den Højde, Landbruget derved naaede i Valdemarstiden, gik det stærkt tilbage i de følgende 400 Aar; først i den nyere Tid er det atter gaaet opad, men da ogsaa til et Standpunkt, der er langt højere end hint i Middelalderen.

Landbruget har haft til Opgave at frembringe Korn og Kød; det har været Oksekød og Faarekød; men man har sikkert ogsaa holdt Svin paa Olden i Skovene og solgt Flæsk. Derimod har Mælken af Køerne ikke været benyttet til at frembringe Smør og Ost undtagen i Klostrene. Indenfor disses Omraade har man ogsaa forstaaet at drive Havebrug og Avl af Ferskvandsfisk. Baade Mejeriprodukter, Grønt sager og hvad man fangede i Fiskedammene kunde gøre det lettere for Munkene at komme igennem Fastetiden.

For den jydske Halvøs Vedkommende har de skaanske Markeder ikke haft fuldt saa meget at betyde som for Øerne. Den gamle Handelsforbindelse mellem Ribe og Egnene ved Rinens Munding, som førte til Tufstenens Brug ved Kirkebygning, forudsætter Udførsel over Ribe af Produkter, der stammede fra Jylland. Der kan mulig ogsaa her tænkes paa Sild, hvoraf der paa Reformationstiden var en stor Mængde i Limfjorden, — den er vel ogsaa fanget der i tid-

Fig. 54. Vignet fra Jacob Ulfeldts Jordebog. 1584.

ligere Tid. Hvor tidlig Udførselen af jydske Stude er begyndt, lader sig vel vanskeligt oplyse. Heste har været en vigtig Handelsvare. Efter Kong Valdemars Jordebog skal der være udført 8400 Stykker om Aaret. I det franske Rolandskvad fra det 12. Aarhundrede fortælles det, at Biskop Turpin havde en dansk Hest; men Beskrivelsen af den passer ikke til jydske Heste, der nu udføres Syd paa:

Spinkel af Bygning og rap er den Ganger,
Fødderne fine og Benene slanke,
Laarene stærke og Rygbenet kraftigt;
smaa er dens Øren, og smækker er Halsen,
bredt er dens Kryds, og helt hvid er dens Hale,
gulbrunt dens Hoved og gullig dens Manke.
Hesten for vist har i Verden ej Mage.

Fiskeriet og Landbruget har været de væsentlige Støtter for Landet i økonomisk Retning, og det er Verdenshandelen, som har bragt disse Næringsvejes Frembringelser i Pris.

Om dansk Købstadsliv hører man mere end fra Oldtiden. Danske Købmænd modtog Varer af de

fremmede paa Skanør Marked og afsatte dem siden til deres Landsmænd. I »Valdemars Jordebog« er der en Liste over Byer paa Sjælland, Falster og Lolland; der nævnes dels de ældgamle Byer Roskilde, Slagelse og Ringsted, dels Strandkøbinger, der er voksede op i Valdemar den Stores Tid i Læ af Borge, Vordingborg, Kallundborg, København, og af andre Strandkøbinger Helsingør og Skelskør, Nykøbing paa Falster, Sakskøbing og Nakskov; medens adskillige af de nuværende Købstæder mangler i Fortegnelsen, finder man der Søborg og Skiby, som ikke har kunnet holde sig som Købstæder.

Fig. 55. Kone, der kærner Kalkmaleri.

Et Tegn paa, at Købstadlivet udstraalede fra Verdensmarkedet i Skanør, har man i, at Oldermændene for 18 Knudsgilder samledes der i September 1256 for at tage Beslutninger i Fællesskab, deriblandt ogsaa den, at man fremtidig skulde mødes igen hvert eneste Aar. Gilderne blomstrede i Valdemarernes Tid, især det, der havde hellig Knud Hertug, Valdemar den Stores Fader, til Skytshelgen. I et saadant Gilde kunde Haandværkere af forskellige Lav ypperligt mødes. Lavsvæsenet udviklede sig senere paa Gildernes Bekostning, men naaede hos os i Middelalderen aldrig den Magt som i Tyskland, navnlig fordi Købstadlivet i det hele ikke gik fremad i de tre Aarhundreder, der fulgte efter Valdemarstiden.

Bygningen af de mange Kirker har været en god Skole for Haandværkere, Stenkløvere, Murere, Blytækkere. Der blev drevet Teglværker paa mange Steder.

Fig. 56. Spindende Kvinde ved en Barneseng.

Jærnet er bleven tilvirket af Myremalm, og derved er megen Skov bleven ødelagt i Midtjylland. Smedehaandværket var i Oldtiden agtet højt, og der har ogsaa i Middelalderen været dygtige Kunstsmede. — I øvrigt har det ofte været vanskeligt at paavise Overgangen imellem Hus flid og Haandværk. Tilvirkningen af Klædningsstykker har vel nærmest hørt under Husfliden.

Valdemarstidens Glans hænger sammen med, at der endnu ikke var nogen Kløft imellem den frie Bonde, for hvem Landbruget var Hovedsagen, og Herremanden, der fulgte Kongen i Krig mod Landets og imod Kongens Fjender, og at baade Kirkens Mænd og Rigets verdslige Stormænd i det hele var Kongens Venner.

Efter Valdemar Sejers Død kom en Tid med Splid i Kongehuset og med heftige Kampe mellem de høje Stænder og den regerende Konge. Det gik ud over »Hassel og Birk og andre smaa Ymper«, naar »de store Ege« faldt i Stormen. Det kan vel være, at Valdemarstiden ikke havde tegnet sig saa lyst i Mindet, dersom den ikke var bleven fulgt af denne forfærdelig sørgelige Tid. Men derom kan der ikke tvivles, at den ogsaa i og for sig har været en baade aandelig og økonomisk Storstid for vort Folk.

III. RENAISSANCETIDEN.

Der er Statsøkonomer, som har sammenlignet Penge med Veje. Disse sidste er nødvendige Midler for Omsætningen uden selv at frembringe noget,

Fig. 57. Middelalderlig Teglovn paa Øksenbjerg ved Svendborg.

der har Betydning for Menneskenes Velstand; hvor megen Pris Grækerne end satte paa Vandvejen, der var den store Løftestang for deres hele Udvikling, saa sagde de dog om Havet, at det var goldt, ufrugtbart. Om Penge gælder det, at de er nødvendige Midler for Ombytningen af Varer, der kan bruges af Mennesker, uden selv at udfylde et Savn hos dem. Men det følger da heraf, at et godt Pengevæsen ligesom gode Veje kan fremhjælpe økonomisk Velstand.

I det sekstende Aarhundrede var der over hele Vesteuropa en stor Fremgang i Pengevæsnet. Guldmønterne, der havde spillet en stor Rolle i Oldtidens Kulturstater, var efterhaanden blevne afløste af Sølvmønter, og i Tiden omkring Aar 1000 har ogsaa disse været sjældne. Vareomsætningen bestod væsentlig i Byttehandel, og Godsejere maatte ligesom smaa Landbrugere for det meste nøjes med, hvad de og deres Tyende selv kunde frembringe af Fødevarer, Klædningsstykker og Bygningsæmner. Korstogene bragte en gunstig Vending i dette Forhold, og nu opstod der

først i Italien og senere ved Rinen og i Kystlandene ved Vesterhavet og Østersøen et mægtigt Handelsrøre. I Venedig og Florens udmøntedes Guldpenge: Dukater, der har Navn efter Venedigs Doge eller Dux, og Floriner; snart kom ogsaa rinske Gylden i Omløb. Opdagelsen af de guldrige Lande paa den anden Side af Atlanterhavet bidrog væsentlig til at forøge den Pengemasse, der var i Omløb. Og dertil kom, hvad der mulig har endnu mere at betyde, at man begyndte at bruge Pengeanvisninger som Betalingsmiddel i Stedet for rede Penge. Der opstod Handelshuse med Kontorer i forskellige Lande, og forsynede man sig med en Pengeanvisning fra et saadant Hus (f. Eks. Fuggerne i Augsburg), kunde man i de Byer, hvor det havde sine Agenter, eller hvor det var vel kendt, bruge et saadant Papir i Stedet for Guld.

Idet Pengemængden tiltog, steg Brugsartiklerne i Pris, og dette kom ogsaa Danmark til Gode. Efter de trange Tider, da Borgerkrige, Kampe med Holstenerne og Brydninger imellem de nordiske Folk havde hæmmet Udviklingen baade paa Land og i By, og da Hansestæderne havde behersket vort hele økonomiske Liv, begyndte det at lysne. Der kom atter Dage, der har efterladt sig Minder i mærkelige Bygninger. Disse kan vistnok hverken i Antal eller Betydning sammenlignes med de romanske Kirker fra Valdemarstiden. Men de regnes lige fuldt med god Grund til det Arvegods fra Fædrene, som vi gærne vil værne om. Dertil hører Kronborg, Frederiksborg, Rosenborg, Børsen, Rundetaarn, men ogsaa Herregaarde som Voergaard i Vendsyssel og adskillige mærkelige Købmandsgaarde i nogle af vore Byer. Der er brugt mange Sandstensprydelser paa disse Bygninger, og de tager sig særlig godt ud i Forbindelse med de røde Teglsten, der ofte er brugte i Murværket.

Naar der spørges, hvad det var, som Danmark i hin Tid kunde udføre, og som gjorde det muligt, at de gunstige Forhold i det europæiske Handelsliv kunde komme vort Folk til Gode, da maa i første Række nævnes de staldfodrede Øksne. De kan maaske siges at have spillet en lignende Rolle i det 16de og 17de Aarhundrede som Ravet i Broncealderen og Silden i Valdemarstiden. Det var især Herremændene, der drog Fordel af denne Handel; de vilde gærne gøre den til en Særret for sig, og i Adelsvældens Tid havde de andre Stænder ikke stort at sige; det har været Undtagelser, naar en eller anden Bonde eller naar Købmænd fik Lov til at fede Stude paa Stalden. O. Bager (1521—1602) i Odense blev en af sin Tids rigeste Mænd ved at opkøbe og udføre fede Stude, men kunde efter den gældende Lov ikke købe Jordegods, hvorpaa han selv kunde fede Stude. Naar Besidderen af den store Gaard havde indhøstet, gjorde han sin Beregning over, hvor mange Okser han kunde fede med det Korn, der ikke skulde bruges til Brødkorn og Malt, og derefter gjorde han sine Indkøb. De smaa Jordbrugere fik mere for Dyrene, de havde opdrættet, jo bedre Høsten var, og jo større derfor Efterspørgslen var efter dem, der egnede sig til at indsættes paa Fedestaldene; men de, der ejede en saadan, havde den største Fordel.

Fig. 58. Optrin fra en Fest i et middelalderligt Gildelaug omkr. 1350.

Fig. 59. 1 Florin, præget 1504 i Florents. 2 Zecchin, præget i Venedig af Doge Franis Donato (1545-53). 3 Rinsk Gylden, pr. 1151 af Ærkebisp Philip II af Køln.

Afsætningen af de fede Okser var en Guldgrube for Danmark, især for jydske Herremænd. Der kom hvert Aar hollandske Handelsmænd for at gøre deres Indkøb. De opkøbte fede Dyr blev langsomt drevne ad de gamle Studeveje til Ribe og derfra indskibede til Holland. — Ved Siden af de fede Okser maa nævnes det Flæsk, der kom af Oldensvinene.

I det hele havde Skovene en overordentlig stor Betydning for det danske Landbrug. Baade Heste og Køer, Faar og Geder søgte deres Næring der i en stor Del af Aaret. Der kunde være Heste, som end ikke om Vinteren kom paa Stald; de kaldtes »Udgangsøg«; men den nedsættende Betydning, hvori dette Ord jævnlig bruges, viser bedst, at de led ondt ved denne Behandling. De Dyr, der til mest Nytte kunde færdes i Skovene, var Svinene. Om de andre gælder det, at de handlede ilde med Træerne ved at afbide de friske Skud; Gederne bed ogsaa »Barken af Træer«. Men Svinene gjorde Gavn ved at rode op i Mulden, saa at Frøet, der faldt fra Træerne bedre kunde komme til at spire, og en Opvækst kunde udvikle sig til at afløse de gamle Træer. Og Svinene kunde æde sig fede i de gode Oldenaar, da Bog, Agern og Skovæbler fandtes i rigelig Mængde. Det er et Vidnesbyrd om, hvor meget denne Svinedrift havde at betyde, at Skatten paa en Skov, den saakaldte »Skovskyld«, blev fastsat efter Antallet af Svin, som der kunde fedes. Og naar det ellers ikke blev taget saa strængt med Skovhugst, saa søgte man at værne om de oldenbærende Træer.

De fede Okser kunde befordre sig selv til Udskibningsstedet. Men Oldensvinene skulde slagtes, og saa galdt det om at finde en Køber til, hvad man ikke selv kunde bruge. Det var ikke altid saa let. Derfor kom salt og røget Flæsk til at spille en stor Rolle i danske Husholdninger.

Om Mejerier var der fremdeles ikke megen Tale. Klostrene, hvortil der var knyttet Landbrug — de gamle Herreklostre, som de kaldtes i Modsætning til Tiggermunkeklostrene, der udelukkende fandtes i Byerne, — blev ved Reformationen verdslig Ejendom. De kom enten i Kronens Eje eller overgaves til en Adelsmand. De Mejerier, som i Middelalderen var indrettede paa dem, holdtes imidlertid gærne ved lige, og fra dem bredte Brugen af Køernes Mælk sig lidt efter lidt til andre Herregaarde og efterhaanden ogsaa til Bøndergaardene. Men det er først i det nittende Aarhundrede, at Mejeriv æsenet er bleven en Indtægtskilde af nogen Betydning for vort Land.

I det hele stod Landbruget paa et lavt Trin, og dertil var der mange Grunde Paa den sjællandske Øgruppe blev Bønderne Herremændenes Vordnede. I andre Landsdele, hvor Vornedskabet ikke afløste

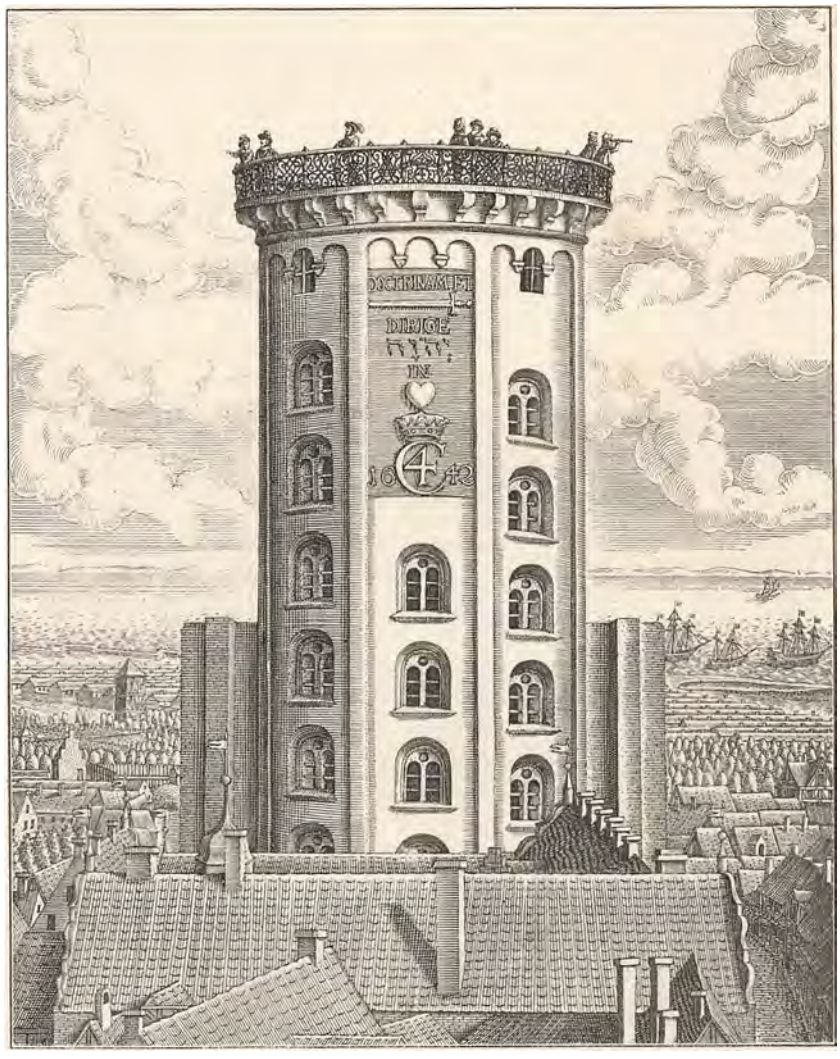

Fig. 59. Rundetaarn. Efter et Stik fra 1657.

den gamle Frihed, tyngede som oftest Hoveriet, haardt paa Bønderne.

Vornedskabet paa Øerne har vel især udviklet sig i Ufredstider, da smaa Jordbrugere fandt det hensigtsmæssigt at give sig ind under mægtige Herremænds Værn; men det endte med at blive en ren Trældom. Hoveriet, som bestaar i at arbejde for en Herremand, har fra først af været en hensigtsmæssig Form for Ydelsen af Betalingen for Brugen af et Stykke af hans Jord, og endnu i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede trykkede det ikke Fæstebønderne stærkt, fordi de vidste, hvor mange Dage de skulde arbejde paa Hovmarkerne, og hvor mange Heldags- og Halvdags-Ægter de havde at gøre hvert Aar. Men efterhaanden udslettedes Grænserne for, hvor meget der kunde paalægges dem. Der kunde være billige Herremænd, hvem Bøndernes Vel laa paa Sinde. Men der var mange ubillige Godsejere, der kun tog lidet Hensyn til, om Bønderne kunde faa Tid til at passe deres egen Bedrift, og kun tænkte paa at faa de Marker bearbejdede, tilsaaede og høstede, som laa under Herregaardene.

Fig. 61. Gadeparti i Aalborg, med Bygninger fra det 17. Aarhundrede.

Det er ventelig fra Klostrene af, at det Sædskifte udbredte sig, man kaldte Trevangsbruget; man dyrkede først Byg, det næste Aar Vintersæd (oftest Rug) og lod Marken bære, hvad Græs der kunde komme af sig selv, det tredje Aar. Landsbyen ejede Jorden i Fællesskab; hver Gaard havde sin Husplads, sin Toft og sin Del af Byvangene; men for at Fordelingen kunde være retfærdig, var Agrene, der hørte under den enkelte Gaard, spredte paa forskellige Steder. Paa Almindingen eller Overdrevet var Græsningen fælles. Til sin Tid har denne Ordning med, hvad dertil hører, haft en ikke ringe økonomisk og social Betydning. Byens Beboere havde samme Hyrde til at vogte Kvæget paa Almindingen. De havde fælles Blegeplads eller Blegdam til deres Linned; deraf kommer de mange Navne paa Gaarde og Huse, der begynder med »Dam«: en større Landsby havde en »Damgaard«, en mindre kun et »Damhus«. Medens Trærarbejdet, som behøvedes for at holde Avlsredskaberne vedlige, var Husflid, kunde det behøves at have en By-Smed; han havde en Jordlod, men var saa forpligtet til at hjælpe sine Bymænd med almindelige Vedligeholdelses-Arbejder. Bystævner blev holdt for at afgøre fælles Anliggender, f. Eks. naar Hegnene skulde gøres i Stand om de Vange, hvori der skulde saas, eller for at jævne Trætter. Bymændene og deres Husstande mødtes til Bryllupper, Barselgilder og Begravelser, og de støttede hverandre under Ulykker som Ildsvaade. — Men under Landbrugets Udvikling viste Fællesskabet sig som en Hindring for, at den enkelte dygtige Mand kunde gøre sig gældende og komme frem. »Fælle er sælle« er et Ordsprog, der endnu ofte høres; det fører til »Sællehed« eller »Søllehed«, det er Elendighed, naar alt skal gøres i Fællesskab. Det følte især, da der ikke længer var store Almindinger og Skove, hvori man kunde lade sine Husdyr gaa. Det var kun meget smaa Fold Korn,

Fig. 62. Hus i Randers fra det 17. Aarhundrede.

Fig. 63. Vejfarende hos By-Smeden.

man kunde avle paa sin Del af Byvangen; jo mere Kornavlen kom i Forgrunden, desto mere trykkende blev Fællesskabet.

Skovene, der havde haft saa stor Betydning for Landbruget, forsvandt efterhaanden i Vestjylland og Midtjylland. De løsgaaende Husdyr har bidraget stærkt til deres Ødelæggelse. Med stor Ødselhed har man brugt Skovtræ til sine Bygninger. Det blev almindeligt at bygge Huse af Bindingsværk eller Tavleværk, saa kun Mellemrummene imellem Stolper og Tværtræer udfyldtes med Teglsten, ubrændte Lerstykker (raa Sten), eller et Fletværk med paaklinet Ler, Men ikke sjælden blev hele Væggen dannet af Brædder, som fæstnedes paa Stolperne, der bar Taget (se Fejlberg: »Gamle Bygningsformer«). Man har heller ikke sparet paa Træet til Brændsel. En Hovedgrund til de jydske Skoves Ødelæggelse har Jærntilvirkningen været; der svaredes Jærnkloder i Landgilde fra Lundenæs Len (nu Ringkøbing Amt), og der skulde megen Brændsel til at udsmelte Jærnet af Myremalmen. Skovbrande har ogsaa bidraget til Ødelæggelsen. Men særligt er det gaaet galt, naar Vestenvinden først fik Indgang i Skovene. Der var ingen, der faldt paa at holde den ude ved passende Lætræer. I den Grad gik Skovene til Grunde, saa at man i mange Egne opgav Troen paa, at det kunde hjælpe at plante Træer. Lyngen bredte sig; men hist og her paa de store Heder stod en enkelt Egepurre og bragte Bud om, at der en Gang havde staaet Træer med mægtige Kroner.

Mange Herremænd forlod Midt- og Vestjylland, da der ikke længere var Skove med Vildt, og da Landbruget gik tilbage paa Grund af Skovødelæggelsen. De, der blev tilbage, hævede sig kun lidet over Bondebefolkningen, som da havde lettere ved at bevare sin Frihed og Selvstændighed end deres Fæller paa Øerne. Dette er den lyse Side ved Udviklingen.

Avlsredskaberne var højst uheldige, Hjulplove og saakaldte »Kroge«, som krævede stor Trækkraft for at føres igennem Mulden. Jorden var i høj Grad uren. Peder Oxe (d. 1575) søgte at faa Landbruget forbedret paa Gisselfeld Gods ved at indføre en Slags Brak, som han havde set i Lotringen; men det blev kun en kort Tid, at denne Forbedring holdtes i Hævd.

Naar det kan kendes paa Landbruget i det Hele, at det trods de gode Priser paa dets Frembringelser ikke stod godt i Aarene omkring 1600, men meget mere stadig gik tilbage, saa ser det ikke bedre ud med det øvrige Erhvervsliv.

Fig. 65. Oluf Bagers mødrene Gaard paa Nørregade i Odense.

Da man byggede Kirker og Borge af Teglsten i Valdemarstiden, brændte man ogsaa Stenene, der skulde bruges. Da Frederik II havde tilbyttet sig Hillerødsholm og der vilde opføre det Slot, som skulde bære hans Navn, blev der taget Teglsten dertil fra Slottene Søborg, Gurre og Asserbo saavel som fra Esrom Klosterkirke. Tolderen i Helsingør maatte 1597 købe 100,000 Mursten til Frederiksborg af Skippere, der sejlede igennem Øresund. Selv om der er brændt en Del ny Teglsten til Frederik II.s

Fig. 64. Seks Hesles Hjulplov.

og Kristian IV.s Bygninger, saa har det dog fornemmelig været Stene af nedbrudte Huse og indførte Stene, disse Konger har brugt.

Haandværkerne, de benyttede, var ogsaa for en stor Del Udlændinge. Den Stil, hvori de byggede, kaldes hollandsk Renaissance. Det var hollandske Mestere, der ledede Opførelsen af de prægtige Bygninger.

Fra Kristian IV.s Tid begynder Urolighederne imellem Haandværkssvendene her i Landet. Det er det tyske Lavsvæsen, som begynder at paatrykke det danske Haandværk sit Præg, fordi de fleste Svende kommer fra Udlandet.

Den Konge, som har opført Børsen i København, sit dansk-ostindiske Handelskompagni, som i alt Fald foreløbig kun bragte Skuffelser.

Da Frederik II i Begyndelsen af sin Regering vilde anlægge et Farveri og en Klædemølle, hvortil den Mølledam skulde benyttes, som fandtes, hvor nu Vandkunsten ligger, fik han en Farver fra Lybæk indkaldt. Allerede 1589 var det gaaet saaledes tilbage med det kongelige Farveri, at man fandt det rigtigt at overlade Ejendommen (det nuværende Vartov) til Tyge Brahe. Et Minde om det mislykkede Forsøg er bevaret i Navnet »Farvergade«.

»Silkegade« bærer paa lignende Maade Navn efter et Forsøg, Kristian IV gjorde paa at faa Silkeværerier i Gang. Da han havde faaet Værkstederne

Fig. 66. Staldfodrede Øksne drives ad Studevejen.

viste dermed, hvor meget han ønskede, at der skulde udvikle sig en selvstændig og dygtig dansk Købmandsstand. Men der kom ikke meget ud af det. Mikkel Vibe (d. 1624) stammer fra Egnen ved Holstebro, og hans Navn er bevaret i det alle Københavnere vel kendte »Vibenshus«. Hans Nansen (d. 1667) stammer fra Flensborg og kar knyttet sit Navn saa nøje til Regeringsforandringen 1660, at han ikke kan glemmes. Begge disse Mænd var ualmindelig dygtige Købmænd. Men de stod underlig alene imellem de mange Udlændinge, Regeringen ellers tyede til, naar den vilde sætte noget nyt og stort i Gang, eller naar den i vanskelige Tider skulde laane Penge.

Det var næsten udelukkende Hollændere, der kom frem i første Række, da Kristian IV fik oprettet vel indrettede, overdrog han 1623 til fire Mænd at øve Bedriften paa deres egen Bekostning. Navnene paa dem viser, at de i alt Fald delvis var Hollændere, f. Eks. Lorens von Møllengracht eller Meuhlengracht. Dette Silkekompagni bestod kun nogle faa Aar. Kongen maatte selv overtage Husene og solgte dem saa fra 1627.

I Frederik III.s sidste Leveaar blev Italieneren Fransesco Guiseppe Borri eller Burrhi støttet til Forsøg med at gøre Guld. I Rigensgade kan man vel endnu paavise »Guldhuset«.

Under Pengeforlegenhed søgte Frederik III til det hamborgske Hus Bärens, hvortil Holsteneren Klingenberg var knyttet, og hvormed de hollandske Brødre Marselis stod i Forbindelse. Det var da

ogsaa disse Udlændinge, som paatog sig at faa indrettet et Postvæsen i Danmark, imod at de fik nogle Godser til deres Raadighed. Navnet Marselisborg paa den Gaard, der nylig er inddraget under Aarhus, er endnu et Minde om, hvem der var den danske Regerings Hjælpere i Pengesager i hine Tider.

Naar danske Matroser vilde have Hyre, henvendte de sig til Hollænderne. Deres Handelsflaade skal 1670 have udgjort 16,000 Skibe, medens Englænderne kun havde 4000 og Franskmændene 600. Hansestædernes Overmagt over den danske Handel og Skibsfart var forbi.

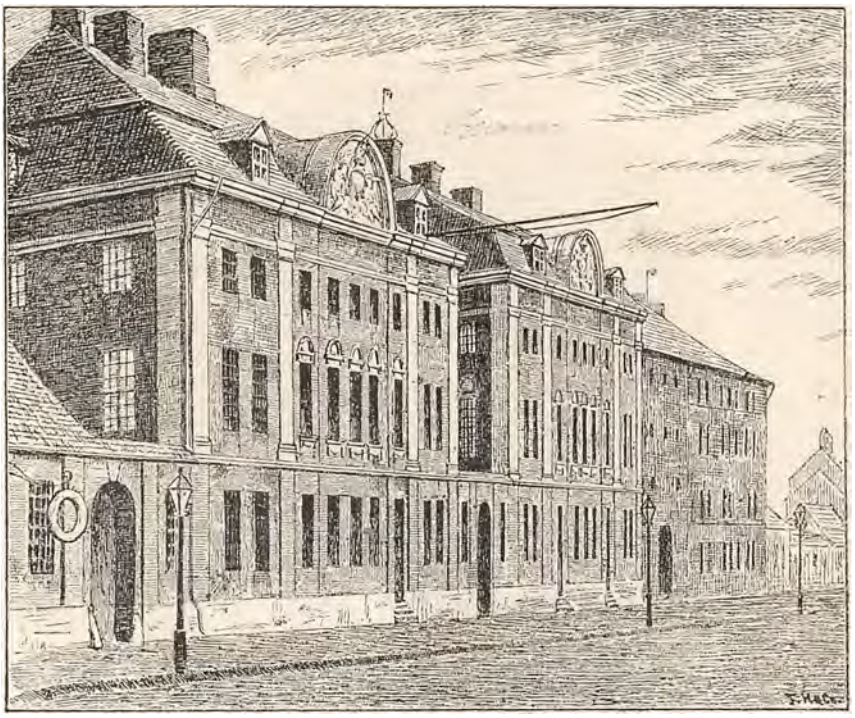

Fig. 67. Dansk ostindisk Kompagnis Bygning.

Hollænderne mærker vi derimod desto mere, enten det gælder at købe vore staldfedede Øksne eller at faa Handel, Fabrikdrift, Statslaan eller Postvæsen i Gang; det var ogsaa dem, der støttede Danmark under Københavns Belejring 1659, men som ved Freden sørgede for, at Øresundets østlige Kyst ikke længer var under den Konge, som krævede Told ved Kronborg.

De Krige under Kristian IV og Frederik III, som førte til Skilsmissen fra Skaane, Halland og Bleking,

Fig. 68. Børsen.

har bidraget meget til, at der, trods de gunstige Forhold i Verdenshandelen, ikke kom et varigt Fremskridt for vort økonomiske Liv i det 16de og 17de Aarhundrede.

Men det maa ogsaa fremhæves, at der i hine Tider ødsledes en Mængde Penge, som paa Pragtbygninger, saa paa hollandske Møbler, paa overdaadige Klæder (»Pludderhoser«) og paa Drik.

Frederik II fik i sin Grav det Vidnesbyrd af Anders Sørensen Vedel, at han kunde have levet mangen god Dag længere, dersom det kunde have været ham muligt at holde sig fra »den skadelige Drik, som nu over al Verden iblandt Fyrster, Adel og Menigmand altfor gængse er«.

At han har fulgt med Tidens Mode, kan blandt andet skønnes af, at han brugte »Pasglas« ved sine Gilder. Naar man tilforn havde brugt uigennemsigtige Drikkehorn eller Kander, kunde man ikke holde Regnskab med hinanden med Hensyn til Mængden af, hvad man drak. Der sad smaa Knopper eller »Pæle« inden i Kanderne, og den, der fik Kanden i Haanden, skulde drikke saa meget, at den næste Pæl kom frem; deraf kommer Talemaaden »at drikke til Pæls«. Men man kunde skuffe sine Bordfæller ved kun at væde Læberne, saa kun den Pæl kunde ses, som var bleven blottet ved ens Sidemands Drikken. For at hindre den Slags »Snyderi« indførte man store Glas, der »passerede« rundt om Bordet og derfor kaldtes Pasglas, og som var forsynede med Streger, der viste, hvor meget hver skulde drikke. Saa kunde Bordfællerne se til, at enhver, der fik Glasset i Haanden, »gjorde Besked«. Ved Gilderne i Kongens Gaard drak man da gærne saa tæt, at man bagefter slog Drikkeglassene, tit ogsaa Ruderne, itu. Frederik II indkaldte da Mænd fra Venedig og Bøhmen til at anlægge en Glashytte for ikke at behøve altid at lade Tolderen i Helsingør opkøbe Glas. Vindfælder fra Silkeborg-Skovene skulde bruges som Brændsel i Glashytten ved Ry. Men der gik mere til end Vindfælderne, og derfor blev Glastilvirkningen

Fig. 69. Guldmageren Borri.

Fig. 70. Peder Oxe. I sin Ungdom i Hofljeneste hos Kristian den Tredje, faldt i Unaade og blev landsforvist, vendte otte Aar efter tilbage og udnævntes Aar 1567 til Statholder i København under Frederik den Anden, hvilken Post han beklædte til sin Død 1575.

Fig. 71. Poul Klingenberg. Hamburger. Parthaver i hans Fødebys store Handelshus Berenhs, der var en af den danske Regerings Hovedforbindelser paa Pengemarkedet. Blev 1653 Generalpostmester over Danmark og Hertugdømmerne. Reformerede Postvæsenet.

snart standset. — Der foreligger andre Vidnesbyrd om Drikkeriet i Danmark i hine Dage. Det mest bekendte er det, som den engelske Digter Shakespeare har afgivet i sin »Hamlet, Prins af Danmark«, hvori Begivenheden henlægges til det 16de Aarhundrede, og hvor der med Flid skildres et Hof, som har sat Drikkeriet i Skik. Naar Kongen drikker, meldes det ved Pavkers og Trompeters Lyd, for at de, der staar ved Kartoverne, kan affyre dem og derved melde den mærkelige Begivenhed vidt omkring. Den hovedsvimle Drikken har gjort de danske berygtede Verden over, siger Prins Hamlet. Alt dette faar mere Betydning, naar man ved, at der har været engelske Skuespillere i Danmark sidst i det 16de Aarhundrede, som har kunnet give Shakespeare Besked om, hvad de havde set her.

Fig. 72. En Kinafarer.

Det synes, som Vinhandlerne har været nogle af de rigeste Borgere i København, baade i de Dage, da Vintappersønnen Peder Schumacher voxede op til at blive Statsminister Peder Griffenfeldt, og i de følgende Tider.

Naar der for ikke længe siden har været et Hotel »Toldbod Vinhus« i København og endnu er et »Hotel Vinhuset« i Næstved, minder dette om Tider, da Vinhusene var de mest søgte af Gæstgivergaardene.

Fig. 73. Hans Nansen.

Imidlertid var ogsaa Ølbryggerne i de Dage ansete Mænd. Paa en Liste fra 1584 over Københavns Haandværkslav nævnes Bryggerlavet først, og de havde et stort Lavshus paa det østre Hjørne af Skindergade og Klosterstræde, hvor Borgerstandens

Fig. 74. Kong Frederik II føres til Sengs efter et Gilde paa Koldinghus. Tegn. af Hans Nicolai Hansen.

Udsendinge 1660 samledes under Borgmester Nansens Forsæde.

Brændevinen kom i Brug i Tyskland i Trediveaarskrigens Tid, og det blev almindelig brugt paa

Fig. 75. Henrik Müller. Født i Holsten. Blev Kristian IV's Kammerskriver og derpaa Tolder i Kjøbenhavn; fra 1651—55 var han Generaltoldforvalter og ved Siden heraf Sjælen i en Række Handels- og Fabriksforetagender.

Sjælland i Slutningen af det 17de Aarhundrede. 1665 indførtes en Skat for hver Tønde, Brændevinsspanden og Destillerkedlen kunde rumme. Men dette gav Anledning til, at der blev indrettet en Mængde Smugbrænderier. Da man i 1838 besluttede at gøre Ende paa dem og bekendtgjorde, at de skulde slippe for Straf, der frivillig vilde aflevere deres Redskaber, kom der 11,000 Brændevinstøjer for Dagen, der havde været brugt til Smugbrænding.

Hvor man ikke brugte den ene af de stærke Drikke, trængte en af de andre ind. Den Sparsommelighed, som er den sikre Grundvold for økonomisk Fremgang, manglede ligesaa vel som Driftigheden hos det danske Folk i det 16de og 17de Aarhundrede. Det er en Hovedgrund til, at de gunstige Tider i saa lidet Omfang blev udnyttede.

IV. DEN GLIMRENDE HANDELSPERIODE.

Der er noget i høj Grad æventyrligt ved den forholdsvis lyse Tid, vort Fædreland havde i Slutningen af det attende Aarhundrede. Det saa ofte truende ud; men saa blev Faren afvendt. Tiderne var urolige; men vort Statsskib gik sin stødte Kurs. De enevældige Konger, som skulde staa for Styret, magtede det den Gang mindre end nogensinde; men saa kom der Udlændinge i deres Tjeneste, som har vundet Navn som nogle af vort Fædrelands bedste Mænd. Der er noget æventyrligt ved Tiden, og nogle af dens Stormænd havde gennemgaaet underlige Hændelser, inden de kom paa deres rette Plads.

Hannoveraneren J. H. E. Bernstorff (1712—72) var den dansk-norske Stats Sendeherre i Paris, før han blev dens Udenrigsminister, 1751—70. Hans Brodersøn, A. P. Bernstorff (1735—97) traadte 1770 tilbage fra Statens Tjeneste med ham, men blev Udenrigsminister 1773, og maatte han end efter 7 Aars Forløb vige Pladsen, da var det kun for at vende tilbage 1784, og fra nu af var han Sjælen i Regeringen til sin Død.

J. H. E. Bernstorff skyldes det, at den dansk-norske Stat ikke blev indviklet i Syvaarskrigen (1756—63). Det var A. P. Bernstorff, der værnede om den danske og norske Skibsfart under den amerikanske Frihedskrig (1776—83). Da den franske Revolution udbrød 1789, og snart efter en hel Række af Europas Magter sluttede Pagt imod den franske Republik, lykkedes det ham ogsaa at bevare Neutraliteten.

De to Bernstorffer forstod saa godt at værne om de neutrale Skibes frie Handel, at det danske Flag indtil vore Dage aldrig har vajet over saa mange Handelsskibe som den Gang.

Sammen med Bernstorfferne virkede Heinrich Carl Schimmelmann (1714—82) og hans Søn, Ernst Schimmelmann (1752—1831). Den første af dem var en Pommeraner og havde lært Handel hos en Klædekræmmer i Stettin. Selv drev han

Fig. 76. J. H. E. Bernstorff.

Forretning i Dresden, da Syvaarskrigen brød ud, og nu paatog han sig at forsyne den prøjssiske Hær med Korn, hvorved han tjente sig en Formue. Men

inden Syvaarskrigen var til Ende, traadte han i Tjeneste hos den dansk-norske Regering, der i høj Grad trængte til en Mand, som forstod sig paa Pengeforretninger. Men det var ikke blot hans Købmandssnille, men ogsaa den Kredit, han personlig nød, — man siger, den var større end den, de to Riger tilsammen havde, — der gjorde det muligt for ham at skaffe Statslaan til Veje og bringe Statens Finansvæsen i et nogenlunde godt Spor, hvad der var lige saa nødvendigt som Neutraliteten, for at den danske Handel kunde blomstre i hine Tider. Hans Søn fulgte ham i Styrelsen af Statens Pengevæsen.

Fig. 77. A. P. Bernstorff.

Men hvem skulde saa føre an i at udnytte de Muligheder, der ved Greverne Bernstorffs og Schimmelmanns Omsorg var bragte til Veje for en Storhandel paa Verdenshavene? I første Række maa der atter nævnes en Udlænding, Fridéric de Coninck (1740—1811). For at glemme en Kvinde, han forgæves havde haabet at vinde, vilde han forlade Amsterdam og gaa til Ostindien. Men da han ikke kunde lide det hollandsk-ostindiske Kompagni, vilde han søge at naa sit Maal ved Hjælp af det dansk-asiatiske Kompagni. Paa Rejsen fra Amsterdam til Kjøbenhavn kom han til at følges med en ung Mand, Fabritius, der havde været i Holland i Anledning af et Statslaan, som Schimmelmann vilde bringe i Stand. Med den Tids langsomme Befordringsmidler tog det Tid at komme fra Holland til Danmarks Hovedstad, og de to unge fik da talt meget sammen. Fabritius fandt siden paa, at de Coninck skulde optages iblandt

Fig. 78. Johan Chr. Constantin Brun.

Fig. 79. H. C. Schimmelmann.

Lederne af Handelshuset Fabritius & Wever, og Udsigten dertil bragte den unge Hollænder til at opgive at rejse til Canton i det asiatiske Kompagnis Tjeneste, som han havde paataget sig. Men da det kom til Stykket, vilde Indehaveren af det nævnte Handelshus, der var Enke, først efter Etatsraad Fabritius og derpaa efter dennes Kompagnon, Etatsraad Wever, kun give sin Søns Ven en underordnet Stilling. Vred og skuffet tilbød nu de Coninck at bruge sine Slægt-

Fig. 80. Kjøbenhavns Havn i Slutningen af forr. Aarhundrede. En Ostindiefarer i Forgrunden.

forbindelser til at ordne et Laan for Staten. Det lykkedes ham, og dermed banede han sig Vejen til i en ung Alder at blive en af Lederne imellem Kjøbenhavns Købmænd. Som Eksempel paa, hvordan han har forstaaet at nytte de Muligheder, der var bragte til Veje ved den dansk-norske Stats neutrale Stilling, kan det nævnes, at han i 1781 fik 64 Skibe, der med deres Ladninger ellers vilde være opbragte af Kapere, under dansk Flag. Selv havde han 5 Ostindiefarere. Og hvilken Velstand han naaede, kan skønnes af, at det reiersenske Fond, der i vort Aarhundrede paa mange Maader har været til Støtte for dansk Haandværk og Industri, er dannet af den Formue, som en Kompagnon af ham, der i Halvfemserne trak sig ud af hans Handelsfirma, beholdt som sin Del.

Fig. 81. Joh. Kr. Drewsen.

Naar det var en ulykkelig Forelskelse, der førte Fr. de Coninck til Danmarks Hovedstad, saa var det en Forelskelse med et lykkeligt Udfald, der bragte Rostockeren Constantin Brun (1746—1836) til 1782 at bosætte sig i Kjøbenhavn. Friederikke Münter, Datteren af Præsten ved Petri Kirke, drog ham til sig, og for hendes Skyld blev han dansk Undersaat. Da hun sværmede for Klopstock, lærte han, som ellers var et meget prosaisk Menneske, en af dennes Oder udenad for at vinde hende. Men under Revolutionskrigene rejste de udenlands sammen. Hun mente vel, det især var for at give hende Lejlighed til at mødes med Skønaander; men han benyttede Lejligheden til at paatage sig at forsyne den franske Republiks Hære med Korn.

Fig. 82. Andreas Bjørn.

De Coninck og Constantin Brun er maaske de mest fremtrædende af de Udlændinger, der som Købmænd i Danmarks Hovedstad tjente sig Formuer i den Tid, der er bleven kaldt »den glimrende Handelsperiode«. Men der var mange andre kjøbenhavnske Grossister og Skibsredere, som var komne fra andre Lande.

De indfødte danske Købmænd, som vandt sig et Navn, havde for en stor Del hjemme udenfor Hovedstaden.

I ikke faa danske Købstæder var der i Tidernes Løb vokset Købmandsforretninger op af ikke ringe Betydning.

I Horsens er der en smuk gammel Gaard, som er opbygget af Købmand Gerhard Hansen Lichtenberg (1697—1764). Han havde dels ved Handel, dels ved at arve en Onkel i Flensborg, efter hvem han tog sit Stammenavn, tjent sig saaledes op, at han kunde købe den ene Landejendom ved Siden af den anden. Han ejede Engelsholm vesten for Vejle, og det blev sagt om ham, at han kunde rejse derfra til Horsens uden at betræde fremmed Grund. Naar der i Aalborg var rige Købmænd, hang det væsentlig sammen med det indbringende Sildefiskeri i Limfjorden og de dertil knyttede Salterier. Bertel Bruun (1767—1827) vandt sig ikke blot et æret Navn for sin Virksomhed i sin Fødeby Fredericia, hvor han 1791 begyndte en Købmandsforretning og snart ogsaa blev Fabrikant, men ogsaa ved Klædefabrikerne i Viborg og paa Bruunshaab.

Af Landboere, der kom til Kjøbenhavn, skal først nævnes Andreas Bjørn (d. 1750) fra Skelskøregnen der ved Siden af sin Grossererforretning drev et Skibsværft paa den senere saakaldte »Wilders Plads«, som han havde dannet ved Opfyldning. Det var hans eneste Datter, Karen Bjørn, der blev gift med Tyge Rothe.

Fig. 83. Niels Brock

Niels Brock (1731—1802) fra Randers stiftede et stort Legat, der i vore Dage er bleven brugt til Oprettelsen af »de brockske Handelsskoler.

Niels Ryberg (1725—1804) fra Salling var en af de betydeligste Ledere af det asiatiske Kompagni

og har været meget ivrig for at fremme Linnedvæverier (»de køngske Fabriker«). —

Det attende Aarhundrede var særlig rigt paa Regeringsforanstaltninger til Fremme af Industri og Haandværk. Der blev indkaldt en Mængde Udlænder bleven øvet hele Landet over Men i Egnen øst for Silkeborg var der — uvist paa hvilken Maade — i det 18de Aarhundrede opblomstret et Pottemageri, som baade brugte Drejeskive, Glassur og en rigtig Brænding af Lerkarrene.

Fig. 84. »Strandmøllen« ved Skodsborg, bygget af J. K. Drewsen.

dinger, først fra Tyskland og Frankrig, siden især fra England, og der blev givet en Mængde Penge ud for at hjælpe dem i Gang med den Virksomhed, de gav sig ud for at forstaa; de støttedes desuden ved Eneretsbevillinger og Indførselsforbud. I det store og hele kom der meget lidt ud af det i Øjeblikket. De drewsenske Papirfabriker fra omkring 1700 er en Undtagelse fra Reglen; de holdt sig og har bredt sig videre ud fra Strandmøllen.

Det kan dog være, at adskillige af de Mænd, der har arbejdet i en af de Fabriker, som hurtigt visnede hen, siden selv har brudt sig Vej som Haandværkere og Industrivende, og at det kendtes paa dem, at de havde lært af de Udlændinger, som ikke selv havde kunnet drive det til noget.

Om de bornholmske Fajancefabriker gælder det, at Banebryderen for dem havde arbejdet i en Fabrik, der var bygget for en Englænder, men som helt gik i Staa. Tidligere var det bornholmske Ler især blevet brugt til glasserede Potter, der af Potteskippere forhandledes ved Højbro i Kjøbenhavn.

Der var ogsaa andre Steder i Landet, hvor Pottemageriet blev drevet som en Slags Husflid. Tilvirkningen af sorte Potter, som ikke drejes paa en Skive, og hvortil der ikke bruges Glassur, og som endelig ikke underkastes en fuldstændig Brænding, fandt ikke blot Sted i Varde-Egnen, men ogsaa mellem Viborg og Skive og ved Vissenbjerg paa Fyen. Det er de spredte Levninger af en Virksomhed, som i Oldtiden

Efter en af Byerne, hvor denne Husflid blev øvet, kaldes dens Frembringelser den Dag i Dag »Sorringpotter«.

Man kan komme til at tænke, at der maa bo en særlig driftig Befolkning paa den mindre frugtbare Jord i Omegnen af Silkeborg, naar man lægger Mærke til, at der i lang Tid er bleven øvet to andre Slags Husflid, som har givet Anledning til en ikke ubetydelig Handel.

Syd for Silkeborg er der nogle Sogne (Them og Ry), hvor der i en Mængde Gaarde og Huse blev lavet og laves Træsko. Naar disse er komne i Brug her i Landet, ved man vel ikke. Men de brugtes næppe i Middelalderen. Tilvirkningen af Træsko i Silkeborg-Egnen gaar i det mindste tilbage til det 18de Aarhundrede.

Nordvest for Silkeborg ligger Lysgaard- og Hammerum Herreder, som er Bindestuernes Hjem. Naar man ved, at Strikningen af Strømper, som i hin Egn kaldes »Bindingen af Hoser«, ikke har været kendt i Nordeuropa før i Dronning Elisabeths Tid, saa kan man undres over, hvordan det er gaaet til, at Beboerne i hine Herreder har kastet sig over denne Haandgerning som Bierhverv.

En Smed fra Gamst, en Landsby vest for Kolding, der hed Hans Christensen, men som tog sin

Fig. 85. Lichtenbergs Gaard i Horsens.

Fødebys Navn til Stammenavn, fik en betydelig Virksomhed i Kjøbenhavn, og da den dygtige Søofficer og Skibsbygmester Henrik Gerner fik Tillid til ham og benyttede hans Bistand, naar han skulde have udført Maskindele særlig nøjagtigt, saa fik han,

trods Gørtlernes Modstand, der mente, at »Grovsmeden« gik deres Lavsrettigheder for nær, efterhaanden en meget anset Stilling. Gerners tidlige Død (1787) hindrede, at de to Mænd i Forening

Fig. 86. Træskomænd fra Silkeborgegnen.

kom til at bygge en »Ildmaskine« (Dampmaskine). Da H. Chr. Gamst døde, 66 Aar gammel, 1803, blev hans Virksomhed fortsat af hans Broder, indtil den Søn, der var opkaldt efter Henrik Gerner, kunde overtage den. H. Gamsts & H. C. Lunds mekaniske Værksted gik først 1854 over i fremmede Hænder.

Af Fabriker, der er grundlagte i forrige Aarhundrede, skal endnu nævnes den kongelige danske Porcellænsfabrik, der 1775 som Varemærke fik de bekendte »3de bølgeformige Streger, forestillende Danmarks 3de Strømme, nemlig Øresund og begge Belterne, det store imellem Sjælland og Fyn, og det lille Belt imellem Fyn og Jylland» — og Frederiksværks Fabriker for Krigsmateriel, der skaffede sin Ophavsmand, den i Kristiania fødte Johan Frederik Classen (1725—92), en væsentlig Del af den store Formue, som efter hans Død under Navn af det classenske Fideicommis har støttet en Mængde Virksomheder for det almene Vel.

De bedste Minder om det attende Aarhundredes Slutning knytter sig imidlertid ikke til Handelen eller den begyndende Industri, men til Landboreformerne. Men det maa ikke glemmes, at de forholdsvis gode Tider, som vor Neutralitet under Verdenskrigene og den derved begunstigede Handel og Skibsfart skaffede os, i høj Grad har bidraget til, at man kunde tage Landboreformerne op. Og det skal fremhæves, at de Navne, der er knyttede til Opkomsten af Handelsvirksomheden, ogsaa er knyttede til Landbosagen. —

Udførselstolden paa de staldfodrede Øksne blev forhøjet 1718; dette gav Anledning til, at Landmændene i de nordøstlige hollandske Stater fik sat igennem, at der 1724 blev fastsat en meget høj Indførselstold for dansk Kvæg. Fra den Tid af kom de hollandske Prangere ikke mere til Nørrejylland, og det blev kun af ringe Betydning for hele Landet, at der af Købmænd i Ribe dog blev udskibet noget Fedekvæg til Holland.

Samtidig dalede Kornpriserne, og da der foregik en stærk Udvandring fra Landet til Byerne, navnlig til Kjøbenhavn, saa mange smaa Gaardbrug helt gik i Staa, og Godsejerne, der skulde indestaa Staten for Skatterne, der hvilede paa deres Bøndergaarde, heller ikke kunde faa deres egen Jord bearbejdet og Sæden paa den høstet, saa vidste Regeringen intet andet Raad end 1733 at indføre Stavnsbaandet for Bondebefolkningen paa Godserne*). Vornedskabet, som havde trykket Bønderne paa den sjællandske Øgruppe, var bleven hævet; men nu kom Stavnsbaandet, som berøvede alle de Bønder Friheden, som ikke var Selvejere.

Fra 1745 kom der Kvægpest, og den vendte tilbage det ene Aar efter det andet indtil 1781. Man vidste ikke andet Middel at bekæmpe den paa end ved at slaa ned for Fode det Kvæg, som fandtes i

Fig. 87. Værelse paa den kongelige Porcellænsfabrik. En Kunstner ved Arbejdet.

de smittede Landsbyer, og ved Soldater at afspærre

*) Mandspersoner fra 14 til 36 Aar maatte ikke forlade Godset, hvor de var fødte. 1764 udvidedes Stavnsbaandet til at omfatte Mandkønnet imellem 4 og 40 Aar.

Beboerne fra Samfærdsel med Omverdenen. — Hertil kan endnu føjes, at den bedre Dyrkning af Jorden, som nogle Herremænd indførte paa deres Gaarde, øgede det Hoveri, der ydedes af Godsets Bønder.

Den Nød, som alle disse Forhold i Forening fremkaldte, maatte vække Opmærksomhed hos dem, der kunde føle med de ringestillede iblandt deres Medmennesker.

Som den første navnkundige Bondeven maa man vel nævne Grev Christian Günther Stolberg (1714—65), der i Aaret 1761 havde indført Arvefæste i Steden for Livsfæste paa Hørsholm Gods og med det samme ophævet Hoveriet. Denne tyske Greve var Raadgiver for Enkedronning Sofie Magdalene, som var Besidderinden af det nævnte Gods. Han var nøje knyttet til den ældre Bernstorff, der indførte lignende Reformer paa det efter ham opkaldte Gods, og til hvis Ære der er rejst en Støtte i Gentofte, ligesom der er rejst en for Stolberg paa Hørsholm. Andreas Peter Bernstorff var gift først med en og efter hendes Død med en anden af Stolbergs Døtre. En af Stolbergs Sønner var gift med en Søster til de to Grever Christian Ditlev Frederik Reventlow (1748—1827) og Johan Ludvig Reventlow (1751—1801); denne sidste var endelig Svoger til Grev Ernst Schimmelmann.

Fig. 88. Frihedsstøtten i København

Disse Adelsmænd, der var saa nøje knyttede til hverandre ved Familiebaand, har været fuldt enige i at virke for, at de danske Bønders Kaar kunde blive forbedrede.

Da Kronprins Frederik, støttet af Reventlowerne og efter Samraad med A. P. Bernstorff, 1784 tog Regeringens Tøjler, blev det hans Hovedgerning at gennemføre Forbedringer af Landboforholdene.

Stavnsbaandets Løsning 1788 er bleven mindet ved »Frihedsstøtten« og fortjener sikkert at nævnes i første Række. Men det maa ikke glemmes, hvad der blev gjort for, at Jord fra Bøndergaarde ikke skulde hlive lagt ind under Herregaardene, — at Hoveriet kunde blive nøje bestemt eller helst helt afløst, — og at Landsbyernes Jord kunde blive udskiftet og Gaardene udflyttede.

De samme Mænd, som drev paa Forandringer til bedste for de smaa Landbrugere, søgte paa deres Godser at fremme Dyrkningen af Kartofler og forskellige Handelsplanter. Lykkenssæde paa Brahetrolleborg Gods blev af J. L. Reventlow stillet til Raadighed for Forsøg med Høravl og Hørberedning under Ledelse af Henning Schroll (d. 1832), som var uddannet dertil paa en længere Udenlandsrejse.

Der blev arbejdet for en forbedret Drift af Statens Skove ved den fra Tyskland indkaldte Johan Georg v. Langen (1699—1776), der var knyttet til den Stolberg'ske Familie. De mægtige Ædelgraner ved Klampenborg Jærnbanestation staar som et Minde om, hvordan denne dygtige Forstmand indførte forskellige Naaletræer i Danmark. Men ved Siden af ham maa C. D. F. Reventlow nævnes som den ypperste Banebryder for et forstandigt Skovbrug i Danmark. — Der blev ogsaa i de store Landboreformers Tid gjort en Begyndelse til Træplantningen paa de jydske Heder.

Fig. 89. Veterinærskolen i København.

De samme Mænd, som virkede for gode Landbolove og for Fremskridt i Landbruget, tog sig ogsaa ivrigt af Landbefolkningens Oplysning. Det er ikke tilfældigt, at J. L. Reventlow gav en Opdragelsesanstalt ved det Seminarium, han fik i Gang paa Brahetrolleborg, Navnet »Bernstorffsminde«. C. D. F. Reventlow støttede paa det bedste P. O. Boisens Virksomhed paa Vesterborg Seminarium.

Kvægsygen havde været en stærkt medvirkende Grund til, at 1773 den første Fagskole blev oprettet,

der havde med Landbruget at gøre, Veterinærskolen, hvis første Leder var P. C. Abildgaard (1740—1801). Et Par Aar i Forvejen var det kongelige danske Landhusholdningsselskab bleven stiftet. Bernstorfferne havde deres store Del i, at disse Ting kom i Gang. Men Landhusholdningsselskabets første Sekretær var Chr. Martfelt (1728—90).

Fig. 90.
Chr. D. F. Reventlow.

Paa Rejser i Udlandet, hvortil Niels Ryberg havde støttet ham, havde Martfelt vundet et usædvanligt klart Syn paa Forholdet imellem de forskellige Næringsveje og paa Friheden som Vilkaaret for deres Trivsel. Tanken derom synes at have haft Indflydelse paa den efter de Tiders Forhold usædvanlig frisindede Toldrulle af 1797, der er en af A. P. Bernstorffs sidste Bedrifter. Særlig paaskønnet har det med god Grund været, at der allerede den Gang gennemførtes en saa udstrakt Brug af Kreditoplagsretten, i Følge hvilken Tolden først betales af de indførte Varer, naar de er solgt, at de fleste Fordele, der knytter sig til Frihavne, allerede dermed blev vundne for danske Købmænd.

Til den frisindede Landbolovgivning og den frisindede Handelslovgivning svarer endelig Forordningen af 21. Marts 1800, der var et Skridt i Retning af Frihed for Haandværkerne, som da nu ogsaa i Hovedstaden fik Adgang til Pladser imellem de 32 Mænd, der udgjorde Kommunalbestyrelsen.

Var det kun i en kort Tid, »den glimrende Handelsperiode« øgede Landets Velstand, — og er det ikke betydelige Monumenter, den har efterladt sig i Købmandspaladser som dem, der nu bruges af Handelsbanken og af Landmandsbanken, og i Landsteder som de Conincks Dronninggaard og Constantin Bruuns Sofienholm ved Furesøen, — saa er der dog i Bernstorffernes og Reventlowernes Dage beredt Vej for meget af det bedste, der skulde udfolde sig i det nittende Aarhundrede.

I de stormfulde Tider, der gik over Europa, havde Danmark milde Dage, da Jorden kunde blive bearbejdet og Sæden blive lagt og komme til at spire. Der skulde bag efter komme en Vintertid med Kjøbenhavns Bombardement, Flaadens Tab, den engelske Syvaarskrig, Opbringelsen af vore Handelsskibe, Statsbankerotten, Skilsmissen fra Norge og tilsidst en alvorlig Landbrugskrise. Men Vintersæden stod grøn paa Marken, og da der kom Vaar i Luften, fik vort Fædreland, hvad Grundtvig i Sangen kaldte »den tredje Løvestund«.

V. EFTER 1864.

Da vi ved Fredsslutningen efter den ulykkelige Krig havde mistet vort halve Handels- og Skibsfarts-Opland, drøftede den geniale C. F. Tietgen med sine nærmeste Venner i den kjøbenhavnske Handelsstand, deriblandt Grosserern O. B. Suhr, C. A. Broberg og Fabrikant Holmblad, hvad de kunde gøre for at hjælpe Landet paa Fode, og de blev da enige om, at det først og fremmest gjaldt om at forbedre Samfærdselsmidlerne. Frugten deraf blev Stiftelsen af det forenede Dampskibsselskab (11. December 1866), der efterhaanden er bleven et af de Selskaber af denne Slags, som har den største Flaade i Søen. Dets Skibe gaar til saa godt som alle danske Havnestæder, til de vigtigste Handelsbyer ved Østersøen, Kattegat og Vesterhavet, til det vestlige Norge og Island, til Middelhavet og Sortehavet, til New-York og til New-Orleans. Til sine Tider har de indenlandske Ruter svaret bedst Regning, til andre Tider har dette været Tilfældet med de udenlandske; den ene Slags Ruter har støttet den anden ved at skaffe den Fragtgods. Men frem for alt har Selskabet støttet danske Købmænds Vareomsætning; de har kunnet afsende Varer til de forskelligste Pladser uden at behøve at udstede mere end ét Fragtbrev. Dampskibsselskabet har oven i Købet truffet Aftale med forskellige andre Selskaber, saa at det kan besørge Varer til og fra andre Steder end dem, der anløbes af dets egne Skibe. Det har

Fig. 91. Frederik VI's Statue i Frederiksberg Have.

ikke været Hovedopgaven at skaffe Aktionærerne et stort Udbytte. Frem for alt har Lederne af det tilsigtet at yde den danske Købmandsstand en kraftig Støtte. Og det er fuldtud lykkedes.

C. F. Tietgen er født i Odense den 19. Marts 1829. Han havde lært Købmandsskab praktisk i en

Fig. 92. Esbjærg 1878.

Manufakturhandlers Butik og nyttet den Lejlighed, det gav, til ogsaa at erhverve sig Menneskekundskab; han var i sit 20. Aar kommen til Manchester og havde der haft den bedste Lejlighed til at studere Bankvæsen. Under den Forhandling om Frihandel, som Richard Cobden havde rejst, og som optog alles Tanker i den engelske Fabrikby, blev han med sit livlige Sind nødt til at sysle med statsøkonomiske Spørgsmaal. Han kom til at rejse for det danske Manchester-Hus, i hvis Tjeneste han havde staaet, og kom da yderligere til at udvide sin Synskres og sin Menneskekundskab.

Lydhør for alt, hvad der kunde aabne Vejen til en sund Forretning, fik Tietgen tidlig Øje for Betydningen af den grønlandske Kryolit, og skønt den fra først af bragte ham mange Skuffelser, saa blev det af ham i Forbindelse med O. B. Suhr dannede »Kryolit-, Mine- og Handelsselskab« efterhaanden et indbringende Foretagende, der ogsaa blev en Sejr for dansk Videnskabelighed, da det var Naturgranskeren Julius Thomsen, som havde paavist Kryolitens Betydning.

Det var paa en anden Maade, Tietgen var kommen i Forhold til C. A. Broberg. Denne havde et skarpt Øje for den forældede Forretningsorden i den forøvrigt ved sin Soliditet højt paaskønnede Nationalbank, der var stiftet efter Statsbankerotten 1813, og han var bleven enig med nogle andre kjøbenhavnske Børsmænd om, at der burde oprettes en ny Bank, der i Modsætning til hin skulde hedde Privatbanken; men han var i Forlegenhed for at faa en Direktør til dette Pengeinstitut. Da kom det ham for Øre, at Tietgen, der 1855 havde løst Borgerskab som Grosserer i Kjøbenhavn for bedre at kunne varetage sit Manchester-Hus's bestandig tiltagende Forretninger, havde ladet sig forlyde med, at han kunde have haft Lyst til denne Stilling, naar han kun havde været noget ældre. Broberg sendte da Bud efter Tietgen og tog ham i skarpt Forhør om Bankvæsen. Dette faldt meget tilfredsstillende ud, og da Privatbanken aabnedes 2. November 1857, var Tietgen trods sin Ungdom en af dens Direktører. Han vandt straks sine Sporer ved sin raske og sikre Optræden under Pengekrisen, der kom lige efter, — og Privatbanken, der med et Slag var kommen i Ry, øvede ved sin hele Forretningsgang en afgørende Indflydelse baade paa de bestaaende Pengeinstituter og paa de mange, der voksede op i den følgende Tid.

Imellem dem skal nævnes: Den danske Landmandsbank fra 1871 (Direktør J. Glückstadt) og Kjøbenhavns Handelsbank (Direktør P. N. Damm).

Baade som Direktør i Privatbanken og som Stifter af det forenede Dampskibsselskab har Tietgen ydet den danske Handel store Tjenester, saa vist som gode Omsætningsmidler og gode Forbindelsesmidler altid har været og altid vil blive Livsbetin-

Fig. 93. Esbjærg nu.

gelser for Handelen. Det store nordiske Telegrafselskab med sine østasiatiske og sine europæiske Kabler og forskellige mindre Jernbaneanlæg i Østsjælland og paa Lolland maa ogsaa nævnes imellem de Foretagender, han har sat i Gang til Lettelse for Samfærdselen imellem Mennesker; det førstnævnte er et Verdensforetagende, som har kastet Glans over det lille Land, hvor dets Ophavsmand har hjemme.

Fig. 94. Frederikskirken.

Tietgen har store Fortjenester af Udviklingen af de kjøbenhavnske Havneforhold og af Anlægget af den for vor Udførsel af Fedevarer saa overordentlig vigtige Esbjærg Havn.

Tietgen har imidlertid ikke holdt sig udelukkende til, hvad der umiddelbart vedkommer Handel og Skibsfart. Der er ogsaa industrielle Foretagender, hvori han har været meget virksom. Hans Forhold til Brugen af Kryoliten er allerede nævnt. G. A. Hagemann, som har arbejdet sammen med ham i Udnyttelsen af dette grønlandske Produkt, har ogsaa samvirket med Tietgen, da Roesukker-Industrien kom frem i vort Land. Da Hveden sank i Pris, var det af overordentlig Vigtighed, at Landmændene paa de til Dyrkning af denne Sædart bedst skikkede Jorder fik en anden Kulturplante, der kunde give stort Udbytte. Ved at knytte de betydeligste kjøbenhavnske Sukkerrafinaderier til Roesukkerfabrikerne paa Fyen, Lolland og Møen i Selskabet »de danske Sukkerfabriker« (1872) opnaaede Tietgen noget lignende som ved »det forenede Dampskibsselskab« og ved »det store nordiske Telegrafselskab«. Ligesom de indenlandske og udenlandske Dampskibslinjer og de europæiske og østasiatiske Kabler gensidig kunde

Fig. 95. C. F. Tietgen.

støtte hinanden, saaledes kunde Rafinaderierne og Sukkerroekogerierne støtte hinanden; gik det mindre godt for disse, kunde hine bøde derpaa, og omvendt. Det er en meget betydelig Industri, som paa denne Maade er kommen i Gang, og den er bleven udvidet, alt som Sukkerforbruget er taget til. De større Fabriker staar i Forbindelse med Saftstationer, hvorfra Roernes Saft enten ledes til Fabriken igennem underjordiske Rør eller føres dertil i Tankdampskibe.

En af vore største Maskinfabriker, der efter to af dens tidligere Ejere kaldes Burmeister & Wain, tilhører et Aktieselskab, der har været ledet af Tietgen. Det er et betydeligt Reparationsværksted for Dampskibe; men der er ogsaa bygget mange ny Dampskibe paa dens Værft paa Refshaleøen. Ogsaa for Landbruget har den haft stor Betydning ved Tilvirkning af Centrifuger.

Fakse Bakke er berømt for sin Koralkalk; men

Fig. 96. Jonas Collin.

der har været forskellige Ejere, som bearbejdede hver sin Del af den. Det lykkedes for Tietgen 1883 at samle de forskellige Virksomheder under et Aktieselskab: »Fakse Kalkbrud«.

I det kjøbenhavnske Byggeselskab, som har fjærnet en Del elendige Rønner og hjulpet Hovedstaden til i Stedet for dem at faa gode og smukke Bygninger, har Tietgen været en Hovedmand. Selv har han løst en Opgave, der gik i Staa for Enevoldskongen Frederik V ved at bygge Marmorkirken eller Frederikskirken op, hvis mægtige Kuppel er noget af det første, der møder Øjet, naar man ad Søvejen kommer til Kjøbenhavn. Da denne herlige Kirke blev taget i Brug 13 August 1894, var dens Bygherre endnu i sin Kraft og kunde udtale sin Tak til Gud for Værket, der var fuldbragt, inden den højtidelige Indvielse fandt Sted. Men ikke længe efter fik han den Sygdom, der har

bragt ham til at trække sig tilbage fra Ledelsen af de mange store Foretagender, hvori han har været Sjælen.

Der er mange, hvis Storhed bedst kendes paa det Savn, de efterlader, naar de træder tilbage fra deres

Fig. 97. Rød dansk Malkeko.

Virkekreds. Det er imidlertid et langt større Vidnesbyrd om ægte Storhed, naar Værket kan fortsættes, efter at Mesteren er traadt tilbage; thi det beviser, at han baade har paavirket andre, saa de kunde fortsætte Banen, og at han har givet Plads for dem, saa de har kunnet udvikle deres Kræfter.

Tietgens Storhed er af den sidste Slags. De tietgenske Foretagender trives fremdeles, og for blot at nævne et nyt Foretagende, som A. Heide, der efter Tietgens Afgang blev Direktør i Privatbanken, har taget væsentlig Del i: det østasiatiske Selskab har udvidet de Veje, ad hvilke danske Købmænd kan drive Forretninger, til Siam og andre Riger i hine fjærne Egne, hvorfra man i »den glimrende Handelsperiode«s Dage hentede sig Rigdomme hjem. Dette Selskab synes at have Lykken med sig, og det er for en stor Del Mænd, der er yngre end Tietgen og hans Medarbejdere, som sidder i dets Bestyrelse. Dets Virksomhed kan faa stor Betydning for Kjøbenhavns for faa Aar siden byggede Frihavn.

Fortællingen om Tietgen har allerede ført ind paa Spørgsmaalet om Landbruget, der af Chr. Martfeli blev stillet sammen med Handelen som »en frugtbar Moders mælkerige Bryster, der af hendes diende Børn bør begge agtes lige ernærende og vigtige«. Men dette Hovederhverv for vort Land kræver en ganske særlig Opmærksomhed, naar den nyere Tids Erhvervsliv skal skildres.

Landboreformperioden havde virket i høj Grad frigørende paa de smaa Landbrugeres store Klasse.

Det kongelige danske Landhusholdningsselskab havde fra 1809 til 1855 imellem sine Præsidenter Finansembedsmanden Jonas Collin (1776—1861), og denne Mand, der har vundet et varigt Minde som Beskytter og Støtte af Digteren H. Chr. Andersen, Skuespillerinden Johanne Louise Heiberg, Billedhuggeren Thorvaldsen og mange flere, — denne Mand, hvis Navn er knyttet til en Mængde for Hovedstaden nyttige Foranstaltninger som Københavns Sparekasse, Ryssenstens Badeanstalt, Rosenborg Brøndanstalt, Læseselskabet Athenæum og Selskabet af 1837 til forsømte Børns Frelse, — denne Mand var ogsaa utrættelig i at virke for Indførelsen af den engelske Svingplov og Korntørremaskinen, for Udgivelsen af Skrifter til Vejledning for Landbrugere og for Uddannelsen af unge Mennesker af Landbostanden til at blive praktisk dygtige.

Samtidig brød H. C. Ørsted (1777—1855) Vejen for en dansk Syssel med Naturvidenskaben, der vilde træde i det virkelige Livs Tjeneste, og fik den polytekniske Læreanstalt oprettet 1829. Paa denne havde B. S. Jørgensen (1815—88) faaet sin Uddannelse, og der øvede han sin første landøkonomiske Undervisning.

Der mærkedes dog ikke stor Fremgang, før Ophævelsen af den engelske Korntold sidst i Fyrrerne bragte Kornpriserne til at gaa meget stærkt opad. Da saa det ud, som en gylden Tid var kommen for Landbrugerne. Grundloven af 5. Juni 1849 aabnede samtidig Vejen for adskillige heldige Love. Overgangen fra Fæste til Selveje fremmedes. Ved Kreditforeningerne aabnedes der lettere Adgang til at faa Laan i Ejendommene. Markfreden hævdedes.

Det gik nu rask fremad med Mergling, Dræning

Fig. 98. Pasteurisering og Afkøling af Flode.

og Brug af Kunstgødning. Det ene med det andet øgede Avlen af det Korn, som kunde sælges i dyre Domme. Avlsbygningerne forbedredes ligesom Avlsredskaberne og Hestebesætningerne. Ogsaa Stue-

husene blev ombyggede og forsynede med bedre Bohave. Ikke sjælden satte man langt flere Penge i Bygninger og Boskab, end man havde Raad til. Men Ejendommene vurderedes højt, og der kunde optages store Laan i dem ved Hjælp af Kreditforeningerne.

Fig. 99. Slagterisvin (Kødsvin).

Hvem der først var kommen til at bo godt og var bleven godt kørende, satte da ogsaa gærne mere i Mad og Drikke, end der var nødvendigt eller heldigt.

Saa kom der et stærkt Fald i Kornpriserne i Halvfjerserne, og samtidig ymtedes der om, at det var en Rovdrift, der havde hersket i Landbruget. Man havde en Tid faaet store Afgrøder; men det gik tilbage med dem som med Græsset paa Marken. Det var nødvendigt at tage Skeen i en anden Haand. Nød lærer nøgen Kone at spinde. Det slaar til i mange enkelte Tilfælde. Men her var det Spørgsmaalet, om den store Del af det danske Folk, hvis daglige Syssel var Landbruget, kunde lade sig belære af Nøden og gøre den Vending hurtigt, som var nødvendig.

I Løbet af faa Aar blev Vendingen gjort, og det danske Landbrug gik over fra at være kornfrembringende og kornsælgende til kun at lægge sig efter at frembringe og sælge Fedevarer, navnlig Smør, Flæsk og Æg. Efter at Kornsalget havde vist sig at give alt for lille en Indtægt, kunde man endnu en Tid udføre levende Okser og Svin; men navnlig det sidste blev næsten umuligt og det første vanskeligt. Der var enkelte Egne, hvor man kunde tage nogle Penge ind for Heste, man havde opdrættet. Men i det store og hele blev det Opgaven at frembringe Fedevarer, som kunde opnaa en høj Pris paa Markedet: fint Smør, velsmagende Flæsk og friske Æg.

Først kom Mejerierne frem, i de allerfleste Egne som Andelsmejerier. Landbrugerne, Gaardejere, Gaardmænd og Husmænd imellem hverandre, sørgede kun for at faa deres Køer malkede og Mælkespandene anbragte, hvor Mælkekuskene let kunde tage dem. Mejeriet skummede Mælken og kærnede Fløden til Smør. Den skummede Mælk leveredes pasteuriseret tilbage til Brug i Husholdningen og til Svineføde. Og saa fik Landmanden de Penge, der var kommen ind for Smørret, i Forhold til, hvor fed hans Mælk havde været, det er: hvor mange Smørkugler den havde indeholdt. Det kunde hænde, at Husmandens Mælk var den fedeste, og han kom da til at tage flere Penge hjem i Forhold til, hvad Mælk han havde leveret til Mejeriet, end hans Nabo, den store Gaardejer. Tilforn gjorde man alle Vegne Skel imellem Bøndersmør og Herregaardssmør; nu forsvandt Bøndersmørret af Markedet. Tilforn maatte Købmændene i Byerne købe Bøndernes, i Løbet af en Sommer samlede, Smør, og Høkerne paa Landet maatte købe Smør af de Smaafolk, de skulde forsyne med Kolonialvarer. Nu er der enkelte Smørgrosserere og Agenter for Mejerierne, der sælger alt Smørret, naar det da ikke gaar igennem et Smørpakkeri, som en Del Mejerier har i Fællesskab.

Naar det danske Smør nyder Anseelse som en fortrinlig Vare, da skyldes det de naturkyndige Videnskabsmænd, som har sat deres Kræfter ind paa at finde den bedste Fremgangsmaade ved Behandlingen af Mælken og de bedste Maskiner til Mejerierne. Th. R. Segelcke var den første, der tog sig alvorligt af den Sag. Men særlig mindes dog Niels Jo-

Fig. 100. Jydsk Hoppe.

hannes Fjord (1825—91), Skolelærersønnen fra Holmsland, der selv begyndte som Skolelærer, men siden blev Lærer i Fysik ved den kongelige Landbohøjskole, hvortil Veterinærskolen 1858 var bleven omdannet, og endte som Præsident i Landhusholdningsselskabet og Leder af det landøkonomiske Laboratorium, foran hvilket hans Statue er rejst. De nævnte Mænd og deres Medhjælpere og Lærlinge har med Iver og Udholdenhed virket for at udfinde, hvordan man bedst kunde faa godt Smør. Og hvem der er tilbøjelig til at give Naturvidenskaben Æren for alle Fremskridt, vil standse ved disse Navne som dem, der indeholder Løsningen paa den Gaade, at Danmark i Løbet af faa Aar blev Verdens første Mejeriland.

Fig. 101. Docent N. J. Fjord.

Derved bør man dog ikke standse. Fjord har ikke holdt det hemmeligt, hvad han kunde oplyse om den heldigste Maade, hvorpaa der kunde laves Smør. Folk i andre Lande kunde lige saa vel bruge de Maskiner, han gav Anvisning paa, som hans Landsmænd. I Sverrig fabrikerede man oven i Købet en Centrifuge (Alfa), der her i Danmark tog Luven fra den, Fjord især havde brugt til sine Forsøg (Burmeister & Wains). Hverken Nøden, der har trykket Landbruget i fremmede Lande saa vel som i Danmark, eller Videnskabens Lys har kunnet bevirke, at Overgangen i Landbruget hos os blev gjort over hele Linjen saa hurtigt, saa taktfast, saa dygtigt. Der er næppe mange, som nu vil være i Tvivl om, at det er Folkehøjskolebevægelsen, som efter Nederlaget i 1864 tog saa vidunderlig stærkt et Opsving, der har bevirket, at dette kunde ske. Det var en Følge af Folkehøjskolernes Virksomhed, at der rundt omkring i Landet var dygtige unge Mænd, der kunde føre an, at Fællesskabsfølelsen kunde gøre sig gældende og Samarbejdet lykkes.

Efter Andelsmejerierne kom Andelsslagterierne, ikke mindre end hine beregnede paa, at den mindste Landbruger skulde have samme Adgang som den største til at faa den fulde Værdi, for hvad han kunde falbyde.

Endelig kom Ægeksportforeningen, der ikke blot kunde foreskrive, men overholde, at dens Medlemmer leverede aldeles friske Æg.

Der er mange andre Fremskridt i Landbruget, som dels staar i nøje Sammenhæng med den Vinding, der nu er beskreven, dels er fremmede samtidig med den. — Kvægavlsforeninger, der søger at tilvejebringe gode Malkedyr, og Svineavlsforeninger, som har til Maal at frembringe gode Slagterisvin, maa nødvendig komme frem, hvor

Tilvirkningen af Fedevarer bliver Landbrugets Hovedopgave. Der er jo ogsaa Foreninger for at skaffe gode Hønseracer og for Hesteavl. Dyrskuerne, der fra ældre Tid har været knyttede til Landboforeningerne, har faaet et helt forandret Udseende, siden de mange ensartede Dyr er komne frem.

Til de nyeste, men maaske ikke mindst betydningsfulde Foreninger hører de, som har til Formaal at kontrollere Mælkemængden og Fedtindholdet hos hver Ko i Medlemmernes Besætninger og til at vise, hvilket Forhold der er til Stede imellem den enkelte Kos Foder og dens Ydelse af Smør. Hvor disse Kontrolforeninger virker, vil de Køer blive udskudte af Besætningerne, som ikke betaler deres Føde med Smør, dér vil de rigtig gode Køer blive bevarede som Stamdyr, og dér vil være gjort en saa god Begyndelse til et Landbrugsregnskab, at vedkommende Landbrugere ikke vil standse, før de har gennemført det i hele deres Bedrift. Endnu nyere er den Bevægelse, der er rejst, for at lære Folk at malke rent, og for at adle Malkearbejdet. Det at bygge Tag over den faste og Bedoldere til den flydende Gødning er Fremskridt, som ikke let udebliver, hvor Stalden har faaet mere at betyde for Landbrugerne end Lade og Lo.

Til alt dette kommer det store Arbejde, der er gjort af afdøde Konsulent P. Nielsen (1829—97) og hans Medarbejdere for at faa gode Frøblandinger til Græsmarkerne og for i det hele at prøve, hvilke Arter af Kulturplanter der fortjener at anbefales, og hvilken Dyrkning af dem, der er den bedste. Nu har Staten oprettet et Plantekultur-Udvalg til at lede denne Sag, der sikkert vil bære store Frugter hos et vaagent, lærvilligt og viljestærkt Folk. At et saadant findes i vort Land, kan man maaske faa det bedste Indtryk af ved at agte paa de Husmænd, som hvert Aar er paa Rejse med offentlig Understøttelse, og som ikke forsømmer at gæste Statens Forsøgsstationer for Plantekultur.

Det er et stort Fremskridt, at vor Tids Landbrug stiller Opgaver, som kan løses af dem, der ejer de smaa Huslodder. Der bliver endda nok at gøre for dem, der besidder de store. Før Staten tog Forsøgsvirksomheden i sin Haand, var det gærne Godsejere, som bar Byrden derved; et varigt Eftermæle har E. Tesdorph (1817—89) vundet paa denne Maade; det var nærmest ham, der førte N. J. Fjord og P. Nielsen ind paa deres Forsøgsvirksomhed. I den sidste Tid har sjællandske Godsejere slaaet sig sammen om et stort Mejeri ved Haslev Station, som baade skal være Smørfabrik og Ostefabrik og har en Flødestation ved Dalmose Station under sig, ligesom Sukkerfabrikerne har Saftstationer under sig. Det skal da prøves, om det er Tilfældet med Smør- og Oste-Tilvirkningen som med Svineslagtningen, at den gaar bedst, naar den drives i det store.

Fig. 102.
P. Nielsen Tystofte.

Fællesforeningen af de jydske Landbo-

foreninger og de tilsvarende Sammenslutninger paa Øerne imellem de Foreninger, der kun virker paa et snævert afgrænset Landomraade, har ikke gjort det kgl. danske Landhusholdningsselskab overflødigt.

Fig. 103. Mejemaskine.

I Lyngby blev der 1867 af J. la Cour (1838—98) grundet en Landboskole, der skulde forene god dansk Folkehøjskoleoplysning med faglig Landbrugsoplysning. Mikael Gjøes Højskole i Tune, som A. Svendsen har ledet fra 1871—96, har haft et lignende Maal. De stærkt besøgte Landbrugsskoler paa Ladelundgaard (fra 1880) og i Dalum (fra 1886) søger at bevare det nøjeste Forhold til Folkehøjskolerne og har særlige Kursus for Mejerister. Men disse Skoler og de, som senere er oprettede af samme Slags, virker paa det bedste sammen med Veterinærog Landbohøjskolen i Kjøbenhavn, hvor Lærerne i Regelen selv har faaet deres Uddannelse.

Naar der ovenfor er anført en Lignelse af Martfelt, hvorefter Handel og Landbrug skulde være ligestillede som Danmarks Hovederhverv, saa kunde det vel passe for 100 Aar siden. Men i vore Dage maa Industri og Haandværk nævnes ved Siden af som en højst betydningsfuld Del af Erhvervslivet. Føreren imellem de danske Købmænd var Hovedmanden for at skaffe vort Land en Sukkerindustri og var virksom for en af vore betydeligste Maskinfabriker. Og hvad Landbruget angaar, da blev det reddet ud af den store Fare fra Halvfjerdserne ved delvis selv at blive Industri. De fleste Dampmaskiner, der er i Gang i Danmark, arbejder i Mejerierne, og Svineslagterierne er store industrielle Foretagender. Cikoriefabrikerne er paa en lignende Maade som Roesukkerfabrikerne Løftestænger for Landbruget.

Danmarks livlige Handel og Skibsfart og dets ejendommelige Udvikling paa Landbrugets Omraade har i samme Grad virket til at fremme Industrien. Den store Brug, der gøres af Maskinkraft baade paa Skibene og i de landbrugsindustrielle Fabriker, har givet Arbejde for en stor Del Maskinfabriker. Den danske Jærnindustri beskæftiger mange Tusinde Mennesker.

Da vort Smør blev en fortrinlig Handelsvare, var det i sin Orden, at man søgte at erstatte det i den daglige Husholdning med en billigere Vare. Der blev grundlagt Margarinefabriker, og disse har faaet en meget stor Virksomhed.

Den livlige Virksomhed i Havnene og paa Agrene har nødvendigvis fremkaldt eller skænket fornyet Liv til andre industrielle Foretagender. Vor Tekstilindustri og hvad dermed staar i Sammenhæng, har naaet et meget stort Omfang. De danske Papirfabriker udfolder en stor Virksomhed. Teglværksindustrien og Cementfabrikerne har taget et stort Opsving.

Bryggerierne i Danmark nyder høj Anseelse! Her skal kun nævnes to af de største. J. C. Jacobsen (1811—87) grundede Gl. Carlsberg, og i Taknemlighed for, hvad Videnskaben har haft at betyde for hans Virksomhed, har han oprettet en af vore betydeligste Stiftelser til Fremme af dansk Videnskabelighed (Carlsbergfondet). Hans Søn Carl Jacobsen (f. 1842) paa Ny Carlsberg har med en storslaaet Rundhaandethed, der ikke giver Faderens noget efter, støttet Kunsten, fornemmelig ved Stiftelsen af Ny-Carlsberg-Glyptoteket.

Det var paa den Dag, da Mindesmærket for den store Videnskabsmand H. C. Ørsted blev afsløret, 25. September 1876, at J. C. Jacobsen grundede Carlsbergfondet. C. Jacobsen har opkaldt et Kunstnerlegat, »Albertina«, efter vor store Billedhugger, Albert Thorvaldsen.

Den Betydning, Kunsten har haft for vort Fædreland siden Thorvaldsens Dage, har maattet paavirke baade vor Industri og vort Haandværk.

Der begyndte en ny Tid for vor kgl. danske Porcelænsfabrik, da den kom under Philip Schous Ledelse. Denne Mand, der var uddannet paa den polytekniske Læreanstalt og i Kornhandelens gode Dage havde virket som Købmand, blev Direktør for et Aktieselskab, der ejede saavel Fajancefabriken »Aluminia« som »den gamle Fabrik«, der aldrig ret kunde trives, medens den var i Statens Eje. Under Samarbejde med Professor Arnold Krog lykkedes det ham snart at hæve Porcelænsfabrikens Varer til virkelig kunstindustrielle Genstande. Men han blev tillige som Industriforeningens Formand og som den egentlige Leder af den nordiske Kunst-, Industri- og Landbrugsudstilling i 1888 — Hundredaaret for Stavnsbaandets Løsning — en varm Talsmand for dansk Kunstindustri i det hele. Det af Prof. C. Nyrop i en Aarrække udgivne Tidsskrift for dansk Kunstindustri og det af Prof. P. Krohn ledede Kunstindustrimuseum indeholder mange smukke Vidnesbyrd om, hvad der er udrettet ved Bestræbelsen for at faa et Møde i Stand imellem Kunst og Industri, Kunst og Haandværk.

Bing og Grøndahls Porcelænsfabrik har med

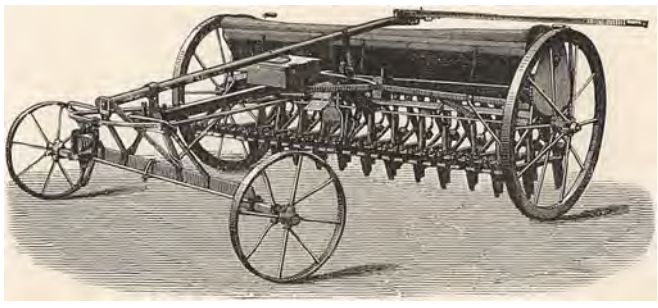

Fig. 104. Radsaamaskine.

Held virket i samme Retning som det kgl. danske Porcelænsfabrik. Om Herman Kählers keramiske Værksted i Næstved gælder det samme, og der kunde nævnes mere af denne Art.

Xylograf F. Hendriksen har, blandt andet ved Hjælp af Foreningen for dansk Boghaandværk, bragt en frugtbar Samvirken i Gang mellem Kunstnere og Haandværkere, hvor det gjaldt om at faa Bøger smukt trykte, smukt illustrerede og smukt indbundne.

Ogsaa en Del af vore Møbelsnedkere har med Held benyttet Kunstneres Bistand. Men der ligger endnu mange Opgaver uløste, inden det kan kendes i hele vort Samfund, at Danmark er Thorvaldsens Fødeland. Der er kun altfor mange ny Huse, som vidner om liden Skønhedssans. Vel uddannede Dekorationsmalere kunde udrette meget baade i vore Købstæder og paa Landet til at udbrede Sans, for hvad der virkelig er smukt.

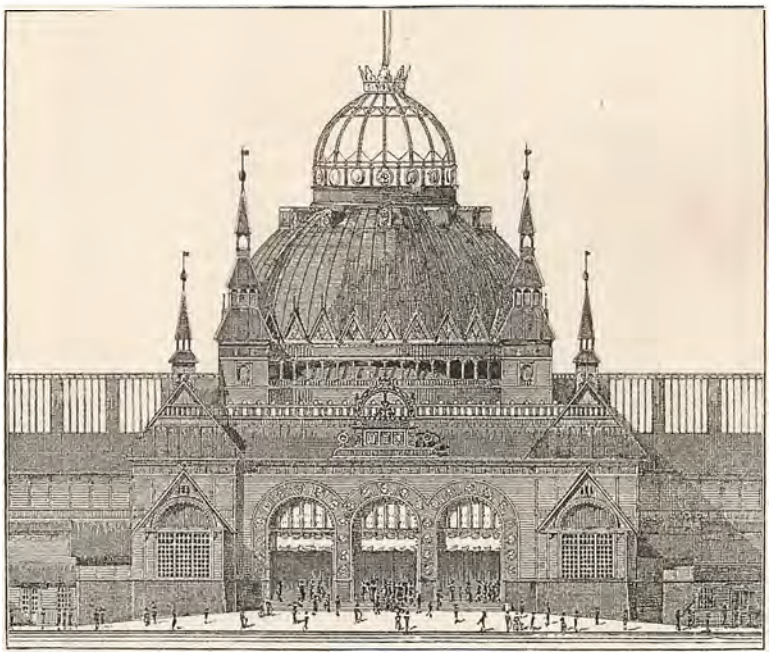

Fig. 105. Den nordiske Kunst-, Industri- og Landbrugsudstilling i 1888.

Der bygges overordentlig meget i vore Dage. For Tømrere, Murere, Bygningssnedkere og Smede er der meget at gøre i en Fremskridtstid som den, vi oplever. Hovedstaden vokser Aar for Aar. Saa godt som alle danske Købstæder vokser. Nye Handelspladser gror op ved Jærnbanestationer. Mejerier, Kostalde, Svinestier og Hønsehuse kræves allevegne, hvor det ny Landbrug holder sit Indtog. Dér bliver ogsaa Arbejde for Bødkere, der kan lave Smørtræer, og for Kobbersmede og Blikkenslagere, der kan bistaa dem, der har paataget sig at montere de ny Mejerier.

Der kræves hos Haandværkeren som hos Købmanden og Landbrugeren en vaagen Sans for de Ændringer i Arbejdsmaaden, som Tiden kræver, Viljesstyrke til at tage rask fat paa de ny Opgaver og sejg Udholdenhed under de Vanskeligheder, som altid vil møde paa en ny Bane. Der kræves en dygtig praktisk Uddannelse, men ogsaa en mere omfattende Oplysning end i tidligere Tider; men der er ogsaa Lejlighed til at vinde den, bedre nu end nogensinde.

Der har rejst sig tekniske Skoler i de fleste Byer, og der er knyttet teknisk Undervisning til adskillige Folkehøjskoler paa Landet. Maaske der kunde være Grund for dem, der tænker paa de unge Handlendes, Industridrivendes og Haandværkeres Fremtid, til at overveje, hvad det har haft at betyde for Landbrugerne: i den voksne Alder at sætte sig paa Skolebænken og lytte til en vækkende Tale.

En Skole for Fiskere er oprettet som en Afdeling af Folkehøjskolen i Vallekilde og støttes af Dansk Fiskeriforening. I det hele gøres der meget for at fremhjælpe baade Saltvandsfiskeriet og Ferskvandsfiskeriet. Hint omfatter navnlig Torsk, Flynder, Sild og Aal. — Østers-Fiskeriet, der er Statens Ejendom, drives med Held i Limfjorden. — Et Hovederhverv er Fiskeriet imidlertid ikke i det nuværende Danmark. Endnu mindre er dette Tilfældet med Jagten.

Her er ikke dvælet ved Havebruget og den Industri, som staar i Forbindelse dermed, Konservesfabrikerne. Der er i denne Retning sikkert meget at gøre.

Der er heller ikke gjort Rede for den Landvirding, der er foregaaet ved Udtørringsarbejder, og som synes at være lykkedes bedst ved Søborg Sø i Nordsjælland og ved Gaardbosø oppe imod Skagen.

Paa Skovbrugets Omraade er der sket store Fremskridt. Videnskabsmænd som P. E. Müller har med Held virket for den Oplysning, som Lederne maa besidde.

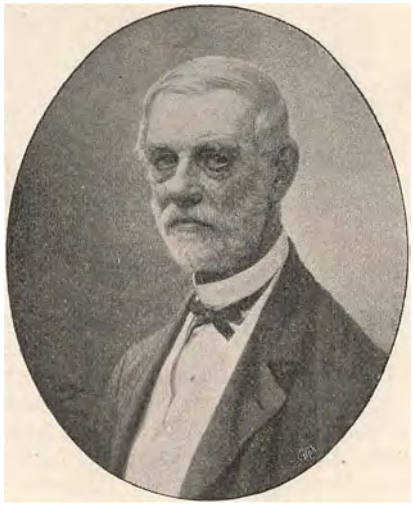

Fig. 106. J. C. Jacobsen.

Fig. 107. Carl Jacobsen.

Endnu skal der kun tilføjes lidt om Landvindingen paa Hederne, hvor der i alt Fald delvist før har været Skov, og hvor man i forrige Aarhundrede begyndte at plante. Dette er bleven fortsat ved Statens Embedsmænd paa nogle mindre Strækninger dels i Viborg Egnen (Stendalsgaard, Feldborg), dels sydligere (Palsgaard og Randbøl). Ogsaa paa Klitterne blev der forskellige Steder forsøgt Plantning.

Fig. 108. Københavns tekniske Skole (set fra Ørsteds Parken).

Men efter 1864 blev der taget fat for Alvor med denne Sag, og ligesom Tietgen ovenfor er nævnt som en af de store Banebrydere for Storværket i den sidste Menneskealder, saaledes skal E. M. Dalgas (1829—94) endnu nævnes som en af vort Fædrelands mest fortjente Mænd. Han havde været med i Treaarskrigen som Artillerioffícer, men kom siden til Ingeniørregimentet, og under det Arbejde, han fik med Vejanlæg paa Halvøen, lærte han til Gavns baade Naturforholdene og Befolkningen at kende. Han var

Fig. 109. Interiør fra en Reproduktionsanstalt.

med ved Dannevirke i 1864; men da Felttoget var til Ende, gjorde han Hedesagen til sin Livsopgave. Først paa Aaret 1866 blev det danske Hedeselskab stiftet. Det har arbejdet for at hjælpe dem, der vilde opdyrke Hede, til at faa den nødvendige Mergel. Det har gravet Kanaler, hvorved Vandet i Aaløbene kunde ledes over Enge og Sandmarker. Det har givet Vejledning i Opdyrkning af Kærjorde og Tørvemoser. Fremfor alt har det virket for Træplantning. Dalgas forstod at vinde den jævne jydske Befolknings Tillid og at vinde formaaende Mænds Støtte for Arbejdet paa Hederne. En Mængde større og mindre Plantager fuldføres under Hedeselskabet Tilsyn. Der er Gaardmænd, som tilplanter en 20—40 Td. Land af deres Hede. Der er Aktieselskaber, som har dannet sig med det Formaal at faa en Lystskov i deres Nærhed, eller at faa et stort Stykke Hede eller et gammelt Krat forvandlet til Naaleskov. Der er Enkeltmænd, Godsejere, Købmænd, Fabrikanter, Videnskabsmænd og andre, særlig ikke faa Københavnere, der har Glæde af at købe sig udpinte Hedegaarde og tilplante det meste af det dertil hørende Areal og i Regelen adskilligt mere, som købes fra Nabogaardene. Foruden at Hedeselskabet ved sine Skovridere og Assistenter leder Arbejdet paa alle disse Plantager, har det selv adskillige Ejendomme, hvor det kan gøre Forsøg, der kan komme de andre Plantager til Gode. I alt er der omtrent 9 □ Mile indtaget til Naaletræskov, som Selskabet arbejder paa. Desforuden staar det i Forbindelse med en Mængde Foreninger, der virker for Hegn og Smaaplantninger. Der er i Aarenes Løb ydet en stor Statsunderstøttelse til Fremme af Hedesagen. Men dertil kommer, at den Iver, der er vakt for denne Sag, ogsaa har fremkaldt store Udvidelser af Statens Hedeplantager og en kraftig Virksomhed for at klæde Klitterne ved Vesterhavet og de tilsandede Strækninger indenfor disse med Skov.

Fig. 110. E. M. Dalgas.

Fra Statens gamle Plantager er der alt i længere Tid solgt Tømmer. I de unge Plantninger har der endnu kun været Anledning til at fjærne Bjærgfyrstammer, der stod i Vejen for Rødgranerne eller for hinanden. Men da det ikke altid har været let at faa det Ved, der for Skovens Skyld skulde fjærnes,

solgt til Brændsel, har Hedeselskabet prøvet andre Udveje. Det har vist sig, at de bedste Bjærgfyrstammer kunde drejes til Stoleben. Andre kunde bruges til Hegnspæle. Hvad der ikke kunde udnyttes paa anden Maade, blev brændt til Kul i Miler. Men der bliver nu gjort Forsøg med at lade Brændingen foregaa i Ovne paa en saadan Maade, at der udskilles Tjære og Træsyre. Baade disse Biprodukter og Trækullene har Betydning for Industrien. Naar engang de mange Grantræer, der er plantede paa Heden, vokser til, da vil der blive Brug for Cellulosefabriker.

Det er store Landstrækninger komne under Plov, siden Hedeselskabet begyndte sin Virksomhed. Der er mange Marker, der

Fig. 111. Parti af Høgildgaards Plantage.

Fig. 112. 6-aarig Grankultur

har faaet, og flere, der vil faa Læ ved de Hegn, det har fremkaldt. Men i Hovedsagen er den Gerning, som er udført, en saadan, der vil komme Efterslægten til Gode, og den er øvet for Fædrelandets Skyld. Det tør vi tro, er Tilfældet med meget andet af det, som er sat i Værk siden 1864, selv om det allerede har baaret rige Frugter. Men at Fædrelandskærligheden har været en mægtig Drivfjeder til den ihærdige Virksomhed i vore Dage, vil mere end noget andet gøre det berettiget at sammenligne denne Tid med Valdemarstiden.

Forhaabentlig vil det tyvende Aarhundrede overstraale det trettende. I dette uddybedes Kløften imellem den indviede Gejstlighed og Lægfolket som imellem en Overklasse af krigerske Herremænd og en Underklasse af Landarbejdere. I den sidste Tid er Tanken om alle kristnes »almindelige Præstedømme« gjort saa stærkt gældende, at den maa fremme Udviklingen af en Menneskelighedsfølelse over for alle Samfundets Medlemmer. Ogsaa ad anden Vej er Opmærksomheden bleven vakt for det unaturlige og farlige ved Kløften i et lille Folkesamfund som vort.

Der er dannet Arbejderorganisationer med det Maal at skaffe sine Medlemmer bedre Kaar. Der er dannet Foreninger for at skaffe dem, der har det svære legemlige Arbejde, sunde Boliger, Lægehjælp i Sygdom, kyndig Bistand i Retssager. Ved at samles i Foreninger søger Husmændene paa Landet at naa Fremskridt i deres Erhverv. Et Net af Brugsforeninger arbejder for at skaffe deres Medlemmer gode Varer til billig Pris. I By og paa Land er der Foreninger, der søger at skaffe Børn, der har mistet deres Forsørgere, gode Plejehjem eller Optagelse i Børnehjem, der staar under kyndig og kærlig Ledelse. I mange Tilfælde har Lovgivningsmagten støttet filantropiske Bestræbelser. Paa Folkeskolens Forbedring har den øvet stor Indflydelse.

Der er i Danmark let Adgang til historiske, geografiske og naturhistoriske Samlinger, hvor saadanne findes, ligesom til at se Kunstværker, til at høre oplysende Foredrag og til at læse gode Bøger.

Det vil ganske vist vare længe, inden de mange sociale Spørgsmaal faar en tilfredsstillende Løsning. Men vi tør haabe paa, at det skal komme til at passe bedre og bedre, hvad vi synger om Danmark:

Da har i Rigdom vi drevet det vidt,
naar faa har for meget og færre for lidt.

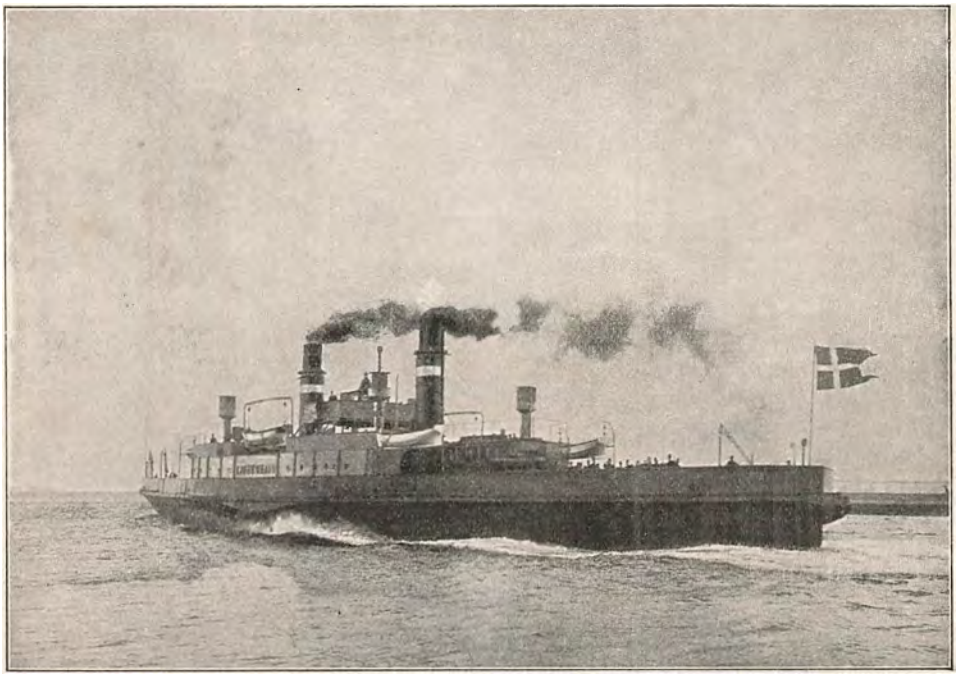

FORFATNING OG FORVALTNING.

Af Michael Koefoed.

1. LANDETS INDDELING M. V.

Kongeriget Danmark bestaar af det egentlige Danmark 698,4 □ Mil (38.455 □ Kilometer) og den fjærnere Landsdel Færøerne 24,1 □ Mil (1325 □ Km.), som i Henhold til Grundloven udgør en Del af Kongeriget og er repræsenteret i Rigsdagen. Desuden hører til det danske Monarki: Island 1903 □ Mil (104.785 □ Km.) med en særegen Forfatningslov af 5. Januar 1874, der hovedsagelig er bygget paa de samme Grundsætninger som den danske, om end med adskillige ved Islands særegne Forhold nødvendiggjorte Afvigelser, samt de øvrige Bilande: Kolonierne i Grønland 1600 □ Mil (88.000 □ Km.) og de dansk-vestindiske Øer 6,52 □ Mil (359 □ Km,), der begge er undergivne dansk Statshøjhed og Statsret paa samme Maade som selve Moderlandet, men som paa Grund af deres Stilling som Kolonier ikke er repræsenterede i Rigsdagen. For disse Bilandes lokale Forvaltning gælder særlige Regler, hvorved der, som naturligt er, gives Vestindien langt videregaaende selvstændige Retligheder (jfr. Kolonialloven af 27. November 1863) end Grønland (jfr. Lov af 31. Januar 1872). Det danske Monarkis samlede Folkemængde var i Henhold til de sidste officielle Folketællinger i 1890 2.300.000 Indbyggere; nu (1900) kan den anslaas til ca. 2.535.000.

Ved en nærmere Undersøgelse af Kongeriget Danmarks Forfatnings- og Forvaltningsforhold støder man naturligvis paa forskellige Inddelinger af Landet, alt efter hvilke Omraader det er, man gør til Genstand for sine Undersøgelser. Saadanne Inddelinger — som f. Eks. med Hensyn til Udskrivningsvæsen, Domstole, paa Sundhedsvæsenets Omraade, med Hensyn til Statsskatternes Opkrævning m. v. — skal nærmere blive omhandlede i det følgende. Men allerede her skal man paa Forhaand gøre opmærksom paa visse Hovedinddelinger, som dels paa Grund af deres Betydning, dels paa Grund af deres Ælde nødvendigvis maa danne Indledningen for den mere i Enkelthederne gaaende Skildring af vort Fædrelands administrative Forhold.

Politisk set er Landet saaledes delt i 12 Landstingskredse og 114 Folketingskredse — kommunalt i København, Frederiksberg, 71 Købstadkommuner, 21 Amtskommuner og under disse sidste atter 1102 Sognekommuner og Købstadlanddistrikter samt 2 Handelspladser.

I administrative Forhold finder vi en gejstlig Inddeling i Stifter, og en verdslig Inddeling i Amter.

Stiftsinddelingen er af meget gammel Dato og var oprindelig kun en gejstlig Inddeling, foranlediget ved, at hvert Stift almindeligvis udgjorde et Bispedømme; den Betydning, Inddelingen senere fik med Hensyn til den verdslige Administration, er efterhaanden saa godt som helt bortfalden. Om der end derfor endnu haves en særlig Stiftsøvrighed, bestaaende af Biskoppen og Stiftamtmanden, tilkommer der ikke denne sidste nogen verdslig administrativ Embedsvirksomhed i andre Dele af Stiftet end i hans eget Amt, og de andre Amtmænd i Stiftet er ham ikke underordnede. Der findes nu 7 Bispedømmer her i Landet, et for hvert Stift, nemlig Sjællands (under hvilket Bispedømme tillige er henlagt Færøerne, Grønland og de dansk-vestindiske Øer), Lolland-Falsters (først oprettet som særligt Bispedømme i 1803, tidligere havde det Biskop fælles med Fyn), Fyns, Aarhus, Aalborg (indtil 1553 Børglum), Viborg og Ribe. Underafdelingerne ved den gejstlige Inddeling er Provstier (74), som omfatter flere Herreder. De Provster, der er Sognepræster ved Stif-

ternes Domkirker, kaldes Stiftsprovster, og de udfører i Biskoppernes Forfald disses Forretninger. I Sjællands Stift er der 2 Stiftsprovster, og der er Stiftsprovstiet ikke knyttet til Domkirken, ligesom Biskoppen heller ikke har sit Sæde i Domkirkebyen, men i Hovedstaden. Provstierne deles atter i Pastorater (ca. 1100), omfattende et eller flere af Landets ca. 1700 Sogne.

Amtsinddelingen. Før Enevoldsmagtens Indførelse blev den overordnede Bestyrelse i de forskellige Landdistrikter udøvet af Lensmænd, som modtog deres Befalinger umiddelbart af Kongen; af saadanne fandtes paa Frederik den Tredjes Tid ca. 50, og det var Adelen, der var i udelukkende Besiddelse af disse Embeder, hvormed fulgte Oppebørselen af alle Kronens Indtægter. Dette var til liden Fordel for Kongen, og kort efter Enevoldsmagtens Indførelse bestemtes det derfor i 1662, at for Fremtiden skulde Len og Lensmænd afløses af Amter og Befalingsmænd, ligesom der indrettedes Amtstuer til Domæneafgifternes Oppebørsel og Skatternes Opkrævelse. Amternes Antal var derfor lige saa stort, som Lenenes havde været, og var endnu i 1794 i det nuværende Danmark: 48, hvorimod der kun var 25 Amtmænd, idet hver Amtmand i Reglen havde to, enkelte endog tre Amter, hvis Størrelse ogsaa vár i høj Grad forskellig (Aalborghus 94 □ Mil — Møens 9 □ Mil). I 1794 indførtes derfor en ny Inddeling, hvorved Landet deltes i 18 Amter, de samme, som vi har den Dag i Dag. Af disse 18 Overøvrighedskredse — hvortil Hovedstaden København slutter sig som en 19de — findes 9 paa Øerne — Københavns, Frederiksborg, Holbæk, Sorø, Præstø, Bornholms, Maribo, Svendborg og Odense — og 9 i Jylland — Vejle, Aarhus, Randers, Aalborg, Hjørring, Thisted, Viborg, Ringkøbing og Ribe. Amterne er tillige Amtskommuner, men af disse findes der dog 21, idet Københavns Amt (hvortil altsaa Hovedstaden ikke hører) er delt i Københavns og Roskilde Amtsraadskredse, Odense i Odense og Assens og Aarhus i Aarhus og Skanderborg Amtsraadskredse, hver Kreds med sit Amtsraad, men med fælles Amtmand. Amterne deles atter i Herreder. Dette er utvivlsomt Landets ældste Distriktsinddeling, selv om den nu kun er af geografisk og historisk Betydning. Der skete nemlig fra Tid til anden Forandringer heri; saaledes udskiltes Købstæderne, og snart blev et, snart et andet Sogn henlagt under en anden Herredsjurisdiktion eller et andet Herredsprovsti end det, hvorunder det tidligere hørte. Men dette har ingen Indflydelse haft paa den fra ældre Tid bestaaende Inddelingsmaade af Landet, som vore Forfædre brugte, og man har derfor ved forskellige Lejligheder — ved Kortarbejder og ved Hartkornsansættelsen (Matriklen af 1844) f. Eks. — fulgt den gamle Inddelingsmaade af Landet og henført Sognene under de gamle Herreder, uagtet de med Hensyn til Kirke- og Retsvæsen hørte til det og det Herred. Som Underafdeling af Amterne er det imidlertid navnlig Retskredsinddelingen, man har for Øje. Hvert Herred havde i Oldtiden sit Tingsted; men fra Herrederne udsondredes tidlig enkelte Distrikter, der i Henseende til Retsforfatning udskilte sig fra det øvrige Land og fik sin egen Domstol, idet de navnlig optog den strænge Købstadlovgivning for derved at opnaa større Retssikkerhed. Et saadant Distrikt kaldtes et Birk. Da senere Adelens, Gejstlighedens og Kongens egne Godser ogsaa kom til at udgøre særlige Jurisdiktioner, blev der efterhaanden et ikke ringe Antal Birker. Men med Grundloven bortfaldt de private Birker og blev kongelige, og saaledes forsvandt al reel Forskel mellem et Birk og et Herred, og flere Birker ophørte da at være selvstændige Jurisdiktioner og blev ofte slaaede sammen med et tilstødende Herred eller Købstad til én Jurisdiktion. Ogsaa flere Herreder er paa Grund af deres ringe Størrelse blevne samlede til én Jurisdiktion, og der findes derfor nu et betydelig ringere Antal Underdommerembeder end Købstæder, Herreder og Birker. Ialt findes der i Landet 129 Underdommerembeder, 70 paa Øerne og 59 i Jylland. Det sidste Led i Rækken er de 1080 egentlige Sognekommuner, hvoraf hver omfatter et eller flere Sogne; i sin Oprindelse var Sogneinddelingen en gejstlig Inddeling.

Fig. 113. Den grundlovgivende Rigsforsamling.

Som en Inddeling af stor praktisk Betydning fremtræder den mellem By og Land. Skelnemærket er her nærmest historisk, idet man til Byer regner Steder med Købstadrettigheder. Af saadanne findes i Aaret 1900, foruden Hovedstaden, i alt 71; desuden regnes i Almindelighed — saaledes ogsaa i Grundloven — Handelspladserne med deres købstadlignende Forhold med til Landets Bybefolkning. Af det egentlige Danmarks samlede Befolkning, der i Begyndelsen af Aar 1900 anslaas til 2.400.000 Indbyggere, regner man, at 360.000 falder paa København, 69.500 paa Frederiksberg, 468.700 paa de øvrige Købstæder og Handelspladser og 1.501.800 paa Land-

distrikterne. Men hermed skal det ikke være sagt, at der ikke ogsaa findes andre Steder i Landet, som med lige saa stor Ret burde henregnes til Bybefolkningen; tværtimod er der i den nyere Tid, omkring Jærnbanestationer f. Eks., opvokset bylignende Pladser, men saadanne regnes baade i administrativ, retslig og politisk Henseende til Landdistrikterne.

nu gældende Grundlov er: »Danmarks Riges gennemsete Grundlov af 5te Juni 1849«, som fik kongelig Stadfæstelse den 28de Juli 1866, og hvis væsentligste Forskel fra Grundloven af 1849 var, at Reglerne om Landstingsvalgene afløstes af andre, som var af mere konservativ Natur.

Medens i tidligere Tid den enevældige Konge

Da saaledes den ved Grundlovsbestemmelsen af 17de November 1865 stillede Betingelse er fyldestgjort, og da Vi under Dags Dato ligeledes have stadfæstet den af Rigsdagen paa grundlovmæssig Maade vedtagne Grundlovsbestemmelse angaaende Ophævelsen af Grundlovsbestemmelsen af 29de August 1855, sættes herved Grundloven af 18de November 1863 ud af Kraft, og Danmarks Riges Grundlov træder, i sin nærværende gjennemsete Form, paany i Virksomhed for alle Vort Riges Indliggender.

Givet paa Vort Slot Amalienborg den 28de Juli 1866.

Under Vor Kongelige Haand og Segl.

Christian R.

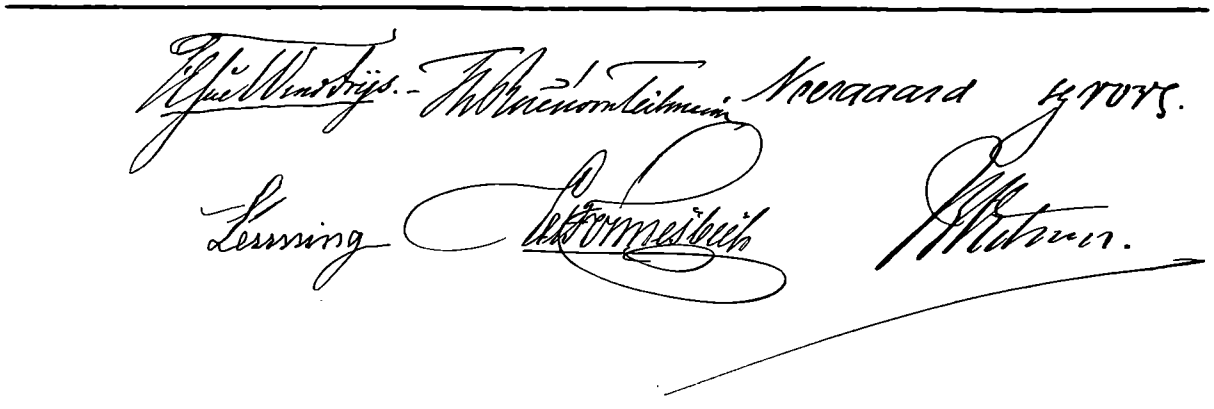

Fig, 114. Underskrifterne under 66-Grundloven.

Efter disse Forudbemærkninger om Landets Hovedinddelinger skal der gives en Fremstilling af:

2. DANMARKS STATSFORFATNING.

Ved Grundlovens Givelse, den 5te Juni 1849, førtes Danmark fra det tidligere Enevoldsherredømme ind i de frie, konstitutionelt styrede Staters Tal. Landets havde en alt omfattende Myndighed, bestemtes det udtrykkelig i Grundlovens Begyndelsesord, at Regeringsformen fremtidig skulde være indskrænket-monarkisk, og Grundtrækkene i Regeringsformen angiver Grundloven saaledes, at den lovgivende Magt er hos Kongen og Rigsdagen (Folketinget og Landstinget) i Forening, den udøvende Magt hos Kongen og den dømmende Magt hos Domstolene. Det var et skarpt

Brud med den tidligere Tingenes Tilstand, hvor Kongemagten saa at sige var ubegrænset; Indskrænkningen viser sig navnlig deri, at Folket nu gennem sin Repræsentation er Medindehaver af den lovgivende Magt, og at den dømmende Magt udelukkende er lagt i Domstolenes Hænder. Kun den udøvende Magt er Kongen Eneindehaver af; men medens i enevældig regerede Stater Kongen udøver den personlig, kan denne Myndighed i de Stater, hvor Regeringsformen er indskrænket-monarkisk, kun udøves gennem de ansvarlige Ministre; vor Grundlov bestemmer da ogsaa udtrykkelig, at Kongens Underskrift under de Lovgivningen og Regeringen vedkommende Beslutninger kun giver disse Gyldighed, naar den er ledsaget af

Carl Nonne fot

Fig. 115. Det danske Kongehus i 4 Slægled (1899).

en eller flere Ministres Underskrift, saaledes at altsaa Kongens Underskrift, naar den staar alene, er uden retslig Betydning, medens paa den anden Side enhver Minister, der har medunderskrevet, bliver ansvarlig for Beslutningen.

a. Kongemagten og Statsraadet.

Kongemagten her i Landet er arvelig, og Arvefølgen er den i Tronfølgeloven af 31te Juli 1853 fastsatte. Ifølge Reglerne heri kræves der af den, der skal bestige Danmarks Trone, at han skal nedstamme fra Ægteskabet mellem Kong Christian IX og Dronning Louise, at han selv skal være Mand, og at alle de, gennem hvem han nedstammer fra dette Ægteskab, er Mænd, ligesom han, saavel som alle Mellemleddene, skal være avlet udi ret lovligt Ægteskab. Med Hensyn til Rækkefølgen skal Kronen nedarves efter Førstefødselsretten, saaledes at det altsaa er den regerende Konges ældste Søn, der er nærmest, og derefter hans ældste Søn, og saaledes nedad i uendelige Led, saa længe der gives arveberettiget Afkom. Først naar hele denne lige Linje er uddød, tilfalder Tronen den regerende Konges næstældste Søn og hans lige Linje. Foruden at opfylde Arverettens Regler kræver Grundloven udtrykkelig af Kongen, at han skal høre til den evangelisk-lutherske Kirke, og at han ikke, uden Rigsdagens Samtykke, er Regent i andre Lande.

Selv om disse Betingelser foreligger, kræves der til at kunne føre Regeringen, at Kongen er fuldmyndig, hvilket han, ligesom de andre kongelige Prinser, bliver med det fyldte 18de Aar, at han er nærværende, at sjælelig eller legemlig Sygdom ikke lægger Hindringer i Vejen, og at han i Statsraadet skriftlig har afgivet edelig Forsikring om ubrødelig at ville holde Rigets Grundlov. Af denne Forsikringsakt udstedes tvende Originaler, hvoraf den ene bliver opbevaret i Rigsdagens Arkiv, den anden i Rigsarkivet. I Reglen vil Retten til Kronen først ophøre ved Kongens Død, men undtagelsesvis kan Ophør dog hidføres ved, at Kongen giver Afkald paa Kronen, enten udtrykkelig eller ved Handlingers Foretagelse, hvoraf man sikkert kan slutte sig til Nedlæggelse af Regeringen (Bortrejse for bestandig, Overgang til anden Trosbekendelse, Overtagelse af et andet Lands Regering, naar Rigsdagen har nægtet at give sit Samtykke dertil).

Regler for, hvorledes der skal gaas frem, naar Kongen ikke kan føre Regeringen, er givne dels i selve Grundloven, dels i den i Henhold til Grundlovens udtrykkelige Bestemmelse vedtagne Lov af 11te Februar 1871; i denne sidste bestemmes, at hvis Kongen paa Grund af Sygdom eller Fraværelse er forhindret i selv at føre Regeringen, overdrager han dens Førelse til Tronfølgeren, som naturligvis saa maa være i Besiddelse af de Egenskaber, der ellers udkræves for at være Regent. Det er i Overensstemmelse med denne Lov, at Kongen, naar han rejser til Udlandet, gennem et aabent Brev tilkendegiver Landets Indbyggere, at han overdrager Kronprinsen Regeringen, og paa samme Maade ved sin Hjemkomst kundgør, at han atter selv har overtaget Landets Styrelse. Opfylder Tronfølgeren ikke Betingelserne for at være Regent, indsætter Kongen en Rigsforstander. Kan Kongen ikke selv paa Grund af Sygdom el. lign. træffe de fornødne Bestemmelser, skal Statsraadet ufortøvet sammenkalde Rigsdagen; hvis denne derefter i en forenet Samling anerkender Nødvendigheden af Regeringens Overdragelse, tiltræder Tronfølgeren Regeringen, og kun hvis han ikke opfylder Betingelserne, indsætter den forenede Rigsdag en anden til Rigsforstander. Denne fungerer i saa Fald kun saa længe, indtil Hindringerne for Tronfølgerens Overtagelse af Regeringen er bortfaldne.

Er der Grund til at antage, at Tronfølgeren paa Grund af Umyndighed eller af andre Aarsager ikke ved Kongens Død vil kunne tiltræde Regeringen, træffer Kongen i levende Live med Rigsdagens Sam

lykke, der afgives ved enslydende Beslutning af hvert Ting for sig, Bestemmelse om en Rigsforstanders Tiltrædelse, indtil Hindringerne er bortfaldne. Men er dette ikke sket, bliver det i Tilfælde af Tronledighed den forenede Rigsdag, som foretager Valget.

Med Hensyn til Rigsforstanderens personlige Egenskaber bestemmer Loven, at han enten maa være en myndig og til Tronen arveberettiget Prins, eller en fuldmyndig (25aarig) Mand, som har dansk Indfødsret; i begge Tilfælde maa han høre til den evangelisk-lutherske Kirke. Hvad Rigsforstanderens Retsstilling angaar, maa han forinden Regeringens Tiltrædelse, ligesom Tronfølgeren, aflægge samme edelige Forsikring om ubrødelig at holde Rigets Grundlov som Kongen. Men iøvrigt træder saavel Tronfølgeren som Rigsforstanderen, saa længe de fører Regeringen, i statsretlig Henseende i Kongens Sted, saaledes at de i Kongens Navn udøver alle de denne tilkommende Myndigheder med samme Uansvarlighed og med samme særlige Retsbeskyttelse. Det er Ministrene, som er ansvarlige for Regeringens Førelse.

Til Kongens Underhold anvises der ham for hans Regeringstid ved Regeringens Tiltrædelse den saakaldte Civilliste, det vil sige et aarligt Indtægtsbeløb, som ikke kan behæftes med Gæld, og hvoraf der ikke svares direkte Skat til Stat og Kommune; Civillisten er for Øjeblikket 1 Mill. Kr. aarlig. Endvidere fastsættes, hvilke Slotte med Bohave og Parker Kongen skal have Raadighed over — for Tiden er dette Tilfældet med to af Palæerne paa Amalienborg, Bernstorf og Fredensborg, ligesom Kongen hør Ret til at afholde Jagt i Statsskovene m. v. Ogsaa for Medlemmerne af det kongelige Hus kan der ved særlige Love bestemmes Apanager, som dog uden Rigsdagens Samtykke ikke maa nydes uden for Riget; saadanne aarlige Indtægtsbeløb — foruden Boliger — ydes for Øjeblikket Kronprinsen med 120.000 Kr., Kronprinsessen med 11.200 Kr., Prins Valdemar med 24.000 Kr. og Prins Christian med 48.000 Kr. aarlig. Kongen er Kongehusets Overhoved; der tilkommer dets Medlemmer forskellige Æresrettigheder og fortrinlig Retsbeskyttelse, ligesom de ikke kan tiltales for Landets almindelige Domstole, idet Kongen selv eller den, han dertil beskikker, er deres eneste Dommer. Kongehusets Medlemmers Skat til Stat og Kommune bestemmes af Kongen. Til Formælinger af Kongehusets Medlemmer udkræves Kongens Samtykke.

Som Landets Overhoved indadtil og udadtil nyder Kongen visse Forrettigheder. Ifølge Grundloven er han saaledes ansvarsfri, og hans Person er hellig og ukrænkelig. Som Følge heraf vil der hverken paa Grund af hans Regeringsførelse eller paa Grund af hans private Færd ved Domstolene kunne rejses Tiltale mod ham; enhver Domstol vil afvise et saadant Søgsmaal som sig uvedkommende. At hans Person er hellig og ukrænkelig, medfører, at Fornærmelser og dsl. straffes langt haardere, naar det er Kongen, der er Genstand for dem, end naar andre er det, — her maa dog ogsaa erindres den særlige Retsbeskyttelse, der tilkommer Kongehusets øvrige Medlemmer. Ogsaa rent formelt tilkommer der Kongen og Kongehuset særlige Æresrettigheder f. Eks. med Hensyn til Titulatur, Vaabenførelse m. v.

Som Indehaver af den udøvende Magt er

Kongen i Besiddelse af forskellige Myndigheder, men disse kan jo, som ovenfor set, kun udføres med eller gennem de ansvarlige Ministre, og medfører de Udgifter, er de for saa vidt afhængige af Bevillingsmagtens Samtykke. I Grundloven fremhæves det udtrykkeligt, at det er Kongen, der erklærer Krig og slutter Fred, samt indgaar og ophæver Forbund og Handelstraktater; dog kan han ikke uden Rigsdagens Samtykke afstaa nogen Del af Landet eller indgaa paa nogen Forpligtelse, der forandrer de bestaaende statsretlige Forhold. Det er ligeledes ham, der udnævner og afskediger Ministrene og bestemmer deres Antal og Forretningernes Fordeling mellem dem indbyrdes, ligesom han i det hele besætter alle Embeder. Embedsmændene skal være i Besiddelse af dansk Indfødsret og skal aflægge Ed paa Grundloven; Kongen kan afskedige dem, men der tilkommer dem i saa Fald Pension i Overensstemmelse med Pensionsloven; ogsaa deres Enker faar Pension. Kongen kan i øvrigt forflytte Embedsmænd, mod deres Samtykke dog kun, saaledes at de ikke faar mindre i Embedsindtægt, og paa Betingelse af, at de i saa Fald faar Valget mellem Forflyttelse eller Afsked med Pension efter de almindelige Regler. For Dommernes Uafhængigheds Skyld er der truffet særlige Regler med Hensyn til deres Forflyttelse og Afskedigelse, hvorom nærmere senere under Domstolene. Det er endvidere Kongen, som drager Omsorg for Lovenes Fuldbyrdelse, ligesom han befaler deres Bekendtgørelse, hvilket sidste sker gennem Lov- og Ministerialtidenden. Samme Steds fremkommer de Anordninger og lignende Bestemmelser, som det tilkommer Administrationen at give til Lovenes Forklaring eller videre Gennemførelse, og som udstedes af Kongen selv eller i hans Navn. Endelig kan Kongen dels umiddelbart, dels gennem de paagældende Myndigheder (Ministerierne, Amtmændene m. v.) meddele saadanne Bevillinger og Undtagelser fra Lovene, som dels er hjemlede i de paagældende Love selv, dels almindeligt have været i Brug før Grundlovens Givelse. Kongen har Ret til at slaa Mønt i Henhold til Møntlovens (23de Maj 1873) Bestemmelser; han meddeler ligeledes Rang, Titler og Ordenstegn, hvortil ikke behøves Ministres Medvirkning eller Kontrasignatur, kan optage i Adelsstanden m. m. De danske Ridderordner er Elefantordenen og Dannebrogsordenen, den sidste med 5 Grader (Ridder, Kommandør af 1ste og 2den Grad, Storkors, Storkommandør). Desuden gives følgende Hæderstegn: Dannebrogsmændenes, Fortjenstmedaljen i Sølv og Guld, Medaljerne for druknedes Redning og for ædel Daad samt Hæderstegn for 8 eller 16 Aars tro Tjeneste i Hær og Flaade. Titler kan ikke tildeles Embeds- og Bestillingsmænd, saa længe de er i Statens Tjeneste; kun Hoftitler danner Undtagelse her fra. Rangforordningen tæller 9 Klasser (jfr. Kundgørelse af 20de Maj 1874).

Med Hensyn til Kongens Stilling til den lovgivende Myndighed bestemmer Grundloven, at Kongen hvert Aar sammenkalder en ordentlig Rigsdag. Under ordinære Forhold er Forsamlingsstedet Regeringens Sæde, altsaa København, men under overordentlige Forhold kan Kongen dog sammenkalde Rigsdagen paa et andet Sted i Riget. Den ordentlige Rigsdag, paa hvilken Finansloven for det følgende Finansaar forelægges, sammentræder af sig selv,

uanset Sammenkaldelse, senest den første Mandag i Oktober, og aabnes i Reglen ved, at Konsejlspræsidenten, efter forudgaaet Gudstjeneste, oplæser et kongeligt Reskript, der bemyndiger ham til at aabne Rigsdagen; naar Kongen selv aabner Rigsdagen, sker

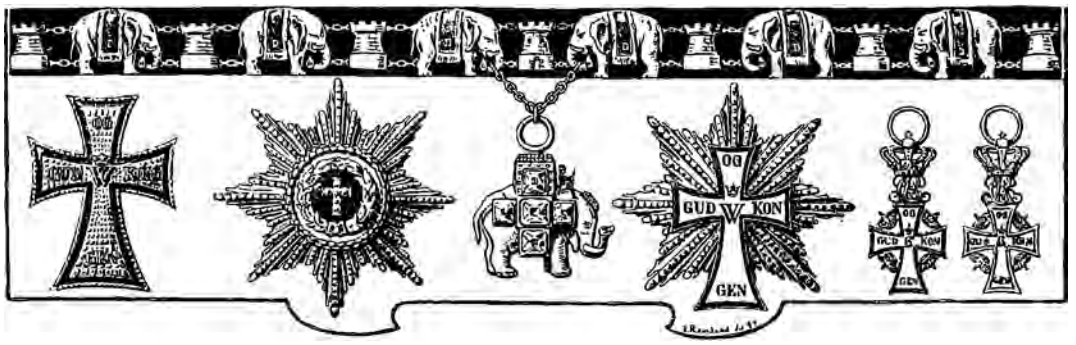

Kommandørkorse af Dannebrog af 1ste Grad. | Elefantordenens Stjerne. | Elefantordenen med Kæde. | Storkorset af Dannebrog. | Ridderkorset af Dannebrog. | Dbrgsmændenes Hæderstegn.

Fig. 115. Danske Ordener.

dette ved en Trontale. Uden Kongens Samtykke kan den ordentlige Rigsdag ikke forblive længere samlet end to Maaneder; ved Grundlovens Givelse var det altsaa Forudsætningen, at Rigsdagen ordentligvis skulde have endt sit Arbejde paa denne Tid, men Praksis har forlængst forandret dette Forhold, og en ordinær Finanslovs Tilvejebringelse tager nu i Almindelighed et halvt Aar. Kongen kan ogsaa sammenkalde Rigsdagen til overordentlige Sammenkomster, hvis Varighed beror paa hans Bestemmelse. Den ordentlige Rigsdags Møder kan Kongen udsætte paa bestemt Tid, dog uden Rigsdagens Samtykke ikke længere end paa to Maaneder, og ikke mere end én Gang om Aaret indtil dens næste ordentlige Sammenkomst. Virkningen af Udsættelsen er kun, at Rigsdagens Virksomhed foreløbig standses; naar den træder sammen igen, fortsættes Arbejdet, hvor man slap før Udsættelsen. Kongen kan opløse enten Rigsdagen — den ordentlige saavel som den overordentlige — eller en af dens Afdelinger; opløses kun et af Tingene, skal det andet Tings Møder

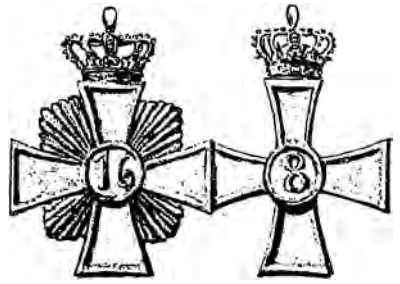

Fig. 116. Hæderstegn for tro Tjeneste i Hæren.

derfor ønsker at høre Vælgernes Mening om det, hvorom Uenigheden drejer sig; der er i saa Henseende ikke sat nogen Grænse for Opløsningernes Antal. Naar enten hele Rigsdagen eller en af dens Afdelinger opløses, betyder dette en fuldstændig Afbrydelse enten af de af hele Rigsdagen eller af det opløste Ting paabegyndte Arbejder, og den nye Rigsdag eller det nye Ting maa altsaa begynde helt for fra. Opløsning skal ogsaa finde Sted, naar Talen er om Grundlovsændringer, om hvilke det udtrykkelig er bestemt, at de skal vedtages af to Rigsdage, den sidste efter en i den Anledning stedfunden Opløsning. Der tilkommer Kongen Forslagsret eller Initiativ til Love, idet Grundloven udtrykkelig bestemmer, at Kongen for Rigsdagen kan lade fremsætte Forslag til Love eller andre Beslutninger. Denne Ret er dog ikke forbeholdt Kongen alene, idet ogsaa hvert af Tingenes Medlemmer har Ret til at foreslaa og det paagældende Ting for sit Vedkommende at vedtage Love. Dernæst tilkommer der udtrykkelig Kongen Stadfæstelsesret, idet ingen Beslutning kan faa Lovskraft uden Kongens Samtykke. Har han ikke stadfæstet et af Rigsdagen vedtaget Lovforslag inden næste Rigsdagssamling, anses det som bortfaldet, og det skal selvfølgelig stadfæstes ganske i den Skikkelse, hvori det er vedtaget af de to Ting. Ved denne

Fortjenstmedaljen. | Medaljen for ædel Daad. | Redningsmedaljen.

Fig. 117. Hæderstegn.

udsættes, indtil hele Rigsdagen atter kan samles. Dette skal ske inden to Maaneders Forløb efter Opløsningen. Motivet til en Opløsning er i Almindelighed, at Regeringen er uenig enten med begge eller, hvad der er det hyppigste, med et af Tingene og Ret tildeler Grundloven Kongen et absolut eller ubetinget Veto i Modsætning til i Norge, hvor Kongens Veto kun er suspensivt, idet Kongen ikke kan vægre sig ved at give sin Underskrift, naar Stortinget tre Gange efter hinanden har fastholdt sin Beslutning. Endelig

under Forsæde af Konsejlspræsidenten. Enhver Minister skal afgive sit Votum til Protokollen, og Beslutning tages efter Stemmeflerhed. Konsejlspræsidenten forelægger Protokollen, som skal være underskrevet af de tilstedeværende Ministre, for Kongen, som derefter tager Beslutning om, hvor vidt han umiddelbart vil bifalde Indstillingen eller lade sig Sagen foredrage i Statsraadet. Ogsaa ved Statsraadet føres en Protokol over Forhandlingerne — begge Steder af Statsraadssekretæren, der ikke veksler med de skiftende Ministerier. Der er ikke i vor Grundlov tillagt Rigsdagen Ret til at undersøge Statsraadsprotokollen. I Statsraadet, hvor alle Ministre skal være til Stede, naar de ikke er forhindrede ved Sygdom eller andre tvingende Grunde, forhandles alle Love og vigtige Regeringsforanstaltninger. Alle Love, som er endelig vedtagne af Rigsdagen, skulle tilstilles Statsraadet og forhandles her, inden Kongen giver sit Samtykke, ligesom de af Regeringen udarbejdede Lovforslag undergives Behandling i Statsraadet, forinden de forelægges Rigsdagen. Hvad der i øvrigt er at opfatte som »vigtige Regeringsforanstaltninger«, afhænger af Praksis. Udnævnelse og Afskedigelse af Embedsmænd regnes saaledes her i Landet i Almindelighed ikke ind her under; de tilstilles i Almindelighed Kongens Kabinetssekretær med en skriftlig Fremstilling fra vedkommende Ministerium for at modtage Kongens Underskrift, men her som overalt i Statsanliggender er det nødvendigt, at de for at opnaa Gyldighed er kontrasignerede af en Minister. Men det er ligegyldigt, om det er en eller flere Ministre, der medunderskriver, og hvilken af Ministrene, der gør det.

Endelig skal Ministrene møde paa Rigsdagen for at forhandle med Folkerepræsentationen. Grundloven bestemmer derfor ogsaa, at Ministrene i Embedsmedfør har Adgang til Rigsdagen, ligesom de er berettigede til under Forhandlingerne at forlange Ordet, saa ofte de vil, idet de i øvrigt iagttage den af Tingene vedtagne Forretningsorden. Stemmeret udøver de kun, naar de tillige er Rigsdagsmænd. Denne Adgang til at deltage i Tingenes Forhandlinger er for øvrigt ikke alene at opfatte som en Ret for Ministrene, men er tillige en Pligt, idet enhver Rigsdagsmand kan bringe offentlige Anliggender under Forhandling og æske Ministrenes Forklaring derom.

Fig. 120. Et Statsraadsmøde.

»Ministrene er ansvarlige for Regeringens Førelse; deres Ansvarlighed bestemmes nærmere ved Lov.« Grundloven har saaledes ikke ment, at de almindelige strafferetlige Bestemmelser var fyldestgørende, men har forudsat, at der skulde vedtages en særlig Ministeransvarlighedslov. En saadan er imidlertid, trods gentagne derom i Rigsdagen indbragte Forslag, aldrig bleven endelig vedtagen. Hvad der her er taget Sigte paa, er det juridiske Ansvar, medens det politiske gøres gældende gennem selve Forhandlingerne paa Rigsdagen. Da der nu ikke foreligger nogen Ministeransvarlighedslov, maa man med Hensyn til Ministrenes Ansvar holde sig til de almindelige Forskrifter om Embedsforbrydelser, som findes i Straffe-

tilkommer der Kongen i visse Tilfælde Ret til selvstændig, uden Rigsdagens Medvirkning, at udøve Lovgivningsmyndigheden, idet Grundlovens § 25 bestemmer: »I særdeles paatrængende Tilfælde kan Kongen, naar Rigsdagen ikke er samlet, udstede foreløbige Love, der dog ikke maa stride mod Grundloven og altid bør forelægges den følgende Rigsdag.« Det er denne Paragraf, der i sin Oprindelse mere var tænkt som et Nødmiddel til at bøde paa Rigsdagens Fraværelse, som under vor konstitutionelle Strid kom til at spille saa stor en Rolle, idet den var Grundlaget for de saakaldte provisoriske Love — Finanslove og andre — i Perioden 1885—94. Striden stod navnlig om, hvor vidt Finanslove kunde udstedes provisorisk, hvor vidt det, at Rigsdagen var hjemsendt eller dens Møder udsatte, faldt ind under Ordene, »at Rigsdagen ikke er samlet«, og endelig om, hvor vidt det private Initiativ (fra Rigsdagsmedlemmernes Side) opfyldte Forpligtelsen til Forelæggelsen, saaledes at, naar et med den provisoriske Lov ligelydende Forslag var indbragt i et af Tingene og der forkastet, Loven dermed var bortfalden, eller om det kun kunde være det af Regeringen selv forelagte Forslag, hvis Forkastelse medførte Lovens Bortfalden. I sidstnævnte Tilfælde kunde nemlig det Ting, hvor Regeringen havde Flertal, lade Loven bero i Udvalg Samlingen igennem og derved holde den i Live, uden at det andet Ting fik Lejlighed til at træffe sin selvstændige Afgørelse. Ved det Forlig, som i 1894 afsluttede den storpolitiske Kamp, blev det derfor ogsaa fastsat i den Rigsdagsbeslutning, der vedtoges af Folketinget og Landstinget, og hvorved Overenskomsten formelt besegledes, at begge Rigsdagens Ting i den følgende Samling skulde have Lejlighed til at tage Stilling til Love, udstedte i Henhold til Grundlovens § 25.

Fig. 118. Rigsdagsbygningen.

Angaaende Kongens Myndighed over for den dømmende Magt og Domstolene skal fremhæves, at det for det første er Kongen, der udnævner eller stadfæster Valget af alle Dommere i Landet ved de almindelige Domstole; dernæst kan Regeringen ogsaa indsætte ekstraordinære Retter, ɔ: Kommissioner til visse Sagers Undersøgelse og Paakendelse, navnlig naar det gælder større over flere Retskredse forgrenede Forbrydelser; saadanne Domme indankes umiddelbart for Højesteret. Foruden Folketinget har ogsaa Kongen Ret til at lade Ministrene tiltale for Rigsretten, og for samme Domstol kan Kongen ogsaa lade andre tiltale for Forbrydelser, som han finder særdeles farlige for Staten, dog kun naar Folketinget giver sit Samtykke dertil. Medens Kongen i Enevældens Tid selv førte Forsædet i Højesteret og aabnede Rettens Møder personlig, maatte dette selvfølgelig bortfalde med Grundloven; men der tilkommer ham nu Ret til at benaade, altsaa udsætte eller eftergive de af Domstolene ikendte Straffe, og give Amnesti, hvorved i Reglen forstaas politiske Forbryderes Fritagelse for Tiltale, Retsforfølgning, Dom og Straf, saaledes at Retsbruddet for saa vidt bliver uden Følger for dem; Ministrene kan han dog kun med Rigsdagens Samtykke benaades for de dem af Rigsretten idømte Straffe.

Som allerede set er det paa Grund af Kongens Uansvarlighed nødvendigt, at de af ham fattede Beslutninger i Statsanliggender — ikke derimod som Privatperson — underskrives (kontrasigneres) af en eller flere Ministre, hvem Ansvaret for Beslutningen da paahviler. Det er Kongen alene, der udnævner Ministrene, som foruden at være Kongens Raadgivere i Statsraadet tillige som Chefer for de dem underlagte Ministerier er Rigets øverste Embedsmænd, dog behøver en Minister ikke at forestaa et Ministerium, idet han ogsaa kan være Minister uden Portefølje For at blive Minister maa vedkommende derfor, som Embedsmænd overhovedet, være i Besiddelse af dansk Indfødsret. Derimod behøver en Minister ikke at være Rigsdagsmand, ej heller bekende sig til den evangelisk-lutherske Kirke, have taget Embedseksamen eller paa anden Maade vist sig i Besiddelse af særlig Fagkundskab; men han skal som andre Embedsmænd aflægge Ed paa Grundloven. Kongens Udnævnelse eller Afskedigelse af Ministre skal kontrasigneres; overfor et enkelt Medlem af et Ministerium er det Konsejlspræsidenten, der underskriver Afskedigelsen og Udnævnelsen; naar det hele Ministerium fratræder paa en Gang, er Praksis, at den ny Konsejlspræsident først underskriver sin egen Udnævnelse, derefter den afgaaede Konsejlspræsidents og de afgaaede Ministres Afskedigelse og derpaa de øvrige ny Ministres Udnævnelse. Med Hensyn til Ministrenes Virksomhed paabyder Grundloven, at Ministrene i Forening udgør Statsraadet, hvori ogsaa

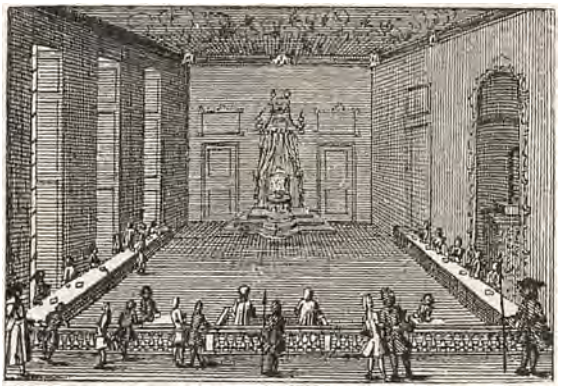

Fig. 119. Højesteret under Enevælden.

Tronfølgeren, naar han er myndig, tager Sæde. Forsædet i Statsraadet føres af Kongen undtagen i de Tilfælde, hvor Kongen er ude af Stand til at føre Regeringen; i saa Tilfælde maa det være Tronfølgeren eller Rigsforstanderen og i de Tilfælde, hvor det er selve Statsraadet, der fører Regeringen, Konsejlspræsidenten, der fører Forsædet. Er Kongen i enkelte Tilfælde forhindret fra at holde Statsraad, kan han lade Sagen forhandle i et Ministerraad. Dette bestaar af samtlige Ministre (men ikke Tronfølgeren)

Fig. 121. Valgkreskort.

Danmark har 114 Folketings-Valgkrese, som er fordelte saaledes: Staden København har 13, Københavns Amt 7, Frederiksborg Amt 5, Holbæk Amt 5, Sorø Amt 5, Præstø Amt 6, Bornholms Amt 2, Maribo Amt 5, Odense Amt 8, Svendborg Amt 7, Hjørring Amt 5, Thisted Amt 4, Aalborg Amt 5, Viborg Amt 5, Randers Amt 6, Aarhus Amt 4, Skanderborg Amt 5, Vejle Amt 6, Ringkøbing Amt 6, Ribe Amt 4 og Færøernes Amt 1. **(Se videre Tekst Sp. 135.)**

loven og til dennes almindelige Bestemmelser om Strafbarhed, suppleret med Grundlovens særlige Bestemmelser; men det gælder naturligvis her ikke om de af Ministrene som Privatmænd i det borgerlige Liv begaaede Lovovertrædelser, for hvilke de staar til Ansvar for de sædvanlige Domstole, men kun om de af dem i Egenskab af Ministre foretagne Handlinger, saavel over for Staten som Enkeltmand, eller Undladelse af at handle, hvorved Statens Interesser er blevne vanrøgtede. Ministrenes Ansvar er baade et Erstatnings- og et Strafansvar og rammer enhver ministeriel Forseelse, hvad enten den skyldes Virksomheden som Kongens Raadgiver eller som Chef for et Ministerium. Anklage kan rejses, ikke alene saa

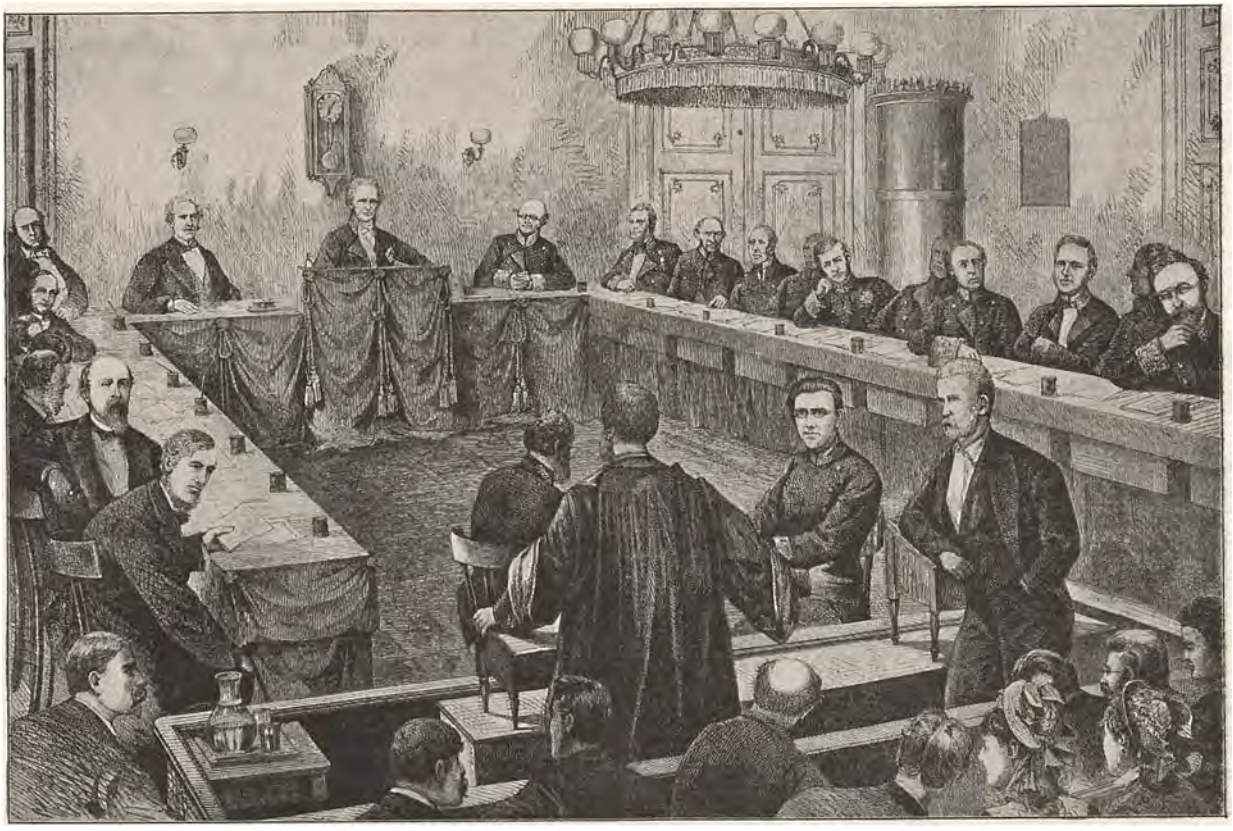

Fig. 122. Rigsretten 1877.

længe vedkommende er Minister, men ogsaa senere efter Ophøret af Ministerstillingen.

Ansvar for Embedsførelsen kan gøres gældende mod Ministrene af Kongen og af Folketinget. Det er Rigsretten, som paakender de mod Ministrene for deres Embedsførelse anlagte Sager. At Kongen skulde gøre Rigsretsanklage gældende, er ret usandsynligt, da han ved sin Afskedigelsesret har et bedre Middel i Hænde til at hindre Forholdsregler, han ikke billiger. De Gange, hvor Rigsretten har været sat i Bevægelse i vort parlamentariske Liv (1855 paa Grund af foretagne Rustninger under Krimkrigen, og 1877 med to Anklager, den ene paa Grund af Marmorkirkepladsens Salg, den anden paa Grund af Overskridelse af de bevilgede Beløb ved det kgl. Teaters Ombygning — i alle 3 Sager blev de anklagede frifundne), har det da ogsaa været paa Folketingets For-

anledning. Fremgangsmaaden er da den, at Folketinget vedtager en Beslutning om Anklage, hvoraf tydeligt fremgaar, for hvilke Handlinger Tiltalen iværksættes, og samtidig vælger Tinget saa en offentlig Anklager, medens Justitsministeren beskikker de offentlige Forsvarere. Angaaende Rigsrettens Sammensætning bestemmer Grundloven, at den bestaar af Højesterets ordentlige Medlemmer, for Tiden 13, og et lige saa stort Antal Medlemmer, som Landstinget vælger paa 4 Aar blandt dets egne Medlemmer. Maaden hvorpaa Landstinget nu til Dags foretager disse Valg, er ved Flertalsvalg — ikke Forholdstalsvalg; ved den sidste Valgmaade vilde samtlige Tingets Partigrupper blive repræsenteret efter deres Styrke, medens efter den første Tingets Flertal besætter alle Pladserne. Kan i et enkelt Tilfælde ikke det fulde Antal Højesteretsmedlemmer deltage i Sagens Behandling, fratræder et tilsvarende Antal af de af Landstinget sidst eller med det mindste Stemmetal valgte Rigsretsmedlemmer, dog kan Retten ikke sættes med færre end 12 Dommere. Retten vælger selv sin Formand og en Næstformand af sin egen Midte ved det ny Firaars Begyndelse. Opløses Landstinget under Rigsretsbehandlingen, beholder de af det opløste Ting valgte Dommere dog deres Sæde for den paagældende Sags Vedkommende. Fratræder derimod en Højesteretsdommer sin Stilling i Højesteret, medens Sagen staar paa, udtræder han ogsaa af Rigsretten. Da Regeringen har det i sin Magt at afskedige en Dommer, der har fyldt sit 65de Aar, kan den saaledes øve en ret betydelig Indflydelse paa Rigsrettens Sammensæt-

ning. Rigsrettens Domme kan ikke appelleres. Kongen kan, som allerede omtalt, kun med Folketingets Samtykke benaade Ministrene for de dem af Rigsretten ikendte Straffe. Ansvaret for Rigsretten forældes eller bortfalder ikke, fordi der hengaar en Aarrække, inden det gøres gældende; men har Rigsdagen givet Decharge for det Statsregnskab, hvorpaa de ulovlig afholdte Udgifter findes, eller er en Lov desangaaende vedtagen og stadfæstet, maa Ansvaret anses for at være bortfaldet.

b. Rigsdagen.

Rigsdagen, som med Kongen deler den lovgivende Magt, og hvorigennem Folket øver sin Indflydelse paa Statens Styrelse, bestaar af to Afdelinger, nemlig Folketinget og Landstinget.

Folketinget har for Tiden, ifølge Lov af 24de December 1894, 114 Medlemmer. Ifølge Grundloven skulde der være omtrent et Medlem for hver 16.000 Indbyggere, og naar Valgloven af 12te Juli 1867 fastsatte Antallet af Folketingskredse og dermed af Folketingsmænd til 102, stemmede dette for saa vidt med det ved Folketællingen i 1860 konstaterede Folketal. Befolkningens stadige Tilvækst maatte imidlertid føre til et stedse stigende Misforhold mellem Antallet af Folketingsmænd og Folketallet for Landet som Helhed, og, hvad der var det værste, Kredsenes indbyrdes Størrelsesforhold havde i høj Grad forskudt sig, saaledes at det navnlig var de større Byers Kredse, der var voksede uforholdsmæssig, medens paa den anden Side andre Bykredse og navnlig Landkredsene havde beholdt deres Folketal, undertiden endog havde været i Nedgang. Det var navnlig Hovedstaden, det gik ud over, hvor man i 1890 endog naaede til at have ca. 35.000 Indbyggere pr. Valgkreds i Gennemsnit, medens der i det øvrige Land kun var ca. 20.000, og i København var der endog en Valgkreds, der talte 142.000 Indbyggere, medens paa den anden Side den mindste kun havde 9.600 Indbyggere. Der forelaa derfor ogsaa flere Gange Lovforslag for Rigsdagen, som tog Sigte paa at afhjælpe disse Uretfærdigheder, men først i 1894 gennemførtes den ny Ordning. Den paagældende Lov havde ikke til Hensigt at omændre Valgloven af 1867 fra Grunden af, men den skulde kun afhjælpe de mest iøjnefaldende Mangler, som Forholdenes Udvikling havde ført med sig. Loven kalder sig derfor ogsaa kun »en midlertidig Omfordeling af Folketingsvalgkredsene«, og det samlede Antal Folketingsmænd sattes til 114, hvad der efter Folketællingen i 1890 gav et gennemsnitligt Indbyggerantal pr. Kreds af over 19.000 i Stedet for Grundlovens 16.000, og nu antagelig giver over 21.000 Indbyggere gennemsnitlig pr. Kreds. Det var navnlig København og Frederiksberg, som fik flere Kredse, samtidig med at en mere ligelig Fordeling af det hele Indbyggerantal fandt Sted inden for Kredsene; men ogsaa de større Byer uden for Hovedstaden fik flere Kredse. Kredsinddelingen falder i det store og hele sammen med Amtsinddelingen, men Loven af 1894 gjorde dog enkelte Steder Brud herpaa. De 114 Valgkredse er fordelte saaledes, at Staden København har 13, Københavns Amt 7, Frederiksborg Amt 5, Holbæk Amt 5, Sorø Amt 5, Præstø Amt 6, Bornholms Amt 2, Maribo Amt 5, Odense Amt 8, Svendborg Amt 7, Hjørring Amt 5, Thisted Amt 4, Aalborg Amt 5, Viborg Amt 5, Randers Amt 6, Aarhus Amt 4, Skanderborg Amt 5, Vejle Amt 6, Ringkøbing Amt 6, Ribe Amt 4 og Færøernes Amt 1.

Landstinget har 66 Medlemmer, hvoraf 12 udnævnes af Kongen, medens de 54 vælges i større Valgkredse paa 8 Aar. Kongens Udnævnelse gælder for Livstid, men de udnævnte Landstingsmænd kan ligesom de øvrige Rigsdagsmænd nedlægge deres Mandat, ligesom de naturligvis maa udtræde, hvis de kommer i et af de Tilfælde, der — bortset dog fra Bopælsbetingelsen — udelukker fra Valgbarhed. Der finder Landstingsvalg Sted hvert 4de Aar, idet Valgloven i saa Henseende har delt Tinget i to Grupper. I den ene af disse, omfattende 1ste Kreds (Staden København med 7 Landstingsmænd), 2den Kreds (Københavns, Frederiksborg og Holbæk Amter med 8 Landstingsmænd), 4de Kreds (Bornholms Amt med 1 Landstingsmand), 7de Kreds (Hjørring og Aalborg Amter med 5 Landstingsmænd) og 9de Kreds (Gml. Aarhus Amt, Randers Amt og en Del af Viborg Amt med 6 Landstingsmænd) fandt det sidste almindelige Valg Sted i 1898, og i 1902 forestaar der derefter almindelige Valg i 3die Kreds (Sorø og Præstø Amter med 5 Landstingsmænd), 5te Kreds (Maribo Amt med 3 Landstingsmænd), 6te Kreds (Odense og Svendborg Amter med 7 Landstingsmænd), 8de Kreds (Thisted og en Del af Viborg og Ringkøbing Amter med 4 Landstingsmænd), 10de Kreds (Vejle og gl. Skanderborg Amt samt 3 Sognekommuner i Ribe Amt med 4 Landstingsmænd), 11te Kreds (Størstedelen af Ribe og en Del af Ringkøbing Amter med 3 Landstingsmænd) samt 12te Kreds (Færø Amt med 1 Landstingsmand).

Betingelse for Valgret til Folketinget er for det første, at den paagældende Mand har Indfødsret; denne tilkommer ifølge Lov af 19de Marts 1898 ægte Børn af Fædre og uægte Børn af Mødre, naar den paagældende Fader eller Moder selv har Indfødsret, hvad enten saa Fødselen er foregaaet i eller uden for Danmark, endvidere Børn, som er født i Danmark, uden Hensyn til hvor Forældrene hører hjemme, naar de har haft fast Ophold her i Landet til deres fyldte 19de Aar, med mindre de erklærer at være Statsborgere i et andet Land; endelig kan Indfødsret meddeles ved de særlige aarlige Indfødsretslove. Dernæst maa den paagældende have fyldt sit 30te Aar og have haft fast Bopæl i ét Aar i den Valgkreds eller i den Stad, hvori han opholder sig paa den Tid, Valget foregaar; den, som har haft fast Bopæl paa flere Steder, bestemmer selv, paa hvilket af disse han vil gøre sin Valgret gældende. Meningen med Bestemmelsen om et Aars Bopæl maa være, at den paagældende maa have været bosat i den Valgkreds, hvor han vil udøve sin Stemmeret, i det sidste Aar før det Tidspunkt, hvor Spørgsmaalet om hans Valgret skal afgøres. Dette sker ikke paa selve Valgdagen, men derimod ved Valglisternes Affattelse (jvf. senere om Tillægslisten). I saa Henseende bestemmer Valgloven, at alle, som inden 1ste April opfylder Valgretsbetingelserne med Hensyn til Alder og Bopæl, vil være

at optage paa Hovedlisten. Flytter han saa senere, maa han alligevel kunne afgive sin Stemme i den Kreds, paa hvis Hovedliste han staar; dog maa han saa rejse derhen for personlig at møde og stemme. Endvidere maa han være uberygtet, hvorom Valgloven bestemmer, at ingen kan anses som uberygtet, der ved Dom er funden skyldig i en i den offentlige Mening vanærende Handling. Det er saaledes ikke enhver Straffedom, som bevirker, at en Mand mister sin Valgret, men det beror paa Beskaffenheden af det Forhold, hvorfor han er dømt. Han genvinder i hvert Fald sin Valgret, naar han faar Æresoprejsning. Udelukket fra Valgret er han ogsaa, naar han staar i privat Tjenesteforhold, hvorved forstaas, at han mod Vederlag har stillet sine personlige Kræfter saaledes til en andens Raadighed for et længere Tidsrum, at han ikke til enhver Tid atter frit kan ophæve Forholdet. Har han egen Husstand, saaledes at han altsaa selv sørger for Føde og Bolig, bevarer han sin Valgret, ogsaa naar han staar i privat Tjenesteforhold. Modtagelse af Hjælp af det almindelige Fattigvæsen, som ikke enten er eftergiven eller tilbagebetalt, udelukker ogsaa fra Valgret. Naar en Person, der tidligere har modtaget Fattighjælp, ikke i de sidst forløbne 5 Regnskabsaar har modtaget saadan Hjælp til sig og sine, skal Kommunalbestyrelsen være pligtig til paa hans Begæring at eftergive ham tidligere modtagen Fattighjælp, saafremt han ikke ved Dom er funden skyldig i en i den offentlige Mening vanærende Handling, for hvilken han ikke har erholdt Æresoprejsning, eller er under Tiltale for en saadan Handling, og det derhos ikke af Fattigbestyrelsen paa hans Opholdssted skønnes, at han har Evne til at tilbagebetale den modtagne Hjælp. Eftergivelse kan finde Sted, naar han ikke har faaet Hjælp i Løbet af det sidste Aar. Til Fattighjælp regnes ikke Understøttelse fra de »frie Fattigkasser«, Alderdomsunderstøttelse, Legatnyden eller dsl.; dernæst er det i Fattigloven af 1891 udtrykkelig fastsat, at visse Arter af Fattighjælp ikke medfører Fattighjælps Virkninger over for den understøttede; dette gælder Udgifter til Læge, Jordemoder og Begravelsesomkostninger samt Ydelser, der som Genstand for Pligtarbejde ikke behøver at medføre Udgifter for Kommunens Kasse (f. Eks. Lægebefordring), og endvidere den Sygekassemedlemmer til staaede Hjælp til fortsat Kur og Pleje under visse Forhold m. v. Endelig maa man ikke være ude af Raadighed over sit Bo, d. v. s. være umyndiggjort eller fallit; naar Fallitboet udleveres Fallenten eller Umyndiggørelsen hæves, faar den paagældende sin Valgret igen.

Valgbar til Folketinget er enhver uberygtet Mand, som har Indfødsret, naar han har fyldt sit 25de Aar, for saa vidt han i øvrigt opfylder Betingelserne for at have Valgret til Folketinget.

Valget foregaar i Valgkredse, hvorover der i Loven af 1894 gives en fuldstændig Fortegnelse. Er det almindelige Valg, foregaar de paa en bestemt Dag hele Landet over, og Valghandlingen finder Sted paa det i Valgloven fastsatte Mødested i offentlige Valgmøder under Ledelse af den for hver Kreds dannede Valgbestyrelse og dennes Formand. Valgretten er lige, d. v. s. alle Vælgeres Stemmer har samme Vægt, og Valget er direkte, saaledes at Vælgerne stemmer umiddelbart uden Mellemmænd. For at kunne stille sig maa Kandidaten være anbefalet af mindst én og højest 25 af Kredsens Vælgere som Stillere. Saavel Kandidaten som hans Stillere maa være skriftlig anmeldt for Valgbestyrelsen inden Kl. 10 den fjerde Aften forud før Valget. Han behøver ikke at godtgøre, at han er valgbar, og Indsigelser, der fremkommer mod hans Valgbarhed, berettiger ikke til at vise ham tilbage; Dommen herover tilkommer selve Folketinget, naar efter Valgbrevenes Prøvelse Valgets Godkendelse sættes under almindelig Afstemning. Kandidaten maa, naar han da ikke har lovligt Forfald, være personlig til Stede under Valghandlingen. Efter at Valgbestyrelsens Formand har aabnet Valghandlingen, faar Kandidaterne (efter Bogstavfølge) og deres Stillere Ordet, og der gives de tilstedeværende Lejlighed til at stille Interpellationer til Kandidaterne og disse til at svare. Naar Valgformanden finder det rigtigt, afsluttes Forhandlingerne, hvorefter man skrider til Afstemning. I Henhold til en i Rigsdagssamlingen 1900—01 efter mange Aars Forhandlinger vedtagen Lov, der fik kongelig Stadfæstelse den 1ste Februar 1901, er Afstemningen hemmelig. Med Hensyn til en saadans Iværksættelse giver Loven en Del nye Bestemmelser, der fremtræder som Forandringer i Valgloven af 1867, og som her skal blive gjort til Genstand for nærmere Omtale; de tænkes anvendt første Gang ved det nu forestaaende Valg til Folketinget, hvis Medlemmers Mandater udløber i April 1901. Det er Valgbestyrelsesmedlemmet fra den Kommune, hvori Valget foregaar, der forestaar alle Valgforberedelserne og modtager Anmeldelsen af Kandidaterne, og som derefter, saa snart Fristen for Kandidaternes Anmeldelse er udløben, har at tilvejebringe de til Valget nødvendige Stemmesedler med det befalede Paatryk og dertil passende Konvolutter samt sørge for Stemmekasser til at lægge Stemmesedlerne i og Stemmerum, hvor vælgerne kan foretage den nødvendige Afkrydsning paa Stemmesedlerne. Ved et Stemmerum skal der ifølge Loven forstaas et

Fig. 123. Fra et Folketingsvalg.

ved Opstilling eller Ophængning dannet Rum af saadan Beskaffenhed, at en Mand kan staa oprejst derinde uden at kunne ses af nogen udenfor; der maa i Rummet være lyst nok til at læse og skrive, og det skal være forsynet med en sort Blyant og en fast Plade til Skriveunderlag. I selve Afstemningslokalet, hvori Stemmerummet findes, maa under Afstemningen kun Valgbestyrelsesmedlemmerne og de tilforordnede Vælgere opholde sig foruden selve de Vælgere, der er i Færd med at stemme eller skal til det, samt selve de opstillede Kandidater, og paa hvert Stemmested, hvoraf der selvfølgelig maa findes flere eller færre alt efter Kredsens Størrelse, en af hver Kandidat til Valgbestyrelsesformanden opgiven Vælger. De gamle Regler om »Kaaring« er efter Loven bortfaldne; ved Kaaring forstodes Afstemning af de tilstedeværende ved Haandsoprækning, hvorefter Valgbestyrelsen skønnede over, hvem der havde faaet flest Stemmer, og denne erklæredes derefter for valgt.

Hvis der til Valget kun har meldt sig én Kandidat, meddeler Valgformanden efter Forhandlingernes Slutning, at den anmeldte Kandidat er valgt, hvis der ikke inden et Kvarters Forløb af mindst 50 tilstedeværende Vælgere begæres Afstemning; sker dette ikke, kundgøres det straks for Forsamlingen, hvorefter Valghandlingen er forbi. Begæres derimod Afstemning, er Kandidaten valgt, hvis han har over Halvdelen af Stemmerne for sig. Har han ikke opnaaet et saadant Stemmetal, berammes et nyt Møde til 8de Dagen derefter, og hvis der da ikke har meldt sig en ny Kandidat, er den første valgt uden Afstemning (ved Valget i 1879 i Rønne faldt den tidligere Folketingsmand uden Modkandidat, idet der afgaves 313 »Ja« Stemmer, 323 »Nej« Stemmer; ved Omvalget blev han genvalgt med Modkandidat).

Har der meldt sig flere Kandidater, skrides der straks efter Forhandlingernes Slutning til Afstemning. Den foregaar ved, at Vælgerne afgiver de ovenfor omtalte Stemmesedler indlagte i dertil passende uigennemsigtige Konvolutter, uden paa hvilke staar Valgkreds og Valgdatum. Paa hver Stemmeseddel skal samtlige anmeldte Kandidaters Navne være trykt med passende Mellemrum mellem Navnene, som ogsaa skal være adskilt ved en vandret Streg. Er der kun anmeldt én Kandidat, skal der paa Stemmesedlerne til Brug ved den eventuelle Afstemning kun være trykt »Ja« og »Nej«.

For at komme til at stemme maa man henvende sig ved den Valgliste, paa hvilken man skal være opført. De enkelte Valglister fordeles af Valgformanden tillige med Stemmesedler og Konvolutter mellem Valgbestyrelsens Medlemmer og tilforordnede Vælgere, saaledes at der ved hvert Stemmerum findes en Valglisteförer, der har selve Valglisten, en Stemmelisteförer, der har Stemmesedler og Konvolutter, og en Stemmemodtager med Stemmekassen. Vælgeren maa møde personlig og fremstille sig ved Valglisten for at anerkendes som Vælger; han afkrydses da paa Valglisten og opføres paa Stemmelisten som havende afgivet Stemme, hvorefter han faar sin Stemmeseddel og gaar ind i Stemmerummet, hvor der ingen er til Stede. Der sætter Vælgeren saa et Kryds til Højre for den Kandidats Navn, han stemmer paa (er der kun én Kandidat, ud for Ja eller Nej), lægger Sedlen i Konvolutten og afleverer den til den aflaasede Stemmekasse, der konstateres at være tom inden Afstemningens Paabegyndelse. Kan den paagældende Vælger ikke selv besørge Afkrydsningen — paa Grund af Alder eller legemlige Mangler f. Eks. —, skal et dertil særlig udvalgt Medlem inden for Valgbestyrelsen være ham behjælpelig, selvfølgelig under Taushedspligt. Naar der ikke er flere Vælgere ved Stemmestederne, underrettes Valgformanden derom; saadan Underretning maa dog i Hovedstaden og dens nærmeste Kredse og i de større Byer (Odense, Aalborg, Randers, Aarhus og Horsens) ikke gives før Kl. 5 Eftermiddag — en Bestemmelse, der af Indenrigsministeren kan udvides til ogsaa at gælde andre Kredse; Valgformanden bekendtgør derefter for Valgforsamlingen, at Afstemningen slutter, naar ikke flere begærer at deltage i Valget; naar der da ikke er flere, afgiver Valgbestyrelsen og dens Hjælpere selv Stemme og derefter foretages Optællingen.

Optællingen foregaar ved Sedlernes Udtagelse af Konvolutterne og indbyrdes Sammenblanding. Er der flere Sedler i en Konvolut, er de ugyldige, ligesom naar man af Sedlen ikke sikkert kan se, paa hvem Vælgeren har stemt, eller hvis man har Formodning om, at Stemmesedlen ikke er den af Listeføreren uddelte, eller hvis der er skrevet (Underskrift f. Eks.) eller tegnet noget paa Sedlen, hvoraf fremgaar, hvem den stemmende er. Kandidaterne selv og to af dem opgivne Vælgere maa overvære Optællingen. Den Kandidat, der har faaet flest Stemmer, er valgt; har flere lige mange Stemmer, sker der Lodtrækning mellem dem.

Medens der allerede i Valgloven af 1867 var truffet særlige Bestemmelser om Valget i Holbæk Amts 4de Valgkreds, hvor Afstemningen foregik paa en Gang i den sjællandske Del (Valgsted i Kallundborg) og paa Samsø (Valgsted Onsbjerg), giver Loven af 1901 nu desuden den Regel, at hvor en eller flere Øer udgør én Kommune og har telegrafisk eller telefonisk Forbindelse med den øvrige Del af Kredsen, kan Indenrigsministeren efter Sogneraadets Begæring indføre Kommuneafstemning til Folketingsvalg, saaledes at Stemmeafgivningen foregaar paa selve Øen under Iagttagelse af nærmere betryggende Regler. Fjerde Dagen efter Valgdagen møder Øens Valgstyrer hos Valgbestyrelsens Formand, der sammen med ham opgør Valgets Udfald.

Endelig giver Loven den Regel, at ingen Vælger, der har stemt ved Folke- og Landstingsvalg, skal være pligtig for Retten i nogen Sag at opgive, paa hvem han har stemt, eller om han har stemt for eller imod en Valgkandidat. Endvidere maa der ikke agiteres i selve Valglokalerne; det bestemmes nemlig, at ingen af dem, der opholder sig i Valglokalerne, under Afstemningen maa give Vælgerne Raad, Anvisning eller Opfordring, med Hensyn til hvem han skal stemme paa. Ej heller maa nogen røbe, om en Vælger har stemt eller ej eller lignende. Overtrædelse af disse Bestemmelser straffes med mindst 4 Ugers simpelt Fængsel.

Medlemmerne til Folketinget vælges paa 3 Aar. De sidste hele Landet omfattende Valg foregik den 5te April 1898. Ved dette Valg var det samlede Antal af Vælgere 401.036, hvoraf 2.521 paa Færøerne. Af Vælgerne i det egentlige Danmark var $34,_8$ pCt. By-

vælgere, 65,7 pCt. Landvælgere, og for Landet som Helhed kom der 1 Vælger paa hver 6 Indbyggere. Der var 2 Kredse, som havde over 5000 Vælgere hver, 19 havde 4—5000, 69 3—4000 og 24 2—3000 Vælgere hver. I 12 af Landets Kredse afgjordes Valget ved Kaaring, i de 102 Kredse, hvor der var skriftlig Afstemning, stemte ca. 60 pCt. af Vælgerne. De valgte Kandidaters Partigruppering var: 63 af Venstrereformpartiet, 23 af det forhandlende Venstre, 16 af Højre og 12 Socialdemokrater (pr. 1ste Januar 1901 var Partigrupperingen den samme, med Undtagelse af at det forhandlende Venstre talte 21 Medlemmer, og 2 Medlemmer stod uden for Partierne). Folketingsmændenes Livsstilling var: 60 Landbrugere, 2 handlende, 8 Haandværkere og industridrivende; af de øvrige 44 var 8 Journalister, 8 Skolelærere, 5 Sagførere og 7 Embedsmænd. Landbruget er saaledes rigeligt repræsenteret, med 53 pCt. af Tingets Medlemmer; Haandværk og Industri er kun svagt repræsenteret, Handel endnu knappere og Skibsfart slet ikke; derimod har de saakaldte »frie Erhverv« et stort Antal Medlemmer.

Forholdet ved Landstingets Sammensætning er mere indviklet; som alt omtalt er 12 af Landstingets 66 Medlemmer udnævnte af Kongen; paa Valget af de 54 tilsikredes der ved Grundloven af 1866 Landets større Skatteydere en større Indflydelse, medens Grundloven af 1849 havde givet alle Vælgere til Folketinget lige Valgret til Landstinget. Vel stemmer nemlig alle Vælgerne i første Omgang under ét, men dernæst har Vælgerne i Byerne med den højere Skatteindtægt særskilt Stemmeret, saaledes at de stemmer to Gange, og paa Landet gælder én af de højestbeskattede Vælgere lige saa meget som Flertallet i et Sogn. Dernæst stemmes ikke direkte, men gennem Valgmænd, alene med Undtagelse af de højestbeskattede paa Landet, som deltager umiddelbart i Valget.

Med Hensyn til Valgretten til Landstinget gælder det, at hvad enten den paagældende udøver denne middelbart eller umiddelbart, maa han fyldestgøre de almindelige ovenfor omhandlede Betingelser for at have Valgret til Folketinget. Dog fordres der kun Bopæl henholdsvis i en af Købstæderne eller i Landdistriktet i vedkommende Landstingskreds det sidste Aar før Valget, hvilket maa forstaas saaledes, at den paagældende blot skal have boet i Landstingskredsen det sidste Aar før Valglisternes Berigtigelse, uden Hensyn til, om det har været i Byerne eller paa Landet eller begge Steder. Valgbar til Landstinget er enhver, der er valgbar til Folketinget, naar han i det sidste Aar har haft Bopæl i Valgkredsen, medens der ikke, som i Grundloven af 1849, er sat som Betingelse at skulle have en vis Indtægt eller at have svaret et vist Skattebeløb. For at kunne modtage Kongens Udnævnelse til Landstingsmand udkræves foruden det at være valgbar til Folketinget tillige, at den paagældende maa have været valgt Medlem af Kongerigets tidligere eller bestaaende repræsentative Forsamlinger, ved disse sidste forstaas foruden de gamle Stænderforsamlinger, hvilket nu er uden praktisk Betydning, Rigsdagen før og efter 1866 og Rigsraadet i dets forskellige Skikkelser.

Valgene til Landstinget foregaar gennem Valgmænd. Maaden, hvorpaa disse tilvejebringes, er

forskellig i og uden for Københavns. I Københavns vælger samtlige til Folketinget valgberettigede Personer i hver Folketingskreds én Valgmand for hver 120 af Kredsens Vælgere, saaledes at et Overskud af 60 regnes for fulde 120. Et lige saa stort Antal Valgmænd vælges af de Vælgere, som i det sidste Aar har været ansat til en Skatteindtægt af mindst 4000 Kr. Antallet af Valgmænd, som disse sidste har at vælge, fordeles paa Folketingskredsene saa nær som muligt i Forhold til det Antal højestbeskattede, der findes i hver Kreds. Ved Valget i 1898 var Antallet af Valgmænd i hele København 884, hvoraf altsaa 442 valgtes af alle Vælgerne, 442 af de højestbeskattede. Medens Valgmændene af den almindelige Vælgerklasse fordelte sig nogenlunde ligeligt paa de forskellige Kredse (Yderpunkterne i de udelukkende københavnske Folketingskredse var 27 og 40 Valgmænd pr. Kreds), var der stor Forskel i det Antal Valgmænd, de højestbeskattede valgte (Yderpunkterne pr. Kreds var 6 og 59). Antallet af almindelige Vælgere var 54.027, af højestbeskattede 5.017 (altsaa knap $^1/_{10}$ af Vælgerne var højestbeskattede), hvoraf henholdsvis 26.857 (50 pCt.) og 2.912 (58 pCt.) afgav Stemme.

Uden for København vælges paa Landet af samtlige til Folketinget valgberettigede én Valgmand i hver Sogneraadskreds (i hele Landet findes 1.080 saadanne). Købstæderne, hvortil Handelspladserne (nu kun Frederiksberg, Frederiksværk og Marstal, efter at Silkeborg, Løgstør og Nørre-Sundby er blevne Købstæder) regnes, vælger tilsammen halvt saa mange Valgmænd, som der er Sogneraadskredse, altsaa nu 540; bliver Tallet — i Modsætning til Forholdet i Øjeblikket — ulige, idet Antallet af Sogneraadskredse, der tiltager ved Sognekommuners Deling til flere Kommuner, er ulige, forhøjes det til et lige Tal, og Indenrigsministeriet fordeler derefter ved hvert forestaaende almindeligt Valg Valgmandsantallet mellem de enkelte Byer i Forhold til deres Vælgerantal, dog saaledes at ingen By faar mindre end 2 Valgmænd — én af hver Klasse. Af hver Købstads Valgmænd vælges nemlig den ene Halvdel af alle Byens Folketingsvælgere, den anden Halvdel af de Vælgere i Byen, der i det sidste Aar har været ansat til en Skatteindtægt af mindst 2000 Kr. eller har svaret mindst 150 Kr. i direkte Skat til Stat og Kommune. Foruden disse Valgmænd sammentræder inden for hver enkelt af Landets 10 Valgkredse (ɔ: uden København og Færøerne) for Landets Vedkommende som umiddelbare Vælgere (svarende for Landets Vedkommende til de højestbeskattede i Byerne) saa mange af de Vælgere paa Landet, der i det sidste Aar har ydet det højeste Bidrag til Stat og Amtskommune, som der er Sogneraadskredse i hver af Valgkredsene. Ved Beregningen af Skatteydelsen kommer samtlige direkte Skatter til Stat og Kommune i Betragtning (paa Landet dog kun til Amtskommunen, ikke til Sognekommunen), hvad enten de ydes i Penge eller Naturalier, og hvad enten det er personlige Skatter eller Skatter paa faste Ejendomme, ordinære saavel som ekstraordinære. De indirekte Skatter (Told, Brændevinsafgift, Ølskat, Arveafgift, Stempelafgift m. v.) er derimod udelukkede.

Ved de almindelige Valg til Landstinget i 1898, hvori, foruden København, 2den, 4de, 7de og 9de

Fig. 124. Folketinget i Januar 1901.

Fig. 125. Landstinget i Januar 1901.

Landstingskredse deltog, blev der i disse Kredse tilsammen paa Landet valgt 434 Valgmænd i Sogneraadskredsene; Antallet af Vælgere var 111.525, hvoraf 24.439 eller kun 22 pCt. stemte. I Købstæderne, uden for København, valgtes 138 Valgmænd af den almindelige Vælgerklasse; Antallet af Vælgere var 41.495, hvoraf 21.014 eller 51 pCt. stemte. Antallet af højestbeskattede Vælgere, som jo ogsaa valgte 138 Valgmænd, var 7.210, altsaa omtrent $^1/_6$ af alle Vælgerne; heraf stemte 3.596 eller 50 pCt. Efter de ved dette Valg for Halvdelen af Landstingets Vedkommende indhøstede Erfaringer kom der paa hver Valgmand af den almindelige Vælgerklasse i København 122, i Købstæderne 300 og paa Landet 257 Vælgere, paa en Valgmand af de højestbeskattede i København 11 og i Købstæderne 52 Vælgere, medens man paa Landet jo ikke har Valg af saadanne Valgmænd, men umiddelbar Deltagelse af et tilsvarende Antal. Paa den anden Side maa saa erindres, at i

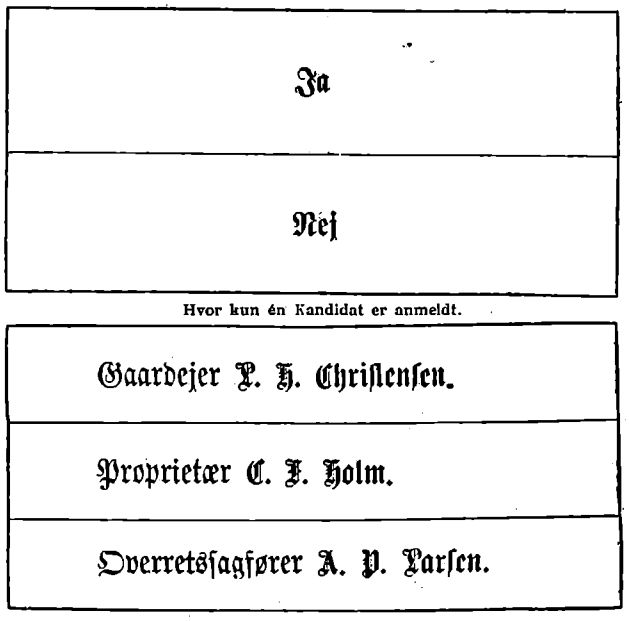

Fig. 126. Stemmesedler til Folketinget.

København valgte de 884 Valgmænd 7 Landstingsmænd, eller 1 Landstingsmand pr. 126 Valgmænd, ude i Landet valgte 1.144 Valgmænd (276 fra Byerne, 868 fra Landet) 20 Landstingsmænd, eller 1 Landstingsmand pr. 57 Valgmænd. Partigrupperingen i Landstinget opgives den 1ste Januar 1901 saaledes: Landstingets Højre 34 Medlemmer, Venstrereformpartiet 14, det forhandlende Venstre 5, Socialdemokratiet 2, hvortil kommer en uafhængig konservativ Gruppe (alle forhen af Højre) paa 9 og en agrarisk Gruppe paa 2 Medlemmer.

Valgmandsvalgene foretages, hver Gang Landstingsvalg skal finde Sted, efter Bekendtgørelse fra vedkommende Kommunalbestyrelse, i København, Frederiksberg, Odense og Aarhus i hver af Folketingskredsene, i Købstæderne i øvrigt og paa Landet i hver Kommune paa et offentligt Møde paa et for Vælgerne bekvemt Sted ved hemmelig Afstemning, som fremtidig i Henhold til Loven af 1. Februar 1901 skal foregaa efter lignende Regler som de ovenfor beskrevne med Hensyn til Folketingsvalgene. Valget sker ved Afgivelse af de ved Kommunalbestyrelsen tilvejebragte Stemmesedler, indlagte i Konvolutter. Hvor der kun skal vælges 1 eller 2 Valgmænd, skal der intet være trykt paa Stemmesedlen, som udleveres Vælgeren ved Valgbordet, men Vælgeren maa selv paaføre det eller de paagældende Navne. Er der derimod flere Valgmænd, sker Afstemningen i Henhold til Lister, hvorpaa bestemte Personer er bragte i Forslag. Paa Stemmesedlen skal i saa Fald staa »Valgliste A.«, »Valgliste B.« »Valgliste C.« osv., tydeligt adskilte, saaledes at den sædvanlige Afkrydsning let kan ske, men uden at yderligere Tilføjelser maa foretages. Saadanne i Forslag bragte Kandidatlister skal være underskrevne af 10 Vælgere som Stillere og være indleverede til Formanden for Valgbestyrelsen (uden for København Kommunalbestyrelsen) inden Kl. 10 fjerde Aften før Valget, og de skal derefter behørig bekendtgøres. En anmeldt Liste kan indeholde færre, men ikke flere Navne end det Antal Valgmænd, der skal vælges. Vælgeren maa give personlig Møde, og Afkrydsningen foregaar i et lignende Stemmerum som ved Folketingsvalg. I et Cirkulære fra Indenrigsministeriet er der til Vejledning for Valgbestyrelser givet omstaaende Anvisninger med Hensyn til Stemmesedler (Sp. 147) og Indretning af Valglokaler (Sp. 150) ved Iværksættelse af hemmelig Afstemning. — Naar 3 Timer er forløbne efter Valghandlingens Begyndelse, dog tidligst Kl. 3 Eftm. og for København, Frederiksberg, Odense, Aalborg, Randers, Aarhus og Horsens tidligst Kl. 7 (hvilket sidste ogsaa efter Kommunalbestyrelsens Indstilling af Indenrigsministeren kan udvides til andre Kommuner), og ikke flere vil stemme, afgiver Valgbestyrelsen selv Stemme, og dermed slutter Valghandlingen, hvorefter Stemmeoptællingen paabegyndes. Simpel Stemmeflerhed gør Udslaget, og i Tilfælde af Stemmelighed finder Lodtrækning Sted. Navnene paa den eller de valgte indføres i en af Kommunalbestyrelsen stadfæstet Valgbog.

I Byerne skal de højestbeskattedes Valgmandsvalg foregaa mindst 4 Dage efter de almindelige Vælgeres. Valgbar til Valgmand ved begge Slags Valg er enhver, som har Valgret til Landstinget og har Bopæl i Valgmandskredsen. Paa Landet kan de Mænd, som er umiddelbare Landstingsvælgere, ikke modtage Valg som Valgmænd, ligesom der i Byerne ved de højestbeskattedes Valg ikke kan stemmes paa dem, der ved de almindelige Valg er valgte til Valgmænd. De højestbeskattede er ikke bundne til at vælge Valgmænd af deres egen Midte, men kan vælge blandt samtlige overhovedet valgberettigede, naturligvis dog med Iagttagelse af Bopælsbetingelsen. Valgene ledes i København og Byerne med flere Folketingsvalgkredse af Folketingsvalgbestyrelserne, uden for København af Kommunalbestyrelserne. Enhver er pligtig til at modtage Valg som Valgmand og at udføre det ham overdragne Hverv, med mindre han inden 2 Dage kan godtgøre lovligt Forfald; i saa Fald berammes nyt Valg. Valgmanden forsynes med et af Valgbestyrelsen udstedt Valgbrev, som medbringes ved selve Landstingsvalget.

Med Hensyn til de 1080 højestbeskattede, umiddelbare Valgmænd paa Landet tilstiller Amtstuerne i hver Landstingskreds ved hvert Aars Begyndelse den paagældende Valgbestyrelse en Fortegnelse over tre

Gange saa mange Personer, som der er Sogneraadskredse i Amtstuedistriktet, og som i det forløbne Aar — Kalenderaaret — har svaret det højeste Bidrag til Stat og Amtskommune med Angivelse af Beløbets Størrelse, deres Bopæl m. v. Paa Grundlag af disse Lister affatter Valgbestyrelsen en særlig Liste over saa mange højestbeskattede, som der er Sogneraadskredse i Landstingskredsen, tillige med en Suppleringsliste for det Tilfælde, at nogen af Hovedlistens Vælgere har faaet Forfald. Forfald maa uopholdelig under en Bøde af 40 Kr. meddeles Valgbestyrelsen.

Til Valget af selve Landstingsmændene sammentræder altsaa i København samtlige to Klassers Valgmænd, uden for København i hver Landstingskreds de af Kredsens Byer valgte Valgmænd af begge Klasser, 1 Valgmand fra hver af Landstingskredsens Sogneraadskredse og et lige saa stort Antal umiddelbare Vælgere fra Landet, som der er Sogneraadskredse i Landstingskredsen. Valget foregaar i et offentligt Møde paa det af Kongen bestemte Mødested. Valgmændene saavel som de umiddelbare Vælgere, der ikke har lovligt Forfald, er pligtige at give Møde; møder de ikke, eller kommer de for sent, ikendes der hver af dem en Bøde paa 40 Kr.

Ved Landstingsvalgene er der ikke som ved Folketingsvalgene nogen, der stiller sig til Valg. Afstemningen er her ligesom nu ved Folketingsvalgene hemmelig og foregaar skriftlig. Naar Valgmanden nemlig har forevist sit Valgbrev og er blevet anerkendt som Vælger, modtager han af Valgbestyrelsens Formand en Stemmeseddel, der indeholder Rubrikker til lige saa mange Navne, som der skal vælges Landstingsmænd i Kredsen, men som i øvrigt ikke taber sin Gyldighed, om den endogsaa kun udfyldes med et enkelt Navn. Naar Stemmesedlen er udfyldt, afleveres den til Formanden, der optæller de afgivne Sedler og nedlægger dem i en Urne. Valget af Landstingsmænd foregaar efter Reglerne for Forholdstalsvalg, hvilken Valgmaade frembyder den Fordel, at Mindretallet derved kan hævde sin Ret og i al Fald delvis opnaa en i Forhold til sit Stemmetal forholdsvis Repræsentation. Fremgangsmaaden ved denne Valgmaade er, at det hele Antal afgivne Stemmesedler divideres med det Antal Landstingsmænd, der skal vælges for Kredsen, og det derved fremkomne Forholdstal, den saakaldte Kvotient, med Bortkastelse af Brøken, lægges til Grund for Valget. Forestiller vi os, at der i en Landstingskreds skal vælges 7 Landstingsmænd, og der er afgivet et samlet Antal Stemmesedler paa 700, bliver Kvotienten 100. Enhver, der opnaar 100 Stemmer, er altsaa Landstingsmand. Er der to Partier, som hver stemmer paa sine Kandidater, og det ene Parti f. Eks. tæller 400, det andet 300 Stemmer, vil det første faa 4 af sine Kandidater valgte, det andet 3. Skulde Valget derimod, som ved Folketingsvalg, afgøres efter Stemmeflerhed, vilde det førstnævnte Parti have besat alle 7 Pladser.

Efter at alle Stemmesedlerne er blandede i Urnen, fremtages de en for en af Formanden, der oplæser det første af de paa enhver af dem anførte Navne, hvilket opskrives af to andre af Valgbestyrelsens Medlemmer. Naar et Navn er forekommet saa ofte, at det konstaterede Forholdstal er naaet — i ovennævnte Eksempel 100 —, er den paagældende valgt. Hans Navn forbigaas da ved den fortsatte Oplæsning, og i hans Sted oplæses paa de følgende Stemmesedler dens Navn, der er opført næst efter ham, og saaledes vedbliver man, indtil alle Stemmesedler er oplæste. Opnaas det ikke ad denne Vej at faa valgt det hele Antal Landstingsmænd, som Kredsen skal have, undersøges det, hvem der derefter har naaet det største Antal af de oplæste Stemmer, og efter den saaledes udfundne Stemmeflerhed afgøres de tilbagestaaende Valg, dog at ingen anses for valgt, som ikke har faaet over Halvdelen af den udfundne Kvotient. Ved lige Stemmer afgøres Valget ved Lodtrækning. — Er endelig Valget herefter ikke fuldstændigt, foretages en fornyet Oplæsning af alle afgivne Stemmesedler, saaledes at der af de paa hver af disse øverst anførte Mænd, som ikke allerede har

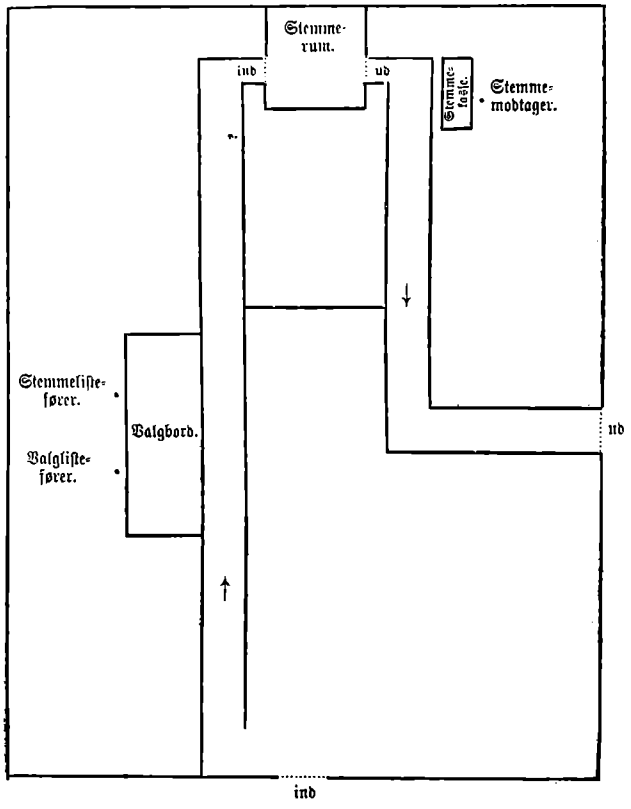

Fig. 127. Rids af et Valglokale til hemmelig Afstemning.

opnaaet Valg, medtages saa mange, som der staar Valg tilbage. Valget bestemmes da ved simpelt Flertal blandt de saaledes optegnede Navne, idet ogsaa her ved Stemmelighed Lodtrækning gør Udslaget. Paa Bornholm og Færøerne, hvor kun 1 Landstingsmand vælges, saavel som naar der i en Kreds kun er udskrevet ét Valg (ved Suppleringsvalg paa Grund af Dødsfald f. Eks.), kan denne Valgmaade ikke finde Sted, men der udkræves i disse Tilfælde over Halvdelen af Stemmerne for at blive valgt. Opnaas dette ikke ved første Afstemning, foretages en ny, og opnaas da ej heller Valg, afstemmes 3die Gang mellem de Mænd, som ved 2den Afstemning havde flest Stemmer. Lodtrækning gør Udslaget ved lige Stemmer. — Den valgte kan inden 8 Dage efter modtagen Underretning frasige sig Valget.

Valgbestyrelsen kan ikke forkaste Stemmer, fordi

disse er afgivne paa Mænd, hvis Valgbarhed ikke er given; Afgørelsen heraf tilkommer — som allerede fremstillet med Hensyn til de valgte Folketingsmænd — selve Landstinget.

Landstingsmændene vælges paa 8 Aar, dog saaledes at Halvdelen, som ovenfor set, afgaar hvert 4de Aar. Ligesom Folketinget kan Landstinget opløses, og der vil da være at skride til ny Valg af alle de folkevalgte Medlemmer. Men i øvrigt kan jo for begge Tings Medlemmers Vedkommende disses Funktion ophøre ved Død, frivillig Mandatnedlæggelse, eller ved Indtrædelse af et af de Tilfælde, der udelukker fra Valgbarhed. Bopælsbetingelsen for Landstingsmænd i det sidste Aar i Valgkredsen er i Praksis besvaret derhen, at man ved det sidste Aar forstaar det sidste Aar før Valget, saaledes at altsaa ikke en Landstingsmands Bortflytning i Løbet af Valgperioden nødvendiggør Mandatnedlæggelse.

For overhovedet at kunne gøre sin Valgret gældende til de to Ting er det en nødvendig Betingelse, at Vælgerne er optagne paa Valglisten. Valglisterne føres paa Foranstaltning af den paagældende Kommunalbestyrelse (paa Landet Sogneraadet) for hver Kommune for sig, men i København (og i de større Byer med flere Kredse) for hver af Stadens Folketingskredse ved et for alle Valgkredse nedsat Kommunaludvalg paa 5 Medlemmer (2 af Magistraten,

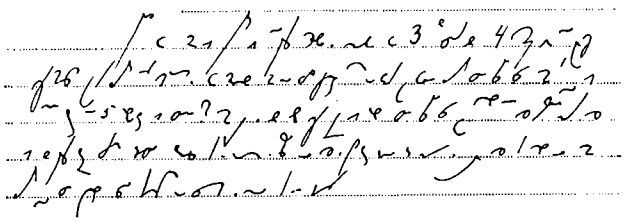

Fig. 128. Stykke af en Tale i Folketinget, som Stenografen nedskriver det.

1ste Linje: Alberti: Efter at vi her i Folketinget i den første Halvdel af November ved 3dje Behandling havde sendt de 4 Hovedforslag fra den parlamentariske *2den Linje:* Skattekommission op til Landstinget, var det ganske naturligt, at vi hernede med en vis Følelse af Spænding gik og ventede paa, hvorledes Landstinget vilde stille sig, om det nu *3dje Linje:* i denne Samling, den 5te Rigsdagssamling, i hvilken Spørgsmaalet om Reform af de direkte Skatter foreligger i Rigsdagen, vilde stille sig paa lignende Maade som tidligere, enten som *4de Linje:* i de første Samlinger tvært, uvilligt, langsomt til at rokke af Stedet, eller som i forrige Samling rent ud nægte at føre Sagen til Ende, eller om *5te Linje:* Landstinget nu vilde forandre sin Taktik og søge at naa til et Resultat.

3 af Borgerrepræsentationen). Paa Valglisten ordnes Vælgerne efter Bogstavfølge, og foruden Navnet paa Vælgeren indføres hans Alder, Livsstilling og Bopæl; endvidere holdes i Købstæderne de almindelige Vælgere og de højestbeskattede hver for sig. I de sidste 14 Dage af Februar hvert Aar berigtiges Valglisterne; de, der er døde, bortflyttede, eller som har mistet deres Valgret (f. Eks. ved Fattighjælps Modtagelse eller ved Fallitbehandling), udslettes, og de, som i det sidste Aar har opnaaet Valgret (f. Eks. fordi de fylder 30 Aar inden 1ste April, har refunderet Fattighjælp eller har faaet Æresoprejsning), tilføjes. Paa en særlig Tillægsliste opføres alle de, som vel ikke endnu opfylder Valgretsbetingelserne, men som kan ventes at ville gøre det i Løbet af det Aar, for

hvilket Valglisten gælder, nemlig fra 1ste April til 31te Marts. De paa denne Liste opførte er dog selvfølgelig kun stemmeberettigede, hvis de paa selve Valgdagen opfylder Betingelserne — er fyldt 30 Aar eller har haft Bopæl i et Aar i Kredsen. Fra den 1ste til den 8de Marts fremlægges Listerne til offentligt Eftersyn for Beboerne paa et bekvemt Sted 6 Timer daglig. Klager over ikke at være medtagen paa Listen eller omvendt over en Vælgers Optagelse, der burde være udeladt, indgives inden 3 Dage efter Fristens Udløb til Kommunalbestyrelsen eller i København til Femmandsudvalget, der paakender Sagen i et offentligt Møde. Denne Kendelse kan indbringes for Domstolene, hvor den behandles særlig hurtigt og med Fritagelse for Retsgebyrer m. m.; Domstolenes Afgørelse er endelig.

Ved almindelige Valg til de to Ting udskrives Valgene i Henhold til kongelig Kundgørelse, et saakaldet aabent Brev, men er Talen kun om et enkelt Suppleringsvalg, ved Indenrigsministeriets Foranstaltning. Kundgørelsen, der fastsætter Dag og Klokkeslet, bringes til offentlig Kundskab dels med 8 Dages Varsel i de paagældende Stiftstidender, dels paa Landet ved Kirkestævne de to sidste Søndage før Valget. Almindelige Valg foregaar paa én Dag over hele Landet, og skal der finde Valg Sted baade til Folketing og Landsting, foretages Folketingsvalgene først.

Valgbestyrelsen i hver Folketingskreds dannes af mindst en Udsending for hver af Kredsens Kommuner. Har en Kommune mindst 3000 Indbyggere, vælges der to, og saa fremdeles én for hvert overskydende Antal af 1500 Mennesker. Valgstedets Kommunedelegerede forestaar Valgforberedelserne og modtager Kandidatanmeldelser. Samtlige Udsendinge foretager Valget af en Formand paa selve Valgdagen; i Tilfælde af Stemmelighed inden for Valgbestyrelsen gør Formandens Stemme Udslaget. I København vælger den samlede Kommunalbestyrelse for hver af Kredsene en Valgbestyrelse paa 5 Medlemmer (2 inden for selve Kommunalbestyrelsen), der af sin egen Midte vælger en Formand. For de enkelte Kredse i de større Byer vælger ogsaa Kommunalbestyrelsen de paagældende Medlemmer af hver Valgbestyrelse. For hver Landstingskreds beskikker Kongen en Formand; i øvrigt bestaar Valgbestyrelsen i København af Medlemmer af Magistraten (2) og Borgerrepræsentationen (4) og uden for København af 2 Medlemmer fra hvert af de paagældende Amtsraad og 1 Medlem af Kommunalbestyrelsen fra den største By i hvert af Kredsens Amter. Formanden leder Valget. Hver Rigsdagsmand forsynes med et Valgbrev, udstedt af den samlede Valgbestyrelse.

I Straffeloven er der sat meget strænge Straffe for den, der ved Vold, Trusel om Vold eller paa anden ulovlig Maade søger at hindre Foretagelsen af de forfatningsmæssige Valg, selv uden at en Kuldkastelse af Forfatningen er tilsigtet, ligesom den, der paa lignende Maade antaster Valgfriheden ved at hindre nogen i at udøve sin Valgret eller tvinge ham til at stemme paa en bestemt Maade, ifalder stræng Straf; det samme gælder den, der gør sig skyldig i forsætlige Forvanskninger ved Foretagelsen af de forfatningsmæssige Valg, eller som køber en andens Stemme. Den, der sælger sin Stemme ved Valg til de lovgivende Forsamlinger, straffes med

Bøder og Valgrets Fortabelse, første Gang for et Tidsrum af 5 Aar, anden Gang for bestandig.

Med Hensyn til Rigsdagens Forhandlingsmaade og Forretningsgang foregaar Forhandlingerne paa Rigsdagen i hvert af de to Ting for sig. Herfra danner kun »den forenede Rigsdag«, der træder i Funktion ved visse Lejligheder, og som bliver nærmere omtalt senere, en Undtagelse. Hvert af Tingene afgør selv Gyldigheden af sine Medlemmers Valg, hvilken Prøvelse ogsaa omfatter de kongevalgte Landstingsmænd. Ved almindelige Valg foregaar Prøvelsen paa den Maade, at Tingene hver for sig deler sig i flere eller færre Grupper, der gensidig prøver hinandens Medlemmers Valg. I Praksis bliver kun saadanne Valg kasserede, hvor de paaklagede Fejl antages at kunne have været bestemmende for Valgets Udfald; stundom afgøres Valgets Gyldighed først senere, naar de fornødne og mulig tidtagende Retsforhør og Undersøgelser har fundet Sted. Saa længe Valget ikke er godkendt, kan det valgte Medlem vel deltage i Tingets Forhandlinger, men ikke stemme, og hans Valgkreds har saaledes ingen Repræsentant.

Ethvert nyt Medlem skal aflægge Ed paa Grundloven, naar hans Valg er anerkendt. Det sker ved at underskrive en trykt Edsformular, der derefter opbevares i Rigsdagens Arkiv.

Rigsdagsmændene oppebærer et dagligt Vederlag, der i Valgloven af 1867 blev fastsat til 6 Kr., saa længe Rigsdagen er samlet. Ingen kan undslaa sig for at modtage Diæterne.

Ethvert af Tingene vælger selv under Ledelse af Aldersformanden sin Formand, og derefter Viceformænd og Sekretærer, ved Rigsdagssamlingens Begyndelse for hele Samlingen; Formanden leder Forhandlingerne og haandhæver Ordenen; i øvrigt foreligger der i hvert af Tingene vedtaget en Forretningsorden. Møderne er offentlige, dog kan det vedtages at forhandle en Sag i et hemmeligt Møde. Der optages stenografisk Referat af Forhandlingerne, som offentliggøres i Rigsdagstidenden, der tillige indeholder Lovforslag, Betænkninger m. v. Intet af Tingene kan tage nogen Beslutning, naar ikke Halvdelen af Medlemmerne er nærværende og deltager i Afstemningen.

I Almindelighed behandles ingen Sag af Vigtighed uden at være undergivet Behandling i et Udvalg. Udvalgene kan besættes uden Afstemning, naar ingen gør Indsigelse derimod, paa Formandens Forslag. Ellers foretages der Valg, som sker ved almindelig Stemmeflerhed, med mindre Forholdstalsvalgmaaden forlanges anvendt af det dertil fornødne Antal Medlemmer, hvilket nu regelmæssig finder Sted; i Folketinget udføres denne efter den d'Hontske Fremgangsmaade, saaledes at Tinget deles i Partigrupper, i hvilke Medlemmerne har opgivet at ville stemme, og hver Gruppe faar da en saadan Repræsentation i Udvalget, som svarer til dens Andel af Helheden. I Landstinget deltager kun de i Salen tilstedeværende ved Udvalgsbesættelsen. — Foruden Udvalgene om de enkelte Lovforslag har Tingene ved Rigsdagssamlingens Begyndelse nedsat staaende Udvalg, i Folketinget saaledes om Forretningsordenen, om Andragender og til Valgbreves Prøvelse, i Landstinget bliver ogsaa Finansudvalget valgt ved Samlingens Begyndelse. Lovforslag henvises i øvrigt ofte til allerede nedsatte Udvalg.

Foruden Regeringen tilkommer der ethvert af Tingene og dets Medlemmer Ret til at foreslaa Love. Intet Lovforslag kan endelig vedtages, forinden det har været behandlet tre Gange i hvert af Tingene. Ved første Behandling drøftes Lovforslagets almindelige Principper, hvorefter det, for saa vidt Overgang ikke nægtes ved Afstemning, overgaar til anden Behandling med eller uden Udvalgs Nedsættelse; ved anden Behandling stemmes om de enkelte Afsnit og Paragraffer med de af Udvalget eller et eller flere af Tingets Medlemmer stillede Ændringer, og derpaa afstemmes om Overgang til tredje Behandling. Ved tredje Behandling er der indskrænkende Betingelser for Retten til at stille Ændringsforslag; naar saadanne eventuelt er vedtagne, stemmes der over Lovforslagets Overgang til det andet Ting i den Skikkelse, som det nu har faaet ved tredje Behandling. I det andet Ting kommer Forslaget ligeledes til tre Behandlinger, saafremt det da ikke nægtes Overgang til ny Behandling paa et af Stadierne, thi da er det bortfaldet. For saa vidt Lovforslaget er vedtaget i enslydende Skikkelse i de to Ting, foreligger der altsaa en samstemmende Beslutning af Rigsdagens to Ting, som derefter af Formanden i det Ting, der sidst har behandlet Forslaget, tilstilles Statsraadet for at forelægges Kongen til eventuel Stadfæstelse. Opnaas der derimod ikke fuldstændig Enighed mellem de to Ting gennem de tre Behandlinger, gaar Lovforslaget tilbage til det Ting, der først har behandlet det, til en saakaldet eneste Behandling. Vedtages ved denne Lovforslaget i det andet Tings Skikkelse, foreligger der en ensartet Lovvedtagelse, men føres Forslaget atter tilbage til den af Tinget tidligere vedtagne Skikkelse, overgaar det til eneste Behandling i det andet Ting. Bliver heller ikke da Enighed opnaaet, kan hvert af Tingene forlange Nedsættelse af et Fællesudvalg, der tæller lige mange Medlemmer fra hvert Ting. Fællesudvalget skal saa afgive Betænkning over Uoverensstemmelserne og gøre Indstilling til Tingene. Den endelige Afgørelse finder Sted i hvert af Tingene for sig i Henhold til Udvalgets Indstilling; opnaas der heller ikke da Overensstemmelse mellem de to Tings Vedtagelser, er Lovforslaget bortfaldet, og indbringes det paa ny i samme Samling, maa det undergaa den sædvanlige Behandlingsmaade med tre Behandlinger i hvert Ting.

Under Forhandlingerne maa Ministre og Medlemmer begære Ordet hos Formanden; der tales staaende fra Vedkommendes Plads, Talen maa ikke læses op, ved Citatoplæsning fordres Formandens Samtykke; andre Medlemmer maa ikke nævnes ved Navn, men betegnes efter den Valgkreds, de repræsenterer. Rigsdagens Regnskab og Budget samt økonomiske Forhold overhovedet varetages af Formændene og mellem to Rigsdagssamlinger af de sidst valgte Formænd. I øvrigt er der til Rigsdagen knyttet forskellige Embeds- og Bestillingsmænd, en Bureauchef for begge Ting, Folketingets Protokolsekretærer, en Landstingssekretær, en Bibliotekar, Assistenter, Stenografer, Korrektører, Bude m. fl.

Ved Forslag til Forandring i eller Tillæg til selve Grundloven er Fremgangsmaaden den samme som ved almindelige Love. Forslag kan stilles af Regeringen eller Rigsdagens Medlemmer paa en ordentlig eller overordentlig Rigsdag, og det er ligegyldigt, i

hvilket Ting Behandlingen først sker. Det underkastes de sædvanlige tre Behandlinger med eller uden Udvalg og eventuelt med Fællesudvalg. Men er Forslaget vedtaget, og vil Regeringen fremme Sagen, forlanger Grundloven udtrykkelig, at hele Rigsdagen skal opløses, og ny Valg foretages til de to Ting. Der sker altsaa en udtrykkelig Appel til Vælgerne i Anledning af den foreslaaede Grundlovsændring, og for at Beslutningen derefter kan faa Lovskraft, skal den vedtages i uforandret Skikkelse paa den i samme Anledning nyvalgte Rigsdag, enten i en ordentlig eller overordentlig Samling. Forslaget bliver derfor atter at underkaste de sædvanlige tre Behandlinger i hvert af Tingene, og er Vedtagelsen da sket enslydende med forrige Rigsdags Vedtagelse, og bliver Beslutningen derefter stadfæstet af Kongen, er den Grundlov.

Af Rigsdagens Rettigheder er Deltagelsen i den lovgivende Myndighed langt den vigtigste, idet det dog maa erindres, at der under visse Forhold tilkommer Kongen Ret til at udstede foreløbige Love i Henhold til Grundlovens § 25, saaledes som oven for nærmere omtalt. I øvrigt er Grænsen mellem den lovgivende og udøvende Magts Omraade kun positivt bestemt paa enkelte Punkter; ellers er man henvist til at slutte dels fra Grundsætningerne i forskellige Grundlovsparagraffer, hvorved udtrykkelig er fastsat, at visse Forhold kan ordnes ved almindelige Love og ikke udkræver Grundlov, eller at visse Forhold kræver Lov og ikke kan ordnes af den udøvende Magt (saaledes ved Spørgsmaal om Civillisten og Appanager, nye Skattepaalæg m. v., Optagelse af Statslaan, Udskrivning til Hær og Flaade, Erhvervelse af Indfødsret), eller endelig at Lovgivningsmagten skal have sin Opmærksomhed henvendt paa Lovgivning vedrørende visse Punkter — de saakaldte Løfteparagraffer —, dels fra den almindelige Opfattelse i Henhold til Sagens Natur og den historiske Udvikling af, hvad der falder ind under Lovgivningsmagtens og hvad under den udøvende Magts Omraade. Selvfølgeligt er det, at hvor det gælder at ophæve, forandre eller gøre Undtagelser fra Regler, der er givne i Love, kan dette kun gøres af den lovgivende Magt, med mindre Loven selv eller Kongens Ret i Henhold til Grundloven til at gøre Undtagelse fra Lovene hjemler den udøvende Magt en vis Undtagelsesret. Har den lovgivende Magt paa lovformelig Maade ordnet et eller andet Forhold, er alle og da navnlig Domstolene nødt til at respektere Bestemmelsen, saa længe den uforandret staar ved Magt, selv om Sagen oprindelig egentlig hørte ind under den udøvende Magts Omraade.

I Grundloven er der dernæst tillagt Rigsdagen en overordentlig Indflydelse med Hensyn til den hele Statshusholdning. Dette maatte naturlig frembyde sig som et af Hovedpunkterne, naar der ved en fri Forfatnings Givelse indrømmedes Folket Del i Statsstyrelsen, og her i Landet som andet Steds er derfor Bevillingsmyndigheden regnet som et af de væsentligste Punkter i Grundloven. Det ligger i øvrigt ogsaa i Sagens Natur, at de, der skal udrede de tvungne Bidrag til Udgifternes Afholdelse, og til hvis Bedste Udgifterne sker, bør have en tilsikret Medbestemmelsesret med Hensyn til Indtægternes Tilvejebringelse og senere Anvendelse. Indflydelse paa Statshusholdningen har Rigsdagen gennem Behandlingen og Vedtagelsen af de aarlige Finanslove, ved Revisionen af de for det forløbne Finansaar aflagte Statsregnskaber og Beslutningen med Hensyn til disse. Hvad Finanslovene angaar, bestemmer Grundloven, at paa hver ordentlig Rigsdag, straks efter at samme er sat, fremlægges Forslag til Finansloven for det følgende Finansaar, indeholdende et Overslag over Statens Indtægter og Udgifter. Forslag til Finansloven og Tillægsbevillingsloven behandles først i Folketinget. I umiddelbar Tilknytning hertil bestemmes, at, forinden Finansloven er vedtagen, maa Skatterne ikke opkræves, og ingen Udgift maa afholdes, som ikke har Hjemmel i Finansloven eller i en Tillægsbevillingslov.

Af disse udtrykkelige Bestemmelser fremgaar det, at der er flere Ejendommeligheder, som adskiller disse Love fra almindelige Love. Det er saaledes paalagt Regeringen som Pligt at forelægge Finanslovforslaget for Rigsdagen, straks efter at samme er sat. I Praksis forelægger da ogsaa Finansministeren Forslag til Finansloven, der i øvrigt behandles ganske som andre Love, straks efter den ordentlige Rigsdags Sammentræden den første Mandag i Oktober for det følgende Finansaar (i Oktober 1900 altsaa Forslag til Finanslov for Perioden 1ste April 1901 til 31te Marts 1902). Dernæst skal Finansloven forelægges først i Folketinget, medens almindelige Lovforslag kan forelægges i hvilket Ting, det skal være. Der er derved tilsikret det af den almindelige Valgret udgaaede Ting en overvejende Indflydelse paa Finanslovens Behandling. Finansloven skal indeholde et Overslag over alle Statens Indtægter og Udgifter, eller, som det almindeligvis benævnes, et Budget. Deraf følger, at Summerne naturligvis ikke alle kan være nøjagtige, men en Del maa være kalkulatoriske. Det kan saaledes paa Forhaand ikke vides, hvad de forskellige Skattelove virkelig vil indbringe i det kommende Finansaar — Toldindtægter, Arveafgift f. Eks. —; de opkræves i Henhold til den bestaaende Lovgivning, og indbringer de mere end vedtaget paa Finansloven, faar Staten et overskydende Beløb, som den naturligvis ikke skal betale tilbage. Med Udgifterne stiller det sig noget anderledes; de maa i det væsentlige holdes inden for Grænsen af, hvad der er bevilget, og skal ogsaa anvendes dertil, med mindre der er indtraadt Forhold, som gør Afholdelsen umulig — Dødsfald f. Eks. — eller overflødig eller saa utilraadelig, at Regeringen undlader Udbetalingen i Forventning om senere Godkendelse deraf. Heraf følger altsaa, at Finansloven egentlig bør bygges op paa den hele bestaaende almindelige Lovgivning; der gives Love, der tilsikrer Staten visse Indtægter, og det formodede Resultat af disse opføres paa Finansloven, og paa den anden Side hjemler Love Udgifter, hvor det saa er Betingelsen for Udgiftens Afholdelse, at den findes opført paa Finansloven. Men naturligvis er der intet i Vejen for, at Reformer kan gennemføres paa selve Finanslovene, som jo bliver til som andre Love, men Meningen har det næppe været; i Praksis kan der dog paavises adskillige Tilfælde, hvor man gennem Finanslove har forandret eller endog helt ophævet bestaaende Love, der gav Lovhjemmel for visse Indtægter eller Udgifter.

Naar det ikke lykkes Rigsdagen at faa Finansloven færdig til 1ste April, maa Regeringen have

Hjemmel til at holde Statsmaskineriet i Gang. Dette sker gennem en »midlertidig Finanslov«. Ved det Forlig, der i Foraaret 1894 efter Aftaler mellem Højre og det moderate Venstre førte Landet tilbage til regelmæssige Finanslove, vedtoges af begge Ting en Rigsdagsbeslutning, der bl. a. indeholdt Bestemmelser om midlertidige Finanslove. Det udtales heri, at dersom Behandlingen af Finanslovforslaget ikke er tilendebragt inden Finansaarets Udgang, bør Regeringen forelægge for Rigsdagen og denne vedtage en midlertidig Finanslov, saalydende: »Indtil Finansloven for Finansaaret . . . . er given, dog ikke ud over 2 Maaneder, bemyndiges Regeringen til at opkræve de ved de bestaaende Love hjemlede Skatter og andre Statsindtægter samt til at afholde de til Statshusholdningens Førelse nødvendige Udgifter, dog at Beløbene af de enkelte ved den sidste Finanslov bevilgede ordentlige Udgiftsposter ikke overskrides, og at der til Foranstaltninger, som ligger uden for den regelmæssige Statsforvaltning, kun kan gøres de Udgifter, som er fornødne for at holde allerede paabegyndte Arbejder i Gang, og ikke ud over de hertil tidligere bevilgede eller dog ved de tidligere Bevillinger til Arbejdernes Fortsættelse i det vedkommende Finansaar forudsatte Beløb.« En saadan midlertidig Finanslov maa være undergivet samme Regler som almindelige Finanslove, og maa saaledes ogsaa forelægges først i Folketinget.

For saa vidt der i Finansaarets Løb indtræder Tilfælde, hvor der fremkommer Indtægter, der ikke falder ind under den vedtagne Finanslovs Poster, eller maa afholdes Udgifter, som ikke er bevilgede, hvilket sidste absolut er det mest praktiske, da det er umuligt ved Finanslovens Behandling at kunne forudse alle senere indtræffende Eventualiteter, maa Regeringen selvfølgelig have Midler til at overvinde saadanne Vanskeligheder. Det har den gennem de saakaldte Tillægsbevillingslove; disse maa betragtes som en Del af Finansloven og behandles paa lignende Maade, forelægges f. Eks. først i Folketinget. Forslag til en saadan Tillægsbevillingslov behandles altsaa i Rigsdagen i selve det Finansaar, for hvilket den er bestemt til at gælde, og paa den optages dels Indtægts- og Udgiftsbeløb, som alt er indgaaede eller udbetalte, idet en Opsættelse ikke var mulig, hvorfor Efterbevilling søges, dels saadanne Indtægts- og Udgiftsposter, som Regeringen finder det nødvendigt at medtage som Supplement til den allerede foreliggende Bevillingslov, hvorefter der administreres. Først naar en Efterbevillingslov foreligger, kan den private, der har modtaget Penge for udført Arbejde for Staten, hvilken Udgift ikke var opført paa Finansloven, være sikker paa, at Beløbet ikke bliver tilbagesøgt.

Kontrollen med, at Finansloven bliver overholdt, og med Statsfinansstyrelsen i det hele taget udøver Rigsdagen gennem Statsrevisionens aarlige Prøvelse af Statsregnskabet. Statsregnskabet bygges op paa de forskellige Administrationers Regnskaber, som revideres og decideres af Revisionsdepartementet under Finansministeriet. Det sammenarbejdes til et Hele, som derefter forelægges Kongen i Statsraadet, hvorefter det offentliggøres og af Finansministeren forelægges Rigsdagen; i Praksis sker denne Forelæggelse samtidig med Finansloven i Begyndelsen af Oktober. Regnskabet indeholder samtlige de i Statskassen indgaaede Indtægter og alle de afholdte Udgifter i det paagældende Finansaar; det er hver enkelt Minister, som staar til Ansvar for, at de til hans Omraade hørende Udgifter er behørig anvendte. I Rigsdagen overgives Regnskabet til Statsrevisorerne; deres Antal er 4, hvoraf hvert Ting vælger 2, som i øvrigt ikke behøver at være Rigsdagsmænd. Revisorerne, der i Praksis vælges for ét Aar ad Gangen, og som er lønnede, gennemgaar Regnskabet og paaser, at samtlige Indtægter er opførte derpaa, og at ingen Udgift uden for Finansloven har fundet Sted. I den Anledning har de Ret til at fordre sig alle fornødne Oplysninger og Aktstykker meddelte. Naar Revisionen er endt, overgaar Statsregnskabet tillige med Revisorernes Bemærkninger til Behandling i selve Rigsdagen, som derefter tager sin Beslutning. Statsrevisorernes Behandling af Regnskabet varer i Regelen til halvandet Aar efter det paagældende Finansaars Afslutning. Revisorerne vælger en Formand af deres egen Midte og paatager sig i øvrigt hver sin Del af Arbejdet; men hver enkelt Revisor er berettiget til for sit Vedkommende at stille Forslag om hvilken som helst Post paa Regnskabet, og det paahviler ikke alene Revisorerne at konstatere selve det aflagte Regnskabs Rigtighed, men de har tillige at anstille et Skøn over, hvor vidt Udgifterne er afholdte paa rigtig Maade. — Naar Regnskabet med Revisorernes Bemærkninger atter foreligger Rigsdagen, træffer hvert af Tingene for sig Beslutning derom. Det overgives til de derom nedsatte Udvalg, som atter afgiver en motiveret Indstilling, i Følge hvilken Rigsdagen enten frasiger sig Ret til at gøre Ansvar gældende med Hensyn til det paagældende Statsregnskab eller forbeholder sig dette ved at udtale, at en eller flere Poster »ikke kan passere«. I sidstnævnte Tilfælde, og det hvad enten en saadan Udtalelse vedtages af et af Tingene eller af dem begge, paahviler der vedblivende den paagældende Minister et Ansvar, der altid vil kunne gøres gældende for Rigsretten. Men har begge Ting givet Afkald paa at gøre Ansvar gældende ved at udtale, at Regnskabet kan passere, er Fritagelsen endelig og bindende fra Rigsdagens Side.

I det foregaaende er allerede omtalt forskellige Rettigheder, der tilkommer enten Rigsdagen som Helhed eller hvert enkelt af Tingene. Rigsdagen som Helhed skal saaledes gennem ligelydende Beslutninger af begge Ting give Tilladelse til, at Kongen kan være Regent i andre Lande, at Kongen maa afstaa nogen Del af Landet eller indgaa paa nogen Forpligtelse, der forandrer bestaaende statsretlige Forhold, at Medlemmer af det kongelige Hus nyder Appanager uden for Riget, at den ordentlige Rigsdags Møder udsættes paa længere Tid end 2 Maaneder og mere end én Gang i Aaret indtil den næste ordentlige Samling, samt endelig med Hensyn til Valget af en eventuel Rigsforstander. — Hvert af Tingene for sig har dernæst i Følge Grundloven forskellige Rettigheder. De to Ting kan saaledes hver for sig indgive Adresser til Kongen, som denne altsaa er forpligtet til at modtage. Saadanne Udtalelser kan fremkomme f. Eks. som Svar paa Trontaler eller for at fremkalde en eller anden Foranstaltning, Udtalelse af Tillid eller Mistillid til Regeringen m. m.

Dernæst har hvert af Tingene Ret til at nedsætte Kommissioner af sine Medlemmer til at undersøge

almenvigtige Genstande. Disse er berettigede til saavel af offentlige Myndigheder som af private Personer at fordre Oplysninger meddelt mundtlig eller skriftlig. Genstand for saadanne parlamentariske Kommissioners Undersøgelser kan være alle almennyttige Genstande paa Lovgivningens, Administrationens og andre Omraader. Kommissionen skal bestaa af det paagældende Tings egne Medlemmer. Resultatet heraf er, at den maa bortfalde, naar Tinget opløses eller Valgperioden udløber. Det har været Tvivl underkastet (saaledes udtalt af Krieger i 1871), hvor vidt Kommissionen kan bestaa og fungere i Tiden mellem to Samlinger, men Praksis har besvaret dette Spørgsmaal bekræftende. I saa Tilfælde tilkommer der Medlemmerne Diæter, naar Kommissionen holder Møde. Gennem Retten til at nedsætte parlamentariske Kommissioner

Fig. 129. Finansudvalgs-Møde i Folketinget, Marts 1901.

er der tillagt Rigsdagen en betydningsfuld Myndighed, men den er kun bleven lidet benyttet hidindtil her i Landet i Modsætning til, hvad Tilfældet er f. Eks. i England og Frankrig. Rigsdagens Ting vil nemlig herved kunne tilvejebringe Materiale af Betydning ved Afgørelsen af forskellige Lovgivningsspørgsmaal, og de vil ved Afhøring af de i Sagen kyndige Personer være i Stand til at komme til Bunds i Forhold, hvor der formenes at være foregaaet Ting i Strid med Lovgivningen. Der har i alt kun været nedsat tre parlamentariske Kommissioner her i Landet, medens det derimod har været ret almindeligt, at Regeringen har nedsat Kommissioner til Undersøgelse af forskellige Forhold. Alle tre Gange har det været Folketinget, som har nedsat Kommissionen. Første Gang var i 1871 til Undersøgelse af Vallø og Vemmetofte Frøkenklostres Retsstilling lige over for Statsmagten,

anden Gang i 1885 for at undersøge Regeringens Fremgangsmaade med Hensyn til Tilvejebringelsen af de til Afholdelse af Bisperaadets Møder fornødne Pengemidler, tredje Gang i 1900, hvor Kommissionen fik til Hverv at undersøge, hvorledes en retfærdig Omordning af vore Beskatningsforhold, derunder navnlig Spørgsmaalene om Indførelse af en Skat paa Indkomst og Formue til Staten og en Lettelse af Kommunernes Byrder samt af Skatterne paa faste Ejendomme, burde foretages. Sidstnævnte Kommission bestod af 15 Medlemmer og afholdt sit første Møde under selve Rigsdagssamlingen (den 4de April), sit sidste i September Maaned, og afgav en omfangsrig Betænkning, der bl. a. indeholdt Forslag til fire Love, vedrørende de Kommissionen anviste Formaal, hvilke Lovforslag derefter i Rigsdagssamlingens Begyndelse indbragtes i Folketinget ved privat Initiativ.

Enhver Rigsdagsmand kan i det Ting, hvortil han hører, med dettes Samtykke — hvilket sker ved Anmeldelse til Formanden, hvorefter Tinget i et følgende Møde afstemmer, om Tilladelsen skal gives — bringe ethvert offentligt Anliggende til Forhandling og derom æske Ministrenes Forklaring. Ministrene maa i Henhold til denne Bestemmelse anses for pligtige til at være nærværende og besvare en saadan Forespørgsel.

Der kan endvidere indgives Andragender til Tingene, men dette maa da ske gennem et af Tingenes egne Medlemmer. Naar Tinget ikke finder Anledning til selv at fatte Beslutning om et Andragende, henvises det til vedkommende Minister, i Folketinget efter først at have været gjort til Genstand for For-

handling i det straks ved Rigsdagens Sammentræden nedsatte Andragendeudvalg eller i selve Finansudvalget. En Henvisning til Ministeren sker i Reglen først, efter at Andrageren har godtgiort, at han forgæves har henvendt sig til Ministeren, og Henvisningen er almindeligvis at forstaa som Tingets Anbefaling til en velvillig Overvejelse af Spørgsmaalet.

Endelig maa nævnes de Folketinget alene tilkommende Beføjelser med Hensyn til Rigsretsanklage samt Landstingets Valg af Rigsretsmedlemmer, hvilket i øvrigt alt er omtalt ovenfor.

altsaa for Tiden mindst 58 af Folketinget og 34 af Landstinget. Den forenede Rigsdag vælger selv sin Formand og fastsætter de nærmere Bestemmelser, der vedkommer Forretningsgangen. For at den overhovedet kan træde sammen, udkræves det, at der foreligger et Emne, som enten ved udtrykkeligt Lovbud eller ved dermed i Klasse staaende Forhold er henvist til at behandles i en forenet Rigsdag, idet Hovedreglen jo er, at Rigsdagen bestaar af de to Afdelinger: Folketing og Landsting. Saadanne Lovbud er dels givne i selve Grundloven, dels i Loven af

Fig. 130. En Byret. Næstved, April 1901. (Se Sp. 168).

Medens det altsaa er langt det almindeligste, at de to Ting træder sammen hver for sig og træffer deres Afgørelser, indeholder Grundloven dog ogsaa Bestemmelser, ifølge hvilke de to Ting under visse Forhold samles i en forenet Rigsdag, hvorved altsaa Folketinget med dets større Medlemsantal maa faa en større Indflydelse ved Afstemningerne, der sker efter almindelig Stemmeflerhed.

For at en forenet Rigsdag kan fatte Beslutninger, udkræves, at over Halvdelen af hvert Tings Medlemmer skal være til Stede og deltage i Afstemningen,

11te Februar 1871 om Regeringens Førelse i Tilfælde af Kongens Umyndighed, Sygdom eller Fraværelse, som allerede er omtalt i det foregaaende. Naar der ved Tronledighed ingen Tronfølger er, bliver det saaledes den forenede Rigsdag, der vælger en Konge og fastsætter den fremtidige Arvefølge. Det var da ogsaa i denne Anledning, at den eneste forenede Rigsdag, vor parlamentariske Historie har at opvise, traadte sammen, nemlig i 1853, da det nuværende Kongehus blev kaldet til Tronen, og Arvefølgereglerne i den gamle Kongelov blev for-

andrede. Af Bestemmelserne i Loven af 1871 fremgaar, at hvis Tronfølgeren ved Kongens Død er fraværende fra Riget, bestemmer Rigsdagen i en forenet Samling en Tid, inden hvilken han skal vende tilbage for at overtage Regeringen. Ligeledes er det Rigsdagen, som i en forenet Samling i Tilfælde af Kongens Sygdom eller Fraværelse uden Kongens Medvirkning træffer Bestemmelse om Regeringens Førelse i Kongens Sted og overdrager den til Tronfølgeren, hvis han er myndig, til Stede og ikke ved Sygdom forhindret, eller i modsat Fald udnævner en Rigsforstander, som for at være gyldig valgt maa have opnaaet over Halvdelen af de afgivne Stemmer. Opnaar ingen dette ved første Valg, foretages et frit Omvalg, og hvis derved heller ikke nogen opnaar over Halvdelen af Stemmerne, foretages bundet Valg mellem de to, der har faaet flest Stemmer.

Ligesom der tilkommer Kongen (og Kongehusets Medlemmer) særlig Retsbeskyttelse, saaledes er der ogsaa i Grundloven tillagt Rigsdagen som den anden af Statsmagtens Faktorer Beskyttelse, dels til Værn mod ligefremme Angreb og Undertrykkelse, dels til Sikring af selve Rigsdagens og dens enkelte Medlemmers fri og uhindrede Virken. I Grundloven hedder det udtrykkelig: Rigsdagen er ukrænkelig; hvo der antaster dens Sikkerhed og Frihed, hvo der udsteder eller adlyder nogen dertil sigtende Befaling, gør sig skyldig i Højforræderi; til denne Bestemmelse slutter Straffeloven sig, idet der heri gives den Regel, at den, som antaster nogen af de lovgivende Forsamlingers Sikkerhed eller Frihed, udsteder eller adlyder nogen dertil sigtende Befaling, anses med Strafarbejde eller Statsfængsel. Ogsaa for andre Angreb paa Statsforfatningen, og derigennem paa Rigsdagen, fastsættes der Straf i Straffeloven; saaledes straffes den, der i Hensigt at forandre Statsforfatningen opvækker Oprør eller paa andre Maader fremkalder eller leder Voldsgerninger, der tilsigter at bevirke en saadan Forandring, paa Livet eller med Tugthusarbejde paa Livstid, og den, der deltager i saadanne Forbrydelser, straffes med Strafarbejde mindst i 3 Aar. I Fortsættelse heraf bestemmes det, at den som paa anden ulovlig Maade søger at bevirke en Forandring i Statsforfatningen, anses med Strafarbejde eller under formildende Omstændigheder med Statsfængsel. Samme Straf, dog ikke over 8 Aar, rammer den, som, uden at en Kuldkastelse af Forfatningen tilsigtes, søger at hindre Foretagelsen af de forfatningsmæssige Valg eller de lovgivende Forsamlingers Sammentræden og Virksomhed til en given Tid.

Disse Bestemmelser er givne til Sikring af selve Rigsdagens Ukrænkelighed, men ogsaa de enkelte Rigsdagsmænd nyder en særlig Retsbeskyttelse under Udøvelsen af det dem betroede offentlige Hverv. I saa Henseende er der fastsat Straf af Strafarbejde indtil 6 Aar eller under formildende Omstændigheder Fængsel — dog ikke under 3 Maaneders simpelt Fængsel — for den, som med Vold eller Trudsel om Vold overfalder et Medlem af de lovgivende Forsamlinger under Udførelsen af det ham som saadant paahvilende Hverv eller paa Grund af den Maade, hvorpaa han har udført det.

Endvidere er der i Grundloven givet Rigsdagsmændene en Beskyttelse mod retslig Forfølgning, som alene gælder for Rigsdagsmændene. Det bestemmes nemlig, at saa længe Rigsdagen er samlet, kan ingen Rigsdagsmand uden Samtykke af det Ting, hvortil han hører, heftes for Gæld, ej heller fængsles eller tiltales, med mindre han er grebet paa fersk Gerning. For sine Ytringer paa Rigsdagen kan intet af dens Medlemmer uden Tingets Samtykke drages til Ansvar uden for samme. — Med Hensyn til den sidste Passus er det selvfølgelig ligegyldigt, om Ytringerne er fremkomne mundtlig i selve Rigsdagssalene eller i Udvalgene eller skriftlig i Betænkninger eller lignende, og hverken det offentlige eller nogen privat Mand kan under eller efter Rigsdagssamlingen drage den paagældende Rigsdagsmand til Ansvar, i hvor stærke Ytringerne end har været, uden det paagældende Tings Samtykke, end ikke naar Rigsdagsmanden selv skulde samtykke deri; men han kan ganske vist saa gentage Ytringen uden for Tinget, hvor Retsbeskyttelsen ikke er til Stede. Heller ikke et Blad, som refererer en Rigsdagsmands Ytringer paa Tinge, vil kunne straffes derfor, selv om Ytringens Indhold er strafbart. Der har flere Gange foreligget Folketinget Spørgsmaal om Tilladelse til at drage Folketingsmænd til Ansvar for de af dem brugte Ytringer, hvilken er bleven givet eller nægtet, alt efter Omstændighederne. Medens der ikke har været Tvivl om, at den betingede Ansvarsfrihed for slige Udtalelser gælder baade over for private Injuriesøgsmaal og ogsaa over for offentlig Forfølgning, rejste der sig i de politiske Konfliktsaar Uenighed om Forstaaelsen af Paragraffens første Del. Uenigheden drejede sig om, hvor vidt Ordet »fængsles« blot skulde betyde, at han ikke uden Samtykke kunde sættes i Varetægtsfængsel, altsaa fængsles før Dom, eller om det ogsaa skulde betyde, at Rigsdagsmanden ikke kunde fængsles efter Dom. Folketinget gjorde her gældende, at den en Rigsdagsmand idømte Fængselsstraf ikke kunde bringes til Udførelse uden det paagældende Tings Samtykke, saa længe Rigsdagen var samlet, idet det maatte forudsættes, at vedkommende Ting bedst kunde skønne om, hvorvidt Afsoningen ikke burde udsættes til efter Samlingen for ikke at berøve en Valgkreds dens Repræsentant og Rigsdagen Arbejdskraft; men Administrationen gjorde en modsat Anskuelse gældende og gennemførte den, uden at det affødte Rigsretsanklage.

Endelig skal erindres om de særlige Rettigheder, som i Henhold til Grundloven tilkommer Rigsdagen, og som alt delvis er berørte, saaledes den ordentlige Rigsdags Ret til Sammentræden den første Mandag i Oktober, hvad enten den bliver sammenkaldt af Kongen eller ej; dens Ret til at være samlet i 2 Maaneder, Forbudet mod, at den mod sin Vilje udsættes længere end 2 Maaneder og mere end én Gang i Aaret indtil den næste ordentlige Sammenkomst samt Paabudet om, at Rigsdagen efter en stedfunden Opløsning af begge eller det ene Ting atter skal samles inden 2 Maaneders Forløb efter Opløsningen. Rigsdagsmændene er alene bundne ved deres Overbevisning og ikke ved nogen Forskrift af deres Vælgere; Embedsmænd behøver ikke Regeringens Samtykke til at modtage Valg, men de maa selv drage Omsorg for, at deres Embede passes paa forsvarlig Maade i deres Fraværelse. Grundloven giver forøvrigt den Regel, at det bliver nærmere ved Lov at bestemme, i hvilke Tilfælde en Rigsdagsmand,

der befordres til et lønnet Statsembede, skal underkastes Genvalg, men en saadan Lov er hidtil ikke kommen til at foreligge. Naar en Rigsdagsmands Valg er godkendt af det paagældende Ting, beholder han sit Sæde deri, og hans Ret dertil kan ikke anfægtes af den udøvende eller dømmende Magt. Det er nemlig det vedkommende Ting alene, som afgør, hvor vidt det i Grundloven omtalte Tilfælde foreligger, at den gyldig valgte er kommen i et af de Tilfælde, der udelukker fra Valgbarhed, idet han i saa Fald mister den af Valget flydende Ret. Frivillig Mandatnedlæggelse forinden fra det paagældende Medlems Side vil dog i slige Tilfælde være det sandsynligste.

den lovgivende Magts Bestemmelser, dels under visse Forhold selvstændig foretager sin endelige Afgørelse af Spørgsmaalene, bliver det den dømmende Magts Opgave at afgøre, hvad der i enhver Domstolene forelagt Sag — kriminel som civil — er Ret, og denne Afgørelse maa blive bindende for alle, saa vel for de stridende Parter som for selve Statsmagten. Dog kan en Kendelse selvfølgelig kun siges at være endelig, for saa vidt som den er ført igennem til den øverste dømmende Instans, som kan paakende den.

Dommerne har i Følge Grundloven i deres Kald alene at rette sig efter Loven, og Domstolene er berettigede til at paakende ethvert Spørgsmaal om Øv-

Fig. 131. Den kgl. Landsover- samt Hof- og Stadsret i København. April 1901.

c. Domstolene.

Som den tredje af Statsmagtens Faktorer staar Domstolene. Grundloven siger herom udtrykkelig, at den dømmende Magt er hos Domstolene, og disse er saaledes de retmæssige Indehavere deraf. Medens det altsaa er den lovgivende Magt (ordinært Kongen og Rigsdagen i Forening, ekstraordinært Kongen alene i Henhold til § 25), som inden for dens forfatningsmæssige Begrænsning opstiller de bindende Regler for, hvad der skal være Ret i Landet, og medens det er den udøvende Magt, som dels træffer de nødvendige Forholdsregler til Gennemførelsen af

righedsmyndighedens Grænser. Naar der altsaa af Administrationen er givet ulovhjemlede Paabud eller Lovfortolkninger, som Domstolene skønner er stridende mod Lovens sande Mening og Forstaaelse, er de fuldt berettigede til at omstøde dem, og Administrationen maa respektere den paagældende Afgørelse. Det samme er Tilfældet, hvis der skulde komme til at foreligge Love — endelige som foreløbige —, hvis Indhold er i Strid med Grundloven; ogsaa i saadanne Tilfælde er Domstolene forpligtede til at tilsidesætte dem, thi ind under deres Forpligtelse til at rette sig efter Loven gaar selvfølgelig baade almindelige Love og end mere selve Grundloven. Ved

den Ret, der er tillagt Domstolene til at paakende ethvert Spørgsmaal om Øvrighedsmyndighedens Grænser, maa ved Begrebet Øvrighed forstaas enhver administrativ Myndighed i Landet lige fra den laveste til den højeste, saaledes at enhver Borger, der mener sig forurettet ved en af Administrationen truffen Afgørelse, kan bringe Sagen for Domstolene, der er berettigede til at træffe Afgørelse om, hvor vidt Øvrigheden har holdt sig inden for de den afstukne Grænser eller har tiltaget sig en Myndighed, der ikke tilkom den, i hvilket Tilfælde dens Paabud vil være at tilsidesætte, ligesom der eventuelt kan tilkomme den forurettede Erstatning for de ved Overtrædelsen forvoldte Tab. Finder Domstolene derimod, at Grænserne ikke er overskredne, bliver der ikke andet for Klageren at gøre end at indanke Sagen for den højere administrative Myndighed, hvis der er en saadan, og findes ingen højere, bliver der kun tilbage at søge at interessere selve Lovgivningsmagten for Spørgsmaalet, men det vil være en lang og besværlig Vej. I øvrig tilføjes det udtrykkelig i Grundloven, at den, der vil rejse saadant Klagespørgsmaal med Hensyn til, om Øvrigheden har overtraadt sine Grænser, ikke ved at bringe Sagen for Domstolene kan unddrage sig fra foreløbig at efterkomme Øvrighedens Befaling.

Endvidere bestemmer Grundloven, at den dømmende Magts Udøvelse kun kan ordnes ved Lov, saaledes at den udøvende Magt altsaa er hindret i at gribe ind paa dette Omraade, idet enhver ny Ordning i eller Omdannelse af Landets Domstole udtrykkelig kræver, at Lovgivningsmagten bliver sat i Bevægelse i saa Henseende. Det er herved tillige udelukket, at nogen Person vilkaarlig kan tvinges til at skifte Værneting, eller at Regeringen paa egen Haand kan indføre en eller anden vilkaarlig Retsbehandling. Dog tilkommer der i Henhold til Grundloven Regeringen Ret til at nedsætte Kommissioner, hvor saadant tidligere har været i Brug, hvorved forstaas ekstraordinære Retter, som træder i Stedet for de bestaaende faste Retter, hvorunder Sagen ellers henhører, ved Behandlingen af en enkelt eller flere enkelte Straffesager. Saadanne Kommissioner, som man har flere Eksempler paa, saaledes navnlig ved Ildebrandsepidemier, paakender altsaa de paagældende Sager i første Instans, hvorfra der er umiddelbar Appel til Højesteret.

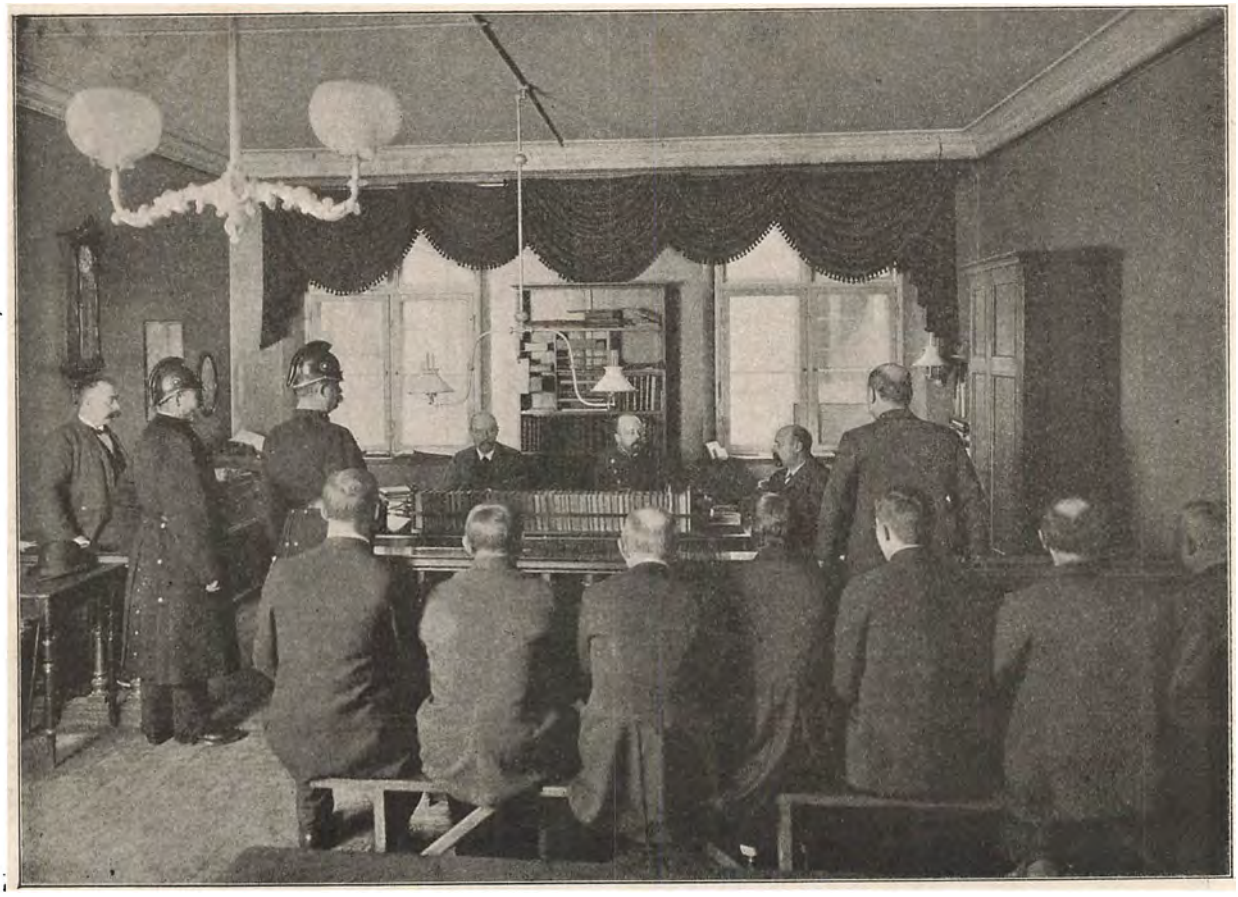

Fig 132. Den offentlige Politiret i København. April 1901.

I øvrigt er Organisationen af Landets Domstole saaledes, at første Instans paa Landet er Herredseller Birkeretterne (Herredsfoged og Birkedommer, paa Frederiksberg findes dog en særlig Straffedommer), i Købstæderne Byretterne (Byfoged), alle beklædte af en enkelt Dommer, der saa godt som altid tillige beklæder Stillingen som Retsskriver, hvis væsentligste Forretning er Førelsen af Pantebøgerne; i seks Byer (Helsingør, Odense, Aarhus, Randers, Aalborg og Esbjerg) beklædes Skifteretten af Borgemester og Byfoged i Forening; Borgemesteren i disse Byer

er derhos tillige Auktionsdirektør, medens Byfogden beklæder Stillingen som Auktionsskriver. I alt findes der 129 Underdommere. Fra Underretterne kan der ske Appel til de ifølge Forordn. af 1805 stiftede tvende kollegiale Landsoverretter, den ene for Østifterne i København med en Justitiarius (Formand) og 18 Assessorer (Dommere), den anden for Jylland i Viborg med en Justitiarius og 8 Assessorer. I København er første og anden Instans forenet til én, idet den nys nævnte Landsoverret er forbunden med den i 1771 oprettede Hof- og Stadsret. Medens de nævnte Domstole behandler saavel civile som kriminelle Sager, behandler Landsoverretten for Østifterne i dens Egenskab af Hof- og Stadsret enten gennem den samlede Ret, dens enkelte Afdelinger (Gældskommissionen, Gæsteretten og Skiftekommissionen) eller gennem de den underlagte Kontorer (Auktionsretten og Fogedretten) kun civile Sager, idet der i København findes en særlig Ret til Behandling af de kriminelle Sager nemlig Kriminal- og Politiretten med en Justitiarius og 13 Assessorer. Sø- og Handelssager i København behandles ved Sø- og Handelsretten, som beklædes af en retskyndig Formand og Næstformand og 10 sø- og 30 handelskyndige ulønnede Meddommere. Fra Overretterne appelleres til Højesteret med en Justitiarius og 12 ordinære Assessorer foruden et vekslende Antal ulønnede, ekstraordinære Assessorer. Til Højesteret finder Appel ligeledes Sted fra de københavnske Retter, herunder Auktionsretten; fra Fogedretten appelleres dog til Hof- og Stadsretten. For Københavns Vedkommende bliver der saaledes i Almindelighed kun to Instanser for Sagerne at gennemløbe, hvilket sidste ogsaa for Bornholms Vedkommende gælder kriminelle Sager og offentlige Politisager — disse sidste dog kun for saa vidt de er afsagte ved Købstadsjurisdiktioner —, med Hensyn til hvilke der appelleres direkte fra Underretterne til Højesteret. For Under- og Overret er Rettergangsmaaden skriftlig, medens der ved Højesteret i Reglen finder mundtlig Forhandling Sted. Ved de Procesmaader, som er foreskrevne i Loven om Rigsretten, om Sø- og Handelsretten og om offentlige Politisagers Behandling i København, har man søgt at efterkomme Bestemmelserne om Retsplejens Mundtlighed. I kriminelle Sager er Rettergangsmaaden bygget paa det inkvisitoriske Princip, hvorved kortelig forstaas, at Forhørsdommeren under

Fig. 133. Kriminalretten i København. April 1901.

Forhøret i sin Person forener Stillingerne som Anklager og Forsvarer, i Modsætning til det i de fleste andre Kulturstater gennemførte Anklageprincip, efter hvilket der under Forhøret tilkommer tiltalte en Retsstilling, der nærmest svarer til Partsstillingen i civile Sager her i Landet, og som i sin Udførelse altid eller i alt Fald saa godt som altid er forbundet med Anvendelsen af Jurysystemet. Foruden de ovennævnte Hoveddomstole har man tillige visse særlige Retter (gejstlige og militære samt i Landvæsenssager), som vil blive nærmere behandlede under Forvaltningen.

Kongen udnævner Dommerne ligesom alle andre Statsembedsmænd. Medens dette vel kan siges i al Almindelighed, maa det dog erindres, at Landstinget vælger Halvdelen af Rigsretsdommerne, at de sø- og handelskyndige Medlemmer i København vælges i en Valgforsamling bestaaende af Repræsentanter for

Handel, Søfart og Københavns Kommune, men at Valget dog stadfæstes af Kongen, at Meddommerne i Søretssager uden for København beskikkes af Amtmanden, samt at Krigsretternes Medlemmer vel, for saa vidt de er fast ansatte Officerer, modtage kgl. Udnævnelse som saadanne, men ikke som Krigsretsdommere, medens deltagende Sekondløjtnanter, Underofficerer og menige hverken i den ene eller anden Henseende har kgl. Udnævnelse. I Livssager (ɔ: kriminelle Sager, hvor der kan blive Tale om Livsstraf) tilkalder vedkommende Underretsdommer (Enkeltdommer) 8 Meddomsmænd.

Som Modvægt mod den Afhængighed af den udøvende Magt, der ligger i Udnævnelsesretten og den dermed sammenhængende Forflyttelsesret, har Grundloven for at værne om Dommernes Upartiskhed udtrykkelig bestemt, at Dommerne ikke kan afsættes uden ved Dom, ej heller forflyttes mod deres Ønske, uden for de Tilfælde, hvor en Omordning af Domstolene finder Sted. Dog kan den Dommer, der har fyldt sit 65de Aar, afskediges, men uden Tab af Indtægter. Disse Bestemmelser er dog stadig i høj Grad modificerede, idet det i en af Grundlovens midlertidige Bestemmelser hedder, at Reglerne om, at Dommerne ikke kan afsættes uden ved Dom og ej heller forflyttes mod deres Ønske, ikke skal være anvendelige paa de nuværende Dommere, som tillige har administrative Forretninger, hvilket er Tilfældet med alle Underdommerne uden for Hovedstaden. Ganske vist hedder det i Grundloven, at Retsplejen bliver at adskille fra Forvaltningen efter de Regler, der fastsættes ved Lov, men hidindtil er det med Hensyn til en saadan Lov blevet ved Løftet. Det samme er Tilfældet med den anden Løfteparagraf vedrørende den dømmende Myndighed, hvori det hedder: Offentlighed og Mundtlighed skal saa snart og saa vidt som muligt gennemføres ved hele Retsplejen. I Misgerningssager og i Sager, der rejser sig af politiske Lovovertrædelser, skal Nævninger (Jurysystemet) indføres. Regeringen har vel nedsat to Kommissioner til Overvejelse af hertil sigtende Lovforslag, den ene i 1869, hvis Arbejder forelaa afsluttede i 1877, hvorefter Lovforslag gentagne Gange forelaa Rigsdagen, men uden at det lykkedes at naa til et Resultat, den anden i 1892, som endte sit Arbejde i 1899. Ogsaa denne Kommissions Arbejder resulterede i en omfangsrig Betænkning, i hvilken der var taget Hensyn til de mellemliggende Forhandlinger paa Rigsdagen. Der er endnu ikke forelagt Rigsdagen Lovforslag paa Grundlag af den sidste Proceskommissions Arbejder, men Justitsministeriet har for Tiden (1901) Sagen under Udarbejdelse.

Med Hensyn til den kvalificerede Retsbeskyttelse, der tilkommer Domstolene som Statsmagtens tredje Faktor, skal nævnes, at den, som antaster Rigsrettens og Højesterets Sikkerhed eller Frihed, udsteder eller adlyder nogen dertil sigtende Befaling, bliver at anse med Strafarbejde eller Statsfængsel, for saa vidt vedkommende ikke ifalder en endnu højere Straf, idet Sagen eventuelt kan blive at behandle som Forbrydelse mod Statsforfatningen. I Straffeloven er der desuden sat streng Straf for den, som fornærmer en Dommer under eller i Anledning af hans Embedsgerning, ligesom for den, der ved Vold eller Trudsel om Vold hindrer, afbryder eller forstyrrer Retsmøder.

d. Borgernes Rettigheder.

Hvad Statens Forhold til Religionen angaar, hjemler Grundloven Trosfrihed her i Landet. Dette havde ingenlunde været Tilfældet før Grundlovens Givelse. Siden Reformationen (1536) var den evangelisk-lutherske Kirke Landets Statskirke, og det var den ogsaa ifølge Kongeloven og Kristian den femtes danske Lov. Allerede Frederik den anden havde udstedt 25 Artikler om den rette og sande Religion, som skulde forelægges alle Udlændinge, som vilde bo i Danmark, og som skulde antages af dem, hvis de vilde beholde Ophold her i Landet. Det var ogsaa i Overensstemmelse hermed, naar Frederik den tredje i Kongeloven paalagde ikke blot sine Efterkommere, Børn og Børnebørn i tusinde Led, at holde sig til den Augsburgske Konfession, men tillige »ved samme rene og uforfalskede kristelige Tro holde Landsens Indbyggere og den vældeligen haandhæve og beskærme i disse Lande og Riger mod alle Kættere, Sværmere og Gudsbespottere«. Naar der derfor i Lovgivningen gaves Regler om andre Trosbekendere, skete dette nærmest for udtrykkelig at præcisere deres Retløshed, saaledes naar i danske Lov de, der gaar over til den papistiske Religion, berøves Retten til at arve, eller naar Munke og Jesuiter under deres Livs Fortabelse forbydes Adgang til Landet og erklæres fredløse, eller naar »Jøder og Tatere« nævnes i samme Aandedræt. Det var derfor kun af Kongens særlige Naade, at fremmede Religionssamfund efterhaanden havde faaet Adgang til offentlig Gudsdyrkelse, og i de Bestemmelser, hvorved slig Tilladelse gaves, blev der sat ret indskrænkende Regler for Beføjelsens Omfang, navnlig i den Hensigt at holde Landets egne Indbyggere borte fra Samkvemmet med anderledes troende; saaledes skulde al afvigende Gudstjeneste holdes i fremmed Sprog, og Børnene skulde gaa i særskilte Skoler. Alligevel lod det sig naturligvis ikke forhindre, at Landets egne Indbyggere knyttede Forbindelser med de taalte afvigende Trosbekendere, og der maatte derfor gives nærmere Regler om, baade hvorledes der var at gaa frem med Hensyn til Ægteskaber mellem Folk af Statskirken og den afvigende Religion, og hvorledes de eventuelle Børn i saadanne Ægteskaber skulde opdrages. Jøder maatte kun indgaa Ægteskab med evangelisk-lutherske kristne efter Bevilling, og ved Ægteskab med en romersk-katolsk skulde Vielsen foretages af en Statskirke-Præst; i begge Tilfælde fordredes, at Børnene opdroges i den evangelisk-lutherske Lære. Kun over for de reformerte var Fordringerne mindre strenge. Ifølge Kongeloven var det Kongen, der som øverste Biskop var enevældig Indehaver af al religiøs Myndighed »med Magt til at beskikke og anordne al Kirketjeneste og Gudstjeneste og at paabyde og forbyde Møder, Forsamlinger og Sammenkomster om Religionssager, naar han det raadeligt eragter«.

Ved Grundloven af 1849 blev denne Tingenes Tilstand forladt, og der blev indført fuld Religionsfrihed, saaledes at der hverken direkte kan anvendes Tvang for at faa Borgerne til at bekende sig til en bestemt Tro eller indirekte øves Trostvang ved at forhindre Borgere, der hører til afvigende Trossamfund, i at opnaa samme Rettigheder som de Per-

soner, der tilhører Folkekirken. Dog bestemmes det udtrykkeligt, at den evangelisk-lutherske Kirke er den danske Folkekirke — ikke Statskirke som tidligere —, og at den som saadan understøttes af Staten. Der er i Henhold hertil tillagt Folkekirken og dens Embedsmænd de samme Indtægter (Tienderne f. Eks.), som tilkom dem under Statskirkedømmet, ligesom det er i den evangelisk-lutherske Lære, at der paa det offentliges Foranstaltning undervises i Stats- og Kommuneskolerne. Endvidere maa fremmede Religionsbekendere rette sig efter Lovbestemmelserne om Folkekirkens Helligdage lige saa fuldt som Folkekirkens egne Medlemmer, medens der ikke fra Lovgivningens Side er tillagt andre Trosbekendelsers Helligdage nogen særlig Beskyttelse (tidligere kunde Vekselakcept ikke fordres af Jøder om Lørdagen eller paa andre efter deres Religion hellige Dage, men dette bortfaldt ved Vekselloven af 1880). Grundloven indeholder den Bestemmelse, at Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov, men denne Bestemmelse er ikke blevet opfyldt. Men naturligvis maa, efter disse ved Grundloven trufne Forandringer, alt hvad der vedrører selve Folkekirkens Organisation, Medlemsforholdet til Kirken, de gejstlige Embeder m. v. være undergivet Statens kontrollerende og ordnende Myndighed enten gennem selve Lovgivningsmagten eller gennem den udøvende Magt med Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet som øverste Instans, hvor det forøvrigt bemærkes, at Kirkeministeren neppe behøver at høre til Folkekirken. Som Eksempler paa Love, der har ordnet visse kirkelige Forhold, skal nævnes Loven af 4de April 1855, i Følge hvilken der tilkommer en Menigheds Medlemmer Adgang til at løse Sognebaand og efter Aftale slutte sig til en anden Præst end Sognets, naar de derom gør Anmeldelse til den paagældende Provst og endvidere sørger for at meddele rette vedkommende alle til Kirkebøgernes Førelse fornødne Oplysninger; endvidere Lov af 15de Maj 1868, hvorved der aabnedes Menighedsmedlemmer Adgang til at danne Valgmenigheder inden for Folkekirken, hvilke kan anerkendes som Led af denne under visse Betingelser; det udkræves saaledes, at et bestemt Antal Personer godtgør at have forskaffet den fornødne Kirkebygning i deres umiddelbare Nærhed, at de selv afholder Udgifterne, foranledigede ved deres særegne Stilling, og at de i Forbindelse med en af Folkekirkens Præster, som ikke har nogen Ansættelse i denne, har søgt og erholdt kgl. Stadfæstelse paa dennes Valg som Præst for Menigheden. Tilsynet føres af Stedets Provst og Biskop. Antallet af Valgmenigheder er forøvrigt ikke stort.

Som raadgivende Institution for Kirkeministeren blev der i Henhold til kgl. Resolution af 8de Oktober 1883 oprettet et kirkeligt Raad, bestaaende af Rigets 7 Biskopper og et Medlem af det teologiske og et af det rets- og statsvidenskabelige Fakultet ved Universitetet, hvilke sidste beskikkes paa 6 Aar af Kirkeministeriet paa Fakultetets Indstilling. Kirkeraadet, der samles aarlig i København under Forsæde af Sjællands Biskop, har til Opgave at overlægge Menighedslivets Stilling og kirkelige Tilstande og Forhold i de forskellige Stifter, hos Kirkeministeren at andrage om saadanne Forholdsregler, der antages at fremme Menighedslivet og Kirkens Vel, samt at afgive Betænkning og Raad om Spørgsmaal, som forelægges det af Kirkeministeren. Denne skal derhos i Reglen først æske Raadets Erklæring, inden han til Kongen fremsender Lovforslag til eventuel senere Forelæggelse for Rigsdagen om rent indre kirkelige Forhold eller forelægger eller selv tager Bestemmelse om almindelige administrative Bestemmelser vedrørende lignende Forhold. Men her ud over tilkommer der ikke den paagældende Institution nogen selvstændig Myndighed. — Det er i øvrigt ogsaa i sin Tid ved et Cirkulære af 1856 blevet overladt Præst og Menighed at oprette Menighedsraad, som kunne deltage i Bestyrelsen af indre religiøse Menighedsanliggender og indgive Andragender om kirkelige Foranstaltninger, ligesom der ogsaa undertiden fra Kirkeministeriet indhentes Betænkning om kirkelige Anliggender hos Landemoderne, der afholdes en Gang aarlig i hvert Stift, og hvis Deltagere er Stiftets Provster under Forsæde af Stiftamtmanden og Biskoppen; for saadanne kirkelige Anliggenders Vedkommende som de her omtalte foreskrives det ofte, at de skal forelægges det udvidede Landemode, hvortil saa ogsaa hidkaldes andre Medlemmer af Stiftets Præstestand, enkeltvis endog Lægmænd.

Den Grundlovsparagraf, der tilsikrer Borgerne fri Religionsøvelse, lyder saaledes: Borgerne har Ret til at forene sig i Samfund for at dyrke Gud paa den Maade, der stemmer med deres Overbevisning, dog at intet læres eller foretages, som strider mod Sædeligheden eller den offentlige Orden. Og yderligere tilføjes det: Ingen kan paa Grund af sin Trosbekendelse berøves Adgang til den fulde Nydelse af borgerlige og politiske Rettigheder eller unddrage sig Opfyldelsen af nogen almindelig Borgerpligt. Dog er det i Grundloven udtrykkelig bestemt, at Kongen skal høre til den evangelisk-lutherske Kirke, hvilket ogsaa gælder Rigsforstanderen; endvidere maa det anses som givet, at de gejstlige Embedsmænd hører til Folkekirken, ogsaa Lærere i Religion, og ligesaa i det hele saadanne Personer, under hvis Virksomhedsomraade det kan falde at foretage gejstlige Handlinger (Jordemødre f. Eks., for saa vidt de kommer til at forrette Nøddaab) eller Personer, der forestaar konfessionelle Institutioner.

Med Hensyn til de fra Folkekirken afvigende Trossamfund skelnes der mellem de anerkendte og de ikke-anerkendte. Forskellen er allerede gjort i selve Grundloven, hvori det hedder, at ingen er pligtig til at yde personlige Bidrag til nogen anden Gudsdyrkelse end den, som er hans egen; dog skal enhver, der ikke godtgør at være Medlem af et i Landet anerkendt Trossamfund, til Skolevæsenet svare de til Folkekirken lovbefalede personlige Afgifter, medens altsaa Medlemmerne af de anerkendte Trossamfund kun yder personlige kirkelige Afgifter til deres eget Trossamfund. Forskellen mellem de anerkendte og ikke-anerkendte Trossamfund ytrer sig navnlig deri, at der er tillagt de anerkendte Trossamfunds gejstlige samme Ret som Folkekirkens gejstlige til med borgerlig Retsvirkning at kunne foretage kirkelige Handlinger, saasom Daab, Vielse m. v., ligesom de ogsaa fører selvstændige Kirkebøger, hvoraf en Udskrift har samme retslige Gyldighed som ved Folkekirkens. Følgen deraf er, at Fødsler inden

for den katolske Menighed f. Eks. kun anmeldes og indføres i den paagældende Menigheds egen Kirkebog, medens for de ikke-anerkendte Samfunds Vedkommende Indførelsen sker i selve Folkekirkens Kirkebøger. Endvidere kan der tilstaas de anerkendte afvigende Trossamfunds gejstlige en lignende Forret med Hensyn til deres Aftjening af Værnepligt som selve Folkekirkens Præster, saaledes at de er fritagne for Tjeneste i Forstærkningen, hvorhos de i Fredstid udslettes af Rullen, naar de har tjent 5 Aar i Linien (for andre er det 8 Aar). — Ogsaa de fra Folkekirken afvigende Trossamfunds Forhold er i

paagældende Menigheders Præster er til Stede, for at disse kan udføre de kirkelige Handlinger med borgerlig Gyldighed, ligesom det ogsaa fordres godtgjort, at den paagældende Menighed inden for Trossamfundet har organiseret sig under en vis Styrelse og Ordning, (bl. a. under Hensyntagen til selve Kirkebøgernes Førelse og Opbevaring). Hvorledes denne Ordning skal være, er det overladt Trossamfundene selv at træffe nærmere Bestemmelse om; kun for Jødernes Vedkommende er der ad Lovgivningens Vej givet særlige Regler herfor. Om alle Trossamfundene — anerkendte som ikke anerkendte — gælder det samme

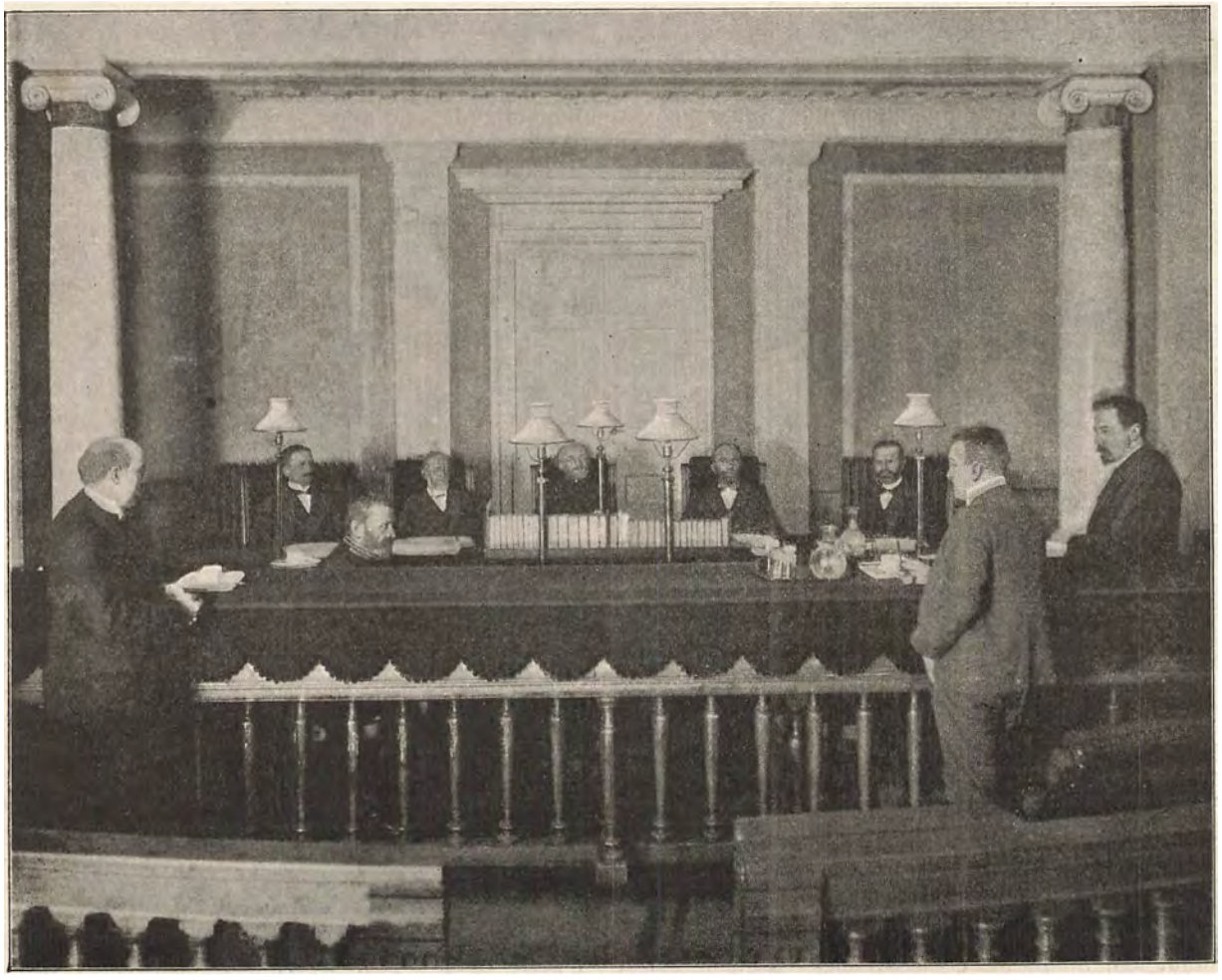

Fig 134. Sø- og Handelsretten. April 1901.

Grundloven bestemt til nærmere at skulle ordnes ved Lov, men dette er lige saa lidt sket Fyldest som Bestemmelsen om en Lov til Ordning af selve Folkekirkens Forfatning. Staten har naturligvis det almindelige Tilsyn i Følge Grundloven med alle religiøse Samfund med Hensyn til Sædelighed og den offentlige Orden ligesom med Skoleundervisningen inden for de forskellige Menigheder, men iøvrigt blander den sig ikke i Trossamfundenes indre Organisation eller liturgiske Forskrifter. Med Hensyn til de anerkendte Samfund indskrænker Statens Virksomhed sig til at fastsætte og paase, at de nødvendige Betingelser for Antagelse og Anerkendelse af de

som for Folkekirken, at de i Henhold til Straffeloven ved særlig strenge Straffe er beskyttede mod, at der drives Spot med eller sker Forhaanelse af deres Troslærdomme eller Gudsdyrkelse, ligesom mod at nogen ved Vold eller Trudsel om Vold hindrer Afholdelsen af deres Gudstjeneste eller andre offentlige kirkelige Handlinger; endvidere er der sat Straf for dem, som ved at opvække Larm og Uorden forhindrer eller forstyrrer Gudstjenesten eller de enkelte religiøse Handlinger. De anerkendte afvigende Trossamfund her i Landet er de reformerte, romerskkatolske, Jøder og Metodister; derimod er Anerkendelse ikke tilstaaet den engelske og russiske (græsk-

katolske) Menighed. Anerkendelsen sker gennem en Erklæring fra Statsmagten, hvorved den erkender det paagældende Samfunds grundlovsmæssig berettigede Tilværelse; ved Folketællingen i 1890 hørte der til de anerkendte Trossamfund her i Landet i alt 11.280 Personer.

Det samlede Antal Personer, der efter Oplysningerne fra Folketællingen af 1890 stod uden for Folkekirken, var i alt 33.439 eller kun $1^1/_2$ pCt. af den hele Befolkning, og heraf hørte endda 10,600 til »andre lutheranske Samfund«, hvilket for de flestes Vedkommende vil sige, at de hørte til Frimenighederne

Fig. 135. Højesteret. April 1901.

uden for Folkekirken. Det Samfund, som var talrigst repræsenteret, var Baptisterne med 4600 Medlemmer; derefter kom Jøder med 4000 og romerskkatolske med 3600. Mellem 2000 og 3000 havde Irvingianerne og Metodister; Reformerte og »forskellige kristne Sekter« under et talte hver for sig mellem 1000 og 2000, medens der af Mormoner var lidt under 1000. Uden for Trossamfundene opførte kun lidt over 2000 sig; men dette Tal giver næppe noget troværdigt Billede af det virkelige Forhold, thi man har her som Fejlkilde, dels at der sikkert er mange, der ikke ønsker at stille et Forhold som det paagældende, der i alleregentligste Forstand kan siges at høre ind under Privatlivets Fred, offentlig til Skue paa en

Folketællingsliste, dels at mange ikke har foretaget det positive Skridt: at melde sig ud af Folkekirken. I Forhold til Befolkningen tæller Hovedstaden flest afvigende Trosbekendere; alene af Jøderne findes over 3000 i denne By.

I Grundlovens næstsidste Afsnit er der dernæst tilsikret Borgerne forskellige andre Rettigheder, som der i det følgende skal blive gjort nærmere Rede for. Her skal da først fremhæves, at der er givet Borgerne Beskyttelse for deres personlige Frihed, en Ret, der ikke tilkom dem i Følge den ældre Tids Forfatning, hvor man baade kunde fængsles og blive holdt i Fængsel uden Dom, blot fordi man f. Eks. havde paadraget sig politisk Mistanke; der var herved givet en mindre samvittighedsfuld Regering et Vaaben af ubeskrivelig Rækkevidde i Hænde. Som Garanti herimod bestemtes det derfor i Grundloven, at enhver, der anholdes, inden 24 Timer skal stilles for en Dommer, og Dommeren skal derefter, hvis den anholdte ikke straks kan sættes paa fri Fod, ved en af Grunde ledsaget Kendelse, der afgives snarest muligt og senest inden 3 Dage, afgøre, om han skal fængsles, og hvis han kan løslades mod Sikkerhed, bestemme dennes Art eller Størrelse. Den Kendelse, Dommeren afsiger, kan vedkommende straks indanke for højere Ret, hvortil der i en af Grund-

lovens midlertidige Bestemmelser yderligere føjes, at den klagende i en saadan Sag vil være at fritage for Brugen af Stempelpapir og for Erlæggelse af Retsgebyrer, ligesom han har Adgang til i Anledning af saadan Paaanke at raadføre sig med sin Sagfører og fremlægge nye Oplysninger for Overretten. Ved denne Regel er der givet Garanti mod, at en administrativ Myndighed kan holde en Person fængslet i ubestemmelig lang Tid, idet en egentlig Fængsling kun kan besluttes af en Dommer, for hvem den anholdte skal fremstilles inden Forløbet af 24 Timer. Det eneste Værn mod Vilkaarlighed fra Dommerens Side indeholdes i Paragrafens Slutningsord, ifølge hvilke ingen kan underkastes Varetægtsfængsel for en Forseelse, som kun kan medføre Straf af Pengebod eller simpelt Fængsel. Men den herved satte Begrænsning er ikke meget omfattende, da de fleste Forbrydelser kan medføre større Straf end de nævnte. For Krigsmagten er det udtrykkelig bestemt i selve Grundloven, at de her nævnte Bestemmelser kun er anvendelige med de Indskrænkninger, der følger af de militære Loves Forskrifter.

Endvidere er ogsaa Boligen ukrænkelig. Husundersøgelse, Beslaglæggelse og Undersøgelse af Breve og andre Papirer maa, hvor ingen Lov hjemler en særegen Undtagelse, alene ske efter en Retskendelse. Ogsaa paa dette Omraade har Grundloven sikret Borgerne en betydningsfuld Ret i Sammenligning med tidligere Tid, hvor Øvrigheden havde en almindelig Beføjelse til at foretage Husundersøgelse; nu kan Øvrigheden derimod kun i ganske særlige Tilfælde paa egen Haand foretage en Husundersøgelse eller beslaglægge Breve og Papirer, idet Hovedreglen er, at dette først maa ske, efter at der af en Dommer er afsagt Kendelse derom. De vigtigste Love, der hjemler Ret til Husundersøgelse uden en Dommers Medvirkning, er Lovene om Politiets Ordning i København og uden for København. I disse gives der nemlig Politiet Ret til, om fornødent med Magt, at trænge ind i et Hus for at anholde den, der forfølges som skyldig i en Forbrydelse og i Politiets Paasyn er gaaet ind i Huset. Ligeledes maa Politiet med Magt skaffe sig Adgang til et Hus, naar der er skellig Grund til at antage, at en Forbrydelse begaas i det paagældende Hus, eller naar der i et derværende Beværtningssted finder Støj og Uorden Sted, der forstyrrer de omboende. Der behøves i øvrigt ikke nogen Retskendelse, selv hvor Hjemmel ikke foreligger, hvis vedkommende Beboer eller Ejer af Papirerne samtykker i Undersøgelsens Foretagelse. Personlig Visitation er ikke forbudt i Paragraffen.

Om Ejendomsretten bestemmer Grundloven: Ejendomsretten er ukrænkelig; ingen kan tilpligtes at afstaa sin Ejendom, uden hvor Almenvellet kræver det; det kan kun ske i Følge Lov og mod fuldstændig Erstatning. Princippet er for saa vidt ikke nyt, som det ogsaa under Enevælden var anerkendt, at Ejendomsretten kun burde vige, hvis det almene bedste fordrede det, og at der i saa Fald tilkom Ejeren fuldkommen Erstatning. Ejendomsret betyder det samme som Formueret og Ejendom som Formue, lige meget af hvad Art den er; det er saaledes ikke blot Ejere af legemlige Ting, som er beskyttede i Henhold til denne Paragraf, men ogsaa Lejere, Fordringshavere, Servituthavere, Prioritetshavere (som Eksempel paa dette sidste skal nævnes det meget almindelige Tilfælde, hvor en Erstatning, udbetalt i Anledning af Afstaaelse af Jord (Ekspropriation) til Jernbaneanlæg, i hvert Fald for en Dels Vedkommende maa komme de paagældende Prioritetshavere til gode); derimod hører Arveretten ikke til de grundlovsbeskyttede Rettigheder, da den kun betegner en Udsigt til eventuelt at faa noget. Afgørelsen af, hvor vidt Betingelsen, at Almenvellet fordrer et Indgreb i Ejendomsretten, foreligger, tilkommer det Lovgivningsmagten at træffe, og Domstolene er ikke berettigede til at tage Spørgsmaal herom under Paakendelse, naar en Lov hjemler Afstaaelsen. Dersom derimod en saadan Lov ikke tilsikrer vedkommende fuldstændig Erstatning, hvorved Loven altsaa er grundlovsstridig, kan Spørgsmaalet forelægges Domstolene, og vedkommende vilde da ad Domstolsvejen kunne faa sig tilkendt den Erstatning, som uretmæssig var nægtet ham.

Endelig er der ogsaa i Grundloven tilsikret Landets Indbyggere forskellige sociale Goder; naturligvis har Grundloven langt fra nævnet alle de Formaal, som det offentlige — Stat og Kommune — efterhaanden har paataget sig og søgt gennemført, men der er kun fremhævet visse Hovedformaal, som det maatte paahvile en konstitutionel Stat at søge realiseret. Den nærmere Maade, hvorpaa Gennemførelsen skulde ske, var overladt selve Lovgivningsmagten. De paagældende Bestemmelser er, at alle Indskrænkninger i den frie og lige Adgang til Erhverv, som ikke er begrundede i det almene Vel, skal hæves ved Lov. Der sikredes herved Landets Borgere Næringsfrihed, som under de Tiders Forhold, hvor Haandværk og Handel i det store og hele var knyttede til Laugene — i hvilke det ingenlunde var hver Mands Sag at blive optaget — og til kun at finde Sted i Byerne, var af overmaade stor Betydning, noget man nu, saa lang Tid efter Næringslovens (29de Decbr. 1857) Gennemførelse, mindre har Øjet aabent for. — Dernæst bestemmes det med Hensyn til Fattighjælp, at den, der ikke selv kan ernære sig eller sine, eller hvis Forsørgelse ikke paahviler nogen anden, er berettiget til at erholde Hjælp af det offentlige, dog mod at underkaste sig de Forpligtelser, som Lovene herom paabyde. Det var ikke nogen ny Ret, der her lovedes Borgerne, tværtimod har vi i den længste Del af det 19de Aarhundrede i Hovedsagen levet paa de grundlæggende Bestemmelser med Hensyn til Fattighjælp, som blev givne omkring Aar 1800; men Grundloven fastslaar det som en udtrykkelig Ret for Borgerne at kunne faa Hjælp af det offentlige, ganske vist mod saa til Gengæld at underkaste sig de Forpligtelser, Lovene paabyder i saa Henseende. I den nu gældende Fattiglov af 9de April 1891 er disse Indskrænkninger, som navnlig gør sig gældende ved Udøvelsen af Borgerrettigheder, vel opretholdte, men Loven er meget human i sine Hovedprincipper, ikke mindst naar man sammenligner den med de tilsvarende Love i fremmede Lande, og Loven udvidede ogsaa saadan Hjælp fra det offentlige, hvor der til Hjælpen ikke var knyttet Fattighjælpens forringende Virkninger; dette er omtalt ovenfor, hvor Valgretsbetingelserne omtaltes, men i 1901 har en Lov yderligere bestemt, at Omkostninger udredede af det offentlige i Anledning af forskellige Sygdommes Be-

handling paa Statsanstalter eller af Staten dertil godkendte Anstalter ikke betragtes som Fattighjælp, ligesom det samme er fastsat ved Fabrikloven af 11te April 1901 med Hensyn til den Understøttelse, der ydes Fabrikarbejdersker i Tiden umiddelbart efter deres Nedkomst.

I 1891 gennemførtes ogsaa Alderdomsunderstøttelsesloven, der sikrer gamle Folk Hjælp fra det offentlige, uden at der knyttes indskrænkende Betingelser til dens Modtagelse. — Endelig giver Grundloven den Regel, at de Børn, hvis Forældre ikke har Evne til at sørge for deres Oplærelse, vil erholde fri Undervisning i Almueskolen. Da denne Ret er præget af den Uvilje, som de Misbrug, man havde prøvet under den enevældige Regering, havde fremkaldt. Misbrugene fandt navnlig deres Udtryk i den ofte meget skrapt gennemførte Censur, hvorved forstaas et forudgaaende Gennemsyn af ethvert Manuskript af en dertil beskikket offentlig Myndighed med det Formaal at afgøre, hvor vidt Skriftet overhovedet maa offentliggøres eller ej. En saadan Censur kan man her i Landet føre langt tilbage i Tiden, og den skærpedes under Enevælden; under Struensee indførtes dog uindskrænket Trykkefrihed, men ligesom hans øvrige Reformer blev ogsaa denne kun af kort Varighed og afløstes efter et Par Aars Forløb

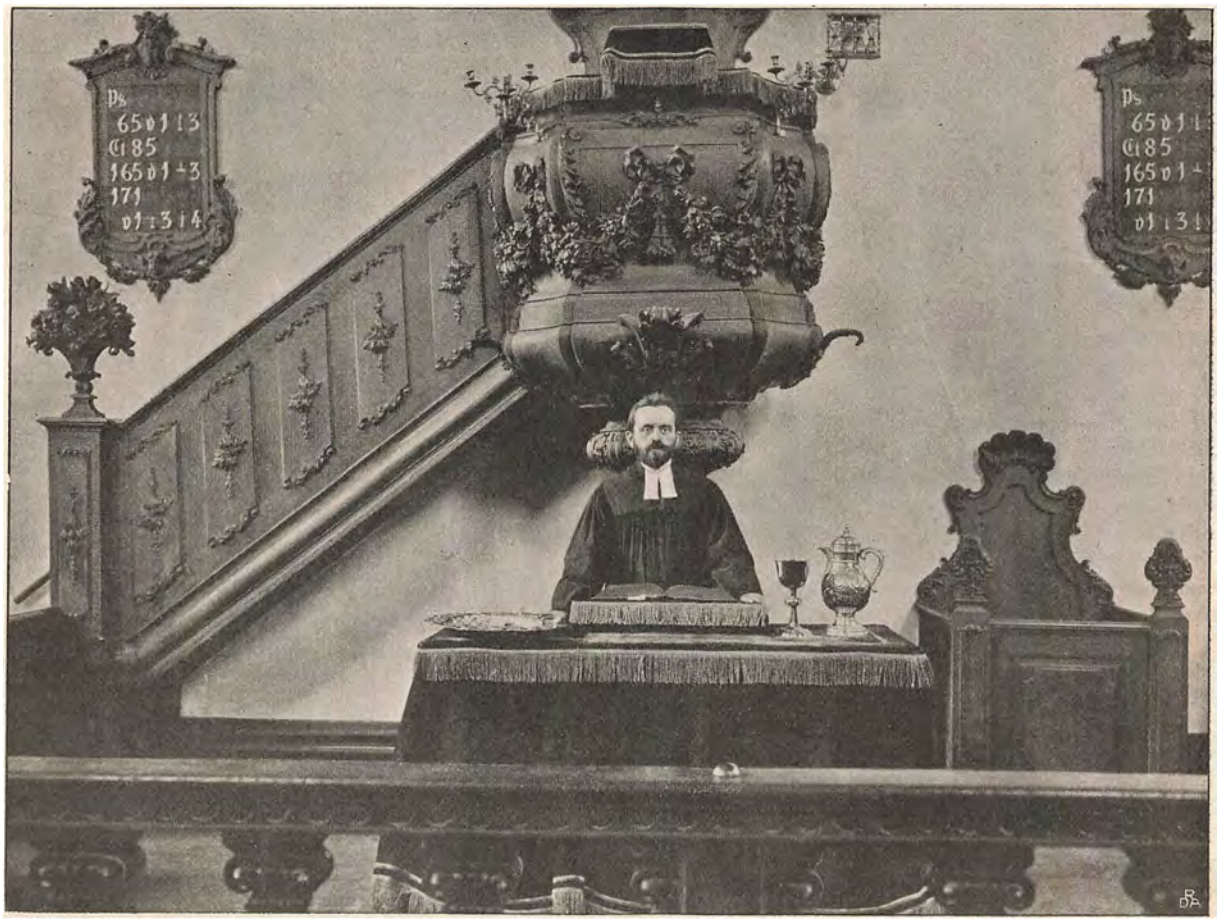

Fig. 136. Interiør fra Reformert Kirke i Gotersgade i Kjøbenhavn. Maj 1901.

opføres særlig uden Forbindelse med Fattighjælpsbestemmelsen, kan der ikke knyttes Fattighjælps Virkning til saadan Hjælps Modtagelse. Der paabødes ikke Skoletvang i selve Grundloven; men det overlodes altsaa til Lovgivningsmagtens nærmere Bestemmelse at ordne Almueskolevæsenets hele Forhold, kun at Fordringen om de ubemidledes Børns frie Adgang dertil skete Fyldest.

I samme Afsnit af Grundloven tilsikres der dernæst Borgerne visse politiske Friheder. Den første er Trykkefrihed. Herom bestemmer Grundloven, at enhver er beretliget til ved Trykken at offentliggøre sine Tanker, dog under Ansvar for Domstolene; Censur og andre forebyggende Forholdsregler kan ingensinde paa ny indføres. Ogsaa denne Paragraf af indskrænkende Bestemmelser. Gennem hele første Halvdel af det 19de Aarhundrede var Forholdene ordnede paa Grundlag af en Forordning af 1799, der nærmere forklarede og bestemte Trykkefrihedens Grænser, og navnlig denne Forordning var det, som, ikke mindst da Frihedsrørelsen begyndte at brede sig, følte som et utaaleligt Baand. Ganske vist paabødes der ikke i Forordningen Censur i al Almindelighed, idet en saadan kun blev paalagt Forfattere, som var kendte skyldige i Overtrædelse af Forordningen, men dels udvidedes Censuren betydelig med Hensyn til Aviser, dels udfordredes der særligt kgl. Privilegium til at være Bogtrykker, og endelig var visse Emner som særlig fredhellige ganske udelukkede fra enhver offentlig Omtale, og overtraadtes Forbudene, var Straf-

fene i det hele særlig haarde. Med Hensyn til Aviser og periodiske Blade bestemtes det i Forordningen, at før de uddeltes, skulde der tilstilles Politimesteren et Eksemplar, og senere udvidedes dette til et foreløbigt Gennemsyn, saaledes at Uddelingen ikke maatte finde Sted, før Politiet tilkendegav, at Gennemsynet havde fundet Sted, eller at der i hvert Fald var gaaet saa lang Tid, at Gennemsynet havde kunnet finde Sted, og saa maatte man jo hellere lade Manuskriptet gennemse inden Trykningen. I det hele skulde man have kgl. Privilegium til at udgive Blade, hvori der meddeltes politiske Nyheder, og et saadant Privilegium gaves ikke, uden at den paagældende underkastede sig Censur.

Det vil heraf ses, hvilken umaadelig Modsætning der er mellem de Forhold, hvorunder Pressen den Gang havde at virke, og de, som nu er de gældende.

I 1849 blev Trykkefriheden altsaa et ved Grundloven tilsikret Gode her i Landet ligesom i andre konstitutionelle Stater, saaledes at enhver Person, der er den danske Statsmagts Herredømme undergivet, har Ret til frit at offentliggøre sine Tanker ved Trykken, og denne Ret kan ikke berøves nogen hverken ad Lovgivnings- eller anden Vej. Imidlertid er der dog sat den Begrænsning for den omtalte Frihed, at den finder Sted under Ansvar for Domstolene (ikke for den udøvende Magt); herved kan alligevel ingen paa Forhaand hindres i Offentliggørelse og Udsendelse af en Publikation, men for saa vidt Indholdet har været retsstridigt, kan han bagefter af Domstolene idømmes Straf og Erstatning, ligesom man paa Forhaand gennem Nedlæggelse af Forbud kan tilvejebringe Betingelserne for Forøgelse af Strafansvaret samt for Skabelsen af et Erstatningsansvar. De nærmere Bestemmelser i saa Henseende skulde træffes af Lovgivningsmagten, og der er intet til Hinder for, at denne paabyder Konfiskation af Skriftet som Straf; men selvfølgelig maa Lovgivningsmagtens Bestemmelser i saa Henseende ikke komme i Strid med andre Bestemmelser i Grundloven. De nærmere Regler om Pressens Brug blev derefter givne i en Lov af 3dje Januar 1851, som væsentlig giver Regler om, hvem Ansvaret for Offentliggørelsen skal paahvile, og som angaar ethvert Skrift, som udleveres fra et Trykkeri her i Landet. Med Hensyn til Ansvaret følger Presseloven den Grundsætning, at Ansvaret kun paalægges en Enkeltmand inden for den Kreds af Personer, som medvirker ved Offentliggørelsen, lige fra Forfatteren til Bogtrykkeren, og for at der altid i det mindste kan være én, overfor hvem Ansvar kan gøres gældende, bestemmer Loven i sin første Paragraf, at paa ethvert Skrift, som udleveres fra et Trykkeri her i Riget, skal Bogtrykkerens Navn tillige med Trykkestedet være anført. Den første i Kredsen af Personer, hvem Ansvaret paahviler, er Forfatteren, naar han har navngivet sig paa Skriftet og derhos enten, da Skriftet udkom, havde fast Bopæl her i Riget eller ved Sagens Anlæg er inden Statens dømmende Myndigheds Omraade. Findes der ingen, hvem Ansvaret kan paalægges som Forfatter, kommer det under samme Vilkaar til at paahvile Udgiveren og dernæst Forlæggeren eller Kommissionshandleren, og hvis nogen af de fastsatte Betingelser mangler for, at en af de nævnte Personer kan drages til Ansvar, paahviler dette Bogtrykkeren. Enhver af de Personer, hvem Ansvaret kan komme til at paahvile, er, for saa vidt han dertil opfordres og ikke selv vil overtage Ansvaret, pligtig til at meddele de fornødne Oplysninger, som godtgør, at Ansvaret paahviler en af de foregaaende. Opfordring herom maa dog ske inden 3 Maaneder, efter at Bekendtgørelse om Skriftets Udgivelse første Gang fremkom. Er flere Forfattere af et Skrift, paahviler Ansvaret hver enkelt for hans Dels Vedkommende. For at Forfatteren kan ifalde Ansvar, maa han have navngivet sig paa Skriftet med sit virkelige Navn, ikke med et antaget eller

Fig. 137. Interiør fra Synagogen i Kjøbenhavn. Maj 1901.

urigtigt Navn; herom maa den efterfølgende, paa hvem Ansvaret derefter gaar over, have forvisset sig, ligesom han maa undersøge, om Forfatterens Navn er anført med fornøden Bemyndigelse, da Ansvaret i modsat Fald ogsaa gaar over paa den næste i Rækken. Hvis den, der har navngivet sig som Forfatter, i Virkeligheden ikke er det, men kun har lagt Navn til for den virkelige Forfatter, vil man dog ikke kunne straffe den virkelige Forfatter. Man har kun at holde sig til den navngivne, og det offentlige er heller ikke berettiget til at anstille Undersøgelse efter den virkelige Forfatter. I Presseloven skelnes der ikke mellem Ansvaret for periodiske Skrifter — Aviser — og andre Skrifter. Men Domstolene har med Hensyn til Aviser statueret, at det er Redaktøren, der bærer Ansvaret fremfor Bogtrykkeren, men dette træder naturligvis først i Kraft, for saa vidt Forfatteren ikke har navngivet sig, eller for saa vidt der i øvrigt ikke er nogen dertil kvalificeret Person, der ved Paategning paa Bladet udtrykkelig har erklæret at ville overtage Ansvaret. Rækkefølgen bliver altsaa: Forfatteren, den ansvarshavende (hvilket jo ofte er, men ikke behøver at være forbundet med Redaktørstillingen, hvorved det altsaa kan ske, at en Person, der aldeles intet har haft med Artiklen at gøre, men kun for Betaling har paataget sig Ansvaret, ifalder Straffen), Udgiveren, Redaktøren og endelig Bogtrykkeren. — Af andre Bestemmelser i Presseloven skal nævnes, at det er Justitsministeriet, som bestemmer, om et Skrift formedelst sit Indhold skal paatales af det offentlige; Beslaglæggelse af et Skrift kan i saa Fald kun finde Sted efter en Undersøgelsesdommers Kendelse. Endvidere skal der af ethvert Skrift paa ikke over 6 Ark samtidig med Udleveringen fra Bogtrykkeriet og senest en Time fra Udleveringens Begyndelse af Bogtrykkeren afleveres et Eksemplar paa Politikamret. I øvrigt kan enhver, der anser sig personlig angreben i en Avis, eller som ønsker at berigtige ham vedkommende Meddelelser i Avisen, i det paagældende Blad uden Betaling fordre optaget Bekendtgørelse om Sagsanlæg i Anledning af Angrebet saavel som om Sagens Udfald eller Henvisning til Berigtigelse andetsteds. En saadan Optagelse skal ske i et af de to første Numre af Avisen, efter at Optagelse bevislig er forlangt.

Som en anden Borgerne ved Grundloven tilsikret politisk Frihed fremtræder Foreningsfriheden. Herom fandtes der ikke før Grundloven nogen bestemt Ordning, og den almindelige Mening var ogsaa, at selv Foreninger af religiøs og politisk Natur kunde stiftes og bestaa uden Regeringens Sanktion, men Regeringen mentes rigtignok saa ogsaa at have Beføjelse til uden speciel Lovgivningshjemmel at kunne forbyde alle saadanne Selskaber, som den ansaa for farlige, selv om der i øvrigt ikke forelaa noget for Domstolene strafbart. Nu bestemmer Grundloven, at Borgerne har Ret til uden foregaaende Tilladelse at indgaa Foreninger i ethvert lovligt Øjemed, og at ingen Forening kan ophæves ved en Regeringsforanstaltning; dog kan Foreninger foreløbig forbydes, men der skal da straks anlægges Sag mod Foreningen til dens Ophævelse. For Krigsmagten gælder disse Bestemmelser dog kun med de Indskrænkninger, som følger af de militære Loves Forskrifter. Hvor vidt en Forenings Øjemed kan siges at være lovligt, hvilket maa gælde saa vel Foreningens Formaal som dens Midler, maa bero paa Lovgivningens almindelige Bestemmelser, der selvfølgelig ikke maa komme i Strid med Bestemmelser i selve Grundloven, f. Eks. Borgernes Ret til at forene sig i Samfund for at dyrke Gud. Regeringen kan ikke skride ind mod en Forening efter sit almindelige Skøn; der maa kunne paavises en Lov, mod hvilken Foreningen strider, og selv saa har Regeringen ingen Beføjelse til endelig at forbyde Foreningen, men kan kun gøre det foreløbig og skal derefter straks ind-

Fig. 138. Interiør fra Metodistkirken i Rigensgade i Kjøbenhavn Maj 1901.

bringe Spørgsmaalet for Domstolene, og det tilkommer da disse at træffe den endelige Besvarelse af Spørgsmaalet. Sker Indbringelsen ikke straks, maa Forbudets Virkning anses for at være bortfaldet. Regeringen har kun én Gang benyttet sin Ret til foreløbig at forbyde en Forening, nemlig da Justitsministeriet i 1873 nedlagde Forbud mod den danske Afdeling af Arbeiderforbundet »Internationale«, hvilket Forbud senere stadfæstedes af Overretten.

Hvad Forsamlingsfriheden angaar, bestod der heller ikke paa dette Punkt i Tiden før Grundloven noget Paabud, hvorefter Borgerne havde at indhente Øvrighedens Tilladelse, inden Forsamlingen afholdtes; ganske vist tiltog Administrationen sig Ret til efter Skøn at paabyde en saadan Tilladelses Indhentelse i et Cirkulære af 1845, hvori bestemtes, at ingen Forsamling, der gik ud paa at drøfte Bondestandens Retsforhold, maatte afholdes uden indhentet Tilladelse fra Politimesteren, hvilken kun maatte meddeles under visse Betingelser; men denne Bestemmelses Berettigelse blev straks stærkt omtvistet og ogsaa hurtigt tilbagekaldt. Nu bestemmer Grundloven udtrykkelig, at Borgerne (Krigsmagten dog kun med de almindelige Indskrænkninger, som følger af de militære Love) har Ret til at samle sig ubevæbnede; offentlige Forsamlinger har Politiet Ret til at overvære; Forsamlinger under aaben Himmel kan forbydes, naar der af dem kan befrygtes Fare for den offentlige Fred. Hertil slutter sig en yderligere Bestemmelse om, at ved Opløb maa den væbnede Magt (d. v. s. det af Politiet tilkaldte Militær), naar den ikke angribes, kun skride ind, efter at Mængden tre Gange i Kongens og Lovens Navn forgæves er opfordret til at adskilles.

Der er altaaa givet Borgerne en grundlovmæssig Ret til at samle sig ubevæbnede. — Om en Forsamling af bevæbnede Borgere er tilladelig, beror paa den almindelige Lovgivnings Forskrifter, hvorfor den ubetinget er forbudt, hvis den finder Sted i ulovligt Øjemed. I øvrigt skelner Grundloven mellem private og offentlige Forsamlinger; om de første er der ikke givet nærmere Regler, og de maa derfor være undergivet samme Regler som andre private Forhold. Politiet har ikke Ret til at overvære dem, end sige ophæve eller forbyde dem, undtagen naar de samme Betingelser foreligger, som ellers maatte hjemle Ret til Indtrængen i Privatlivet. Om Forsamlingen er offentlig eller privat, hvilket som Følge af foranstaaende er af stor Betydning, maa bero paa Reglerne om Adgangen dertil, og her maa det antages, at den Omstændighed, at enhver har Lov at møde mod eller uden Betaling, maa være Kendetegnet paa, at Forsamlingen er offentlig. Har derimod kun særlig indbudte Adgang, eller sker der en særlig Overvejelse blandt Indbyderne, om en eller flere Foreningers Medlemmer eller andre, som ønsker at deltage, skal være adgangsberettigede, maa det være en privat Forsamling. Offentlige Forsamlinger under Tag har Politiet vel Ret til at overvære, men det kan lige saa lidt forud forbyde dem som afbryde Forsamlingens Fortsættelse; derimod skal Politiet, hvis det forlanges af Ordstyreren, være denne behjælpelig med Ordenens Opretholdelse og Fredsforstyrreres Fjernelse. Offentlige Forsamlinger under aaben Himmel kan derimod forbydes af Politiet, naar der i det enkelte Tilfælde kan befrygtes Fare for den offentlige Fred. Spørgsmaalet om, hvor vidt denne Betingelse foreligger, er altsaa overladt til den underordnede Autoritets Afgørelse, dog under Ansvar over for vedkommende overordnede Myndighed. Nogen særlig Anmeldelsespligt til Politiet af offentlige Forsamlinger paahviler ikke Indbyderne, hverken naar de holdes under Tag eller under aaben Himmel. — Det maa i øvrigt anses for Lovgivningsmagtens Sag at træffe de nærmere Bestemmelser om den paagældende Rets Udøvelse. I saa Henseende skal nævnes Helligdagslovens Forbud mod offentlige Møder i Kirketiden, Næringslovens Forbud mod offentlig Dans uden Tilladelse og den ved Epidemiloven hjemlede Ret for Sundhedskommissionerne til at hindre større Forsamlinger under hærgende Smitsoter, hvilke Regler selvfølgelig maa respekteres trods den ved Grundloven hjemlede almindelige Forsamlingsfrihed.

Sluttelig anføres følgende ikke tidligere omtalte Bestemmelser i samme Afsnit af Grundloven. — Medens Værnepligten tidligere kun paahvilede Bondestanden, indførte Grundloven af 1849 almindelig Værnepligt. Ifølge den paagældende Paragraf paahviler det enhver vaabenfør Mand som almindelig Pligt med sin Person at bidrage til Fædrelandets Forsvar efter de nærmere Bestemmelser, som Loven foreskriver. De nærmere Regler er givne i Værnepligtsloven af 6te Marts 1869. — Dernæst er enhver i Lovgivningen til Adel, Titel og Rang knyttet Forret afskaffet. Herved er dog ikke selve Adelskabet saa lidt som Titler og Rang hævet, og Adelskab har endnu sin store Betydning ved den Adgang, det giver til Klostre og lignende Stiftelser. Det blev udtrykkelig fastsat i Grundloven, at intet Len, Stamhus eller Fideikommisgods (d. v. s. et Jordegods — ikke Købstadejendomme eller Kapitaler —, der er baandlagt til stadigt Underhold for en Familie) fremtidig maatte oprettes, og at det ved Lov nærmere skulde ordnes, hvorledes de da bestaaende kunde overgaa til fri Ejendom. En saadan Lov er imidlertid aldrig kommet til at foreligge; men Lovgivningsmagten har altsaa herigennem faaet fri Hænder til at træffe de nærmere Bestemmelser, hvorved de særegne Arvegangsregler til disse Ejendomme forandres eller helt ophæves, saaledes at de overgaar til Besiddernes fri og udelukkende Ejendom, medens den enkelte Besidder nu kun er Bruger og stærkt indskrænket i sin Dispositionsfrihed under Hensyn til de senere adgangsberettigede.

Endelig bestemte Grundloven, at Kommunernes Ret til under Statens Tilsyn selvstændig at styre deres Anliggender skulde blive ordnet ved Lov. I Henhold hertil er der kommet til at foreligge Lovgivningsbestemmelser om Kommunalforfatningen, som vi nu skal gaa over til at behandle.

2. DANMARKS KOMMUNALFORFATNING.

Foruden Staten staar tillige Kommunerne som fremtrædende Led i de enkelte Landes offentligretlige Forhold. Under Kommunerne er henlagt en stor Del Opgaver, der ikke egner sig for egentlig Statsvirksomhed, men som dog bedst og naturligst løses

gennem større Fællesskaber, fordi de daarlig magtes ved det private Initiativ.

Det vilde være forbundet med store Vanskeligheder i Almindelighed at angive, hvilke Opgaver der rettelig bør henlægges til Kommunerne, og Spørgsmaalet er ogsaa besvaret temmelig forskelligt i de enkelte Lande; alene Landenes forskellige Størrelse nødvendiggør, at der maa være store Afvigelser med Hensyn til de Formaal, der henlægges til Statens og til Kommunernes Virksomhedsomraade — hele Danmark er jo f. Eks. ikke større end mangen en Provins i de større Stater. Det vil derfor være ret ugørligt at drage Sammenligninger fra Land til Land, men overalt er det omfattende Opgaver med store finansielle Interesser, som er knyttede til disse tvungne Organisationer af offentligretlig Natur, hvis Plads altsaa er, at de ligger mellem Staten, hvis Overtilsyn de er underkastede, og hvis Myndigheders nærmere Bestemmelse de i Overensstemmelse med Lovgivningen maa adlyde, og de enkelte Individer. Det er navnlig det 19de Aarhundrede, der har set den kommunale Selvstændighed vokse frem og underlægge sig Opgaver af stedse større Rækkevidde, og vort eget Fædreland har ikke staaet tilbage i denne Bevægelse, tværtimod kan det vel nok siges, at det kommunale Selvstyre til alles Tilfredshed efterhaanden har naaet en høj Grad af Udvikling her hjemme.

Allerede i Middelalderens Statsliv fik Købstæderne i Danmark gennem de saakaldte Stadsretter en selvstændig og uafhængig Stilling, men disse Forhold undergik en stor indskrænkende Forandring kort efter Reformationens Tid, da der tilstodes Lensmændene en ubestemt Tilsynsret, ligesom baade Lensmænd og Regering blandede sig i Udnævnelsen af Raadsmedlemmer. I det hele taalte Kongemagten daarligt en selvstændig Magt i Staten ved Siden af sig og benyttede sig af enhver Lejlighed til at lægge Baand paa Selvstændigheden. Ifølge Christian den femtes danske Lov styredes Købstæderne af Borgemestre og Raadmænd i et saadant Antal, som Byens Tarv udkrævede; Kongen udnævnte de paagældende; hvis saadanne ikke fandtes, paahvilede Byens Styrelse Byfogden. Byens Borgere tilkom det kun at vælge Skatteansættere (Takserborgere, indførte ved Christian den fjerdes Købstadlov 1619) og gennemgaa det af Byens Kæmner, der valgtes af Borgemester og Raad, aflagte Regnskab. Stiftsbefalingsmændene — senere Amtmændene — førte Overtilsynet, navnlig med Hensyn til Regnskabsvæsenet, og alle Regnskaber skulde aarlig indsendes til Kongens Rentekammer. I Løbet af det 18de Aarhundrede fik Købstæderne dog gennem deres »eligerede Mænd«, som valgtes af Borgerne under stærk Kontrol fra Øvrighedens Side, igen nogen Indflydelse paa Byens Forhold og Administration; dog blev Fattig- og Skolevæsen endnu holdt helt uden for deres Indflydelse. København var som »fri Rigsstad« i Henhold til de Hovedstaden som Belønning for Borgernes Deltagelse i Forsvaret mod Svenskerne i 1659 tilstaaede Privilegier af 1661 noget friere stillet; dens Anliggender styredes umiddelbart under Centraladministrationen af en kongevalgt Magistrat paa 3 Borgemestre og 6 Raadmænd og med en Overpræsident i Spidsen, hvorhos Byen havde et Kommunalkollegium paa 32 Mænd; Valget af disse sidste foretoges vel af Magistraten, men saaledes at Borgerskabet ved Pladsledighed foreslog to Mænd, hvoraf Magistraten valgte den ene. Halvdelen af de 32 skulde stedse være Haandværkere, og der tilkom Borgerrepræsentanterne at overveje Stadens og Menighedens Bedste og i Særdeleshed varetage Byens økonomiske Interesser; det var saaledes større Rettigheder, der tilkom disse, end Købstædernes udvalgte Borgere, men man var dog meget langt fra vore Dages kommunale Selvstyre. — Paa Landet var der slet ingen Kommunalforfatning; den eneste Bestemmelse i Danske Lov, der hjemlede en vis Selvstændighed, var Reglen om, at de Bøder, der skulde betales ifølge Byens Vedtægt eller for Græsning o. lgn., skulde anvendes til Byens Gærder, Grøfter m. v. og derfor leveres den vederhæftigste Mand i Byen, som skulde aflægge Regnskab for, hvad der indkom, og hvortil Beløbet anvendtes. Men det maa dog ikke tabes af Syne, at naar der skulde være Tale om at gennemføre en vis Selvstændighed, var Forskellen mellem Landbefolkningens hele Kulturtrin og Selvstændighed da og nu langt større end mellem Bybefolkningens den Gang og i vore Dage, og dermed maatte ogsaa Tanken om en vis Selvstyremulighed for Landbefolkningen, selv om den havde foreligget, træde mere i Baggrunden.

Den i det 19de Aarhundrede gennemførte Selvstændighed paa Kommunalvæsenets Omraade er et Barn af den hele Tids Frihedsbevægelse, som afsatte sine Spor tidligere i Kommuneforfatningen end i Statsforfatningen, og som derigennem modnede Landets Borgere til Deltagelse i selve Statens Styrelse. I Almindelighed stiller Forholdet sig jo saaledes, at Folkets Selvstyre lettere lader sig gennemføre i Kommunerne med deres begrænsede Omraade, og hvor Forholdene er langt mere ensartede og betydelig lettere at overse end i Staterne med de store Landomraader og den forskelligartede Virksomhed. Mistilliden til Enevældens bureaukratiske Styrelse og Følelsen af dens manglende Evne til at administrere maatte ogsaa føre til, at man overførte en stor Del tidligere Statsvirksomheder til Kommunerne og ogsaa var tilbøjelig til at lægge de ny fremkommende Virksomheder ind under Kommunerne; da nu Aarhundredets Fremskridt navnlig kendetegnedes ved, at det offentlige paatog sig stedse flere og større Opgaver, er Kommunerne komne til at spille en stadig stigende Rolle, og det gælder for Danmark lige saa fuldt som for andre Lande. Datidens finansielle Teorier støttede ogsaa den decentraliserende Bevægelse; man ønskede at fordele Skatterne ligeligt paa alle Borgere i Forhold til deres Skatteevne, men dette havde sin Vanskelighed at gennemføre paa en retfærdig Maade, naar det gjaldt det store Hele, og førte ofte til Uretfærdigheder ved Fordelingen inden for Landets enkelte Dele, hvorpaa der raadedes Bod ved at henlægge saadanne Udgifter, som havde udpræget lokal Interesse, til de paagældende Egne; paa den anden Side maatte man saa ogsaa lade det være disse mindre Deles egen Sag at tilvejebringe de til Udgifternes Afholdelse nødvendige Indtægter, retfærdig fordelte paa Egnens Skatteydere.

Det var navnlig i Aarhundredets Midte, at Udvidelsen af Kommunernes Virksomhed tog Fart; senere har der for saa vidt fundet en Reaktion

Sted, som man paa flere Omraader er kommen under Vejr med, at der var tildelt Kommunerne større Opgaver, end de kunde magte og navnlig afholde Udgifterne til uden et altfor trykkende Skattepaalæg, ligesom den hele Administration, ikke mindst i større Kommuner, nødvendigvis maatte komme til at fungere med en vis Langsomhed og under lignende bureaukratiske Former som selve Statens. Derved begunstigedes den Tendens, der var til Stede, til atter at lade Staten overtage Gennemførelsen af visse Formaal, som den havde Mulighed for at gøre baade bedst og billigst.

Løbet af det 19de Aarhundrede anføres følgende Data. Paa Landet lagdes de første Spirer til et egentligt Kommunalliv ved de Forordninger, der i Aarhundredets Begyndelse ordnede Fattigvæsenets og Skolevæsenets Forhold, men en egentlig Organisation gennemførtes først ved en Frdn. af 1841, der gav Landdistrikternes Beboere Andel i Kommunernes Bestyrelse ved Indførelsen af Sogneforstanderskaber — svarende til Sogneraadene nu — og Amtsraad, der stod i indbyrdes Forbindelse som underordnede og overordnede. I Købstæderne fik Borgerne ved en Frdn. af 1837 ved deres Repræsentanter en Del Ind-

Fig. 139. Interiør fra den katolske Kirke i Stenosgade i Kjøbenhavn. Maj 1901

Med det foran tagne Forbehold med Hensyn til det kommunale Virksomhedsomraades Forskellighed i de enkelte Kulturstater, finder man dog i Hovedtrækkene en vis Ensartethed; blandt de vigtigste herunder henlagte Opgaver skal nævnes Forsørgelsesvæsen, Skolevæsen og Vejvæsen; dernæst har Kommunerne ogsaa en stor Del lokale Særopgaver, saa som Vandforsyning, Belysningsvæsen, Renovation, Brandvæsen, Brolægning og Kloakvæsen, Kødkontrol m. v., om hvilke det i Almindelighed kan siges, at de udføres bedre og billigere gennem Kommunernes Fællesvirksomhed, end naar de overlades det private Initiativ.

For Danmarks Vedkommende skal til Belysning af Udviklingen af den kommunale Selvstændighed i

flydelse paa Byens Anliggender, især i økonomisk Henseende, og i lignende Retning virkede en Frdn. af 1840 for Hovedstaden. Men om alle disse kommunale Bestyrelser gjaldt det, at der var saare indskrænkende Bestemmelser, baade med Hensyn til, hvem Valgretten tilkom, og med Hensyn til Valgbarheden. Grundloven af 1849 hjemlede imidlertid Kommunerne Ret til efter nærmere Lovbestemmelser selvstændig, under Statens Tilsyn, at styre deres Anliggender, og i Henhold hertil er de senere for Udviklingen af en egentlig kommunal Selvstyre betydningsfulde Love komne til at foreligge. Af Betydning for det hele kommunale Liv er det ogsaa, at der i Straffeloven er sat stræng Straf for dem, som

med Vold eller Trudsel om Vold hindrer eller afbryder kommunale Myndigheders Samlinger, hindrer Medlemmerne i deres Hvervs Udførelse m. v.; endvidere for dem, som anvender Tvang mod Vælgerne under Udøvelsen af deres kommunale Valgret, køber andres eller sælger sin egen Stemme.

Ved Beskrivelsen af Danmarks Kommunalforfatning, saaledes som den er i vore Dage, maa der skelnes mellem Bykommuner og Landkommuner, og inden for de første atter mellem Hovedstaden og de øvrige Købstæder, inden for de sidste mellem Sognekommuner (og de dermed ligestillede Kommuner) samt Amtskommuner.

udnævnt Overpræsident og 4 lønnede Borgemestre (eller hvilket større Antal Kongen efter Kommunalbestyrelsens Forslag maatte bestemme), der vælges af Borgerrepræsentationen paa Livstid, men hvis Valg skal stadfæstes af Kongen, samt lige saa mange ulønnede Raadmænd, som der er Borgemestre, hvilke - uden kgl. Stadfæstelse — vælges af Borgerrepræsentationen paa 6 Aar; Borgemestrene kan afskediges af Borgerrepræsentationen med Kongens Samtykke mod at erholde Pension efter Kommunens Pensionsreglement; uden Kongens Samtykke kan de kun afskediges mod at erholde $^2/_3$ af deres Gage i Pension, naar $^3/_4$ af Borgerrepræsentationens Medlemmer er enige deri.

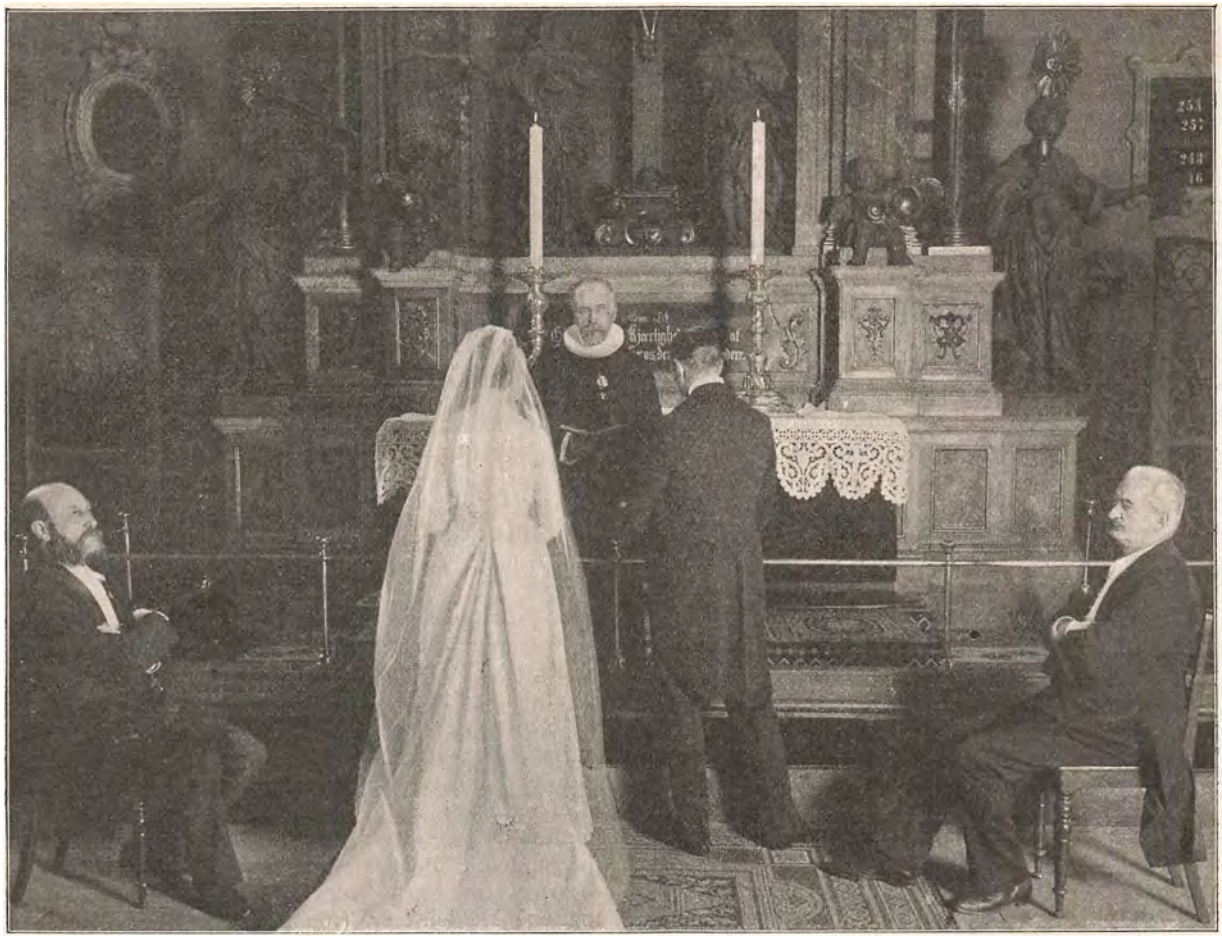

Fig. 140. Bryllup i en dansk Folkekirke.

a. København.

Reglerne om Københavns kommunale Forfatning indeholdes i Lovene af 4de Marts 1857 om Københavns kommunale Anliggender og af 23de December 1865 om Valg af Borgerrepræsentanter, der, i Forbindelse med forskellige Vedtægter, bygger videre paa det i den oven omtalte Forordning af 1ste Jan. 1840 givne Grundlag. I Henhold hertil er Kommunens Styrelse lagt i Hænderne paa den samlede Kommunalbestyrelse, der bestaar af Magistraten og Borgerrepræsentationen.

Magistraten er sammensat af en af Kongen

Magistraten har Bestyrelsen af alle Kommunens Anliggender under sig og udøver den dels i Forening, dels gennem sine enkelte Afdelinger, hvoraf hver forestaas af sin Borgemester. Foruden de enkelte Anliggender, som kun kan finde sin Afgørelse i den samlede Magistrat, skal tillige alle saadanne Forhold forhandles i hele Magistraten, som enten vedrører Kommunen i Almindelighed, saaledes Vedtægten og det aarlige Budget, eller som angaar flere af Kommunens Bestyrelsesgrene, eller som er af særlig indgribende Betydning for dens Forvaltning eller Økonomi.

Det er den kgl. udnævnte Overpræsident,

for hvem speciel juridisk Uddannelse lige saa lidt er foreskrevet som for Borgemestre og Raadmænd, der som Formand for Magistraten fører Forsædet i dennes Møder, og hvis Stemme i Tilfælde af Stemmelighed gør Udslaget. Han er Statsmagtens Repræsentant og øver som saadan det Staten tilkommende Tilsyn med den kommunale Forvaltning, ligesom han fører Tilsyn med samtlige kommunale Embeds- og Bestillingsmænd. Han er berettiget til at overvære Borgerrepræsentationens Forhandlinger og kan, naar han finder, at en Beslutning, tagen enten af Magistraten eller af Borgerrepræsentationen eller af begge i Forening, overskrider den de paagældende tilkommende Myndighed eller i øvrigt er lovstridig eller gaar ud paa at nægte en Kommunen paahvilende Pligt eller vil virke fordærvelig for Kommunen, dersom hans skriftlige Indsigelse i saa Henseende siddes overhørig, midlertidig sætte Beslutningen ud af Kraft, men han skal da snarest mulig indberette Sagen til Indenrigsministeriet, der afgør Spørgsmaalet. I øvrigt varetager Overpræsidenten for Københavns Vedkommende lignende Overøvrighedsforretninger, som uden for Hovedstaden tilkommer Amtmændene. Under Overpræsidenten er saaledes henlagt Sager om Underholdsbidrag, om utilladeligt Samliv mellem Personer af forskelligt Køn, om Dispensationer fra den almindelige Lovgivning, som ikke vedrører kommunale Forhold og Næringsvæsen, Skilsmissesager m. v., Udpantningsapprobationer m. m.; paa den anden Side er det i København ikke Overpræsidenten, saaledes som det er Amtmændene, men Vicepolitidirektøren, der efter Forhørsakternes Fremsendelse bestemmer, hvor vidt der i kriminelle Sager skal rejses offentlig Tiltale mod den sigtede (den saakaldte Aktionsmyndighed), ligesom i øvrigt det store Virksomhedsomraade naturlig maa medføre, at forskellige andre Forretninger, som Amtmændene ellers udfører, i København er overdragne Borgemestrene og de af dem ledede Afdelinger.

Til Forretningernes Besørgelse har Overpræsidenten under sig et Sekretariat; herigennem behandles tillige alle Kommunens almindelige Anliggender, for saa vidt de ikke henhører til en af Magistratens Afdelinger, samt Affattelsen af Kommunens Budget, Regnskabsoversigter, den almindelige Beretning om Kommunens Anliggender, Vedtægtsforandringer m. v., ligesom alle Embedsbesættelser, som ikke er overladt de enkelte Borgemestre, udfærdiges gennem Sekretariatet. Hvad selve Besættelsen af Kommunens Embeder angaar, vælges forskellige Embedsmænd, saasom Stadsingeniøren, Stadsarkitekten, Stadskonduktøren, Skattedirektøren, Skoledirektøren m. fl. af Borgerrepræsentationen efter Indstilling af den samlede Magistrat; i øvrigt udnævnes og afskediges Embedsmændene (Kontorchefer, Fuldmægtige og de dermed ligestillede) af den samlede Magistrat, medens Bestillingsmænd (Assistenter og Skrivere o. lgnd.) og Funktionærer udnævnes og afskediges af den enkelte Borgemester.

Hver af de fire Borgemestre forestaar som Chef en af de fire Afdelinger, hvorunder Københavns Kommuneanliggender behandles, og bestyrer selvstændigt og under eget Ansvar de under hans Afdeling henlagte Sager med en Raadmand som tilforordnet. Den

Myndighed og de Forretninger, der tildeles disse sidste, beror paa en Overenskomst mellem dem og den paagældende Borgemester. For saa vidt der ved denne tildeles Raadmændene bestemte Hverv, som ikke er rent midlertidige, skal Bestemmelserne herom stadfæstes af den samlede Magistrat. Dernæst kan Raadmændene, naar de bemyndiges dertil, foruden i Forligskommissionen, ved Sessionen og i Ligningskommissionen, tillige paa Magistratens Vegne tage Sæde i andre lignende Kommissioner, ligesom de har at deltage i Valgbestyrelserne vedrørende Valg til Borgerrepræsentation og Rigsdag. Forretningernes daglige Udførelse besørges under hver af Afdelingerne af en Del Embeds- og Bestillingsmænd.

Under Magistratens første Afdeling (med et Sekretariat, Legatkontoret og det statistiske Kontor) henhører de almindelige Underøvrighedsforretninger, Næringsvæsen, Udmeldelser af Vurderings-, Syns- og Skønsmænd, Affattelsen af Valglister til Stats- og Kommunevalg, den kommunale Statistik, Beskikkelse af Værger og Kuratorer, Personers Umyndiggørelse, borgerlig Vielse m. v.; endvidere Kirke-, Skole- og Begravelsesvæsenet, almindelig velgørende Stiftelser og Legatvæsenet (bortset fra Fattigvæsenets specielle Stiftelser og Legater), Magistratens Arkiv og Biblioteker og overhovedet alle Sager af mere speciel Natur, som ikke er henlagt til andre af Magistratens Afdelinger.

I Spidsen for Skolevæsenet staar i øvrigt en Skoledirektion, der i Henhold til Lov af 29de December 1857 bestaar af Overpræsidenten, den paagældende Borgemester, en af Stadens Provster eller Sognepræster, som beskikkes til Hvervet af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet; endvidere af Skoledirektøren og de to Viceskoledirektører. Direktionen har sin egen Sekretær, der tillige er Regnskabsfører. Under Skoledirektionen virker dernæst ved hver Kommuneskole en Skolekommission paa 3 Medlemmer: en gejstlig, der er Formand og udnævnes af Kultusministeriet, et af Borgerrepræsentationen og et af Skoledirektionen udvalgt Medlem.

Begravelsesvæsenet er en selvstændig Institution, i økonomisk Henseende sorterende under Kommunalbestyrelsen, i administrativ under Kultusministeriet; i Spidsen derfor staar en Bestyrelseskommission bestaaende af fem Medlemmer, nemlig den paagældende Borgemester (Formand), Hovedstadens to Provster og to af Kommunalbestyrelsen valgte lønnede Medlemmer (for Øjeblikket er kun den ene Plads besat, og vedkommende oppebærer ikke Vederlag). En Direktør for Begravelsesvæsenet forestaar den daglige Forretningsledelse.

Hvad Kirkerne angaar, er den umiddelbare Styrelse hos Kirkeinspektionerne, der bestaar af Sognepræsten, Kirkeværgen og et af Borgerrepræsentationen valgt Medlem. Overbestyrelsen er hos Patronatet for vedkommende Kirke; Patronatsretten er fra gammel Tid henlagt til forskellige Autoriteter (Magistraten, Overpræsident og Biskop, Universitet, Marineministeriet, Københavns Kommandantskab) og i et enkelt Tilfælde til en privat Mand (Gehejmekonferensraad Tietgen for Frederikskirken).

Under anden Afdeling (med et Sekretariat, et Økonomikontor, et Bogholderkontor og et Hovedkassererkontor) hører Bestyrelsen af Kommunens al-

mindelige økonomiske Anliggender, saaledes Beskatnings- og Afgiftsvæsenet — ogsaa den Del af Statsskatterne, som opkræves ved Kommunens Hjælp —, Indkvarteringsvæsen, Embedsmændenes og Bestillingsmændenes Lønninger og Pensioner, Bestyrelsen af Kommunens Kasse- og Regnskabsvæsen samt Formue og Gæld; endvidere Bestyrelsen af Bidstrup Gods, de kommunale Hospitaler, Kvægtorvet, Slagtehusene samt Kommunens andre faste Ejendomme, der ikke vedkommer de andre Afdelingers specielle Brancher.

Magistratens tredje Afdeling (med to Sekretariater, et Bogholder- og et Kassererkontor) har hele Forsørgelsesvæsenet med dets to Hovedgrene: Fattigvæsenet (med dets Legater, Kapitaler og Stiftelser, hvoriblandt almindeligt Hospital, Ladegaarden og Johannesstiftelsen) og Alderdomsforsørgelsen med Alderdomshjem under sig.

Endelig forestaar Magistratens fjerde Afdeling (med et Sekretariat) samtlige tekniske Anliggender, saasom Belysningsvæsen (Gas- og Elektricitetsværker), Vandvæsen, Brandvæsen, Brolægnings-, Vej- og Bygningsvæsen. — Overbestyrelsen af det hele Bygningsvæsen i Byen er hos Bygningskommissionen, der foruden af Borgemesteren (Formand) bestaar af Stadsbygmesteren, Stadslægen, Branddirektøren, et af Justitsministeriet og et af Kommunalbestyrelsen udnævnt Medlem. Under Bygningskommissionen sorterer 7 Bygningsinspektører med hver sit Distrikt. — Endvidere hører under fjerde Afdeling den offentlige Renlighed (Dag- og Natrenovation), Justervæsen og den offentlige Vejning og Maaling samt Sundhedsplejen. I Henhold til Sundhedsvedtægten er der nedsat en Sundhedskommission, der er udstyret med selvstændig Myndighed, og som bestaar af Politidirektøren, den paagældende Borgemester og Stadslægen samt to af Borgerrepræsentationens Medlemmer. Under Sundhedskommissionen sorterer 6 Kredslæger og 1 Veterinærlæge; Byens 12 hygiejniske Kvarterer er fordelt mellem Kredslægerne.

Borgerrepræsentationen har i Forening med Magistraten den besluttende Myndighed i Kommunens Anliggender. Den bestaar (den 1ste Januar 1901) af 40 ulønnede Medlemmer, hvoraf 36 fra det gamle København, 2 fra det pr. 1ste Januar 1901 indlemmede Brøndshøj Distrikt og 2 fra det paa samme Tidspunkt indlemmede Valby Distrikt, hvortil yderligere ved Sundbyernes Indlemmelse fra 1ste Januar 1902 vil komme 2 Medlemmer.

Med Hensyn til Valget af de 36 Medlemmer fra det gamle København gælder følgende Regler. Hvert Aar vælges 6 Borgerrepræsentanter, hvis Funktionstid gælder for 6 Aar, og som kan genvælges. Valgret til Borgerrepræsentationen har enhver mandlig Beboer af Staden, der er 25 Aar gammel, har Indfødsret, ikke ved Dom er funden skyldig i en i den offentlige Mening vanærende Handling, naar han da ikke senere har faaet Æresoprejsning, ikke har nydt urefunderet Fattigunderstøttelse, ikke staar i privat Tjenesteforhold (med mindre han har egen Husstand), ikke er ude af Raadighed over sit Bo — altsaa omtrent de samme Betingelser som for at have Valgret til Folketinget, kun at Aldersgrænsen her er 25 Aar (ligesom for at være valgbar til Rigsdagen), men ved Folketingsvalgretten 30 Aar; men derhos udkræves yderligere, at den paagældende ved den sidste Skatteansættelse har været ansat til at svare Indkomstskat til Kommunen af en Skatteindtægt af 400 Kr., svarende til en aarlig Indtægt af 1000 Kr. I 1900 var det samlede Antal Borgerrepræsentantvælgere 41,000, hvoraf over Tredjedelen (36 pCt.) tilhørte Arbejderstanden; denne Tredjedel betalte ca. 8 pCt. af Indkomstskatten. Valgbar til Borgerrepræsentationen er enhver, der har Valgret med Undtagelse af Medlemmer af Magistraten samt Politi- og Vicepolitidirektøren.

Hvad Valgene i de indlemmede tre Distrikter angaar, gælder lignende Regler som ved Valgene til Sogneraadene paa Landet; af de to Medlemmer i hvert af Distrikterne vælges det ene af samtlige Beboere, som er valgbare til Folketinget (altsaa over 25 Aar), naar de i det sidste Kalenderaar har udredet Bidrag — i Penge, Naturalier eller Arbejde — til Kommunen, det andet af den Femtedel af Distriktets foran nævnte valgberettigede Beboere, som i det foregaaende Kalenderaar har udredet de højeste Bidrag af Kommuneafgifterne. Valget gælder for 6 Aar. Valgbar er enhver, der kan vælges til Folketinget, naar han, paa den Tid Valget foregaar, har boet i Distriktet i ét Aar. I Henhold til Indlemmelseslovene er der dernæst for hvert af de paagældende Distrikter nedsat et Udvalg, som, foruden af de to Borgerrepræsentanter, bestaar af to andre Medlemmer for hvert Distrikt, valgt paa samme Maade som Borgerrepræsentanterne, hvilket Udvalg i Forbindelse med vedkommende Borgemester eller Raadmand som Formand varetager de af de paagældende Distrikters Sogneraad hidtil varetagne Forretninger, som i Henhold til Lovene (Valgene f. Eks.) eller ifølge en af Indenrigsministeriet stadfæstet Vedtægt henlægges under det.

Paa Magistratens Foranstaltning føres der Valglister over de valgberettigede; disse føres i det gamle København (om Valglister, Valgmaade m. v. i de ny indlemmede Distrikter henvises til, hvad der senere vil blive meddelt under Behandlingen af Sogneraad, med hvilke de er ligestillede i saa Henseende) for hver af Stadens Folketingskredse. Listerne affattes én Gang hvert Aar, hvilket sker ved, at det foregaaende Aars Lister berigtiges og fuldstændiggøres; dette finder Sted kort efter Nytaar og senest inden Februar Maaneds Udgang. I Tvivlstilfælde afgør et af den samlede Kommunalbestyrelse nedsat Udvalg paa 5 Medlemmer (2 udnævnt af og blandt Magistratens Medlemmer, 3 af og blandt Borgerrepræsentationens, under Forsæde af det ældste Magistratsmedlem) de rejste Spørgsmaal. Ligesom Rigsdagsvalglisterne skal ogsaa disse Lister fremligge til almindeligt Eftersyn, hvilket finder Sted i den første Uge i Marts. Klager over at være udeladt af Listen eller over en uberettigets Medtagelse derpaa skal indgives inden 3 Dage efter Fremlæggelsesfristens Udløb, og de paakendes af det ovennævnte Udvalg i et offentligt Møde, som afholdes i Løbet af 8 Dage, hvis Sagen da ikke allerede har fundet sin Afgørelse forinden. Er man ikke tilfreds med Kendelsen, kan man indbringe Spørgsmaalet for Domstolene, hvor Sagen ligesom ved lignende Tilfælde med Hensyn til Rigsdagsvalglisterne behandles hurtigt (gæsteretsvis) og med Fritagelse for Stempel m. v. Gaar Dommen ud paa, at den paagældende er valgberettiget, skal han optages paa Listen. Valgbestyrelsen bestaar af 3 Medlemmer for hver Kreds, udnævnt af Kom-

munalbestyrelsen, den ene af sammes Midte, de to andre blandt Kredsens Vælgere; den vælger selv sin Formand.

Selve Valget foretages i sidste Halvdel af Marts Maaned og foregaar paa noget lignende Maade, som ovenfor er beskrevet med Hensyn til Folketingsvalgene. Vælgerne henvender sig efterhaanden til Valglisteføreren, der afkrydser Vælgerne paa Listen, efterhaanden som de møder, hvorefter en anden af de Valgbestyrelsen tilforordnede optegner de stemmende Vælgeres Navn og Løbenummer. Vælgeren overleverer derpaa sin Stemmeseddel, hvorpaa kan anføres saa mange valgbares Navne, som der skal vælges Repræsentanter — ikke flere, men nok færre — til Formanden, der nedlægger Sedlen i den dertil bestemte Kasse; Stemmesedlen behøver ikke at underskrives, men er ikke ugyldig, hvis den er underskrevet, saaledes som ved Rigsdagsvalg. Vælgeren kan stemme paa enhver valgbar i Kommunen, uden Hensyn til om den paagældende bor i Vælgerens Valgkreds eller ej. Valghandlingen varer fra 10 til 1 Formiddag og fra 5 til 8 Eftermiddag og vedvarer saa længe, som der er Vælgere, der ønsker at stemme. Naar der ikke er flere, afsluttes Afstemningen, og Optællingen foretages, hvis Resultat meddeles det ovennævnte Femmandsudvalg, som efter stedfunden Sammentælling fra alle Kredse proklamerer dem, der har faaet flest Stemmer, som Borgerrepræsentanter (ved lige Stemmer finder Lodtrækning Sted) i det Antal, hvori nye Repræsentanter skal vælges. Valget foretages altsaa efter Flertalsvalg, hvorved enhver nok saa stor Minoritet af de stemmende Vælgere er udelukket fra at faa nogen Kandidat valgt. Forslag om Indførelse af Forholdstalsvalgmaaden har forøvrigt gennem privat Initiativ været forelagt Rigsdagen i de sidste Rigsdagssamlinger samtidig med Forslag om Udvidelse af de valgberettigedes Antal. Ved Valget i Marts 1901 var Antallet af Vælgere 41.611, hvoraf c. 26.000 afgav Stemme.

Klager over Valget indgives til Borgerrepræsentationens Formand; de bringes derefter til Forhandling i Borgerrepræsentationen, som tager endelig Beslutning angaaende Klagerne, hvorefter Resultatet meddeles Magistraten; tiltræder denne Beslutningen, er den gyldig, i modsat Fald er Magistraten berettiget til at indstille Sagen til Indenrigsministeriets Afgørelse. Suppleringsvalg i Aarets Løb finder ikke Sted, med mindre det samlede Antal Repræsentanter gaar ned under 30; ej heller finder nyt Valg Sted, hvis nogen af de valgte fritages for at modtage Valg, med mindre Repræsentanternes Antal gaar ned under 33.

Enhver valgbar er pligtig til at modtage Valg; dog kan følgende fordre Fritagelse: 1) Kongehusets Medlemmer, 2) Ministre og Departementschefer, 3) Dommere, 4) Militærpersoner i aktiv Tjeneste, 5) Mænd over 60 Aar; ligeledes kan de, der har været Borgerrepræsentanter i mindst 3 Aar, forlange Fritagelse i saa mange Aar efter deres Fratrædelse, som de har haft Sæde i Raadet.

Den valgte har at afgive skriftlig Erklæring om med samvittighedsfuld Troskab at iagttage de ham paahvilende Pligter. Kommer den valgte i Løbet af Funktionstiden i det Tilfælde, at han mangler Valgrets- eller Valgbarhedsbetingelser, ophører hans Ret til at være Borgerrepræsentant; for saa vidt hans Skatteindtægt gaar ned under 1000 Kr., kan han dog vedblive indtil Valgtidens Udløb. Naar en Borgerrepræsentant sættes under Tiltale for en i den offentlige Mening vanærende Handling, er han berettiget til at fordre Fritagelse enten for hele Resten af Valgtiden eller indtil endelig Dom er falden; Kommunalbestyrelsen kan fordre, at han viger sit Sæde, indtil endelig Dom i Sagen er falden. Pligtforsømmelse kan ogsaa medføre Fortabelse af Sæde i Borgerrepræsentationen. — Spørgsmaal om Repræsentantstillingens Ophør kan fremsættes af den paagældende selv og i saadanne Tilfælde, hvor det ikke er overladt til hans eget Forgodtbefindende, af Overpræsidenten, af Magistraten og af de andre Borgerrepræsentanter.

Fig. 141. Det gamle Raadhus i København.

Af Forretningsordenens Bestemmelser skal fremhæves, at Borgerrepræsentanterne tager Plads i Raadet efter det Tidspunkt, paa hvilket de sidste Gang er valgte, saaledes at de, der har fungeret længst, faar Plads øverst; dog indtager Medlemmer, der vælges i Stedet for en udtraadt Repræsentant, disses Plads. Forsamlingen vælger selv sin Formand og Næstformand, hvilket finder Sted en Gang aarlig i det første Møde efter Borgerrepræsentantvalgene. Der afholdes Møde, saa ofte Formanden

finder, at der er Anledning dertil, eller naar 9 Medlemmer skriftlig forlanger et Møde i opgivet Øjemed. Møderne afholdes ordentligvis Mandag Aften; Mødets Dagsorden fastsættes af Formanden og tilstilles Medlemmerne senest Fredag før Mødet. Forsamlingen kan ikke fatte Beslutning, med mindre Halvdelen af Medlemmerne er til Stede. Formanden leder Forhandlingerne og Afstemningen og bestemmer alt til god Ordens Vedligeholdelse hørende; han bestemmer Talernes Rækkefølge og kan under Forhandlingerne meddele de fornødne faktiske Oplysninger, men ønsker han i øvrigt at udtale sig om en Sag, maa han vige sit Formandssæde. Han ekspederer Forsamlingens Beslutninger ved Hjælp af Borgerrepræsentationens Sekretær, ligesom han sørger for hele den daglige Forretningsgang, anviser de ved Repræsentationen forvoldte Udgifter m. v. Der føres Protokol over Forhandlingerne, i hvilken Medlemmerne har Ret til at faa deres Afstemning indført. I øvrigt gives der en stenografisk Beretning om Forhandlingerne og deres Udfald. Det staar ethvert Medlem frit for at indbringe en Sag til Forhandling, naar han derom indgiver skriftlig Begæring, og ligeledes at stille Forespørgsler til Magistraten. Hvad Sagernes Behandling angaar, kan ethvert Medlem paa Forhaand foreslaa en Sag afvist eller under Forhandlingen foreslaa, at denne ikke fortsættes, men at man gaar over til næste Sag paa Dagsordenen. Forslag, der kommer fra Magistraten, skal dog altid afgøres ved Afstemning. Naar intet andet er bestemt, undergives Sagerne kun én Behandling, men dels er det udtrykkelig fastsat, at visse Sager — Budgetsager — skal undergives to Behandlinger, dels kan Forsamlingen om enhver Sag vedtage at undergive den to Behandlinger; om Overgang til anden Behandling finder Afstemning kun Sted paa Forlangende af et Medlem. Simpel Stemmeflerhed gør Udslaget; dog udfordres absolut Stemmeflerhed ved Valg af Formand, Næstformand, Borgemestre, Raadmænd, Forsamlingens Funktionærer samt ved Valg til Hverv uden for Forsamlingen, med Hensyn til hvilke denne har Ret til at vælge eller deltage i Valget; opnaas absolut Stemmeflerhed ikke ved første Afstemning, foretages nyt frit Valg; opnaas ej heller da absolut Flertal, foretages bundet Valg blandt dobbelt saa mange af dem, der havde de fleste Stemmer, som der skal vælges Personer; staar Stemmerne her lige, gør Formandens Stemme Udslaget.

Forsamlingen kan henvise Sager til Behandling i Udvalg, som selv vælger Formand og Ordfører og afgiver skriftlig Betænkning. Hvert Aar straks efter Repræsentationens Fornyelse vælges følgende faste Udvalg: et staaende Udvalg, der navnlig har med økonomiske Forhold at gøre, og som bestaar af Formanden og 6 Borgerrepræsentanter, og et Udvalg paa 3 Medlemmer til at behandle Sager om Æresoprejsning. Borgerrepræsentationens Møder er offentlige: dog undtages fra offentlig Behandling Embedsbesættelser og i det hele Sager, hvor personlige Forhold kommer under Overvejelse, Køb og Salg af faste Ejendomme og lgnd. samt Sager, som hører under Domstolene, ligesom det ved andre Sager paa Forslag af Formanden eller 6 Medlemmer kan vedtages, at offentlig Forhandling ikke skal finde Sted. — Foruden en Sekretær (valgt med 3 Maaneders Opsigelse) og en Referent sorterer Revisorerne af Stadens Regnskaber under Borgerrepræsentationen; Revisionen bestaar af en Formand og 3 Revisorer; de er lønnede og vælges paa 4 Aar og har at revidere Stadens Regnskaber og forsyne dem med de fornødne Vedtegninger, hvorefter Forsamlingen selv deciderer over Regnskaberne.

Fig. 142. Det nye Raadhus i København.

Af de foran anførte Bestemmelser vedrørende Københavns Kommunalforfatning vil det ses, at vi her har et gennemført Tokammersystem med Magistrat og Borgerrepræsentation som de to Kamre, hvem den besluttende Myndighed i alle Kommunens Anliggender tilkommer. Det paahviler Magistraten aarlig at forelægge et Budget for det kommende Aars

Udgifter eller søge saadanne bevilgede ved Tillægs- eller Efterbevillinger m. v.; ingen Udgift kan afholdes uden Borgerrepræsentationens Samtykke, men foreligger saadant Samtykke, udkræves i øvrigt ikke højere Stadfæstelse. Kun i Tilfælde, hvor det drejer sig om Afhændelse af Ejendomme, Forbrug af Stadens Formue, Optagelse af Laan eller Erhvervelse af faste Ejendomme, udkræves der, foruden Borgerrepræsentationens Samtykke, tillige Indenrigsministeriets Tilslutning. Saadan Tilslutning udkræves ligeledes til Foretagelsen af Forandringer i den af Indenrigsministeriet stadfæstede Vedtægt for Styrelsen af Stadens Anliggender, ved hvilken hovedsagentlig er truffet Bestemmelse angaaende Antallet af Kommunens Embeds- og Bestillingsmænd samt disses Ansættelse, Lønning, Afskedigelse og Pensionering.

Borgerrepræsentationen kan i øvrigt forlange Oplysninger af Magistraten og fatte Beslutning om alle Sager, der vedrører Kommunens Tarv. Samvirken gennem en Fællesinstitution mellem de to Faktorer er forøvrigt forudsat dels i Frdn. af 1840, der om Sagers Behandling i Fællesudvalg udtaler, at hvis enten Magistraten eller Borgerrepræsentanterne ønsker at en eller anden Sag, som hører under den fælles Virkekreds, først gøres til Genstand for en mundtlig Konference mellem nogle af begge Autoriteter dertil udnævnte Medlemmer, bør en saadan mundtlig Konference finde Sted, dels ved Bestemmelsen om, at det af Borgerrepræsentationen nedsatte staaende Udvalg i Forening med Magistraten kan tage Beslutning om mindre Afvigelser fra Budget og Tillægsbevilling. I saadanne Tilfælde, hvor de to Afdelinger fatter forskellige Beslutninger om den samme Sag, og der trods gentagen Behandling ikke er opnaaet Enighed, kan Borgerrepræsentationen indbringe Beslutningen for Indenrigsministeriet, og tiltræder dette Beslutningen, er den gyldig.

Fig. 143. Odense Raadhus.

Medens Havnevæsenet i Almindelighed — bortset fra Statshavnene i Helsingør, Frederikshavn og Esbjerg samt paa Kristiansø — maa betragtes som en kommunal Sag, hvis Interesser varetages gennem de kommunale Myndigheder, dog saaledes at Havnene har deres eget Finansvæsen, der ikke maa sammenblandes med Kommunens almindelige, indtager Københavns Havn en Særstilling som en selvstændig Institution med egen Bestyrelse, der dog ikke omfatter Orlogshavnen, som er Statshavn. Havnens Bestyrelse bestaar af et Havneraad og en Havneforvaltning. I Havneraadet er Københavns Overpræsident Formand, og i øvrigt bestaar det af 12 Medlemmer, hvoraf 2 udnævnes af Kongen paa 6 Aar, 6 vælges, ligeledes for 6 Aar, af Borgerrepræsentationen, samt 2 vælges af Folketinget og 2 af Landstinget, sidstnævnte 4 Medlemmer for 3 Aar. Raadets Myndighed er raadgivende med Hensyn til de Sager, der forelægges det til Erklæring af Ministeriet f. Eks. om Forvaltning, Foretagelse af Arbejder, Budget osv., og det kan ogsaa ved eget Initiativ indgive Andragende om ethvert Havneanliggende, men Afgørelsen ligger i det paagældende Ministeriums (f. T. Ministeriet for offentlige Arbejders) Haand, og uden Ministerens Approbation kan ingen Udgift afholdes. Havneforvaltningen føres af en af Ministeriet efter Havneraadets Forslag udnævnt Havnekaptajn med de ham underlagte Embedsmænd; han deltager i Havneraadets Forhandlinger og bestyrer alle Havnens Anliggender i Overensstemmelse med Lovene og Budgettet.

Endelig skal til Slutning gøres opmærksom paa, at medens man i de øvrige Købstæder har særlige umiddelbare Valg til Ligningskommissionerne, der ansætter Skatteyderne til Formue- og Lejlighedsskat, er Fremgangsmaaden en anden i København. Her bestaar Ligningskommissionen af Borgemesteren og Raadmanden for Magistratens anden Afdeling, henholdsvis som Formand og Viceformand, samt af saa mange af Borgerrepræsentationen inden for dens egen Midte valgte Medlemmer, som Indenrigsministeren efter Kommunalbestyrelsens Indstilling bestemmer. Med Hensyn til Ansættelsen til Indkomstskat deles Byen i Distrikter (f. T. 30), og for hvert saadant Distrikt udnævner Borgerrepræsentationen blandt Distriktets Beboere 4 Ligningsmænd paa 4 Aar; ingen kan undslaa sig for dette Hverv, med mindre han er 60 Aar eller anfører en Fritagelsesgrund, som Borgerrepræsentationen finder antagelig. Ligningsmændene kan genvælges, men har de fungeret 4 Aar, 8 Aar m. v., kan de forlange at være fri for de næste 4, 8 Aar osv. De 4 Ligningsmænd sammentræder under Forsæde af et af Ligningskommissionens Medlemmer og foretager Skatteansættelsen; Indsigelser mod denne indgives til selve Ligningskommissionen, inden for hvilken Sagerne afgøres ved Stemmeflerhed; ved Stemmelighed gør Formandens Stemme Udslaget. Kendelsen meddeles den paagældende, der inden 14 Dage har Ret til at indgive Klage over Kendelsen til Overligningskommissionen. Denne bestaar af 3 af Kongen for 3 Aar udnævnte Mænd, der, forinden de

tiltræder Hvervet, maa aflægge edelig Forsikring om ubrødelig Taushed med Hensyn til de dem forelagte Oplysninger.

b. Købstæderne.

Reglerne om den kommunale Forfatning i Landets 71 Købstadkommuner indeholdes i Loven af 26de Maj 1868 om Købstadkommunernes Styrelse m. v. I Henhold hertil styres Købstadkommunens Anliggender af et Byraad.

Byraadet bestaar af 7—19 af Borgerne valgte Medlemmer og af en af Kongen beskikket Borgemester som Formand, idet dog Loven indeholder en udtrykkelig Bestemmelse om, at dette sidste Forhold kun skal vedblive, indtil en almindelig Omordning af Rets- og Administrationsforholdene har fundet Sted. Det er ved Lønningslov for Retsbetjente paalagt enhver af disse, der har Bopæl i en Købstad, at modtage Beskikkelse som Borgemester; i Henhold hertil har Regeringen hidtil altid — bortset dog fra de nedenfor angivne 6 Købstæder, hvor særlige Borgemesterembeder findes — beskikket en af Købstadens Retsbetjente, og blandt disse uden Undtagelse Byfogden, til Borgemester i vedkommende Købstad. Nødvendigt er dette imidlertid ikke, ja det udkræves end ikke, at Borgemesteren skal være i Besiddelse af juridisk Uddannelse; i Allinge-Sandvig og Aakirkeby Kommuner er der saaledes beskikket særlige Borgemestre, hvad der har været nødvendigt paa Grund af, at der i vedkommende Retskredse ligger flere Købstæder, og Kredsenes Retsbetjente ikke har Bopæl i de nævnte Købstæder, men derimod henholdsvis i Hasle og i Neksø. I 6 Byer (Helsingør, Odense, Aarhus, Randers, Aalborg og Esbjerg) er der dog ansat særlige Borgemestre, som da tillige er Auktionsdirektører, ligesom de i Forbindelse med Byfogden i vedkommende By udgør Skifteretten. Det er Borgemesteren, hvem Udførelsen af Byraadets Beslutninger og den øvrige udøvende Myndighed i Kommunens Anliggender almindeligvis paahviler. Dog har Byraadene en — for Tiden i øvrigt ikke benyttet — Ret til af deres egen Midte at udvælge én eller flere Mænd, der som borgerlige Raadmænd og uden Vederlag kan tage Del i den udøvende Virksomhed i Kommunens Anliggender, saa længe de har Sæde i Byraadet, dog ikke udover 8 Aar, i Overensstemmelse med Vedtægten i den paagældende Kommune. I sidstnævnte kan det ogsaa fastsættes, at den umiddelbare Forvaltning af enkelte Grene af de kommunale Anliggender kan overdrages til et staaende Udvalg. Hvis det i Vedtægten er bestemt, at Havnevæsenets Forvaltning overdrages et særligt Udvalg paa Byraadets Vegne, hvilket almindeligvis er Tilfældet, kan Byraadet beskikke enkelte ulønnede Mænd uden for sin egen Midte til Medlemmer af Udvalget, for saa vidt disse da er villige dertil. De enkelte Byraadsmedlemmer kan tillige beskikkes til at udføre visse særlige kommunale Hverv, og de er pligtige til at overtage disse; paalægger Byraadet Folk uden for Byraadet slige Hverv, kan disse vægre sig ved at modtage det paagældende Valg.

Hvad Valgene til Byraadet angaar, deles Antallet af Medlemmer, som altid skal være ulige, i to Dele, af hvilke den ene Del er 1 større end den anden. Til den større Del er samtlige de af Kommunens Indbyggere valgberettigede, som er valgbare til Folketinget (altsaa 25aarige uberygtede Mænd, som har Indfødsret, med mindre de staar i privat Tjenesteforhold, nyder eller har nydt Fattighjælp, som ikke er tilbagebetalt, er ude af Raadighed over deres Bo, jfr. foran), naar de i det forud for Valget gaaende Kalenderaar har været bosatte i og svaret direkte Skat til Kommunen. Den mindre Del vælges af den Femtedel af Kommunens valgberettigede, som i det forud for Valget gaaende Kalenderaar har udredet det største direkte Skattebeløb til Kommunen, for saa vidt denne Femtedel tilsammen har svaret i det mindste $^2/_3$ af Kommunens samtlige Skatter; i modsat Fald maa der medtages som højestbeskattede af de øvrige $^4/_5$ saa mange, at Skattebeløbet naas. Dette sidste sker i Almindelighed (i 1896 var der kun 5 Byer, hvor man kunde lade være med at medtage mere end den paagældende Femtedel), og det er langt hyppigere, at de højestbeskattede Vælgere udgør $^1/_3$ end $^1/_5$ af Vælgerantallet, og i Almindelighed maa der medtages des flere, jo mindre Byen er (gsntl. maatte man da for at høre til den højestbeskattede Femtedel svare 84 Kr. i Skat, men for at høre til den højestbeskattede Vælgerklasse var 56 Kr. gsntl. i Skat tilstrækkeligt).

Fig. 144. Randers Raadhus.

Valgbar til Byraadet er enhver, der er valgberettiget til den større Del af Byraadsmedlemmerne, saaledes at de højestbeskattede altsaa ikke er bundne til at vælge en Mand af den højestbeskattede Klasse, men lige saa godt kan vælge en Mand af den almindelige Vælgerklasse. Beslægtede i op- og nedstigende Linie maa ikke paa samme Tid være Byraadsmedlemmer.

Byraadsvalgene foregaar i de første Dage efter Nytaar og gælder for 6 Aar; dog holdes der Valg hvert tredje Aar, idet Ordningen er saaledes, at ikke alle Byraadsmedlemmerne gaa af paa én Gang; man bevarer derved Kontinuiteten. Sidste Gang der holdtes almindelige Valg, var ved Nytaarstid 1900, og i 1903 forestaar Valg af den højestbeskattede Del af Byraadenes Medlemmer. Valgbestyrelsen bestaar af Raadets Formand og to af Byraadet valgte Byraadsmedlemmer. Paa Grundlag af Skattelisterne for det forud

Fig. 145. Københavns Borgerrepræsentation. April 1901.

for Valget gaaende Aar udarbejdes Valglister, der skal fremligge til offentligt Eftersyn 14 Dage før Valgdagen. Klager maa indsendes til Valgbestyrelsen senest 3 Dage før Valgdagen, for at Sagen efter nærmere Undersøgelse kan finde sin Afgørelse inden Valget. Valget foregaar paa et offentligt Sted efter nærmere Bekendtgørelse og foretages paa lignende Maade som ved Kommunalvalgene i København, idet Vælgerne maa møde personlig og aflevere en Stemmeseddel, indeholdende Navnene paa saa mange Mænd, som Valget gælder, ikke flere, da Stemmesedlen i saa Fald er ugyldig, men nok færre. Naar der ikke er flere, der ønsker at stemme, afsluttes Valgrum som det, hvori han har været Medlem af Raadet. Kendes den paagældendes Vægring gyldig, eller erklæres et Valg ugyldigt, foretages nyt Valg snarest muligt.

Hvis et Byraadsmedlem ønsker at udtræde af Forsamlingen i Løbet af den Tid, for hvilken han er valgt, er det Byraadet, som afgør, hvor vidt Begæringen kan tages til Følge. Det paahviler ligeledes Byraadet at tage Bestemmelse om, hvor vidt et Medlem skal udtræde eller midlertidig udelukkes, fordi han ikke længere fyldestgør Valgbarhedsbetingelserne; men udelukkes den paagældende mod sin Vilje, kan han indanke Sagen for Indenrigsministeren, hvis Be-

Fig. 146. Borgerlig Vielse i København.

handlingen, som dog mindst skal have varet i 2 Timer. Derefter optælles Stemmerne, og Valget afgøres ved almindeligt Flertalsvalg. Klager over Uregelmæssigheder ved Valghandlingen indgives inden 8 Dage skriftlig til Byraadet, der afgør Sagen efter at have indhentet Valgbestyrelsens Erklæring. Byraadets Kendelse kan indankes for Indenrigsministeriet. Enhver valgbar er pligtig at modtage Valg, med mindre han er 60 Aar eller ifølge Helbredstilstand, Forretninger eller dsl. har skellig Grund til at ønske sig fritagen, hvilket Valgbestyrelsen eller eventuelt Byraadet afgør. Den, som i mindst 3 Aar uafbrudt har været Byraadsmedlem, er ikke pligtig til at modtage Valg før efter Forløbet af et lige saa langt Tidsstemmelse i saa Fald er afgørende. Efter Udtrædelsen foretages nyt Valg, hvis da ikke Byraadet enstemmig vedtager, at Besættelsen af den ledige Plads kan udsættes til det næste ordinære Valg. Afgaar mere end ét Medlem, skal der foretages nyt Valg efter berigtigede Valglister.

Byraadets Forhandlinger ledes af Borgemesteren, som tillige paaser, at Beslutningerne blive rigtig indførte i den over Forhandlingerne førte Protokol. For at Byraadet kan tage gyldige Beslutninger, maa foruden Borgemesteren mindst Halvdelen af Medlemmerne være til Stede. Beslutning tages efter Stemmeflerhed; afgives lige mange Stemmer for og imod, er Sagen forkastet. Møderne er offentlige, men en-

kelte Sager kan forhandles for lukkede Døre, naar Raadet vedtager det; dette sker f. Eks. almindeligvis ved Behandlingen af Alderdomsunderstøttelsessager og Æresoprejsningssager. I Begyndelsen af Aaret udgaar der Bekendtgørelse om, naar og hvor Byraadsmøderne holdes — i nogle Byer er der kun Møde én Gang om Maaneden; overordentlige Møder afholdes, naar Formanden finder det nødvendigt, eller naar mindst Halvdelen af Medlemmerne forlanger det. Formanden underretter før Mødet Medlemmerne om Forhandlingsgenstandene. Efter Mødet underskriver alle de mødte Medlemmer Protokollen, i hvilken de forøvrigt er berettigede til at forlange deres afvigende Vota kortelig refererede. En af Byraadet selv vedtagen Forretningsorden indeholder de nødvendige Regler for Forretningsgangen. Hvis Borgemesteren skønner, at en vedtagen Beslutning overskrider Byraadets Myndighed eller strider mod Lovgivningen eller gaar ud paa at træffe en for Kommunen fordærvelig Foranstaltning eller at nægte Opfyldelsen af en Kommunen paahvilende Pligt, kan han midlertidig sætte Beslutningen ud af Kraft, men skal da straks gøre Indberetning derom til Indenrigsministeriet, der afgør Sagen.

I Købstadkommunalloven overdrages udtrykkelig Bestyrelsen af Fattigvæsenet til Byraadet efter Vedtægtens nærmere Bestemmelser; i Henhold til disse er de paagældende Sager overdragne et særligt Fattigudvalg; men desuden kan Tilsynet med de fattige og med Fattigvæsenets Stiftelser overdrages ulønnede Mænd uden for Byraadets Midte som Fattigforstandere. Ogsaa Skolevæsenet overgik til Byraadets udelukkende Omsorg, som det i Almindelighed bringer til Udførelse gennem et særligt Skoleudvalg; derimod er selve Tilsynet med Skoleundervisningen og Lærernes Embedsførelse overladt en særlig Skolekommission, der bestaar af Byens Sognepræst eller Sognepræster og dobbelt saa mange af Byraadet paa 3 Aar valgte Medlemmer, af hvilke mindst Halvdelen skal vælges af Raadets egen Midte; den paagældende Kommission vælger selv sin Formand; Byens Lærere maa ikke vælges til Medlemmer af den. I Henhold til Skoleloven af 1899 deltager Skolekommissionens Medlemmer, dog uden at have Stemmeret, i de Byraadsmøder, hvori de 3 Ansøgere om ledige Lærerembeder indstilles til den kaldsberettigede Myndighed.

Til en Del af Landets Byer er knyttet et »Landdistrikt«, som har Fattigvæsen (herunder tillige Alderdomsforsørgelsessager) og i Reglen tillige Skolevæsen fælles med den paagældende By; Byraadet tiltrædes da ved Behandlingen af saadanne Sager af et Medlem for Distriktet, der vælges paa 3 Aar af Distriktets Indbyggere, der er valgbare til Folketinget, og som har ydet Bidrag til Kommunen. Valgbar er enhver, der kan vælges til Folketinget, naar han tillige paa den Tid, Valget foregaar, har haft Bopæl i Distriktet i et Aar. Bestemmelserne om Valglister, Valgbestyrelse m. v. tages af det paagældende Amtsraad, som tillige ordner Bestyrelsen af de kommunale Anliggender, som Distriktet ikke har fælles med Købstaden, og træffer Bestemmelse om Paaligningen af de Skattebeløb, Distriktet skal yde til Købstadens Fattig- (Alderdomsforsørgelse) og Skolevæsen; hvor stort det paagældende Beløb skal være, fastsætter Byraadet i Forening med Amtsraadet for 3 Aar ad Gangen, og i Tilfælde af Uenighed mellem disse træffes Afgørelsen af Indenrigsministeriet.

Havnevæsenet er i Købstæderne i Modsætning til i Hovedstaden udelukkende overladt til kommunal Forsorg — her bortses dog fra Statshavnene i Helsingør, Frederikshavn, Esbjerg og paa Kristiansø (samt Dampfærgelejerne i forskellige Købstæder), for hvilke Statsmagten træffer de nødvendige Bestemmelser; dog vælger Byraadet to Medlemmer af de paagældende Havnekommissioner —; i den Anledning er der i Almindelighed nedsat et særligt Havneudvalg med Borgemesteren som født Formand, og i hvilket enkelte Pladser kan besættes med Folk uden for Byraadet. Dog har Ministeriet for offentlige Arbejder Overtilsynet med Havnenes Vedligeholdelse og Forbedring og med Indsejlingsforholdene. For at tydeliggjøre Forskellen mellem disse og de øvrige kommunale Anliggender og i klar Forstaaelse af Havnens Betydning for hele Byens Trivsel blev det udtrykkelig bestemt, at Havnens Indtægter og Udgifter skulde holdes adskilte fra Købstadens almindelige Kasse; dens Indtægter maa kun anvendes til Havnens eget Bedste, men strækker disse ikke til, kan Byen tilskyde Resten. I Aarets Slutning skal Byraadet derfor til Ministeriet indsende et Overslag over Havnens Indtægter og Udgifter i det kommende Aar, og finder Ministeriet da, at der bør foretages andre og større Arbejder end de foreslaaede, og at der ogsaa er Midler dertil uden særligt Tilskud fra Kommunen, kan det efter Byraadets nærmere Erklæring forlange saadanne Arbejder udført. Gæld maa ikke stiftes og Ejendomme ikke afhændes uden Ministeriets Samtykke. Det særlige Havneregnskab gennemgaas og paakendes ved Ministeriets Foranstaltning. Havnetaksterne fastsættes efter Byraadets Forslag for et Tidsrum af 5 Aar af Ministeriet, og eventuelle Lempelser udkræver ogsaa Ministeriets Sanktion.

Byraadet vælger ogsaa af sin egen Midte et Medlem af Kirkeinspektionerne, der styrer Købstadens Kirker, og som foruden af det af Byraadet valgte Medlem bestaar af Sognepræsten (Formand), et Medlem af Købstadens Magistrat (Byfogeden, eller hvor særlig Borgemester findes, denne sidste). Inspektionen vælger en Kirkeværge, der forestaar Regnskabsvæsenet m. v., og hvis Valg stadfæstes af Stiftsøvrigheden, som har Overtilsynet med Købstadkirkerne. Fremdeles vælger Byraadet fire Medlemmer af Bygningskommissionen, hvoraf de to skal have Sæde i Byraadet, hvorimod de to andre vælges blandt Kommunens Beboere (i Reglen Politimesteren og Bygningsinspektøren); endvidere to Medlemmer af Indkvarteringskommissionen og Medlemmerne af Sundhedskommissionen, der i Henhold til Byens Sundhedsvedtægt fører Tilsyn med de hygiejniske Forhold, Skolers og Fællesmejeriers Indretning, Latriners og Møddingers Anbringelse, kontrollerer Salg af Levnedsmidler m. v.; til Sundhedskommissionens Møder har Distriktslægen og Politimesteren Adgang. Byraadet udnævner og afskediger de kommunale Embeds- og Bestillingsmænd, saaledes Kæmneren, Læger, Forstandere, Bestyrere af Gas- og Vandværker o. s. v. Politibetjente og Arrestforvarere beskikkes af Byraadet efter Indstilling af Politimesteren (hvor der findes særlig Politimester, kan denne indbydes til at deltage i Byraadets Forhandlinger om

Sager vedrørende Politiet), men de kan afskediges af Politimesteren uden Byraadets Samtykke.

Med Hensyn til Købstædernes Indtægter og Udgifter paabyder Loven, at der inden 1ste Oktober skal affattes et Overslag for næste Kalenderaar; dette Hverv paahviler i Reglen Udvalget for Kasse- og Regnskabsvæsenet, i hvilket Borgemesteren er født Formand. Overslaget skal undergives to Behandlinger i Byraadet med mindst 8 Dages Mellemrum; ved anden Behandling sker der Afstemning om hver enkelt Post, og det saaledes vedtagne Overslag skal derefter være bindende Regel for Skatteudskrivningen og den hele kommunale Forvaltning i det følgende Aar, uden at der i øvrigt udkræves højere Stadfæstelse. Overslaget skal ligge fremme til offentligt Eftersyn. Bliver der senere Tale om nye Bevillinger eller om Overskridelser af de vedtagne Summer — bortset fra, hvor disse maatte være kalkulatoriske eller er foranledigede ved ligefremme Lovpaabud —, kan Byraadet kun tage Beslutning herom, efter at Sagen har ligget fremme til Overvejelse 8 Dage før det Møde, hvor Beslutning tages. Byraadet kan ikke uden Indenrigsministeriets Samtykke udskrive et højere samlet Skattebeløb end Gennemsnittet for de tre nærmest foregaaende Aar med Tillæg af en Femtedel, og hvis det i et enkelt Aar tillades at udskrive mere, maa dette Merbeløb i de følgende Aar ikke medregnes ved Udregningen af Treaars-Gennemsnittet. Dernæst maa Byraadet ikke uden Ministeriets Samtykke forbruge af Kommunens Formue eller afhænde eller pantsætte Byens faste Ejendomme, købe nye saadanne eller optage Laan, som ikke kan tilbagebetales af det følgende Aars Indtægter. Ophævelse af bestaaende Fællesskab eller Indgaaelse af nyt saadant mellem forskellige Kommuner med Hensyn til fælles Benyttelse af Sygehuse, Tvangsarbejdsanstalter, Ting- og Arresthuse m. v. maa ogsaa kun ske efter Samtykke fra Ministeriet.

Købstædernes Hovedindtægt bestaar i Oppebærelsen af en Skat paa Formue og Lejlighed, en Slags Indkomstskat med særlig Hensyntagen til de enkelte Skatteyderes hele økonomiske Forhold. Denne Beskatningsmaade lader sig særdeles vel anvende i de mindre Kommuner, men frembyder betydelige Vanskeligheder i de større, hvor Skatten derfor ogsaa mere og mere nærmer sig til at være en almindelig Indkomstskat. Skattens Paaligning er overladt til en Ligningskommission, som bestaar af et ulige Antal Medlemmer, mindst 5 og højest 15; Antallet er nærmere fastsat i Købstadens Vedtægt. Ligesom ved Byraadsvalgene er ved Ligningskommissionsvalgene denne delt i to Dele, af hvilke den ene Del er 1 større end den anden. Den større Del vælges af samtlige til Byraadet valgberettigede, den mindre Del af de højestbeskattede. Valgene foregaar i August og gælder for 3 Aar, og der sker ikke Valg af hele Kommissionen paa én Gang, idet hver af Delene afgaar skiftevis; i øvrigt er Fremgangsmaaden den samme som ved Byraadsvalgene. Kommissionen vælger selv sin Formand. Ingen, som er pligtig til at modtage Valg til Byraadet, kan undslaa sig for at modtage Valg til Ligningskommissionen, dog kan selve Byraadsmedlemmerne fordre sig fritagne; den, der i mindst 3 Aar har været Medlem, kan dog fordre sig fritagen i et lige saa langt Tidsrum som det, hvori han har

opfyldt Hvervet. Skatteligningen foretages i November, og Resultatet skal fremligge til offentligt Eftersyn i den første Halvdel af December. Indsigelser mod Ansættelsen — enten af den paagældende selv eller andre — skal indgives skriftlig til Ligningskommissionen inden 14 Dage, og føler Klageren sig ikke tilfredsstillet ved Kommissionens Afgørelse, kan han indanke Sagen for Overligningskommissionen. I hver Købstad udnævner Indenrigsministeren en Overligningskommissær blandt Byraadets Medlemmer eller andre til Byraadet valgbare samt en Suppleant for 3 Aar ad Gangen. Overligningskommissionen i hver By bestaar af Byens Overligningskommissær som Formand og de to nærmeste Byers Overligningskommissærer; gennem Klage til denne kan der kun opnaas Nedsættelse eller Forhøjelse i den paagældendes eget eller andres Bidrag, for saa vidt Bidraget findes at være sat mindst 10 pCt. for højt eller for lavt. Hvis der opstaar Strid mellem to Kommuner om Fordelingen af en Persons Skattebidrag, afgør Indenrigsministeriet Sagen. Anser en Person sig ikke for at være skattepligtig i den Kommune, i hvilken han er ansat til Skat, kan han bringe Sagen for Domstolene.

Det paahviler Byraadet og særlig Borgemesteren at føre nøje Tilsyn med Kommunens Kassevæsen og at paase, at dens Skatter og Indtægter rettelig opkræves og om fornødent inddrives ved Udpantning, samt at dens Midler, indtil der er Brug for dem, opbevares og frugtbargøres paa behørig Maade. Byraadet er ansvarligt for Kommunens Kapitaler og andre Ejendomme. Købstadens aarlige Regnskab aflægges inden Udgangen af April i det paafølgende Aar og henlægges til offentligt Eftersyn; det gennemgaas derefter af 2 Revisorer, valgte paa 6 Aar af samtlige Kommunens valgberettigede Beboere efter de samme Regler, som gælder ved Byraadsvalg. Særlig Regnskabskyndighed kan ikke fordres af Revisorerne; disse kan i øvrigt af Byraadet forlange de fornødne Oplysninger til Regnskabets Bedømmelse. De af Revisorerne gjorte Udsættelser ved Regnskabet besvares af Regnskabsføreren og blive derefter at paakende af Byraadets valgte Medlemmer under en dertil særlig valgt Formands Ledelse. Gaar Kendelsen ud paa Pengeansvar for Regnskabsføreren eller andre vedkommende, kan disse bringe Sagen for Domstolene. Inden Udgangen af September indsendes Regnskaberne derefter til Indenrigsministeriet, som kan gøre Ansvar ved Domstolene gældende mod dem af Byraadets Medlemmer, som har deltaget i de paagældende Beslutninger, for det Tilfælde at Byraadet har afholdt ulovhjemlede Udgifter eller har nægtet at afholde Kommunen lovlig paahvilende Udgifter eller i øvrigt har overskredet sin Myndighed.

Kommunens Vedtægt vedtages af Kommunalbestyrelsen og stadfæstes af Indenrigsministeriet; den indeholder Bestemmelse om de kommunale Embeds- og Bestillingsmænds Antal, Ansættelse, Afskedigelse, Forretninger, Lønnings- og Pensionsforhold, om Ligningskommissionen og dens Virksomhed, om Regnskabet, dets Revision og Paakendelse; endvidere er der, som allerede omtalt, i Vedtægten truffet de nærmere Regler om Ordningen af den udøvende Myndighed i Kommunens Anliggender, navnlig med Hensyn til de forskellige Udvalg, deres Medlemsantal og Forretningsomraade (i Aarhus er nedsat følgende

Udvalg a) for Havnevæsenet, b) for Kasse- og Regnskabsvæsenet, c) for Fattigvæsenet, d) for Alderdomsunderstøttelse, e) for Skolevæsenet, f) for Brolægningsvæsenet, g) for Gasværket, h) for Sygehusene, i) for Byens Bygninger, k) for Legater, l) for Skovvæsenet, m) for Byens Forskønnelse, n) for Markvæsenet, o) for Vandværket). Vedtægten trykkes og offentliggøres og kan forandres eller forøges efter Forslag af Byraadet, som billiges af Indenrigsministeriet.

Særlige Regler gælder for de bornholmske Købstæder paa Grund af det i denne Amtskommune bestaaende Fællesskab mellem Land og By. Købstæderne har paa Grund heraf 3 Repræsentanter i Øens Amtsraad, og disse 3 vælges af samtlige Byraad paa Øen, saaledes at hvert Byraad af sin egen Midte vælger 1 Valgmand for hver 1000 Indbyggere i Byen efter sidste Folketælling, dog saaledes at et overskydende Antal af 500 regnes for fulde 1000, og at hvert Byraad altid vælger mindst én Valgmand; disse Valgmænd træde sammen til Valgets Foretagelse. Valgbar som Købstadmedlem af Bornholms Amtsraad er enhver, der kan vælges til et af Øens Byraad.

Endelig skal nævnes, at ifølge Lov af 8de Marts 1856 oprettedes: de fattiges Kasse, der er uden Forbindelse med det almindelige Fattigvæsen i Byen og kun er bestemt til ved Siden af det lovbestemte Fattigvæsen at frembyde Midler til en fri Fattigforsørgelse. Kassen bestyres af 3 Mænd valgte paa 3 Aar af den almindelige Vælgerklasse; Valget ledes af Byraadets Formand. Folk, der er under det almindelige Fattigvæsen, kan ikke faa Hjælp. Bestyrelsen aflægger Regnskab for Midlernes Anvendelse, og dette fremlægges offentligt. Midlerne tilvejebringes dels ved frivillige Bidrag dels ved Tilskud fra Kommunen.

c. Landkommunerne.

Reglerne om Landkommunernes Forfatning og Styrelse indeholdes i Landkommunalloven af 6te Juli 1867. Der er to Hovedgrupper af Landkommuner, nemlig den mindre Landkommune: Sognekommunen og den større: Amtskommunen. Af Sognekommuner er der for Tiden et Antal af 1080, men hertil kommer endvidere som nærmest hørende under Begrebet den mindre Landkommune de med Hensyn til Fattig- og Skolevæsen under en Købstad hørende Landdistrikter samt de tre Handelspladser (Frederiksberg, der i øvrigt nu er ganske løsnet fra sin tidligere Forbindelse med Københavns Amtsraadskreds, Frederiksværk og Marstal); Handelspladsernes Forhold er ordnede ved særegne Lovbestemmelser. Af Amtskommuner findes der for Tiden 24.

Sognekommunerne, de tidligere Sogneforstanderskabsdistrikter, bestaar almindeligvis af et eller flere Kirkesogne, undtagelsesvis af et Sogn og en Del af et andet Sogn eller alene af en Sognedel. Oprindelsen til Sognekommunen maa, som omtalt ovenfor, søges i Fattigvæsensordningen af 1803; det var nemlig gennem Organisationen af Fattigvæsenet, at Sognene eller rettere Pastoraterne (omfattende Hovedsognet, hvor Præsten boer, og Annekssognene) først fremtraadte som Kommuner, idet Fattigvæsenet, der var det vigtigste kommunale Forhold, styredes af de saakaldte Fattigkommissioner i disse. I 1841 indførtes Sogneforstanderskaber, et for hver Fattigkommune, hvilke ved Loven af 1867 afløstes af Sogneraad. Medens der til Oprettelse af en ny Købstadkommune udkræves særlig Lovbestemmelse, er en saadan ikke nødvendig med Hensyn til Oprettelsen af ny Sognekommuner, og Erfaringen viser ogsaa, at der i Tidens Løb er blevet stedse flere uden Lovgivningsmagtens Mellemkomst.

Betingelsen for, at Administrationen kan foretage en Adskillelse af de under samme Sogneraad hørende Sognes Kommunalvæsen, er ifølge Loven, at Flertallet af Vælgerne i et af Sognene ønsker Adskillelsen, at Amtsraadet giver sit Samtykke dertil, og at der foreligger særegne Omstændigheder, som taler for Adskillelsen; naar disse Betingelser er til Stede, kan Indenrigsministeriet give sit Samtykke til Delingen, der bl. a. er af Betydning for Landstingsvalgene, hvor der vælges én Valgmand for hver Sogneraadskreds; paa den Maade forøges nemlig Antallet af Valgmænd paa Landet og dermed forøvrigt ogsaa i Byerne uden for København (jfr. under Statsforfatningen).

Sognekommunens Anliggender styres af Sogneraadet. Medens tidligere Præsten og Herredsfogden var Medlemmer af Sogneforstanderskaberne, bestaar Sogneraadet nu udelukkende af valgte Medlemmer. Medlemsantallet blev det samme som det tidligere Antal valgte Medlemmer af Sogneforstanderskaberne, hvis Tal altid var ulige og ikke kunde være mindre end 5. Viser det sig, at et Sogneraads Medlemsantal ikke længere er passende, kan der med Amtsraadets Samtykke efter Sogneraadets Indstilling ske Forandring deri, men Tallet af Medlemmer skal dog vedblivende være ulige. Det almindeligste er, at Tallet forøges paa Grund af Forretningernes Tiltagen, men der er paa den anden Side intet til Hinder for, at Tallet ogsaa nedsættes, dog aldrig til mindre end 3 Medlemmer.

Med Hensyn til Valg til Sogneraadet deles Medlemmerne i to Dele, af hvilke den ene Del er 1 større end den anden. Den mindre Del vælges af samtlige Beboere i Sognekommunen, som er valgbare til Folketinget — Aldersgrænsen er altsaa 25 Aar —, naar de i det foregaaende Kalenderaar under hvilkensomhelst Benævnelse har udredet deres Bidrag til Kommunen, hvad enten dette altsaa er i Penge, Naturalier eller Arbejde. Den større Del vælges af den Femtedel af Kommunens ovenfor nævnte valgberettigede Beboere, som i det foregaaende Aar har udredet de højeste Bidrag til de paa Hartkorn og efter Formue og Lejlighed paalignede Kommuneafgifter. I Modsætning til, hvad Tilfældet er ved Byraadsvalgene, er det altsaa i Sognekommunen de højestbeskattede, som vælger den større Del, den almindelige Vælgerklasse, der vælger den mindre Del af Sogneraadets Medlemsantal. Valgbar til Sogneraadet er enhver, der kan vælges til Folketinget, naar han tillige har haft Bopæl i Kommunen i det sidste Aar, før Valget foregaar. Beslægtede i op- og nedstigende Linie maa ikke paa samme Tid have Sæde i Sogneraadet; vælges saadanne paa én Gang, maa den, der har faaet færrest Stemmer, træde tilbage. Svogerskabsforhold, Stedfader og Stedsøn, Svigerfader og Svigersøn, danner ikke en Hindring for, at Personer, der staa i saadant Forhold til hinanden, samtidig har Sæde i Sogneraadet.

Sogneraadets Medlemmer vælges paa 6 Aar; hvert tredje Aar afgaar vekselvis enten den større Del eller den mindre Del. Afgang i Løbet af Valgperioden kan foruden ved Død tillige ske, naar der er en særlig Aarsag til Stede; men den, der vælges i den afgaaedes Sted, skal kun vedblive at fungere i den Del af de 6 Aar, der staar tilbage. Der foregaar altsaa Sogneraadsvalg hvert 3die Aar, senest har saadanne Valg været foretagne i det sidste Kvartal af Aar 1900; det blev i sin Tid afgjort ved Lodtrækning i hver enkelt Kommune, om det var den mindre eller større Del, der skulde fratræde først; der kan derfor ikke siges noget bestemt om, hvor vidt det er den almindelige eller højestbeskattede Vælgerklasse, der gaar til Valg hvert tredje Aar; Brud paa den treaarige Turnus' Regelmæssighed kan forøvrigt ske, hvor Kommunerne er oprettede senere end Kommunalloven.

Valgkredsen falder i Reglen sammen med Kommunen, men hvis et Sogneraad ønsker, at Valget af Medlemmer skal foregaa paa mere end et Sted i Kommunen, eller at Kredsen deles i flere Valgkredse ved disse Valg, kan dette finde Sted, naar Amtsraadet samtykker deri; men selvfølgelig skal ikke hver saadan Kreds vælge en saadan Andel af det samlede Medlemsantal, som svarer til Kredsens Andel i det samlede Vælgerantal, men der stemmes ligesom ved Borgerrepræsentantvalgene i København paa det hele Antal, som skal vælges, hvorefter der senere finder Sammentælling Sted af de afgivne Stemmer. Valgbestyrelsen bestaar af Sogneraadets Formand og to af dets andre, af Sogneraadet valgte Medlemmer. Den forbereder Valgene ved Affattelse af Valglister, særegne for hver Klasse af Vælgere. Listerne skal fremlægges til almindeligt Eftersyn 14 Dage før Valget paa et for Beboerne bekvemt Sted, eventuelt paa flere Steder, hvorom der maa ske fornøden Bekendtgørelse. Finder nogen, at en uberettiget er optagen eller en berettiget udeladt, maa han senest paa selve Valgdagen nedlægge Indsigelse, hvorom Valgbestyrelsen træffer afgørende Beslutning, inden Stemmeafgivningen begynder. Afgørelsen kan indankes for Sogneraadet, men ikke for Domstolene. Valglisterne gælder ikke for noget bestemt Tidsrum, men der udfærdiges nye, hver Gang der foretages ny Valg, ordentlige (hvert 3die Aar) eller overordentlige ved ledigblevne Pladser. Besættelsen af en ved et Medlems Udtræden ledig bleven Plads kan forøvrigt udskydes til næste ordentlige Valg, naar Sogneraadet enstemmig vedtager det.

Fig. 147. Sogneraadsmøde. Klarup 1901.

Valgstedet samt Dag og Klokkeslet for Valget bekendtgøres i det mindste 8 Dage forud for Valget ved Kirkestævne og paa anden i Sognet brugelig Maade. Valget foregaar offentligt paa et dertil bekvemt Sted. Vælgerne maa møde personlig og mundt-

lig for Valgprotokollen tilkendegive, paa hvilke Personer de stemmer, efter at Valgbestyrelsen først har sikret sig, at den stemmende findes opført paa Valglisten. Naar alle de tilstedeværende valgberettigede har faaet Adgang til at afgive Stemme, sluttes Afstemningen, dog ikke før én Times Forløb, efter at Valghandlingen er begyndt. Derefter oplæser Formanden Stemmerne, som Valgbestyrelsens øvrige Medlemmer optegner og sammentæller; de, der har flest Stemmer, erklæres for valgte, saaledes at ved Stemmelighed Lodtrækning gør Udslaget. Skal der paa samme Tid vælges Medlemmer af begge Vælgerklasser, foretages det almindelige Valg først og derefter, med mindst 8 Dages Mellemrum, vælge de højestbeskattede.

Pligtig til at modtage Valg er enhver, der er valgbar til Sogneraadet; dog gælder denne Forpligtelse ikke for den, der har opnaaet en Alder af 60 Aar og ej heller for den, der er Amtsraadsmedlem. Den, der har været Medlem af Sogneraadet i 3 Aar eller derover, er ikke pligtig at modtage Valg før efter Forløbet af et lige saa langt Tidsrum som det, hvori han har været Medlem af Sogneraadet. Vægrer den valgte sig ved at overtage sin Stilling eller udføre de ham paahvilende Pligter, kan han ikke tvinges dertil ad administrativ Vej, men Sogneraadet maa ved Sagsanlæg ad Rettens Vej søge at tvinge ham til at opfylde sin Pligt. Fremkommer den, paa hvem Valget er faldet, ellers med nogen Undskyldning, skal Sogneraadet bedømme dens Gyldighed; forkastes Undskyldningen — saa som Helbredstilstand, Livsstilling, andre byrdefulde Ombud —, kan Begæringen om Fritagelse forelægges Amtsraadet. Anker over Valghandlingen eller over derved afsagte Kendelser maa indgives skriftlig til Sogneraadet inden 8 Dages Forløb; Sogneraadet afgør da Sagen, efter at Valgbestyrelsen har haft Lejlighed til at afgive sin Erklæring derover; dog kan den, hvis Valg af Sogneraadet kendes ugyldigt, forebringe Sagen for Amtsraadet, ved hvis Afgørelse det har sit Forblivende. I øvrigt kan slige Sager ikke indankes for Amtsraadet som anden Instans, men dette har dog i Kraft af sin almindelige Tilsynsmyndighed med Sogneraadene Ret til at træffe de fornødne Foranstaltninger, naar det finder, at Sogneraadene ikke har holdt sig Loven efterrettelig. Kommer et Sogneraadsmedlem i et Tilfælde, der udelukker ham fra Valgret og Valgbarhed, udtræder han af Sogneraadet. Er Forhindringen kun forbigaaende, kan han efter Sogneraadets Beslutning midlertidig fritages for Forretningerne, indtil Forhindringen er ophørt. Vælges et Medlem til Amtsraadsmedlem, har han Ret til at udtræde; finder et Medlem sig af anden Aarsag beføjet til at fratræde Stillingen inden hans Valgperiodes Udløb, kan Sogneraadet, eller i alt Fald Amtsraadet, bevilge hans Andragende.

Sogneraadets Virksomhed gaar først og fremmest ud paa at bestyre Sognekommunens egne Anliggender; disse er dog ofte af Interesse ikke alene for selve Kommunens Beboere, men, hvad der ogsaa gælder Landets andre Kommuner, for selve Staten; i saa Henseende skal f. Eks. henvises til de tidligere omtalte Bestemmelser i Grundloven om Fattig- og Skolevæsen. Ogsaa andre Opgaver paahviler det Sognekommunerne at udføre i hele Samfundets Interesse, og fra oprindelig alene at være Fattigkommune er Sogneraadets Virksomhedsomraade ved senere positive Lovgivningsbestemmelser i Tidens Løb udvidet mere og mere: men ud over de ved Lovgivningen afstukne Grænser er det paa den anden Side ikke tilladt Sogneraadene at gaa.

Tilsynet med Sogneraadets Virksomhed paa alle de Omraader, der efterhaanden er henlagte herunder, kan ikke siges at tilkomme nogen enkelt Myndighed; vel er det øverste Tilsyn med alt Kommunalvæsen lagt i Indenrigsministeriets Haand, men paa visse specielle Omraader tilkommer ved Siden heraf det øverste Tilsyn andre Myndigheder, saaledes f. Eks. Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet — med Hensyn til Skolevæsenet —, Justitsministeriet — med Hensyn til Politi-, Brand- og Sundhedsvæsenet — og Ministeriet for offentlige Arbejder med Hensyn til Vejvæsenet. Der maa derfor skelnes mellem det almindelige, hele Sogneraadets Virksomhed omfattende Tilsyn, der tilkommer Amtsraadet og Amtmanden, og det særlige Tilsyn, som udøves af andre Myndigheder saa som Skoledirektionen og Politimesteren. I Landkommunalloven er det udtrykkelig bestemt, at det er Amtsraadet, som har det almindelige Tilsyn med, at Sogneraadene holde sig de givne Lovbestemmelser efterrettelige, ligesom Amtmanden, hvis han kommer under Vejr med, at en tagen Beslutning overskrider den Sogneraadet tilkommende Myndighed eller strider mod Lovgivningen eller gaar ud paa at træffe en for Kommunen fordærvelig Foranstaltning eller at nægte en Kommunen paahvilende Pligt, har Ret til midlertidig at sætte en saadan Beslutning ud af Kraft, for saa vidt den endnu ikke er udført, hvorefter han snarest mulig gør Indberetning til Indenrigsministeriet om Sagen, der da træffer den endelige Afgørelse. Endelig har, som alt nævnt, andre Myndigheder et vist Tilsyn paa deres specielle Omraade, saaledes Skoledirektionerne og Biskopperne angaaende Skolevæsenet, Politimesteren, der er Overøvrigheden (Amtmanden) og Justitsministeriet underordnet, for Vej- og Brandpolitiets Vedkommende m. m.

For at et saadant Tilsyn overhovedet kan være effektivt, maa der imidlertid være tillagt den paagældende Autoritet visse Magtmidler til at kunne sætte sin Vilje igennem. I saa Henseende giver Loven Amtsraadet Ret til at foretage de nødvendige Foranstaltninger og i fornødent Fald ved Domstolene gøre personligt Ansvar gældende mod de paagældende Medlemmer af Sogneraadet. I Henhold til denne Bestemmelse maa Amtsraadet saaledes under Tvangsbøder kunne paalægge Sogneraadet at efterkomme de skete Paabud, og endvidere kan det, hvor saadant udtrykkelig er hjemlet, fordre Udpantningstvang anvendt mod Sogneraadet. Vælger Amtsraadet i Stedet at henvende sig til Domstolene for ved Dom at faa Sogneraadet tilpligtet at efterkomme Beslutningen, maa Domstolene i Henhold til de almindelige Grundsætninger tage den fremsatte Paastand til Følge, for saa vidt den paagældende Beslutning virkelig hører ind under vedkommende Øvrighedsmyndigheds (Amtsraadets) Grænser, og det selv om Domstolene finder Foranstaltningen unødvendig eller uhensigtsmæssig. De andre Myndigheder kan i hvert Fald gennem Amtsraadet gøre lignende Tvangsforholdsregler gældende overfor et genstridigt Sogneraad. Indenrigsministeriet tilkommer der ende-

lig en lignende Tvangsmyndighed overfor Amtsraadet som den, der tilkommer dette overfor Sogneraadet, og det ikke blot i Amtsraadets Egenskab af Bestyrelse af Amtskommunens Anliggender, men ogsaa som overordnet Kommunalbestyrelse for Sognekommunerne, og paa den Maade bliver det altsaa i Virkeligheden i Indenrigsministerens Haand, at den øverste Tvangsmyndighed over Sognekommunerne i sidste Instans maa siges at være lagt.

Hvad Sogneraadets Forretningsgang angaar, vælger dette — i Modsætning til By- og Amtsraad — selv sin Formand. Det sker i Aarets sidste Møde for det kommende Aar; i de Aar, hvor der foretages ny Valg, er Valget dog kun foreløbigt, indtil det ny Sogneraad i sit første Møde kan foretage det endelige Valg. I Formandens Forfald vælges en midlertidig Formand. Til gyldigt Valg af Formand udkræves absolut Stemmeflerhed af Sogneraadets tilstedeværende Medlemmer; opnaas dette ikke ved første Valg, foretages nyt Valg, og naas da ej heller absolut Flertal, sker der bundet Valg mellem de to, som ved det foregaaende Valg fik flest Stemmer. Er Stemmerne lige ved andet Valg, afgør Lodtrækning, paa hvilke to der skal stemmes ved det bundne Valg, og er Stemmerne ved dette sidste ogsaa lige, afgøres Valget ved Lodtrækning. Ethvert Medlem er pligtigt at modtage Valg som Formand, dog kan den, der i mindst 3 Aar har været Formand, undslaa sig for at modtage Valg i et lige saa langt Tidsrum, som han har været Formand. Sogneraadet kan efter Formandens Begæring i Aarets Løb fritage ham for Formandsbestillingen og vælge en anden i hans Sted for den tilbageværende Del af Aaret, men afsætte ham fra Bestillingen mod hans Ønske i Aarets Løb kan det ikke.

Sogneraadet holder Møde mindst 6 Gange aarlig — hver anden Maaned — og ellers, saa ofte Formanden finder det fornødent, eller naar Halvdelen af Medlemmerne forlanger det. Sogneraadet tager selv Bestemmelse om Sted og Tid for de ordentlige Møders Afholdelse, Formanden for de overordentliges Vedkommende. Møderne bekendtgøres ved Kirkestævne eller paa anden brugelig Maade og er offentlige; dog kan Sogneraadet, efter Forslag fra Formanden, vedtage at forhandle enkelte Sager for lukkede Døre. I Forhandlingerne, der ledes af Formanden, deltager Sogneraadets Medlemmer, men Sogneraadet kan ogsaa, naar det efter en Sags særlige Beskaffenhed finder Anledning dertil, indbyde andre til at deltage i Forhandlingerne, men uden Stemmeret. Der kan ikke tages Beslutning af et Sogneraad, naar ikke i det mindste Halvdelen af Medlemmerne er tilstede. Naar der er forskellig Mening om en Sag, afgøres den ved Stemmeflerhed, og ethvert Afstemningspunkt, der ikke faar over Halvdelen af de afgivne Stemmer for sig, er forkastet; der tilkommer saaledes ikke Formandens Stemme afgørende Betydning i Tilfælde af lige Stemmer. Formanden besørger Forhandlingsprotokollens Førelse selv eller ved et andet Medlem og sørger for, at Forsamlingens Beslutninger nøjagtig tilføres. Ethvert Medlem er berettiget til at forlange sin afvigende Mening kortelig tilført Protokollen; denne underskrives ved ethvert Mødes Slutning af alle de tilstedeværende Medlemmer. Offentliggørelse af Forhandlingerne er

ikke paabudt. Formanden foranstalter Udførelsen af de tagne Beslutninger og besørger Brevveksling m. v. samt opbevarer Papirer, Protokoller o. lgnd. Der kan tilstaas ham et aarligt Beløb til Medhjælp af Kommunens Kasse, dette skal dog vedtages af Sogneraadet i to paa hinanden følgende Møder, og Beløbet maa uden Amtsraadets Samtykke hverken overstige 15 Øre pr. Indbygger i Kommunen eller 250 Kr. Men desuden er der jo en Del Administrationsomkostninger — Leje af Lokale, Skrivematerialier, Porto, Bekendtgørelse m. v., der ogsaa udredes af Kommunens Kasse.

Sogneraadet bestyrer alle Kommunens Anliggender; med Hensyn til Skolevæsenet fører dog en Skolekommission det nærmeste Tilsyn med Undervisningen og Lærernes Embedsførelse m. v.; Skolekommissionen bestaar af Sognepræsten som Formand og 2 eller 4 af Sogneraadet for tre Aar valgte Mænd, af hvilke mindst Halvdelen skal være Medlemmer af Sogneraadet. I Skoleloven af 1899, der tillod Udvidelsen af Skolekommissionens valgte Medlemmer fra 2 til 4, bestemtes derhos, at mindst 2 af disse skulde være Familiefædre eller Enker, som havde undervisningspligtige Børn. Kommunens Lærere kan ikke vælges til Medlemmer af Skolekommissionen. Ligesom i Byerne har Skolekommissionens Medlemmer, dog uden Stemmeret, Ret til at deltage i de Sogneraadsmøder, hvori Ansøgerne om Lærerembeder indstilles til den kaldsberettigede Myndighed.

Medens der tidligere fandt særskilt Ligning Sted til de enkelte Formaal og paa mindre Dele af Kommunen, ophævedes dette ved Landkommunalloven, og nu lignes Beløbene under ét paa hele Kommunen. Paa Landet findes ikke som i Byerne særskilte Ligningskommissioner, men den aarlige Skatteligning saavel paa Hartkorn som paa Formue og Lejlighed foretages af Sogneraadet i December Maaned, hvorefter Ligningen, den saakaldte Hovedligning, skal fremligge til Eftersyn i den første Halvdel af Januar Maaned efter nærmere Bekendtgørelse. Indsigelser mod Ligningen indgives skriftlig til Sogneraadet inden Januar Maaneds Udgang; Sogneraadet skal da inden Midten af Februar meddele den klagende sin Afgørelse i Sagen; denne kan derefter inden Udgangen af Februar indankes for Amtsraadet, som paakender Sagen inden Maj Maaneds Udgang. Klagen kan ikke alene gaa ud paa, at man selv er sat for højt eller for lavt i Skat, men ogsaa paa at en anden er urigtig ansat, eventuelt helt forbigaaet; angaar Klagen en anden, skal der dog gives denne Lejlighed til at udtale sig om samme. Medfører Amtsraadets Afgørelse af Klagerne, at Ligningens Resultat væsentlig forrykkes, kan Amtsraadet paalægge Sogneraadet at gøre hele Ligningen om. Man kan ikke ved at indanke Sagen for Amtsraadet fri sig fra foreløbig at udrede den til Betaling forfaldne Del af Skatten; men man faar den saa senere eventuelt godtgjort. Anser man sig ikke for at være skattepligtig i den Kommune, der sætter én i Skat, kan man bringe dette Spørgsmaal ind under Domstolenes Paakendelse, hvilket derimod ikke gælder Klager over for høj Skatteansættelse eller lign. I sidste Halvdel af Juni udarbejdes en Tillægsligning for de Personer, som er tilflyttede Kommunen efter Hovedligningens Affattelse; den fremlægges i Juli, og med Klager over Urigtigheder, denne vedrørende,

forholdes paa samme Maade som ved Hovedligningen. Sogneraadet bestemmer selv, om Skatterne skal opkræves to eller fire Gange aarlig; hvad der ikke er betalt inden 6 Uger efter Udløbet af den Maaned, hvori Indkrævningen finder Sted, søges inddrevet ved Udpantning.

Med Hensyn til en Del Forhold er det udtrykkelig bestemt, at Amtsraadets Samtykke udfordres, for at Sogneraadet kan bringe Beslutninger herom til Udførelse. Det gælder saaledes om Afhændelse og Pantsættelse af Kommunens faste Ejendomme, om Erhvervelse af ny faste Ejendomme, om Forbrug af Kapitaler eller Stiftelse af Laan paa længere Tid; uden Samtykke maa der heller ikke i Aarets Løb foretages en forholdsvis Forhøjelse af de paa Hoved- eller Tillægsligningen opførte Beløb, ej heller overtages vedvarende Forpligtelser, som ikke direkte ifølge Lovgivningen paahviler Kommunen, ej heller ydes Bidrag til de fattiges Kasse og lignende Institutioner eller tillades, at en enkelt Del af det kommunale Pligtarbejde bortfalder. Uden Amtsraadets Samtykke maa der heller ikke noget Aar udskrives et større samlet Skattebeløb i Penge eller Korn m. m. end Gennemsnittet af de nærmest foregaaende tre Aar med Tillæg af 50 pCt. Om Amtsraadets Samtykke med Hensyn til Formandens Medhjælpssum er talt ovenfor; til Indførelse af nyt Fællesskab mellem flere Kommuner om Skoler, Sygehuse eller lignd. fordres dernæst ogsaa Samtykke af Amtsraadet. Det vil heraf ses, at Sogneraadet i sin Virksomhed som Styrer af Sognekommunens Anliggender i høj Grad er begrænset ved de den overordnede Myndighed tillagte Rettigheder.

Det aarlige Regnskab over Kommunens Indtægter og Udgifter affattes af Formanden og gennemgaas af to af Sogneraadet for ét Aar valgte Revisorer. De af dem gjorte Bemærkninger besvares inden 14 Dage, hvorefter Regnskabet fremlægges med Bemærkninger og Besvarelser til offentligt Eftersyn. Det indsendes derefter til Amtsraadet, som lader det gennemgaa og paakender de af Sognekommunens Revisorer eller af dets egen Revision gjorte Udsættelser. Ingen Udgift kan afholdes uden Sogneraadets Samtykke, og hele Sogneraadet er ansvarligt for de Kapitaler, Aktiver og andre Ejendomme, som tilhører Kommunen.

Hvad de fattiges Kasse angaar, henvises til, hvad derom er meddelt under Købstadkommunerne. Paa Landet vælges Kassens 3 Bestyrelsesmedlemmer af den Vælgerklasse, der vælger Sogneraadets mindre Del, altsaa den almindelige Vælgerklasse.

Foruden de omtalte offentlige Ombud som Medlem

Fig. 148. Byraadsmøde. Helsingør 1901.

af Sogneraad og de fattiges Kasse er der en Del andre Ombud, d. v. s. offentlige Hverv eller Bestillinger af tidsbegrænset Varighed, som vedkommende efter Lovgivningen er forpligtet til at overtage i Henhold til Valg. Sogneraadet vælger saaledes uden højere Stadfæstelse Revisorer og Skolekommissionsmedlemmer, Voldgiftsmænd ved Afløsning af Gaardmands- og Husmandshoveriet og af Jagtretten, Brandsynsvidner, Strandsynsmænd, Vandsynsmænd, et Medlem af Sandflugtskommissionen og Mænd til at afgive Indberetning om Kapitelstakster samt med Amtsraadets saaledes om Næringsbevillinger, om Forandringer i Læge- og Jordemoderbestillinger m. m., og Sogneraadet er pligtigt at fremskaffe og meddele Regeringen Oplysninger om Folketal, Kreaturhold og andre Forhold i Kommunen, som afæskes det gennem Amtsraadet eller paa anden Maade.

En særegen Stilling indtager de saakaldte *Købstadlanddistrikter*, som har Fattigvæsen (herunder ogsaa Alderdomsforsørgelsesvæsen) og i Reglen tillige Skolevæsen fælles med den tilstødende Købstad, i hvilken Henseende de er blevne nærmere omtalt under Be-

Fig. 149. Amtsraadsmøde. Odense 1901.

Stadfæstelse: Jordboniteringsmænd, Forligsmæglere i Tyende- og Forligssager, Hegnsynsmænd og Vurderingsmænd angaaende Mark- og Vejfred samt Snefogder. — Lønnede Bestillingsmænd, saasom Bestyrere af Fattiggaarde, Vejmænd, Vægtere og lign., hvilke Hvervs Overtagelse er en frivillig Sag, ansættes af Sogneraadet; dette har dernæst Indstillingsret med Hensyn til forskellige Bestillingsmænd, saaledes Skolelærere, Klitfogeder, Ligsynsmænd o. fl.

Sogneraadets Betænkning indhentes over alt, hvad der vedrører Sognets kommunale Anliggender, og som ikke henhører under Sogneraadets egen Afgørelse,

handlingen af Købstadforfatningen. Angaaende Oprindelsen til saadanne Landdistrikter gælder det, at medens Kirkesogne i Reglen er enten Landsbysogne eller Købstadsogne, er der en Del, som delvis er begge Dele, idet Grænsen mellem By og Land overskærer Sognet i to Dele, hvoraf den ene er Købstadterritorium, den anden Landterritorium. Det var Frdn. om Fattigvæsenet i Byerne, som oprindelig instituerede disse Landdistrikter, men senere er de almindeligvis ogsaa komne til at udgøre én Skolekommune med Købstaden. Endelig udgør de ogsaa med Hensyn til Rigsdagsvalg én Valgkommune med Byen.

Udenfor de Tilfælde, hvor Landdistriktet er henlagt under en anden Kommune, udgør det en egen Kommune. I førstnævnte Fald er det, for saa vidt Fællesskabet er med en By, repræsenteret i Byraadet i Sager, som angaar Fattig- (Alderdomsforsørgelses-) eller Skolevæsenet. Ordningen af de kommunale Anliggender uden for Fællesskabet — Paaligningen af Bidrag f. Eks. — er overladt til Amtsraadet, og Bestyrelsen varetages for de mindre Landdistrikter ofte umiddelbart af selve Amtsraadet, medens der for de større vælges et Distriktsraad paa mindst 3 Medlemmer efter samme Regler, som gælde for Sogneraadene. Landdistriktet udgør et særligt Skatteligningsdistrikt. I Tidens Løb er flere af disse Landdistrikter gaaet helt op i Nabokommunerne, ogsaa i kommunal Henseende.

Handelspladserne indtager en Særstilling mellem By og Land. Tidligere var der 6 saadanne, men ved Love af 7de April 1899 blev de tidligere Handelspladser Løgstør, Nørresundby og Silkeborg fra 1ste Januar 1900 oprettede til Købstæder, og Frederiksberg blev fra 1ste April s. A. udskilt fra sin tidligere Forbindelse med Københavns Amtsraadskreds (en Kommission skulde afgøre Spørgsmaal om tidligere Mellemværende), saaledes at den nu betragtes som Købstad i Henseende til Rettigheder og Forpligtelser i Forhold til Amtsraadskredsen, Amtsskoleraadet og Amtets og Stiftets Købstæder og ligeledes med Hensyn til Vejvæsenet. Men i øvrigt er den vedblivende at betragte som Handelsplads, hvoraf der altsaa nu er 3 tilbage, nemlig foruden Frederiksberg: Frederiksværk og Marstal. Det er en ejendommelig Stilling, disse Kommuner indtager, idet de vel i mange Hensender, navnlig hvad Kommunens indre Styrelse angaar, er stillede omtrent paa samme Maade, som Købstæderne var det inden Gennemførelsen af Købstadkommunalloven af 1868, men dog i andre Henseender er at betragte som Sognekommuner og — bortset fra Frederiksberg — som hørende under vedkommende Amtskommune. Systematisk maa disse Kommuner, der er fuldt udviklede særlige Kommuner, henregnes under Landkommunerne.

Lovbestemmelserne om Frederiksberg Kommunes kommunale Organisation indeholdes i Loven af 29de December 1857 om Frederiksberg Sogns økonomiske Bestyrelse og den sig hertil sluttende kommunale Valglov af 23de December 1861 samt Lov om Forandring i de for Frederiksbergs kommunale Styrelse gældende Bestemmelser af 18de December 1895. De to andre Handelspladsers Forhold er ordnede gennem Regulativer, for Marstals Vedkommende i Overensstemmelse med Lov af 1ste Marts 1867. Men desuden indeholdes der i Lovgivningen ikke faa særlige Bestemmelser om Handelspladserne f. Eks. vedrørende Politi-, Nærings-, Bygnings-, Brand-, Havne- og Beskatningsvæsen.

I Spidsen for de paagældende Kommuner staar en Kommunalbestyrelse, bestaaende af tvende Led, en Formand og en Kommunalrepræsentation. Kommunalbestyrelsens Formand beskikkes i Marstal, hvor ingen Retsbetjent er bosat, særlig dertil af Kongen, i de to andre tilfalder Posten Stedets Birkedommer. Kommunalrepræsentationen bestaar udelukkende af Medlemmer, valgte af Kommunens Beboere; Forsædet i Forsamlingen føres af en af Repræsentanterne selv valgt Formand og i hans Forfald af en Viceformand. I den samlede Kommunalbestyrelse fører selve dennes Formand (Birkedommeren) Forsædet. Repræsentanternes Antal skal være ulige — paa Frederiksberg vælges f. T. 15 — og ligesom i Købstadkommunerne vælges den større Del af samtlige Beboere i Kommunen, som er i Besiddelse af de for Valgbarhed til Folketinget foreskrevne Betingelser — dog saaledes at Indfødsret ikke udkræves —, naar Vælgeren i mindst ét Aar har været bosat i Kommunen og svaret direkte Skat — personlig eller paa faste Ejendomme — til Kommunen; den mindre Del vælges af den Femtedel af de foran nævnte valgberettigede, som i det forud for Valget gaaende Kalenderaar har udredet det største direkte Skattebeløb til Kommunen, for saa vidt denne Femtedel har svaret i det mindste $^2/_3$ af Kommunens samtlige Skatter; ellers medtages saa mange af de øvrige $^4/_5$, at Skattebeløbet naas. Valgbar er enhver, som er valgberettiget til den større Del af Kommunalrepræsentationens Medlemmer. Valget gælder for et Tidsrum af 6 Aar, idet den større og den mindre Del afgaa vekselvis hvert tredje Aar. Valgkredsen falder sammen med Kommunen. Valgbestyrelsen bestaar af Kommunalbestyrelsens Formand, Kommunalrepræsentanternes Formand samt en anden af disse, som de selv dertil udvælger. Valgbestyrelsen udfærdiger paa Grundlag af Skattelisterne Valglister, som skal fremlægges offentligt; Klager over Unøjagtigheder paa Listerne maa fremsættes for Valgbestyrelsens første Medlem senest 3 Dage forinden Valgdagen, for at Spørgsmaalet kan blive afgjort paa den Dag ved Kendelse af Valgbestyrelsen. Der udarbejdes ny Lister, hver Gang der skal foregaa Valg. Med Hensyn til Valgmøder og selve Valgmaaden henvises til Reglerne om Byraadsvalg. Enhver er pligtig til at modtage det paa ham faldne Valg; dette gælder ikke Mænd over 60 Aar, og ej heller er den, som i mindst 3 Aar har været Kommunalrepræsentant, pligtig at modtage nyt Valg før efter Forløbet af et saa stort Antal Aar som det, hvori han har været Kommunalrepræsentant. Begæringer om Fritagelse for at modtage Valg og Anker over Valghandlingen paakendes af Valgbestyrelsen og kan af de paagældende gennem Amtmanden indankes for Indenrigsministeriet, der træffer den endelige Afgørelse. I øvrigt gælder lignende Regler, som alt er omtalt ovenfor, hvor Talen har været om kommunale Repræsentanter.

I Handelspladserne findes dernæst særlige Fattigkommissioner og Skolekommissioner. Førstnævnte Kommission bestyrer Fattigvæsenet og bestaar paa Frederiksberg af 5 Medlemmer, som Kommunalbestyrelsen vælger, de to af sin egen Midte, de tre blandt Beboere af Kommunen; Kommissionen vælger selv sin Formand; Valgene gælder for 3 Aar. Skolekommissionen bestyrer Skolevæsenet; paa Frederiksberg bestaar den af én af Sognepræsterne i Kommunen, valgt af Kultusministeriet, samt af fire af Kommunalbestyrelsen med Halvdelen blandt dens egne Medlemmer og Halvdelen blandt Kommunens øvrige Beboere valgte Medlemmer; Skolekommissionen vælger selv sin Formand; Valgene gælder ogsaa her 3 Aar. Selv om Kommunalbestyrelsens Virksomhed begrænses ved disse Kommissioner, udøver den dog en ret betydelig Indflydelse dels ved sin Ret til at

vælge Medlemmer ind i Kommissionerne, dels ved at Udgifterne til de nævnte Forvaltningsgrene skal bevilges paa Kommunens Budget. I det store og hele har Kommunalbestyrelsen en lignende Raadighed over Kommunens Anliggender som Byraadene, saaledes at ogsaa her Indenrigsministeriets Samtykke udkræves til mere ekstraordinære Foranstaltninger. Naar Kommunalbestyrelsens Formand finder, at en tagen Beslutning overskrider Kommunalbestyrelsens Myndighed, strider mod Lovgivningen eller er fordærvelig for Kommunen, tilkommer der ham Ret til midlertidig at sætte den ud af Kraft og gøre Indberetning derom til vedkommende Ministerium, der da afgør Sagen. Handelspladserne har deres egne Embeds- og Bestillingsmænd. Naturligvis er Forholdene her meget forskellige, idet Frederiksberg som Landets næststørste Kommune har en gennemført Embedsorganisation med en Kommunaldirektør, en Direktør for Forsørgelses- og Fattigvæsenet og en Skoledirektør, som staar i Spidsen for de paagældende Etater, ligesom der findes en særlig Stadsingeniør, Brandinspektør, Bygningsinspektør, Stadslæge m. fl.

De væsentligste Indtægter fremkommer gennem Skattepaaligning; paa Frederiksberg anvendes dels Formue- og Lejlighedsskatten, dels Skatter paa faste Ejendomme efter Grundtakst, hvortil Ansættelse sker af en Kommission, bestaaende af Birkedommeren eller et Medlem af Kommunalbestyrelsen som Formand og 4 andre af Kommunalbestyrelsen fritt valgte Mænd; Klager over Ansættelsen indgives til en Kommission paa 3 Medlemmer, hvoraf Formanden udnævnes af Indenrigsministeren, et Medlem vælges af Kommunalbestyrelsen, og et i hvert enkelt Tilfælde af Klageren. I Frederiksværk og Marstal opkræves Skatter af faste Ejendomme, nemlig Grundskat og Husskat, men begge Steder er dog Formue- og Lejlighedsskatten Hovedindtægten. I alle tre Kommuner haves særlige Ligningskommissioner, som selv vælger sin Formand; Medlemsantallet er ulige, og der gælder om Valget samme Regler som ved Valg af Kommunalrepræsentanter. Regnskabsaaret er paa Frederiksberg Statens Finansaar (1ste April—31te Marts), i de to andre Kalenderaaret. Klager over Ligningen indgives til Kommunalbestyrelsen og kan derfra gennem Amtet indbringes for Indenrigsministeriet. Det aarlige Regnskab aflægges af Kommunalbestyrelsen ved en dertil antagen Regnskabsfører og revideres af to Revisorer, der vælges af den almindelige Vælgerklasse for 3 Aar paa Frederiksberg, for 6 Aar i Frederiksværk og Marstal.

Amtskommunerne. Den amtskommunale Organisation er af yngre Oprindelse end den sognekommunale, idet den først blev indført ved en Frdn. af 1841, selv om der allerede i 1819 var skabt en for hvert Amt fælles Fond og i 1803 var oprettet de saakaldte Amtsfattigkasser. De 18 Amter danne 21 Amtskommuner, idet 3 Amter er delte i 2 Kredse (jfr. ovenfor); Amtskommunen er en Landkommune, og de i Amtet liggende Købstæder kan ikke regnes med til Amtskommunens Territorium; dog findes paa flere Omraader, navnlig med Hensyn til visse Udgifter, et lovbestemt Fælleskab mellem den større Landkommune og Købstæderne i Amtet, ligesom der paa Bornholm findes et specielt videre gaaende Fællesskab mellem Land og By. Deling og Sammenlægning af Amtskommuner kan kun ske ifølge Lov.

Amtskommunens kommunale Anliggender bestyres af et Amtsraad, der tillige er overordnet Kommunalbestyrelse for Amtets Sognekommuner. Amtsraadet bestod tidligere oprindelig foruden af Amtmanden af en af Amtets Præster, 2 Lehnsbesiddere og 6 andre Mænd, hvoraf de 3 — eventuelt 2 — valgtes af og blandt Sædegaardsejerne, de øvrige valgtes ved Valgmænd fra samtlige Sogneforstanderskaber. I denne Ordning indtraadte efterhaanden Forandringer, og nu bestaar Amtsraadet i Henhold til Landkommunalloven af Amtmanden som Formand (er der to Kredse i Amtet, er han Formand i begges Amtsraad) og valgte Medlemmer. Amtmanden udnævnes af Kongen, og der udfordres juridisk Uddannelse til Stillingens Opnaaelse. Antallet af valgte Medlemmer, der paa Amtsraadets Indstilling bestemmes af Indenrigsministeren, skal altid være ulige, ikke under 7 og ikke over 13. Den større Del af Medlemmerne vælges af samtlige Sogneraad i Kredsen, saaledes at hvert af disse af sin egen Midte vælger en Valgmand, altsaa ved middelbare Valg; den mindre Del af Amtsraadsmedlemmerne vælges af et Antal, ligt fornævnte Valgmænds, af de Ejendomsbesiddere, der har haft fast Ophold i Amtsraadskredsen det sidste Aar før Valget, for saa vidt de er valgbare til Folketinget og i det nævnte Aar have udredet den største Afgift til Amtsrepartitionsfonden. Under Ejendomsbesiddere er udtrykkelig indbefattet Fæstere samt de Forpagtere eller Lejere, som efter thinglæst Kontrakt besidde Ejendommen for den Aarrække, Valget gælder. Af Bornholms 9 valgte Amtsraadsmedlemmer vælges 4 af Sogneraadenes Valgmænd, 2 af de umiddelbare Vælgere paa Landet, 3 gennem Valgmænd fra Købstæderne (se ovfr.).

Valgbar til Amtsraadet er enhver, der kan vælges til et Sogneraad i Amtsraadskredsen, og de valgbare er ikke delte i to Klasser. Beslægtede i op- og nedstigende Linie maa ikke have Sæde i samme Amtsraad, og Amtmanden kan ikke vælges til Amtsraadet. Valget gælder 6 Aar, saaledes at hvert tredje Aar den større Del og den mindre vekselvis afgaar; ogsaa her blev det som ved Sogneraadene afgjort ved Lodtrækning, om den større eller mindre Del skulde afgaa først; sidst er Valg afholdt i 1901. Valgene bestyres af Amtmanden og to af og blandt Amtsraadet udvalgte Mænd Blive enkelte Pladser ledige, foretages nyt Valg for den resterende Del af Perioden, hvis Amtsraadet ikke enstemmig vedtager at lade Pladsen staa ubesat til næste ordentlige Valg; hvis imidlertid over det halve Antal enten af de af Valgmændene eller af Ejendomsbesidderne valgte Medlemmer afgaa i Løbet af Valgperioden, skal nyt Valg foretages. Sogneraadene vælger ny Valgmænd til hvert Valg; er det imidlertid kun Omvalg, idet et Valg sættes ud af Kraft, eller den valgte fritages, fungerer de alt udnævnte igen. Over de umiddelbare Vælgere føres Valglister, som affattes, hver Gang Valg skal foregaa; til Brug herfor optager Amtsforvalteren ved Aarets Udgang en Fortegnelse over saa mange af de Ejendomsbesiddere, der har betalt den største Afgift til Amtsfonden, at deres Tal bliver $1^1/_2$ Gange saa stort som Antallet af Sogneraadenes Valgmænd, og tilstiller Amtmanden Fortegnelsen.

Paa Grundlag heraf udarbejder Valgbestyrelsen Listen og omsender den inden 14 Dage før Valget til alle Sogneraadene, ligesom den bekendtgøres i Aviserne. Indsigelser mod Listen kan rejses paa selve Valgdagen, saaledes at en Vælger, der maaske først da opfylder alle Betingelser for at være valgberettiget, kan forlange sig optagen i Stedet for den paa Listen sidst opførte.

Vælgerne skal møde personlig ved Valghandlingen, der er offentlig og skal foregaa paa et bekvemt Sted; med Indenrigsministerens Samtykke kan Valget dog foregaa paa mere end ét Sted i Kredsen, eller denne kan deles i flere Kredse; om Sted, Dag og Tid udstedes Bekendtgørelse paa sædvanlig Maade. Vælgerne tilkendegive mundtlig for Valgprotokollen, paa

Fig. 150. Fra en københavnsk Kommuneskole (Friskole). 1901.

hvem de stemmer, efter at Valgbestyrelsen har paaset, at de er opførte paa Listen, og at de behørig legitimerer sig som Valgmænd eller umiddelbare Vælgere. Naar alle har stemt, oplæses og sammentælles Stemmerne, og de, der har faaet flest, erklæres valgte; ved Stemmelighed sker Afgørelsen ved Lodtrækning. Valgresultatet bekendtgøres i Bladene. Enhver er pligtig at modtage Valg, dog saaledes at ogsaa her 60 Aars Alderen fritager og ligeledes 3 Aars tidligere Amtsraadstjeneste. Vægrer nogen sig ved at overtage Stillingen, maa han ved Sagsanlæg søges tvungen dertil. Anførelsen af Fritagelsesgrunde bedømmes af Amtsraadet med Rekurs til Indenrigsministeriet; det samme gælder Klager over Valgets Foretagelse. Er et Medlem ikke længere valgbar, maa han, hvis Forhindringen ikke er forbigaaende, og han derfor midlertidig fritages, udtræde

af Raadet; Amtsraadet træffer selv Beslutning herom, men denne kan dog indankes for Indenrigsministeren. Ønsker et Medlem at udtræde i Løbet af Perioden, kan Amtsraadet, eller, hvis Raadet nægter det, Indenrigsministeren bevilge hans Andragende.

Amtsraadets Virksomhed er en dobbelt, nemlig dels at være overordnet Kommunalbestyrelse for de til Amtsraadskredsen hørende mindre Kommuner, dels at bestyre samtlige Amtskommunens Anliggender. (Med Hensyn til Købstæderne skal bemærkes, at Amtet bestyrer Landevejene ogsaa i disse, uden at Købstæderne gennem selvstændig Repræsentation har nogen Indflydelse derpaa, men der kan paa den anden Side ikke paalignes Byens Hartkorn større Bidrag til Vejene end Landets). Indenfor disse Anliggender kan der skelnes mellem de egentlige amtskommunale, som mere umiddelbart og udelukkende interesserer Amtskommunen, og saadanne, der snarere maa anses som Statsanliggender, men som dog udkræve Amtsraadets Medvirkning. Der kan ikke gives nogen almindelig Regel for, hvad der er at anse som et amtskommunalt Anliggende; det beroer paa de positive Lovbestemmelser, som kan forandres fra Tid til anden, og som Amtsraadet maa respektere. Om der kræves højere Samtykke til de tagne Beslutninger, maa undersøges i de enkelte Tilfælde; kun skal det nævnes, at der af Amtsraadet skal affattes en Vedtægt, som bliver at billige af Indenrigsministeren; i Vedtægten fastsættes de nærmere Regler om Regnskabsvæsen, Embeds- og Bestillingsmændene — deres Løn og Ansættelse m. v. —, Nedsættelse af staaende Udvalg,

der alene eller i Forening med Amtmanden kan afgøre visse Sager paa Raadets Vegne.

Tilsynet med Amtsraadets Virksomhed tilkommer de forskellige overordnede Myndigheder for de vedkommende Forvaltningsgrene, men ved Siden deraf fører Amtmanden og Indenrigsministeriet et almindeligt, hele Amtsraadets Virksomhed omfattende Tilsyn. Amtmanden har saaledes Ret til midlertidig under visse Betingelser — de samme, som tidligere ved Behandlingen af tilsvarende Forhold i andre Kommuner er nævnt — at sætte en af Amtsraadet vedtagen Beslutning ud af Kraft, men skal da straks indberette Sagen til Indenrigsministeren, der træffer Afgørelsen. Kommer Indenrigsministeren ved Gennemsyn af Regnskaber eller paa anden Maade til Kundskab om, at Amtsraa-

Sager, som vil komme til Forhandling. Møderne er offentlige, men Raadet kan paa Formandens Forslag vedtage at behandle enkelte Sager for lukkede Døre. Formanden leder Forhandlingerne. Ingen gyldig Beslutning kan tages, naar ikke mindst Halvdelen af Medlemmerne og Formanden er til Stede og deltage i Afstemningen. Stemmeflerhed er afgørende; afgives lige mange Stemmer for og imod, er Forslaget forkastet; Formandens Stemme er altsaa ikke den afgørende. Imidlertid udfordres der i enkelte Tilfælde et større Antal Stemmer; Loven bestemmer saaledes udtrykkelig, at Amtsraadet til almennyttige offentlige Indretninger — f. Eks. Hedeselskabet, Fængselsselskaber, Skytteforeninger, Afholdsforeninger, Undervisningsanstalter — og til personlige Understøttelser for

Fig. 151. Fra en Kommuneskole paa Landet. Kværkeby 1901.

det har afholdt ulovhjemlede Udgifter eller nægtet at afholde Kommunen lovlig paahvilende Udgifter eller i øvrigt har overskredet sin Myndighed, træffer han de fornødne Foranstaltninger — Tvangsbøder f. Eks. — og kan om fornødent gøre personligt Ansvar mod Medlemmerne gældende ved Domstolene. Om Landevejene er der den udtrykkelige Bestemmelse, at Ministeren (f. T. for offentlige Arbejder) kan lade forsømt Arbejde udføre for Amtskommunens Regning.

Med Hensyn til Amtsraadets Forretningsgang bestemmer Loven, at Amtsraadet forsamles paa det Sted, det selv vedtager, mindst 4 Gange om Aaret, og ellers saa ofte, Formanden finder det fornødent, eller naar Halvdelen af Medlemmerne forlanger det. Formanden bestemmer Dag og Tid, sørger for Bekendtgørelsen derom og underretter Medlemmerne om de

ét Aar ad Gangen kan bevilge Bidrag af Amtsrepartitionsfonden, naar Beslutning herom er tagen i to paa hinanden følgende ordentlige Møder af mindst $^3/_4$ af de tilstedeværende Medlemmer, og Amtmanden skal høre til dette Flertal. Forhandlingsprotokollen føres af Amtsraadssekretæren, og Formanden paaser, at de tagne Beslutninger nøjagtig tilføres Protokollen, hvori ethvert Medlem kan forlange sin afvigende Mening indført. Protokollen underskrives efter Mødets Slutning af de nærværende Medlemmer. Offentliggørelse af Forhandlingerne er ikke paabudt, men i Almindelighed foreligger Uddrag af Forhandlingerne i Amtsraadstidenden; hvert Amtsraad har sin Tidende. Formanden foranstalter Udførelsen af Amtsraadets Beslutninger, besørger Brevvekslingen og opbevarer Protokoller og øvrige Arkivsager. Vedtægten inde-

holder de nærmere Bestemmelser om Forretningsordenen og overlader i Almindelighed visse Sagers Afgørelse til staaende Udvalg, almindeligvis i Forbindelse med Amtmanden. Ligesom ved Sogneraadene er der ved Amtsraadene Administrationsudgifter, naturligvis større, da Kommunen jo er større; blandt saadanne Udgifter skal nævnes Kontorholdsudgifter, Lønning af Sekretær, Bogholder og Revisor samt Befordringsgodtgørelse til Medlemmerne, dels til Møderne, dels i Anledning af dem overdragne særlige Hverv, medens der i øvrigt lige saa lidt tilkommer Amtsraadets Medlemmer som Medlemmer af Landets andre kommunale Raad Vederlag for det paagældende Hverv.

Medens tidligere flere Udgifter lignedes paa mindre Dele af Amtsraadskredsen, der saaledes kom til at udgøre særskilte Skattedistrikter, udgør nu hver Kreds en for sig afsluttet økonomisk Enhed med fælles Skatteligning. Paa den anden Side er der intet i Vejen for, at Amtskommunen kan etablere et Fællesskabsforhold enten med andre Amtskommuner — om Tvangsarbejdsanstalter f. Eks. — eller med Bykommuner — om Raad-, Ting-, Arrest-, Sygehuse m. v. — hvilket ofte er forstandig Økonomi, da Omkostningerne baade absolut og forholdsvis blive mindre ved et saadant større Fællesskab, end naar hver Kommune skulde have sin selvstændige Institution. Ved nyt Fællesskabs Indgaaelse udkræves dog altid Indenrigsministerens Samtykke. De væsentligste Indtægter til Udgifternes Bestridelse faas gennem Skatter, som betales paa Amtstuerne, ligesom de kongelige Skatter, og opbevares der. Det er Amtsraadet selv, der tager Beslutning om Skatteudskrivningen, som for den overvejende Dels Vedkommende sker paa Amtsraadskredsens Hartkorn — paa Bornholm tillige ved Ligning paa Købstæderne —, men ogsaa kan ske ved direkte Ligning paa de under Amtsraadskredsen hørende Kommuner, ligesom der finder Ligning Sted paa Kredsens Købstæder til Vejvæsenet i Forhold til Byens Hartkorn.

Hvad Størrelsen af det aarlige Udskrivningsbeløb angaar, bestemmer Amtsraadet hvert Aar, hvor meget der skal udskrives, men uden Indenrigsministerens Samtykke kan der intet Aar udskrives et større samlet Bidragsbeløb end Gennemsnittet af de 3 foregaaende Aars med Tillæg af en Femtedel. Der skal udskrives samme Beløb af alt Kredsens Ager og Engs Hartkorn (kun Øen Ærø indtager en særlig Stilling). Amtskommunens Regnskabsaar er Finansaaret ($^1/_4$—$^{31}/_3$); derfor skal Amtsforvalteren, som udfører Amtets Kasseerforretninger, inden medio Marts have Underretning om, hvor meget der skal udskrives pr. Tønde Hartkorn. Ligesom de kgl. Skatter betales ogsaa de amtskommunale 2 Gange aarlig (1. April og 1. Oktober) og afskrives i Ydernes Kvitteringsbøger. Hvis Yderne ikke betaler til Forfaldstid, skal Amtsforvalteren 3 Maaneder efter Forfaldsdagen skriftlig henvende sig til Fogden med Begæring om Udpantning hos de paagældende. Amtsraadet har ikke Ret til at eftergive Skatter. — Med Hensyn til Ligningen paa Kredsens enkelte Kommuner, der saa atter gennem deres Ligning paa Skatteyderne maa tilvejebringe de nødvendige Beløb, bestemmer Loven, at Amtsraadet kan ligne indtil $^1/_3$ af det Beløb, som noget Aar skal udskrives paa Hartkornet i den enkelte Amtsraadskreds,

paa de under Amtsraadskredsen hørende mindre Kommuner (Sognekommuner, Landdistrikter og Handelspladser); Fordelingen mellem de enkelte Kommuner sker saaledes, at Halvdelen fordeles efter Hartkorn, en Fjerdedel efter Folkemængde og en Fjerdedel efter Amtsraadets Skøn; ved denne sidste Bestemmelse har Amtsraadet Mulighed for indirekte at kunne tvinge en Kommune til at udrede sin Del af en vis Fællesudgift, som Kommunen maaske har vægret sig ved at være med til. Paa Bornholm gælder særlige Regler om Skatteligningen, idet Købstæderne her maa udrede større Bidrag, der ikke udredes direkte af Beboerne, men af de enkelte Byers Kæmnerkasser til den med Landet fælles Amtsrepartitionsfond. — Ingen Udgift kan afholdes til de Amtsraadets Beslutning underlagte Anliggender uden i Henhold til et af Amtsraadet vedtaget Overslag over Indtægter og Udgifter. Bliver der Tale om herud over gaaende Beløb, forelægges Spørgsmaalet særlig for Amtsraadet, med mindre Udgiften er paabudt ved Lov eller kun var opført i Overslaget som kalkulatorisk. Amtskommunernes væsentligste Udgiftsposter er Vejvæsen, Medicinalvæsen og Justits-, Politi- og Fattigvæsen og omfatter paa disse Omraader i det hele Udgifter til de mere omfattende Formaal, idet Amtskommunen som den større Helhed i sig optager Fællesanliggender fra de underlagte mindre Kommuner. Nogle Udgifter bæres i Fællesskab med andre Kommuner, saaledes at Fordelingen af Udgiftsbeløbet, hvis det da ikke i Lovgivningen ligefrem er fastsat til en bestemt Brøkdel, snart sker i Henhold til Hartkorn, snart i Henhold til Folketal, medens Amtskommunen udreder de paagældende Udgifter forskudsvis. Amtskommunen kan lige saa lidt som andre Kommuner paa egen Haand afhænde eller pantsætte eller erhverve nye faste Ejendomme, ej heller optage nye Laan; i saa Henseende udkræves Indenrigsministeriets Samtykke; saadant Samtykke udkræves ogsaa til Forandring i Amtsraadskredsens Vedtægt.

De amtskommunale Bestillinger kan deles i de lønnede og de ulønnede; de lønnede er Amtsraadets Sekretær, Bogholder, Revisor, Vejinspektør, Vandløbsinspektører og det ved Amtsraadskredsens Sygehuse, Tvangarbejdsanstalter m. v. ansatte Personale; endvidere Overklitfogder — for saa vidt de ikke lønnes af Staten —, Retsvidner, Arrestforvarere (Sognefogder og Jordemødre lønnes af Amtskommunen, men det tilkommer ikke Amtsraadet at besætte disse Pladser). Af ulønnede Bestillinger skal nævnes Forligsmæglere, Landvæsenskommissærer, Medlemmer af Bestyrelsen for Udlaan af Overformynderimidler, Vurderingsmænd til Vurdering af faste Ejendomme ved Udlaan af visse offentlige Midler, Medlemmer af Hingsteskuekommissioner, af Sandflugtskommissioner, Mønstringskommissioner og visse Vurderingskommissioner — foruden selve Amtsraadshvervene.

Foruden Amtsrepartitionsfonden bestyrer Amtsraadet tillige Amtsfattigkassen, hvis Bestemmelse det er at udrede forskellige Understøttelser samt Udgifter til Døvstummes Anbringelse paa Døvstummeinstitutter m. v.; hver Amtsraadskreds har sin Amtsfattigkasse; oprindelig bestyredes de af Amtsfattigdirektionerne. Amtsfattigkassen har forskellige særlige Indtægter, dens Midler opbevares hos vedkommende Amtsforvalter. Amtsfattigkasserne faa deres væsent-

ligste Indtægter gennem Bøder (fra Retterne og Forligskommissionerne), $^1/_4$ pCt. af Varer og Løsøre, som paa Landet sælges ved offentlig Auktion, direkte Bidrag fra Sognekommunernes Kasse samt forskellige andre mindre betydelige Indtægter; men da disse i Reglen langt fra slaa til, maa der fra selve Amtsrepartitionsfonden ydes ofte betydelige direkte Tilskud. Desuden eje flere af Kasserne ret store Kapitaler, over hvis Renteindtægt der altsaa disponeres, ligesom der under Amtsfattigkasserne forvaltes en Del Legatkapitaler. Udgifterne gaa, foruden til Døvstummes Oplærelse, tillige til Bidrag til de under Amtsraadskredsen hørende Kommuner — som selv bære en Del af den herved forvoldte hele Udgift — i Anledning af Afsindiges og Idioters Underhold og Bevogtning samt til Patienters Anbringelse paa forskellige offentlige Sanatorier og lign. Institutioner.

Som alt omtalt er Amtets Regnskabsaar det samme som Statens Finansaar; Regnskabet skal aflægges inden 31. Maj og gennemgaas af en af Amtsraadet paa 6 Aar valgt Revisor, der tillige efterser Kassernes Aktiver. Naar Revisors Bemærkninger er besvarede, afgives det hele til Amtsraadet til Paakendelse. Regnskabet offentliggøres i Amtsraadstidenden og indsendes til Indenrigsministeriet til Gennemsyn; om den Myndighed, der i denne Henseende tilkommer Indenrigsministeren, er talt ovenfor.

Endelig skal det fremhæves, at hver Amtsraadskreds med de deri beliggende Købstæder udgør en Skolefondskreds, jfr. Lov af 8de Marts 1856. Skolefonden bestyres af Amtsskoledirektionen i Forbindelse med Amtsskoleraadet. Amtsskoledirektionen bestaar af samtlige Skoledirektioner (for hvert Provstedistrikt bestaaende af Amtmanden og Provsten) i Amtsraadskredsen; Skoleraadet dannes af Amtsraadets Medlemmer og et vist Antal af Byraadene for 6 Aar valgte Mænd. (Paa Bornholm er Amtsraadet tillige Skoleraad og Skoledirektionen Amtsskoledirektion). De af Byraadene valgte Medlemmer skulle have samme Kvalifikationer, som udfordres for at blive Byraadsmedlem; Antallet i hver Kreds skal staa i samme Forhold til Amtsraadsmedlemmerne, som Købstadbefolkningen staar i til Befolkningen i Amtsraadskredsen, dog ikke mindre end 2, hvis Amtsraadet har 7, og ikke mindre end 3, hvis Amtsraadet har 9 valgte Medlemmer; Fordelingen mellem de enkelte Byer sker i Forhold til Folketallet i disse. Direktionen udarbejder og deltager i Fastsættelsen af Budgettet. Raadet har den finansielle Myndighed og fører Tilsyn med den stedlige Bestyrelse; Beretning indsendes til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, og dettes Samtykke udkræves til visse vigtige Foretagender. Af Skolefonden udredes bl. a. Alderstillæg til Lærerne, Pension til dem og deres Enker, en Del af Udgifterne til Forrentning og Afbetaling af Laan i Anledning af Skolebygninger samt Understøttelse til trængende Kommuner til Ophjælpning af deres Skolevæsen. Indtægten fremkommer dels ved Tilskud fra Statskassen (jfr. den ny Skolelov af 24de Marts 1899), dels ved Bidrag, der paalignes Amtets Hartkorn og Købstæderne i Forhold til Folketallet, men som ikke uden speciel Lov maa overstige 50 Øre pr. Td. Hartkorn, eller hvad dertil maatte svare for Købstæderne; endelig kommer hertil Indtægten af Kapitaler, overgaaede fra de tidligere Skolehjælpekasser.

4. DANMARKS FORVALTNINGSFORHOLD.

Allerede i det foregaaende har det paa mange Punkter under Behandlingen af Stats- og Kommuneforfatningen været nødvendigt ogsaa at komme ind paa Landets Forvaltningsforhold; thi vel har Beskrivelsen her nærmest haft til Formaal at skildre selve Forfatningsreglerne og Forfatningsorganerne, men ved Behandlingen heraf har det for den nøjere Forstaaelses Skyld ofte vist sig nødvendigt ogsaa at maatte medtage Forhold, vedrørende den egentlige Administration og de dertil hørende underordnede Organer og Virksomheder; navnlig ved Behandlingen af Kommunalforholdene har dette gjort sig stærkt gældende.

I Spidsen for Landets Forvaltning staar under Kongen, der som Indehaver af den udøvende Magt ifølge Forfatningen er Forvaltningens øverste Chef, og under Statsraadet de ansvarlige Ministre. De af dem forestaaede Ministerier er Administrationens Hovedorganer. For Øjeblikket — Juni 1901 — er Ministeriernes Antal 10, nemlig Udenrigsministeriet, Landbrugsministeriet, Indenrigsministeriet, Ministeriet for offentlige Arbejder, Justitsministeriet, Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet (Kultusministeriet), Krigsministeriet, Marineministeriet, Finansministeriet samt Ministeriet for Island. Der er ikke noget til Hinder for, at en og samme Minister forestaar flere Ministerier samtidig enten midlertidigt (ad interim) eller vedblivende — eksempelvis skal saaledes nævnes, at Justitsministeren hidtil stadig har været Minister for Island, lige siden dette Ministeriums Oprettelse.

Til Besørgelse af de enkelte Ministeriers mange og ret uensartede Forretninger er der inden for de enkelte Ministerier flere eller færre større Afdelinger, de saakaldte Departementer, i Spidsen for hvilke der staar en Departementschef (undertiden ogsaa kaldet Departementsdirektør), som i Almindelighed selv afgør Sagerne i Ministerens Navn og paa hans Vegne, men for større Sagers Vedkommende forelægger disse for Ministeren; Ministeren afgør da enten Sagerne i eget Navn eller i Henhold til en ham for visse Sagers Vedkommende dertil given Bemyndigelse (ad mandatum), eller han forelægger dem for Kongen til Beslutning i eller uden for Statsraadet, i sidstnævnte Tilfælde gennem Kongens Kabinetssekretær. Under Departementerne er der atter flere eller færre Kontorer med de dertil hørende kgl. udnævnte Embedsmænd: Kontorchefer og Fuldmægtige (hvoraf nogle fungerer som Ekspeditionssekretærer) samt Medhjælpere: Assistenter, Skrivere, Bude m. fl. For Skatteväsenet (her under Toldvæsenet), for Post- og Befordringsvæsenet samt for Telegrafvæsenet findes særlige Generaldirektorater med en Generaldirektør i Spidsen; skønt disse Generaldirektorater er indordnede henholdsvis under Finansministeriet og Ministeriet for offentlige Arbejder, afgøres Sagerne dog i Almindelighed selvstændigt af vedkommende Generaldirektør, men der maa i saa Fald kunne finde Indankning Sted for det overordnede Ministerium i alle Tilfælde, hvor Ministeren

ikke selv maatte have resolveret i Sagen og undertegnet den derom udfærdigede Ekspedition.

Fra Ministerierne som de centrale Organer udgaar alle Afgørelser til Landets lokale Myndigheder, hvem det derefter paahviler at bringe Afgørelserne til Udførelse, først ved at meddele Landets Borgere dem og derefter ved at sørge for, at de bliver efterkomne, eventuelt ved Anvendelsen af de Magtmidler, der i saa Henseende tilkommer dem. Paa den anden Side er det ogsaa de lokale Myndigheder, som enten ved eget Initiativ eller paa Foranledning af Borgerne, for saa vidt disse har noget at andrage om, henvender sig til Centralmyndigheden. Det vilde imidlertid være forbundet med et uoverkommeligt Arbejde for Centralmagten, om denne skulde træde i direkte Forbindelse med alle de lokale Myndigheder, og lige saa om den skulde faa alle Andragender og Besværinger direkte forebragt gennem Lokalforvaltningen. For at raade Bod herpaa er der derfor mellem Ministerierne og den lokale Myndighed almindeligvis indskudt et Mellemled, forskelligt efter de forskellige Forvaltningsgrene — som Hovedeksempler skal henpeges paa verdslige og gejstlige Sager —, der har til Opgave paa den ene Side at modtage alle Forslag og Henvendelser fra de underordnede Myndigheder og — for saa vidt Afgørelsen da ikke direkte er lagt i Melleminstansens Haand — at fremsende dem til Centralmagten, ledsagede af deres Erklæring og Betænkning og derefter, naar Centralmagten har truffet sin Afgørelse, atter at meddele de paagældende dennes Udfald.

Inden for disse Mellemled spiller den saakaldte Overøvrighed — Amtmændene og Københavns Overpræsident — den væsentligste Rolle. De sorterer under Indenrigsministeriet, og deres Bestalling til Embedet udfærdiges herigennem, men de har tillige at varetage en Del under Justits- og Kultusministeriet hørende Anliggender. Dernæst paahviler det i det hele taget Overøvrigheden i Forbindelse med de dem i saa Henseende undergivne Underøvrigheder d. v. s. Magistraterne, By- og Herredsfogeder og Birkedommere at føre Tilsyn med, at Lovene overholdes, og i øvrigt at deltage i den borgerlige Styrelse, for saa vidt den ikke ifølge Loven er tillagt andre Myndigheder. Ved Behandlingen af Københavns Forfatningsforhold er den Overpræsidenten tillagte Myndighed omtalt; for Amtmændenes Vedkommende skal nævnes, at de, foruden den dem tillagte Tilsynsmyndighed med Landkommunernes Forhold, har en betydelig Indflydelse paa Retsplejen, dels ved at Aktionsmyndigheden i Straffesager er tillagt dem, saaledes at det er Amtmændene, der træffer Afgørelse af, hvor vidt der skal rejses Tiltale mod vedkommende og for hvilken Forseelse, og ligeledes hvor vidt en afsagt Dom skal indankes for højere Ret fra det offentliges Side, dels ved at de skal autorisere og efterse Retsprotokollerne, og endelig føre Tilsyn med Skiftevæsenet og drage Omsorg for umyndiges Forhold. Som Underøvrighedernes og Politimestrenes nærmeste foresatte kan de — hvis der f. Eks. ved Kasseeftersyn viser sig Uregelmæssigheder — suspendere disse, hvilket ogsaa gælder

Fig. 152. Fra »Almindeligt Hospital« for fattige gamle i København. 1901.

over for Amtsforvaltere, og i Tilfælde af Bortrejse inden for Landets Grænser maa de paagældende Embedsmænd erhverve Rejsetilladelse fra Amtmændene. Endvidere hører Skilsmisse- og Separationssager under Amtmændenes Ressort, Fastsættelsen af Alimentationsbidragenes Størrelse, Tvangsforholdsregler over for Personer, der fører forargeligt Samliv m. v. Endelig fører de Overtilsynet med Brandvæsenet, Strandingsvæsenet og Politiforholdene i Amtet, afgiver Resolutioner i Stempel- og Bygningssager, øver Indflydelse paa Medicinalvæsenet som Medlemmer af Oversundhedskommissionen, og fører Tilsyn med Opfyldelsen af Fæstelovgivningen og Fredskovforordningen, med Sandflugts- og Klitvæsenet, ligesom de udnævner visse Bestillingsmænd, beskikker Meddommerne i Søretssager m. m.

I øvrigt varetages Landets Forvaltning gennem en vidt forgrenet Embedsorganisation. Som allerede tidligere set, er det Kongen, der udnævner de egentlige Embedsmænd, medens Bestillingsmændene, der ofte kun antages med en vis Opsigelsesfrist, ansættes af de underordnede Myndigheder. Som nødvendig Betingelse for at blive Embedsmand udkræves dansk Indfødsret, hvorhos Embedsmanden ikke maa være ude af Raadighed over sit Bo. Ved en stor Del Embeder er videnskabelig Uddannelse derhos en udtrykkelig foreskreven Betingelse, og for at opnaa gejstlig Ansættelse er det nødvendigt at høre til Folkekirken. Embederne — dog ikke inden for Centraladministrationen — opslaas i Almindelighed ledige, og Ansættelsen foretages derefter af Kongen blandt Ansøgerne paa Ministerens Forslag. Efter Udnævnelsens (Bestallingens) Modtagelse skal Embedsmanden aflægge den befalede Ed paa Grundloven. Embedsmændene oppebærer den ved Lovene fastsatte Lønning, og de nyder i deres Embedsvirksomhed kvalificeret Retsbeskyttelse, medens der paa den anden Side ogsaa i Straffeloven er sat særlige Straffe for Lovovertrædelser, som de begaar under deres Embedsvirksomhed. Kongens Ret til at afskedige og forflytte Embedsmænd er tidligere omtalt, hvor navnlig maa mærkes de for Dommerne gældende særlige Regler. Ved Afskedigelse paa Grund af Alder eller Svagelighed tilkommer der Embedsmændene Pension

Fig. 153. Fra »Almindeligt Hospital« i København. Rygestue for Mænd. 1901.

(jfr. Pensionslovene af 5te Januar 1851 og 24de Februar 1858), der beregnes efter Længden af deres Embedstid. Maksimum opnaas efter 29 Aars Tjeneste og udgør $^2/_3$ af Gennemsnittet af den i de 5 sidste Aar oppebaarne Gage — dog ikke udover 6000 Kr., hvilket Maksimum imidlertid naturligvis kan overskrides, naar Dommere, jfr. ovenfor, afskediges med fuld Gage. Skyldes Afskedigelsen Misligheder (Kassemangel og lgnd.), bestemmes Pensionens Størrelse ved særlig Lov. Ogsaa Enkerne efter Embedsmænd har Ret til Pension; denne udgør $^1/_8$ af Mandens Gage, og Betingelsen er, at Embedsmanden har sikret sin Enke en Overlevelses rente lig $^1/_5$ af Gagen. I Trangstilfælde kan der ogsaa tilstaas Enkerne en vis Sum pr. uforsørget Barn, indtil disse bliver 18 Aar.

Angaaende Landets forskellige administrative Inddelinger henvises i øvrigt til Indledningen (Sp. 113 ff.).

Ved den følgende Behandling af Forvaltningsforholdene har man anset det for rettest at lægge Statens Budget til Grund for Fremstillingen og knytte Bemærkninger om de forskellige Administrationsforhold til de i den paagældende Anledning forvoldte Udgifter. Det er det sidst aflagte Statsregnskab (for Finansaaret $^{1899}/_{1900}$) i Forbindelse med den for Finansaaret $19^{01}/_{02}$ vedtagne Finanslov, der danner Grundlaget, og Stoffets Ordning er i det væsentlige i Overensstemmelse hermed.

Landets Forhold over for de fremmede Stater varetages af *Udenrigsministeriet*, under hvilket henhører samtlige udenrigske Anliggender, derunder Konsulatsager, samt den Handelsadministration, der umiddelbart har Hensyn til Handelens Forhold til Udlandet. Udenrigsministeriets daglige Forretninger ledes af en Direktør, under hvem der sorterer 2 Departementssekretærer, svarende til Kontorcheferne i de andre Ministerier, 1 Arkivar, 2 Fuldmægtige samt Assistenter m. v. Til Ministeriets Embedsmænd m. fl. blev der for $19^{01}/_{02}$ bevilget 39.956 Kr.

Med Hensyn til selve de diplomatiske Sager varetages de herved foranledigede Forretninger i de forskellige Lande af de under Udenrigsministeriet sorterende danske Gesandtskaber i disse, til hvem danske Undersaatter i de paagældende Lande er berettigede at henvende sig om Raad og Bistand; i øvrigt skal Gesandterne besørge alle retlige Anliggender mellem Danmark og den fremmede Stat, afslutte Traktater og Overenskomster og skaffe den danske Regering fornødne Oplysninger. I følgende Stater findes for Øjeblikket danske Gesandtskaber: Sverrig og Norge (Stockholm), Tyskland, Frankrig, England, Rusland, Østerrig-Ungarn og Italien (Italiens Gesandt varetager ogsaa vort diplomatiske Samkvem med Spanien i overordentlig Mission) samt i Nordamerikas forenede Stater. I Tyrkiet varetager det svensk-norske Gesandtskab, i Kina og i Siam det russiske og i Japan det nederlandske Gesandtskab Danmarks Interesser. Den ved Gesandtskaberne til Lønning af Gesandter, Legationssekretærer m. v. foranledigede Udgift er for $19^{01}/_{02}$ opført med et samlet Beløb af 285.200 Kr. De samme Magter, hos hvem Danmark har faste Gesandtskaber, er ogsaa repræsenterede ved det danske Hof; Spanien, Portugal, Belgien og Nederlandene lader sig repræsentere ved deres Gesandter i Stockholm, Siam ved Gesandten i Berlin; ogsaa Japan lader sig repræsentere af en Gesandt.

Under Udenrigsministeriet sorterer endvidere det danske Konsulatvæsen i Udlandet, der væsentlig er oprettet for at varetage vor Handels og Søfarts Interesser paa de udenlandske Pladser. Konsulatvæsenets Forhold er ordnede ved Love af 14de April 1893 og 31te Januar 1896; i den førstnævnte er det bestemt, at for saa vidt dertil egnede Kræfter haves til Raadighed, og for saa vidt Midlerne, som bevilges enten ved særlig Lov eller paa Finanslovene, strækker til, skal der søges en Ordning gennemført, hvorefter der paa de vigtigste Handelspladser (disse er opregnede i Loven af 1896) ansættes udsendte Konsuler eller Vicekonsuler. Tidligere besatte Regeringen disse Poster med valgte Konsuler, der toges blandt danskfødte eller fremmede Købmænd, som boede paa Pladsen, og som altsaa først og fremmest havde deres eget særlige Erhverv at passe, medens derimod de udsendte Konsuler som virkelige Embedsmænd oppebærer en fast Gage med eventuel Pensionsret af den danske Stat; det er dernæst om disse udsendte Mænd udtrykkelig bestemt, at de skal have dansk Indfødsret og dernæst være forretningskyndige Mænd med fornødent Kendskab til Handels- og Sølovgivningen, og at de ikke maa drive nogen privat Forretning af saadan Art, at Udenrigsministeriet skønner, at det kan være til Skade for Konsulatsvirksomheden. De før Loven ansatte valgte Konsuler oppebærer en aarlig Godtgørelse, beregnet paa Grundlag af Konsulatets tidligere Indtægter, hvorimod de senere ansatte valgte Konsuler, som endnu stadig ansættes, da kun faa Pladser er besatte med udsendte Mænd, ikke modtager andet Vederlag af Statskassen end Godtgørelse for de i Embedsforretninger hafte direkte Udgifter og i øvrigt kun nyder visse Sportler for de af dem til private ydede Tjenester uden for de sædvanlige Skibsfartssager; dog kan der tilstaas den ny ansatte Konsul en aarlig Sum til Kontorhold. For at kunne fungere som Konsul eller Vicekonsul maa den paagældende anerkendes af den vedkommende fremmede Magt ved Meddelelse af saakaldet »Eksekvatur«. Paa Finansloven for $19^{01}/_{02}$ bevilgedes der Lønninger til 3 udsendte Konsuler i Stockholm, Shanghai og Kristiania, til 2 udsendte Vicekonsuler i London og New Orleans samt til 2 udsendte Vicekonsuler »til Disposition«. I alt bevilgedes der til Konsulatsudgifter 359.500 Kr., hvoraf dog de 30.000 Kr. beregnes at medgaa til Udgifter ved Søfolks Hjemsendelse. — Om de Konsulerne (Konsuler og Vicekonsuler samt Generalkonsuler, der kun er en Titel, som meddeles Konsuler af stedlige Grunde) paahvilende Pligter er der udfærdiget to Instruktioner af 15de December 1893 og 1ste September 1895. Ifølge disse skal Konsulerne beskytte og fremme Danmarks Interesser særlig med Hensyn til Handel, Industri og Skibsfart. De skal vaage over de danske Undersaatters ved Traktater og Lovgivning hjemlede Rettigheder og med Raad og Daad bistaa dem i deres Anliggender, naar de fortjener at støttes; der kan eventuelt betros dem diplomatiske Forretninger. De skal gøre periodiske Indberetninger om forskellige Forhold (Handelens Gang, Høsten, Sundhedsforhold, Forandringer i Sø- og Handelslovgivning m. v.), og særlige Forpligtelser paahviler dem med Hensyn til Skibsfarten. I Tyrkiet, Ægypten, Siam, Kina og Japan er der tillagt de kgl. danske Generalkonsulater en særlig Øvrigheds- og Dommermyndighed (i Tyrkiet udøves den af det svensk-norske Generalkonsulat) over danske og under dansk Beskyttelse staaende Personer, der bor eller midlertidig opholder sig i de nævnte Lande, saavel i civile som i kriminelle Sager, en Myndighed, som udøves i det ved Traktat og Sædvane nærmere bestemte Omfang; Instruktionen af 1895 indeholder de udførlige Regler herom. Konsulerne kan ogsaa foretage borgerlig Vielse, naar begge eller den ene af Ægtefællerne er danske, med samme Virkning, som om Vielsen var sket her i Landet, dog kun hvis Udenrigsministeriet har givet Konsulen en almindelig Bemyndigelse dertil, eller særlig Tilladelse gives ham i det foreliggende Tilfælde efter Andra-

gende. I alt har Danmark over 500 Konsulatsembedsmænd i fremmede Lande. — Ligesom Danmark har sine Konsuler paa fremmede Pladser, har fremmede Stater deres i Danmark, og de er i Almindelighed udstyrede med lignende Beføjelser som de danske, alt efter Landenes Lovgivning og international Ret; de maa selvfølgelig ligesom danske Konsuler i Udlandet anerkendes af den danske Stat, før de kan udøve deres Virksomhed.

De samlede til Udenrigsministeriet for $19^{01}/_{02}$ bevilgede Beløb andrager 733.656 Kr., hvoraf 9100 Kr. til Udenrigsministeriets Bygning paa Kongens Nytorv; for $^{1899}/_{1900}$ aflagdes Regnskab for Anvendelsen af i alt 606.664 Kr. til Udenrigsministeriet.

Under *Landbrugsministeriet* hører Sager vedrørende Landbrug, Matrikulvæsen, Fiskeri og Redningsvæsen samt Domænesager, hvorunder Skov- og Jagtsager. Til Forretningernes Besørgelse er Ministeriet ordnet som ét Departement, hvorunder følgende Underafdelinger: 1) Landvæsenskontoret, 2) Matrikulkontoret og 3) Ekspeditionskontoret for Domænesager med de dertil hørende Kontorchefer, Fuldmægtige, Assistenter m. m. Til Ministeriets Bestyrelse blev der for $19^{01}/_{02}$ bevilget 107.624 Kr.

Bevillingerne til Landbruget, som er Landets Hovederhverv, maa selvfølgelig omfatte meget betydelige Summer; de andrager paa det ordinære Budget for $19^{01}/_{02}$ i alt 2.253.551 Kr., hvortil kommer ekstraordinært under andre og overordentlige Statsudgifter en Sum, stor 367.490 Kr., hvilke Beløb for Størstedelen er foranledigede ved direkte Bevillinger til Landbruget.

Blandt de til Landbrugets Fremme trufne Foranstaltninger skal først nævnes Undervisningsanstalten: Veterinær- og Landbohøjskolen, der ligger paa Frederiksberg. Den er oprettet i Henhold til Lov af 1856 og meddeler dels teoretisk dels praktisk Undervisning til Landbrugere, Veterinærer, Landinspektører, og Skovbrugere, ligesom et Kursus for Gartnere, særlig med det økonomiske Havebrug for Øje, er henlagt herunder. Skolens Administrationsforhold er senest ordnet ved Lov af 12te April 1892; i Spidsen staar en Direktør, af faste Lærere (Lektorer og Professorer) er der 22 foruden en halv Snes Docenter og Assistenter; de faste Lærere og Docenter danner Højskolens Undervisningsraad, hvis Formand er Direktøren. Til Anstalten hører betydelige Samlinger og en stor Have foruden en forstbotanisk Have ved Charlottenlund. Til Højskolen er endvidere knyttet det landøkonomiske Forsøgslaboratorium. Højskolen, der ogsaa besøges af en Del Udlændinge, navnlig Nordmænd, opføres paa Finansloven $19^{01}/_{02}$ med en samlet Udgift for Staten paa 357.194 Kr. — I Forbindelse hermed skal nævnes, at Staten ogsaa yder betydelige Bidrag til de private Landbrugsskoler, der ofte staar i Forbindelse med Folkehøjskolerne, og til disses Elever; den herved foranledigede Udgift opføres paa Kultusministeriets Budget.

Hvad Tilskuddene til selve det arbejdende Landbrug angaar, skal nævnes, at Staten aarlig giver betydelige Summer til Landvæsenets Fremme i Almindelighed, til de forskellige Landboforeninger og deres Fællesforeninger for de større Landsdele samt til det i 1769 stiftede kgl. Landhusholdningsselskab; i alt medgaar hertil 72.800 Kr. Landhusholdningsselskabet, der ledes af 3 Præsidenter og et Raad paa 36 Medlemmer, hvoraf Halvdelen vælges ved almindelig Stemmeafgivning af de ca. 800 Medlemmer, Halvdelen af Landboforeningerne, har i sin lange Levetid gennem sine Foregangsmænd virket til stor Fremme af Landbrugsforholdene her i Landet, dels som Regeringens raadgivende i Landbrugsspørgsmaal dels ved selvstændige Foretagender af mangfoldig Art; blandt disse skal nævnes Afholdelse af Foredrag, Udgivelse af periodiske Skrifter, Bøndersønners Uddannelse som Lærlinge, Uddannelse af Mejerister og Mejersker, Afsætningsforholdenes Forbedring, ligesom Selskabet tog Initiativet til Konsulentvirksomheden og stadig har Ledelsen af en væsentlig Del heraf, medens Staten har overtaget Lønnen til disse. Antallet af Konsulenter er stadig forøget, og de virker hver for sig paa deres specielle Omraader: Mejerivæsen (5), Husdyrbrug (3), Plantekultur (2), Havebrug, Maskinbrug m. v. Desuden varetager 2 Konsulenter det danske Landbrugs Interesser i Udlandet (henholdsvis i London og Hamborg). Ogsaa forskellige Landboforeninger har ansat Konsulenter, til hvis Løn Staten yder Tilskud, og hvis Virksomhed væsentlig gælder Husdyrbruget; til Konsulentvirksomheden i Ind- og Udland, Afholdelse af Foredrag i Landboforeninger, Rejseunderstøttelser i landøkonomiske Øjemed, videregaaende Uddannelse af Mejersker og Mejerister, Plantekulturforsøg, Udgifter til Frøkontrol og Analyser af Frø m. v. er der i alt bevilget 184.457 Kr.

Endvidere skal nævnes Statens Tilskud til Præmier for ypperlig Dyrkning af Huslodder og til Husmandsrejser, Fremme af Spadekultur og Havebrug paa Huslodder m. v. i alt 88.000 Kr., til Havedyrkningens Fremme 45.000 Kr. For at hindre de store Tab, der kan forvoldes de omliggende Egne ved Sandflugt, har Staten allerede tidlig taget Sandflugtsvæsenet i sin Haand; ifølge en Lov af 29de Marts 1867 føres Tilsynet med Sandflugtens Dæmpning i Hjørring, Thisted, Ringkøbing og Ribe Amter (i de andre Amter træffer de paagældende Amtsraad de fornødne Foranstaltninger til Sandflugtens Dæmpning) af en af Staten udnævnt Klitinspektør, samt 4 Overklitfogeder, én for hver af Amterne. Sandflugtsvæsenets Bestyrelse i Sandflugtskommunerne føres af en Sandflugtskommission, der bestaar af Overklitfogeden og to paa tre Aar valgte Medlemmer, hvoraf det ene vælges af vedkommende Kommune, det andet af vedkommende Amtsraad; denne Kommission og en eller flere Klitfogeder i hver Kommune fører det stadige Tilsyn med Klitterne og leder Klitarbejderne, bestemmer hvilke Arealer, der skal være underkastet Tilsyn, hvilke der kan overleveres Grundejerne, og planlægger Dæmpningsarbejderne. Statens Udgift til Sandflugtsvæsenet er for $19^{01}/_{02}$ anslaaet til 266.700 Kr., hvoraf 222.000 Kr. til Træplantning i Klitarealerne. Paa denne Maade bidrager altsaa Staten sit til at bringe tidligere øde Strækninger under Kultur; et lignende Formaal fyldestgøres gennem Bevillingerne til Skovplantningens Fremme, hvor Staten støtter det i 1866 oprettede Hedeselskab, hvis Virksomhed det skyldes, at en stor Del Hede i den sidste Tredjedel af Aarhundredet er blevet forvandlet til Agerland og Skov. Bevillingen fra Statskassen til Hedeselskabet, dels Skove, Mose- og Engkultur og til Plantager under Hedeselskabets Tilsyn omfatter i

alt 265 000 Kr., hvortil kommer Tilskud til Mergeltransport med 30.000 Kr., hvorved lignende Formaal forfølges.

Ogsaa til Husdyravlens Fremme ydes der klækkelige Bevillinger paa de aarlige Finanslove, som opføres dels som Udgifter til Veterinærvæsen dels til Husdyravlens Fremme; i alt blev der for $19^{01}/_{02}$ hertil bevilget 861.900 Kr., men Bevillingerne hertil kan kun være kalkulatoriske, da det er umuligt paa Forhaand at vide, hvor store Udgifter Kvægsygdommene vil foranledige i de enkelte Aar (i $^{1899}/_{1900}$ medgik til Husdyravlen i alt 781.297 Kr.).

Den øverste Myndighed paa Veterinærvæsenets Omraade er det under Landbrugsministeriet sorterende veterinære Sundhedsraad, oprettet i Henhold til kgl. Resolution af 8de Juni 1851, som bestaar af en Formand og 5 Medlemmer; Raadet har til Opgave at meddele Regeringen Betænkninger og Forslag angaaende de Foranstaltninger, der saavel i Almindelighed som i enkelte Tilfælde maatte være at træffe for at sikre Husdyrenes Sundhed og Liv; det indhenter Oplysninger fra de stedlige Myndigheder og vejleder Dyrlægerne. Den øverste Fagautoritet er Veterinærfysikus, som er Sundhedsraadets Formand, men desuden findes nu i et Antal af ca. 500, spredte over hele Landet, de fra Landbohøjskolen udgaaede autoriserede Dyrlæger; i Henhold til Lov af 14de April 1893 er det forbudt andre end eksaminerede Dyrlæger at tage Andenmands Husdyr under Behandling for nogen smitsom Sygdom; de forsynes med en af Amtmanden autoriseret Protokol, hvori de skal tilføre de fornødne Oplysninger, men har forøvrigt at holde vaagent Øje med alle opstaaede Smitsoter og træffe de i denne Anledning fornødne Sikkerhedsforanstaltninger og skal derefter indberette Sagen til Stedets Politimester, som træffer de videre Foranstaltninger. Staten afholder Udgifterne til de overordnede Veterinærmyndigheder og kan give Tilskud til Dyrlæger i de Egne, som er mest trængende dertil, mod at Amtskommunerne yder et lignende Bidrag.

Medens i øvrigt Omsorgen for Husdyravlen i Almindelighed er overladt Befolkningen selv og efterhaanden er naaet op til et højt Trin gennem Landmændenes større eller mindre Sammenslutninger (Kvægavlsforeninger, Kontrolforeninger, Tyreforeninger m. v.), har Staten paa mange Maader traadt hjælpende til over for det private Initiativ. I saa Henseende skal nævnes Lovene af 1ste April 1887 og 14de April 1893 om Husdyravlens Fremme, af 14de April 1893 om smitsomme Sygdomme hos Husdyrene og af 26de Marts 1898 om Foranstaltninger til Bekæmpelse af Tuberkulose hos Hornkvæget.

I Lovene om Husdyravlens Fremme er der under visse nærmere Betingelser fastsat betydelige Summer til Anvendelse dels som Præmier ved de forskellige Dyrskuer og dels til saadanne Foranstaltninger, der paa anden Maade sigter til Husdyravlens og Husdyrbrugets Fremme (Hesteavlsforeninger, Kvægavlsforeninger, Foreningskonsulenter m. v.); i alt anslaas til disse Formaal for $19^{01}/_{02}$: 420.000 Kr. Med Hensyn til Præmierne skal tilføjes, at de uddeles ved de aarlige Distriktsskuer, i hvilken Henseende Landet er delt i følgende 13 Distrikter: Sjælland, Fyn, Lolland-Falster, Bornholm, Hjørring Amt, Aalborg Amt, Viborg Amt, Thisted Amt, Ringkøbing Amt, Ribe Amt, Vejle Amt, Aarhus Amt og Randers Amt. Distriktsskuerne forestaas henholdsvis af en Hingsteskue- og en Tyreskuekommission, hvis Formand udnævnes af Landbrugsministeriet, og hvis øvrige Medlemmer vælges paa 3 Aar af Amtsraadene blandt de Mænd, der foreslaas af Landboforeningerne. Til Hingsteskuekommissionen vælger Amtsraadet 2 Medlemmer, naar Distriktet omfatter én Amtsraadskreds, men er der flere Amtsraadskredse, vælger hvert Amtsraad kun 1 Medlem; til Tyreskuekommissionen vælges 2 Medlemmer af hvert af Amtsraadene. Kommissionen berammer Dyrskuerne og bedømmer Dyrene. Hingste- og Tyreskuekommissionernes Formænd danner under Forsæde af en af Landbrugsministeriet udnævnt Mand og i Forening med Statskonsulenterne i Husdyravl en Statsdyrskuekommission, som gennem sine Medlemmer fører Tilsyn med de lokale Skuer, og til hvis Raadighed der endvidere er stillet en Sum til Præmier ved Fællesskuer for hele Landet eller større Dele deraf. Ved Dyrskuerne gives der ikke alene Præmier for Heste og Hornkvæg, men ogsaa for Svin, Faar, Geder, Fjerkræ og Bistader, ligesom Staten ogsaa i øvrigt giver Bidrag direkte til Biavlerforenin-

Fig. 154. Fra en Fattiggaard paa Landet. Arbejdsstue. Kværkeby. 1901.

gen, til Fjerkræavlens samt Kaninavlens Fremme. Endvidere skal under samme Finanslovafsnit nævnes Bevillinger til selve Dyrskuekommissionerne og deres Medlemmer, til Stambøgers Førelse, til Undersøgelse af Hestes og Hornkvægs Afkom, en Bevilling til Oprettelse af Avlscentrer for Heste, Kvæg, Faar og Svin, som har været givet i 4 Aar med 100.000 Kr. aarlig, samt ekstraordinært til sammenhængende Rækker af Smørudstillinger.

Til Udgifter i Anledning af smitsomme Sygdomme hos Husdyrene er der i alt for $19^{01}/_{02}$ opført 240.000 Kr. Under Hensyn til den store Betydning, Udførselen af levende Kreaturer efterhaanden har faaet og, trods Nabolandenes hindrende Foranstaltninger, stadig har for Landet, er det af stor Interesse, at de fremmede Stater, under deres moderne Bestræbelser for at beskytte deres hjemlige Landbrug ved Indførelsen af hindrende Foranstaltninger mod Kvægimporten fra Udlandet, ikke kommer til at optræde med Skin af Ret, idet der af de paagældende Lande virkelig kan befrygtes Smittefare. Men de Foranstaltninger, der i saa Henseende maa træffes, bør Staten selv foretage, og det er ogsaa sket her i Landet ved Lovene af 1893 og 1898. Loven af 1893 opregner udtrykkelig en Del Sygdomme, som skal være undergivne det offentliges særlige Forsorg, saaledes navnlig Miltbrand, Mund- og Klovesyge, Rygmarvstyfus, Svinedifteritis m. fl. Naar slige Sygdomme opdages, træder det offentlige til og træffer særlige Foranstaltninger mod Smitsotens Udbredelse, saaledes ved at Besætningerne sættes under offentligt Tilsyn, gennem Desinficering, og i Nødsfald ved, at Besætningerne slaas ned; i sidstnævnte Fald takseres Dyrene inden Nedslagningen af 3 dertil af Politimesteren udvalgte Mænd; hvis det ved Obduktionen viser sig, at Dyret ikke var angrebet af den mistænkte ondartede Sygdom, skal Ejeren have hele Taksationssummen udbetalt, var det angrebet, kun $^4/_5$ deraf, saafremt da Ejeren ikke selv har givet Anledning til Sygdommen, thi i saa Fald erholder han intet (ved Taksationen bestemmes Dyrets Værdi inden Nedslagningen, saaledes at der paa den ene Side intet Hensyn tages til Smitsotens værdiforringende Indflydelse og paa den anden Side fradrages Værdien af Dyret i dræbt Tilstand). Erstatningen udredes halvt af Statskassen, og paa Landet ydes den anden Halvdel af Amtsrepartitionsfonden, i Købstæderne af Kommunekassen (Købstædernes Udgifter reparteres derefter paa Amtets samtlige Byer). I Loven om Foranstaltninger til Bekæmpelse af Tuberkulose hos Hornkvæget stilles der et aarligt Beløb til Landbrugsministeriets Raadighed til Understøttelse af Kreaturejere, der ønsker at benytte Tuberkulin som diagnostisk Middel under Bekæmpelse af Tuberkulose i deres Besætning, dog under den udtrykkelige Betingelse, at de sunde Dyr holdes afsondrede fra de angrebne. Kvægavlsforeninger, der indfører Tuberkulinprøver for de kaarede Dyr, kan ogsaa blive delagtige i Tilskuddet. Indførsel af Hornkvæg her til Landet, for saa vidt det da ikke indføres til Slagtning, maa kun finde Sted over visse nærmere fastsatte Steder, og ved Indførselen skal Dyrene underkastes Tuberkulinprøve; reagerende Dyr sendes tilbage eller slagtes i offentligt Slagtehus under Veterinærpolitiets Kontrol. Køer, der har Yvertuberkulose, skal slaas ned ved offentlig Foranstaltning; Ejeren skal i saa Fald have $^1/_4$ af Dyrets Slagteværdi i Erstatning, og for den Del af Kødet, der kasseres som uanvendeligt til Menneskeføde, skal han yderligere have Halvdelen af det kasserede Køds Værdi; Resten af Kødet overlades Ejeren til fri Raadighed. Endelig bestemmes det ogsaa i denne Lov som Værn mod Smittefare, at der ikke fra Mejerierne maa udleveres Mælk og Kærnemælk til Kreaturføde, uden at det har været opvarmet til 85° Celsius. — I øvrigt er Regeringen berettiget til baade at udstede Indførselsforbud over for Lande, hvor der hærger farlige Smitsoter hos Husdyrene, og at forbyde Udførsel her fra Landet til Udlandet ligesom ogsaa at foranstalte Afspærring mellem danske Landsdele indbyrdes.

Fig. 155. Fra en Fattiggaard paa Landet. Spisestue. Kværkeby. 1901.

I Lov om Fabrikation og Forhandling af Margarine af 1ste April 1891, i hvilken der af Hensyn til Smørproduktionen er truffet detaillerede Bestemmelser med Hensyn til Tilvirkningen af Margarine og Forhandlingen deraf, er det bestemt, at Kontrollen med Lovens Overholdelse sker af en særlig Smør- og Margarinekontrol; i saa Henseende er Landet delt i 3 Distrikter (København og nærmeste Omegn, Øerne i øvrigt tillige med det sydlige Jylland, og det øvrige Jylland), hvert forestaaet af en Inspektør. Hertil blev bevilget i alt 32.900 Kr.

En betydelig Støtte ydes forøvrigt Landbruget gennem Statens Tilskud til forbedrede Transportmidler. I saa Henseende bør nævnes Statsbanernes billige Takster for Godsforsendelser og den hyppige Togforbindelse under Hensyntagen til Landbrugsprodukternes Holdbarhed; dette giver sig altsaa for saa vidt ikke Udtryk i direkte Udgiftsposter paa Finansloven, men det bidrager selvfølgelig sit til, at Statsbanerne i de senere Aar kun daarligt har forrentet den deri anbragte Kapital. Derimod ydes der under andre og overordentlige Statsudgifter (§ 26) vedkommende Landbrugsministeriet i alt 280.000 Kr. i Subvention m. v. til Dampskibsforbindelserne Esbjerg-Parkeston og Esbjerg-Grimsby.

Medens den øverste Myndighed i Landvæsenssager er henlagt under Landbrugsministeriet, med Anvendelse af Amtmændene og Underøvrighederne som Mellemled, er der til Udførelsen af en stor Del af de i Landbrugets Interesse fornødne Foranstaltninger paa de enkelte Steder gennem Lovgivningen indført forskellige Myndigheder, hvis Virkeomraade omfatter større eller mindre Dele af Landet; af disse skal i det følgende de væsentligste fremhæves.

Særlige Kommissioner er indført til Afløsning af Gaardmandshoveriet (landstingskredsvis), hvoraf kun meget lidt er tilbage, af Husmænds Pligtarbejde og af Jagtretten (amtsvis); de paagældende Kommissioner bestaar af en kgl. udnævnt Formand og to af Parterne valgte Medlemmer. Til Medvirkning ved Tilvejebringelsen af Jordlodder for Landarbejdere og til Tilsyn med disse (Lov 1899) er der ligeledes i hvert Amt nedsat Kommissioner, hvis Formand udnævnes af Landbrugsministeriet, medens de to andre Medlemmer — den ene skal være Husmand — vælges af Amtsraadet. Udgifterne i Anledning af denne Lov er anslaaede til 20.000 Kr., foruden at der er stillet 2 Mill. Kr. til Disposition til rentebærende Laan ved slige Jordlodders Tilvejebringelse. I Tiendeafløsningsloven af 1894 er der indført Kommissioner ved Afløsningen af en Kirketiende til Bestemmelse af den Kapital, der skal tillægges Kirken som Erstatning for den Tiendeejeren tidligere paahvilende Vedligeholdelsespligt; disse Kommissioner bestaar af en Formand for hvert Stift, udnævnt af Kultusministeren, og 2 af Tiendeejerne og 2 af Tiendeyderne valgte Medlemmer. Overenskomster om Tiendeafløsning skal i øvrigt afsluttes for en Tiendekommissær, som Landbrugsministeren udnævner, én for hver Amtsraadskreds. Til Udførelse af Jordboniteringer er der faste Taksationsmænd, distriktsvis, over hele Landet, endvidere er der faste Vandsynsmænd og Hegnssynsmænd (eventuelt Oversynsmænd), som træder i Virksomhed ved Spørgsmaal om Vands Afledning (herunder Spørgsmaal om Fiskeriet i Vandløb) og Opsættelse af Hegn og Gærder o. s. v. Af større almindelig Betydning er dernæst Landinspektørerne og Landvæsenskommissærerne.

Landinspektørerne er at anse som kgl. Embedsmænd, men de faar ingen Løn af Staten; de udfører visse Arter af Forretninger med Hensyn til Jordejendommes Hartkornsansættelse, Udskiftning og Udstykning m. v.; Tilladelse til at blive Landinspektør kan først opnaas, naar vedkommende har underkastet sig den foreskrevne Eksamen paa Landbohøjskolen; naar den er bestaaet, faar han kgl. Bestalling og har Ret til at praktisere overalt i Landet. Deres Antal er ca. 160, hvoraf 100 er i praktisk Virksomhed.

Landvæsenskommissærer udnævnes af Landbrugsministeriet paa 6 Aar efter Indstilling af de paagældende Amtsraad; deres Antal er ca. 300; Stillingen er ulønnet. Landvæsenskommissærernes Hverv er at være Bisiddere i Landvæsenskommissionerne, d. v. s. særlige Domstole, der skal afgøre Sager angaaende Hegn, Vandløb og Diger, Udskiftning, Borttagelse af Sten og Ler fra Forstranden m. v. Der nedsættes en Kommission ved hver enkelt Sags Behandling af vedkommende Amtmand, og den bestaar af en Formand, der vælges blandt Amtsraadskredsens Retsbetjente og 2 Medlemmer, der tages blandt Amtets Landvæsenskommissærer. Vedrører Sagen flere Amtsraadskredse, nedsættes Kommissionen af Landbrugsministeriet. Virksomheden foregaar under Rettergangsformer med behørigt Varsel til de paagældende; Forhandlingerne er i Reglen mundtlige. Først prøves Forlig, og naas dette ikke, afsiges Kendelse efter Stemmeflerhed. Er nogen af Parterne utilfreds med Kendelsen, kan den i Almindelighed indankes for en Overlandvæsenskommission, der bestaar af vedkommende Amtmand som Formand, og 4 af Landbrugsministeriet blandt Amtets Landvæsenskommissærer valgte Medlemmer. Den afsagte Kendelse er endelig og kan ikke indankes for Højesteret; kun Spørgsmaal om, hvor hvidt Grænserne for Overlandvæsenskommissionens Kompetence er overskredne, kan indbringes for Højesteret. (For Staden København er ingen Landvæsenskommission, men en særlig Oversynskommission til slige Sagers Behandling).

Sager vedrørende Matrikulvæsenet besørges gennem det under Landbrugsministeriet sorterende Matrikulkontor; Lønningerne til dettes Embedsmænd m. v. opføres derfor ogsaa under de almindelige Bestyrelsesudgifter. I det paagældende Kontor opbevares Matrikulens Arkivsager, saaledes Kopier af Matrikulens Kort, Afskrifter af dens Dokumenter og de fra Tid til anden ny optagne Kort, hvilket alt er af væsentlig økonomisk Betydning, da Matrikulerne af 1688 og 1844 stadig er Basis ikke alene for de til Statskassen ydede Hartkornsskatter (Gammel-, Land- og Ligningsskat), men ogsaa for de til Amts- og Sognekommunerne udredede Hartkornsskatter (Matr. af 1844). I øvrigt ekspederes gennem Matrikulkontoret Sager vedrørende Skyldsætning af Ejendomme saavel paa Landet som i Byerne, Udstykning, Magelæg og Sammenlægning af de paagældende Ejendomme, Udskiftning, Afgang og Tilgang af Hartkorn, Bevilling til Navneforandring af Landejendomme m. v. Foruden den faste Embedsstab finder talrige Funktionærer (navnlig Landinspektører) Anvendelse ved de paagældende Arbejders Udførelse. Til Udgifter ved Matrikulvæsenet bevilgedes for $19^{01}/_{02}$ ordinært og ekstraordinært i alt 112.000 Kr., men heri fragaar de Indtægter, som tilfalder Statskassen for udfærdigede Genparter af Matrikulens Dokumenter (anslaaet til 28.540 Kr.).

Endvidere hører Overbestyrelsen af Domænevæsenet under Landbrugsministeriet; de paagældende Sager besørges gennem et Ekspeditionskontor for Domænesager, under hvilket sorterer Statsskovene og det kgl. Jagtvæsen samt de øvrige Staten tilhørende

Domæneejendomme, derunder Kirker, Søer, Tipperne i Ringkøbing Fjord, Fiskestader, Østersregalet m. v. Oppebørslen af faste Domæneindtægter, hvormed ikke er forbundet Administration af fast Ejendom eller Regale. hører derimod under Finansministeriet. Paa Finansloven har Domænesager sin egen Paragraf (§ 2) paa Indtægtssiden, hvor baade Indtægter og Udgifter opføres. For $19^{01}/_{02}$ anslaas Skov- og Jagtvæsen at give en Indtægt af 1.215.801 Kr, hvori fragaar som Udgifter 948.631 Kr. Indtægten af de andre Domæneindtægter under Landbrugsministeriet anslaas til 144.240 Kr., Udgifterne derved til 49.554 Kr.

Af Danmarks Skovareal tilhører 106.200 Td. Ld. Staten (paa Sjælland 42.500, paa Falster 1300, paa Bornholm 5900 og i Jylland 56.500 Td. Ld.); med Hensyn til Skov- og Jagtvæsenets Administration bestemmer Lovgivningen, at Skovene er underlagt 3 Overførsterinspektioner, nemlig 1ste for Nordsjællands Skove, hvorunder ca. 27.000 Tdr. Ld., fordelt paa 8 Skovdistrikter, 2det for det øvrige Sjælland, Bornholm og Lolland-Falster, hvorunder ca. 23.000 Tdr. Ld., fordelt paa 7 Skovdistrikter og 3die for Jylland med ca. 56.500 Tdr. Ld., fordelt paa 8 Skovdistrikter og 1 Plantagedistrikt. Hver af Overførsterinspektionerne forestaas af en Overførster, og hvert af Skovdistrikterne af en Skovrider, alle med kgl. Udnævnelse; under disse er der atter i større eller mindre Antal efter Distriktets Størrelse ansat Skovfogeder, Skovløbere, Ledvogtere o. s. fr.

Foruden Forvaltningen af Statsskovene fører Forstembedsmændene tillige ofte efter særlig Beskikkelse Tilsynet med de private Skoves forstmæssige og lovforeskrevne Benyttelse i Henhold til Fredskovforordningen af 1805; i saa Henseende er Landet delt i 10 Distrikter (5 paa Øerne og 5 i Jylland).

Endelig hører Bevillinger til Fiskeriet og Redningsvæsenet under Landbrugsministeriet. Til Fiskeriøjemed blev for $19^{01}/_{02}$ i alt bevilget 300.534 Kr. foruden ekstraordinært 15.000 Kr. til Opmaaling og Undersøgelse i Fiskeriøjemed af islandske Farvande samt 100.000 Kr. som rentebærende Laan til Kommuner til videre Udlaan til Fiskeri og Fiskeriredskaber; til Redningsvæsenet bevilgedes 203.614 Kr.

Ved en Lov af 5. April 1888 blev der givet en for hele Landet gældende Fiskerilov, der beskytter Fiskeriet dels ved at forbyde fremmedes Fiskeri paa dansk Søterritorium, dels ved at indføre forskellige Ordensbestemmelser for Fiskeriets Udøvelse og Beskyttelse af private Rettigheder; endvidere forbydes det i Loven at bruge visse stærkt fiskende Redskaber paa visse Tider af Aaret og i visse Farvande, ligesom det forbydes at købe og sælge Fisk, naar de er under visse i Loven angivne Maal. Senere er der ifølge traktatmæssig Overenskomst ved Lov af 7de April 1899 (og Anordn. af 13de November) truffet særlige Fredning- og Ordensbestemmelser for Fiskeriet i de til Danmark og Sverrig grænsende Farvande. Nyere Bestemmelser om Ferskvandsfiskeriet er givne ved Lov af 26de Marts 1898 (for Randers Fjord og Gudenaa ved Lov af 7de April 1900).

Tilsynet med Fiskerilovens Overholdelse sker gennem den under Landbrugsministeriet (der bistaas af tvende tekniske Konsulenter, en i Saltvands- og en i Ferskvandsfiskeri) sorterende særlige Fiskerikontrol med Politimyndighed; den bestaar af 2 Kontrollører — en for Jylland og en for Østifterne — og 3 Assistenter, og har til sit Brug 2 Dampfartøjer og 3 Sejlfartøjer. Desuden tilses Fiskerierne af Fiskeriinspektionerne, der forestaas af Officerer af Marinen paa Flaadens Skibe, og som navnlig vogter det danske Søterritorium mod Overgreb fra fremmede Fiskeres Side. Et Skib er stationeret ved Jyllands Vestkyst, et andet fører Tilsynet indenfor Skagen. Til Fiskerikontrollen bevilgedes for $19^{01}/_{02}$ 96.970 Kr. og til Tilsyn med Fiskerierne inden for Skagen 53.100 Kr.; men foruden selve Fiskerikontrollen paahviler det ogsaa Politimestrene og de særlige til Medhjælp beskikkede Fiskerifogeder, der udnævnes af vedkommende Amts- eller Byraad i Henhold til de nærmere Vedtægter om Fiskeriets Drift, at føre Tilsyn med Lovens Overholdelse.

Paa Finansloven gives dernæst Bidrag til Driften af dansk biologisk Station (39.434 Kr., hvoraf ekstraord. 15.700 Kr.) under en Forstander med den fornødne Medhjælp. Stationens Opgave er at foretage Fiskeriundersøgelser af videnskabelig Natur, navnlig saadanne, som tillige er af Betydning for det praktiske Fiskeri og Fiskerilovgivningen. Af andre Bevillinger skal nævnes Tilskud til Forsikringsforeningen for Fiskerfartøjer (20.000 Kr.), til »Dansk Fiskeriforening« (10.000 Kr.), til Varetagelse af danske Fiskeres Interesser i Udlandet (10.000 Kr.), til Bemanding og Drift af det til Hjælp ved Besejlingen af Thyborøn Kanal bestemte Dampskib »Vestkysten«, som gentagne Gange har ydet Vesterhavsfiskerne Hjælp under farefulde Forhold (24.430 Kr.), til Sælhundefangst, til Registrering af Fiskefartøjer o. s. v.

Redningsvæsenet, hvis Formaal er at frelse og bistaa Skibe og Mandskab i Havsnød, er organiseret ved Lov af 26de Maj 1852. Det er underlagt tvende Bestyrelser, den ene for Nørrejylland med 45 Stationer foruden 12 Bistationer, den anden for Bornholm og Møen med 7 Redningsstationer (i Tidsrummet 1852—99 er i alt reddet 7019 Personer). Af Stationerne er nogle forsynet baade med Redningsbaad og Raketapparater, andre enten med Baad alene eller med Raketapparat. Af Udgifterne faldt 8990 Kr. paa Overbestyrelsen (Bestyrere, Assistenter m. m.), 12.240 Kr. paa Opsynsmændene, 37.824 Kr. paa Mandskaberne og 131.340 Kr. paa »Andre Udgifter« (Materiel, Øvelser og Redningsforetagender, Vagthold m. v.).

De samlede til Landbrugsministeriet for $19^{01}/_{02}$ bevilgede Beløb andrager 3.304.275 Kr.; for $^{1899}/_{1900}$ aflagdes Regnskab for Anvendelsen af i alt 3.196.582 Kr. til Landbrugsministeriet.

Under *Indenrigsministeriet* hører Sager vedrørende Industri, Haandværk, Handel og Søvæsen, altsaa Sager vedrørende Næringslivet uden for Landbruget; endvidere Kommunalvæsenet i videre Forstand, Meddelelse af Indfødsret, Rigsdagsvalg, Udgivelse af priviligerede Tidender og Statshaandbogen; endelig saadanne Sager, som med et Fællesnavn kan betegnes som Landets »sociale Lovgivning«, herunder Hjælp i Tilfælde af Fattigdom, Sygdom, Alderdom, Ulykkestilfælde — altsaa den hele Forsørgelseslovgivning — samt Arbejdernes Beskyttelse under Arbejdet gennem Fabriklove m. v. Tillige hører Overbestyrelsen af de grønlandske Kolonier ind under dette Ministerium,

medens den øverste Administration for de øvrige Bilande og Kolonier: for Færøernes Vedkommende tilkommer Justitsministeriet, for de dansk-vestindiske Øer Finansministeriet og for Island dettes særlige Ministerium.

Ministeriet er organiseret som et Departement (med en Departementschef), under hvilket et Kontor for Kommune- og Næringssager m. m. med 1 Kontorchef, Fuldmægtige, Assistenter m. v. Til selve Ministeriets Embedsmænd samt Kontorudgifter bevilgedes for $19^{01}/_{02}$: 49.757 Kr. Men under Ministeriets Bestyrelsesudgifter i Almindelighed er dernæst medtaget Lønninger til Overøvrighedspersoner — Overpræsidenten i København og de 18 Amtmænd — samt Huslejegodtgørelse til disse, hvor der ikke findes Embedsbolig, og Kontorholdsgodtgørelse, med en samlet Sum paa 223.760 Kr.; endvidere Lønning til forskellige Magistratspersoner (Borgemestrene i Helsingør, Odense, Aalborg, Randers, Aarhus og Esbjerg) og Kontorholdsgodtgørelse til disse, i alt 45.792 Kr.

Bevillingerne til Industri og Haandværk andrager i alt 384.350 Kr.; heraf medgaar den væsentligste Del til Fremme af Industri og Haandværk i Almindelighed (261.500 Kr.), hvorunder Bidrag til de tekniske Skoler i København og Provinsbyerne, til uformuende Elevers videre Uddannelse, Rejseunderstøttelse i Ind- og Udland, Tilskud til Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk til Tilvejebringelse af Oplysninger om udenlandske industrielle Forhold og til Foranstaltning af stedlige Haandværks- og Industriudstillinger m. m.; endelig er opført indtil 8000 Kr. som Tilskud til Foredragsforeninger af næringsdrivende eller Arbejdere i Provinserne til offentlige Foredrag af fagligt, teknisk eller alment belærende Indhold. Af de øvrige Bevillinger til Industriens og Haandværkets Tarv skal fremhæves Bevillinger til Tilsynet med den tekniske Undervisning, til Husflidens Fremme, til Driften af Kunstindustrimusæet, til forskellige Fagskoler, Tidsskrifter, Rejseforeninger m. v. samt de Aar efter Aar tilbagevendende Bidrag til Opførelse af nye tekniske Skoler rundt om i Landet.

Fig. 156. Ministerialbygningerne paa Slotsholmen. Kjøbenhavn 1901.

I Henhold til Lov om Beskyttelse for Varemærker af 11te April 1890 kan under visse Betingelser enhver, der driver Fabriks-, Haandværksvirksomhed, Jordbrug, Handel eller anden Næring m. v., ved Registrering erhverve Eneret til at benytte særlige Varemærker til Adskillelse af sine Varer fra andres. Det derved nødvendige Varemærkeregister føres af en under Indenrigsministeriet ansat Registrator. Varemærket offentliggøres i Berlingske Tidende og i en af det offentlige udgivet Registreringstidende og nyder derefter Retsbeskyttelse mod Efterligning og urigtig Benyttelse af andre; en saadan Beskyttelse kan — i Tilfælde af Gensidighed — ogsaa udstrækkes til fremmede Landes Undersaatter. Udgifterne til Kontoret for Indregistrering af Varemærker udgør i alt 6000 Kr.; men samtidig anslaas at indkomme i Betaling for Indregistrering (40 Kr. ved første Indregistrering og derefter 10 Kr. ved Fornyelsen hvert tiende Aar) i alt 10.700 Kr.

En anden Lov, der sikrer Industriens Udøvere Udnyttelsen af vel erhvervede Retligheder, er Patentloven af 13de April 1894 med senere Tillæg; i Følge denne kan der meddeles Patent og dermed Eneret paa Opfindelser, der kan udnyttes i Industrien, eller hvis Fremstilling kan gøres til Genstand for industrielt Erhverv. Opfindelsen maa dog være af væsentlig Betydning, dens Udøvelse maa ikke stride mod Lov, Sædelighed eller offentlig Orden, ej heller allerede være beskrevet eller bragt saa aabenlyst i Anvendelse, at sagkyndige er i Stand til at udøve den; paa Opfindelser af Lægemidler, Nærings- eller Nydelsesmidler kan ikke vindes Patent. Patentet meddeles for 15 Aar, og der ud over kan Forlængelse ikke finde Sted; det betales med en aarlig Afgift, stigende fra 25 Kr. (de første 3 Aar) til 300 Kr. (de sidste 3 Aar). Afgørelsen af Ansøgninger om Patent er henlagt under en Patentkommission, der bestaar af 7 af Indenrigsministeriet udnævnte Medlemmer (Lov $^{16}/_{3}$ 1900), hvoraf én skal være i Besiddelse af de Egenskaber, der udkræves for at være Medlem af Landets Overdomstole, medens de øvrige skal være teknisk-sagkyndige. Er Ansøgeren ikke tilfreds med Kommissionens Afgørelse, kan han indgive Begæring til Indenrigsministeriet om Prøvelse af en særlig Kommission, bestaaende af en Formand og 4 andre Medlemmer, alle udnævnte af Indenrigsministeriet. Patentkommissionens Bekendtgørelser sker dels i Berlingske Tidende, dels i dansk Patenttidende. De samlede Udgifter i Henhold til Patentloven anslaas for $19^{01}/_{02}$ til 92.980 Kr., hvoraf 17.200 til Kommissionens Medlemmer, 24,110 til

Medhjælp og 35.000 Kr. til Bekendtgørelser; men samtidig paaregnes en Indtægt af 125.000 Kr.

Til Søvæsenet opføres et samlet Beløb paa 22.527 Kr.; deraf medgaar 7400 Kr. til Bidrag til Driften af Statssignalstationerne paa Skagen, Hirtshals, Hanstholm, Hammershus og Fornæs samt ved Helsingør

Fig. 157. Fra Veterinær- og Landbohøjskolen. København 1901.

og 7.927 Kr. til Mønstringsbestyrere i og uden for København. Ved Lov af 12te April 1892 bestemtes, at Bevilling som Forhyringsagent i København — hvoraf der mindst skal være 3 — meddeles af Indenrigsministeriet; det er forbudt andre end den, der har denne Bevilling (tilsvarende Bestemmelser kan gøres anvendelige uden for København) at befatte sig med Tilvejebringelsen af Søfolk eller at optræde som Mellemmand ved Afslutning af Forhyringskontrakter. Forhyringsagenten maa ikke være beværtningsdrivende. Forhyringsagenterne skal hos Mønstringsbestyreren skaffe Oplysning om det hyresøgende Mandskabs Berettigelse til at paatage sig Tjenesten samt er forpligtede til paa Skibsførerens Vegne at lade Mønstringsbestyreren udfylde Afregningsbøgerne og Skibsbemandingslisten; som Honorar og Kontorholdsvederlag for disse Forretningers Besørgelse er det, at ovenstaaende Beløb til Mønstringsbestyrerne er bevilget.

De samlede Bevillinger til Handelen opføres med 42.000 Kr., hvoraf 32.000 Kr. til Handelsskoler og 10.000 Kr. til Rejseunderstøttelser for unge Handelsmænd i Europa og særlig paa oversøiske Pladser. Paa det ekstraordinære Budget er dernæst opført 100.000 Kr. til Opførelse af en Centralskole i København for unge Handelsmænd (1ste Bevilling af en 2-aarig Bevilling paa i alt 200.000 Kr.) og 12.000 Kr. som Tilskud til Dansk Eksportforening.

Under andre Udgifter er bl. a. opført Tilskud til forskellige offentlige Stiftelser 3088 Kr., hvoraf Opfostringshuset i København faar 2800 Kr. (navnlig som Godtgørelse for den ophævede Kollekt hver Nytaarsdag i Kirkerne uden for København), til Skytteforeninger 46.000 Kr. (foruden ekstraordinært 25.000 Kr. til Afholdelse af den 3die skandinaviske Skyttefest i København 1901, hvortil i alt er bevilget 50.000 Kr., fordelt paa 2 Aar), til Afholdssagens Fremme 18.000 Kr., samt i Godtgørelse for ordinær Indkvartering 378.692 Kr. I tidligere Tid var Indkvarteringsbyrden en almindelig Skat paa Købstæderne, men ved Loven af 20de Juni 1850, der indførte Ligningsskatten af Købstæderne, bortfaldt denne Byrde, og Garnisonsbyerne skal nu hvert Aar indsende Opgørelse over de ved Indkvarteringen forvoldte Omkostninger, som derefter for Størstedelen bliver disse godtgjorte af Staten; ovenstaaende Bevilling stiller de dertil fornødne Beløb til Administrationens Raadighed.

Med Hensyn til Statens Kontrol overfor forskellige Pengeinstitutter og lgnd. skal først fremhæves, at det ved Sparekasseloven af 28de Maj 1880 er bestemt, at Tilsynet med Sparekasserne skal føres af en under Indenrigsministeriet sorterende kgl. udnævnt Sparekasseinspektør, til hvem Sparekassernes Regnskaber skal indsendes, saa snart de er reviderede; Sparekasseinspektøren skal endvidere skaffe sig Kundskab om Sparekassernes Virkemaade og Status ved at anstille Undersøgelser paa Stedet, og Bestyrelserne er pligtige til at meddele ham alle fornødne Oplysninger. Han skal dernæst hvert Aar afgive en Indberetning om samtlige Sparekassers Virksomhed og Tilstand til Indenrigsministeriet, som i det hele fører det overordnede Tilsyn med Sparekassevirksomheden her i Landet. Udgifterne til Tilsynet med Spare- og Laanekasser andrager i alt 7950 Kr. — Desuden er der ekstraordinært bevilget 5000 Kr. i Tilskud til Centralforeninger af Tyendespareforeninger til Dækning af Drift og Administration og til Omkostninger ved Arbejdet for Oprettelsen af nye.

Endvidere er Staten traadt hjælpende til overfor Landets to Husmandskreditforeninger, for at ogsaa de smaa Ejendomsbesiddere kan faa gunstige Laanebetingelser, hvilket ikke vilde være dem muligt

Fig. 158. Fra Veterinær- og Landbohøjskolen. København 1901.

alene ved egen Hjælp. Ved Loven af 28de Maj 1880 fik de to Kreditforeninger for smaa Landejendomsbesiddere, foruden de almindelige Kreditforeningsbegunstigelser i Form af Stempelbegunstigelser m. v., derfor den særlige Forret, at Staten dels paatog sig en Rentegaranti for de udstedte Obligationer, dels re-

funderede de hafte Taksationsomkostninger. For Kontrollens Skyld vælger saa paa den anden Side Indenrigsministeriet den ene af Revisorerne. Paa Finansloven er der bevilget 2600 Kr. til Lønning af Revisorerne m. v. og 25.000 Kr. til Refusion af Taksationsomkostningerne. — De gængse Kreditforeningsbegunstigelser kan kun (siden 1861) meddeles gennem særlig Lov for den paagældende Forening; ved en Lov af 24de April 1896 bemyndiges Indenrigsministeren til at stadfæste Ændringer i de bestaaende Kreditforeningers Statutter — navnlig vedrørende uamortisable Laan —, men i saa Fald udnævner Indenrigsministeriet en af Revisorerne.

Endelig indførte en Lov af 27de April 1900 Anmeldelsespligt for Livsforsikringsselskaber her i Landet, som skulde være Forløber for en Lov, som, eventuelt for alle 3 nordiske Lande, ordnede Tilsynet med saadanne Selskaber. Loven udløb 31te Marts 1901, men der er paa Grundlag af Bestemmelserne deri indsamlet omfattende Oplysninger om Livsforsikringsvirksomheden her til Lands; de er blevne offentliggjorte og skal saaledes være vejledende ved den fortsatte Behandling af en almindelig Livsforsikringslov, hvis Udarbejdelse hører under Indenrigsministeriets Virksomhedsomraade.

Paa den sociale Lovgivnings Omraade er der i Danmark som i andre Lande i den nyeste Tid indført meget vigtige Bestemmelser. De enkelte Landes Regler i saa Henseende er naturligvis dikterede af Landenes specielle Forhold, og selv om visse Hovedsynspunkter gør sig gældende og gaar igen overalt, er Udførelsen i Praksis dog ret forskellig fra Sted til Sted. Medens Foregangslandet med Hensyn til, hvad man kalder Arbejderforsørgelses-Lovgivningen, er Tyskland, hvor den bebudedes første Gang i en Trontale i 1881, stammer Arbejderbeskyttelses-Lovgivningen, som har til Formaal at beskytte Arbejdernes Liv og Sundhed gennem en Regulering af Arbejdstiden og Arbejdsmaaden, fra England, hvor Spørgsmaalet har staaet paa Dagsordenen gennem Størstedelen af det 19. Aarh.; af Betydning for Løsningen af de herhen hørende Spørgsmaal har dog ogsaa den af Wilhelm den anden i 1890 sammenkaldte internationale Konference været. Behandlingen af de herhen hørende Sager er her i Landet henlagt under Indenrigsministeriet, selv om man ved Lovenes Gennemførelse i Praksis i høj Grad har taget Kommunerne med deres Lokalkendskab i Brug.

Paa Forsørgelseslovgivningens Omraade i det hele taget skal først fremhæves, at den gældende Hovedlov er Fattigloven af 9de April 1891 (med senere Tilføjelser); denne Lov, hvis Hovedbestemmelser for de flestes vedkommende kan føres tilbage til Begyndelsen af det 19. Aarh., er omtalt gentagne Gange ved Behandlingen af Stats- og Kommuneforfatningen. Den hele Ledelse og Administration af Fattigvæsenet er stadig henlagt til de forskellige Kommuner, paa hvis Budgetter ogsaa de derved foranledigede Udgifter opføres, medens Indtægten dertil faas gennem den almindelige kommunale Skattepaaligning. Paa Staten falder Udgifter, foranledigede ved Udbetaling af Fattighjælp til Personer, som i Henhold til Fredstraktaten i Wien af 30te Oktober 1864 har bevaret deres Egenskab som danske Undersaatter, men som ikke har noget Forsørgelseshjem her i Riget, samt til saadanne Personer, som i Henhold til Forlangende fra Udlandet skal modtages til Forsørgelse her i Landet, men som ikke har Forsørgelsessted i nogen dansk Kommune; Udgifter til danske Søfolks Hjemrejse m. v., naar de er forliste paa dansk Kyst, bæres ogsaa af Statskassen. Endvidere træder Staten for Kristiansøs og Kyholms Vedkommende i den forsørgelsespligtige Kommunes Sted. Selve Hjælpens Udbetaling sker dog i alle disse Tilfælde af den paagældende Kommune, men de dertil medgaaede Udgifter refunderes af Statskassen; i alt er hertil for $19^{01}/_{02}$ anslaaet 106.900 Kr.

Blandt de almindelige Bestemmelser skal i øvrigt kun anføres, at Forsørgelsespligten paahviler Forældre indtil de ægtefødte Børns fyldte 18de Aar (Moderen over for de uægte Børn, dog med Understøttelse af Faderen; jfr. Lov af 3die April 1900), dog saaledes at Pligten, ogsaa forinden Opnaaelsen af den nævnte Alder ophører for Døtres Vedkommende ved deres Ægteskab. Lignende Forsørgelsespligt har Manden over for Hustruen, saa længe Ægteskabet ikke er endelig ophævet, og Hustruen over for Manden, hvis hun har særegne Midler eller Indtægter. Fattighjælpen betragtes som ydet den forsørgelsespligtige. Forsørgelsesret har vedkommende i den Kommune, hvor han efter sit fyldte 18de Aar har haft 5 Aars uafbrudt frivilligt Ophold uden at tiltrænge Fattighjælp, og hvis ingen saadan Kommune kan paavises, i Fødekommunen. Udlændinge vinder først Forsørgelsesret ved Opnaaelse af Indfødsret i Henhold til Lov (Kvinder ogsaa ved Ægteskabs Indgaaelse med Indfødte), men ved Traktater kan der under Forudsætning af Gensidighed indrømmes fremmede Undersaatter Adgang til at vinde Forsørgelsesret; af størst Betydning er Spørgsmaalet over for Sverrig, og ifølge en Overenskomst med dette Rige af 1888 kan trængende Svenske ikke hjemsendes efter 12 Aars Ophold paa fri Fod i Danmark efter det fyldte 21de Aar. For Personer, der hverken har Forsørgelseskommune eller Fødekommune her i Riget (hjemløse trængende) — altsaa navnlig Udlændinge — afholdes Fattigvæsensudgifterne ved Fordeling paa Amtsraadskredsen og de i Forbindelse med samme staaende Købstæder efter Folketal. — Selve Forsørgelsesmaaden er overladt Fattigbestyrelsens Skøn, dog maa den ikke ske ved Omgang mellem Kommunens Beboere. Ud over det nødtørftige skal der ikke gives, men ingen maa savne det nødvendige til Livets Ophold eller til Kur og Pleje i Sygdomstilfælde. Forsørgelsen er principalt Hjælp i Hjemmet, men skønnes dette ikke hensigtsmæssigt, sker den ved Optagelse i Forsørgelsesanstalter, hvor Ægtefæller saa vidt muligt ikke maa adskilles. Børn skal, naar de ikke forsørges sammen med deres Forældre, sættes i Pleje eller anbringes i Pleje- og Forsørgelsesanstalter (navnlig ældre eller forsømte og vanartede Børn). Plejebørn tilses i Henhold til Lov af 1ste Marts 1895 af paalidelige Mænd og Kvinder, som de kommunale Raad kan formaa dertil; i Kommuner med over 30.000 Indbyggere kan Tilsynet eventuelt henlægges til Sundhedskommissionen. Ingen maa have Plejebørn uden Kommuneraadets Tilladelse.

Virkningen af Fattighjælps Modtagelse med Hensyn til Valgret og Valgbarhed til Stat og Kommune er behandlet under Forfatningsforholdene. Forøvrigt

paahviler der vedkommende eventuel Erstatningspligt af det modtagne, og ingen Mandsperson, der i de sidste 5 Aar har nydt urefunderet Fattighjælp, kan indgaa Ægteskab uden Forsørgelseskommunens Samtykke, og enhver understøttet staar derhos under Fattigvæsenets Tilsyn, er pligtig at lade sig anbringe i en Forsørgelsesanstalt og at udføre et til hans Evner og Kræfter svarende Arbejde, maa ikke forlade Anstalten uden Fattigbestyrelsens Samtykke, ligesom han af Bestyrelsen, med Politimesterens Samtykke, kan ikendes Straf af Fængsel eller Tvangsarbejde indtil 6 Maaneder for Disciplinær- eller Ordensforseelser.

Hvad Forholdet mellem Kommunerne angaar, yder Opholdskommunen altid den foreløbige Hjælp, men kan forlange $^3/_4$ af Udgiften refunderet af Forsørgelseskommunen med Undtagelse af Udgifterne til Læge, Jordemoder, Begravelsesomkostninger m. m., hvilke altid afholdes af Opholdskommunen alene. Hjemsendelse kan i Almindelighed forlanges af begge Kommuner, men for andre end enlige Personer, Løsgængere m. m. dog kun, hvis Hjælpen har strakt sig over et vist længere Tidsrum og har udgjort en væsentlig Del af den trængendes Underhold, ligesom hans Udsigt til Selverhverv ikke væsentlig maa forringes derved. Forbud mod Hjemsendelse kan under særlige Forhold nedlægges af Amtmanden eller af Indenrigsministeriet; dette sidste fører i det hele Overtilsynet og har den øverste afgørende Myndighed ved opstaaede Tvistigheder mellem Kommunerne indbyrdes paa Fattigvæsenets Omraade. Ikke al Understøttelse af Fattigvæsenet bliver at anse som Fattighjælp. Undtaget herfra er saaledes navnlig Udgifter til Læge, Jordemoder og Begravelsesomkostninger samt under visse Betingelser Omkostninger til Opdragelse, Underhold og Forsørgelse af Blinde, Døvstumme, Idioter, Epileptikere, Vanføre m. fl., Personer, der er lidende af venerisk Syge, og endelig Understøttelse til trængende Syge til Kur og Pleje eller til deres eller Families nødvendige Underhold, dog kun for saa vidt vedkommende Syge har modtaget Hjælp af en Sygekasse og saaledes, at Understøttelsens Størrelse er sat i et vist Forhold til Størrelsen af denne Hjælp.

Medens Fattigloven af 1891 som nævnt i mangt og meget kun er en Fortsættelse af de gennem hele Aarhundredet gældende Hovedbestemmelser paa Forsørgelsesvæsenets Omraade og en Samling i én Lov af de mere specielle Bestemmelser, som fra Tid til anden var komne til at foreligge, skal af de nyere Love, som er givet med de mindre bemidledes Trangstilfælde under visse Forhold for Øje, nævnes Alderdomsunderstøttelsesloven af 9de April 1891, Sygekasseloven af 12te April 1892 og Loven om Arbejderes Forsikring mod Følgerne af Ulykkestilfælde af 7de Januar 1898, suppleret med Lov om Fiskeres Forsikring i Ulykkestilfælde af 3die April 1900.

I Alderdomsunderstøttelsesloven er der givet enhver Mand, ugift Kvinde, frasepareret eller fraskilt Hustru eller Enke Ret til at forlange Hjælp — som udredes af Kommunen, men bæres af Stat og Kommune med Halvdelen hver —, for saa vidt vedkommende er fyldt det 60de Aar, ikke er i Stand til at forskaffe sig selv eller dem overfor hvem der paahviler ham eller hende Forsørgelsespligt, det nødvendige til Underhold m. v., uden at der til Hjælpens Modtagelse, saaledes som ved Fattighjælpen, er knyttet Indskrænkninger af nogensomhelst Art. For at kunne opnaa Hjælp maa vedkommende have Indfødsret — eller være eller senest have været i Ægteskab med en Mand med Indfødsret —, ikke ved Dom være funden skyldig i en i den offentlige Mening vanærende Handling (har vedkommende faaet Æresoprejsning, hæves en saadan Doms Virkning), ikke have bortødslet sine Midler eller bortgivet dem til Børn eller andre; derhos skal vedkommende i de sidste 10 Aar have haft fast Ophold her i Landet og maa i de sidste 10 Aar, før Begæring om Understøttelse fremsættes, ikke have modtaget Fattighjælp eller være funden skyldig i Løsgængeri eller Betleri. Ud over det at have holdt sig fri af Fattigvæsenet i de sidste 10 Aar, kræves der ikke af den paagældende noget, som kan karakteriseres som »Selvhjælp«. Selve Lovens Gennemførelse er udelukkende lagt i Kommunalbestyrelsens Hænder, som bestemmer Hjælpens Art og Omfang (Pengehjælp, Underhold i Asyler m. m.), og den én Gang tilstaaede Understøttelse beholdes, saa længe Forholdene forbliver uforandrede. Besværinger fra de trængende kan ikke indbringes for Domstolene, men maa af de klagende forelægges Overøvrigheden (Amtmanden), hvis Afgørelse, for saa vidt Besværingen ikke tages til Følge, er endelig, men i modsat Fald af de kommunale Myndigheder kan indankes for Indenrigsministeriet. I København forelægges Besværinger over de af Magistraten tagne Bestemmelser for Indenrigsministeriet. Det er Opholdskommunen, som afholder Udgiften, men den kan fordre Refusion af $^3/_4$ af det udredede Beløb af Forsørgelseskommunen — herunder tillige for Udgifter til Læge, Jordemoder, Begravelsesomkostninger m. m. Af de Udgifter, der endelig kommer til at paahvile vedkommende Kommune, afholder Statskassen indtil Halvdelen (højst $2^1/_2$ Mill. Kr. aarlig, jfr. Lov 7de April 1899).

Det samlede Antal Personer, som nød godt af Alderdomsunderstøttelsesloven, var $^1/_1$ 1899 56.656, hvoraf 40.759 direkte modtog Hjælpen, medens 15.897 var forsørgede af hine. Den samlede herved forvoldte Udgift var i 1898 4.551.340 Kr., hvoraf Stat og Kommune hver udredede Halvdelen. Paa Finansloven for $19^{01}/_{02}$ er Statskassens Andel i Udgifterne til Alderdomsunderstøttelsen opført med $2^1/_2$ Mill. Kr., foruden 4000 Kr. til saadanne, hvor Forsørgelsespligten ikke paahviler en Kommune. I Sammenhæng hermed skal anføres, at Kommunernes Udgifter til Fattigvæsenet, som nærmest maa siges at have været i Nedgang som Følge af Alderdomsunderstøttelsen, i 1898 for hele Landet androg 6.969.000 Kr.

I Sygekasseloven af 12te April 1892 blev der givet de bestaaende Sygekasser, hvor Medlemmerne havde sluttet sig sammen for ved bestemte Bidrag at sikre hinanden gensidig Hjælp i Sygdomstilfælde, Ret til Statsanerkendelse og dermed til Støtte af det offentlige, naar de opfylder de nødvendige Betingelser. De maa saaledes som Regel have mindst 50 Medlemmer, være knyttede til et bestemt Fag eller en enkelt Kommune, og Medlemmerne maa høre til de mindre bemidlede Befolkningslag, men behøver ikke at have Indfødsret; ingen maa optages før det fyldte 15de Aar, og Personer, der lider af en kronisk eller

uhelbredelig Sygdom, maa kun optages, naar Vedtægten udtrykkelig hjemler det, og uden at have Ret til Hjælp for denne Sygdoms Vedkommende. I øvrigt maa Optagelse ikke nægtes nogen, der fyldestgør de i de godkendte Vedtægter fastsatte Betingelser. I Tvivlstilfælde bliver Afgørelsen at træffe af et Udvalg, bestaaende af et af den lokale Kommunalbestyrelse valgt Medlem, et af Kassens Bestyrelse valgt Medlem samt af Kassens Læge. Den af Udvalget trufne Afgørelse kan med visse Indskrænkninger indankes for Indenrigsministeriet.

Tilsynet med Sygekasserne føres af en under Indenrigsministeriet sorterende kgl. udnævnt Sygekasseinspektør. Staten yder et aarligt Tilskud af indtil 2 Kr. pr. Medlem samt $^1/_5$ af den enkelte Kasses samlede Medlemsbidrag. Desuden faar Medlemmerne i Henhold til Loven Moderation i Betalingen paa de offentlige Sygehuse, og under visse Betingelser er der indrømmet fri Kørsel efter Læge. — I Sygdomstilfælde skal de anerkendte Sygekasser yde: fri Lægehjælp til Medlemmer og deres Børn under 15 Aar samt en daglig Pengehjælp, ikke over $^2/_3$ af Arbejdsfortjenesten, men mindst 40 Øre daglig. Retten til Hjælp skal være mindst 13 Uger i et Aar. Kasserne træffer selv Aftale med Lægerne, snart benyttes en enkelt af Stedets Læger, snart alle.

Ved denne Lov er altsaa Princippet »Hjælp til Selvhjælp« gennemført, idet Staten træder støttende til over for de frivilligt dannede Organisationer. Siden Loven traadte i Kraft, har Sygekassesagen været i stærk Udvikling, og der fandtes ved Udgangen af 1899 1014 anerkendte Sygekasser med 266.000 Medlemmer, saaledes at omtrent $^1/_6$ af Landets hele voksne Befolkning nyder godt af Loven. Medlemsbidraget udgjorde i 1899 1.680.000 Kr., og de samlede Udgifter androg i alt godt $2^1/_2$ Mill. Kr., hvoraf kun 175.000 Kr. i Bestyrelsesudgifter. Paa Finansloven for $19^{01}/_{02}$ opføres som Statens Udgift til Sygekassevæsenet 971.000 Kr., hvoraf den aldeles overvejende Del (960.000 Kr.) er Tilskuddet, Resten

Fig 159. Sal i Indenrigsministeriet. København 1901.

Lønning til Sygekasseinspektøren, Kontorhold m. m. samt Udgift i Anledning af »Sygekassenævnet«. Dette sidste kan af Formanden (Sygekasseinspektøren) sammenkaldes til Drøftelse af ethvert Sygekasseinstitutionen vedkommende Spørgsmaal; Antallet af Nævnets Medlemmer, der vælges ved skriftligt Valg af Bestyrelserne for de anerkendte Sygekasser for 4 Aar ad Gangen, fastsættes af Indenrigsministeriet.

Forsikring mod Følger af Ulykkestilfælde tilkommer her i Landet dels Arbejdere i visse Virksomheder (Lov 7de Januar 1898), dels Fiskere (Lov 3die April 1900).

Medens Arbejdernes Sikring mod Følgerne af Ulykkestilfælde væsentlig her i Landet har ligget

inden for de frivillige Associationers Virksomhed og tidligere kun skete ganske frivilligt af Arbejdsgiverne gennem inden- eller udenlandske Assuranceselskaber, har den oven anførte Lov indført en betydelig Forandring heri. Loven omfatter hovedsagelig Ulykkestilfælde i Industrien og ved Maskindrift i Landbrugets Tjeneste. Af Loven rammes saaledes alle saadanne Fabrikker og fabrikmæssigt drevne Værksteder, der er undergivne Fabriktilsyn i Henhold til Maskinbeskyttelsesloven; Sprængstofvirksomheder, Sten- og Kalkbrydning, Bygningsarbejde (Nybygninger og Vedligeholdelse), Jærnbaners og Sporvejes Anlæg og Drift m. v., Kloak-, Vand- og Brøndanlæg, Ladning og Losning, Mølledrift osv. For alle disse Virksomheders Vedkommende kommer Loven til Anvendelse paa Ulykkestilfælde, der er foraarsagede ved Driften eller ved de Forhold, hvorunder denne foregaar, dog kun, for saa vidt de nævnte Virksomheder drives som Næringsvej eller udøves af Stat eller Kommune. Endvidere omfatter Loven enhver Virksomhed, ved hvilken der benyttes Maskineri af den Art, at Virksomheden er undergivet Tilsyn af Fabrikinspektionen i Henhold til Maskinbeskyttelsesloven, idet Lovens Omraade dog her kun er udstrakt til Ulykkestilfælde, der er opstaaet ved saadant Maskineri. Forsikringen omfatter alle, Indfødte saavel som Udlændinge, der mod Løn eller som ulønnet Lærling (Medhjælper) af Arbejdsgiveren beskæftiges i den teknisk-mekaniske Del af Virksomheden, eller som har Tilsyn dermed (de sidste dog kun, naar de har under 2400 Kr. i aarlig Løn).

For de nævnte Ulykkestilfælde paahviler der Arbejdsgiveren — for saa vidt Ulykken da ikke skyldes Forsæt eller grov Uagtsomhed hos den paagældende, i hvilket Tilfælde ethvert Krav fra hans Side bortfalder — et Erstatningsansvar; dette udredes i Form af Dagpenge svarende til $^3/_5$ af Lønnen (mindst 1 Kr., højst 2 Kr. daglig), indtil Sygebehandlingen er endt — for saa vidt denne ender med Helbredelse —, men ellers, alene indtil blivende Arbejdsudygtighed er konstateret, eller indtil Døden; i de første 13 Uger ydes dog intet, idet det forudsættes, at Arbejderen som Medlem af en anerkendt Sygekasse faar Hjælp herigennem. Er Arbejdsudygtigheden af blivende Beskaffenhed, betales derhos endvidere — i Tilfælde af fuldstændig Arbejdsudygtighed — en Pengesum, lig det 6-dobbelte af Aarslønnen (mellem 1800 og 4800 Kr.) foruden Dagpenge for et Tidsrum af 13 Uger; i dette sidstnævnte Dagpengebeløb bringes dog de Dagpenge i Afkortning, som den tilskadekomne har mod-

Fig. 160. Indenrigsministerens Arbejdsværelse København 1901.

taget i Tidsrummet, forinden Arbejdsudygtigheden er konstateret. Er Arbejdsevnen kun forringet, skal Pengesummens Størrelse fastsættes i Forhold til Forringelsen. Indtræder Døden som Følge af Ulykkestilfældet, skal der betales en Begravelseshjælp paa 50 Kr. og eventuelt til de efterladte en Pengesum, lig 4 Gange Aarslønnen (1200—3200 Kr.). Lovens Bestemmelser kommer dog ikke til Anvendelse, for saa vidt der tilkommer en tilskadekommen eller hans efterladte Pension eller anden Understøttelse fra Staten i Henhold til en anden Lov, fra en Kommune i Henhold til et Pensionsreglement, der er stadfæstet af Indenrigsministeriet, efter at Loven af 7de Januar 1898 er traadt i Kraft. Saavel Stat, Kommune som den private Arbejdsgiver er derhos berettiget til i de efter Loven skyldige Ydelser at bringe i Afdrag, hvad der fra deres Side efter Overenskomst maatte blive ydet vedkommende tilskadekomne eller hans efterladte.

Det er altsaa en Tvangsforsikring, og det er Arbejdsgiveren alene, uden Bidrag fra Arbejderne, der udreder Forsikringssummerne; men der er ved Loven aabnet Arbejdsgiverne Adgang til at fri sig for den ved Loven paaførte Risiko ved at overføre denne paa Forsikringsselskaber, som skal anerkendes af Indenrigsministeriet. Staten yder intet direkte Tilskud, men afholder Udgifterne ved Arbejderforsikringsraadet. Dette bestaar af en Formand og 2 Medlemmer (hvoraf 1 Læge), udnævnt af Kongen, 2 Arbejdsgivere udnævnt af Indenrigsministeriet og 2 Arbejdere, udnævnt af Sygekassenævnet. Sygekasseinspektøren og Fabriksinspektørerne — efter den ny Fabriklovs Ikrafttræden Direktøren for Arbejds- og Fabriktilsynet — kan derhos tilforordnes Raadet. For Finansaaret $19^{01}/_{02}$ er der til Arbejderforsikringsraadet — Vederlag til Medlemmerne, Kontorhold m. v. — i alt bevilget 21.500 Kr. Raadet fører Tilsynet med Lovens Gennemførelse, modtager alle Oplysninger og træffer alle Afgørelser, i visse Tilfælde dog under Rekurs til Indenrigsministeriet.

I det første Aar, Loven var i Kraft ($^{15}/_{1}$—$^{31}/_{12}$ 1899), anmeldtes i alt 1906 Ulykkestilfælde; af de tilskadekomne var 1638 forsikrede i anerkendte Selskaber, 31 i ikke-anerkendte, 228 var ikke forsikrede (en Del større Aktieselskaber og Staten er sin egen Assurandør). Af de anmeldte Ulykker var 435 ikke endelig behandlede ved Aarets Udgang; af de resterende 1471 udgik 229, enten fordi Virksomheden ikke hørte under Loven, eller fordi Ulykken ikke var bevirket ved Virksomhedens Drift. I 950 Tilfælde blev de tilskadekomne helt helbredede uden blivende Følger af Beskadigelsen, de fleste inden Forløbet af 13 Uger, saaledes at Udgiften derved bares af Sygekasserne, for saa vidt de tilskadekomne havde forsikret sig i disse. Tilbage bliver der 292, et Tal, der dog sikkert vil stige, dels fordi Loven ikke var i Kraft hele Aaret, dels paa Grund af den store Lock-out, hvor en stor Del af de farligste Virksomheder laa stille i 3 Maaneder. Af de 292 Tilfælde medførte 49 Døden; i 18 af disse var der ikke efterladt forsikringsberettigede Personer, hvorimod de 31 øvrige Dødsfald foruden Begravelseshjælp medførte en Udgift paa 87.897 Kr. I de 243 Tilfælde, hvor Ulykken medførte blivende Nedsættelse af Arbejdsevnen, udbetaltes foruden Dagpenge i alt 174.187 Kr.

I Loven om danske Fiskeres Forsikring i Ulykkestilfælde, der er traadt i Kraft 1901, tilstaas der enhver her i Landet hjemmehørende Fisker Ret til mod en aarlig Ydelse af 5 Kr. — for saa vidt han arbejder for andre, mod Regres hos de sidstnævnte — at blive Medlem af en af Indenrigsministeriet anerkendt Ulykkesforsikringsforening for danske Fiskere, hvis Bestyrelse udnævnes af Indenrigsministeriet. Rammes den forsikrede under Fiskeridriften, under Forsøg paa Redning af Menneskeliv paa Søen samt under Sejlads i Fiskefartøjer, alt dog kun for saa vidt Skibet er dansk — af en Ulykke, er han sikret mod Følgerne deraf overensstemmende med de Regler, som gælder for industrielle Arbejdere; skyldes Ulykken Forsæt eller grov Uagtsomhed, ydes ingen Erstatning. Hvis Foreningen ikke selv er i Stand til at yde Forsikringsbidragene, skal Staten tilskyde det manglende. Her er altsaa ikke Forsikringstvang saaledes som ved Industriarbejdet; Princippet maa nærmest siges at være »Hjælp til Selvhjælp«, idet Staten paatager sig alle Forpligtelser, for saa vidt den overmaade ringe Selvhjælp af 5 Kr. aarlig for hver Fisker ikke slaar til, hvad man ikke kan vente; paa den anden Side er Hjælpen jo udtrykkelig betinget af, at vedkommende gennem dette Aarsbidrag er blevet Medlem af en anerkendt Forsikringsforening.

Ved Beregningen af Erstatningen er Beløbene satte en Del lavere end for de industrielle Arbejdere (Aarsfortjenesten til 600 Kr. og den daglige Arbejdsfortjeneste til $2^1/_2$ Kr.). I Tilfælde af Død som Følge af Ulykkestilfældet gives i alt 2500 Kr. uden Begravelseshjælp. Til de paagældende Sagers Afgørelse kan der oprettes en særlig Afdeling af Arbejderforsikringsraadet, men en saadan er hidtil ikke oprettet, saaledes at de paagældende Sagers Afgørelse ligger i selve Arbejderforsikringsraadets Haand.

Paa Arbejderbeskyttelseslovgivningens Omraade har Hovedloven hidtil været Lov af 23de Maj 1873, der gav nærmere Regler for Børns og unge Menneskers Arbejde i Fabriker og det offentlige Tilsyn gennem Fabriksinspektørerne; den herved foranledigede Udgift er opført paa Justitsministeriets Budget, idet en Del af Fabriksinspektørernes Forretninger (Foranstaltninger til Forebyggelse af Ulykkestilfælde ved Maskiner, Pasning af Dampkedler m. m.) hører her ind under. Under 11te April 1901 er imidlertid den af Indenrigsministeren forelagte og i sidste Rigsdagssamling vedtagne Lov om Arbejde i Fabriker og dermed ligestillede Virksomheder samt det offentliges Tilsyn dermed bleven stadfæstet; den skal træde i Kraft et halvt Aar efter dens Bekendtgørelse i Lovtidenden, d. v. s. 1ste Januar 1902.

Af Bestemmelserne i denne Lov skal fremhæves, at Fabriker og fabrikmæssigt drevne Værksteder samt andre Haandværks- og Industrivirksomheder, der beskæftiger et større Antal Arbejdere, er undergivne et under Indenrigsministeriet henlagt Arbejds- og Fabriktilsyn; Virksomheder, der alene bestrides ved den paagældendes eget Arbejde med Bistand af Hustru og Børn samt Landbrugsvirksomheder (herunder Mejerier) er dog ikke inddragne under Tilsynet. For bestemte Arter af Erhvervsvirksomhed uden for Landbrug, Havebrug, Skovbrug, Fiskeri og Søfart, som ikke falder ind under forannævnte, kan det paa Forslag af en Kommunalbestyrelse ved en

af Indenrigsministeriet godkendt Vedtægt fastsættes, at Anvendelsen af Børn enten indskrænkes eller forbydes, og at Anvendelsen af Personer under 18 Aar indskrænkes i det Omfang, som skønnes nødvendigt for de paagældendes Sundhed og Sædelighed. Ledelsen af Arbejds- og Fabriktilsynet sker gennem en kgl. udnævnt Direktør, under hvem der af Indenrigsministeriet ansættes en social-økonomisk uddannet Sekretær og en teknisk Ekspeditionsfuldmægtig. Til Udførelsen af det stedlige Tilsyn eller til Raadighed for Direktoratet ansættes dernæst af Indenrigsministeriet — under Samraad med Justitsministeriet — det fornødne Antal mandlige eller kvindelige Inspektører; deres Antal bestemmes ved de aarlige Finanslove — foreløbig kan der ansættes indtil 20.

Endvidere skal der under Indenrigsministeriet oprettes et Arbejdsraad, som bestaar af en af Kongen udnævnt Formand og 8 af Indenrigsministeriet udnævnte Medlemmer, alle udnævnte paa 6 Aar, af hvilke sidste mindst 3 skal være Arbejdsgivere og 3 Arbejdere. Forslagsret til disse 6 Pladser har de bestaaende Centralforeninger af henholdsvis Arbejdsgivere og Arbejdere i de under Lovens Omraade faldende Virksomheder, hvem de i Lov af 3die April 1900 om Vidneførsel for Arbejder-Voldgiftsretter omtalte Beføjelser er indrømmede; der foreslaas 3 Medlemmer til hver Plads, og Ministeren er pligtig til at vælge én af disse. Dette Arbejdsraad kan efter eget Initiativ optage til Drøftelse saadanne Sager, som falder inden for Lovens Omraade, og udtale sig derom saavel over for Regeringen som over for Tilsynet og kan navnlig over for Indenrigsministeren fremsætte Ønsker og Forslag, vedrørende Arbejderbeskyttelseslovgivningen. Dernæst kan Direktøren for Arbejds- og Fabriktilsynet æske Raadets Erklæring om Spørgsmaal, hans Embedsgerning vedrørende.

Af Lovens almindelige Regler skal i øvrigt anføres, at der er givet detaillerede Forskrifter af sanitær Art om Indretningen af Fabriker til Sikring af Arbejdernes Sundhed, deres Liv og Lemmer m. m. Dernæst maa Børn under 12 Aar ikke anvendes i Virksomheder, som er undergivne Tilsynet. Børn over 12 Aar maa, indtil de er lovligt udskrevne af Skolen (i Reglen med det fyldte 14de Aar), kun beskæftiges 6 Timer i Døgnet, inkl. $^1/_2$ Times Hvile efter højst $4^1/_2$ Times Arbejde, og kun i Tiden mellem 6 Morgen og 8 Aften; de maa derhos ikke beskæftiges $1^1/_2$ Time før Skoletidens eller Konfirmationsforberedelsens Begyndelse og ej heller i selve denne. Unge Mennesker af begge Køn fra Skoleudskrivningen til 18 Aars Alderen maa kun arbejde 10 Timer i Døgnet inden for samme Tidsgrænse som ovenfor, og denne Arbejdstid skal efter højst $4^1/_2$ samlede Arbejdstimer være afbrudt af mindst $^1/_2$ Times Hviletid. Arbejdsgiveren maa først antage Børn og unge Mennesker til Arbejde efter forudgaaet Lægeundersøgelse, ifølge hvilken det skønnes, at den paagældendes legemlige Udvikling eller Helbredstilstand ikke er til Hinder for, at han anvendes til det paagældende Arbejde. Ingen kvindelig Arbejder maa anvendes til Fabrikarbejde i de første 4 Uger efter sin Nedkomst, hvis hun da ikke ved Lægeattest godtgør, at dette kan ske uden Skade for hendes egen eller Barnets Sundhed; modtager hun i denne Tid Hjælp fra det offentlige, har denne ikke Fattighjælps Virkninger.

Arbejds- og Fabriktilsynet har som hidtil under Justitsministeriets Overtilsyn at varetage Forretningerne til Forebyggelse af Ulykkestilfælde ved Brug af Maskiner i Henhold til Maskinbeskyttelsesloven af 12te April 1889, — der regulerer navnlig Børns Arbejde ved Maskiner, derunder ogsaa Landbrugsmaskiner — og ved Pasning af Dampkedler paa Landjorden m. v. Den samlede Udgift til de tidligere Fabriksinspektorater, Maskin- og Kedeltilsyn opføres under Justitsministeriet med 91.367 Kr., hvori fragaar forskellige Betalinger for Tilsynet fra private m. m. paa i alt 23.500 Kr. Tilsynet med Maskiner, der drives med Vind, Vand eller dyrisk Kraft føres som hidtil ikke af Arbejdstilsynet, men af Mænd, valgt af de kommunale Raad i Byerne og paa Landet for 3 Aar; disse erholder et bestemt Beløb for hvert Syn, af hvilken Udgift Kommunen betaler Halvdelen, Staten Halvdelen; hertil er beregnet 14.000 Kr. som Udgift for Statskassen i $19^{01}/_{02}$, hvilken Sum er indbefattet i den ovenanførte Hovedsum.

Sluttelig skal anføres, at Lærlingeloven af 30te Marts 1889 fastsætter det gensidige Forhold mellem Lærlinge og Mestre og giver Regler om de paabudte Lærlingekontrakters Indhold og Overholdelse, og at Helligdagslovgivningen — under Justitsministeriet — med en Del Undtagelser forbyder Arbejde i Fabriker paa Søn- og Helligdage fra 9 Form. til 12 Nat og ligesaa Køben og Sælgen efter Kl. 9 Form. (paa de store Helligdage hele Dagen).

Under Indenrigsministeriet sorterer endelig den grønlandske Handel. Handelen paa Grønland, der altid har været monopoliseret, drives siden 1774 af Staten, og herunder hører tillige de grønlandske Koloniers Administration med Undtagelse af Missionsvæsenet; Handelen bestyres af en Direktør, under hvem der sorterer et Bogholder- og Korrespondancekontor, et Revisionskontor, et Kassererkontor og et Pakhuskontor med dertil hørende Embeds- og Bestillingsmænd. Paa Finansloven for $19^{01}/_{02}$ er Indtægterne opført med et samlet Beløb af 724.998 Kr., som hovedsagelig fremkommer ved Salg af de hjemsendte Produkter (Tran, Spæk og Skind m. m. i alt 578.181 Kr.) og ved Afgiften af den til et privat Selskab overdragne Kryolitbrydning ved Ivigtut (108.000 Kr.); Udgifterne opføres med 837.356 Kr., der foruden Lønninger og andre Bestyrelsesudgifter til Direktoratet og Personalet paa Grønland (220.356 Kr.) hovedsagelig foraarsages ved Koloniernes Forsyning med Varer (Korn, Træ, Jærn, Manufaktur- og Kolonialvarer, i alt 309.212 Kr.) samt Skibsfarten (160.144 Kr.). Der bliver altsaa et kalkuleret Underskud paa 112.358 Kr. For Finansaaret $^{1899}/_{1900}$ var der et Overskud paa 36.839 Kr., væsentlig foranlediget ved Prisstigning paa de grønlandske Produkter (i Finansaarene $18^{94}/_{95}$—$^{98}/_{99}$ var der et gsntl. aarligt Underskud paa 154.500 Kr.).

De samlede til Indenrigsministeriet for $19^{01}/_{02}$ bevilgede Beløb andrager 5.128.846 Kr., for $^{1899}/_{1900}$ aflagdes Regnskab for Anvendelsen af i alt 7.134.032 Kr. til Indenrigsministeret, men da hørte ogsaa ind herunder det under $^{27}/_{4}$ 1900 udskilte Ministerium for offentlige Arbejder, hvortil der for $19^{01}/_{02}$ i alt, som det skal ses af det følgende, er bevilget 2.110.340 Kr.

Under *Ministeriet for offentlige Arbejder* henhører Sager vedrørende, Samfærdselsmidlerne, saaledes Havne, Landeveje, Post-, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonvæsen, endvidere kgl. Bygninger og Haver, Digevæsen m. m. Til Besørgelsen af den øverste Styrelse af disse Sager — med Undtagelse af Postvæsenssager — er Ministeriet organiseret som et Departement, hvorunder sorterer et Ekspeditionskontor med en Kontorchef, Fuldmægtige og Assistenter m. m., ligesom Ministeriets Kontrolrevisor for Statsbanernes Regnskabsvæsen sorterer under Ministeriet. I Spidsen for Departementet staar en Departementschef, som i sig

raldirektoratet for Post- og Befordringsvæsenet forvoldte Udgifter opføres under selve Ministeriets Bestyrelsesudgifter, medens Postvæsenets øvrige Udgifter samt Indtægter bliver opført paa Finanslovens Indtægtsside (§ 6), hvor ogsaa Jærnbanevæsenets og Telegrafvæsenets Udgifter og Indtægter er optagne; Udgifterne til disse to sidste Institutioners Administration, ved hvilke Staten her i Landet ligesom ved Postvæsenet optræder som direkte erhvervsdrivende, opføres mellem Institutionernes øvrige Udgifter paa § 6; i den følgende Fremstilling vil Administrationen af disse tre Etater blive medtagen, uagtet de derved foranle-

Fig 161. Finanshovedkassen. København 1901.

tillige forener Stillingen som Generaldirektør for Telegrafvæsenet. — Sager vedrørende Postvæsenet besørges selvstændigt gennem det under Ministeriet opførte Generaldirektorat for Post- og Befordringsvæsenet; det forestaas af en Generaldirektør, under hvem der sorterer 2 Ekspeditionskontorer (gennem 1ste Kontor besørges Sekretariatsager, Personelsager, den indenrigske Postlovgivning m. m., gennem 2det Kontor Posternes Befordring, Landpostvæsenet, Bygningssager m. m.) samt et Bogholderi- og Materialkontor (med Postvæsenets Regnskaber, Posthusenes Forsyning med Frimærker, Inventarium m. m.); hvert Kontor forestaas af en Kontorchef med derunder hørende Fuldmægtige, Assistenter m. m. De ved Genedigede Udgifter bliver opført andet Steds paa Finansloven.

Til Ministeriets Bestyrelsesudgifter er for $19^{01}/_{02}$ bevilget i alt 238.865 Kr., hvoraf dog 95.382 Kr. til Ministeriets Understøttelseskasse, som afholder Udgifter til Understøttelser af forskellige forhenværende Bestillingsmænd ved Post-, Jærnbane- og Telegrafvæsenet.

Under Udgifterne, bevilgede til offentlige Arbejder, opføres først som Udgift til Ministeriets Tilsyn med Landevejene 8000 Kr. Medens Vejvæsenet udelukkende er en kommunal Opgave, saaledes at Amtsraadene har Bestyrelsen af Landevejene og i Almindelighed Landevejsgaderne og bevilger de

til nye Anlæg og til Vedligeholdelse fornødne Udgifter, og Sogneraadene — under Amtsraadets Kontrol — af Bivejene, finder alle Klager over og Tvistigheder mellem de kommunale Myndigheder om Vejene deres sidste Afgørelse i Ministeriet; under dette er ansat en Overvejinspektør med en Assistent, som fører Tilsynet med alle Landets Veje; til disses Lønning m. v. er ovenstaaende Beløb bevilget. I de enkelte Amtsraadskredse føres Vejtilsynet af den af Amtsraadet ansatte Vejinspektør med den fornødne Medhjælp. Af Landeveje fandtes ved Udgangen af 1899: 915 Mil (Amtskommunernes Vejudgifter udgjorde $18^{98}/_{99}$: $2_{,3}$ Mill. Kr.), af Biveje i 1898: 4770 Mil (Sognekommunernes Vejudgifter i 1898: $2_{,0}$ Mill. Kr.).

Jærnbanevæsenet. Den øverste Myndighed i alle Jærnbanesager tilkommer Ministeriet for offentlige Arbejder, hvad enten Talen er om Statsbaner (ved Udgangen af 1899 i alt 237 Mil) eller om private Baner (ved Udgangen af samme Aar 129 Mil). Under Ministeriets ordinære Budget opføres til Jærnbanevæsenet 51.570 Kr., hvoraf 10.000 Kr. til Undersøgelse og Udarbejdelse af Planer, vedrørende Jærnbaneanlæg, 41.570 Kr. til de kgl. Kommissarier ved de forskellige Landsdeles Jærnbaner. Det er Regeringen, som udnævner Kommissarierne (for Tiden 7), hvis Hverv det er at varetage Statens og Befolkningens Interesser ved ny Baneanlæg, særlig Ekspropriationer, ved Liniens Retning, Anlæg af Stationer, Vandafledning m. v. Ved de private Baner fører Kommissarius derhos Tilsynet med Banens Drift og danner Mellemleddet mellem Regeringen og den private Banes Bestyrelse.

Statsbanernes Administration er ordnet ved Lov af 26de Marts 1898. I Henhold hertil ledes Statsbanedriften af en Generaldirektør, til hvis Medhjælp der er ansat 2 kommitterede. Under Generaldirektøren er henlagt følgende Kontorer: Sekretariatet, Tarifkontoret, Teknisk Kontor, Trafikkontoret,

Fig. 162. Fra Postgaarden i København. Avispostkontoret. 1901.

Statistisk Kontor, Bogholderkontoret samt to Kassererkontorer, hvilke Kontorer hver især forestaas af en Chef (henholdsvis Bogholder, Kasserer). Endvidere er Revisionen med 3 Kontorer og Billetforvaltningen henlagte under Generaldirektøren. De kommitterede afgør de dem overdragne Sager paa Generaldirektørens Vegne, de forskellige Kontorchefer løbende Sager af mindre Betydning, ellers afgør Generaldirektøren selv alle Sager.

Ledelsen af selve Driftstjenesten varetages af 5 under Generaldirektøren staaende Afdelinger: en Baneafdeling, en Maskinafdeling, to Trafikafdelinger og en Søfartsafdeling. Under Baneafdelingen, som

forestaas af 1 Banechef (i København) med 1 Kontorchef, 10 Bane- og 2 Telegrafingeniører, henhører Vedligeholdelsen af Baneanlæggene m. v. samt Bevogtningen af Banerne og Tilsynet med Banernes Telegrafledninger. Banechefen fremsætter Forslag til Forandringer i og Udvidelse af de bestaaende Anlæg og bringer dem efter indhentet Approbation til Udførelse. — Under Maskinafdelingen, som forestaas af 1 Maskinchef (i København) med 1 Kontorchef, 4 Maskininspektører og 3 Maskiningeniører, hører Vedligeholdelsen af Banernes Materiel og deres Forsyning med Kul, Vand osv. samt Lokomotivpersonalet. Maskinchefen leder dernæst Driften af Statsbanernes Værksteder, fremkommer med Forslag om nyt Materiels Anskaffelse og besørger dets Tilvejebringelse — efter Approbation — fra Statsbanernes egne Værksteder eller andet Steds fra. — Under Trafikafdelingerne, som forestaas af 1 Trafikchef i København for det sjælland-falsterske Distrikt og 1 Trafikchef i Aarhus for det jydsk-fynske Distrikt, under hvilke sorterer 2 Kontorchefer og 9 Trafikinspektører (4 paa Øerne, 5 i Jylland), hører Togtjenesten og Stationstjenesten. Trafikcheferne sørger for Togenes Sammensætning, Betjening og Gennemførelse, for Vognenes Belysning, Opvarmning, Renholdelse m. m., for Stationernes Inventar, Betjening og Renholdelse, for Befordringen af Passagerer og Gods, ligesom de fører Kontrol med Stationernes Regnskabsvæsen. — Under Søfartsafdelingen, som forestaas af 1 Søfartschef (i København) med 1 Skibsinspektør samt 1 Maskininspektør, hører Statsbanernes Skibe og Færger, deres Vedligeholdelse, Betjening og Fordeling mellem de forskellige Ruter. Afdelingschefernes Myndighed til selvstændig Afgørelse af de forskellige Forhold er nærmere bestemt ved Instrukser.

Sideordnet med Statsbanedriften er Statsbaneanlæggene, der besørger Anlægget af alle ny Statsbanelinier; i Spidsen herfor staar en Overingeniør og under ham 1 kommitteret, 1 Kontorchef, 3 Afdelingsingeniører og 1 Arkitekt.

Af Statsbanernes Embeds- og Bestillingsmænd bliver Generaldirektøren, de kommitterede, Afdelingschefer, Kontorchefer, Revisorer, Bogholderen, Kassererne, Bane-, Telegraf- og Maskiningeniører, Maskin- og Trafikinspektører, Skibsinspektøren, Skibsførere af 1ste Klasse og Stationsforstanderen i København udnævnte af Kongen; det øvrige meget talrige Personale beskikkes for de mere overordnede Posters Vedkommende af Ministeriet, i øvrigt af Generaldirektøren. Personalet talte $^{31}/_{3}$ 1900 i alt 9962 Personer. — En Kommission, nedsat med en Omordning af Statsbanedriften til Formaal, har afgivet Betænkning i Juni 1901.

I Spidsen for de private Jærnbaner staar Bestyrelser; disse deltager dog ikke i de daglige Forretninger, idet Driftsledelsen almindeligvis er overladt en Driftsbestyrer (for de sydfynske Baners Vedkommende en Driftsdirektør). Ved de i Henhold til Lov af 8de Maj 1894 anlagte mange nye Privatbaner, hvortil Statskassen tilskyder Halvdelen af Anlægskapitalen mod for Beløbet at erholde Aktier i Banen, har Staten gennem Koncessionerne forbeholdt sig Indflydelse paa Banernes Bestyrelsers og Repræsentantskabers Sammensætning, idet Loven udtrykkelig bestemmer, at Statskassen skal nyde samme Ret for sit Bidrag som den, der tilkommer Kommuner eller private for deres Bidrag.

Paa Finansloven for $19^{01}/_{02}$ er Statsbanernes samlede Indtægt opført med 28,3 Mill. Kr., Udgifterne med 26,4 Mill. Kr., altsaa et forventet Overskud paa 1,9 Mill. Kr. Men foruden ovennævnte kalkulerede Summer er der dernæst paa Finanslovens § 27 bevilget til Udvidelse af bestaaende Statsbaneanlæg, til Forøgelse af Materiellet, ny Færger m. v. i alt 5,58 Mill. Kr. samt til forskellige Anlæg og Erhvervelser for Statsbanerne 2,14 Mill. Kr. Pr. 31te Marts 1900 opførtes for Statens Jærnbaner efter de til deres Anlæg og Idriftsættelse medgaaede Beløb en samlet Sum af 229,5 Mill. Kr. I Finansaaret $^{1899}/_{1900}$ var Statsbanernes Indtægt 26,1 Mill. Kr., Udgift 23,5 Mill. Kr. (Overskuddet, 2,6 Mill. Kr., betød altsaa kun en Forrentning af Anlægskapitalen med godt 1 pCt.), og dernæst var der til Udvidelser og Nyanlæg yderligere anvendt 8,4 Mill. Kr. Til Privatbaneanlæg var Statens Bidrag s. A. i alt 2,8 Mill. Kr., medens der for $19^{01}/_{02}$ hertil kun er bevilget 0,2 Mill. Kr. — I $^{1899}/_{1900}$ befordredes paa Banerne under Statsdrift i alt 17,3 Mill. rejsende og 66,4 Mill. Ctnr. Fragtgods og Kreaturer, paa Banerne under Privatdrift 3,5 Mill. rejsende og 18,1 Mill. Ctnr. Fragtgods og Kreaturer.

Den øverste Styrelse af Post- og Befordringsvæsenet varetages, som ovenfor omtalt, af det umiddelbart under Ministeriet sorterende Generaldirektorat; Organisationen er fastslaaet ved Lov om Lønninger for Postbestyrelsen samt for Postvæsenets Embeds- og Bestillingsmænd af 12te April 1889, der for Underklassernes Vedkommende er ændret ved Lov om Lønninger for Postbude m. fl. af 30te Marts 1895.

Den lokale Postforvaltning sker gennem Posthusene; af disse findes der udenfor det lokale københavnske Postvæsen tre Kategorier, nemlig 1) de bevægelige Postkontorer i Jærnbaner og Dampskibe, der bestyres ved tre Jærnbanepostkontorer, det sjælland-lolland-falster-bornholmske, det fynske og det jydske, ledede af Postmestre, bosatte henholdsvis i København, Nyborg og Fredericia, og et Dampskibspostkontor for Korsør—Kiel og Korsør—Nyborg Ruterne, ledet af Postmesteren i Korsør, 2) de faste Postkontorer og Postekspeditioner, bestyrede henholdsvis af Postmestre og Postekspeditører og i umiddelbar Forbindelse med Centralforvaltningen, og 3) Brevsamlingssteder, underlagte et nærliggende Posthus af førnævnte Art. Tilsynstjenesten overfor de bevægelige og faste Postkontorer og -ekspeditioner udøves af to Postinspektører, en for Østifterne (bosat i København) og en for Nørrejylland (bosat i Aarhus). Brevsamlingsstederne tilses af vedkommende foresatte Postkontor og Postekspedition. — I det københavnske Postdistrikt er Posttjenesten noget anderledes organiseret; nogle Posthuse have fuld Tjeneste ligesom Provinskontorer, saaledes Postkontorerne paa Banegaarden, Øster-, Nørre- og Vesterbro, andre, nemlig Brevpostkontoret, Pakkepostkontoret og Avispostkontoret have specielle Forretningsomraader; atter andre er kun Indleveringskontorer, altsaa uden Omdelingstjeneste; endelig findes der ogsaa her enkelte Brevsamlingssteder. Samtlige københavnske Posthuse udgør »Københavns Over-

postmesterembede«, underlagt en Overpostmester. Selve Postkontorerne og Ekspeditionerne bestyres dels af Postmestre og Postekspeditører dels af Postekspedienter; Banegaards-, Brevpost- og Pakkepostkontoret hvert af en bestyres Overpostkontrolør.

Postvæsenets Personale er dels statsansat, dels privatansat, dels kontraktmæssig antaget. Det statsansatte Personale er atter dels udnævnt af Kongen, saaledes Overpostmesteren i København, de to Postinspektører, de større Postmestre, Overpostkontrolører og Kontrolører, dels udnævnt af Ministeren, saaledes mindre Postmestre, Postekspeditører og Ekspedienter samt Underklasserne; de ministerielt ansatte Funktionærer har Adgang til at opnaa kgl. Udnævnelse og dermed Ret til Pension efter Pensionsloven. Det privat ansatte Personale nemlig Elever, Assistenter og Fuldmægtige samt Bude ved mindre Posthuse lønnes af de Posthusene tillagte Kontorholdsgodtgørelser. Af disse Funktionærer udtages i Almindelighed det Personale, der statsansættes. Det ved Kontrakt antagne Personale er kørende og gaaende Landpostbude, Baadposter og Brevsamlere.

For Øjeblikket staar omtrent 6000 Mennesker i umiddelbart Tjenesteforhold til Postvæsenet; af disse udgør Postbude, Pakmestre og Landpostbude henved 4200, Ekspedienter, Fuldmægtige, Assistenter og Elever omtrent 900, Brevsamlere henved 600, Postmestre og andre Overordnede henved 300.

Paa Finansloven for $19^{01}/_{02}$ er Postvæsenets samlede Indtægt opført med $8,_5$ Mill. Kr. (heraf Porto for Breve, Penge og Pakker $7,_7$ Mill. Kr.), Udgifterne (bortset fra Generaldirektoratet) med $8,_4$ Mill. Kr. (heraf Lønninger og Kontorhold $3,_5$, Posternes Befordring $4,_0$ og Postvæsenets Ejendomme m. m. $0,_{77}$ Mill. Kr.), altsaa et forventet Overskud paa godt $0,_1$ Mill. Kr. I Finansaaret $^{1899}/_{1900}$ var Indtægten $7,_{81}$, Udgiften $7,_{73}$ og Overskudet $0,_{08}$ Mill. Kr. Antallet af Posthuse var 857, af Postbrevkasser 10,115, og der besørgedes i det paagædende Finansaar $90,_4$ Mill. Brevforsendelser ($73,_2$ Mill. indenlandske), $0,_9$ Mill. Pengebreve, $3,_3$ Mill. Pakkeforsendelser og $83,_5$ Mill. Nummere Aviser og Tidsskrifter. Antallet af besørgede Postanvisninger var $2,_6$ Mill. med et samlet Beløb af $64,_4$ Mill. Kr., og af Postopkrævninger $1,_0$ Mill. med $11,_2$ Mill. Kr.

Telegrafvæsenets Organisation er fastslaaet ved Lov om Lønninger ved Telegrafvæsenet af 12te April 1889, suppleret ved Lov om Lønninger for de af Telegrafvæsenet ansatte Telegrafbude af 30te Marts 1895. I Spidsen for Telegrafvæsenet staar under Departementschefen i Ministeriet for offentlige Arbejder i dennes Egenskab af Generaldirektør for Telegrafvæsenet en Telegrafdirektør. Under Telegrafdirektoratet besørges Forretningerne gennem et Sekretariat, en teknisk Afdeling med en Chef, en Telegrafingeniør og en Materialforvalter samt en Regnskabsafdeling med en Chef i Spidsen; dertil kommer det fornødne Antal Overtelegrafister og Telegrafister.

De større Byers Telegrafstationer forestaas af Bestyrere; de to største Stationer er i København (hvor der foruden en Bestyrer tillige er ansat en Underbestyrer og en Kasserer) med Hovedstationen paa Postgaarden og 6 andre Stationer samt i Fredericia, der er et betydningsfuldt Knudepunkt. Desuden findes særlige Bestyrere i 12 større Købstæder. Til Stationerne er i større eller mindre Antal knyttet Overtelegrafister og Telegrafister. Kvinder har lige Adgang med Mænd til at oplæres og ansættes i Statens Tjeneste ved Telegrafvæsenet. Stationer udenfor de nævnte bestyres af Postembedsmænd og andre mod et særligt Vederlag, der bliver fastsat paa de aarlige Finanslove.

Personalet er dels statsansat dels privat ansat; af de statsansatte udnævnes Telegrafdirektøren, Chefen for den tekniske og Regnskabsafdelingen og Bestyrerne i København og Fredericia samt en Del af de andre Bestyrere m. fl. af Kongen, de øvrige af Ministeren; blandt disse sidste er ogsaa Budene ved de større Stationer, for hvilke gælder lignende Regler som for Postbudene, medens de øvrige Bude lønnes af den Stationerne tillagte Kontorholdsgodtgørelse. Antallet af det ved Telegrafvæsenet ansatte Personale var $^{31}/_3$ 1900: 930 (heraf 323 Bude), deriblandt som Bestyrere af mindre Stationer 100 Postembedsmænd og 32 i andre Stillinger. Endelig drives ogsaa Statstelefonvæsenet med Rigstelefonen til Sverrig og Tyskland og Forbindelsen mellem de enkelte Dele af Landet af Telegrafvæsenet — den første Forbindelse aabnedes i 1893 —, og dettes Indtægter og Udgifter er derfor ogsaa indbefattede i Telegrafvæsenets.

Paa Finansloven for $19^{01}/_{02}$ er Telegrafvæsenets samlede Indtægt opført med $1,_{40}$ Mill. Kr., Udgiften med $1,_{36}$ Mill. Kr., altsaa et forventet Overskud paa $0,_{04}$ Mill. Kr., men desuden opføres paa Finanslovens § 27 i alt 435.490 Kr. til nye Telegraf- og Telefonanlæg. I Finansaaret $^{1899}/_{1900}$ var Indtægten $1,_{26}$, Udgiften $1,_{27}$ Mill. Kr., altsaa et lille Underskud. Til nye Anlæg anvendtes desuden i dette Aar 941.263 Kr. Ved det paagældende Finansaars Udgang var der i alt 539 Mil Telegraflinier og 480 Stationer; der besørgedes $2,_{06}$ Mill. Telegrammer ($0,_6$ Mill. indenrigske) foruden c. $0,_{16}$ Mill. Vejrberetninger, Vind-, Strøm-, Tjenestetelegrammer og lgnd. Der var 140 Mil mellembys Telefonlinier og 126 Mil Linie til Statslandtelefonstationer og 45 Centralstationer — betjent af Telegrafvæsenets Personale — samt 126 Landtelefonstationer med et samlet Personale paa 126. Antallet mellembys Samtaler var 238.210 (hvoraf 24.552 til Udlandet), af lokale 22.018. Men desuden findes der jo efterhaanden spændt over hele Landet et Net af Telefonledninger, hvilke ejes og drives af Aktieselskaber, der bestaar dels af private dels af Kommuner. En Lov af 11te Maj 1897 regulerer Telefonvæsenets Udvikling her i Landet.

Under selve Ministeriet opføres Vandbygningsvæsenet, i Spidsen for hvilket staar en Direktør med 3 Ingeniører. Vandbygningsdirektøren fører den tekniske Kontrol med Digevæsenet paa Lolland—Falster, leder Beskyttelsesarbejderne paa Jyllands Vestkyst og er i øvrigt Ministeriets tekniske raadgivende ved alle Spørgsmaal om nye Havneanlæg, ligesom han fører det øverste Tilsyn med Statshavnene, hvis daglige Forretninger varetages af Havnekommissioner. De samlede Udgifter ved Vandbygningsvæsenet opførtes for $19^{01}/_{02}$ med 366.203 Kr., hvoraf 66.695 Kr. til Bestyrelsen, Resten til Arbejder ved Statens Havne og Vandveje, men samtidig anslaas Indtægten af de kgl. Havne m v. til 360.195 Kr. Desuden er der paa det ekstraordinære

Budget til Beskyttelsesarbejder paa Jyllands Vestkyst (Høfder m. v.) bevilget 394.000 Kr. og til Sandpumpeskibe, Uddybning af Bøgestrømmen, Beskyttelsesdiger m. fl. ialt bevilget 407.000 Kr. (Endelig er der til Havneanlæg paa § 27 i alt opført 561.000 Kr., hvoraf 470.000 Kr. som fortsatte Bidrag til Fiskerihavne ved Anholt og Esbjerg). — Til de kgl. Bygninger er for $19^{01}/_{02}$ i alt opført en Udgift paa 360.590 Kr., hvori fragaar som Indtægt af Bygningerne 13.953 Kr. Det daglige Tilsyn føres af de ved hvert Slot ansatte Slotsforvaltere. I øvrigt føres Tilsynet med alle offentlige Bygninger, Slotte, Kirker osv. af 5 kgl. Bygningsinspektører, 3 for Sjælland og Øerne, 1 for Nørrejylland og 1 for Fyn og det sydlige Jylland; den herved foranledigede Udgift opføres ogsaa under de kgl. Bygninger (forøvrigt findes der i de større Købstæder kommunale Bygningsinspektører, som fører Tilsyn med alle Bygninger, og som skal approbere Tegninger m. m.; i København er der saaledes 5, hver med sit Distrikt). — Endvidere er opført Udgiften ved de kgl. Haver og ved Statsinventariekommissionen, der fører Tilsynet med Civillistens Møbler.

Paa Ministeriet for offentlige Arbejders ekstraordinære Budget er, foruden hvad der i det foregaaende er omtalt, desuden optaget forskellige Bevillinger til Samfærdselens Fremme, saaledes Tilskud til Dampskibsforbindelserne Gjedser—Warnemünde, Kallundborg—Aarhus og Frederikshavn—Gøteborg; endvidere Udgifterne i Anledning af den af Staten overtagne Forrentningspligt med Hensyn til Lolland-Falsterbanen og den østsjællandske Bane samt Tilskud til Vedligeholdelsen af Sejlløbet over Hals Barre og Etablering af en Dampfærgeforbindelse mellem Løgstør og Aggersund. De samlede til nævnte Ministerium for $19^{01}/_{02}$ ordinært og ekstraordinært bevilgede Beløb andrager 2.110.340 Kr.

Under *Justitsministeriet* hører Sager, vedrørende Justits- og Politivæsenet, derunder Fængselsvæsenet og Straffeanstalterne, Medicinalvæsenet, Strandingsvæsenet, Bevillinger til at opføre Skuespil m. m., Sager vedrørende Ægteskaber (Kongebreve og Skilsmisser), Adoption og øvrige familieretlige Forhold, Arv og Bestyrelsen af umyndiges Midler samt Bevillinger paa det personretlige Omraade (Navneforandringer f. Eks.); endvidere Bygningslovgivning, Brandforsikring og Brandvæsen, Firmavæsen, Udskrivning til Hær og Flaade, Kontrollen med Len, Stamhuse og milde Stiftelser. Tillige hører Overbestyrelsen af Færøerne ind herunder. Justitsministeren er derhos efter hidtilværende Praksis tillige Minister for Island og fører i Henhold til Nationalbankens Oktroi af 1818 som kgl. Bankkommissær det Staten tilkommende Tilsyn med denne Institution.

Ministeriet er organiseret som et Departement med en Departementschef og 3 Kontorer (2 Ekspeditionskontorer og et Revisionskontor for Udskrivningsvæsenet) med dertil hørende Kontorchefer, Fuldmægtige, Assistenter m. v.; dog er Forholdet for Øjeblikket ordnet saaledes, at Departementschefen i det islandske Ministerium varetager Departementschefs-Forretningerne for andet Ekspeditionskontor og Revisionskontoret (i hvilke to Kontorer behandles Sager, vedrørende Udskrivningsvæsenet, Lenskontrol m. v. samt Færøerne). Til Ministeriets Embedsmænd m. fl. og Understøttelseskassen er i alt for $19^{01}/_{02}$ bevilget 154.439 Kr. En under Justitsministeriet sorterende Overinspektør fører Overtilsynet med Straffeanstalterne og danner Mellemleddet mellem disse og Ministeriet; dennes Lønning og Udgifter ved Lov- og Ministerialtidende indgaar ogsaa i ovennævnte Sum.

Til Justits- og Politivæsenet er der for $19^{01}/_{02}$ i alt bevilget 2.510.415 Kr. Herunder falder først og fremmest Udgifterne til Landets Domstole, hvis Organisation er behandlet under Forfatningen; de hertil bevilgede Beløb anvendes dels til Lønning af selve Dommerne dels til det ved Retterne ansatte Personale. Til Kollegialretterne medgaar i alt 654.500 Kr. og til Landets Retsbetjente med fast Lønning til Gager 663.341 Kr. og til Kontorholdsgodtgørelser m. v. 505.857 Kr. Endvidere er under nævnte Afsnit opført Lønninger til andre Embedsmænd m. fl. ved Justits- og Politivæsenet (i alt 25.026 Kr.), saaledes til Politidirektøren og Vicepolitidirektøren i København og til Skarpretteren (1600 Kr.) samt til Kystpoliti; dette bestaar nu kun for Helsingørs og Amagerlands Hoveddistrikter og sorterer under den paagældende Retsbetjent med Københavns Politidirektør som Chef.

I øvrigt lægger Rets- og Polititjenesten ved Underretterne[1]) Beslag paa en talrig Mængde mere underordnede Bestillingsmænd, som i Reglen lønnes, ansættes og afskediges af de forskellige kommunale Myndigheder under Medvirkning af vedkommende Dommer, Politimester eller Amtmand; dette gælder saaledes om Politibetjente, om Sognefogeder, der øve Polititilsynet i de enkelte Sogne, Arrestforvarere, Raadstuetjenere, Retsvidner, der mod en vis aarlig Løn skal overvære Retsforhandlingerne til Betryggelse mod Misbrug og Vilkaarlighed, Stævningsmænd o. fl. Af Hensyn til den Betydning, som Københavns Politi, foruden for selve Kommunen, tillige har for hele Riget, træder Staten her hjælpende til, dels ved at overtage Lønnen af de kgl. udnævnte øverste Embedsmænd, dels ved et aarligt Tilskud paa 76.000 Kr.

Under Justitsvæsenet skal tillige Sagførervirksomheden omtales; vel oppebærer Sagførerne som saadanne ikke Løn af Staten, men de har Ret til Betaling af de private, der henvender sig til dem, eller af det offentlige i de Sager, de udfører i dettes Tjeneste enten som Aktor (Anklager) eller Defensor (Forsvarer) i kriminelle Sager eller som beskikket Raadgiver i beneficerede Sager ɔ: Sager,

[1]) Enhver civil Sag indledes almindeligvis med, at der prøves Forlig for de anordnede Forligskommissioner (L. 4de Marts 1857), hvis Medlemmer er ulønnede, men som i øvrigt uden for København oppebærer de lovbestemte Gebyrer. I København bestaar den almindelige Forligskommission af en Overretsassessor, et af Magistratens Medlemmer (eller en af dens Embedsmænd) og en Borgerrepræsentant. I Sø- og Handelssager haves en særlig Kommission (2 af Sø- og Handelsrettens Medlemmer). Ellers udgør hver Købstad med dens Opland en Forligskreds, medens dog ogsaa Landsogne kan være forenede til én Kreds; Kommissionen bestaar af 2 Medlemmer, i førstnævnte Tilfælde vælges den ene af Købstadens Kommunalbestyrelse, den anden af Amtsraadet, i sidstnævnte vælges begge af Amtsraadet. I enkelte Sager, saasom private Politisager og Gæsteretssager, udøves Forligsmæglingen dog af Retten selv.

hvor en af Parterne har faaet Bevilling til fri Proces. Sagførerne har Eneret til at gaa i Rette (personlig eller ved deres Fuldmægtige) ved Landets Domstole, for saa vidt vedkommende Procespart ikke vil møde selv eller ved Værge, Frænde eller Tjener. Adgangen til Sagførervirksomhed er ordnet ved Lov af 26de Maj 1868. Fra Tiden før denne findes endnu Højesteretsadvokater (3), Overrets- og Underretsprokuratorer, udnævnte af Kongen. Efter Loven af 1868 beskikkes Højesterets-, Overrets- og Underretssagførere af Justitsministeriet. Højesteretssagførerne er berettigede til at give Møde ved alle Landets Domstole, Overretssagførerne for de to Overretter, Kriminal- og Politiretten og Sø- og Handelsretten i København samt ved alle Underretter, Underretssagførerne for enhver Underret uden for København. For saa vidt Højesterets- eller Overretssagførere ikke har Bopæl henholdsvis i København eller i København eller Viborg, kan de dog ikke benytte deres Beskikkelse i et videre Omfang end Underretssagførere. For at kunne modtage Sagførerbeskikkelse maa den paagældende have Indfødsret, være 25 Aar og have ført en retskaffen Vandel; for at blive Højesteretssagfører maa han have bestaaet juridisk Embedseksamen med »laud« og have bestaaet en særlig Prøve for Retten (f. T. er der 19 Højesteretssagførere), for at blive Overretssagfører udkræves ogsaa fuldstændig juridisk Embedseksamen — dog er »haud« tilstrækkeligt —, medens Underetssagførerne vel skal aflægge Prøve ved Universitetet. men dog af et noget mindre Omfang. Om samtlige gælder, at de før Beskikkelsen skal have gjort Fuldmægtigtjeneste i mindst 3 Aar hos andre Sagførere eller hos Amtmænd eller Retsbetjente. Af samtlige Kategorier findes der f. T. over 1000 her i Landet (foruden 62, der f. T. ikke procederer), men en Del af dem forbinder tillige andre Hverv (Godsforvaltere, Hospitalsforstandere, Sparekassebestyrere m. v.) med Stillingen. Blandt Advokaterne eller Højesteretssagførerne udnævner Regeringen en til at beklæde Stillingen som konstitueret Kammeradvokat, hvis Hverv bestaar i at føre de Statskassen vedrørende Sager og at afgive Erklæringer til Brug for Administrationen.

Særlige Retter er gejstlige Retter, der nedsættes til Behandling og Paakendelse af de af Præster og andre gejstlige Personer (Lærere m. fl.) begaaede Embedsforbrydelser; 1ste Instans er Provsteretten, bestaaende af Herredsfoged (Birkedommer) og Provst — i København Stiftsprovsten og en særlig udnævnt Dommer —, 2den er Landemodet, der som Domstol bestaar af Stiftamtmand og Biskop — i København findes ingen 2den Instans —, medens 3die Instans som ellers er Højesteret. I 1ste og 2den Instans er det juridiske Medlem af Retten dennes Formand, og i Tilfælde af Meningsforskel er hans Afstemning afgørende. — Endvidere militære Retter, forskellige for Hæren og Søværnet I Hæren paadømmer Krigsretterne alle Sager, vedrørende de tjenstgørende Landmilitære, i København dog alene Sager vedrørende Embedsforhold og kriminelle Sager, men ikke rent civile Sager. Først nedsættes et Krigsforhør, der ledes af den retskyndige Auditør, som tillige fører Protokollen, almindeligvis under en Kaptajn som Præses og med to Løjtnanter som Bisiddere; gælder Sagen en Officer — Kaptajn inkl —, kaldes det Stabskrigsforhør, og da er en Oberst Præses og to Kaptajner Bisiddere. Kan Forseelsen ikke sones med en arbitrær Straf, eller hvis den sigtede forlanger retslig Paadømmelse, nedsættes en Krigsret, der bestaar af en Præses og 12 Dommere, beskikkede af Jurisdiktionschefen efter Omgang og fordelte i 6 Klasser, hver paa 2 Medlemmer, vekslende efter den tiltaltes Stilling. Er denne Menig, er en Oberst Præses, og Dommerne er: 2 Kaptajner, 2 Premier-, 2 Sekondløjtnanter, 2 Sergenter, 2 Korporaler og 2 Menige; er han Kaptajn, er den laveste Charge Sekondløjtnant, er han Stabsofficer — og hvis der ikke, hvad der er almindeligst, nedsættes en særlig dømmende Kommission — er General- og Overkrigsretten hans Domstol, hvilken nu til Dags bestaar af 3—7 af Kongen udnævnte højere Officerer og Generalauditøren. Auditøren forelægger Krigsrettens Dommere Sagen, og Voteringen foregaar klassevis fra neden; Præses voterer sidst; Dommen afgøres ved simpelt Klasseflertal; inden for Klasserne er den ældste den afgørende. Sagen kan ikke appelleres. — I Flaaden bliver den krigsretlige Jurisdiktion udøvet gennem Søetatens kombinerede Ret, der bestaar af 1 Kommandør som Præses, 2 Kaptajner, 2 Premier- og 2 Sekondløjtnanter som Bisiddere samt en Auditør, der som ved Krigsretterne styrer Rettergangen og affatter Dommen; for Retten kan Personer med Kaptajns Rang og derunder tiltales. En særlig Domstol er dernæst Overadmiralitetsretten, der bestaar af Marineministeriets Departementsdirektører, 2 Højesteretsassessorer og Generalauditøren; for denne kan indankes den kombinerede Rets Domme i borgerlige Sager og visse andre Sager, vedrørende Søværnet.

Til Afsoning af de af Domstolene idømte Straffe findes der her i Landet dels Statsanstalter for idømt Strafarbejde, dels kommunale Fængsler for idømt Fængselsstraf uden Arbejdspligt foruden for Varetægtsfanger m. m. Er Straffen offentligt Strafarbejde, kan dette idømmes enten i Form af Forbedringshusarbejde — fra 8 Maaneder til 6 Aar — eller Tugthusarbejde, der i Reglen anvendes overfor tidligere straffede eller ældre Forbrydere, og som kan ikendes fra 2 Aar indtil Livstid. Forbedringshusarbejde udstaas almindeligvis i Enkeltceller og Ensomhed, hvoraf paa den anden Side følger et forholdsvist Afslag i den idømte Straffetid. Staten har f. T. 3 Straffeanstalter, en paa Kristianshavn, alene for Kvinder, med to adskilte Hovedafdelinger, den ene for Forbedringshusfanger, den anden for Tugthusfanger, endvidere Forbedringshuset i Vridsløselille, alene for Mænd, og Tugthuset i Horsens, ligeledes for Mænd. Samtlige Anstalter sorterer under Overinspektøren for Fængselsvæsenet, medens den daglige Ledelse er lagt i Hænderne paa en Inspektør ved hver Anstalt, ligesom der desuden er knyttet en Stab af Embedsmænd foruden selve Opsynspersonalet til de enkelte Anstalter. Den samlede Udgift ved Straffeanstalterne er for $19^{01}/_{02}$ beregnet til 554.085 Kr., hvoraf 212.820 Kr. til Fangernes Underhold, men samtidig anslaas en Indtægt paa 90.060 Kr., dernavnlig fremkommer ved Fangernes Arbejde.

Af kommunale Arrester, hvori afsones simpelt Fængsel, Fængsel paa sædvanlig Fangekost,

Fængsel paa Vand og Brød samt Statsfængsel, findes der et Antal af ca. 100 i hele Landet. Arresterne sorterer under Politimesteren og Amtmanden, men staar under Tilsyn af Overfængselsinspektøren, de københavnske Arrester under en særlig Fængselsinspektør, hvis foresatte er Politidirektøren, og de har særlig Fængselslæge og -præst. — Under Overinspektionen sorterer endelig de kommunale Tvangsarbejdsanstalter for Betlere, Løsgængere m. m. og for Fattiglemmer, der med Samtykke af Stedets Politimester ikendes Tvangsarbejde for Disciplinærforseelser. Tvangsarbejde idømmes fra 12 Dage til 6 Maaneder og udstaas i særlige Anstalter, hvoraf hver Amtsraadskreds besidder én, dog saaledes at flere Amtsraadskredse kunne besidde én i Fællesskab.

Under Justits- og Politivæsenets Udgifter opføres dernæst forskellige Tilskud og det under Indenrigsministeriet omtalte Maskintilsyn samt Udgift ved Handelsregistrene (i Henhold til Firmaloven føres der en Række lokale Handelsregistre, i Købstæderne af Magistraten og ellers af Politimesteren, hvori bl. a. gives Meddelelse om Firmanavn, de enkelte Deltageres Ansvar og Ret til at repræsentere Selskabet, Prokura osv. Disse Anmeldelser bekendtgøres i Berlingske Tidende og uden for Sjællands Stift desuden i vedkommende Stiftstidende, hvorhos Justitsministeriet maanedlig udgiver en for hele Riget fælles Samling af gjorte Anmeldelser. Statens Udgift herved er 2.300 Kr.). Endvidere Udgifter paa Grund af Undersøgelse af Levnedsmidler (i Henhold til Lov af 2den Marts 1900 foretages slige Undersøgelser i et kemisk Laboratorium i København efter Anmodning af Domstole, Politimyndigheder og Sundhedskommissioner. Loven indeholder Straffebestemmelser for dem, som forfalsker Levnedsmidler eller underkaster fordærvede Levnedsmidler en Behandling, hvorved deres Tilstand skjules; i samme Lov bemyndiges Justitsministeren dernæst til ved Anordning at bestemme, hvad der anses for tilladeligt ved Tilberedelse af Vin og Spirituosa. Den samlede Udgift ved Levnedsmidlers Undersøgelse er 13.000 Kr., hvoraf 8000 Kr. til Laboratoriet og 5000 Kr. til Prøvers Udtagelse). I Forbindelse hermed kan forøvrigt nævnes den i mange Købstæder i den nyeste Tid etablerede Kødkontrol, hvis Hovedformaal netop er at sikre Byens Indbyggere sunde Varer ved Dyrlægeeftersyn m. v.

Til Udskrivning til Land- og Søkrigstjenesten er i alt bevilget 240.324 Kr., hvoraf 130.000 Kr. til Rejsepenge til Lægdsrullemandskabet og Indrejsepenge til det befarne Mandskab. Det til Hæren og Flaaden nødvendige Mandskab af Underkorporaler og Menige tilvejebringes ved Udskrivning. I Henhold til Værnepligtsloven af 6te Marts 1869 er Landet delt i 6 Udskrivningskredse, nemlig 1ste, bestaaende af Staden København samt Københavns og Frederiksborg Amter, 2den, bestaaende af Holbæk (undtagen Samsø), Sorø, Præstø og Maribo Amter, 3die, bestaaende af Fyn samt Vejle Amt (undtagen Købstaden Vejle, Bjerge, Hatting og Nørvang Herreder), 4de, bestaaende af foran nævnte Del af Vejle Amt, Aarhus med Samsø, Ribe og Randers Amter, 5te, bestaaende af Viborg, Ringkøbing, Thisted, Aalborg og Hjørring Amter samt 6te, der omfatter Bornholms Amt. De 5 første Kredse forestaas af en ved kgl. Konstitution udnævnt Udskrivningschef med Bopæl henholdsvis i København, Sorø, Svendborg, Aarhus og Aalborg; for 6te Kreds er Bornholms Kommandant (i Rønne) Udskrivningschef.

Udskrivningskredsene deles atter i Lægdsforstanderskaber, omfattende henholdsvis Herrederne paa Landet og Købstæderne for sig under Styrelse af de vedkommende Politimestre; i København er Udskrivningschefen og paa Bornholm Kommandanten Lægdsforstandere. Lægdsforstanderskaberne uden for København, hvor det hele Lægdsvæsen er samlet under Udskrivningschefen, deles atter i Lægder, der omfatter et Sogn eller Dele af et Sogn; i hvert af disse beskikkes der af Sessionen eller, naar denne ikke er samlet, af Udskrivningschefen og Lægdsforstanderne i Forening en Lægdsmand — helst blandt Sognefogederne —, som er den nærmeste Autoritet, hos hvem de værnepligtige skal melde sig, naar de opnaa Lægdsrullealder, og hos hvem de skal melde Flytning, naar de forandrer Lægdsophold under Værnepligtens Varighed; i Tilfælde af Rejse til Udlandet skal det i Rullen optagne Mandskab søge Rejsetilladelse enten hos deres Afdeling eller, for saa vidt de endnu ikke har aftjent deres Værnepligt, hos Justitsministeriet. Lægdsmændene ere ulønnede, pligtige til at fungere i 3 Aar, og de er da fritagne for andre borgerlige Ombud.

Forretningerne, vedkommende de Søfarendes Ud- og Afmønstring, er i København underlagte Mønstringsbestyreren, i Svendborg, Aalborg, Aarhus og Rønne vedkommende Udskrivningschefer, i alle andre Havne de paagældende Toldembedsmænd.

Enhver Mand bliver med opnaaet 17 Aars Lægdsrullealder at optage i Lægdsrullen og skal derfor i Løbet af November og December i det Aar, i hvilket han fylder sit 17de Leveaar, melde sig hos Lægdsbestyreren (Lægdsforstanderen eller Lægdsmanden) paa det Sted, hvor han er bosat; den, der er født i 1884, skal altsaa optages i Lægdsrullen i 1901, selv om han først fylder 17 Aar den 31te December. Med det fyldte 22de Aar — ønsker den paagældende det, og er han tilstrækkelig udviklet, kan han møde med det fyldte 18de Aar, ligesom man efter Begæring kan faa Udsættelse til det 25de Aar — har de i Lægdsrullen optagne at fremstille sig paa Sessionerne, som afholdes om Efteraaret i de forskellige Udskrivningskredse under Ledelse af de paagældende Udskrivningschefer som Formænd, og som i øvrigt tiltrædes af Medlemmer, valgt af og indenfor Kommunalraadene i By og paa Land, af Lægdsforstanderen samt af dertil udkommanderede Officerer af begge Værn. Sessionens Beslutning afgøres ved Stemmeflerhed; dens Kendelser og Vedtegninger i Sager, i hvilke den handler med dømmende Myndighed, kan indankes for Højesteret. Mandskabets Undersøgelse foretages i Reglen af militære Læger, og mindst to Læger bør være til Stede ved Undersøgelsen. Ved Sessionen i 1901 skal altsaa ordentligvis de i 1879 fødte give Møde; paa denne Session udskrives det Mandskab, som skal give Møde i Aaret 1902.

Det udskrevne Mandskab henregnes i 8 Aar til Linien, regnet fra 1ste Januar i det Aar, for hvilket Udskrivningen er foregaaet; derfra gaar man med den i Linien opnaaede tjenstlige Stilling — Menig, Underkorporal, Korporal, Sekondløjtnant (Løjtnant) — over i Forstærkningen, hvor man ogsaa bliver

staaende i 8 Aar, indtil den hele Tjenestid — almindeligvis 16 Aar — er tilbagelagt, hvorefter man af Udskrivningschefen slettes af Rullen og faar Afskedspas. I Forstærkningen kan bringes til Fradrag det firdobbelte af den Tid, hvori nogen under sædvanlige Forhold og for sin Uddannelses Skyld har været til Tjeneste i Linien enten som Menig eller som Underkorporal ud over 6 Maaneder; 6 Aar er dog den længste Afkortning, der kan tilstaas, og ingen kan udslettes af Rullen, før han har staaet 2 Aar i Forstærkningen, og almindeligvis ikke, før han har naaet en Lægdsrullealder af 30 Aar.

Om Indkaldelsen af det i Sørullen staaende befarne Mandskab gælder særlige Regler. Af de befarne gives der to Grader; som halvbefarne betegnes de, der i 18 Maaneder har været i Fart som Sømænd og har gjort 2 længere Rejser, som helbefarne Sømænd med 36 Maaneders Fart og 4 længere Rejser. De befarne optages vel i den almindelige Rulle, men overføres, naar Betingelserne for Befarenhed foreligger, i Sørullen. De møder ikke ved de almindelige Sessioner, men anses som forlods udskrevne til Søkrigstjeneste og hjemforlovede med Ret til at søge Erhverv hvorsomhelst. Udmønstres de, eller forlader de Landet for at fare med fremmede Nationers Skibe, forsynes de af deres Lægdsforstander med en Søfartsborg, hvori Navn, Fødested, Nummer, Rullevedtegninger og Togter skal indføres.

Indkaldelsen af befarne sker uden Hensyn til Alder, saaledes at de i de to Befarenhedsklasser, der har de færreste Togter, indkaldes først. Indkaldelsen af det fornødne Mandskab foregaar gennem en af Justitsministeren inden 1ste Februar udstedt offentlig Kundgørelse, hvorefter enhver befaren, som endnu ikke har gjort noget Orlogstogt, inden den fastsatte Frist (højst 3 Uger) har at melde sig hos en Mønstringsbestyrer og afgive sin Søfartsbog; melder der sig ikke et tilstrækkeligt Antal, sker en ny Kundgørelse (inden 15de Marts), hvori angives, hvilke Togtklasser der skal melde sig og afgive deres Søfartsbøger. Det befarne Mandskabs Tjenestetid udløber med opnaaet 38 Aars Lægdsrullealder, hvorefter de udslettes af Rullen; i denne Tjenestetid gives der de befarne, som under almindelige Forhold og i Fredstid har gjort mere end et Togt, et Aars Afkortning for hvert Togt, de har udført; dog maa Afkortningen ikke overstige i alt 3 Aar, og ingen kan af denne Grund udslettes inden en Lægdsrullealder af 35 Aar.

Med Hensyn til Medicinalvæsenet har det kgl. Sundhedskollegium under Justitsministeriets Overbestyrelse et vedvarende Tilsyn, ligesom Kollegiet gør Forslag til Ministeriet om Lægeembedernes Besættelse. Det bestaar af 12 Medlemmer, hvoraf de 10 er Læger, de 2 Apotekere. Kollegiets Forhandlinger og Sagernes Foredrag i samme besørges ved et af dets lægekyndige Medlemmer under Navn af Dekanus; han vælges af Medlemmerne paa 6 Aar og kan genvælges, og til hans Medhjælp er ansat en Dekanatssekretær. Statens Tilskud til Sundhedskollegiet andrager for $19^{01}/_{02}$: 14,374 Kr. Kollegiet vaager over, at alle Love for Medicinalvæsenet overholdes; alle Læger, Apotekere og Jordemødre staar under Sundhedskollegiet og skal rette sig efter dettes Paalæg i deres Virksomhed, ligesom Kollegiet fører Tilsynet med alle Sygehuse og med Sygeplejen i andre offentlige Indretninger, hvor flere Mennesker holdes samlede, Fængsler f. Eks. Det fører specielt Tilsyn med Apoteker, baade med, at disses Rettigheder overholdes, og at de er forsynede med de fornødne Varer og holder sig Taksterne, som Kollegiet stadfæster, efterrettelige. I vigtigere Retssager, hvor der opkastes Spørgsmaal, som kun kan besvares ved lægevidenskabelig Indsigt, forelægges Spørgsmaalet Sundhedskollegiet til Besvarelse.

I medicinalpolitisk Henseende inddeles Landet i 11 Fysikater: Sideordnet med Fysikaterne er Stadslægeembedet i København; Fysici udnævnes af Kongen, Stadslægen i København vælges af Borgerrepræsentationen efter Magistatens Indstilling, og Valget stadfæstes af Kongen. Fysikus — og Københavns Stadslæge — er den overordnede Medicinalembedsmand i sin Embedskreds og er Mellemled mellem Sundhedskollegiet paa den ene og Læger, Apotekere og Jordemødre paa den anden Side. Han fører Overtilsynet med den offentlige Sundheds- og Sygepleje og er i saa Henseende vedkommende Amtmands Raadgiver (navnlig i alle Jordemoderspørgsmaal). Han skal en Gang aarlig ved personligt Eftersyn forvisse sig om, at alle til Forplejning af syge oprettede Anstalter i Fysikatet er tilbørlig indrettede, og paase, at Fattiganstalter, Arrester m. v. er i tilfredsstillende Tilstand; ogsaa Apoteker visiterer han mindst en Gang aarlig. Ved Epidemiers Opstaaen skal han sørge for, at Sygdommen behandles paa bedste Maade, og at dens Udbredelse modvirkes. Dernæst paahviler det ham at samle alle Sygelister m. v. og udarbejde en Medicinalberetning for sit Distrikt. Han er Medlem af Oversundhedskommissionen og deltager i Udførelsen af mediko-legale eller Retsforhold vedkommende Lægehverv.

Fysikaterne er inddelte i et forskelligt Antal Stads- og Distriktslægedistrikter, f. T. 100. Distriktslægerne er kgl. udnævnte; Stadslæger, som lønnes af den Kommune, hvori de er ansatte, nyde ikke Løn af Staten, men oppebærer Lønningstillæg herfra. Distriktslægerne besørger det foreskrevne Lægetilsyn og Lægevirksomheden blandt Beboerne, alt i Overensstemmelse med den Instruks, der er udfærdiget for dem som for Fysici af 22de Oktober 1877 med senere Tilføjelser. Den samlede Udgift for Staten til Stifts- og Landfysici samt Distriktslæger andrager 124.510 Kr.

Foruden de her omtalte offentlige Læger findes der spredt over hele Landet et stort Antal privat praktiserende Læger. Ret til at udøve Lægevirksomhed er betinget af, at vedkommende har bestaaet medicinsk Embedseksamen ved Universitetet og derefter af Sundhedskollegiet har faaet jus practicandi. I hele Landet findes der f. T. c. 1300 Læger. — Tilladelse til at udøve Virksomhed som Tandlæge — hvilket enhver Læge har Ret til — udfærdiges af Justitsministeriet og er betinget af, at vedkommende har bestaaet Tandlægeeksamen, har ført en ulastelig Vandel og enten er 25 Aar eller i 2 Aar efter Eksamen har været Assistent hos en Tandlæge. — For Jordemødre gælder Instruks af 25de November 1896, hvorefter Jordemoderstillingens Overtagelse er betinget af Lærebrev og Edsaflæggelse, ligesom den paagældende skal

melde sig til Distriktslæge, Fysikus og Amtmand, i København til Stadslæge og Magistrat (for at faa Bestalling). Distriktsjordemødre har fast Løn af Kommunerne og er pensionsberettigede.

Det lokale Tilsyn med Sundhedsplejen inden for Kommunerne varetages af Sundhedskommissioner; disse er enten ordentlige Sundhedskommissioner — saaledes i København, Købstæder og Handelspladser samt i de Landsogne, hvor Amtsraadet finder det fornødent —, for hvis Sammensætning og Virksomhed der er givet Regler i de af Justitsministeriet stadfæstede Sundhedsvedtægter, eller overordentlige, for hvilke Epidemiloven (L. 30te Marts 1892) giver de nærmere Bestemmelser, og som alene træder i Virksomhed paa Grund af Bestemmelser i nævnte Lov; de overordentlige Sundhedskommissioner findes dels i saadanne Byer, som ikke har nogen Sundhedsvedtægt, dels paa Landet for hver Jurisdiktion og bestaar af Politimesteren som Formand, Distriktslægen og i Byerne af 3 af Byraadet, paa Landet af 3 af Amtsraadet valgte Mænd. Er Politimester og Distriktslæge ikke Medlemmer af de ordentlige Sundhedskommissioner, tiltræder de dog disse, naar en Sygdom tages under offentlig Behandling. Overtilsynet med samtlige ordentlige og overordentlige Sundhedskommissioner i en Amtsraadskreds med Hensyn til offentlig Behandling af smitsomme Sygdomme paahviler en Oversundhedskommission, der bestaar af Amtmanden som Formand, Fysikus og 3 for et Tidsrum af 3 Aar valgte Mænd, der paa Bornholm og i Amtsraadskredse uden Købstæder vælges af Amtsraadet, medens ellers en vælges af Amtsraadskredsens Købstæder og to af Amtsraadet. I København har Sundhedskommissionen med visse Indskrænkninger samme Myndighed som Oversundhedskommissionerne andetsteds.

Under opstaaede Smitsoter er der i Henhold til Epidemiloven tillagt disse Sundhedskommissioner en overordentlig stor Myndighed til Forebyggelse af Sygdommes Udbredelse; de kan saaledes paabyde smittede Boligers Rømning, Patienternes og deres paarørendes Isolering, Desinfektion, rekvirere Lægemidler, Sygeplejersker m. v. Paa den anden Side afholdes alle Udgifter foranlediget herved af det offentlige. Kolera, gul Feber, Dysenteri, eksantematisk Tyfus, Børnekopper og Pest skal tages under offentlig Behandling, andre smitsomme Sygdomme — f. Eks. Difteritis, Skarlagensfeber osv. — kan tages under offentlig Behandling, naar de optræder paa ondartet Maade. Til Udgifter i denne Anledning er for $19^{01}/_{02}$ anslaaet 600.000 Kr. (i $^{1899}/_{1900}$ medgik dertil 701.298 Kr.). I Forbindelse hermed skal nævnes, at i Henhold til Lov af 4de Februar 1871 er Vakcination en tvungen Sag for at hindre Udbredelsen af de i gamle Dage stærkt udbredte Koppeepidemier (Statens Udgift til Kokoppeindpodningsanstalten i København med en Forstander og 2 assisterende Læger er for $19^{01}/_{02}$: 10.600 Kr.), og at man gennem Lov af 10de April 1874 har søgt at modarbejde veneriske Sygdommes Udbredelse, bl. a. ved at Kommunerne afholder Udgiften ved de i Henhold til nævnte Lov foretagne Lægeundersøgelser.

For at hindre Indbringelsen ad Søvejen af smitsomme Sygdomme fra Udlandet er der givet nærmere Lovregler angaaende Afspærring og Lægetilsyn i et vist Antal Dage i Karantæneloven af 2den Juli 1880; denne omfatter Kolera, gul Feber, Dysenteri, Tyfus og Kopper, men kan ved kgl. Anordning udvides til ogsaa at gælde andre Sygdomme; for Koleraens Vedkommende er der desuden givet specielle Regler. I København forestaas Foranstaltningerne for at hindre smitsomme Sygdommes Indførelse ad Søvejen af en Karantænekommission, som bestaar af Overtoldinspektøren, en Borgemester, Stadslægen og Havnekaptajnen med en Karantænelæge og 3 ham bistaaende Læger, udnævnt af Justitsministeriet; i de andre Købstæder bestaar Kommissionen af Politimesteren, den øverste Toldembedsmand og Fysikus eller Distriktslægen. Udenfor Købstæderne vaager Toldvæsenets Embedsmænd over Lovens Overholdelse. Udgifterne til Karantænevæsenet er anslaaet til 12.118 Kr.

I øvrigt er der baade fra Kommunernes og Statens Side truffet omfattende Foranstaltninger i Sundhedsplejens Interesse; her skal saaledes peges paa de store Sygehuse, som dels Amtskommunerne, dels de større Købstadkommuner og navnlig København, har rejst i den nyere Tid; hvad Staten angaar, skal, foruden de militære Sygehuse, nævnes Frederiks Hospital i København, der modtager Patienter fra hele Landet; det sorterer under Kultusministeriet ligesom de forskellige Abnormanstalter. Derimod hører Sindssygeanstalterne siden deres Overtagelse af Staten i 1884 under Justitsministeriet; de 4 Statsanstalter er Oringe ved Vordingborg for Sjællands (uden København) og Lolland-Falsters Stifter, Middelfart for Fyns og Størstedelen af Ribe Stift, Aarhus for Resten af Jylland samt Viborg, der modtager uhelbredelige sindssyge fra hele Landet undtagen København. København har sin egen kommunale Anstalt ved Roskilde (St. Hans) og modtager til Gengæld et direkte Tilskud fra Staten, beregnet i Forhold til Folkemængden — for $19^{01}/_{02}$: 167.000 Kr. Dernæst yder Staten i Tilskud til Driften af forskellige kommunale Sindssygeanstalter — i Reglen Amtsanstalter — i alt 92.054 Kr., da Belægningen af Statens Anstalter derved bliver mindre. De fire Statsanstalter styres af Direktioner paa 3 Medlemmer, hvoraf Anstalternes Overlæge er det ene, men i øvrigt er der knyttet en talrig Stab af Embeds- og Bestillingsmænd til disse, saasom Læger, Forvaltere, Kassererе, Oldfruer m. v. Den samlede Udgift anslaas for $19^{01}/_{02}$ ved de fire Anstalter til 1.457.004 Kr., hvori fragaar Indtægten, navnlig ved Patienternes Betaling, paa i alt 880.862 Kr.

Ingen kan drive Apotek uden kgl. Bestalling og Edsaflæggelse. For at opnaa Bestalling maa vedkommende have bestaaet farmaceutisk Kandidateksamen, og have gennemgaaet den befalede Læretid. Men dermed er det ingenlunde sikkert, at han bliver Apoteker; thi medens man i nogle Lande — England, romanske Lande, Holland — lader enhver, som opfylder de legale Betingelser, have Ret til at nedsætte sig som Apoteker, dog naturligvis mod Statskontrol af selve Driften, sætter man i Danmark — ligesom i Norge, Sverrig, Østerrig og Tyskland — en Grænse for Antallet af Apoteker og fordrer foruden den saglige Indsigt et særligt Privilegium, som enten er »personligt«, d. v. s. knyttet til den paagældendes Levetid, eller »reelt«, d. v. s. tilkommer den paagældende som en Ret, der gennem Afhæn-

delse kan overføres paa andre kvalificerede Personer. Ordningen af Apotekervæsenet hviler paa en Frdn. af 1672, og i Henhold til denne fremkom de reelle Privilegier (hvoraf der findes 84, medens der er ca. 100 personelle), men ved Resol. af 1842 bestemtes, at ved ny Apotekerbevillinger, hvoraf Staten efter Sundhedskollegiets Skøn udsteder saa mange, den finder nødvendigt, skulde Erhververen ikke kunne overdrage dem til andre, men naar han fratraadte, skulde der være fri Konkurrence mellem alle farmaceutiske Kandidater. Indehaverne af de personelle Bevillinger vil efterhaanden alle blive underkastede den ved Lov af 10de April 1895 indførte Afgiftsplitg; af stadfæstede Medicinaltakst efterrettelig. Der er ansat en farmaceutisk Visitator, som rejser rundt og visiterer Apotekerne sammen med Fysici m. fl.; hertil er paa Finansloven bevilget 6.500 Kr.

Tidligere hørte Forvaltningen af umyndiges Midler til Underdommernes Forretninger, men nu samles i Almindelighed alle saadanne Midler ifølge Lov af 26de Maj 1868 i Overformynderiet i København; det ledes af en Overformynder og har 3 Kontorer (Ekspeditions-, Bogholder- og Kassererkontor) med dertil hørende Personale. Overformynderiet er i øvrigt organiseret som to Afdelinger, den ene for Midlerne fra København, den anden for det øvrige Riges;

Fig. 163. Interiør fra Ingeniør-Kasernen ved København. 1901.

Afgifterne dannes en egen Fond, hvorover der ikke kan raades uden Lovgivningsmagtens Samtykke; for $19^{01}/_{02}$ anslaas Afgiftsindtægten til 9.180 Kr. og Renteindtægten af de tidligere modtagne Beløb til 2.450 Kr.

Det er Apotekerne forbeholdt at forhandle visse upræparerede Medicinalvarer i mindre Dele — medens Materialister og Grosserere kun maa forhandle dem i større Partier —, og de har Eneret til Forhandling af de præparerede Medicinalvarer. Justitsministeriet udsteder med visse Aars Mellemrum en udtømmende Fortegnelse over de Varer, som falder ind under disse to Kategorier. Apotekerne er forpligtede til at holde sig den af Sundhedskollegiet

Midlerne. Indsendelse varetages af Skifteforvalterne. Forvaltningen sker enten som Masseforvaltning af Midlerne under ét eller af Midlerne særskilt under enkelt Værgemaal. Ved Midlernes Udlaan er der for hver Amtsraadskreds nedsat en Laanebestyrelse, hvis Formand beskikkes af Justitsministeriet, og af hvis to Medlemmer Amtsraadet vælger det ene og Amtsraadskredsens Byer det andet.

Medens Staten tidligere direkte bestyrede saavel Købstædernes som Landbygningernes Brandforsikring, gik Bestyrelsen ved Love af 1870 over til Interessenterne selv, men under Tilsyn af Justitsministeriet. Købstædernes alm. Brandforsikring bestyres under Justitsministeriets Tilsyn af et Repræsentant-

skab med en Repræsentant for hver af de 22 Kredse, hvori de indtegnede Byer er inddelte, en administrerende Direktør og et Kontroludvalg. Hver af de indmeldte 74 Byer udgør sit Branddirektorat. — Landbygningernes alm. Brandforsikring bestyres under Justitsministeriets Tilsyn af et Repræsentantskab paa 50 Medlemmer, hvoraf Ministeriet tilforordner det ene, medens Interessenterne vælger de 49, af Repræsentantskabets staaende Udvalg (Tilsynsraadet) og af en Direktion paa 3 Medlemmer. Justitsministeriets Samtykke udkræves ligesom ved Købstadbrandforsikringen til Forandringer i Vedtægt, Tarif, Valgbestemmelser m. v. Selskabets lokale Interesser varetages foruden af Repræsentantskabet af de af Direktionen valgte Branddirektører (f. T. 74). — Ogsaa Københavns Brandforsikring sorterer under Justitsministeriet, hvis Sanktion udkræves til Tarifforandringer, medens Forandringer i Vedtægten kun kan ske ved kgl. Resolution. Den styres af et Repræsentantskab og en Direktion.

Paa Justitsministeriets ekstraordinære Budget er opført Bevillinger til et samlet Beløb af 119.582 Kr., herunder Tilskud til Opdragelsesanstalterne paa Flakkebjerg og Landerupgaard, henholdsvis for vanartede Drenge fra Jylland og Fyn og fra det øvrige Land, Tilskud til Fængselsselskaberne, til Studentersamfundets Retshjælp for ubemidlede, til forskellige Kuranstalter (f. Eks. Kysthospitalet for kirtelsyge Børn ved Refsnæs med 25.000 Kr.), til Bygningsforetagender ved Straffe- og Sindssygeanstalter, samt 25.000 Kr. til en Tuberkulosekommission.

De samlede til Justitsministeriet for $19^{01}/_{02}$ ordinært og ekstraordinært bevilgede Beløb andrager 5.087.267 Kr., for $^{1899}/_{1900}$ aflagdes Regnskab for Anvendelsen af i alt 4.806.680 Kr.

Ministeriet for *Kirke- og Undervisningsvæsenet* er organiseret som to Departementer; under 1ste Departement, med en Departementschef og 1ste Ekspeditionskontor, sorterer Sager vedrørende Kirkevæsenet, saaledes den kirkelige Forfatning, de afvigende Trossamfunds hele Stilling, Gejstligheden — Folkekirkens saavel som de anerkendte afvigende Trossamfunds — de gejstlige Embeder, den offentlige Gudsdyrkelse og Religionsøvelse, Kirkerne, Afløsning af kirkelige Tiender, Begravelsesvæsen og Missionsvæsen. Under 2det Departement med en Departementschef sorterer under 2det Ekspeditionskontor Folkeskolevæsenet, Seminarier, Statens Lærerkursus, Folkehøjskoler og Landbrugsskoler, Vajsenhuset, Døvstummeinstitutter, Blindeinstituttet og Aandssvageanstalter og under 3die Ekspeditionskontor det højere Undervisningsvæsen, Universitetet, polyteknisk Læreanstalt, Sorø Akademi, lærde Skoler og Realskoler; Undervisning for Farmaceuter og Tandlæger; de videnskabelige Samlinger; Bibliotekerne, Rigsarkivet, det kgl. Teater, det kgl. Akademi for de skønne Kunster, Kunstsamlinger; Frederiks Hospital og Fødselsstiftelsen; Understøttelser til videnskabelige og kunstneriske Øjemed, Sager angaaende Beskyttelse af litterær og kunstnerisk Ejendomsret, Gradmaalingen m. m. Hvert af Kontorerne forestaas af en Kontorchef med dertil hørende Fuldmægtige, Assistenter m. v. Til Ministeriets Embedsmænd, Kontorudgifter samt Understøttelseskasse er for $19^{01}/_{02}$ bevilget 164.475 Kr.

Som Tilskud til kirkelige Øjemed er i alt bevilget 386.851 Kr.; men denne Sum betegner langt fra, hvad der af Landets Borgere aarlig udredes til kirkelige Formaal. I Indledningen er allerede omtalt Landets Inddeling i Stifter, Provstier og Pastorater og de hertil hørende gejstlige Embedsmænd, af hvilke Biskopperne fører det øverste Tilsyn med Stiftets Gejstlighed, Kirker og Skoler, i hvilken Anledning de jævnlig foretager de saakaldte Visitatsrejser, ligesom de indvier de kgl. udnævnte Præster; Provsterne, som tillige selv er Sognepræster, fører det nærmeste Tilsyn med Provstiets Præster, er Medlemmer af Skoledirektionen m. v.; Sognepræsterne (undertiden med Kapellaner eller ordinerede Medhjælpere) skal prædike og være Menighedens Sjælesørgere og udføre alle de kirkelige Handlinger og er ogsaa Medlemmer af Skolekommissionen. De gejstlige Embedsmænd skal have bestaaet teologisk Embedseksamen; de udnævnes af Kongen og ordineres af Biskoppen.

Af Lønningerne til de gejstlige Embedsmænd er kun Biskoppernes opført paa Finansloven (56.668 Kr.); de øvrige lønnes ved Indtægterne af Præstetienden, ved at faa tillagt Embedsjord og endelig ved Offer ved Højtiderne og Accidenser for udførte Forretninger af private Folk. Mange Steder har der dog i den nyere Tid fundet Offerafløsning Sted. I alt blev Landsby-Præstekaldenes samlede Indtægter i 1899 anslaaet til $5_{,2}$ Mill. Kr., men hertil maa endvidere lægges Kødstadkaldenes Indtægter.

Af de til kirkelige Øjemed paa Finansloven bevilgede Midler skal foruden Bispelønningerne fremhæves Tillæg til en Del utilstrækkeligt lønnede Embeder og til Embeder uden selvstændig Indtægt m. m. 48.035 Kr., Tilskud til Evangeliets Forkyndelse i fremmede Havne m. v. 8.200 Kr., Tilskud til Frederikskirkens (Marmorkirkens) Præster og Drift 16.600 Kr., samt i Tilskud til nye Kirkebygninger rundt om i Landet i alt ca. 150.000 Kr. og den grønlandske Mission, 52.837 Kr.

Universitetet i København har dels til Opgave at uddanne Statens Embedsmænd m. fl. og holde de dertil fornødne Eksaminer, dels i Almindelighed at virke i Oplysningens Tjeneste. Undervisningen er delt i 5 Fakulteter, med et større eller mindre Antal Professorer i hvert, nemlig: det teologiske, det rets- og statsvidenskabelige, det lægevidenskabelige, det filosofiske og det matematisk-naturvidenskabelige Fakultet. I alt virker som Universitetslærere 49 ordinære og 4 ekstraordinære Professorer foruden et større Antal faste og midlertidige Docenter samt adskillige Overlæger ved Hospitalerne, der tillige fungerer som Docenter. Universitetet har under Ministeriets Overtilsyn en særegen Styrelse, bestaaende af Rektor magnificus og Konsistorium. Rektor vælges for et Aar ad Gangen af den akademiske Lærerforsamling (de normerede Professorer), som tillige vælger de 5 af Konsistoriums 16 Medlemmer; Valget gælder 5 Aar; de øvrige 11 er de ældste inden for hvert Fakultet, 2 fra hvert, undtagen det filosofiske med 3. Konsistoriums daglige Forretninger besørges af Referendarius, hvilken Stilling beklædes af den yngste juridiske Professor blandt Konsistoriums Medlemmer. Den akademiske Lærerforsamling kan ogsaa raadspørges om vigtigere Anliggender, som vedrører hele

Universitetet, ligesom de enkelte Fakulteter raadslaar om de Emner, der særlig vedrører dem; men det er i Reglen kun som raadgivende, medens Afgørelsen f. Eks. med Hensyn til Embedsbesættelser er hos Ministeriet og Kongen. — Med Hensyn til de til Universitetet knyttede Undervisningsmidler skal nævnes de i den nyere Tid til de forskellige Fakulteter knyttede Arbejdsanstalter (Laboratorier), endvidere Universitetsbiblioteket, Botanisk Have, Astronomisk Observatorium, Zoologisk Musæum, Mineralogisk Musæum og det kemiske Laboratorium (nu paa polyteknisk Læreanstalt).

Universitetets og de dermed forbundne Stiftelsers økonomiske Anliggender (herunder ogsaa Polyteknisk Læreanstalt, Metropolitanskolen, Sorø Akademi og den almindelige Skolefond) forvaltes gennem Kvæsturen, som forestaas af en kgl. udnævnt Kvæstor, under Tilsyn af 2 Professorer. For $19^{01}/_{02}$ er Universitetet paa Finansloven opført med en samlet Indtægt af 838.689 Kr., hvoraf 561.016 Kr. i direkte Tilskud af Statskassen, medens Resten indkommer gennem Universitetets særlige Indtægter (nu navnlig Jordebogs- og Tiendeindtægter), som har været i stadig Nedgang i den nyere Tid, da den særlige Formue for en stor Del er opspist. Af Udgifterne skal nævnes Lønninger med 444.824 Kr., Samlinger, Laboratorier m. v. 125.238 Kr., til videnskabelige Formaals Fremme 83.000 Kr. — Til Universitetet er dernæst til Understøttelse for trængende studerende knyttet en betydelig Mængde private Legater og flere meget betydelige særlige Stiftelser, saaledes Kommunitetet, hvis Indtægt for $19^{01}/_{02}$ er anslaaet til 454.580 Kr., Regensen, Valkendorfs, Borchs, Ehlers og Hassagers Kollegier (Studenterboliger).

I nær Forbindelse med Universitetet staar den polytekniske Læreanstalt med en Direktør og 9 fast ansatte Professorer samt Faglærere foruden de Universitetsprofessorer (i Matematik, Fysik, Kemi og Mineralogi), som har til Pligt ogsaa at holde Forelæsninger her. Det daglige Tilsyn føres af en Inspektør. Anstaltens Opgave er at meddele en omfattende Undervisning i matematiske og naturvidenskabelige Fag og desuden at give Undervisning i Maskinlære, anvendt Naturvidenskab, Vand-, Vej- og Jærnbanebygning; tilsvarende Eksamina kan tages (i Mekanik, Kemi, anvendt Naturvidenskab, Ingeniørfagene osv.). Anstaltens samlede Udgift anslaas for $19^{01}/_{02}$ til 169.644 Kr., hvoraf de 136.434 Kr. udgør Statens Tilskud. Paa farmaceutisk Læreanstalt, hvis Bygning skyldes Gave fra en Privatmand, undervises Farmaceuterne. Den forestaas af en Direktør, og desuden virker 5 Docenter, Assistenter og en Inspektør ved Anstalten, hvortil der som Statens Tilskud for $19^{01}/_{02}$ er beregnet 24.280 Kr. (samlet Udgift 43.080 Kr.). Tandlægeskolen meddeler den til Tandlægeeksamen nødvendige Vejledning; ved Skolen er ansat en af de kirurgiske Professorer som Forstander og 2 Lærere m. v. Statstilskuddet for $19^{01}/_{02}$ er 9.300 Kr.

Betingelsen for at tage Embedseksamen ved Universitetet er i Almindelighed, at vedkommende har taget Studentereksamen. Den hertil fornødne Undervisning meddeles i de lærde Skoler (foruden ved private Kursus); de lærde Skoler er dels Statsskoler, dels private. Statsskoler findes nu i et Antal af 12 (København, Frederiksborg, Roskilde, Nykøbing p. F., Rønne, Odense, Horsens, Aarhus, Randers, Aalborg, Viborg og Ribe), hvortil kommer Sorø Akademis og Herlufsholms Skoler og Opdragelsesanstalter. Enhver af disse Skoler forestaas af en Rektor, under hvem der er ansat et forskelligt Antal Overlærere ved hver Skole og et større Antal ligeledes kgl. udnævnte Adjunkter foruden Timelærere. I alt er der ved de 12 lærde Skoler ansat 12 Rektorer, 31 Overlærere og 93 Adjunkter, ved Sorø 1 Rektor, 4 Overlærere og 11 Adjunkter. Herlufsholm er en privat Stiftelse. Det lærde Skolevæsen opføres ligesom Universitet, Kommunitet og polyteknisk Læreanstalt under Kultusministeriets Institutter med særlige Fonds; det lærde Skolevæsen faar sine særlige Indtægter væsentlig gennem Tiendeindtægter, Skolekontingenter og Indtægter af Hospitaler; dets samlede Udgift er for $19^{01}/_{02}$ opført med 778.887 Kr., hvoraf 435.176 Kr. til Lønninger og Honorarer; heraf anslaas Statens Tilskud til 309.114 Kr.

Sorø Akademis Indtægter og Udgifter opføres særskilt paa Finansloven; Akademiet ejer betydeligt Jordegods, Skove, Tiender m. m., saaledes at den samlede Indtægt for $19^{01}/_{02}$ anslaas til 495.468 Kr. Af denne Sum afholdes dels Udgifterne til selve Skolen og Opdragelsesanstalten; men dernæst ydes der under Rigsdagens Bevillingsmyndighed til kommunale og private Realskoler rundt om i Landet 107.800 Kr. og til Videnskab og Kunst i Almindelighed — i Form af livsvarige Hædersgaver, fast aarlig Understøttelse til Videnskabsmænd og Kunstnere, treaarige Understøttelser, Rejseunderstøttelser til Videnskabsmænd, Lærere, Kunstnere samt midlertidige Understøttelser til Tidsskrifter, Selskaber og private — en samlet Sum, der for $19^{01}/_{02}$ andrager i alt 155.200 Kr.

Foruden den i Statens lærde Skoler i Almindelighed meddelte Realundervisning findes der rundt om i Landet Realskoler, oprettede snart af de enkelte Kommuner, snart af private, ligesom der ogsaa navnlig i København, men ogsaa uden for, efterhaanden er opstaaet en Del lærde Skoler. Staten yder paa de aarlige Finanslove Tilskud under forskellig Form til de nævnte Skoler og giver dem efter Undersøgelse i hvert enkelt Tilfælde Ret til at afholde de paagældende afsluttende Eksaminer. — Under Ministeriet fungerer en Undervisningsinspektion for de lærde Skoler, der bestaar af en Formand og 2 Medlemmer samt en Undervisningsinspektør med Medhjælper for de kommunale og private Realskoler, ligesom der for samtlige Landets Skoler og Undervisningsanstalter er ansat en Sanginspektør og en Gymnastikinspektør.

Ihvorvel Folkeskolen (Betalings- og Friskoler i København, Borger- og Friskoler i Købstæderne og Sogneskoler paa Landet) er en kommunal Sag, hvortil Udgifterne derfor er at finde paa Kommunernes Budgetter — de udgjorde for samtlige Kommuner i 1898 over 8 Mill. Kr. —, optræder Staten dog som støttende og kontrollerende paa mange Maader, og navnlig har Staten ved den ny Skolelov af 24de Marts 1899 paataget sig en Del Forpligtelser; til de Staten herved foranledigede Udgifter m. m. er for $19^{01}/_{02}$ i alt bevilget 2.535.000 Kr.

Af Skolelovens Bestemmelser skal under Hen-

syn til den Betydning, Loven har for den hele kommunale Forvaltning, fremhæves nogle af de væsentligere. Loven falder i forskellige Afsnit; det første omhandler den her i Landet gældende Undervisningspligt, som i Almindelighed indtræder for et Barn med Begyndelsen af det første Skolehalvaar, efter at det har fyldt 7 Aar, og ophører med Slutningen af det Skolehalvaar, i hvilket Barnet har fyldt 14 Aar. I denne Tid er Forældre pligtige til at lade deres Børn søge offentlig Skole, naar det ikke godtgøres, at de paa anden Maade nyder forsvarlig Undervisning, og hvis Børnene forsømmer Undervisningen, bliver Forældrene at ikende Bøder af vedkommende Kommunalbestyrelse; hvis disse ikke indkommer, inddrives de ved Udpantning og skal eventuelt afsones. I Lovens andet Afsnit gives Regler om Undervisningens Ordning og Omfang. Børnene inddeles i Klasser — har i to paa hinanden følgende Aar en Skole paa Landet med én Lærer ikke været søgt af over 35 Børn, kan Undervisningen dog foregaa i én Klasse —, og har Børneantallet i en Klasse i to paa hinanden følgende Aar overskredet 35 i Købstæderne eller 37 paa Landet, skal Gennemsnitstallet bringes ned til disse Grænser gennem ny Klassers Oprettelse, Forskoler eller paa andre nærmere lovbestemte Maader. Uden for Forskolen, hvor Fordringerne selvfølgelig er mindre, skal Undervisning i Købstæderne meddeles i: Dansk, Religion, Skrivning, Regning, Historie, Geografi, Sang, Tegning, kvindelig Haandgerning og for Drenge Gymnastik og kan omfatte Undervisning i Naturkundskab, Sløjd, Gymnastik for Piger og Husgerning, og, hvis videre Undervisning tilsigtes, i Matematik og levende Sprog. Paa Landet skal undervises i Dansk, Religion, Skrivning, Regning, Historie, Geografi, Sang og for Drenge Gymnastik, og hvis der i Skoledistriktet er ansat en Lærerinde, tillige i kvindelig Haandgerning. Desuden kan der undervises i Naturkundskab, Sløjd og Gymnastik for Piger. Undervisningsmidler, der kun bruges i Skolen, bekostes af Kommunen, og til fattige Forældres Børn kan ogsaa de øvrige Læremidler anskaffes paa Kommunens Regning. Der undervises i 41 Uger om Aaret, i Købstæderne gsntl. mindst 21 Timer om Ugen, paa Landet gsntl. mindst 18 Timer for hver Klasse, hvori dog ikke medregnes Timerne i Gymnastik, Haand- og Husgerning, Tegning og Sløjd. Kommunalbestyrelsen udarbejder efter Skolekommissionens Forslag dels en Skoleplan, der indeholder Bestemmelser om Skolernes Tal og Distriktsomraade og om Lærernes Tal og Lønning, dels en Undervisningsplan angaaende Undervisningstiden, Skolegangsorden, Fagene og deres Timetal, om det Maal, der skal naas, og om Undervisningen er fælles eller sondret for Drenge og Piger. Skoleplanen sendes til Skoledirektionen, med hvis Indstilling den forelægges Ministeriet til Stadfæstelse; Undervisningsplanen stadfæstes af Skoledirektionen, dog saaledes at eventuel Uenighed desangaaende afgøres af Ministeriet. — Tredje Afsnit omhandler Lærerkaldelsen. Overlærere (Inspektører, Førstelærere) i Købstæderne udnævnes af Kongen; med Hensyn til de øvrige Lærerembeder og alle Lærerindeembeder tilkommer Kaldsretten Biskopperne (de gamle Degneembeder, undtagen hvor visse Stiftelser har

Kaldsret) og, som langt det almindeligste, Skoledirektionerne, dog saaledes at Kaldsret fremdeles er forbeholdt dem, der har funderet Skoler eller selv underholder Skoler, og dem, der som Ejere eller Bestyrere af offentlige Stiftelser selv bygger en Skole. Til alle Embeder udenfor dem med kgl. Udnævnelse har Sogne- og Byraad en nærmere begrænset Indstillingsret til den kaldsberettigede Myndighed, saaledes at der indstilles 3 af Ansøgerne, mellem hvilke den kaldsberettigede Myndighed har at vælge. I Tilfælde af Uenighed er der i Loven givet nærmere Regler til Sagens Afgørelse. For at opnaa fast Ansættelse maa den paagældende i Almindelighed være 25 Aar, have bestaaet de anordnede Prøver og have været sysselsat med praktisk Skolegerning i 4 Aar. — I Afsnittet om Lærernes Løn, der saavel i By som paa Land er stigende, er for Købstæderne fastsat 3 Skalaer, mellem hvilke Valget træffes af Ministeriet efter Forhandling med Kommunalbestyrelsen under Hensyn til Kommunens Forhold i det hele, og paa Landet en forskellig Begyndelseslønning, der ligeledes fastsættes af Ministeriet efter Forhandling med Kommunalbestyrelsen, foruden Bolig og Brændsel samt Have til de fast ansatte Lærere og Lærerinder. — Endelig er der givet en Del særlige Bestemmelser, hvoraf skal fremhæves, at Formanden for Censorerne ved den afsluttende Prøve for Lærere og Lærerinder i Folkeskolen yder Ministeriet Medhjælp i Sager vedrørende Folkeskolen, at, ihvorvel Kommunerne selv udreder Lærerlønningerne, skal en nærmere lovbestemt Del af Lønningstillæggene udredes af Statskassen gennem Skolefondene; hertil er for $19^{01}/_{02}$ anslaaet et Beløb paa $1,_7$ Mill. Kr. Endvidere giver Staten aarlig 200.000 Kr. til Forrentning af og Afdrag paa Byggelaan i Kommuner uden for København, foraarsagede ved Udvidelser i Anledning af Loven, eller til Understøttelser til trængende Kommuner til Ophjælpning af deres Skolevæsen, og afholder dernæst Halvdelen af den Skolefondene aarlig paahvilende Pensionsbyrde til afskedigede Lærere eller Lærerenker (anslaaet til 400.000 Kr.). Endelig yder Staten et Tilskud til Københavns Kommune — for hvilken Kommune i øvrigt kun nogle enkelte af Lovens Bestemmelser gælder — paa 170.000 Kr., efter at der er vedtaget en af Ministeriet billiget Forøgelse af de før Loven gældende Lærerlønninger, samt 35.000 Kr. i Understøttelser til Privatskoler. — Til Fremme af Aftenskoleundervisningen paa Landet ydes for $19^{01}/_{02}$: 30.000 Kr.

Til Uddannelse af Lærere i Folkeskolen findes der 4 Statsseminarier, nemlig Jonstrup (Sjælland), Skaarup (Fyn), Ranum (Viborg Stift) og Jellinge (Ribe Stift). Det øverste Tilsyn med disse Anstalter føres af en Direktion, bestaaende af Stiftamtmanden, Biskoppen og Stedets Provst; Undervisningen ledes af en Forstander som 1ste Lærer, og der er ved hver Anstalt desuden ansat 5 Lærere. Udgiften ved Statsseminarierne er ca. 117.000 Kr.; hertil kommer Tilskud til Privatseminarierne ifølge Lov 30te Marts 1894, i alt 50.000 Kr.; af anerkendte Privatseminarier findes 9 for Lærere og 4 for Lærerinder. — Til Uddannelse af Lærerinder ved Forskolen, der tænkes som Underbygning for den almindelige Folkeskole, har Staten oprettet et Forskoleseminarium i Vejle med en Forstander og 2 Lærerinder (Udgift:

12.745 Kr.), og desuden er der to anerkendte Forskoleseminarier, som Staten understøtter med 4000 Kr. Endvidere er der bevilget 60.000 Kr. til trængende Elever i Stats- og private Seminarier og 31.000 Kr. til Censurkommissionen ved Lærer- og Lærerindeeksamens Afholdelse. — Yderligere skal nævnes, at Staten yder 157.600 Kr. til Læreres og Lærerinders videre Uddannelse paa Statens Lærerkursus (under en Forstander). Undervisningen, der ydes gratis til Lærere og Lærerinder ved alle Skoler, gives dels i flere Fag paa etaarige Kursus, dels paa kortere Kursus (Ferickursus) for Lærere, der vil uddanne sig videre i enkelte Fag.

Endelig skal nævnes, at Staten yder et Tilskud af 325.500 Kr. til de helt private Folkehøjskoler og Landbrugsskoler; i Henhold til L. 12te April 1892 gives der dels Tilskud til selve Skolerne (137.500 Kr. i alt), dels til Eleverne til Rejsehjælp m. v. (180.000 Kr.) foruden den ved Statens Tilsynsførende med disse Skoler foranledigede Udgift.

Ovenfor er behandlet den gennem Kultusministeriet ydede Hjælp af Staten til Normalskolen; endvidere skal fremhæves Statens udstrakte Omsorg for Abnormskolen; de hertil bevilgede Beløb er ogsaa opførte paa Kultusministeriets Budget; til de kgl. Døvstummeinstitutter i København og Fredericia og Døvstummeskolen i Nyborg, hver med en Forstander, en Inspektør og en talrig Lærerstab og under en Tilsynsførendes (Direktørs) Overtilsyn er der i alt bevilget som Statstilskud 181.000 Kr., hvortil kommer 19.850 Kr. til Udgifter i lignende Øjemed, deriblandt Tilskud til Statens Institut for Talelidende. Staten indkalder alle normalt begavede døvstumme Børn i 8 Aars Alderen til Optagelse paa Forskolen i Fredericia; efter et Aars Ophold her fordeles de til de forskellige Anstalter, de uegentlige Døvstumme komme til Nyborg, de andre dels til København dels til Fredericia. Instituttet for Talelidende — under en Forstander med 1 Læge og 1 Lærer — yder Hjælp til unge, uformuende Talelidende.

Til det kgl. Blindeinstitut i København med Forberedelsesskole ved Kalundborg er bevilget som Statstilskud 124.200 Kr.; Instituttet har 3 af Ministeriet og 2 af Selskabet Kæden (som har bidraget betydeligt til Bygningens Opførelse) valgte Bestyrere; den daglige Ledelse forestaas af en Forstander i Spidsen for et talrigt Lærerpersonale.

Dernæst ydes 371.000 Kr. til uformuende aandssvages Undervisning og Forplejning (dels paa de Kellerske Anstalter for Jylland—Fyn, dels paa Gl. Bakkehus-Ebberødgaard for de østlige Øer), foruden over 70.000 Kr. i Tilskud til forskellige Asyler, Foreninger og Samfund, som tager sig af abnorme, vanføre og lignd. uheldigt stillede Personer.

Af Institutioner til Oplysningens og Videnskabens Fremme skal nævnes det store kgl. Bibliotek i København, med 1 Overbibliotekar, 2 Underbibliotekarer og 8 Assistenter, med en samlet Bevilling paa 80.000 Kr. I Øjeblikket er en ny Biblioteksbygning under Opførelse, hvortil der paa det ekstraordinære Budget er opført 100.000 Kr. af en samlet Bevilling paa $1^1/_2$ Mill. Kr. Til det under Installering værende Statsbibliotek i Aarhus er bevilget 33.100 Kr., foruden ekstraordinært 36.500 Kr. til Inventar. Forøvrigt findes der offentlige Biblioteker i Stiftsbyerne, ved de lærde Skoler m. m.

Af stor Betydning saavel for Historieforskningen som for mange Forhold i det daglige Liv, hvor det gælder at hidskaffe nødvendigt Bevismateriale fra Fortiden, er et vel ordnet Arkivvæsen. Ifølge L. 30te Marts 1889 omfatter Rigsarkivet, som styres af en Rigsarkivar, et Hovedarkiv med to Afdelinger og 3 Provinsarkiver (i København, Odense og Viborg). Hovedarkivet falder i 2 Afdelinger: 1ste Afdeling med de historiske Arkiver (ældre end 1660, vedrørende Kongehuset, Landafstaaelser, Udenrigspolitik, Forsvarsvæsen) og Arkivets Læsesal, 2den Afdeling med Administrationens Arkiver fra 1660 og Arkivets Udlaansværelse. I hver Afdeling er ansat 1 Arkivar, 2 Arkivsekretærer foruden det fornødne Antal Assistenter. Provinsarkiverne indeholder de lokale Embedsarkiver — indtil 20—50 Aar tilbage i Tiden —, kommunale og Godsarkiver, Provinsblade m. v. De forestaas hver af en Provinsarkivar med den fornødne Assistance; til Arkivvæsenet er bevilget 74.183 Kr. Under samme Afsnit er opført en Del Tilskud til Institutioner til Oplysningens Fremme.

Blandt de kgl. Kunstsamlinger indtager Nationalmusæet paa Prinsens Palæ en fremragende Plads; det falder i 4 Afdelinger: 1) den danske Samling, 2) den etnografiske Samling, 3) Antiksamlingen og 4) Mønt- og Medaillesamlingen. Musæet er delt i to Afdelinger, hvoraf 1ste Afdeling med en Direktør, 2 Inspektører og Assistenter omfatter den danske Samlings forhistoriske Del — Oldsagsamlingen —, den etnografiske og Antiksamlingen, medens 2den Afdeling under en Direktør med en Inspektør omfatter den danske Samlings historiske Del og Danmarks historiske Mindesmærker, Musæets Bibliotek og Arkiv og Møntsamlingen. Endvidere skal nævnes de i Statens Musæum for Kunst (i Sølvgade) installerede Samlinger: Kobberstiksamlingen (med en Direktør), Maleri- og Skulptursamlingen (en Direktør med Inspektør, Konservator m. v. samt 4 Tilforordnede ved Kunstværkers Anskaffelse), Afstøbningssamlingen (en Direktør m. v.). Den samlede Udgift ved Kunstsamlingerne er for $19^{01}/_{02}$: 233.685 Kr., hvoraf 27.300 Kr. i Tilskud til forskellige Provinsbyers Kunst- og historiske Musæer. Til de danske Kongers kronologiske Samling paa Rosenborg, som har sin egen Bestyrelse, yder Staten et Driftstilskud paa 4080 Kr. Under Ministeriet for offentlige Arbejder er henlagt det nationalhistoriske Musæum paa Frederiksborg, grundlagt ved afdøde Brygger Jacobsens Gavebrev, med en Bestyrelse paa 5 Medlemmer. Endelig bør nævnes det Offentligheden af Brygger Jacobsen, Ny Carlsberg, skænkede Glyptotek, hvortil Stat og Kommune bekoster Bygningen, samt Kunstindustrimusæet og Folkemusæet, hvortil Staten yder aarlige Bidrag.

Til Kunstens Fremme virker ogsaa det kgl. Teater og Kapel under en Chef, der, bistaaet af en Direktør, en Censor, et Bureau og forskellige Embedsmænd, varetager den daglige Ledelse. Til Teatret er knyttet et Skuespil-, et Ballet- og et Kapelpersonale. Paa Finansloven for $19^{01}/_{02}$ er Teatrets Budget opført med en balancerende Indtægts- og Udgiftsum paa 870.202 Kr., men det har i en længere Aarrække stadig givet Underskud ($^{1899}/_{1900}$:

168.118 Kr.). Kunstakademiet paa Charlottenborg virker dels som Kunstskole for vordende Malere, Billedhuggere, Arkitekter osv., dels som Kunstnerraad til Udbredelse af Kunstsans og god Smag. Det styres af et Akademiraad, der bestaar af 24 Kunstnere, som vælges af alle Akademiets Medlemmer, i Forening med Akademiets 7 Professorer. Ledelsen af Undervisningen varetages af et Skoleraad (Skolens faste Lærere og 6 Medlemmer af Akademiraadet). Hvert 3die Aar vælges en Direktør, en Vicedirektør og en Kasserer, hvis Valg stadfæstes af Kongen, som er Akademiets Protektor. Med Akademiet er forbundet en Kunstskole for Kvinder, og til Elementarskolerne har ogsaa Haandværkere Adgang. Ved den aarlige Udstilling fungerer en Udstillingskomité paa 7 Medlemmer, Formanden valgt af Ministeriet, 3 af Akademiraadet og 3 af Kunstnersamfundet. Statens Bidrag til Akademiet er for $19^{01}/_{02}$: 108.889 Kr.

Det er allerede tidligere omtalt, at Statshospitalet (Frederiks Hospital) og Fødselsstiftelsen sorterer under Kultusministeriet; i alt anslaas Statens Tilskud hertil for $19^{01}/_{02}$ til 433.132 Kr. Administrationskontoret ledes af en Inspektør med et talrigt underordnet Personale. Blandt det særdeles talrige Lægepersonale er der 4 Overlæger og 1 Overaccoucheur foruden Reservelæger, Assistenter, Kandidater m. v.

Paa Kultusministeriets ekstraordinære Budget er for $19^{01}/_{02}$ i alt opført 777.003 Kr. til forskellige kulturelle Formaal, Mindesmærkers Bevaring, Kirkers Istandsættelse, Tilskud til Zoologisk Have, forskellige litterære Arbejder m. v., Musæumserhvervelser foruden til de store Byggeforetagender (Bibliotekerne, Glyptotek osv.).

De samlede til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet i $19^{01}/_{02}$ bevilgede Beløb — ordinært og ekstraordinært — andrager 7.704.261 Kr.; for $^{1899}/_{1900}$ aflagdes Regnskab for Anvendelsen af i alt 5.711.620 Kr.

Under *Krigsministeriet* som øverste Centralorgan sorterer alle Sager, vedrørende Hæren og Landforsvaret. Ministeriet er organiseret som 2 Departementer, hvert med 2 Kontorer; under 1ste Departement hører Sager, vedrørende Hærens Personel, Mandskabets Indkaldelse, Undervisningen ved Hærens Skoler, Lønningsforhold, Økonomi og Regnskabsvæsen; foruden de 2 Kontorer (Ekspeditions-Kontorer) hører tillige under 1ste Departement et Bogholderkontor og Arkivet. Under 2det Departement hører Sager angaaende Hærens Udrustning og Beklædning, Krigsmateriel, Vaaben og Ammunition, Hærens Hestehold og Befordringsvæsen; endvidere Indkvarteringsvæsen, Kaserner, Sygehuse, Befæstningsanlæg, Lejrforhold samt Generalstabens topografiske Maalinger. Foruden de 2 Kontorer er der under 2det Departement et særligt Kontor for den militære Klædefabrik. Hvert af de 4 Kontorer forestaas af en Chef med den fornødne Assistance. Umiddelbart under Krigsministeren sorterer derhos et Sekretariat.

I alt er der for $19^{01}/_{02}$ til Krigsministeriet bevilget 10.434.616 Kr. (heraf ekstraordinært 206.700 Kr.), hvoraf 5.389.282 Kr. til Lønninger. For $^{1899}/_{1900}$ aflagdes Regnskab for Anvendelsen af 11.080.690 Kr.

Den danske Hærs Ordning hviler paa Love af 6te Juli 1867, 25de Juli 1880 og 13de April 1894. Hæren bestaar af følgende Vaaben og Korps: Fodfolket, Rytteriet, Artilleriet og Ingeniørkorpset foruden Generalstaben, Auditør-, Forplejnings-, Læge- og Dyrlægekorpset samt Sundhedstropperne.

Fodfolket bestaar af 5 Brigader og Livgarden. Hver Brigade deles i 2 Regimenter à 3 Liniebataillon og 1 Forstærkningsbataillon; Livgarden bestaar af 1 Linie- og 1 Forstærkningsbataillon. Hver Bataillon har 4 Kompagnier med en Krigsstyrke af 250 Underkorporaler og Menige. Brigaderne benævnes og er garnisonerede paa følgende Maade: 1ste sjællandske Brigade (København) med 1ste Regiment (1., 15., 21. og 31. Bataillon i København) og 2det Regiment (3., 18., 22. og 32. Bataillon i Helsingør); 2den sjællandske Brigade (København) med 3die Regiment (3., 13., 23. og 33. Bataillon i København) og 4de Regiment (4., 17., 24. og 34. Bataillon i København); Fynske Brigade (Odense) med 5te Regiment (7., 19., 25. og 35. Bataillon i Nyborg) og 6te Regiment (5., 16., 26. og 36. Bataillon i Odense); 1ste jydske Brigade (Aarhus) med 7de Regiment (10., 12., 27. og 37. Bataillon i Fredericia) og 8de Regiment (14., 20., 28. og 38. Bataillon i Aarhus); 2den jydske Brigade (Aalborg) med 9de Regiment (6., 8., 29. og 39. Bataillon i Viborg) og 10de Regiment (9., 11., 30. og 40. Bataillon i Aalborg). Livgarden garnisonerer i København.

Rytteriet bestaar af 5 Regimenter; hvert Regiment har 3 Eskadroner (med en Krigsstyrke af 120 Underkorporaler og Menige) og 1 Skole. Under Krigsforhold oprettes en Ordonnanseskadron og de nødvendige Heste- og Sygehestedepoter. Regimenterne benævnes og er garnisonerede: Gardehusarregimentet (København), 2det Dragonregiment (Odense), 3die (Aarhus), 4de (Næstved) og 5te (Randers).

Artilleriet bestaar af Feltartilleriet, Trænafdelingen, Fæstningsartilleriet og de tekniske Afdelinger. Feltartilleriet bestaar af 2 Regimenter, der atter inddeles i 2 Afdelinger à 3 Linie- og 1 Forstærkningsbatteri (Batteriet tæller paa Krigsfod 237 Underkorporaler og Menige). 1ste Artilleriregiment (København) bestaar af 1ste Artilleriafdeling (1., 2., 3. og 13. Batteri i København) og 2den Artilleriafdeling (4., 5., 6. og 14. Batteri i København); 2det Artilleriregiment (København) af 3die Artilleriafdeling (7., 8., 9. og 15. Batteri i Aarhus) og 4de Artilleriafdeling (10., 11., 12. og 16. Batteri i København). — Trænafdelingen bestaar af 2 Kompagnier (i København). — Fæstningsartilleriet bestaar af 1 Regiment (København) paa 3 Batailloner à 4 Linie- og 2 Forstærkningskompagnier. 1ste Artilleribataillon (paa Søbefæstningen) bestaar af 1., 2., 3., 4., 13. og 14. Fæstningskompagni, 2den af 5., 6., 7., 8., 15. og 16. Kompagni, 3die af 9., 10., 11., 12., 17. og 18. Fæstningskompagni. — De tekniske Afdelinger er 1 Tøjhus- og 1 Laboratorieafdeling (København).

Ingeniørkorpset (København) bestaar af Ingeniørstabe og 1 Ingeniørregiment paa 6 Linie- og 3 Reservekompagnier, hvoraf paa Krigsfod udvikles 4 Pioner-, 1 Telegraf-, 1 Etappetelegraf-, 1 Bro-, 2 Jærnbane-, 1 Kystsignal- og 1 Parkkompagni samt 1 Signalafdeling.

Generalstaben har en taktisk og en topogra-

fisk Afdeling, hvoraf den første bearbejder det til Krigsførelsen nødvendige Materiale, medens den anden sørger for Landets Opmaaling og Tilvejebringelse af Kort. Auditørkorpset, som er fælles for Hær og Flaade (med 1 Generalauditør og 9 Auditører) besørger de juridiske Forretninger i Hæren. Forplejningskorpset (med 1 Generalintendant, 4 Stabsintendanter, 22 Overintendanter, 36 Intendanter samt Reserve-Intendanter, Underbefalingsmænd og 72 Rekrutter i 2 Hold aarlig) besørger Hærens Regnskabs- og Forplejningstjeneste. Endvidere Lægekorpset (med 1 Generallæge, 5 Stabs-, 10 Over- og 25 Korpslæger foruden værnepligtige Reservelæger og Underlæger) og Dyrlægekorpset (med 1 Stabsdyrlæge, 5 Over- og 4 Korpsdyrlæger foruden værnepligtige Reserve- og Underdyrlæger). Sundhedstropperne gør Tjeneste som Sygepassere. Det fornødne Mandskab udskrives særlig til denne Tjeneste og faar sin Uddannelse ved Sundhedstroppernes Depot og paa Sygehusene.

Til Hæren hører endelig Københavns Væbning, der bestaar af 2 Fodfolksbatailloner à 4 Kompagnier og 2 Artillerikompagnier samt Bornholms Væbning, der bestaar af 1 Fodfolksbataillon à 4 Kompagnier, 1 Rytteskadron, 1 Kompagni Feltartilleri og 1 Kompagni Fæstningsartilleri.

Kongen er højestbefalende over Hæren og udøver sin Myndighed gennem Krigsministeren; Kronprinsen er Hærinspektør og Formand i Generalkommissionen, der bestaar af Chefen for Generalstaben, Generalinspektørerne for de 4 Vaaben, og hvortil Cheferne for Auditør-, Forplejnings-, Læge- og Dyrlægekorpserne kan tilkaldes som stemmeberettigede Medlemmer. Landet er delt i 2 Generalkommandodistrikter, hvert kommanderet af en General, 1ste omfattende Landsdelene øst for Storebælt og 2det omfattende Landsdelene vest for Storebælt.

Hærens Rammer dannes af Befalingsmænd, som foruden af Underkorporaler bestaar dels af Officerer dels af Underofficerer. Officererne af Linien deles i 4 Klasser: Generalklassen med 2 Grader (Generalløjtnant og Generalmajor), Oberstklassen med 2 Grader (Oberst og Oberstløjtnant), Kaptajnklassen, hvortil ogsaa Ritmestre ved Rytteriet hører, og Løjtnantklassen med 2 Grader (Premier- og Sekondløjtnant). Underofficerer af Linien deles i Sergentklassen med 3 Grader (Stabs-, Oversergent og Sergent) og Korporalklassen. Sekondløjtnanter og Korporaler er værnepligtige og er enten til Tjeneste eller hjemsendte. — Befalingsmændene af Forstærkningen er: Oberstløjtnanter, Kaptajner (Ritmestre), Løjtnanter, Underofficerer og Underkorporaler, men der er kun én Grad i Løjtnantklassen og én i Underofficerklassen. Løjtnanter og Underofficerer i Forstærkningen er i Fredstid kun til Tjeneste under deres Indkaldelse til Øvelser med Forstærkningsafdelingerne.

Med Hensyn til Officerschargerne skal indenfor Fodfolket nævnes, at Generalinspektøren for Fodfolket er Generalmajor, Chefen for en Brigade er Generalmajor, Chefen for et Regiment er Oberst, Chefen for en Liniebataillon er Oberst eller Oberstløjtnant; ved en Bataillon er foruden Chefen ansat 4 Kaptajner (Kompagnichefer) 7 Premier- og indtil 11 Sekondløjtnanter, 4 Stabs- og 4 Oversergenter, 19 Sergenter og indtil 36 Korporaler. Ved Livgarden

er, foruden det samme Personale som ved en Liniebataillon, endvidere ansat 1 Oberstløjtnant, 2 Kaptajner, 2 Premierløjtnanter, 2 Oversergenter og 3 Sergenter. — Generalinspektøren for Rytteriet er Generalmajor; Chefen for et Regiment er Oberst eller Oberstløjtnant. Ved et Regiments 3 Eskadroner er ansat 3 Eskadronschefer (Ritmestre), 6 Premier-, 6 Sekondløjtnanter, 3 Stabs-, 3 Oversergenter, 17 Sergenter og 18 Korporaler foruden Spillemænd, Haandværkere. Ved Regimentsskolen er ansat 1 Skoleforstander (Ritmester), 1 Premierløjtnant, 1 Stabs- og 1 Oversergent. — Generalinspektøren for Feltartilleriet, Træn- og Fæstningsartilleriet, der tillige er Chef for Artilleriets øvrige Afdelinger, er Generalmajor. Chefen for et Regiment er Oberst; Chefen for en Artilleriafdeling er Oberst eller Oberstløjtnant. Ved hvert Liniebatteri er ansat 1 Batterichef (Kaptajn), 2 Premier- og 1 Sekondløjtnant, 1 Stabs- og 1 Oversergent, 7 Sergenter, 5 Korporaler. Chefen for Trænafdelingen er Oberst eller Oberstløjtnant, og ved Afdelingen er ansat 2 Kaptajner, 3 Premierløjtnanter, 10 Sekondløjtnanter, 4 Stabs-, 2 Oversergenter, 5 Sergenter og 14 Korporaler. Chefen for Fæstningsartilleriregimentet er Oberst, Chefen for en Artilleribataillon Oberst eller Oberstløjtnant; ved hvert Liniekompagni er ansat 1 Kompagnichef (Kaptajn), 2 Premier-, 4 Sekondløjtnanter, 1 Stabs-, 1 Oversergent, 8 Sergenter og 8 Korporaler. Direktøren for Artilleriets tekniske Tjeneste er Officer af Oberstklassen; til hans Raadighed staar de fornødne Officerer, hvoriblandt 1 Underdirektør samt 1 Arkivar, 1 Tegner og 7 Sergenter. Cheferne for Tøjhusafdelingen og for Laboratorieafdelingen hører ogsaa begge til Oberstklassen; ved hver af Afdelingerne er derhos ansat 2 Kaptajner og 3 Premierløjtnanter. — Generalinspektøren for Ingeniørtropperne er Generalmajor, Chefen for Ingeniørregimentet Oberst eller Oberstløjtnant; ved Regimentet er ansat 1 Oberstløjtnant, 9 Kompagnichefer (Kaptajner), 11 Premier- og indtil 30 Sekondløjtnanter, 8 Stabs- og 9 Oversergenter, 48 Sergenter og indtil 72 Korporaler.

Foruden de ovennævnte Generaler er der 2 kommanderende Generaler (Generalløjtnanter) og Chefen for Generalstaben, der er Generalmajor. I Generalstaben er følgende Befalingsmænd: 2 Oberster, 2 Oberstløjtnanter, 8 Kaptajner, 12 Premierløjtnanter, foruden Underbefalingsmænd.

For alle Befalingsmænd gives Aldersgrænser. En Korporal eller Sekondløjtnant kan ikke forfremmes henholdsvis til Sergent eller Premierløjtnant, naar han er fyldt 32 Aar, og Underofficerer, som er fyldt 60 Aar, afskediges med Pension. For faste Officerer er Aldersgrænserne følgende: 42 Aar for Premierløjtnanter, 52 for Kaptajner (Ritmestre) af Linien og 62, hvis de er i Forstærkningen, 65 Aar for Stabsofficerer (Oberstløjtnanter og Oberster) og 70 Aar for Generaler. Med det fyldte 52. Aar (Stabssergenter med det fyldte 50) kan Underofficerer, med det fyldte 60. Aar Stabsofficerer og med det fyldte 65. Aar Generaler forlange Afsked med Pension.

Enhver, som vil være Befalingsmand i Hæren, maa begynde som Menig, hvorefter han gennemgaar en Befalingsmandsskole, eller hvis han vil være Officer, Officersskolens næstældste Klasse; dog kan Menige,

hvis de har ligget inde til Tjeneste, udnævnes til Korporaler uden at gennemgaa nogen særlig Skole.

Naar den første Uddannelse er endt, udtages et vist Antal Befalingsmandselever til Uddannelse, dels som Korporals- og dels som Underkorporalselever, naar de paagældende i øvrigt fyldestgøre Betingelserne. Krigsministeriet bestemmer, hvilke Rekrutter der skal optages som Elever i Sekondløjtnantskolen (paa Kronborg). Naar Skoletiden, som varer 6 à 8 Maaneder, er endt, udnævnes de bestaaede Korporals- og Underkorporalselever til Underkorporaler, Eleverne i Sekondløjtnantsskolen til Sekondløjtnanter, naar de vil paatage sig Tjeneste som saadanne. En Del Underofficerer uddannes ved Elevskolen, der er en for Artilleriet og Ingeniørkorpset fælles Forberedelsesskole, som optager 20 Drenge i 14—16 Aars Alderen. Eleverne er fordelte i 3 Klasser, der alle er etaarige. De har Ophold, Beklædning og Undervisning frit ved Skolen. Efter bestaaet Afgangsprøve kan de vælge mellem de to Vaaben og gennemgaar derefter Rekrutskole og Korporalskole ligesom de øvrige Elever; de har 4 Aars Tjenestepligt som Underofficerer. — Endelig er der for at uddanne yngre Sergenter og Korporaler oprettet Sergentskoler.

Officersskolen er fælles for alle Hærens Afdelinger, ligesom Flaadens Officerer har Adgang dertil; Skolens Formaal er at uddanne Officerer til alle Vaaben og til visse Poster i Søværnet; den bestaar af 3 Klasser. — Til Befalingsmændenes Uddannelse i forskellige Retning haves desuden en Ride- og Beslagskole (indtil 2 Aar), en Skydeskole for Hær og Flaade og Gymnastikskolen for Hær og Flaade, de to sidste med kortere eller længere Kursus.

Med Hensyn til Befalingsmændenes Ansættelse bemærkes, at Korporaler udnævnes og ansættes af Bataillonschefen. Indenfor Regimentets Omraade udnævnes og ansættes Sergenter af Regimentschefen ved Valg mellem Korporalerne. Efter 2 Aars Tjeneste kan Sergenterne udnævnes til Oversergenter, efter andre 2 Aar til Stabssergenter. — Til Sekondløjtnanter udnævnes (af Krigsministeriet) saadanne, som har bestaaet de ovenomtalte Prøver. De øvrige Officerer udnævnes af Kongen. Til Premierløjtnant udnævnes Sekondløjtnanter efter at have bestaaet Officersskolens næstældste Klasse. Forfremmelse til Kaptajn sker blandt de Premierløjtnanter, der har forrettet mindst 4 Aars Tjeneste som saadanne, hver 5te Gang ved Valg, ellers efter Ældreorden. Til Oberstløjtnanter og Oberster kan henholdsvis Kaptajner og Oberstløjtnanter ved Vaabnet, der har forrettet mindst 4 Aars Tjeneste i den forudgaaende Charge, forfremmes, hver Gang ved Valg. Til Generalmajorer og Generalløjtnanter kan Oberster og Generalmajorer af alle Vaaben forfremmes. De ledige Pladser i Generalstaben besættes ved Forsættelse fra Vaabnene.

Hvad Mandskabet angaar, er selve Udskrivningen behandlet under Justitsministeriet. De udskrevnes Fordeling mellem Hær og Flaade og Afdelingerne sker ved Justitsministeriets Foranstaltning, og der tildeles efter Hærplanen af 1894 aarlig Garden 272, Fodfolket 5300, Rytteriet 480, Artilleriet 1743, Ingeniørerne 270 Rekrutter foruden Nonkombattanter i et Antal af ca. 1000. Mandskabet indkaldes første Gang ved de civile Myndigheders Foranstaltning, og senere ved Militærets. Den første Uddannelse varer ved Fodfolket som Regel fra 10de April til 7de Oktober, ved Livgarden 10de Maj—7de Oktober, ved Rytteriet 6te Marts—1ste November, ved Feltartilleriet 12te Oktober—10de Januar (ved Trænafdelingen møder $^1/_4$ henholdsvis 30te Januar, 30te April, 29de Juli og 1ste November; Uddannelsen er 4 Maaneder), ved Fæstningsartilleriet møder 1ste Artilleribataillon 4de Juni og er inde til 2den Oktober, ved 2. og 3. Bataillon er Uddannelsen for Foraarsholdet 20de April—18de August, Efteraarsholdet 22de September —20de Januar, ved de tekniske Afdelinger 4de Juni —2den Oktober, ved Ingeniørregimentet 15de Maj—7de Oktober. Den første samlede Uddannelsestid er altsaa for Garde 5, for Fodfolk ca. 6, for Rytteri 8, for Feltartilleri 3, for Artilleriets øvrige Afdelinger 4, for Ingeniører 5, for Sundhedstropper $2^1/_2$ og for Hestepassere 2 Maaneder.

Efter den første samlede Uddannelse udtages et vist Antal Befalingsmandselever til fortsat Tjeneste sammen med en Del af Rekrutterne, medens Resten efter Lodtrækning hjemsendes. Det samlede Antal Befalingsmænd og Menige til fortsat Tjeneste udgør efter Hærplanen af 1894 ved Garden 200, ved Fodfolket 1500, ved Rytteriet 445, ved Feltartilleriet 640, ved Fæstningsartilleriet 324, ved de tekniske Afdelinger 80 og ved Ingeniørerne 156 Mand. Den fortsatte Tjenestetid varer ved Garden 12 Maaneder, ved Fodfolket 8, ved Rytteriet 11, ved de tekniske Afdelinger 9, ved Ingeniører 12, ved Feltartilleriet 9—12, ved Fæstningsartilleriets 2. og 3. Bataillon 6, ved 1. og for Befalingsmandselever 10 Maaneder.

Yderligere indkaldes Mandskabet endnu 1 à 2 Gange til fortsat Øvelse, i Almindelighed fra 12te September—8de Oktober; i en 4aarig Turnus afholdes i to paa hinanden følgende Aar større Lejr- eller Kantonnementsøvelser. Genindkaldelsen varer for Garden, Fodfolket og Rytteriet 2 × 25 Dage; for Menige, der har ligget til fortsat Tjeneste, og for Feltartilleriet 25 Dage, for Fæstningsartilleriet 20 og for Ingeniører 30 Dage.

Ved Københavns Væbning afholdes hvert Aar Øvelser i 15 Dage om Eftermiddagen med de to yngste Aargange, og ved Bornholms Væbning, i hvilken det værnepligtige bornholmske Mandskab efter to Aars Tjeneste i Hæren gaar ind, afholdes hvert andet Aar Øvelser i 14 Dage i alt, skiftevis med Fodfolket og med de andre Vaabenarter (Rytteri og Artilleri); det er Væbningens 6 yngste Aargange, der er inde til Tjeneste.

Under *Marineministeriet* administreres Landets Søforsvar, og hvad dertil hører; men foruden de direkte herved foranledigede Forretninger sorterer ogsaa under nævnte Ministerium en Del andre Forhold, som knytter sig til Søen, men hvor Formaalet ingenlunde udelukkende er af militær Art, saaledes Lods-, Fyr-, Vager-, Navigationsvæsen, meteorologisk Institut m. v.

Ministeriet er for Øjeblikket delt i 3 Afdelinger, 1ste Afd. eller Sekretariat- og Kommandodepartementet samt 2den Afd., Admiralitetsdepartementet, forestaas af én militær Departementsdirektør, medens 3die Afd.,

Kommissariatsdepartementet, styres af en civil Departementsdirektør. Under 1ste Afd. hører de fleste Personelsager (Ansættelser og Forfremmelser), Kommandosager, Bestemmelser om Skibes Udrustning og Personellets Øvelse og Uddannelse, Orlogsværftet, de fleste Undervisningsanstalter, Søkortarkivet, Marinens Bibliotek, Udarbejdelse af Lovforslag, Udfærdigelse af Kundgørelser m. v. Foruden et Ekspeditionskontor har Sekretariatet tillige et Kontor for Efterretningsvæsen. Under 2den Afd. hører de sømilitære Korps (uden for selve Søofficerskorpset), disses Beklædning, Lønning, Pensionering, Søværnets Underofficersskole og Skolen for Skibbygning og Maskinvæsen. Dernæst Søværnets Boliger i Nyboder, Hospitalet, Asylet, det værnepligtige Mandskab, Lods-, Fyr- og Vagervæsen, Navigationsundervisning og Maskinisteksaminer, det meteorologiske Institut og Hirsholmene. Under 3die Afd., der foruden Kommissariatskontoret har et Kasserer- og et Arkivkontor, hører Flaadens Økonomi og Anskaffelser, Skibenes Proviantering, Regnskabsførelsen samt Embeds- og Bestillingsmænd uden for Orlogsværftet. Endvidere Holmens Kirke, Christiansø, Søkvæsthuset og Embedsmændene ved Orlogsværftets Kontorer, Arkiv- og Kassererforretninger. Alle 3 Afdelingers Kontorer er organiserede paa sædvanlig Maade med Kontorchefer (i 1ste og 2den Afdeling er to af Marinens Officerer fungerende), Fuldmægtige, Assistenter m. v.

I alt bevilgedes for $19^{01}/_{02}$ til Marineministeriet 7.245.545 Kr. (deraf til Søværnet 5.134.145 Kr., til andre Institutioner 1.662.350 Kr. og ekstraordinært 449.050 Kr.); for Finansaaret $^{1899}/_{1900}$ aflagdes Regnskab for Anvendelsen af et samlet Beløb paa 7.813.646 Kr. (henholdsvis 5.656.681, 1.631.068 og 525.897 Kr.).

Søværnets Ordning hviler paa Lov af 28de Maj 1880, der omfatter Flaaden og Orlogsværftet (ved København) og disses Personel. Dette bestaar af Rammerne o: den faste Besætning og det værnepligtige Mandskab. Med Hensyn til Rammerne kan der atter skælnes mellem Flaadens Rammer, Orlogsværftets Rammer og de særlige Korps. Flaadens Rammer omfatter 1) Søofficerskorpset, der bestaar af 1 Viceadmiral, 2 Kontreadmiraler, 15 Kommandører, 36 Kaptajner, 60 Premierløjtnanter, indtil 20 tjenestegørende Sekondløjtnanter og et ubestemt Antal Reserveløjtnanter; 2) Maskinkorpset, der bestaar af 1 teknisk Direktør, 7 Maskinmestre af 1ste, 7 af 2den Klasse, 16 Undermestre, 20 Maskinassistenter af 1ste Klasse, 18 af 2den og 13 af 3die Klasse samt 10 Overfyrbødere og 92 Fyrbødere; 3) Søminekorpset, der bestaar af 1 Chef (Kommandør), 2 Afdelingschefer (Søofficerer), 6 Overskibsminører, 9 Skibsminører, 19 Underskibsminører og 7 Oversøminører; 4) Artillerikorpset, der bestaar af 1 Tøjmester (Søofficer), 1 Undertøjmester (Søofficer), 15 Overkanonerer, 40 Kanonerer, 76 Underkanonerer og 20 Overkonstabler; 5) Matroskorpset, der bestaar af 1 Ekvipagemester (Søofficer), 9 Overbaadsmænd, 18 Baadsmænd, 36 Underbaadsmænd og 9 Overmatroser.

Paa Orlogsværftet, hvor Skibe oplægges og vedligeholdes samt ny Skibe bygges, findes dernæst Depoter for alle Slags Skibs- og Krigsfornødenheder (Proviant, Klæder, Ammunition, Vaaben m. m.). I Spidsen for Værftet staar en Chef (Kontreadmiral), der har Overtilsynet med og, ved Hjælp af et ham underlagt Sekretariat og Kommandokontor, bestyrer alle Værftets Anliggender undtagen dem, der angaar den egentlige Fabriksvirksomhed. Under ham sorterer de 5 Korpschefer: Tøjmesteren for Tøjhusafdelingen, Ekvipagemesteren for Ekvipageafdelingen, Chefen for Søminekorpsets Depot, den tekniske Direktør (Haandværkerkorpset) samt Chefen for Bygningsvæsenet. Mellem disse Korpschefer er Arbejderne og Tilsynet paa Værftet fordelt; de har hver for sig deres særlige Kontorer, Værksteder og Depoter, ligesom de ogsaa foruden de foran nævnte søfarende Korps har deres særskilte Arbejdsstabe under forskellige Benævnelser og menige Haandværkere, som dels er fast ansatte (ca. 600), dels løst antagne som almindelige private Arbejdere (ca. 850). Orlogsværftet har sit eget Regnskabsvæsen under 1 Chef med 3 Kontorer. Til Orlogsværftet hører ogsaa Søminestationen ved Bramsnæsvig, der sorterer under Chefen for Søminekorpset.

Af særlige Korps har Flaaden: Auditørkorpset — fælles med Hæren —, Lægekorpset med 2 Overlæger (den ene tjenestgørende som Stabslæge), 6 Skibslæger samt et skiftende Antal Reservelæger, Intendanturkorpset, der svarer til Hærens Forplejningskorps, og bestaar af 1 Overintendant, 2 Intendanter, 5 Skibsintendanter, 6 Underskibsintendanter samt 7 Proviantforvaltere og 8 Proviantskrivere.

Det værnepligtige Mandskab tilvejebringes dels ved Udskrivning af Lægdsrullemandskabet, dels ved Indkaldelse af de som forlods udskrevne betragtede befarne. Af Lægdsrullemandskabet indkaldes aarlig 900, tagne fra alle Udskrivningskredse — dog mindst 550 fra 1ste og 2den Kreds; desuden 100 Mand af Militærarbejderklassen og indtil 10 Underlæger. Indkaldelsen sker i et eller flere Hold i Begyndelsen af April og i Midten af August. Den første Uddannelse finder Sted ved en Eksercerskole i Land og varer indtil 2 Maaneder.

Derefter fordeles Mandskabet efter dets Brugbarhed, og Uddannelsen fortsættes med a) ca. 400 Mand, som indøves til Artillerister i 6 Maaneder i Land eller paa et Søtogt, b) ca. 50 Mand, som uddannes til Søminører i 6 à 16 Maaneder, c) ca. 140 Haandværkere, Maskinister og Fyrfolk, der uddannes videre i omtr. $^1/_2$ Aar i Land eller om Bord, d) saa meget af det øvrige Mandskab, som Tjenesten i Land kræver, i omtr. $^1/_2$ Aar, og desuden til Søtogterne saa meget, som udkræves til de udrustede Skibe; Resten hjemsendes. Før Uddannelsestidens Afslutning udtages af det under a) nævnte Mandskab, for saa vidt ikke et tilstrækkeligt Antal melder sig frivilligt, 30 Mand for at uddannes til Reserveunderofficerer. Efter Uddannelsestiden forbliver de til fortsat Tjeneste i 3—6 Maaneder. — Af Sørullemandskabet indkaldes saa mange, som behøves til Skibenes Udrustning. Heraf udtages, uden Forpligtelse til at tjene længere, det fornødne Antal Reserveunderofficerer, og indtil 30 kan antages til Vintertjeneste paa Orlogsværftet i 5 Maaneder, hvilket regnes lig med et Togt. Naar Hjemsendelse finder Sted, bliver de først at hjemsende, som har gjort flest Togter eller tjent længst. Der indkaldes aarlig værnepligtigt Mandskab af Sø- og Lægdsrullen i saa stort et Antal, som svarer til 1200 Mand i 6 Maaneder.

Af Undervisningsanstalter tæller Flaaden: Søofficersskolen, der har 2 toaarige Klasser; Eleverne kaldes Kadetter og har alt frit paa Skolen, i ældste Klasse tillige Lønning. For at optages skal de paagældende have bestaaet en Adgangsprøve og have været en vis Tid til Søs. Antallet af Kadetter maa i Reglen ikke overstige 24 (kan dog forøges til 30). Underofficersskolen har 2 Klasser, som gennemgaas i 6 Aar. Antallet af Elever er i Reglen 80 (indtil 100). Eleverne faar Beklædning, Underhold og Undermundering og i ældste Klasse tillige Lønning; de uddannes til Søs i 7 Maaneder om Aaret. Ligesom Sekondløjtnanterne kan de Elever, der har bestaaet Afgangsprøven, ikke forlange at hjemsendes, før de har tjent i Flaaden i 4 Aar. Endvidere skal nævnes Reserveløjtnantsskolen. Skolen for Skibbygning og Maskinvæsen, der er underlagt Chefen for Orlogsværftet, uddanner under en af Flaadens Teknikere eller Officerer som Chef og med det fornødne Lærerpersonale unge Haandværkere (24, højst 36) til Underofficerer i Flaadens Haandværkerkorps samt Sømine- og Maskinkorps. Eleverne har fri Undervisning, lønnes og uniformeres og er pligtige til at tjene i Flaaden i 4 Aar efter bestaaet Prøve. Desuden findes der Skoler af kortere Varighed ved de forskellige Korps paa Værftet.

Flaadens Underofficerer udnævnes, forfremmes og afskediges af Orlogsværftets Chef, Sekond- og Reserveløjtnanter samt alle Bestillingsmænd af Marineministeren; Officerer fra Premierløjtnanter og opefter, Maskin- og Undermaskinmestre samt Officianter, der er Embedsmænd, udnævnes af Kongen. I øvrigt gælder omtrent de samme Bestemmelser som for Hæren m. H. t. Forfremmelser, Aldersgrænser og Afskedigelser (Kommandør = Oberst og Kontreadmiral = Generalmajor). Maskin- og Undermaskinmestre er m. H. t. Aldersgrænse stillede paa lignende Maade som Underofficerer. Der er i øvrigt oprettet et Forfremmelsesraad, der for Officerskorpset bestaar af Chefen for Søofficerskorpset og 4 højere Officerer, for Underofficerskorpset af vedkommende Korpschef, 1 Værfts- eller Tøjhusløjtnant eller 1 Mester og 1 af Værftschefen udnævnt Underofficer; ved Valgforfremmelser indstiller Raadet 3 i Henhold til de affattede Forfremmelseslister, og Valget træffes derefter mellem disse 3.

Hvad endelig de under Ministeriet henlagte særlige Institutioner angaar, skal fremhæves Lodsvæsenet (L. 13de Juni 1879). De danske Farvande, som ved deres Snæverhed og ringe Dybde er ret farlige, er med Hensyn til Lodsvæsenet delte imellem to kgl. udnævnte Overlodser — den ene for Sjælland med omliggende Øer, den anden for de øvrige Landsdele —, hvem Distriktets samtlige Lodser er underlagte. Lodserne er igen samlede i mindre Grupper, f. Eks. Københavns, Dragørs, Helsingørs Lodserier osv., i Spidsen for hvilke en Lodsinspektør eller Lodsoldermand er sat. Foruden disse Statslodser findes i flere vigtige Havnestæder, hvor der ikke er Statslodser, kommunalt ansatte Lodser; nogle faa Steder er der endnu Lodstvang, d. v. s. Forpligtelse til at bruge og i alt Fald betale Lods.

Fyrvæsenets Forhold er ordnede ved Lov af 27de April 1894 (jfr. Tillæg 22de Marts 1897). I Henhold hertil er det danske Fyrvæsen underlagt en Fyrdirektør, under hvem sorterer et Ekspeditionskontor (med en Kontorchef og underordnet Personale) tekniske Afdelinger (med 2 Ingeniører og 2 Underingeniører), 1 Fyrinspektionsskib, 2 Fyrtransportskibe, 1 Fyrmagasin paa Værftet og 1 Gasstation i Korsør. Ved større Fyr holdes stadig Vagt, og Personalet bestaar af en Fyrmester og de fornødne Assistenter; mindre Fyr passes af Assistenter; tilsammen sorterer c. 350 Personer under Fyrdirektøren. I hele Danmark fandtes i 1900: 103 faste Fyr (ved 14 Taagesignal), 12 Fyrskibe (9 med Taagesignal) og 15 Lystønder. Desuden er der en Del Havnefyr og lokale Fyr, som vedligeholdes af Kommunerne.

Under Vagervæsenet hører Tilsynet med Sømærker og deres Vedligeholdelse, Vrags Bortfjærnelse m. v. Det har sit eget Dampfartøj med Mandskab og bestyres af en Vagerinspektør. I Søfartens Interesse er ogsaa meteorologisk Institut — der forestaas af en Bestyrer med 4 Underbestyrere — og Søkortarkivet, hvorfra paa Bestilling udfærdiges Kort over danske Farvande i Henhold til foretagne Opmaalinger; det ledes af en Direktør, 2 Afdelingschefer, alle Søofficerer, med det fornødne Personale.

Til Afholdelsen af de i Henhold til Lovgivningen paabudte Styrmands- og Maskinisteksaminer (jfr. Love af 30te Marts 1892) er der nedsat særlige Kommissioner. Navigationseksamen saavel i almindelig som i udvidet Form tages ved de private Skoler i København, Svendborg, Fanø, Aalborg, Rønne og Bogø, hvilke Skoler Staten har godkendt og understøtter med aarlige Tilskud; af Staten uddeles der endvidere betydelige Beløb til værdige og trængende Elever. Statens Tilsyn føres af en kgl. udnævnt Navigationsdirektør, som ved Siden heraf tillige med 2 af Marineministeriet udnævnte Mænd fungerer som Dommer ved Eksaminerne. Maskinisteksamen — ligeledes med to Afdelinger, den almindelige og den udvidede — afholdes i København ved Flaadens Skibbygningsskole af en af Marineministeren beskikket Eksamenskommission; ogsaa til trængende Maskinister tilskyder Stater aarlig ret betydelige Beløb.

Under *Finansministeriet* sorterer Finansernes Centralbestyrelse; derigennem tilvejebringes de til Statshusholdningens Førelse fornødne Indtægter, og dér udarbejdes Finansloven, som er Rettesnoren for Indtægter og Udgifter i Finansperioden; naturligvis er det nødvendigt, at der paa Finansloven er fornøden Balance til Stede, hvilket eventuelt maa opnaas enten ved Tilvejebringelse af større Indtægt gennem nye Skatter, Optagelse af Laan m. v. eller ved at nedbringe Udgifterne, hvilket selvfølgelig under Lovforslagets Udarbejdelse kun kan ske gennem Forhandling mellem Finansministeren og de paagældende Administrationschefer. Forøvrigt sorterer, som det skal ses nedenfor, ogsaa en Del andre Institutioner end saadanne, som umiddelbart har med Finanshusholdningen at gøre, under Finansministeriet.

Under Finansernes Centralbestyrelse, der er delt i 2 Departementer, sorterer under 1ste Departement med en Departementschef og 3 Kontorer (Sekretariatet, Pensionskontoret og Kontoret for Statsaktiver) med Kontorchefer, Fuldmægtige, Assistenter

m. v. alle almindelige Sager, alt vedrørende Ministeriets Organisation og Personale, almindelige Finanssager og hele Budgettet; Møntvæsenet; Behandlingen af Sager angaaende Skattevæsen, Statsanstalten for Livsforsikring og Statens Statistiske Bureau, for saa vidt saadanne Sager afgøres af Finansministeren. Dernæst Pensionsvæsen, den pligtige Enkeforsørgelse, Bestillingsmænds Alderdomsforsørgelse m. v. Endelig Forretningerne vedrørende Statsaktiverne og saadanne Domæneindtægter, der ikke er forbundne med Administration af fast Ejendom eller med Regale (jfr. Landbrugsministeriet). Under 2det Departement med en Chef, kaldet Statsgældsdirektør, og 4 Kontorer (Anvisnings-, Statsbogholderi-, Statsgældskontoret og Kontoret for udenlandske Betalinger) med den fornødne Stab af Embeds- og Bestillingsmænd besørges alle Udgifts- og Indtægtsordrer paa Finanshovedkassen eller Amtstuerne saavel for de civile som for de militære Ministerier, Statens Bogholderi, arvingløse Kapitaler, Lønninger, Pensioner og Understøttelser af Statskassen, Statsregnskabet, Statsgælden og Udstedelsen af Obligationer for nye Laan, udenlandske Betalinger, Bestyrelsen af Reservefonden m. v. — Under Generaldirektoratet for Skattevæsenet med en for Finansministeren ansvarlig Generaldirektør i Spidsen og 2 Ekspeditionskontorer (for Skatte- og Stempelsager og for Toldsager) hører alt, hvad der vedrører Statsskatterne — de direkte og indirekte — samt Klasselotteriet. — I Kolonienes Centralbestyrelse afgøres alle Sager, vedrørende Bestyrelsen af de vestindiske Øer; Centralbestyrelsen forestaas af en Chef (f. T. Departementschefen for 1ste Dep.), og Forretningerne besørges gennem Kolonialkontoret. — Gennem Bestyrelsen for de militære Underklassers Pensionering og for Invalideforsørgelsen udredes Underklassernes Pension, hvortil Staten alene bærer Udgiften, medens Invalideunderstøttelsen, saa vidt ske kan, bæres af den almindelige Invalidefonds Indtægter; desuden haves den overordentlige Invalidefond, hvoraf der gives trængende Krigsinvalider og deres Enker ekstraordinær Understøttelse. Ledelsen varetages af en administrerende Direktør — for Sager, vedrørende Invalideforsørgelsen, bistaaet af 2 til Medlemmer af Bestyrelsen valgte Personer —, og Forretningerne besørges ved Hjælp af et Kontor med Læge, Kasserer m. v. I alt er til foranstaaende for $19^{01}/_{02}$ bevilget 320.836 Kr.

Endelig hører Revision og Decision af de forskellige Regnskaber ind under Finansministeriet. I saa Henseende er Forretningerne delte mellem 3 Departementer, hvert med sin Chef. 1ste Departement har 4 Kontorer (i 1ste Kontor revideres Amtstuernes og Købstædernes Regnskaber over Skatter og Afgifter til Statskassen; i 2det Kontors 1ste Afdeling revideres Regnskaberne, vedrørende Stiftelser, Stempelpapir, Skiftevæsen og Retspleje, i Kontorets 2den Afdeling: Regnskaber, vedrørende Havne, Landbohøjskolen, Straffe- og Sindssygeanstalter, Retternes Kontorudgifter, grønlandske Regnskaber, Rednings-, Karantænevæsen m. v.; i 3die Kontor revideres Regnskaber, vedrørende alle højere Undervisningsanstalter, det kgl. Bibliotek, kgl. Teater, Samlinger m. v.; i 4de Kontor revideres Domæneregnskaber, Regnskaber vedrørende Klasselotteriet, Invalidefond m. fl.). 2det Revisionsdepartement er delt i to Hovedafdelinger: A. Postrevisionen med 3 Kontorer og B. Toldrevisionen, ligeledes med 3 Kontorer (1 for København, 1 for Øernes og 1 for Jyllands Toldsteders Regnskaber). Under 3die Revisionsdepartement med 3 Kontorer er under de to Kontorer henlagt Revisionen af alt Hærens Regnskabsvæsen, under 3die Kontor Revisionen af Søværnets Regnskabsvæsen. — Det er Finansministeren, som ansætter Personalet i Revisionskontorerne, men det er hver enkelt Minister, der giver Kvittering for de Regnskaber, som vedrører de ham underlagte Interesser, og afgør de Decisioner, som paaankes for ham. Hertil er for $19^{01}/_{02}$ bevilget 291.184 Kr.

Endvidere er ogsaa Statens Statistiske Bureau med 1 Direktør og 2 Kontorer underlagt Finansministeriet. Bureauet skal ifølge L. $^{16}/_{12}$ 1895 tilvejebringe talmæssige Oplysninger om Befolkningsforhold, sociale Tilstande, Erhvervsliv, Aandsliv, Stats- og Kommune-Administration, Valgstatistik m. m. samt bistaa Administrationen med Beregninger og Erklæringer. Til Bureauet er bevilget 112.280 Kr.

Af de øvrige under Finansministeriet hørende Institutioner skal nævnes: Finanshovedkassen, ved hvilken alle Ind- og Udbetalinger, vedrørende Statskassen, foregaar dels direkte, dels gennem de lokale Mellemled. Den forestaas af 1 Kasserer og 1 Kontrollør med det nødvendige Personale af Fuldmægtige og Assistenter. Udgiften er 40.567 Kr. — Det direkte Skatteoppebørselsvæsen paahviler Amtstuerne, som forestaas af en, i Reglen kgl. udnævnt, Amtsforvalter (for Kolding Herred kaldet Oppebørselsbetjent), der tillige almindeligvis er Forvalter ved de kgl. Godser. Der findes Amtstuer i følgende 25 Distrikter: Københavns, Roskilde, Frederiksborg (Filial i Esrom), Holbæk (Filialer i Nykøbing p. S. og Kalundborg), Slagelse, Præstø Amts sjællandske Del, Møen, Bornholm, Odense, Assens, Svendborg (Filial i Ærøskøbing), Maribo (Filial i Nykøbing p. F.), Aalborg, Hjørring, Thisted, Viborg, Aarhus, Skanderborg, Randers, Æbeltoft, Ribe, Varde, Holstebro, Vejle samt Kolding Distrikt. — Amtstuerne opkræver Gammel-, Land- og Ligningsskatten af Hartkornet samt Bygningsafgiften paa Landet (opkræves 1ste April og 1ste Oktober), endvidere Amtshartkornsskatterne og Brandpenge m. v. Statens Bygningsafgift i København og Købstæderne opkræves af Magistraten (i København Rodemestrene). Udgiften til den direkte Skatteopkrævning udgør 257.550 Kr.

Oppebørselen af de indirekte Skatter besørges væsentlig af Toldvæsenet m. fl., som opkræver Told (inkl. Krigsskat), Brændevins- og Roesukkerafgift, Ølskat, Konsulatafgift, Kortstemplingsafgift, Skibsmaalingsafgift m. v. Landet er delt i 3 Overtoldinspektorater 1) for København, 2) for Østifterne og 3) for Jylland, hvert med en Overtoldinspektør i Spidsen. I København findes 4 Toldinspektører, 2 Toldkasserere, 1 Pakhusforvalter, 4 Toldforvaltere, 9 Oppebørselskontrollører, 35 Toldkontrollører foruden et stort Antal Toldassistenter m. fl.; uden for København er der ved de større Toldsteder ansat en Toldinspektør, som har den praktiske Tjeneste, og en Kasserer, som modtager Toldbeløbene og indsender dem til Finanshovedkassen; ved de alminde-

lige Toldsteder er disse to Arter Forretninger samlede hos én (Toldforvalter eller Oppebørselskontrollør). I øvrigt er der ved Toldstederne ansat et stort Antal Assistenter (Strandkontrollører), hvoraf kun et begrænset Antal med kgl. Udnævnelse, Pakhuskarle, Rorsbetjente m. fl. I alt er der til Toldvæsenet m. fl. for $19^{01}/_{02}$ bevilget 2.849.203 Kr.; heraf lønnes ogsaa Embedsmændene ved Registrerings- og Skibsmaalingsbureauet, som er underlagt Justitsministeriet, og som forestaas af en Chef. Ved Bureauet er ansat en Skibsmaaler og en Skibsregistrator foruden en retskyndig Registrator, alle kgl. udnævnte; det paahviler Bureauet i Overensstemmelse med Lov $^1/_4$ 1892 at foretage Indregistrering og Opmaaling af Handelsflaadens Skibe. Ogsaa Lønningerne ved Ølskatkontrollen — der varetages af 1 Inspektør med Bistand af 5 Kontrollører — afholdes af det foran nævnte Beløb. En særegen Art Tjeneste udføres af Krydstoldvæsenet — som skal hindre Smuglerier fra Søsiden — under en Krydstoldinspektør med næstkommanderende og Assistenter m. v., og af Grænsetoldbevogtningen paa Landgrænsen mellem Jylland og Slesvig, der varetages dels af civile Toldembeds- og Bestillingsmænd, dels af et militært Gendarmerikorps med en Chef i Spidsen, en næstkommanderende og 129 Underbefalingsmænd og Menige. Udgiften til Korpset er 150.044 Kr.

Under Finansministeriet sorterer ogsaa Stempelpapirforvaltningen, der forestaas af Stempelpapirforvalteren i København. Denne Embedsmand opbevarer Beholdningen af Stempelpapir og forsender deraf til Stempelpapirforhandlerne samt besørger Bogføringen af alle Stempelpapirsintraderne. Endvidere sorterer Mønten under Finansministeriet. Ifølge Grundloven har Staten Eneret paa at slaa Mønt (Hovedmønter af Guld og Skillemønter af Sølv og Bronce; Seddeludstedelsesretten tilkommer derimod det private Bankinstitut Nationalbanken). Møntslagningen finder Sted fra Tid til anden i Mønten, ved hvilken er ansat en Møntmester, en Møntguardein, en Medaillør og en Fuldmægtig foruden det daglig beskæftigede Personale.

Under andre og overordentlige Udgifter er til Finansministeriet i alt bevilget 613.800 Kr., væsentlig Dyrtidstillæg til civile og militære Embeds- og Bestillingsmænd i Henhold til tidligere Bestemmelser. De samlede Udgifter til dette Ministerium bliver herefter for $19^{01}/_{02}$ i alt 4.765.799 Kr., medens der for $^{1899}/_{1900}$ aflagdes Regnskab for Anvendelsen af 4.924.021 Kr.; her maa det dog, ligesom i det foregaaende, erindres, at ved den til den aarlige Finanslov knyttede Tillægsbevillingslov — hvis Summer er medtagne paa det for $^{1899}/_{1900}$ aflagte Statsregnskab — forhøjes selvfølgelig de oprindelig bevilgede Beløb ikke lidet.

Endvidere skal som henhørende under Finansministeriet nævnes følgende Institutioner. Statsanstalten for Livsforsikring, i hvilken man under Statens Garanti kan tegne Livsforsikringer og Livrenter m. m.; denne Anstalt er Statens Embedsmænd forpligtede til at bruge, naar de benytter Forsikringsinstitution ved deres Enkeforsikring. Anstaltens Bestyrelse bestaar af 5 Medlemmer, hvoraf et som Forretningsfører besørger de daglige Forretninger. Til Forretningernes Besørgelse er der følgende Kontorer: Beregnerkontoret, Sekretariatet, Ekspeditionen, Bogholderiet, Kassen og Kontrabogholderiet med det fornødne Personale; en talrig Stab af Agenter besørger for hele Landet Indmeldelser, Præmieopkrævning m. v. — Assistentshuset, der forestaas af en Forvalter, under hvem sorterer en Kontrollør, en Kasserer, Taksatorer m. fl.; Assistentshusets aarlige Overskud tilfalder Invalidefonden. — Klasselotteriet, hvis Bestyrelse er ordnet saaledes, at en af 3 Medlemmer bestaaende Justitsdirektion overværer og kontrollerer Trækningen, medens de daglige Forretninger i øvrigt varetages af en Inspektør og en Kontrollør; Loddernes Afsætning er overladt til de talrige Kollektører, der lønnes med Procenter af de solgte Lodders Salgssum.

Til *Ministeriet for Island* er for $19^{01}/_{02}$ bevilget 77.164 Kr. ($^{1899}/_{1900}$: 80.431 Kr.), hvoraf 17.164 til Udgifter ved den øverste Ledelse og 60.000 Kr. som Tilskud i Henhold til Lov $^2/_1$ 1871. (Til Færøerne er, under Justitsministeriet, i alt bevilget 121.628 Kr., hvoraf 34.673 Kr. til Embedsmænd m. fl., 60.000 Kr. til Tilsyn med Fiskerierne. Som Indtægt af Færøerne opføres paa § 8: 52.771 Kr., hvoraf Landskyldsindtægter 16.521 Kr. og Indførselsafgift af Spirituosa 25.000 Kr.).